

Center for Strategic Initiatives and Progressive Development (Ukraine)
Institute of Global Strategies Management, National University "Ostroh Academy" (Ukraine)
Varna Free University "Chernorizets Hrabar" (Bulgaria)
"University of Educational Management" of National Academy of Educational Sciences of
Ukraine (Ukraine)

with the participation and assistance:

International Academy of Science and Higher Education (United Kingdom)
Research and Production Company "GISAP" (Scotland, United Kingdom)
Saint Elizabeth University of Health and Social Science (Slovakia)
National Institute of Economic Research (Georgia)

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION: CHALLENGES OF OUR TIME

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

LONDON, 2017

Center for Strategic Initiatives and Progressive Development (Ukraine)
Institute of Global Strategies Management, National University "Ostroh Academy" (Ukraine)
Varna Free University "Chernorizets Hrabar" (Bulgaria)
"University of Educational Management" of National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Ukraine)
with the participation and assistance:
International Academy of Science and Higher Education (United Kingdom)
Research and Production Company "GISAP" (Scotland, United Kingdom)
Saint Elizabeth University of Health and Social Science (Slovakia)
National Institute of Economic Research (Georgia)

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION: CHALLENGES OF OUR TIME

collection of scientific papers

Edited by
Maryna Dei, Olha Rudenko

Published by IASHE
London
2017

EDITORIAL BOARD:

Peter Hristov - PhD, Professor(Bulgaria) – chairman

Olha Rudenko - Doctor of Public Administration, Professor (Ukraine) – co-chair

Marina Dei - PhD, Associate Professor (Ukraine) – co-chair

Otych Olena - Vice-Rector for Science and International Relations University of educational management National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine)

Jozef Suvada - MD, PhD., MPH, MHA, Associate Professor (Slovakia)

Mykhailo Kuzheliev - Doctor of Economics, Full Professor (Ukraine)

Larisa Takalandze - Doctor of Economics (Georgia)

Borys Zhytnyhor – Doctor of Jurisprudence, Full Professor (United Kingdom)

Badri Hechbaia - PhD, Associate Professor (Georgia)

Olga Chervyakova - Doctor of Public Administration, Associate Professor (Ukraine)

Vladyslav Teremetskyi - Doctor of Jurisprudence, Associate Professor, Professor of the University's education and law department University of educational management National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Ukraine)

SCIENCE COUNCIL:

Ketevan Golietiani - Doctor of Technical science, Full Professor (Georgia)

Nataliia Tkalenko - Doctor of Economics, Full Professor (Ukraine)

Lenka Dubovytska - Ing., PhD. (Slovakia)

Lidziya Zlotnikava - PhD, Associate Professor (Republic of Belarus)

Serhiy Shturhetskyy - PhD, Associate Professor (Ukraine)

Research studies published in the edition are to be indexed in the International scientometric database “Socrates Impulse” (UK) and the Scientific Electronic Library “eLIBRARY.RU” on a platform of the “Russian Science Citation Index” (RSCI, Russia). Further with the development of the GISAP project, its publications will also be submitted for indexation in other international scientometric databases.

“Innovations in Science and Education: Challenges of our time” Collection of scientific papers; edited by Maryna Dei, Olha Rudenko. 2 Issue. – London: IASHE, 2017. – 266 p.

Collection of scientific papers includes advanced scientific works related to development of modern science and education in the field of Public administration, Management, Law, Economics, Philosophy, Political science, Engineering, Technology, International relations, Pedagogy, Psychology etc.

Materials and reports submitted by participants of the II International scientific and practical forum “Innovations in Science and Education: Challenges of our Time” (September 10-16, 2017; Varna, Bulgaria) were used when compiling this collection.

The edition will be of interest for representatives of science and education, state authorities, local self-government, civil society organizations and everyone interested in formation of an effective system of education in Ukraine using the European best practices and national priorities.

Published and printed by the International Academy of Science and Higher Education (IASHE),

1 Kings Avenue, London, N21 3NA, United Kingdom.

Phone: +44 2071939499, E-mail: office@iashe.eu, www: <http://iashe.eu>.

ISBN 978-1-911354-19-2

© Group of authors, 2017

© Center for Strategic Initiatives and Progressive Development, 2017

© Institute of Global Strategies Management of the National University “Ostroh Academy”, 2017

REGIONAL FEATURES OF FORMATION OF HOUSEHOLDS FINANCIAL RESOURCES OF UKRAINE

A. Kotsiurubenko, Cand. of Economics, Lecturer
Odessa National Economic University, Ukraine

Conference participant

The structure of aggregate resources and cash incomes of households in Ukraine is analyzed. The general tendencies of remuneration of wages and social benefits are highlighted. The conditions of forming of financial resources of households by revenues from wages are estimated. On the basis of the conducted evaluation, the features and problematic aspects of the financial resources formation of households in the regions of Ukraine were identified.

Keywords: household, financial resources, cash income

The financial resources of households are an important element for the stable functioning of the state and is a reflection of living conditions and development of the population. In the modern economic system households are characterized by close linkages with other business entities, which are manifested in the processes of formation, distribution and use of financial resources. Each process has its own characteristics and implementation is a logical consequence of the previous one. So the functioning of the household as an investor is not possible to implement without the formation of an appropriate financial base. Instead, a person may not join social reproduction and generate savings without meet minimum physiological needs. Funding for the latter, along with the fact, requires the creation of a revenue base for the functioning of the household.

Statistics indicate that the composition of total resources of households (Table 1) remains constant over time with the prevalence of cash income.

Tab. 1.

The composition of total resources of households of Ukraine, 2010-2011, % [1]

The composition of total resources of households	Years					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Cash income	89,1	88,9	91,0	90,8	91,2	89,4
The cost of consumed products received from personal auxiliary farming	5,0	4,8	3,8	3,9	4,6	5,1
Non-cash benefits and subsidies	0,11	0,11	0,11	0,9	0,8	1,7
Other income	4,8	5,2	4,1	4,4	3,4	3,8

Along with that it is important to note that the increase in the share of cash income in 2015 is not a positive development and may be a reflection of changes in the general economic situation in the country (rising unemployment, lower wage levels, etc.), as well as reflect the mood of the population concerning the formation of a «safety cushion» in case of crisis. However, in a market economy, the financial instruments should be the provision that allows members of the household to meet their own needs.

Consider the structure of monetary incomes of the population allows to draw the following conclusions:

- income from wages, namely the wage remains the main source of revenue base for the functioning of the household;
- the tendency to increase of specific weight of such a component as «profits and mixed income»- can be considered positively, because the presence of this income reflects the share of income from entrepreneurial activities and business development;
- special attention should be paid to the situation regarding receipt of social assistance as a component of households' cash income. A significant proportion of this income leads to a strong the population dependence on assistance (such as state, family, and third parties). Under the current economic situation in Ukraine, which is characterized by a significant share of expenditure on social security (2014 – 59,1%, in 2015 – 56,5% of the total state budget expenditures) and stable dynamics of the budget deficit (2014 and 78,1% in 2015 – 45,2%), burden on the state budget in the form of social benefits, is extremely burdensome[1].

Tab. 2.

Structure of money incomes of population of Ukraine, 2011-2015 % [1]

Indicators	2011	2012	2013	2014	2015
wages	42	42	41	41	39
profit and mixed income	16	15	16	17	19
property income (received)	5	6	6	6	5
social assistance and other received current transfers	37	37	38	37	38

Along with similar trends originating from the existence of one state, namely the legislative base, the general tax and social policies in each region of Ukraine manifested specific features of formation of financial resources of households caused by certain conditions that exist in a particular area. For assessment and analysis of these conditions attention should be paid to this kind of income as wages, in fact it is relatively independent of state influence (adjustable lower limit by setting a minimum wage), occupies a significant share in the structure of income and can serve as an indicator of the general situation regarding the conditions of financial resources formation.

Methodical approach to assessing the conditions of formation of households financial resources by income payment is the calculation and analysis of the following indicators [2]:

- 1) an indicator of the level of unemployed population of the region (Π_{po});
- 2) indicator of the level of average wages in the region (Π_{zn});
- 3) an indicator of the level of arrears of wages in the region (Π_3).

According to the method, each of the indicators of the region compared with the value of the index the average for Ukraine, whose value is "1". The results of calculations are shown in table 3.

Tab. 3.

The results of calculating the conditions of formation of households financial resources by income from wage

№	Region	Π_{p6}		Π_{3n}		Π_3	
		2014 p.	2015 p.	2014 p.	2015 p.	2014 p.	2015 p.
1	Vinnitsia	1,24	1,37	0,81	0,81	0,13	0,13
2	Volyn	0,52	0,57	0,78	0,78	0,12	0,20
3	Dnipropetrovsk	1,69	1,84	1,05	1,04	1,03	1,53
4	Donetsk	1,26	1,04	1,11	1,19	11,61	4,60
5	Zhytomyr	0,94	1,05	0,79	0,78	0,13	0,11
6	Zakarpattia	0,47	0,44	0,79	0,81	0,04	0,08
7	Zaporizhia	1,41	1,39	0,99	1,00	0,59	0,74
8	Ivano-Frankivsk	0,78	0,72	0,83	0,81	0,10	0,05
9	Kyiv	0,92	0,98	1,00	0,99	1,25	1,57
10	Kropyvnytsky	0,99	1,08	0,80	0,78	0,31	0,41
11	Luhansk	0,82	0,48	0,97	0,82	3,59	6,47
12	Lviv	1,18	1,17	0,85	0,87	0,76	1,18
13	Mykolaiv	0,92	0,96	0,96	0,95	0,41	0,68
14	Odessa	0,80	0,80	0,90	0,93	0,23	0,68
15	Poltava	1,42	1,49	0,91	0,90	0,25	0,40
16	Rivne	0,80	0,82	0,87	0,85	0,09	0,16
17	Sumy	0,88	0,91	0,83	0,82	0,71	1,08
18	Ternopil	0,74	0,62	0,73	0,71	0,05	0,06
19	Kharkiv	1,41	1,43	0,90	0,88	1,14	2,07
20	Kherson	0,71	0,74	0,75	0,74	0,15	0,19
21	Khmelnitsky	0,84	0,83	0,83	0,80	0,08	0,07
22	Cherkasy	1,23	1,22	0,81	0,80	0,22	0,31
23	Chernivtsi	0,45	0,44	0,74	0,73	0,03	0,01
24	Chernihiv	0,75	0,79	0,77	0,79	0,18	0,24

As evidenced by the calculations, there are a stable situation and minor fluctuations in the whole region, in particular concerning the level of unemployed population of the region (Π_{p6}) (except Dnipropetrovsk region, which can be attributed to the limiting position to the ATO) and decreased the level of average wages in the region (Π_{3n}). But the indicator of the level of arrears of wages in the region (Π_3) demonstrates the presence of significant changes, in particular, there is a significant increase of this indicator in Kharkiv, Sumy and Kyiv regions. This indicator is not only higher than the average for Ukraine, but also the deterioration of the situation in 2015 compared to 2014. The attention to the Donetsk and Luhansk regions is not emphasized deliberately in the analysis taking into account the existing situation and the military action taken place in the period under review.

For possibility of generalization of calculated data, estimation and comparison between the regions of Ukraine a range of limit values of indicators is introduced (Table. 4). This range is developed on the basis of empirical research of conditions of formation of households financial resources for 2002-2010.

Tab. 4.

Limit values for indicators of conditions of households formation of financial resources in the region received from wage

Characteristics of conditions of formation	Intervals of fluctuations of values of indicators		
	Π_{p6}	Π_{3n}	Π_3
Well	$\Pi_{p6} < 0,8$	$\Pi_{3n} > 1,1$	$\Pi_3 < 0,5$
Good	$0,8 < \Pi_{p6} < 1$	$0,9 > \Pi_{3n} > 1,1$	$0,5 < \Pi_3 < 1$
Satisfactory	$1 < \Pi_{p6} < 1,3$	$0,75 > \Pi_{3n} > 0,9$	$1 < \Pi_3 < 1,2$
Unsatisfactory	$\Pi_{p6} > 1,3$	$\Pi_{3n} < 0,75$	$\Pi_3 > 1,2$

Under the proposed limit values, it is possible to allocate following tendencies and features of conditions of formation of households financial resources of the regions of Ukraine in 2015, as received from the wage:

- none of the regions of Ukraine does not generate "perfect" conditions for the formation of household financial resources received from wages, according to these three indicators.

- only two regions of Ukraine (Odessa and Mykolaiv) form conditions on the three indicators at the level “excellent” and “good”;
- the Lviv region should be also highlighted, where all three indicators are characterized by a “satisfactory” rating. This result requires attention to the current situation as unemployment in the region, and by income from wages. Decisions at the state level identified problems, possibly by enhancing the involvement of the population in the region to implement self-employment, in particular the development of green tourism and providing services for living and recreation through the implementation of a system of privileges in the taxation received incomes, the privatization of land;

- Zhytomyr, Kropyvnytsky and Cherkasy region, although having a “great” rate of payment of wages, however, demonstrate only “satisfactory” results regarding the level of employment in the regions and the average wages that are not competitive with other regions of Ukraine;

- two areas in Ukraine by results of 2015 by two indicators (unemployment and the level of debt on salary payment) can be evaluated as “unsatisfactory”, Dnipropetrovsk and Kharkiv. The same situation negates the positive assessment regarding the level of wages. This situation is quite predictable it is through the proximity of areas in the combat zone and given the increasing population of these regions for internal migration due to the ATO.

The application of this methodology to assess the conditions of formation of financial resources has the particular relevance because of the limited capacity of the state to finance programs of economic and social development to overcome the identified problem areas, after all, a clear definition of the factors influencing the formation of financial resources of households and grouping areas of similar economic situations will give you the opportunity to target funding and to focus on problematic aspects.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine [Electronic resource]., Access mode: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Kotsiurubenko A.N. Ukrainian households' financial resources: Formation, Distribution and Use. – Manuscript. The thesis for degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.08 – money, finances and credit. – Odessa, Odessa national economic University, 2014.

SWOT-ANALYSIS AS A TOOL OF STRATEGIC PLANNING

Yu. Zhuravel, PhD Student of the Department of Economic Policy and Labour Economics of Lviv Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration, the Office of the President of Ukraine, Lecturer Lviv State College of Food and Processing Industry of the National University of Food Technologies, Ukraine

Conference participant

The main attention is paid to the need for SWOT analysis as a tool for strategic planning of the enterprise.

Keywords: *SWOT-analysis, strategic planning, strategy of the development, efficiency, competitiveness, enterprise, matrix.*

Strategic planning is a special and basic function of management. Unlike the other functions of planning, this is the future, that is, the uncertainty and vagueness, and hence risks. The implementation of this management function requires considerable resources, not only material but human and intellectual ones as well.

To date, a SWOT analysis is the best and most popular system of technologies which provides the opportunities to analyze the strengths and weaknesses, assess the impact of external and internal factors as well as the opportunities and threats of the enterprise.

The essence of the SWOT analysis is to thoroughly analyze the impact of strengths and weaknesses as well as opportunities and threats that might arise in the course of the business activity.

The acronym SWOT was proposed by Professor K. Andrews in 1963 at the conference held in Harvard and devoted to the issues of business policy. Initially, the SWOT analysis was designated to structure knowledge of the current situation and trends. However, in 1965, four professors of Harvard University – Learned, Christiansen, Andrews and Guth suggested a modern technology of using the SWOT method to develop the organizational behaviour strategy [1].

Its name consists of the initial letters of the objects of strategic analysis: S represents the Strength; W stands for Weaknesses; O represents Opportunities; T signifies Threats.

Strengths of the enterprise are characteristic achievements, outstanding features that allow the enterprise to create additional competitive advantages.

Weaknesses of the enterprise are such factors, the influence of which makes the enterprise vulnerable, less competitive and, as a result, the enterprise finds itself in a disadvantageous position.

Opportunities are potential favourable circumstances and conditions that the enterprise can use to gain competitive advantages.

Threats are factors or circumstances that arise in the external rather than internal environment and can be the cause of potential or actual losses for the enterprise.

SWOT analysis makes it possible to assess the capability of the enterprise using its own forces and resources to realize opportunities and to withstand threats.

SWOT analysis is a generalized assessment made for understanding and managing the environment in which the enterprise operates. This matrix analysis model helps the managers identify the key obstacles facing the enterprise in the process of thorough investigation of these four separate SWOT elements. On the basis of such studies, the strategy, in which particular emphasis is placed on determining problems, is developed [2, c.178].

The main tasks of SWOT analysis include:

- identifying opportunities appropriate to the resources of the enterprise;
- determining threats and developing measures to neutralize their influence;
- identifying strengths of the company and comparing them with market opportunities;
- defining weaknesses of the company and developing strategic directions for overcoming them;
- identifying competitive advantages of the company and setting its strategic priorities [4, c. 153].

Thus, the algorithm for the SWOT analysis consists of the following major steps [5]:

- 1) forming expert groups;
- 2) filling the SWOT matrix;

- 3) conducting expert evaluation;
- 4) processing (summarizing) the results;
- 5) analyzing the results.

Having analyzed the strengths and weaknesses of the enterprise, as well as having identified its opportunities and threats, the next step is to fill the SWOT matrix.

The SWOT matrix is constructed in two vectors: the state of the external environment (horizontal axis) and the state of the internal environment (vertical axis). Each vector is divided into two levels: the opportunities and threats that were identified in the external environment, the strength and the weakness of the potential of the enterprise. At the intersections of the individual component groups of factors, four fields (quadrants) are formed. There are certain strategic instructions typical of these fields, which are formulated on the basis of the interconnections of individual SWOT elements and which must be taken into account when developing a strategy of the appropriate type [7, c. 151].

Most scientists depict the SWOT matrix as follows (Table 1).

Tab. 1.

General View of the SWOT Matrix

External factors	Opportunities 1. 2. 3.	Threats 1. 2. 3.
Internal factors		
Strengths 1. 2. 3.	Quadrant «S-O»	Quadrant «S-T»
Weaknesses 1. 2. 3.	Quadrant «W-O»	Quadrant «W-T»

On the left there are sections of strengths and weaknesses filled with previously identified factors. There are opportunities and threats of the enterprise in the upper part of the matrix. At the intersection of the sectors there are fields (quadrants) for further research: S-O (strength-opportunities); S-T (strength-threats); W-O (Weakness-opportunities); W-T (weakness-threats). In each fields (quadrants) all possible combinations should be considered and those combinations necessary when formulating the strategy of the enterprise development should be taken into account.

The main advantages of the SWOT analysis include the following:

- systematization of knowledge about the internal and external factors affecting the process of strategic management;
- identifying competitive advantages and establishing strategic priorities;
- periodic diagnostics of the market sector and the resources of the enterprise;
- diagnosing both the whole enterprise and its separate structural subdivisions.

The most important disadvantages of this method of strategic analysis can be formed in the following way:

- subjectivity in establishing the nomenclature of strategic factors of the internal and external environment, as well as in determining their significance for the enterprise;
- constant lagging of the information on the environment, which is being analyzed, from present time;
- unresolved issue of ensuring the only correct management decision, and the focus only on establishing the general direction of the enterprise development;
- lack of consideration as to the problem of risks that every enterprise faces on a daily basis [3, c. 74].

The researches also highlight the flaws of this method resulting from the peculiarity of its use at domestic enterprises, namely:

1. Problems with primary information that characterizes the company and the external environment (completeness, relevance, reliability);
2. Problems with expert assessment (subjectivity, lack of competence);
3. Excessive enthusiasm for quantitative analysis to the detriment of qualitative one;
4. Emphasis on general assessment and insufficient attention to consideration of individual parameters, which is necessary for the detailed analysis of the enterprise, the environment and strategic planning [6, c. 82].

To summarize, the role and significance of the SWOT analysis in terms of strategic planning cannot be overestimated. To date, it is the cheapest, the most comprehensive, publicly available and, most importantly, the most efficient method of assessing the state of the enterprise on the whole. Current dynamism calls for making strategic decisions in a timely and effective way, on which the competitiveness of the enterprise depends.

References:

1. Anfof, I. Strategicheskoye Upravlyeniye [Text]., I. Ansof. – Moscow., Ekonomika, 1989. – 519.
2. Bondarenko T.Yu., Volkov D.P. Diagnostyka Operatsiynoyi Diyalnosti V Strategichnomu Upravlinni Mashynobudivnyy Pidpryemstvamy [Text]., T.Yu. Bondarenko, D.P. Volkov., Visnyk ZhDTU. Seriya «Economiczni Nauky». – 2011., No. 1(55), pp. 177–179.
3. Kryvda V.I., Kryvda O.V., Narayevskiy S.V. Mozhlyvosti Udoskonalennya Metodyky SWOT Analizu [Text]., V.I. Kryvda, S.V. Narayevskiy., Economico-Matematychno Modelyuvannya Sotsialno-Ekonomichnykh System ; zb. nauk. prats MNNTs ITiC. – 2007., No. 12. pp. 74–77.
4. Kucher V.A. Mekhanizm Strategichnogo Planuvannya Konkurentnospromozhnosti Promyslovogo Pidpryemstva [Text]., V.A. Kucher., Ekonomika Promyslovosti. – 2009., No. 3., pp. 151–157.
5. Nosonova L.V. Zastosuvannya SWOT-analizu dlya Vyznachennya Konkurentnospromozhnosti AT «Sumskiy Zavod «Nasosenergomarsh» [Electronic Resource]., Access mode: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/107.pdf>
6. Perfilova O.Ye. Problemy ta Osoblyvosti Vprovadzhennya SWOT-analizu v Praktyku Strategichnogo Upravlinnya Vitchyznyanykh Pidpryemstv [Text]., O.Ye. Perfilova., Visnyk Natsionalnogo Universytetu «Lvivska Politekhnik». – Lviv., Vyd-vo Nats. Un-tu «Lviv. Politekhnik», 2008., No. 624.
7. SWOT-analiz – Osnova Formuvannya Marketyngovykh Strategiy Pidpryemstva: Navchalnyi Posibnyk [Text]., Pid red.

УДК 330.658

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ З УРАХУВАННЯМ КРИТЕРІЇВ СУЧАСНОГО ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Бойко В.В., канд. екон. наук, доцент
Кириченко Г.В., асистент
Національний транспортний університет, Україна

Учасники конференції

В статті уточнено і узагальнено системи критеріїв і показників формування вибору стратегій розвитку підприємств. Визначено, що найважливішим критерієм для сучасного ефективного управління є інтегральний показник вартості підприємства, який адекватно відображає економічну ефективність підприємства, його фінансову успішність, конкурентоспроможність, інвестиційну привабливість та перспективи майбутньої діяльності.

Ключові слова: стратегії розвитку підприємств, критерії прийняття стратегічних рішень, вартість підприємства

The article clarifies and generalizes the system of criteria and indicators to choose enterprise development strategies. It is established that the most important criterion for modern effective management is an integral indicator of the cost of an enterprise, which adequately reflects the economic efficiency of the enterprise, its financial success, competitiveness, investment attractiveness and prospects for future activities.

Keywords: business development strategies, criteria for making strategic decisions, cost of enterprise

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку ринкового середовища та зростання мінливості характеру діяльності підприємств виникає необхідність застосування стратегічного підходу до їх управління.

Автомобільному транспорту, як одній зі складових транспортного комплексу України, притаманні проблеми, які в значній мірі ускладнюють його ефективний подальший розвиток. Це – застарілі рухомий склад і виробничо-технічна база, спад обсягів перевезень, невідповідність характеристик наявного рухомого складу вимогам клієнтів, низький рівень управлінських, маркетингових і фінансових технологій або їхня повна відсутність, недостатнє науково-методичне забезпечення транспортної галузі тощо [1]. Однією з необхідних передумов вирішення наявних проблем – є розробка проектів стратегічного розвитку суб'єктів господарювання [3, 5, 7, 8, 9]. Розробка стратегії розвитку підприємства передбачає вирішення проблеми вибору критеріїв прийняття рішень із різноманітних систем, моделей і підходів оцінки ефективності досягнення цілей підприємства.

Аналіз публікацій та постановка завдання. Теоретичні та практичні аспекти стратегічного управління, формування стратегій розвитку підприємств та вибору їх критеріїв розглянуто у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців [1-9].

Аналіз наукових публікацій, присвячених проблемам вибору перспективних напрямків діяльності підприємств вказує на необхідність уточнення та узагальнення системи критеріїв і показників формування та вибору стратегії розвитку підприємства.

Основний матеріал. Ключовим елементом будь-якої моделі стратегічного управління є вибір критеріїв формування відповідних стратегій розвитку. Отже, виникає необхідність під час формування чи використання інструментарію стратегічного планування ретельно обґрунтувати сутність критеріїв вибору стратегій та їх граничні значення.

Для визначення сутності критеріїв прийняття рішень при розробці стратегії розвитку підприємства прослідкуємо еволюцію систем управління. В розвитку методології управління виокремлюють чотири етапи [6, 7], зміна яких обумовлена темпами змін у зовнішньому середовищі порівняно із реакцією підприємств.

Управління на основі контролю за виконанням рішень (I етап) почало застосовуватися при відносно стабільному зовнішньому середовищі в епоху масового виробництва (1900-1930 рр.). Головним завданням підприємців було удосконалення виробництва з метою зниження його витрат. Тому перші моделі оцінки результатів управлінських рішень є досить простими для розрахунку і ґрунтуються на фінансових показниках (зростання прибутку, доходу; показники рентабельності, показники продуктивності, показники оборотності коштів; модель Дюпона).

Управління на основі екстраполяції (II етап) виникло в епоху масового збуту (1930-1950 рр.), при високих темпах росту товарних ринків та передбачуваності подій на них. Така ситуація дозволяла системі управління екстраполювати досягнутий рівень у майбутнє, враховуючи фактори, які діяли у минулому. Головне завдання підприємців в цей період – збалансувати протиріччя інтересів виробництва і збуту.

Крім показників, які вже на той час застосовувались як критерії прийняття управлінських рішень починають використовувати систему показників, яка базується на концепції дисконтування (чисту теперішню вартість, внутрішню норму рентабельності) та грошовий потік підприємства.

Управління на основі передбачення (III етап) виникло в постіндустріальну епоху (1950-1970 рр.) в умовах зростання темпів змін зовнішнього середовища, збільшення ролі технічного прогресу, який супроводжувався можливістю вчасно передбачити майбутні тенденції та визначити реакцію на них через розробку відповідної стратегії.

В управлінні розробляються моделі, які дозволяють виконувати стратегічний аналіз внутрішнього і зовнішнього середовища, враховуючи альтернативні варіанти рішень (модель БКГ, Мак-Кінсі, СВOT-аналіз тощо). Показники, які застосовуються в цих моделях – частка ринку, прибуток, виручка та темпи їх змінення. В методах управління, спрямованих на передбачення змін, широко застосовуються інтегральні показники прийняття рішень.

Стратегічне управління (IV етап) виникає в період продовження постіндустріальної епохи (у 1970-х роках), який характеризується посиленням нестабільності ринку, обмеженістю світових ресурсів, виникненням криз. Підприємці в своїй діяльності потребують комплексного розв'язання стратегічних і поточних проблем в умовах невизначеності. Для підприємств

головною метою стає розвиток, тобто цілеспрямована зміна кількісних та якісних характеристик функціонування. В системі управління рішення спрямовуються на створення і зростання вартості підприємства.

Перше десятиріччя XXI століття поставило перед підприємствами основну задачу менеджменту, яка полягає в тому, щоб передбачити зміни зовнішнього середовища і підготувати реакцію на ці зміни. Суттєво зросла роль інформаційних технологій та інтелектуального капіталу в діяльності та менеджменті підприємств. В якості основних моделей в рамках стратегічного розвитку підприємств виокремлюються системи збалансованих показників.

Таким чином, становлення підприємства як відкритої системи, зумовлене зміною умов господарювання в зв'язку з посиленням невизначеності зовнішнього середовища, спричинило появу стратегічного управління, яке є сучасним інструментом управління розвитком підприємства, спрямованим на підвищення потенціалу шляхом досягнення конкурентоздатності в умовах нестабільності зовнішнього середовища [3, 5, 7, 8].

У вітчизняній науковій літературі до 1990-х років значна увага приділялась обґрунтуванню показників ефективності суспільного виробництва (макрорівень) і дещо менше – показникам на рівні господарських суб'єктів, що обумовлено ідеологічним несприйняттям ринкових принципів господарювання. В економічній літературі та практиці загальноживаними показниками економічного ефекту стали дохід, прибуток, обсяг виробництва (валова, товарна, чиста продукція). Саме вони і розглядалися як кінцеві результати господарської діяльності товаровиробників. Значна увага приділяється показникам, які характеризують використання фінансових ресурсів, зокрема показники продуктивності праці, основних і оборотних засобів, узагальнюючі показники (прибуток, рентабельність виробництва), показники ефективності капітальних вкладень. З розвитком ринкових відносин при прийнятті управлінських рішень почали застосовувати показники фінансової стійкості та ліквідності.

Протягом останнього десятиріччя у науковій економічній літературі досить часто критикуються традиційні критерії управлінських рішень, джерелом розрахунку яких є система бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Така критика спрямована на ретроспективний характер цих показників, що значно зменшує їх цінність для прийняття економічно обґрунтованих рішень. Прибутку як виду економічного ефекту притаманна значна умовність, викликана невідповідністю його величини фактичному наявному реальним фінансовим ресурсам, які можуть бути використані підприємством для фінансування виробничих і соціальних програм.

Такий критерій, як розмір грошового потоку має особливе значення для підприємства, оскільки він представлений грошовими коштами, які реально можуть бути використані для розв'язання актуальних проблем розвитку підприємства.

У світовій економічній літературі та в новітніх вітчизняних публікаціях як критерій вибору стратегії розвитку підприємства застосовується показник зростання його вартості. Підвищення вартості підприємства – мета більш природна і логічна для менеджера та всіх зацікавлених в суб'єкті господарювання осіб і є більш універсальною, ніж збільшення прибутку.

В рамках концепції вартісно-орієнтованого менеджменту підприємства (VBM) цільовою функцією управління є максимізація вартості підприємства, яка визначається його здатністю генерувати грошові потоки, а нова вартість створюється лише тоді, коли суб'єкт господарювання отримує достатню віддачу від інвестованого капіталу. Визначення вартості підприємства в динаміці дає змогу оцінити перспективи бізнесу в найближчі роки. Чим більше вартість підприємства перевищує авансовані в бізнес кошти, тим ефективніше воно працює.

На теперішній час основними концепціями вартісно-орієнтованого управління підприємством є [2, 3, 4]: концепція Раппапорта; концепція Коупленда / Коллера / Мурріна; концепція Стерна-Стюарта; концепція Левіса; концепція в рамках планування і контролю (ПіК). Аналіз цих концепцій показав, що основна відмінність між ними полягає в особливостях методик оцінки вартості підприємства, в той час, як вихідні передумови і управлінські підходи приблизно однакові.

Концепція управління на основі економічної доданої вартості (EVA) з'явилася як результат розвитку концепції управління на основі вартості. У вітчизняній економічній літературі даний підхід розглядається в окремих працях [6, 7, 9].

Показник EVA став послідовником таких показників, як рентабельність інвестицій та рентабельність робочого капіталу і застосовується для оцінки ефективності діяльності підприємства з позицій його власників, на думку яких, діяльність підприємства має для них корисний ефект у разі, якщо підприємство заробило більше, ніж становить дохідність альтернативних вкладень. Дослідження, які здійснювалися у 90-х роках XX століття, свідчать про те, що EVA забезпечує отримання кориснішої інформації про ефективність діяльності підприємства, ніж обліковий інструментарій – бухгалтерський прибуток, темпи його зростання або показники рентабельності. Оскільки EVA оцінює не лише кінцевий результат, а те, якою ціною він був отриманий (тобто який обсяг капіталу і за якою ціною був використаний). В процесі розрахунку EVA із суми прибутку враховується не тільки плата за користування позиковим капіталом, а і власним. Отже, можна стверджувати, що такий підхід більшою мірою є економічним, ніж бухгалтерським.

Вирішення проблем забезпечення конкурентоспроможності підприємств в умовах невизначеності зовнішнього середовища і підвищення ролі інтелектуального капіталу в їх ефективній діяльності сприяло розробці моделі управління з використанням Збалансованої системи показників (ЗСП), яка розглядає діяльність підприємства за чотирима напрямками: фінансовим, взаємовідносинами з клієнтами, внутрішніми бізнес-процесами, а також навчання та розвитку персоналу.

Більшість сучасних збалансованих систем є економічними різновидами цільового підходу, розрізняючись або методами, або інструментами досягнення поставлених перед підприємством цілей. Основними підходами до формування збалансованих систем, які дозволяли б управляти підприємством є [8]: концепція збалансованої системи показників Р. Каплана і Д. Нортон; модель Мейсела; піраміда ефективності К. Мак Нейра, Р. Ланча, К. Кросса; „панель управління” французьких економістів; модель К. Адамса і П. Робертса; модель Стейкхолдер; універсальна система показників Рамперсада К. Хьюберта.

Найбільш пристосованою до вітчизняних умов господарювання є ЗСП Каплана і Нортон, яка дозволяє переводити конкретну діяльність і стратегію в набір показників, які фактично утворюють систему стратегічного управління і контролю.

Збалансована система показників передбачає використання як формалізованих, так і неформалізованих показників. В сучасних вітчизняних умовах, яке характеризується формуванням виробничої культури суб'єктів господарювання менеджери повинні доводити працівникам чіткі формалізовані критерії, які характеризують результати їх роботи, межу відповідальності за виконання встановлених зобов'язань. Незважаючи на висвітлення деяких аспектів побудови системи збалансованих показників, ще й досі відсутні дослідження щодо адаптації їх до умов розвитку бізнесу в Україні та відповідності їхнього стандартного набору до специфіки функціонування транспортної галузі. Тому дана концепція може стати початком подальших досліджень.

В світовій практиці показниками, що найбільш застосовуються для оцінки діяльності підприємства є [2, 5, 8]: виручка, прибуток, зростання виручки та прибутку, грошовий потік, продуктивність праці, рентабельність авансованого капіталу, частка ринку. Набір показників ефективності, найуживаніших західними фірмами, досить часто збігається, але водночас фірми не обмежуються зазначеним переліком пріоритетних для них показників і розробляють свою власну оцінну систему або ж застосовують одну з рекомендованих, що створюється різними консалтинговими компаніями.

Специфіка українського менеджменту полягає в тому, що українських менеджерів більше турбують питання виробництва і правильного спрямування грошових потоків, а не ринкова вартість очолюваних ними підприємств. Як наслідок, маємо дуже низьку капіталізацію української економіки.

Аналіз досліджень з проблем розробки стратегії розвитку підприємств дозволив виділити наступні групи показників, які на підприємствах можуть розглядатися як критерії прийняття стратегічних рішень:

- 1) показники, які визначають рівень використання ресурсів підприємства (фінансових та виробничих);
- 2) показники, які характеризують компетентність управлінського персоналу підприємства;
- 3) показники, які визначають конкурентну перевагу підприємства;
- 4) показники, які характеризують обґрунтованість стратегії;
- 5) показники, які характеризують якість стратегічної інформації (рівень формування і використання інформаційних ресурсів);
- 6) показники, які ідентифікують ризик та невизначеність;
- 7) показники, які характеризують економічну цінність стратегії;
- 8) показники, які характеризують вартість стратегії.

Таким чином, критерії прийняття стратегічних рішень повинні характеризувати всі основні процеси, які формують стан і тенденції розвитку підприємства в умовах ринкової економіки. Їх вибір залежить від мети і часового інтервалу стратегії розвитку підприємства.

Висновки. На основі проаналізованої проблеми можна стверджувати, що для формування стратегій розвитку підприємств автомобільного транспорту здебільшого до уваги беруться такі критерії як: максимізація прибутку або виручки; показники рентабельності; зростання ринку (попиту) і відносна частка на ринку; комплексний показник конкурентоспроможності підприємства; період окупності витрат; показники врахування впливу внутрішнього і зовнішнього середовища; показники внутрішнього стану (потенціалу) підприємства; зростання вартості підприємства або грошового потоку та ін.

При цьому зростання вартості підприємства – один із найважливіших критеріїв сучасного ефективного управління. Це інтегральний показник, який, формуючись під впливом факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, адекватно відображає економічну ефективність підприємства, його фінансову успішність, конкурентоспроможність, інвестиційну привабливість та перспективи майбутньої діяльності.

Література:

1. Бідняк М.Н. Виробничі системи на транспорті: теорія і практика: монографія., Бідняк М.Н., Біліченко В.В. – Вінниця., УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2006.
2. Валадайцев С.В. Оценка бизнеса и управление стоимостью предприятия., Валадайцев С.В. – М., Проспект, 2008. – 576 с.
3. Гончарова Н.П. Управление предприятиями: современные тенденции развития: монография., Гончарова Н.П., Федонін О.С., Швиданенко Г.О.; заг. ред Федоніна О.С. – К., КНЕУ, 2006.
4. Грязнова А.Г., Оценка бизнеса: учебник., Грязнова А.Г., Федотова М.А. – М., Финансы и статистика, 2009. – 736 с.
5. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление., Коупленд Т., Мурин Дж. [пер. с англ.] - М., ЗАО Олимп-Бизнес, 1999.
6. Порохня В.М., Безземельна Т.О., Кравченко Т.А. Стратегічне управління: навч. посібн. – К.: вид-во ЦУЛ, 2012. – 224 с.
7. Сич Є.М., Пилипенко О.В., Стасишен М.С. Стратегічний аналіз: навч. посібн. – К., Каравела, 2015. – 304 с.
8. Староверова Г.С. Оценка и управление стоимостью предприятия (организации): учебное пособие. Часть 1., Г.С. Староверова, А.Ю. Медведев. – Вологда., ВоГУ, 2014.
9. Фаріон І.Д. Стратегічний аналіз: навчальний посібник для студентів і аспірантів. – Тернопіль., ТНЕУ, 2009. – 635 с.

УДК 331.101.3

АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ / ADAPTATION OF EUROPEAN MODELS OF MOTIVATION OF EMPLOYEES IN ENTERPRISES OF UKRAINE

Васюта В.Б., PhD in Philosophy, канд. техн. наук, доцент
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

Проаналізовано національні особливості мотиваційної системи управління персоналом на українських підприємствах. Охарактеризовано умови функціонування вітчизняних підприємств. Зроблено аналіз європейських моделей мотивації працівників. Виділено основні чотири моделі: німецьку, шведську, англійську, французьку та польську. Розглянуто досвід розвинених країн Західної Європи у сфері нематеріального стимулювання персоналу. Досліджено можливість адаптації європейських моделей мотивації працівників на підприємствах України.

Ключові слова: персонал, мотивація праці, стимулювання, моделі мотивації та стимулювання, методи мотивації.

The national peculiarities of the motivation system of personnel management of Ukrainian enterprises are analyzed. The conditions of functioning of domestic enterprises are described. An analysis of European models of employee motivation has been made. The main four models are distinguished: German, Swedish, English, French and Polish. The experience of developed Western European countries in the field of non-material incentives for personnel is considered. The possibility of adaptation of European models of employees' motivation at Ukrainian enterprises is researched.

Keywords: personnel, motivation of work, stimulation, models of motivation and stimulation, methods of motivation.

В умовах інтеграції України до Світової організації торгівлі та Євросоюзу проблема мотивації працівників має велике значення. Персонал є найскладнішим та специфічним видом ресурсів, що використовує підприємство у своїй діяльності. Ефективність діяльності підприємства у великій мірі залежить від ефективності праці персоналу. Саме через зацікавленість працівника у результатах його роботи при створенні належних умов праці можна домогтися підвищення продуктивності праці.

Однією із головних функцій управління на підприємстві є саме мотивація. Підприємство може реалізувати свій потенціал до економічного зростання лише за умов ефективної мотивації. Недостатня ж мотивація на підприємстві може виступати стримуючим фактором до зростання показників ефективності його діяльності [1].

Тому вивчення досвіду мотивації персоналу європейських країн та його адаптація до умов національної економіки є актуальним в наш час.

Питанню ефективної мотивації праці на підприємстві присвятили свої наукові роботи як вітчизняні так і зарубіжні вчені. Серед них: А. Афонін, В. Абрамов, Д. Богиня, А. Грішнова, Г. Дмитренко, М. Дороніна, А. Єськов, І. Завадський, М. Карлін, А. Колот, О. Віханський, Н. Любомудрова, В. Сладкевич, К. Альдефер, В. Врум, Ф. Герцберг, О. Кузьмін, Д. Мак-Грегор, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Мескон, Р. Оуена, та ін.

Сутність теорій мотивації полягає в тому, що людина, усвідомлюючи завдання, що ставляться перед нею, і знаючи ту винагороду, яку вона може одержати за їхнє вирішення, зіставляє це зі своїми потребами, можливостями і здійснює певну діяльність [1].

У працях зазначених учених з різних точок зору досліджено теоретичні й практичні питання щодо ефективного управління персоналом. Але, незважаючи на це, більшість вітчизняних підприємств на сьогодні мають не ефективну систему мотивації. Питання розробки та впровадження мотиваційного механізму необхідно вирішувати враховуючи специфіку діяльності кожного господарюючого суб'єкта. При розв'язанні цієї проблеми доцільним є урахування вітчизняного та зарубіжного досвіду [1].

Дослідженню питань, пов'язаних з особливостями зарубіжного досвіду мотивації та стимулювання персоналу було приділено багато уваги такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як М.С. Дороніна, А.М. Колот, В.І. Лаптев, Т.І. Лепейко, К.Г. Наумік, Н.С. Павловська, М.В. Семикіна, В.П. Сладкевич, О.С. Соснін, Є.В. Стаценко, І.І. Тимошенко, С.О. Цимбалюк, О.О. Шумаєва та іншими. В свою чергу, проблемами мотивів та стимулів, мотиваційної сфери діяльності і поведінки працівників займалися провідні зарубіжні учені: В. Врум, Ф. Герцберг, Э. Лоулер, А. Маслоу, Д. Мак Клелланд, Д. Портер, Х. Хекхаузен та інші [2].

Теоретичною базою усвідомлення питання мотивації персоналу в міжнародних корпораціях є відомі концепції мотивації через потреби А. Маслоу, Ф. Герцберга, Д. Мак-Кленда та ін. Однак у кожній країні зазначені концепції набувають певної специфіки. Наприклад, для працюючих жителів Франції важливим пріоритетом є вивільнення часу для сімейних і громадських справ, духовного життя, оскільки до 70% часу в буденний день вони витрачають на роботу і поїздки до місця роботи і додому. Тому природньо вони прагнуть зменшити цей час [3]. Дослідження особливостей мотивації персоналу на підприємствах в країнах Західної Європи дають підставу стверджувати, що дотепер не існує найбільш оптимальної моделі мотивації, яка могла б підійти усім без виключення підприємствам [2]. Європейський досвід може послужити лише базою для розробки власних способів та інструментів мотивування персоналу на підприємствах України.

Характерною особливістю сучасних систем мотивування на Заході є поширення заохочення за впровадження різноманітних нововведень. Так, більшість західноєвропейських фірм формують преміальні фонди за створення, освоєння й випуск нової продукції, але їхній розмір залежить від приросту обсягу продажу нової продукції, її частки в загальному обсязі виробництва. У всіх країнах з розвинутою ринковою економікою спостерігається стала тенденція до індивідуалізації заробітної плати на підставі оцінки конкретних заслуг працівника. Механізм індивідуалізації заробітної плати включає як диференціацію умов найму, так і регулярну оцінку заслуг безпосередньо в процесі трудової діяльності [2].

Особливе місце в європейських моделях мотивації займає нематеріальна складова, що здійснюється за двома напрямками. Перший напрямок полягає у створенні довірчих відносин між керівником і підлеглими, що досягається встановленням спільних цінностей. При цьому кожному працівникові по можливості підбирається найбільш цікава, змістовна, посильна робота з урахуванням його психологічних особливостей. Також працівники мають право брати участь у прийнятті рішень з різних актуальних питань діяльності. Нематеріальна мотивація персоналу в західноєвропейських країнах має свої особливості. Вони полягають в активній участі персоналу у власності, прибутках та прийнятті рішень. Так, в Австрії, Данії, Голландії, Люксембурзі, Швеції законодавчо закріплено участь робітників у радах директорів компаній з правом голосу. Працівники компаній Франції мають своїх представників у радах директорів, але без права голосу в прийнятті рішень [3].

В Україні ж основним мотивуючим фактором працівників є отримання гарантованої заробітної плати. Саме тому, вітчизняні керівники, як правило розглядають систему мотивації як інструмент, що базується на персональних виплатах працівнику, тобто процес мотивації зводиться лише до використання матеріальних методів. При цьому керівники вважають, що даний елемент є основним і повинен задовольнити всі потреби працівників в мотивації. В той же час не варто ігнорувати методи нематеріального стимулювання, використання яких набуває особливої актуальності в умовах обмежених ресурсів [3].

Порівняльний аналіз механізмів мотивації персоналу вітчизняних підприємств та підприємств країн Західної Європи показав, що українські підприємства при виборі методів мотивації та стимулювання орієнтуються в більшій мірі на результативність праці, при цьому ігнорують якість роботи, кваліфікацію та професійну майстерність працівника. При цьому майже не застосовується участь у прибутках та капіталі, що є дуже популярним методом в інших країнах [2].

Отже, можна стверджувати, що сьогодні механізм мотивації та стимулювання персоналу на українських підприємствах є не ефективним, оскільки не відповідає завданням соціально-економічного розвитку країни. Складна ситуація в усіх сферах соціально-економічного життя в Україні породжує фактори протидії розвитку мотивації. Серед мотивів трудової діяльності переважають короткострокові цілі та ціннісні орієнтації. Люди прагнуть отримати блага зараз, негайно, пріоритетними стають особистий та груповий egoїзм. Втрата традиційних ціннісних орієнтирів у сфері праці, її престижу призводить до того, що все більше людей не бачить реальних можливостей отримання благ за рахунок чесної праці й надає перевагу іншим шляхам забезпечення добробуту, зазвичай неформальним і незаконним [4].

Необхідно спрямувати зусилля на створення такої системи мотивації праці на вітчизняних підприємствах, яка б визначалася соціальним самопочуттям людини, її добробутом, відчуттям справедливості, тобто суб'єктивною оцінкою індивідом успішності свого буття. На жаль, більшість українців щороку вважають себе ще біднішими, відчувають соціальний дискомфорт, страх за майбутнє [4].

На відміну від української європейська модель мотивації праці виходить з того, що в її центрі знаходиться людина зі своїми інтересами як вільна особа, що усвідомлює свою відповідальність перед суспільством. Ця система характеризується великою різноманітністю економічних інструментів, включаючи стратегічне планування і стимулювання конкуренції, гнучкою системою оподаткування. Західні дослідники прийшли до висновку, що гармонійна комбінація із стимулювання праці і соціальних гарантій є однією з найоптимальніших моделей, коли небудь відомих в історії економічних теорій. Ця модель забезпечує рівню мірою як економічний добробут, так і соціальні гарантії [5].

Розглянувши найвідоміші європейські моделі мотивації, можна виділити те спільне, що їх всіх об'єднує – це їх ефективність, про що можна судити по рівню економічного розвитку країн, де вони запроваджені [4].

Німецька модель мотивації праці виходить із того, що в центрі уваги держави та фірми перебуває людина з її інтересами як вільна особа, що водночас визнає свою відповідальність перед суспільством, тобто розуміє інтереси суспільства і чітко визначає своє місце у виробництві та суспільстві. Соціальна справедливість і солідарність – помітні риси соціально ринкової економіки Німеччини [6].

Французька модель характеризується більшою різноманітністю економічних важелів, які включають стратегічне планування і стимулювання конкуренції та гнучку систему оподаткування. Оцінка праці трудового потенціалу має багатфакторний характер, що стимулює якість праці.

Особливістю мотивації праці у Великобританії є широке поширення партнерських відносин між підприємцями і робітниками. Це виявляється в активній участі персоналу у власності, прибутку і прийнятті рішень на підприємствах. В даний час у Великобританії існує дві модифікації системи оплати праці, що залежать від прибутку: грошова і акціонерна, що припускає часткову оплату у вигляді акцій. Крім того, передбачається можливість застосування системи зарплати, що повністю залежить від прибутку фірми [4].

Шведська модель мотивації праці трудового потенціалу побудована на принципах солідарної заробітної плати (однакова оплата за однакову працю незалежно від результатів роботи підприємства, скорочення розриву між розмірами мінімальної і максимальної заробітної плати). Така політика, з одного боку, стимулює постійне оновлення основного капіталу, а з другого – веде до структурної перебудови економіки, скорочення або і ліквідації збиткових виробництв.

Польська модель спрямована на підвищення ефективності виробництва за одночасного обмеження доходів населення і надання соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, що сприяє подоланню кризових явищ в економіці та організації виробництва конкурентоспроможної продукції. Така модель мотивації праці трудового потенціалу стала можливою внаслідок встановлення в суспільстві національної єдності усіх політичних груп і готовності населення країни йти на певні жертви заради майбутніх економічних і соціальних здобутків [6]. Але за такої моделі в країні буде спостерігатися «відток умів», спричинений втомленістю затяжним «перехідним періодом до розвитку національної економіки», бажанням людей «жити зараз» та мати певні матеріальні блага сьогодні, а не у майбутньому.

Для України скопіювати повністю будь-яку модель неможливо через суттєві відмінності у свідомості, ціннісних орієнтаціях, трудовій поведінці населення в Україні й європейських країнах. Можливість адаптації європейських моделей мотивації залежить не лише від бажання керівництва, а й від економічної ситуації в країні, фінансових можливостей підприємства, менталітету тощо. Крім того, таку можливість удосконалення мотиваційного механізму треба розглядати окремо для кожного підприємства, враховуючи специфіку його діяльності. Тому доцільним є запозичення основних елементів європейських моделей мотивації, котрі більш підходять для підприємств України.

Дослідження у цьому питанні показали, що найбільш адаптованою може стати англійська та французька моделі [4]. Це пояснюється тим, що вони поєднують різноманітну кількість мотиваційних важелів і їх легше застосувати на вітчизняних підприємствах. Участь у прибутках компанії, за англійською моделлю, суттєво підвищить зацікавленість працівників у результатах своєї діяльності, внаслідок чого зросте продуктивність та ефективність праці. Однак, можуть виникати певні труднощі у вимірюванні обсягу роботи кожного працівника (якщо це не виробниче підприємство) та його вкладу у загальний результат. Також не кожен працівник може вкласти свої кошти у цінні папери компанії.

Схожа до англійської, французька модель також передбачає виплати заробітної плати залежно від обсягів виконаної роботи та участь працівників у прибутках компанії. Перевагою французької моделі є те, що вона дозволяє підприємству легше переносити кон'юнктурні коливання, що дуже важливо для українських підприємств, які змушені працювати у нестабільному ринковому середовищі. Недоліком цієї моделі є те, що її можна застосовувати тільки на великих підприємствах. Також її впровадження може ускладнювати система оподаткування, що діє в Україні [4].

Шведську та німецьку моделі важко буде приміняти, адже українські підприємства не готові до довичного найму робітників, високих соціальних гарантій та погодження зі всіма схожими підприємствами про однакову заробітну плату.

Варто признати, що розвиток підприємств в Україні неможливий без впровадження нових, сучасних систем мотивації працівників. У зв'язку із цим виникає необхідність створення такої моделі мотивації, яка буде враховувати особливості національної економіки, політичної ситуації в країні, ментальні особливості та національні традиції. Крім того важливим моментом є врахування специфіки функціонування кожного окремо взятого субєкта господарювання. Тому кожне підприємство повинно самостійно розробляти свою мотиваційну систему відповідно до обраної стратегії розвитку. Сучасні мотиваційні механізми повинні враховувати не лише матеріальну складову. Європейський досвід мотивації праці показав необхідність поєднання матеріальних і нематеріальних мотивуючих елементів. Аналіз європейських моделей мотивації працівників показав можливість адаптації окремих їх елементів на підприємствах України.

Література:

1. Васюта В.Б. Мотивація праці персоналу на підприємстві в сучасних умовах господарювання., В.Б. Васюта, Л.І. Бульбаха., Ефективна економіка. – 2016., № 6., Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
2. Климчук А.О. Особливості використання зарубіжних моделей мотивації та стимулювання персоналу на промислових підприємствах [Текст]., А.О. Климчук., Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2016., № 4, т. 1., С. 57-60.
3. Фіщук Н.Ю. Можливості адаптації міжнародних мотиваційних систем в національній практиці підприємств., Н.Ю. Фіщук, Н.В. Василюха., Збірник наукових праць ВНАУ. Економічні науки. – 2012., № 4., С. 170-175.
4. Стрельбичкий П.А. Світовий досвід мотивації праці та можливість його впровадження в Україні., П.А. Стрельбичкий, О.П. Стрельбичка., Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. – 2015., Вип. 10., С. 323-333., Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkpnuen_2015_10_60.
5. Балан О.Д. Зарубіжний досвід застосування системи мотивації, оплати та нормування праці., О.Д. Балан., Агросвіт. – 2011., № 17-18., С. 20-25., Режим доступу до журналу: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=702&i=3>.
6. Барибіна Я. Сучасні методи стимулювання праці персоналу підприємств готельного господарства., Я. Барибіна, М. Лисенко., Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія: Економічні науки. – 2015. – Вип. 40. Частина II., С.45-50.

ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ МОДЕЛЕЙ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКЕ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ / THE ADAPTATION WAYS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY MODELS IN UKRAINIAN BUSINESS ENVIRONMENT

Григор'єва О., канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

У статті розглянуто основні моделі корпоративної соціальної відповідальності, визначено їх характерні риси та особливості та відмінності, а також можливість їх застосування в діяльності українських підприємств та організацій. Виділено основні ознаки, завдання та переваги соціально відповідальної діяльності. Окреслені основні шляхи адаптації моделей корпоративної соціальної відповідальності в українське бізнес-середовище як з боку держави, так і на регіональному рівнях.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, моделі корпоративної соціальної відповідальності, економічна відповідальність, екологічна відповідальність, соціальна відповідальність.

Ukraine's transition to sustainable economic development, its integration into the European and global communities require the introduction of modern practices of co-operation between the state and business, and also business and societies, that would enhance the mutual responsibility of all participants of public life, create conditions for future stable development of society.

At present, in the most economically developed countries of the world the phenomenon of "corporate social responsibility" became widespread, it is understood as responsibility of organization, the company's decisions and actions impact on society and the environment.

Practice implementation of social responsibility in the activities of Ukrainian enterprises and organizations at an early stage, it is mainly used by foreign enterprises and corporations operating in the territory of Ukraine, therefore it is important to define models of corporate social responsibility operating in the territories of developed countries and ways of their adaptation and distribution to the activities of Ukrainian enterprises and organizations.

Traditionally, among the models of corporate social responsibility, there are American, European and Asian models, each of which has specific features and characteristics.

Specific features of the American model are the voluntary nature of business participation in solving social problems; state interference occurs through the promotion of socially responsible activities; priority is the solution of social problems at the level of the local community and a particular region.

A significant feature of the European model of corporate social responsibility is the prominent role of the state. The European model considers the state as an institution that executes the accepted rules of behavior. In Europe, social responsibility is an integral strategy of states development.

The corporate social responsibility in Japan is actively supported by the country's cultural traditions. According to the Japanese (Asian) model of responsibility, social cohesion at the company level and business cohesion at the level of the industrial group are envisaged.

Each of these models of corporate social responsibility can be extended to the activities of Ukrainian enterprises and organizations according to set priorities and values. However, it should be noted that, given the mentality and the country's legal system, the most adapted European model of corporate social responsibility, presupposes the active participation of the state in solving social problems.

Social responsibility should be considered by enterprises and organizations as a combination of economic, social and environmental responsibility.

Implementation and dissemination of corporate social responsibility in the activities of Ukrainian enterprises should take place by combining the efforts of the state and business in order to harmonize the goals of social policy and business objectives of Ukrainian business environment companies.

Keywords: corporate social responsibility, models of corporate social responsibility, economic responsibility, ecological responsibility, social responsibility.

Перехід України до сталого економічного розвитку, її інтеграція до європейського і світового співтовариства вимагають запровадження сучасних практик взаємодії держави і бізнесу, а також бізнесу і суспільства, які б дозволили посилити взаємну відповідальність усіх учасників суспільного життя, створити умови для подальшого стабільного розвитку суспільства, заснованого на врахуванні якнайширшого кола інтересів.

На сьогодні у найбільш економічно розвинених країнах світу набуло поширення явище «соціальної відповідальності бізнесу», що розуміється як відповідальність організації, компанії за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка сприяє сталому розвитку, у т.ч. здоров'ю і добробуту суспільства; зважає на очікування заінтересованих сторін; відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки; інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах.

Практика впровадження соціальної відповідальності в діяльність українських підприємств та організацій знаходиться на початковій стадії, переважно її використовують іноземні підприємства та корпорації, що здійснюють свою діяльність на території України, тому важливим є визначення моделей корпоративної соціальної відповідальності, що діють на територіях розвинених країн та шляхи їх адаптації та поширення у діяльність українських підприємств та організацій.

Традиційно, серед моделей корпоративної соціальної відповідальності виділяють американську, європейську та азіатську моделі, кожна з яких має специфічні ознаки та характерні риси [1].

Американська модель є найбільш лібералізованим варіантом соціальної політики держави, який базується на принципі відокремлення соціального захисту від вільного ринку й обмеженні захисту лише тих, хто не має інших доходів, крім соціальних виплат. Саме через це американська економіка є однією з найменш регульованих державою. Держава регулює соціально-трудова відносини на рівні підприємства і значно менше – на рівні галузі та регіону через прийняття законодавчих і нормативних актів. Американські корпорації у своїй діяльності більшу увагу приділяють зовнішній соціальній відповідальності, тобто основний акцент припадає на поведінку корпорацій на ринку, розбудові позитивних відносин

підприємства з регіональною та місцевою владою, на охороні навколишнього середовища. Американська модель соціальної відповідальності передбачає максимальну самостійність корпорацій у визначенні свого суспільного внеску. Держава підтримує й стимулює цей напрям діяльності бізнесу через просвітництво та створення системи стимулів, а саме через пільги чи субсидії, не втручаючись у формування програм соціальної відповідальності. Відповідальна соціальна діяльність і благодійна діяльність корпорацій стимулюються відповідними податковими пільгами, що встановлені на законодавчому рівні. Крім благодійництва, важливим напрямом соціальної відповідальності американських корпорацій є заходи з охорони навколишнього середовища. Таким чином, специфічними рисами американської моделі є: добровільний характер участі бізнесу у вирішенні соціальних проблем; соціальна діяльність компанії має чітко окреслені напрями; компанії контролюють цільове використання витрачених коштів та очікують на конкретні результати заходів; втручання держави відбувається через заохочення соціально відповідальної діяльності; пріоритетом є вирішення соціальних проблем на рівні місцевої громади та окремого регіону.

Другою моделлю соціальної відповідальності є європейська модель. Вона принципово відрізняється від американської. Сьогодні соціальну відповідальність в Європі розглядають як один із механізмів підвищення конкурентоспроможності й водночас як добрий засіб зростання стандартів життя громадян. Більшою мірою європейська модель соціальної відповідальності орієнтована на три сфери прояву соціальних ініціатив, а саме: економіку, зайнятість та охорону навколишнього середовища [3]. Порівнюючи її з американською моделлю, можна зазначити, що перша ставить за мету прибутковість, а європейська відносить до неї додаткові питання відповідальності перед працівниками і місцевими співтовариствами. Відповідно соціальна відповідальність поширюється на умови праці, заробітну плату, випуск якісної продукції та надання послуг, охорону навколишнього середовища, зайнятість у конкретному регіоні, реалізацію соціальних ініціатив населення. Також важливо зазначити, що характерною ознакою європейської моделі корпоративної соціальної відповідальності є помітна роль держави. Європейська модель розглядає державу як інститут, що приводить у виконання прийняті правила поведінки. В Європі соціальна відповідальність є складовою стратегії розвитку держав. Саме тому більшість країн ЄС уже розробили або розробляють національні стратегії соціальної відповідальності [2]. Характерною ознакою європейських країн є розуміння соціальної відповідальності як частини міжнародної репутації держави, а також національних компаній, представлених за кордоном. І саме через це запровадження соціальної відповідальності є невід'ємною частиною і для діяльності державних органів влади. Таким чином, за європейської моделі соціальної відповідальності, держава виступає в ролі інституту, який визначає правила поведінки і стежить за їх дотриманням. У європейській моделі благодійні заходи не є поширеними, що зумовлено високим рівнем податків, відсутністю пільг та інших стимулів [1].

Азійська модель корпоративної соціальної відповідальності сформована у Японії. Найхарактернішою її рисою є активна роль держави. У зв'язку з тим, що держава тривалий час брала участь у стратегічному плануванні бізнесу, частково підхід до соціальної відповідальності японської моделі нагадує європейський, оскільки роль держави теж є дуже впливовою. Водночас японський бізнес більше, ніж європейський, зосереджується на внутрішніх програмах, завдяки яким компанія стає для працівника сім'єю. Соціальна відповідальність корпорації в Японії активно підтримується культурними традиціями країни. Відповідно японська модель відповідальності передбачає соціальну згуртованість на рівні компанії і ділову згуртованість на рівні індустріальної групи. Управління бізнесом орієнтоване не лише на отримання прибутку, воно також повинно базуватися на правильному сприйнятті буття, суспільства і навколишнього світу, усвідомленні своєї відповідальності перед суспільством і прагненні до прогресу цивілізації взагалі. Основні риси японської системи соціальної відповідальності визначає низка концепцій, яких немає в американській моделі. Найважливішими з них є колективне прийняття рішень, відповідальність перед працівниками та соціальна відповідальність керівництва. Так, Японія першою у світі стала розвивати так званий менеджмент із «людським обличчям». У бідній на природні ресурси країні традиційно культивується принцип «Наше багатство – людські ресурси», відповідно до якого створюються умови для найбільш ефективного їх використання [6]. До найбільш поширених напрямів соціальної відповідальності перед працівниками належать такі, як система довічного найму, допомога в придбанні житла, стимулювання сімейних династій, навчання спеціалістів, фінансова допомога при народженні дітей, а потім їх навчання, щедрі вихідні допомоги, корпоративні пенсії. Протягом останніх років у соціальній відповідальності Японія набирає оберті, охоплює всю структуру управління в компанії, не обмежуючись внутрішнім спрямуванням [3]. Тут підприємства реорганізують свої структури через заснування офісу соціальної відповідальності бізнесу, що їх традиційно контролювали відповідні відділи, такі як відділ інвестицій та відділ управління навколишнього середовища. Певна кількість японських корпорацій заснували департаменти соціальної відповідальності бізнесу, які розповсюджують інформацію про соціальну відповідальність, приділяючи значну увагу зацікавленим партнерам та публікуючи звіти значним є вплив держави, розповсюджена практика серед компаній володіння об'єктами соціальної інфраструктури; забезпечення соціально-побутових благ на колективній основі; поширеність соціально-побутових ініціатив, що спрямовані на задоволення потреб працівників.

Деякі дослідники моделей корпоративної соціальної відповідальності, зокрема Колот А.М. [1] в окрему модель корпоративної соціальної відповідальності виділяють британську модель, у якій поєднуються риси європейської та американської моделей. Принциповим моментом британської моделі соціальної відповідальності є яскраво виражена активність самого бізнесу у створенні проєктів у сфері соціальної відповідальності, що за своєю суттю цілком відповідає принципу добровільності [3]. Загальною рисою цієї моделі є, передусім, активна підтримка бізнесу з боку держави й добре розроблена система заходів соціального забезпечення та охорони здоров'я. У Великобританії ініціатором вияву соціальної відповідальності з боку підприємницьких структур виступають здебільшого урядові органи. Останнім доручена і координація зусиль щодо впровадження соціальної відповідальності у практику. Участь влади в розвитку соціальної відповідальності виявляється в налагодженні партнерства з власниками підприємств, які беруть участь у фінансуванні проєктів, стимулюванні учасників. У такий спосіб відбувається поєднання європейської участі держави у формуванні соціально відповідального бізнесу та американського добровільного внеску корпорацій у вирішення соціальних питань.

Кожна з перелічених моделей корпоративної соціальної відповідальності може бути поширена у діяльність українських підприємств та організацій залежно від поставлених пріоритетів та цінностей. Проте слід зазначити, що, враховуючи менталітет та систему права країни, найбільш адаптованою є європейська модель корпоративної соціальної відповідальності, яка передбачає активну участь держави у вирішенні соціальних завдань.

Загалом соціальна відповідальність повинна розглядатися підприємствами та організаціями як поєднання економічної, соціальної та екологічної відповідальності, що включає в себе наступні завдання.

Беззаперечно, що основу соціально відповідальної діяльності бізнесу повинно складати: виробництво якісних і безпечних для використання товарів і послуг; повну сплату усіх видів податків; виплату регулярної заробітної плати своїм працівникам і внесення свого вкладу в їх соціальне забезпечення; дотримання вимог антимонопольного законодавства; дотримання

законодавчих норм в області охорони довкілля і вимог держави до екологічно чистого виробництва; забезпечення безпеки, здоров'я і охорони праці своїх працівників, дотримання норм трудового права; дотримання прав людини, що передбачені Конституцією України та Глобальним договором ООН [4].

Формуючи соціально відповідальний бізнес, підприємства та організації можуть приймати на себе додаткові зобов'язання. Так, наприклад у сфері економічної діяльності та корпоративного управління це може бути: розроблення та послідовне дотримання внутрішньокорпоративних кодексів або інших документів власної ділової етики; постійний розвиток якості, споживчої властивості і соціальної значущості своєї продукції і послуг; підтримка добросовісної ділової практики, встановлення надійних стосунків із своїми постачальниками, дистрибуторами і клієнтами, відаючи перевагу компаніям, що відповідають вимогам соціальної відповідальності; підтримка розвитку малого і середнього бізнесу, включаючи власні технологічні ланцюжки, а також участь у відповідних галузевих і міжгалузевих програмах і фондах.

У сфері підтримки безпеки навколишнього природного середовища: розробка заходів технологічного характеру, спрямованих на економію споживання енергії, водних і інших ресурсів; організація перероблення відходів виробництва і очищення стічних вод, поступове впровадження безвідходних технологій виробництва; обмеження викидів речовин, що руйнують озоновий шар, парникових газів, хімічних речовин та інших шкідливих викидів в атмосферу; організація раціонального землекористування і підтримка біорізноманітності й природних місць існування, зокрема рекреаційних зон і заповідників.

У сфері соціальної політики: участь в соціальних інвестиціях через свої внутрішні і зовнішні соціальні програми; розвиток свого персоналу через систему професійної підготовки кадрів; реалізація соціальних проектів спонсорського і благодійного характеру на територіях своєї присутності, підтримуючи їх соціальне благополуччя, безпеку і стійкість; участь в спонсорських і благодійних програмах державного або місцевого значення, спрямованих на рішення гострих загальнонаціональних проблем; підтримка соціальних проектів в галузі культури, спорту і освіти; участь у спільних проектах держави та бізнесу, спрямованих на рішення соціальних і екологічних проблем суспільства; участь в міжнародних благодійних і соціальних проектах; підтримка громадських та некомерційних організацій громадянського суспільства; регулярні діалоги та співпраця із зацікавленими сторонами (стейкхолдерами): акціонерами і інвесторами, співробітниками і профспілками, постачальниками і споживачами, представниками місцевих, регіональних державних органів влади, засобами масової інформації, професійними об'єднаннями, громадськими і некомерційними організаціями й іншими, і на цій основі вносити необхідні зміни у свою діяльність; підвищення відкритості і прозорості свого бізнесу через системи регулярної соціальної звітності і міжнародної звітності по стійкому розвитку, що дозволяють покращувати якість управління виробництвом, соціальним розвитком і нефінансовими ризиками.

Зрозуміло, що впровадження заходів, спрямованих на поширення соціальної відповідальності бізнесу, потребують значних зусиль и витрат з боку підприємства, проте є необхідними для підвищення конкурентоспроможності підприємств та організації, поширення їх діяльності на міжнародному рівні, забезпечення сталого розвитку.

Основними перевагами соціально відповідального бізнесу є: розширення доступу до нових ринків за рахунок використання міжнародних стандартів; формування позитивного іміджу компанії за рахунок підвищення лояльності клієнтів, вартості бренду, налагодження партнерських зв'язків; удосконалення виробничих процесів – зростання продуктивності праці, ріст прибутковості діяльності, економія витрат при використанні екологічно безпечного устаткування; стабільність трудових ресурсів; ефективний ризик – менеджмент; залучення коштів спеціалізованих фондів «соціальних інвестицій» під програми корпоративної соціальної відповідальності для відповідальних бізнес-лідерів. Покращення іміджу України шляхом впровадження в українську бізнес практику моделей корпоративної соціальної відповідальності сприятиме також збільшенню обсягу іноземних інвестицій до вітчизняної економіки.

Основними шляхами впровадження та поширення корпоративної соціальної відповідальності в діяльність українських підприємств, на нашу думку, є наступні.

З боку держави: розроблення та послідовна реалізація Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, проект якої було розроблено ще у 2011 році, проте вона так й залишилася не затвердженою та не прийнятою до реалізації; проведення щорічних форумів по соціальній і екологічній відповідальності бізнесу і формам його взаємодії з державою; розроблення й поширення регулярних урядових публічних комунікацій (заяв) по розвитку системи соціально-екологічної відповідальності бізнесу; розроблення провідними асоціаціями бізнесу, а також галузевими асоціаціями виробників рекомендацій по впровадженню на добровільній основі міжнародних стандартів управління і звітності в області сталого розвитку і екології; бюджетне фінансування і тендерний розподіл проектів розширення корпоративної соціальної відповідальності, сталого розвитку і екологічної звітності серед найбільш потужних підприємств України; залучення бізнесу для реалізації пріоритетних національних проектів розвитку корпоративної соціальної відповідальності.

На місцевому рівні: проведення спеціальних форумів по сталому розвитку регіонів, на яких формулюються соціальні і екологічні пріоритети регіональної влади із запрошенням бізнесу до участі в найважливіших заходах регіональних адміністрацій; розроблення і реалізація спеціальних цільових програм і соціальних інвестицій в соціальній, екологічній і культурній областях з прямою пайовою участю регіональних адміністрацій і компаній в їх фінансуванні; участь представників регіональних і муніципальних органів в заходах бізнесу, у тому числі в так званих діалогах по його соціальній відповідальності з метою вироблення конкретних рекомендацій для бізнесу в розвитку своїх громадських програм; проведення семінарів і спеціальних заходів для розвитку міжсекторального соціального партнерства за участю усіх його сторін: влади, бізнесу і громадянського суспільства; залучення місцевих підприємств, установ та організацій до реалізації спільних соціальних програм влади, громади і бізнесу для підвищення їх ефективності і гарантованій прозорості витрачання об'єднаних засобів.

Отже, впровадження моделей корпоративної соціальної відповідальності в діяльність українських підприємств та організацій дозволить гармонізувати цілі соціальної політики держави та бізнесу цілі компаній українського бізнес-середовища. За умов підтримки держави, наслідування досвіду успішних практик соціально відповідальної діяльності міжнародних і вітчизняних компаній партнерство держави та бізнесу може перетворитися у потужний ресурс розвитку корпоративної соціальної відповідальності підприємств перед навколишнім середовищем, суспільством, громадою, соціально незахищеними верствами населення, а відтак сприятиме реалізації завдань сталого розвитку.

Література:

1. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку., за наук. ред. проф. А.М. Колога. – К., КНЕУ, 2012 – 500 с.
2. Корпоративна соціальна відповідальність., за заг. ред. Т.С. Смовженко, А.Я. Кузнєцової. – Вид. друге, виправл. і доповн. – К., УБС НБУ, 2010. – 314 с.
3. Волинець У. Моделі соціальної відповідальності., Волинець У. – [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..

4. Концепція національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні: проект станом на 01.02.2011. [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.svb.org.ua/publications/kontseptsiya?natsionalnoi?strategii?otsialnoi?vidpovidalnosti?biznesu>.

5. Комарницький І.Ф., Галушка З.І. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством., І.Ф. Комарницький, З.І. Галушка., Економічні науки: зб. наук. пр. Буковинського університету. – 2010. – Вип. 6., С. 78–91.

6. Зінченко А.Г. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні 2005-2010: стан та перспективи розвитку: аналітичний звіт., А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К., Видавництво «Фарбований лист», 2010. – 56 с.

JEL E44, G23

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКІВ ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Даниліна С.О., канд. екон. наук, доцент
Одеський національний економічний університет, Україна

Учасник конференції

The research is devoted to the analysis of the structure and peculiarities of the development of the world and domestic market derivatives of securities. The essence, purpose and advantages of using derivative securities, as well as their role at the present stage, are determined. The classification of financial derivatives is considered. Financial product lines of financial derivatives are analyzed. The regional structure of the global stock market of derivative securities and the dynamics of the global derivatives market are investigated. The main tendencies and prospects of using derivatives as financial market instruments and financial risk hedging instruments are determined. The dynamics and trends of development of the world and domestic derivatives markets are investigated. The main problems that impede the full development of the securities market in Ukraine are outlined. The comparative characteristics of volumes and structure of stock and over-the-counter derivatives markets are given.

Keywords: securities market, world and domestic derivatives markets, stock and over-the-counter markets.

Трансформація фінансового сектору України впродовж останніх років і переходу до вільного курсоутворення сприяли розширенню використання похідних інструментів як із метою хеджування ризиків, переважно валютних, так і з метою одержання додаткового доходу. Однак стрімкий розвиток фінансового сектору та необхідність запровадження нових інструментів із метою стимулювання ринку капіталів і запобігання фінансовим ризикам потребують подальшого вдосконалення використання похідних інструментів і методів регулювання цього сегменту ринку.

Світовий ринок похідних фінансових інструментів на сьогоднішній день за обсягами торгів перевищує обсяг ринків основних фінансових інструментів і має доволі динамічні темпи розвитку. Ця тенденція не змінилася, незважаючи на їх негативну славу після початку світової фінансової кризи. Причини популярності строкового ринку – широкі можливості ринку похідних інструментів для інвесторів, які переслідують зовсім різні цілі на фінансовому ринку. Крім того, операції на строковому ринку є більш вигідними у порівнянні з операціями на ринку базового активу. Це пов'язано не тільки з «ефектом важеля», але і з відсутністю транзакційних витрат, що виникають при проведенні операцій на ринку базового активу. Завдяки процесу глобалізації світової економіки, похідні фінансові інструменти з'являються у все більшій кількості на регіональних та національних фінансових ринках країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою.

Але водночас у багатьох країнах, і Україна не є виключенням, у досвіді запровадження похідних фінансових інструментів має місце недостатня послідовність та відсутність системного підходу як у спробах формування ринків похідних цінних паперів, так і в намаганнях впроваджувати окремі види деривативів.

У міжнародній практиці деривативи (похідні інструменти) є важливим елементом функціонування фінансових, грошових і товарних ринків. Однак через їх комплексність і пов'язаність з іншими активами та фінансовими інструментами використання деривативів є складною сферою діяльності фінансових інститутів, яка потребує особливих форм регулювання і нагляду з боку регуляторів. Незважаючи на поширення практики використання деривативів, цей сегмент ринку ще залишається недостатньо врегульованим, що сприяє розвитку «тіньового банкіngu» та може наражати фінансові установи на значні ризики [1, с. 187].

У світовій практиці похідні інструменти найбільш активно почали застосовуватися в 1980-х роках після лібералізації фінансових ринків. Із часом ці інструменти набули самостійної форми та використовуються переважно вже не як інструменти хеджування, а як інструменти фінансового та грошового ринків.

У вітчизняній практиці фінансові деривативи, зокрема форвардні угоди та ф'ючерси, вперше почали використовуватися наприкінці 1990-х років на грошовому ринку за ініціативою Національного банку України як інструменти хеджування валютних ризиків. Однак через наявність у цей час фактично фіксованого валютного курсу та відсутність потреби у хеджуванні валютних ризиків вони не набули поширення. У кінці 2000-х і на початку 2010-х років проблеми використання похідних інструментів, особливо фінансових, знову актуалізувались, однак через відсутність законодавчої та нормативної бази ці процеси також не набули поширення. Незважаючи на це, вітчизняні банки активно підтримали використання фінансових деривативів, і в 2015 р. їх обсяг у банківському секторі перевищив 400 млн. грн. [2, с. 289]

Можливість хеджування позицій у процентних ставках, цінних паперах, валютах і сировинних товарах значною чисельністю учасників світової фінансової системи сприяє поступовому зростанню ринку деривативів в сучасних умовах. Значений інструмент дозволяє не лише ефективно мінімізувати ризики, а й використовується у багатьох випадках у спекулятивних цілях, що викликає занепокоєння у національних та наднаціональних органів управління.

Деривативи дозволяють торгувати базовими активами навіть за високого рівня ринкових ризиків. Корпоративні та фінансові інвестори використовують похідні інструменти для захисту від змін на ціни комплектуючих, матеріалів, валютних курсів, процентних ставок тощо. Згідно з даними Міжнародної Асоціації свопів та деривативів 92% з числа 500 найбільших компаній у світі використовують похідні фінансові інструменти у системі фінансового менеджменту [3].

У світовій практиці ринок похідних фінансових інструментів розподіляється на два основні сегменти: угоди, що здійснюються на біржах та регулюються міжнародними стандартами; позабіржові деривативи. Основними похідними фінансовими інструментами сегмента біржових деривативів є ф'ючерси та опціони, серед яких важливе значення відіграють індексні опціони та ф'ючерси. Контракти на індекси пов'язані з конкретними інструментами і можуть включати вторинні характеристики, такі як волатильність або дивіденди. Представлені деривативи стандартизуються за термінами виконання та розмірами контрактів, а також можливими змінами на ринку. У сегменті регульованих деривативів можна виділити окрему підгрупу похідних фінансових інструментів, які проходять процедуру клірингу та подібні до біржових контрактів. Зазначена група деривативів має основні характеристики біржових продуктів, проте учасники мають можливість проводити двосторонні переговори щодо термінів погашення контракту, ціни виконання і способів розрахунку. Після узгодження умов контракти відправляються на біржі або до інституту центрального контрагента з метою їх підтвердження, обробки та клірингу.

Ключовими гравцями на ринку біржових похідних фінансових інструментів є країни Північної Америки (59,5%), Європи (31,9%) та Азії (7,1%). [4, с. 24]

Розвиток інноваційних технологій у сучасних умовах сприяв появі інноваційних похідних фінансових інструментів на біржовому ринку. Серед представлених інструментів варто виділити біткоіни, розповсюдження яких призвело до появи бірж, що спеціалізуються на торгівлі похідними інструментами зазначеної криптовалюти.

Іншим сегментом ринку деривативів є позабіржовий сектор, який, за оцінками експертів, становить приблизно 95% похідних фінансових інструментів (мал. 1). Варто наголосити, що зазначений сектор є більш прибутковим, а значна кількість операцій знаходиться поза межами нагляду офіційних регуляторів. Для зазначеного фінансового інструменту відсутня стандартизація параметрів угод, що зменшує ліквідність ринку. Проте система управління похідними фінансовими інструментами в межах офіційних банківських установ також може бути дуже складною і непрозорою. В Україні лише 0,11 % контрактів здійснюються на позабіржовому ринку.

Протягом останніх десятиліть частка позабіржового ринку зростає з 60% до 90%. Обсяги ж ринку в абсолютному вимірі зросли за цей час у 133 рази з 5740 до 762908 млрд. дол. При цьому обсяги біржового ринку зросли приблизно в 30 разів, позабіржового – в 200.

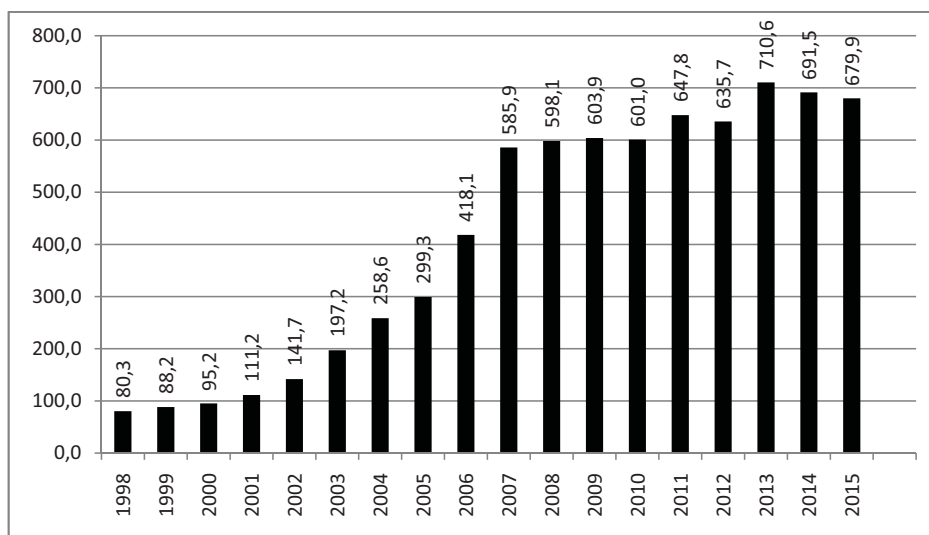

Рис. 1. Динаміка світового ринку деривативів за 2008-2015 рр., млрд. дол.
Джерело: складено за даними [5]

Розвиток фінансового інжинірингу на ринку позабіржових фінансових інструментів призвів до появи кредитних деривативів, екзотичних похідних фінансових інструментів, до яких належать азійські, бар'єрні, бінарні, складні опціони. Серед представлених контрактів на особливу увагу заслуговує такий інноваційний продукт, як бінарний опціон, що являє собою похідний фінансовий інструмент, який залежно від виконання зазначеної умови щодо зростання чи зменшення вартості базового активу у встановлений момент часу приносить заздалегідь визначений розмір прибутку або збитку.

Набір різних продуктів одного виду деривативів називають продуктовою лінією. На сьогодні на світових біржах котируються 14 продуктових ліній. Середня кількість продуктових ліній, що котируються на одній біржі, становить приблизно п'ять. Найбільшу кількість продуктових ліній (13) має фондова біржа Йоханнесбурга (Johannesburg Stock Exchange). На семи з 52 бірж перебуває в обігу лише один вид біржових продуктів. Більшість Азійських бірж пропонують товарні ф'ючерси. Найбільшим ринком деривативів є Північноамериканський (54%), на другому місці досить близький за обсягами Європейський (38,71%), найменшу частку складають Азійський та інші ринки [6, с. 84].

Починаючи з 1995 року і дотепер, ринок капіталу в Україні розвивається періодами, коли увага приділяється тій чи іншій його частині, а не послідовно. Ринок цінних паперів України належить до групи граничних, незначних ринків, в число яких, окрім України, за різними класифікаціями входять ще близько двадцяти таких країн, як Румунія, Словенія, Словаччина, Хорватія, Болгарія, Естонія, Сербія та інші, і де Україна посідає чільне місце як за темпами зростання, так і за обсягами капіталізації. Проте якісні характеристики вітчизняного фондового ринку знаходяться на низькому рівні, що перешкоджає йому ефективно виконувати функції, пов'язані із залученням та перерозподілом інвестиційних ресурсів для забезпечення стабільного економічного розвитку. Останніми роками вітчизняний фондовий ринок функціонує в умовах адаптації до нових правил гри, пошуку нових технологій, підходів, фінансових інструментів. Однак усі позитивні досягнення фондового ринку в цілому ще не в повній мірі відобразились на ринку деривативів. Якщо рівень капіталізації ринку акцій цілком можна порівняти з ринками Польщі та Чехії, то похвалитися особливими досягненнями перед іншими країнами у сфері розвитку ринку деривативів поки важко.

Основними проблемами, що стримують використання деривативів в Україні, є низький рівень розвитку фінансового

ринку, фінансова нестабільність і недосконалість законодавчої та нормативної бази. Специфіка використання похідних інструментів полягає в тому, що вони можуть комбінуватися між собою, утворюючи надзвичайно складні структуровані продукти, регулювання обігу яких часто виходить за межі регуляторного поля.

Український ринок похідних цінних паперів (табл. 1) є досить молодим і в значній мірі відрізняється від аналогічних ринків країн, які мають розвинену фінансову систему, і кількісно, і якісно. Так, обсяг світового ринку деривативів досяг рівня 710 трильйонів доларів. Частка ВВП України у Світовому ВВП становить 0,24%. На протигагу цьому частка українського ринку деривативів у світовому обсязі становить лише 0,0003% [7, с. 784].

Табл. 1.

Обсяг торгів похідними фінансовими інструментами в Україні 2008-2015 рр., млрд. грн.

Обсяги торгів	Станом на кінець року						
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Всього, в т.ч.:	0,1	3,75	23,98	24,91	18,01	9,6	5,87
Біржовий ринок	0,05	3,73	23,82	24,77	18,01	9,59	5,83
Позабіржовий ринок	0,05	0,02	0,16	0,14	0,0	0,01	0,05

Джерело: складено за даними [8]

За даними останнього річного звіту Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, обсяги ринку похідних фінансових інструментів в Україні скоротились у 2015 р. на 67,4% порівняно з показниками 2013 р. та в абсолютному вимірі складають 5,87 млрд. грн. (рис. 2).

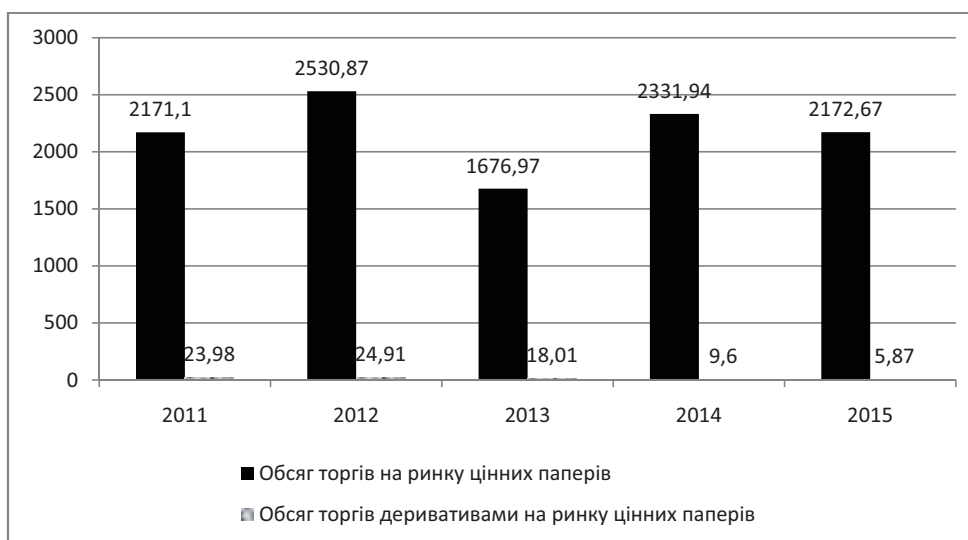

Рис. 2. Обсяг торгів деривативами на ринку цінних паперів у 2011-2015 рр., млрд. грн.

Джерело: складено за даними [8]

В загальній структурі обсягів торгів на ринку цінних паперів частка обсягу торгів деривативами становила 0,27% від сукупного обсягу торгів (рис. 3).

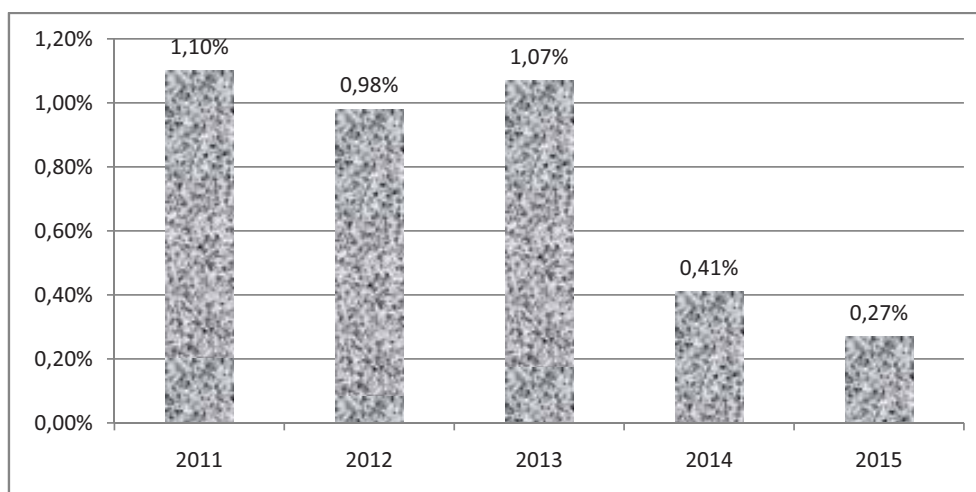

Рис. 3. Частка обсягу торгів деривативами на ринку цінних паперів у 2011-2015 рр.

Джерело: складено за даними [8]

Як і світовий, вітчизняний ринок похідних інструментів представлено організованим та неорганізованим сегментами. Але структура вітчизняного докорінно відрізняється від структури світового ринку. На відміну від світового ринку деривативів, де провідну роль відіграє позабіржовий сегмент, у структурі вітчизняного ринку останній становить лише 0,1% усього ринку похідних, що фактично свідчить про його початковий розвиток.

Першою суттєвою особливістю українських деривативів є відміна від зарубіжних деривативів за базисним активом. В Україні існують численні обмеження кількості базисних активів. Наше законодавство дозволяє лише три види базисних активів: цінні папери, товари або кошти, відповідно виділяється три вигляду деривативів: фондові, товарні та валютні. Однак слід зазначити, що в нормативних актах згадуються й інші активи, такі, наприклад, як «характеристики» названих базисних активів, які також можуть бути базисними активами, але тільки за певних умов. Другою важливою особливістю деривативів, дозволених до випуску в Україні, є обмеження щодо емітентів. Це стосується всіх видів деривативів. Третьою особливістю деривативів в Україні є наявність обмежень щодо місця торгівлі цими цінними паперами.

Наступна особливість деривативів в Україні полягає в повній відсутності непокритих (незабезпечених) деривативів. У світовій практиці можливе існування як покритих деривативів, тобто таких цінних паперів, на які у сторони, відповідальної за контрактом є в наявності базисний актив, так і непокритих. Українське законодавство з деривативів прямо забороняє непокриті (незабезпечені активом) деривативи.

На відміну від світового ринку, де основна кількість операцій здійснюється на позабіржовому ринку, в Україні практично всі операції з деривативами здійснюються на біржовому ринку. Причиною цього, безумовно, є нестабільна політична та економічна ситуація в країні, яка спонукає учасників ринку торгувати на більш надійних біржових майданчиках, сподіваючись таким чином захистити себе від ймовірних ризиків. На жаль, хоча ринок деривативів і характеризується постійним зростанням обсягів операцій, все ж можна констатувати низьку зацікавленість суб'єктів господарювання до їх використання у власній діяльності, що свідчить про наявність багатьох перешкод їх ефективному застосуванню. З одного боку, операції з похідними цінними паперами дають змогу мінімізувати ризики, що дозволяє підвищувати ефективність фінансової та виробничо-господарської діяльності учасників фінансового ринку. З іншого боку, операції з деривативами в країнах з перехідною економікою є досить ризиковими для всіх суб'єктів ринку похідних цінних паперів.

Отже, розвиток вітчизняного ринку деривативів гальмує та перешкоджає його функціонуванню: політична та фінансово-економічна нестабільність в Україні і низький рівень диверсифікації національного фондового ринку; низький рівень систематизованості і узгодженості норм права, що регламентують використання деривативів в Україні; відсутність дієздатної системи державного регулювання відносин на ринку похідних цінних паперів; недостатній рівень розвитку відповідної інфраструктури організованих ринків; низький рівень розвитку ринків базових фінансових інструментів; низька ліквідність та висока ризиковість виконання операцій з деривативами; низький рівень поінформованості суб'єктів господарювання про операції з похідних цінними паперами та відсутність належного рівня їх інформаційного забезпечення; незначна кількість вітчизняних компаній, які володіють достатнім обсягом власного капіталу, капіталізацією активів і запасом фінансової стійкості для реалізації фінансових операцій на міжнародних фінансових ринках; відсутність досвіду і традицій в учасників ринку щодо реалізації операцій із похідними цінними паперами; відсутність кваліфікованих фахівців, які мають достатній рівень знань для здійснення операцій з деривативами тощо.

Література:

1. Міщенко С.В. Регулювання ринку деривативів в Україні., С.В. Міщенко, В.І. Міщенко., Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2016. – Т. 21., Вип. 5 (47)., С. 186-190.
2. Міщенко В.І. Використання похідних фінансових інструментів в практиці українських банків., В.І. Міщенко., Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization. – 2016., №. 7., С. 283-286.
3. International Swaps and Derivatives Association [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www2.isda.org/>
4. Пономаренко І.В. Глобальний ринок деривативів: сучасний стан та перспективи розвитку., І.В. Пономаренко, І.І. Віннікова., Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 14., Ч. 3., С. 22-26.
5. Amounts outstanding of over-the-counter (OTC) derivatives [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.bis.org/statistics/derdetailed.htm>
6. Шелудько В. Сучасні тенденції розвитку світового ринку деривативів., В. Шелудько, В. Вірченко., Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015., №. 10 (163)., С. 81-87.
7. Забоєнко В.О. Перспективи розвитку ринку деривативів в Україні., В.О. Забоєнко, М.Є. Трудова., Вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. – 2016., №. 10., С. 783-786.
8. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/>

JEL: C13, L81

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ РІВНЯ ВНУТРІШНЬОЇ АНТИКРИЗОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ / FORMATION OF THE SYSTEM OF INDICATORS FOR EVALUATION OF THE INTERNAL ANTI-CRISIS STABILITY LEVEL OF TRADE ENTERPRISES

Жилякова О.В., канд. екон. наук
Харківський державний університет харчування та торгівлі, Україна

Учасник конференції

У статті досліджено сучасне трактування поняття антикризова стійкість підприємства, дано авторське визначення. Викладено послідовність формування системи показників оцінки рівня внутрішньої антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлю, яка враховує галузеву специфіку торговельної галузі та дозволяє на основі встановленої зони внутрішньої антикризової стійкості визначити ключові домінанти стратегічного розвитку підприємства з урахуванням внутрішніх здатностей та можливостей.

Ключові слова: антикризова стійкість, показники оцінки, антикризова стратегія, антикризове управління.

Introduction. In current crisis conditions of the trade enterprises functioning, it is important to develop and implement an effective anti-crisis strategy. This article deals with the theoretical and practical issues of anti-crisis stability of the trade enterprises.

Purpose. To explore the essence of the word "anti-crisis stability" as the key descriptor of the anti-crisis strategy as well as to develop a methodological approach for identifying the level of anti-crisis stability.

Methods. Analysis, synthesis, generalization, abstraction and structuring.

Results. Researching the scientific views has proved the complex nature of the "anti-crisis stability" definition. In our view, anti-crisis stability is the ability of the socioeconomic system to maintain the balance of its elements by timely addressing a wide range of managerial, financial, trading, operational, marketing, socio-psychological and informational problems, in accordance with changes in the parameters of the environment, which leads to a system upgrade and provides its stable and high result. A methodological tool is recommended for evaluation of the level of anti-crisis stability. The results of this assessment provide a broad information platform to determine a strategic vector of anti-crisis measures. Determining a true vector of strategic changes, in this aspect, becomes the basis for the development and implementation of an effective mechanism for enterprise crisis management nowadays.

Keywords: enterprise, evaluation, anti-crisis strategy, crisis management, anti-crisis stability.

Характерні для сучасних умов тенденції посилення світових кризових явищ та їх негативний вплив на діяльність суб'єктів господарювання, останнім часом привертають увагу до вирішення проблем антикризового управління підприємством все більшого числа як вітчизняних так і закордонних науковців.

Підкреслюючи необхідність комплексного підходу при формуванні антикризової стратегії, заслуговує на увагу підхід кола вчених: А. Зуб [1], В. Коюда [2], В. Король [3], О. Коваленко [4], які в якості ключового індикатора застосовують такий агрегований показник як «антикризова стійкість». Поряд із тим, в полі наукових досліджень все ж таки залишаються неоднозначними ряд питань, пов'язаних із визначенням як сутності самого поняття «антикризова стійкість» так і відсутністю комплексного методичного підходу до її оцінювання враховуючи специфіку діяльності підприємств роздрібною торгівлі.

Звертає на себе увагу погляд А.Т. Зуб [1, с. 221], який, пов'язуючи «стійкість» із «рівновагою» характеризує антикризову стійкість підприємства як здатність об'єкта повертатися в стан економічної рівноваги після того, як воно було виведено з нього негативними дестабілізуючими впливами, викликаними кризою». Безумовно, рівновага пов'язана з дією на деяку систему різних внутрішніх і зовнішніх сил, а система реагує на них, протидіючи і намагаючись зберегти свої основні параметри.

Розглядаючи антикризову стійкість як «комплекс заходів, спрямованих на протистояння кризовим явищам» В.А. Рогова [5, с. 70] наголошує на тому, що «антикризова стійкість вказує на відсоток економічної незалежності підприємства». На наш погляд, такий підхід є досить аргументованим, оскільки чим вищим є рівень економічної незалежності підприємства роздрібною торгівлі, тим вище його здатність до успішного розвитку. Поряд із тим, в умовах підвищеної турбулентності зовнішнього середовища зміст антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі дещо розширюється, зважаючи на широкий спектр як внутрішніх, так і факторів та можливостей самого суб'єкта господарювання підтримувати рівновагу між внутрішнім функціонуванням та дестабілізуючим впливом факторів зовнішнього середовища.

Вартий уваги погляд колективу науковців, які в якості ключових характеристик категорії «антикризова стійкість» визначають здатність підприємства функціонувати та розвиватись, зберігати баланс між зовнішнім та внутрішнім середовищем. За такого визначення, підтримка збалансованості між зовнішнім та внутрішнім середовищем є гарантом забезпечення довгострокового розвитку підприємства роздрібною торгівлі в межах допустимого рангу турбулентності середовища.

Враховуючи широкий спектр можливих внутрішніх проблем (табл. 1) та різноманітність зовнішніх передумов, які можуть порушувати антикризову стійкість підприємства роздрібною торгівлі, слід виділяти внутрішню антикризову стійкість, під якою нами розуміється здатність соціально-економічної системи підтримувати збалансованість її елементів за рахунок своєчасного вирішення широкого спектру управлінських, фінансових, торгово-операційних, маркетингових, соціально-психологічних та інформаційних проблем, відповідно до зміни параметрів зовнішнього середовища, що призводить до оновлення системи та забезпечує стабільно високий результат її функціонування та стійкий розвиток. На наш погляд, саме такий комплексний підхід до розуміння сутності антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі дозволить всебічно врахувати всі внутрішні проблеми та зовнішні передумови при формуванні ефективної антикризової стратегії.

Зважаючи на те, що кризові ситуації багатолікі, виникають в різний час та різних сферах діяльності підприємства роздрібною торгівлі, проявляються в різній формі досить гостро постає питання оцінки антикризової стійкості, яка визначає здатність суб'єкта господарювання оперативно підходити до вирішення широкого спектру внутрішніх проблем, які враховують функціональну специфіку підприємств сфери торгівлі. На наш погляд встановлення цільових детермінант саме за такими групами внутрішніх проблем дозволить комплексно оцінити рівень внутрішньої антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі оскільки інтегрує ключові сфери управлінської діяльності, та, відповідно створює інформаційне підґрунтя для обґрунтованого визначення цільових критеріїв її зміцнення та формування переліку антикризових заходів.

Для формування системи показників оцінки рівня внутрішньої антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі було залучено експертів в кількості 50 провідних керівників торговельних мереж в Україні та Харківській області. Кожному респонденту було запропоновано заповнити анкету, в якій необхідно було висловити власну думку відносно включення показників до системи, на основі яких можливо встановлення проблем, що можуть вплинути на порушення антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі. Була узагальнена система показників оцінки внутрішньої антикризової стійкості торговельного підприємства та запропоновано експертами методику їх розрахунку.

Так, наприклад, в систему оцінки якості вирішення фінансових проблем, що впливають на антикризову стійкість підприємства роздрібною торгівлі було включено наступні індикатори оцінки: рентабельність власного капіталу, коефіцієнт оборотності власного капіталу, період окупності власного капіталу, коефіцієнт загальної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт абсолютної ліквідності, коефіцієнт забезпеченості власними оборотними коштами, коефіцієнт мобільності активів, маневреність робочого капіталу, загальний коефіцієнт покриття, коефіцієнт оборотності активів, коефіцієнт автономії, коефіцієнт фінансової залежності, коефіцієнт платоспроможності, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, період погашення дебіторської заборгованості, темп стійкого зростання, рентабельність продаж, коефіцієнт реінвестування, коефіцієнт фінансової стабільності, коефіцієнт фінансової капіталізації.

Табл. 1.

Внутрішні проблеми, які порушують антикризову стійкість підприємства роздрібною торгівлі

Група проблем	Сутність проблеми
Управлінські проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - неефективна структура управління; - низька кваліфікація кадрів; - неефективний менеджмент; - відсутність гнучкості, мобільності та оперативності в управлінні; - невідповідність стратегії і тактики в управлінні; - відсутність системності та комплексності в управлінні; - неефективне від використання сучасних форм, методів і механізмів управління підприємством.
Фінансові проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - нестача власного капіталу; - низька ліквідність балансу; - низька мобільність капіталу; - низька оборотність оборотних активів; - неефективність залучених джерел фінансових коштів; - зростання боргових зобов'язань; - високий рівень дебіторської заборгованості; - низька фінансова стабільність.
Торгово-операційні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - неефективна постачальницько-збутова діяльність - низька функціональність торговельного залу; - неефективні бізнес-логістика основних торговельних процесів; - низька ефективність мерчандайзингу; - високий рівень витратоємкості товарообороту; - відсутність дисципліни при формуванні товарних запасів; - повільна оборотність товарних запасів; - висока плинність торгово-операційного персоналу.
Маркетингові проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - недостатнє знання кон'юнктури ринку; - невідповідність асортимента ринковому попиту; - помилкова цінова політика; - недосконала асортиментна лінійка; - низька потенційна конкурентоспроможність підприємства в ринковому сегменті.
Соціально-психологічні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - негативні зміни у політиці мотивації персоналу; - "пригнічення" (або активізація) соціальної відповідальності; - відсутність системності корпоративної культури; - низька корпоративна відповідальність; - несприятливий соціально-психологічний клімат; - низький конкурентний рівень зарплати.
Інформаційні проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - відсутні (втрачені) можливості у сфері е-комерції; - вимушена інформаційна "перевантаженість"; - незадовільний стан інформаційного забезпечення бізнес-процесів підприємства; - неможливість одержання достовірної, повної й актуальної інформації про стан конкурентного ринку.

Джерело: авторська розробка

З метою виключення можливості дублювання інформації, між визначеними на основі експертного методу показниками було встановлено функціональну залежність та оцінено ступінь кореляційного зв'язку. Відповідно методики проведення кореляційного аналізу до системи показників оцінки рівня внутрішньої антикризової стійкості, було віднесено показники з коефіцієнтом кореляції в діапазоні від -0,5 до 0,5, тобто для яких характерний слабкий зв'язок. Даний підхід обумовлений тим, що включення в систему показників з високим значенням коефіцієнтів кореляції (більш 0,7) вказує на дублювання інформації. На рисунку 1 наведено структурно-логічну послідовність формування системи показників оцінки внутрішньої антикризової стійкості.

Для обґрунтування та апробації системи показників оцінки рівня внутрішньої антикризової стійкості сформовано вибірку сукупність роздрібних торговельних мереж України та Харківської області, які за принципом «оператор торговельної мережі» за територію покриття, поділено на дві групи: національні та регіональні.

Відповідно до даних бухгалтерської та статистичної звітності вибіркової сукупності торговельних мереж, а також результатів експертної оцінки, розраховані значення показників, та, на основі визначеної структурно-логічної послідовності формування системи показників оцінки внутрішньої антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі (рис. 1), визначено значення коефіцієнтів кореляції. Зазначимо, що якісні показники оцінки антикризової стійкості було оцінено в діапазоні від 1 до 5 балів, де 1- низький рівень розвитку або впливу показника на антикризову стійкість, 5 - високий рівень розвитку або впливу показника на антикризову стійкість, 2, 3, 4 - відповідно проміжні значення.

Таким чином, за результатами оцінки було сформовано систему показників оцінки рівня внутрішньої антикризової стійкості підприємства роздрібною торгівлі яка, на відміну від існуючих, враховує галузеву специфіку торговельної галузі за групами проблем (управлінських, фінансових, торгово-операційних, маркетингових, соціально-психологічних, інформаційних) та дозволяє на основі встановленої зони внутрішньої антикризової стійкості визначити ключові домінуючі стратегічного розвитку підприємства роздрібною торгівлі з урахуванням внутрішніх здатностей та можливостей.

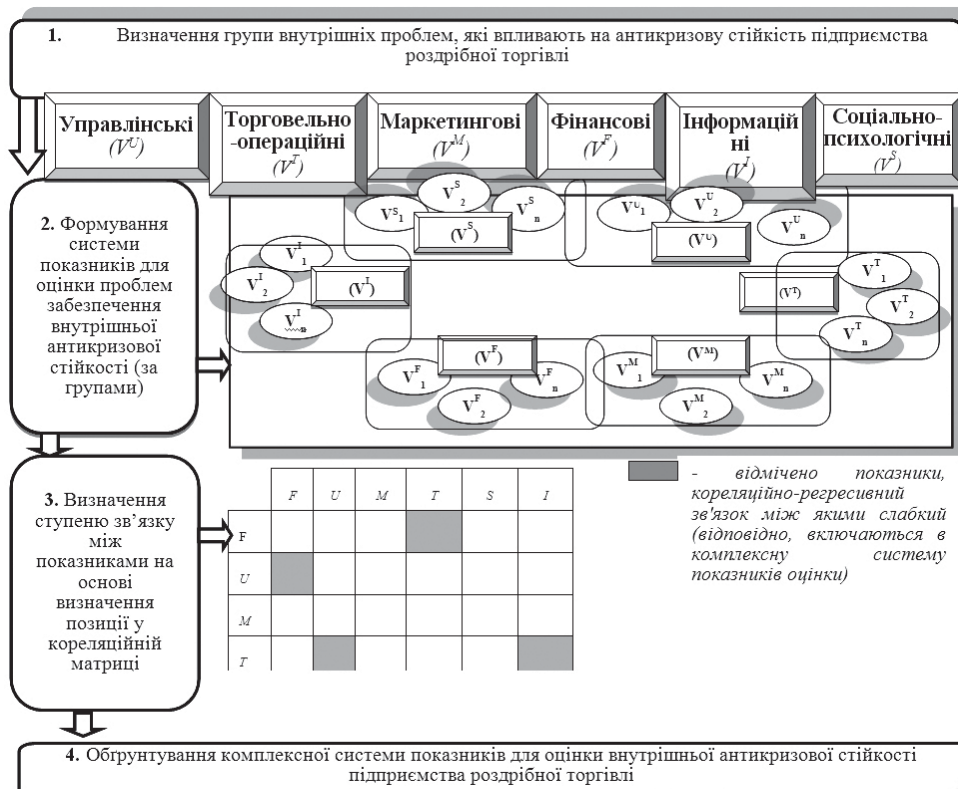

Рис. 1. Структурно-логічна послідовність формування системи показників оцінки рівня внутрішньої антикризової стійкості підприємства роздрібно торгівлі (розроблено автором)

Література:

1. Стратегический менеджмент, А.Т. Зуб. – 4-е изд., перераб. и доп. – М., Издательство Юрайт, 2013. – 375 с.
2. Коюда В.О. Напрями та складові оцінювання антикризової стійкості промислового підприємства., В.О. Коюда, О.М. Костіна., Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності: зб. наук. пр.: у 2 вип., Приазов. держ. техн. ун-т. – Маріуполь, 2015. – Вип. 2, Т. 2., С. 39-47.
3. Король В.С. Антикризовий менеджмент в умовах ринкової трансформації економіки: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.02., Король Володимир Степанович; Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2001. – 19 с.
4. Коваленко О.В. Антикризове управління: теорія, методологія та механізми реалізації [Текст]: монографія., О.В. Коваленко; Запоріж. держ. інж. акад. – Запоріжжя., ЗДІА, 2011. – 466 с.
5. Рогова В.А. Достижение состояния антикризисной устойчивости в процессе стратегического управления предприятием как необходимое условие эффективной реструктуризации предприятия на этапе посткризисного восстановления., В.А. Рогова., Terra Economicus. – 2013., № 3., Т. 11., С. 69-73.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ / EURO-INTEGRATION DETERMINANTS OF FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURAL FORMATIONS COMPETITIVENESS IN UKRAINE

Зеліско І.М., д-р екон. наук, проф., академік Академії економічних наук України Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна

Учасник конференції

В статті представлено теоретичні аспекти економічної сутності та змістового наповнення понять «фінансові ресурси», «фінансове забезпечення», «конкурентоспроможність». Розкрито особливості фінансового забезпечення аграрних формувань в Україні. Виявлено макро- та мікро-чинники впливу на фінансове забезпечення конкурентоспроможної діяльності аграрних формувань.

Ключові слова: євроінтеграція, фінансові ресурси, управління фінансовими ресурсами, фінансове забезпечення, конкурентоспроможність, аграрні формування, аграрні холдинги, аграрно-промислове виробництво.

The article presents the theoretical aspects of the economic essence and content of the concepts "financial resources", "financial support", "competitiveness". The features of financial support for agrarian formations in Ukraine are revealed. The macro- and micro-factors influencing financial support of agrarian formations competitive activity are revealed.

Keywords: euro integration, financial resources, financial resources management, financial support, competitiveness, agricultural formations, agricultural holdings, agro-industrial production.

Актуальність проблеми. Одним із найважливіших сучасних трендів соціально-економічного розвитку та політичної стабільності в Україні є зростання конкурентоспроможності всіх галузей національної економіки. Аграрна галузь стала локомотивом національної економіки, якій належить провідна роль у формуванні експортного потенціалу, в забезпеченні

продовольчої, енергетичної, екологічної безпеки та економічного зростання, а також соціальної рівноваги в суспільстві. Висока позитивна результативність функціонування аграрної галузі, зміцнення конкурентних позицій українського аграрно-промислового виробництва на світовому ринку уможливаються розробкою і реалізацією відповідної стратегії розвитку та дієвими інструментами і механізмами її реалізації.

За сучасних умов конкурентоспроможною може бути лише та національна економіка, що найефективніше використовує можливості глобалізаційних процесів сучасного цивілізаційного розвитку та переваги євроінтеграції. Глобальне фінансове середовище, в якому функціонують аграрні формування України та їх євроінтеграційний поступ, вимагають переформатування системи фінансового забезпечення як підґрунтя зростання конкурентоспроможності їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий базис для сучасних досліджень фінансового забезпечення діяльності аграрних формувань України створено такими вченими як О. Гудзь, П. Макаренко, П. Стецюк.

Теоретико-методичні основи дослідження конкурентоспроможності підприємств є предметом уваги багатьох вчених-економістів, зокрема П. Гайдучького, М. Маліка, М. Портера, П. Саблука. Проте, питання фінансового забезпечення конкурентоспроможності аграрних формувань потребує детального дослідження та систематизації.

Невирішені частини загальної проблеми. Конкуренція є головною рушійною силою функціонування ринкової економіки та визначальною вимогою і дієвим стимулом розвитку економічних суб'єктів. Багатовекторність та складність питання фінансового забезпечення діяльності аграрних формувань потребує системного підходу щодо створення фінансової платформи для конкурентоспроможного розвитку.

Мета дослідження. Метою даної статті є оцінка пануючих тенденцій щодо фінансового забезпечення діяльності аграрних формувань України, виявлення макро- та мікро-чинників фінансового забезпечення їх конкурентоспроможної діяльності та розробка пріоритетних напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Основні результати дослідження. За даними Всесвітнього економічного форуму, Україна протягом 2012–2017 рр. посіла 85 місце за Індексом глобальної конкурентоспроможності, що свідчить про погіршення рейтингу країни в порівнянні з 73 місцем у 2012–2013 рр. [1]. Така негативна тенденція щодо конкурентоспроможності національної економіки торкається багатьох галузей національної економіки і демонструє надзвичайну важливість розв'язання цього питання для аграрної галузі, яка має значний потенціал зовнішньо-економічної діяльності та інтегрується у світовий ринок. Євроінтеграційний рух аграрних формувань ускладнюється тим, що аграрна галузь, як і інші сфери економіки, знаходиться під впливом глобалізації, міжнародних потоків капіталу та інвестицій, транснаціональних корпорацій [2, с. 27].

Вступ в дію Угоди про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі між ЄС та Україною зокрема, має велике значення для експорту української аграрної продукції та продуктів харчування в країни Європейського Союзу та в цілому для подальших перспектив розвитку аграрної галузі України. В першу чергу, зона вільної торгівлі з Європейським Союзом для аграрної галузі є умовою та необхідністю для розвитку, для більш глибокої інтеграції в міжнародну та європейську торгівлю, для адаптації до загальноприйнятих правил ведення бізнесу в нашому аграрному бізнесі. Повноцінна участь України у євроінтеграційних процесах можлива за умови вибору оптимальної моделі фінансового забезпечення діяльності та реалізації відповідного механізму підвищення конкурентоспроможності підприємств, галузей та всієї національної економіки.

Для активної економічної інтеграції аграрної галузі України і адаптації вітчизняних аграрних формувань до вимог світового ринку, необхідно максимально використовувати можливості та наявні переваги вітчизняного аграрно-промислового виробництва з урахуванням існуючих загроз та ризиків. Важливо сконцентрувати увагу на напрямках фінансового забезпечення через призму конкурентоспроможного розвитку аграрних формувань.

Первинним фінансовим базисом діяльності аграрних формувань є наявність та достатність фінансових ресурсів для функціонування та подальшого їх розвитку. Фінансові ресурси аграрних формувань представлені грошовими та іншими ліквідними оборотними засобами, що нагромаджені й авансовані з власних, позикових та залучених джерел у господарській діяльності задля задоволення економічних потреб та інтересів власників та інших зацікавлених осіб.

Фінансове забезпечення діяльності аграрних формувань розглядається через призму фінансових відносин, які відображають провідні траєкторії формування, генерування, нагромадження, трансформації та використання фінансових ресурсів для досягнення економічної мети їх функціонування. Таким чином, метою управління фінансовими ресурсами аграрних формувань є фінансове забезпечення формування конкурентоспроможного, фінансово стійкого функціонування, що сприятиме зростанню його капіталізації та досягнення успіху на ринку.

Фінансове забезпечення діяльності аграрних формувань знаходиться у нерозривному зв'язку із галузевою специфікою їх діяльності, що впливає визначальною мірою на особливості формування фінансових ресурсів, здійснення їх нагромадження, напрями використання. Динамізм фінансових ресурсів в процесі функціонування аграрних формувань, їх багатогранна та різноаспектна економічна будова створюють чимало труднощів щодо забезпеченості та ефективного використання фінансових ресурсів за сучасних фінансових реалій як глобальної, так і локальної рівнів.

Конкурентоспроможність презентується як здатність економічних суб'єктів пристосовуватися до мінливих зовнішніх умов господарювання та наявність конкурентних переваг протягом певного терміну. М. Портер запропонував бачення конкурентоспроможності ще у 70-х роках ХХ ст., яке трактував як можливість підприємства або продукції бути представленими на ринку, на якому наявні аналоги. Також М. Портер наголошував, що конкурентоспроможність обумовлюється економічним, соціальним та політичним станом країни або окремого товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках [3].

За сучасних фінансових умов ведення бізнесу, конкуренція може бути представлена як економічний процес, що відбувається під час взаємодії, взаємозв'язку та боротьби товаровиробників за покупців та збільшення своєї частки на ринку або суперництво між виробниками чи постачальниками товарів і послуг за найбільш вигідні умови виробництва і збуту [4, с. 117].

Щодо конкурентоспроможності аграрних формувань, заслугоує на увагу визначення М. Маліка, яка презентується як здатність пристосовуватися до нових умов господарювання, і використовувати свої конкурентні переваги у конкурентній боротьбі на ринках сільськогосподарської продукції та послуг, а також ефективно використовувати земельні ресурси та застосовуючи аналіз структури ринку, реагувати на зміну його кон'юнктури і максимально задовольняти потреби споживачів [5].

Проте, конкурентоспроможність будь-якого підприємства не можлива без конкурентоспроможності його продукції, товарів та послуг. Так, під конкурентоспроможністю продукції розглядають комплекс споживчих та вартісних характеристик, які визначають її успіх на ринку, тобто це спроможність певного товару щодо обміну у грошовому еквіваленті за умов значної пропозиції іншими конкуруючими товаровиробниками [6, с. 237].

Сьогодні, в аграрній галузі України, провідна роль в процесах євроінтеграції на засадах конкурентоспроможності продукції належить великим аграрно-промисловим формуванням.

Одним з найважливіших напрямів реформування аграрного сектору України передбачено розвиток конкурентоспроможних великотоварних інтегрованих аграрних формувань на засадах корпоратизації, кооперації та кластерної моделі господарювання. Аграрно-промислові формування класифікують за наступними ознаками: форма власності (державні, колективні, приватні); форма господарювання (акціонерні товариства відкритого і закритого типу, концерни, консорціуми, асоціації, фінансово-промислові групи); галузевий склад (продимлові, фінансово-промислові, агропромислові, фінансово-агропромислові); замкнутість технологічного циклу (всі стадії виготовлення кінцевого продукту, окремі стадії виробничого процесу); обсяг ринку (транснаціональні, національні, регіональні, локальні); ступінь диверсифікації виробництва (диверсифіковані, не диверсифіковані) [7].

Узгодженість інтересів учасників аграрно-промислових формувань, гармонійне поєднання їх потреб та мети діяльності уможливується інтеграційними засадами їх функціонування, що забезпечують фінансову стійкість та конкурентоспроможність учасників інтегрованих об'єднань. Таким чином, діяльність аграрно-промислових формувань сприятиме реалізації суспільних інтересів та динамічному розвитку аграрної галузі України.

За даними Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» 45 аграрно-промислових формувань, які часто називають аграрними холдингами, сукупно контролюють близько 4,1 млн га сільськогосподарських земель та їх сукупна виручка перевищує 10,8 млрд. доларів США. Активний розвиток аграрно-промислових формувань, якій мав місце 10 років тому, супроводжувався зростанням їх земельних банків та концентрацією значних обсягів власних та арендованих земельних ресурсів, підготовкою до IPO або private placement [8]. Після дефолту аграрного холдингу «Мрія» та фінансових проблем, які виникли в інших аграрно-промислових формуваннях, іноземні інвестори стали приділяти більше уваги фінансовій звітності та фінансовим результатам діяльності українських компаній.

Фінансові показники діяльності аграрно-промислових формувань є індикатором результативності, фінансового забезпечення та конкурентоспроможності їх господарської діяльності (табл. 1).

Табл. 1.

Фінансові результати діяльності аграрно-промислових формувань України у 2015 р.

Компанії	ROE,%	ROA,%	ROS, %	EV/ EBITDA	EV/ Revenue
МХП	25	10	18	4,7	1,5
Кернел	12	8	17	5,5	1,0
Астарта	23	12	21	2,0	1,2
Авангард	20	13	33	2,8	1,0

Так, показники рентабельності (ROE, ROA, ROS) у представлених аграрно-промислових формувань мають достатньо високий рівень. Сприятливими є також мультиплікатори прибутковості (EV/ EBITDA, EV/ Revenue). Проте, у порівнянні із 2010-2012 р.р. наявна тенденція до зменшення рівня фінансових результатів діяльності багатьох аграрно-промислових формувань. Українські аграрно-промислові формування сконцентрували та використовують в своїй діяльності значні обсяги земельних ресурсів, близько 15% площі земель сільськогосподарського призначення в Україні [9]. В порівнянні з іншими аграрними формуваннями в Україні, це значні обсяги земельних ресурсів, проте аграрні холдинги в інших країнах використовують більші обсяги земельних ресурсів.

На відміну від українських аграрних холдингів, в Австралії, Аргентині та США аграрні холдинги спеціалізуються на тваринництві та значні площі земельних ресурсів використовуються як пасовища для великої рогатої худоби. Також ними приділяється увага рослинництву. Останніми роками наявна глобальна тенденція щодо купівлі сільськогосподарських угідь за невисоку ціну в Бразилії [10].

Аграрно-промислові формування стали невід'ємною складовою українського агропромислового виробництва та потужним суб'єктом міжнародних фінансових відносин. Концентрація капіталу в аграрній галузі, процес укрупнення підприємств та поєднання інтеграційних процесів сприяли створенню та розвитку аграрно-промислових формувань, які демонструють наявні переваги порівняно з іншими аграрними формуваннями у багатьох сферах, в тому числі у фінансовому забезпеченні конкурентоспроможної діяльності.

Не дивлячись на наявні позитивні євроінтеграційні тренди подальшого функціонування аграрної галузі України, для утримання конкурентоспроможних позицій на європейському ринку та адекватного фінансового забезпечення конкурентоспроможної діяльності аграрно-промислових формувань, необхідно сконцентруватись на: формуванні достатнього обсягу фінансових ресурсів відповідно до фінансової стратегії розвитку; забезпеченні оптимальної структури джерел фінансових ресурсів; оптимізації виробництва і площ земельних ресурсів; прискоренні модернізації виробництва і поліпшенні якості та сертифікації продукції у відповідності до вимог і стандартів ЄС; ефективному використанні активів, в тому числі фінансових ресурсів у розрізі пріоритетних напрямів діяльності; інвестуванні в об'єкти інфраструктури та біоенергетики; соціальній відповідальності бізнесу та розвитку сільських територій.

Для реалізації вищенаведених мікро-чинників фінансового забезпечення конкурентоспроможної діяльності аграрно-промислових формувань, важливого значення набувають макро-чинники формування конкурентоспроможності національної економіки. Так, серед головних необхідно виділити: дерегуляцію у сфері підприємництва та боротьбу із корупцією; реалізацію на державному рівні найкращих практик у сфері системного менеджменту; встановлення державою вимог щодо безпеки і якості продукції та підвищення рівня ділової досконалості підприємств при реалізації споживчих властивостей їх продукції.

Висновки та обговорення одержаних результатів. За сучасних умов відкритої економіки та панівних тенденцій функціонування світової економіки, конкурентоспроможність може розглядатися як спроможність країни та її економічних суб'єктів бути успішними на внутрішньому та зовнішньому ринках та здатність позитивно функціонувати за наявної міжнародної конкуренції. Для цього державним інституціям необхідно сконцентруватися на формуванні сприятливого економічного, політичного, фінансового та законодавчого підґрунтя для діяльності економічних суб'єктів. Визначені макро-чинники формування конкурентоспроможності національної економіки повинні стати певним базисом для реалізації мікро-чинників фінансового забезпечення конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів різних галузей національної економіки.

Щодо аграрної галузі, важливим є врахування всієї сукупності характерних особливостей, що притаманні аграрно-промислому виробництву, особливо таких, які не піддаються регулюючим впливам як з боку аграрного формування, так і з боку держави. Особливої уваги потребують існуючі ризики і загрози фінансового забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрно-промислових формувань, які пов'язані із відкритістю національної економіки та євроінтеграційним посту-

пом аграрної галузі. Їх своєчасне виявлення та відповідне оперативне реагування із використанням фінансових, виробничих, маркетингових, управлінських інструментів та механізмів є запорукою фінансового забезпечення конкурентоспроможного розвитку аграрно-промислових формувань та утримання високих позицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Література:

1. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016–2017 [Електронний ресурс], Режим доступу <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-onkurentospromozhnosti-1>
2. Гуроров А.О. Агрохолдинги як ефективна форма концентрації сільськогосподарського виробництва, А.О. Гуроров., Економіка АПК. – 2011., № 3., С. 102-107.
3. Porter M.E. The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – NY., Free Press, 1985. (Republished with a new introduction, 1998.), p. 557.
4. Портер М. Стратегія конкуренції: Пер. з англ., М. Портер. – К., Основи, 1997. – 390 с.
5. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: [монографія], М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К., Інститут аграрної економіки, 2007. – 270 с.
6. Міценко Н.Г. Конкурентоспроможність та конкурентоспроможні переваги підприємства в сучасних ринкових умовах., Н.Г. Міценко, О.С. Смик., Науковий вісник НЛТУ України. – 2009., Вип 19.3., С. 243–247.
7. Мостенська Т.Л., Новак В.О., Луцький М.Г., Симоненко Ю.Г. Корпоративне управління. Підручник., Мостенська Т.Л., Новак В.О., Луцький М.Г., Симоненко Ю.Г. - К., Каравела, 2008., С.19–20.
8. Рейтинг 20 найефективніших компаній України [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/magazine/forbes/1399408-rejting-20-najefektivnishih-agrokompanij-ukrayini>.
9. Найбільші агрохолдинги України 2015 [Електронний ресурс], Режим доступу: http://ucab.ua/ua/ukab_propouue/doslidzhennya/largest_agriholdings_of_ukraine_2015/
10. Рейтинг репутації та фінансової надійності аграрних холдингів., Режим доступу: http://landlord.ua/reiting_reputacii-i-finansovoi-nadezhnosti-agroholdingov/

УДК: 331.101.3

МОТИВУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДО СТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Іваницька С.Б., канд. екон. наук, доцент

Полтавський національний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

У статті обґрунтовано важливість дослідження особливостей мотивування працівників до створення об'єктів інтелектуальної власності. Встановлено, що в економічно розвинених країнах стимулюванню інтелектуальної діяльності працівників надається першорядне значення. Розглянуто форми матеріального та морального стимулювання працівників зарубіжних підприємств. Запропоновано для досягнення високих результатів та залучення працівників до створення об'єктів інтелектуальної власності розробляти систему відповідних стимулів.

Ключові слова: інтелектуальна власність, мотивація, стимулювання, працівники, інноваційний потенціал, оплата праці, заохочення, премії, винагороди.

The article deals with the importance of researching the features of employees' motivation to create intellectual property objects. It proves, the stimulation of the intellectual activity of workers is given paramount importance in the economically developed countries. It is determined that the greatest incentive for the activation of intellectual creativity is the recognition of the results of this creativity as an object of ownership. Forms of material and moral stimulation of workers at foreign enterprises are considered. It is determined that the system of motivation consists of a combination of various economic incentives with elements of moral encouragement. It is proposed to develop a system of appropriate incentives for achieving high results and attracting employees to the creation of intellectual property objects. If incentives match the expectations of employees, they will develop motives for creating objects of intellectual property. Also, to stimulate development and enhance innovation, it is necessary to pay attention for developed countries experience in support, development and implementation of innovations, where the main role is played by government support.

Keywords: intellectual property, motivation, incentives, employees, innovative potential, remuneration, bonuses, remuneration.

З переходом до ринкової економіки в умовах входження України до світової спільноти суттєво зросла роль в економічному й соціальному розвитку суспільства результатів розумової (творчої) праці людини, до яких відносять: винаходи, корисні моделі, промислові зразки, торговельні марки, географічні зазначення, сорти рослин і породи тварин, комерційні тасмниці, твори літератури й мистецтва, бази даних, комп'ютерні програми, фонограми та відеограми тощо.

Ці та інші результати розумової праці мають назву “об’єкти права інтелектуальної власності”, або “інтелектуальна власність” [5].

З розвитком суспільства і підвищенням значущості інформації інтелектуальна власність, зокрема авторське право і суміжні права, стали затверджуватися як один з найбільш важливих інтелектуальних ресурсів економіки інформаційного суспільства. На початку нового тисячоліття у світовій економіці частка галузей промисловості, заснованих на авторському праві, становила 7,3% (2,2 трлн доларів США), при цьому економічне зростання цих галузей становить у середньому 5% на рік, що більше, ніж середнє зростання економіки всієї планети [2].

Після проголошення незалежності України суттєво змінилося відношення до інтелектуальної власності. Згідно Конституції України “Кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності...” Феноменальним явищем кінця ХХ століття є масова поява на ринку нового виду товару - інтелектуальної власності. Темпи росту обсягу торгівлі цим товаром зростають значно швидше, ніж звичайних товарів, тому фахівці прогнозують, що при переході від індустріального до інформаційного суспільства, що відбувається в наш час,

цей вид товару стане основним, а конкурентоспроможність звичайних товарів і послуг буде в основному забезпечуватися використанням відповідних об'єктів права інтелектуальної власності [5].

В економічно розвинених країнах стимулюванню інтелектуальної діяльності надається першорядне значення. Всі країни використовують різноманітні форми цього стимулювання: державну і громадську, матеріальну і моральну, стимулювання будь-якої творчості і стимулювання користувачів результатів цієї творчості.

У країнах з ринковою економікою підприємці не шкодують коштів на стимулювання і заохочення ініціативи, пропозицій, творчих пошуків. Кошти, витрачені на стимулювання і заохочення інтелектуальної діяльності, окуплюються сторицею.

Проте найбільшим стимулом для активізації інтелектуальної творчості є визнання результатів цієї творчості об'єктом права власності. Законодавство багатьох розвинених країн результати інтелектуальної діяльності чітко і однозначно проголошує об'єктами права власності з усіма наслідками, що з цього випливають. У цих країнах творці нового як у гуманітарній сфері, так і в галузі науково-технічної діяльності почують себе більш впевнено — вони є власниками того, що вони створили [4].

Правові форми стимулювання інтелектуальної діяльності умовно можна поділити на державну і громадську. Кожну з них у свою чергу можна поділити на матеріальну і моральну.

Україна встановила багато правових форм стимулювання і заохочення інтелектуальної творчості. Але в більшості випадків ці форми державного стимулювання настільки переплітаються між собою, що інколи буває важко їх розрізнити. Наприклад, відзначення державними нагородами часто супроводжується певними матеріальними пільгами чи грошовою винагородою.

Чинне законодавство України вищі державні відзнаки поділяє на такі види: ордени, медалі, нагородна зброя, почесні звання України, Державні премії України, президентські відзнаки.

Громадське стимулювання і заохочення інтелектуальної діяльності включає форми, які здійснюються громадськими організаціями, товариствами, спілками тощо. Це можуть бути різноманітні форми — грошові премії, нагородження за результатами конкурсів, оглядів, нагрудні значки, нагородження почесними грамотами, дипломами тощо.

На підприємствах різних організаційно-правових форм важливо не лише створювати інтелектуальний капітал, але й стимулювати ці процеси постійно.

Основу інноваційного потенціалу підприємства складають кадрові та матеріально-технічні складові, а також наявність науково-технічної й інтелектуальної власності. Особливо важливою є наявність кадрів, що забезпечують інноваційний процес новими знаннями, ідеями, винаходами, ноу-хау, новими технологіями. Саме цій складовій інноваційного потенціалу повинна приділятися головна увага в стратегії її підтримки, розвитку підприємства.

Завдяки правильним акцентам в державній політиці на користь мотивації інтелектуального розвитку та використання ІНЗН, творчий потенціал пересічного працівника, наприклад, в Японії використовується на 60-75%, у США, країнах ЄС – на 45-50%. В Україні, де продуктивність праці є утричі меншою, ІПЗН використовується за приблизними оцінками не більше як на 15-20% [3].

Зарубіжні підприємства застосовують різні форми матеріального і морального стимулювання. Велика увага приділяється заохоченню і підтримці прагнення працівників до постійного навчання та підвищення кваліфікації, заохочення суміщення професій та експериментаторства в різних підрозділах фірми шляхом надання додаткових матеріальних і фінансових ресурсів, преміювання винахідників і раціоналізаторів, створенню умов для «командної» роботи працівників та обміну інформацією між ними.

Система мотивації складається зі сполучення різноманітних економічних стимулів і важелів з елементами морального заохочення працівників. Аналіз зарубіжного досвіду свідчить про величезну увагу, яку приділяють провідні підприємства розробці та вдосконаленню мотиваційних механізмів. Ураховуючи, що найбільший інтелектуальний потенціал, як правило, мають неординарні особистості, підприємства все частіше звертаються до індивідуального підходу в мотивації працівників. У сфері матеріального стимулювання він втілюється в поширенні індивідуалізованих систем оплати праці та застосуванні виплат-бонусів.

Досвід США, Німеччини, Італії, Данії та інших країн свідчить про стійку тенденцію до індивідуалізації заробітної плати виходячи з особистих заслуг, ділових якостей та результатів праці кожного працівника та необхідності врахування цих факторів для визначення заробітної плати в інших однакових умовах (однакова робота, стаж, посада, кваліфікація тощо).

У сфері морального стимулювання орієнтуються на властивості характеру, індивідуальні риси і якості кожного працівника. Утім зазначимо, що загальна тенденція до індивідуального підходу в мотивації працівників не заперечує застосування систем колективного стимулювання тоді, коли результат досягається зусиллями групи (команди) і де особливо важливе значення мають горизонтальні комунікації. В організації інноваційної діяльності досить поширена практика створення «проектних» груп для виконання певних НДДКР і для реалізації їх результатів [1].

Крім того, існує практика поєднання індивідуального і колективного стимулювання. Наприклад, коли «проектна» група виконала доставлене завдання і преміюється повною сумою, ця сума розподіляється або пропорційно внеску кожного в досягненні мети, або за принципом «всім порівну».

Для працівників, залучених до інноваційної діяльності на підприємствах, мотиваційні моделі оплати праці мають використовувати специфічні підходи: по-перше, застосування почасової форми оплати праці з визначенням проектною годинної ставки, при цьому розрахована оплата праці може корегуватися в залежності від особистого творчого внеску у спільний результат; по-друге, застосування відрядної форми оплати праці; по-третє, – виплат фіксованих надбавок за участь у проекті; по-четверте, – премій. Нарахування премій проводиться після успішного завершення кожного етапу або наприкінці завершення усіх робіт. Порядок виплати премій за участь в інноваційній діяльності підприємства, критерії оцінювання індивідуального творчого внеску, виконаних робіт мають бути передбачені окремими «Положеннями про преміювання», затвердженими на зборах трудового колективу. При цьому принцип індивідуалізації оцінки трудового внеску у матеріальному заохоченні має бути обов'язковим, як і моральний та соціально-економічний захист авторських прав винахідників, раціоналізаторів та інших творців.

В якості соціальної складової мотиваційної моделі може виступати надання соціальних пакетів з диференціацією їх змісту в залежності від категорії працівників-інноваторів, їх внеску у виконання певного інноваційного проекту або роботи інтелектуального змісту. Йдеться про повне або часткове відшкодування витрат працівників на житло, транспорт, зв'язок, харчування, лікування, отримання додаткової інформації, участь у наукових конференціях, публікаціях, придбання комп'ютерної техніки для користування в домашніх умовах в інтересах роботи тощо. Окреслене варто рекомендувати не лише підприємствам, а й науковим організаціям, закладам освіти для збереження та утримання найбільш талановитих і цінних вчених, дослідників та інших творців. Проте підставою для цього має слугувати не лише наявність фінансових

коштів, урахування цих дій в колективних трудових угодах, а й створення відповідної законодавчої бази з правом автономії у вирішенні таких питань незалежно від форми власності (відсутність відповідної нормативної бази гальмує соціальну підтримку творців, особливо у бюджетних організаціях) [1].

Отже, для досягнення високих результатів та залучення працівників до створення об'єктів інтелектуальної власності керівництво підприємства повинно розробити систему відповідних стимулів.

До прямих стимулів можна віднести:

- індивідуалізація заробітної плати на основі врахування професійного розвитку, кваліфікації, компетентності та трудових заслуг;

- надбавки в залежності від рівня освіти, кваліфікації, наукового ступеню;

- винагороди за розробку і впровадження інновацій;

- доплати за складність та напруженість роботи;

- бонуси від прибутку, отриманого від реалізації інноваційних проєктів;

- надання додаткових пільг та соціальних пакетів працівникам-новаторам;

- матеріальні та соціальні заохочення за досягнення в професійному зростанні;

- отримання доходу від патентування інноваційних розробок.

До опосередкованих стимулів можна віднести:

- повне або часткове відшкодування витрат на підвищення кваліфікації, перепідготовку.

- кар'єрне зростання, зміна статусу в залежності від творчих успіхів.

- членство у наукових товариствах.

- придбання акцій, участь в управлінні та участь у розподілі прибутку.

- участь в обговоренні питань новаторського змісту.

- розширення самостійності щодо постановки та вибору завдань творчого змісту, засобів їх реалізації.

У разі відповідності стимулів очікуванням працівників, у них сформується мотиви до створення об'єктів інтелектуальної власності.

Вдосконалення мотиваційних механізмів створить умови для підвищення інноваційної активності працівників, зменшення плинності кваліфікованого інтелектуального потенціалу, а також збереження інтелектуальної власності, створеної працівниками підприємства (ліцензії, патенти, торгові марки програмне забезпечення, бази даних, ноу-хау), і відповідно, не стане джерелом додаткових доходів підприємств-конкурентів.

Існує необхідність спонукання персоналу до досягнення ефективних результатів праці, здійснення формування дієвих мотиваційних механізмів інноваційної діяльності персоналу. Тому для активізації розвитку та підвищення інноваційної діяльності необхідно звернути увагу на досвід розвинутих країн щодо підтримки, розвитку та впровадження інновацій, де головну роль відіграє саме державна підтримка.

Література:

1. Віноградська О.М. Мотивація персоналу як чинник зростання інноваційного потенціалу підприємства., О.М. Віноградська, В.С. Шевченко, Н.С. Віноградська [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://eprints.kname.edu.ua/30352/1/40.pdf>

2. Геєць В.М. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів: монографія. Ч. 1., Геєць В.М. [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://uchebnik-online.com/128/83.html>

3. Колот А.М. Мотивація персоналу: підручник., А.М. Колот, С.О. Цимбалюк. – К., КНЕУ, 2011. – 397 с.

4. Підпригора О.А. Право інтелектуальної власності., Підпригора О.А., Бутнік-Сіверський О.Б., Дроб'язко В.С., Крайнев П.П., Мельник О.М., Підпригора О.О., Притика Д.М., Святоцький О.Д. [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/category/30/44/36/>

5. Фесенко М.С. Конспект лекцій з дисципліни “Інтелектуальна власність” для всіх напрямів та спеціальностей підготовки., Фесенко М.С. [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://5fan.ru/wievjob.php?id=47908>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ / THEORETICAL BASES OF BANKING LENDING AGRICULTURAL ENTERPRISES

Кисіль С.С., аспірант

Войтюк А.В., канд. екон. наук, ст. наук. сотр., науковий керівник
ННЦ «Інститут аграрної економіки», Україна

Учасник конференції

В статті представлено теоретичні аспекти економічної сутності та змістового наповнення понять «кредит», «кредитні відносини», «банківський кредит». Розкрито функції кредиту та роль кредитних відносин в забезпеченні безперервного процесу суспільного відтворення. Визначено особливості банківського кредитування сільськогосподарських підприємств. Виявлено специфічні чинники, які впливають на розвиток банківського кредитування сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: кредит, кредитні відносини, банківське кредитування, процентна ставка, суспільне відтворення, економічні відносини, сільськогосподарське виробництво, сільськогосподарське підприємство.

The article presents the theoretical aspects of the economic essence and meaningful content of the concepts of «credit», «credit relations», «bank credit». The functions of credit and the role of credit relations in the secured continuous process of social reproduction are revealed. The features of bank lending to agricultural enterprises are determined. The specific factors that influence the development of bank crediting of agricultural enterprises are revealed.

Keywords: credit, credit relations, bank lending, interest rate, social reproduction, economic relations, agricultural production, agricultural enterprise.

Актуальність проблеми. Функціонування аграрної сфери та сільськогосподарського виробництва зокрема, уможливленоється наявністю дієвої системи банківського кредитування. Трансформаційні фінансові та економічні перетворення націо-

нальної економіки супроводжуються переформатуванням та розвитком системи банківського кредитування, що є необхідною умовою стабільного функціонування сільськогосподарських підприємств та забезпечення їх сталого економічного розвитку та зростання.

Розвиток аграрної сфери потребує якісних різновекторних перетворень фінансової системи, які сприятимуть забезпеченню продовольчої безпеки держави, конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та зростанню експортного потенціалу. Забезпечити фінансово стійку та конкурентоспроможну діяльність сільськогосподарських підприємств неможливо без створення адекватної та ефективної системи кредитування, що потребує відповідного теоретичного підґрунтя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним аспектам кредитування та особливостям кредитних відносин присвячені наукові праці А. Гальчинського, А. Архіпова, С. Мочерного, М. Савлука. Сучасні дослідження банківського кредитування сільськогосподарських підприємств сконцентровані навколо питань державної фінансової підтримки, яким присвячені праці таких видатних українських вчених як П. Саблук, М. Дем'яненко, І. Кириленко. Також актуальним є питання вдосконалення процесу банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, яким приділено увагу в працях таких вчених як О. Гудзь, І. Зеліско, С. Кручок, П. Стецюк. Проте, питання теоретичної сутності кредиту, кредитних відносин та гармонізації взаємовідносин суб'єктів кредитних відносин потребує подальшого дослідження та систематизації.

Невирішені частини загальної проблеми. Кредит є достатньо складною економічною категорією, якій притаманні зміна економічної сутності, функцій та значення відповідно до економічних трансформацій, що відбуваються в суспільстві. У зв'язку із цим, у вчених щодо визначення поняття «кредит», «кредитування» в різні часи наявні певні особливості в трактуваннях. Проте, за умов фінансового сьогодення, необхідним є системний підхід щодо розуміння теоретичних засад банківського кредитування через призму економічного змісту кредиту та кредитних відносин.

Мета дослідження. Метою даної статті є виявлення теоретичних засад банківського кредитування сільськогосподарських підприємств та виявлення ендо- та екзогенних специфічних чинників впливу на стан банківського кредитування в аграрній сфері.

Основні результати дослідження. Нерівномірний коло обігу грошових ресурсів в процесі функціонування економічних суб'єктів та здійснення суспільного відтворення, є суттєвою економічною причиною виникнення кредиту. В умовах товарного виробництва, кредит є обов'язковим атрибутом господарської діяльності. Необхідність існування кредиту зумовлюється самим змістом процесу виробництва та потребою створення умов для його безперервності. Це в свою чергу породжує необхідність постійного розвитку кредитних відносин. Передумовою наявності та функціонування кредитних відносин в системі суспільного відтворення є наявність тимчасово вільних грошових ресурсів в одних економічних суб'єктів та необхідність задоволення потреби у фінансуванні в інших.

Цей відносно суперечливий дисбаланс можливо розв'язати за умови функціонування банківського кредитування та наявності кредитних відносин через механізм перерозподілу капіталу в межах галузей та національної економіки. В процесі перерозподілу грошових ресурсів виникають економічні відносини між кредиторами та позичальниками, чим і уможливується безперервність відтворення на основі колаобігу ресурсів, задоволення потреб учасників цих відносин.

Потреба у фінансуванні сільськогосподарських підприємств виникає внаслідок несинхронного покриття вхідних і вихідних фінансових потоків протягом операційного циклу, що зумовлено особливістю функціонування сільськогосподарського виробництва. Забезпечення покриття необхідної потреби у фінансуванні сільськогосподарських підприємств вимагає необхідності залучення кредиту, роль якого зростає щодо фінансового забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств.

Дослідження багатьох науковців присвячені питанням економічної сутності, об'єктивної необхідності, функціям та значенню кредиту в господарській діяльності економічних суб'єктів. Проте, не існує однозначності поглядів щодо розуміння економічного змісту та сутнісного наповнення поняття «кредит».

А. Архіпов наголошує на тому, що «кредит забезпечує трансформацію грошового капіталу у позичковий» [1, с. 321]. В свою чергу М. Савлук розуміє під кредитом суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку із передаванням один одному в тимчасове користування вільних коштів на засадах зворотності, платності та добровільності» [2, с. 444]. К. Маркс зазначає, що «всякий капітал по своєму вартісному виразу є грошовим капіталом» [3 с. 433]. С. Мочерний розглядає кредит як позику в грошовій або товарній формі на умовах повернення у певний термін з виплатою відсотка» [4, с. 933]. Як зазначає І. Зеліско, одним із кількісних елементів фінансових ресурсів є банківський кредит [5].

Для кращого розуміння сутнісного змісту будь-якої економічної категорії, необхідно розглянути її функції. Перерозподільча функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні грошові ресурси економічних суб'єктів, населення, бюджету, що зберігаються в банку, перерозподіляються на основі повернення і платності між підприємствами, організаціями та установами, котрим не вистачає власних коштів для здійснення нормального процесу виробництва.

Функція кредиту щодо заміщення наявних коштів полягає в тому, що розрахунки між підприємствами, організаціями та установами за товари і послуги, а також з фінансовими та кредитними установами здійснюються безготівковим перерахуванням коштів із рахунку платника на рахунок одержувача. Якщо виникає зустрічна заборгованість, то її можна погасити взаємним заліком з відображенням тільки різниці на рахунках в банках.

Контрольна функція кредиту проявляється у процесі перерозподілу кредитних ресурсів контролем заїхцільовим та ефективним використанням, при видачі кредиту для різних платежів, сприяючи тим самим підвищенню ефективності виробництва.

С. Макуха наголошує, що «сільськогосподарська галузь потребує науково обґрунтованих спеціальних режимів і механізмів кредитування» [6, с. 95]. Так, в рослинництві 60% загального обсягу витрат відбувається в першій половині року, а виручка буде отримана майже в кінці року [7]. Це створює касовий розрив протягом декількох місяців. Таким чином, для сільськогосподарських підприємств застосування банківських кредитів пов'язується з галузевою специфікою їх функціонування. Разом з тим, нагромадження виробничих запасів потрібно обмежувати, тому що це призводить до погіршення їх властивостей, а також відволікає кошти з господарського обертю. Банківські кредити є важливим джерелом фінансових ресурсів для аграрних формувань, тому що: «Через відсутність у сільськогосподарському виробництві об'єктивних можливостей самофінансування, пов'язаних із специфікою відтворювального процесу в галузі, аграрний сектор потребує зовнішніх фінансових ресурсів» [8 с.13]. Також, за допомогою банківських кредитів здійснюється переливання тимчасово вільного капіталу у ті галузі національної економіки, що є на даний момент найбільш прибутковими.

Існує думка серед вчених що до виокремлення стимулюючої функції кредиту. Так, з цього приводу зазначається, що «...кредит має відповідати тому строку, протягом якого окупляється здійснений витрати, а отриманий дохід дозволить виплатити проценти» [9, с. 60–61]. Також А. Гальчинський виокремлює в якості функції кредиту-капіталізацію вільних грошових доходів [10, с. 188–192].

Розглядаючи економічну сутність кредиту, необхідно зазначити про наявність кредитних відносин, тобто економічних відносин, що виникають в процесі надання і отримання кредиту, не змінюючи власника вартості, що передається в кредит, тобто власником вартості є кредитор, а позичальник має лише право тимчасового користування цим кредитом. Головними елементами кредитних відносин є суб'єкти та об'єкти. З одного боку, елементами кредитних відносин виступають банки, кооперативи, лізингові компанії, які надають у тимчасове користування певні цінності, а з іншого – сільськогосподарські підприємства-позичальники, які отримують у тимчасове користування ці цінності і після закінчення домовленого між сторонами строку зобов'язуються їх повернути.

Якщо одним із суб'єктів кредитних відносин виступає комерційний банк, відповідно здійснюється процес банківського кредитування. При здійсненні банківського кредитування об'єктом кредитних відносин є вартість у формі грошей. Ця особливість, яка притаманна кредитним відносинам, які виникають між кредитором і позичальником характеризується вартісною формою наявних в банківській установі кредитних ресурсів. Тільки грошові ресурси можуть бути предметом договору при отриманні банківського кредиту. Для банківського кредиту характерною ознакою є форма власності на кредитні ресурси. Комерційні банки для забезпечення успішного функціонування не можуть використовувати тільки власний капітал, тому значну частку капіталу становить позичений капітал. Акумуляуючи доходи і заощадження фізичних та юридичних осіб, грошові накопичення, банки перетворюють їх на позичковий капітал, що дозволяє банку одночасно виступати в ролі як позичальника, так і кредитора.

Останнім часом спостерігається тенденція щодо пошуку українськими комерційними банками об'єктів кредитування у зв'язку із тим, що зросла гривнева ліквідність, яка перевищує 100 млрд. грн. Основними кредиторами аграрної сфери України виступають ПАТ «КредіАгріколь Банк», ПАТ КБ «ПриватБанк», ПАТ «ПУМБ», АТ «Райффайзен Банк Аваль», ПАТ «Державний ощадний банк України. Також наявним є позитивний тренд щодо зменшення кредитних ставок. Сільськогосподарські підприємства, які мають позитивні фінансові результати господарської діяльності та потребують кредитних ресурсів можуть їх отримати. Так, ПАТ «ПУМБ» здійснює фінансування сільськогосподарських підприємств, які мають у своєму розпорядженні від 1000 га земельних ресурсів (табл.1).

Табл. 1.

Умови основних кредитних програм комерційних банків України для сільськогосподарських підприємств у 2016 р.

Параметр	Поповнення обігових коштів			Упровадження інвестиційних проектів	Купівля с.-г. техніки
	овердрафт	кредитний ліміт	строковий кредит		
Сума, грн	Ліміт 30-40%	До 500 тис.	10 тис. – 30 млн	50 тис. – 50 млн	До 75% ринкової вартості, 50 тис. – 50 млн
Строк	1 день – 1 місяць	До 1 року	1 місяць – 3 роки	1 місяць – 5 років	1 місяць – 5 років
Процентна ставка, % річних	26–28	30–34	22–32	19–26	21–29 (спецпрограми до 17,0)
Комісія, %	1,0 – разова	0,9 – щомісяця та до 3,0 – за кожен переказ	0–1 – разове та/або 0,1–0,5 – щомісячно	0,5–1,0 разова	0,5–1,0 разова
Забезпечення	Бланковий	Порука	Застава	Застава	Застава
Страховання застави, %	-	-	0,3	0,3	0,3

Як показала весняна посівна 2017 р., 70-80 % витрат сільськогосподарських підприємств були забезпечені кредитними ресурсами (табл. 2). Також комерційні банки здійснюють кредитування оновлення сільськогосподарської техніки до 80% вартості [11].

Щодо невеликих сільськогосподарських підприємств, які мають у своєму розпорядженні земельний банк до 500 га, процес кредитування ускладнений у зв'язку із відсутністю можливостей щодо застави.

Табл. 2.

Особливості кредитування сільськогосподарських підприємств

Об'єкт кредитування	Фінансування придбання засобів захисту рослин, добрив, посівного матеріалу
Максимальний розмір ліміту	Максимальний розмір ліміту авалування не повинен перевищувати 15% планової річної собівартості продукції
Строк кредиту	До 12 місяців у межах семирічного рамкового договору
Валюта	Гривня
Комісія	1) 1,1% суми векселя за кожні 90 днів, якщо забезпеченням виступає майно; 2) 0,25% суми векселя за кожні 90 днів, якщо забезпеченням виступають грошові кошти, розміщені на депозитному рахунку; 3) комісія за встановлення кредитної лінії становить 0,5% суми ліміту за кожен рік користування лімітом
Вимоги до позичальників	1) клієнт, що спеціалізується в галузі сільського господарства, зі строком роботи не менше 24 місяців; 2) види діяльності: вирощування зернових та олійних культур; вирощування інших сільгоспкультур (за наявності контрактів на збут з відомою західною компанією); 3) з мінімальним обсягом ріллі – від 400 га; 4) стійкий фінансовий стан та кредитоспроможність; 5) відкриття поточного рахунку в банку та переведення оборотів пропорційно кредитній заборгованості
Вимоги до застави	У забезпечення приймається майно: 1) нерухомість; 2) сільськогосподарське обладнання та техніка; 3) товари в обігу/товари на складі; 4) майнові права на вклад чи грошові кошти на рахунку покриття; Ліміти до 160 000 грн можуть бути встановлені без надання забезпечення
Страховання предмету застави	У будь-якій з акредитованих банком страхових компаній на вибір клієнта (вартість страхування – 0,3%)

Проте, наявність грошових ресурсів у банківських інституцій і відносно призупинення негативних фінансових тенденцій в національній економіці не є вичерпними позитивними чинниками поживлення процесу кредитування в Україні.

Існуючі інфляційні ризики, низька довіра економічних суб'єктів та суспільства щодо фінансової стабільності та подальшого економічного зростання, гальмують процес зниження рівня кредитних ставок. Важливе значення має система захисту прав кредиторів, особливо це стосується іноземних кредиторів, які закладають в ціну кредиту економічні ризики країни. Цілком логічним і несуперечливим є розгляд цих чинників в якості специфічних екогенних чинників розвитку банківського кредитування.

Вважаємо за можливе виділення також специфічних ендегенних чинників, які стримують розвиток кредитування сільськогосподарських підприємств: погана якість фінансового планування, обліку і звітності; відсутність ліквідних активів для застави; низька достовірність статистичних даних щодо суб'єктів та обсягів землекористування.

Також відводиться важлива роль державі щодо кредитного забезпечення через процедуру здешевлення вартості кредитів та достатнього забезпечення галузей національної економіки. Так, Державним бюджетом на 2017 р. передбачено 300 млн. грн. на здешевлення кредитів для сільського господарства. Проте, за оцінками Міністерства аграрної політики та продовольства України, через припинення спеціального режиму зі сплати ПДВ у 2017 р. збільшиться дефіцит обігових коштів на суму близько 30 млрд. грн. [12].

Висновки та обговорення одержаних результатів. Функціонування та розвиток сільськогосподарських підприємств та здійснення сільськогосподарського виробництва уможливлено функціонуванням дієвої системи банківського кредитування та достатнього забезпечення кредитними ресурсами. Кредитомісткість сільськогосподарських підприємств обумовлена галузевою специфікою сільського господарського виробництва, нестачею вільних фінансових ресурсів та обмеженістю доступу до кредитних ресурсів, сезонністю виробництва та значною тривалістю виробничого циклу; залежністю від природно-кліматичних умов, значним ступенем ризиковості сільського господарського виробництва.

Банківські кредитні ресурси залишаються безальтернативним джерелом фінансового забезпечення діяльності сільськогосподарських підприємств, проте нестійкий фінансовий стан багатьох сільськогосподарських підприємств, відсутність ліквідних активів для застави і забезпечення банківського кредитування, брак позитивної кредитної історії сільськогосподарських підприємств ускладнюють процес отримання кредитів в комерційних банківських інституціях.

Кредитна активність комерційних банків у залишається невисокою, що обумовлено обмеженістю кількості фінансово надійних позичальників, високим рівнем невизначеності та ризику щодо подальшого економічного розвитку країни та сільськогосподарських підприємств, високою вартістю кредитних ресурсів і необхідністю наявності ліквідних активів для застави.

Розвиток банківського кредитування повинен ґрунтуватися на комплексному підході взаємодії державних інституцій та банківських установ і їх координації при розробці і реалізації пріоритетних напрямів державної фінансової підтримки та кредитного забезпечення діяльності підприємств. Побудова дієвої системи банківського кредитування сільськогосподарських підприємств повинна враховувати потреби учасників процесу кредитування та фінансову гармонізацію економічних інтересів кредиторів та позичальників.

Література:

1. Финансы, денежное обращение и кредит: учеб., под ред. В. К. Сенчагова, А.И. Архипова. – М., Проспект, 1999. – 496 с.
2. Гроші та кредит: підручник, за заг. ред. М.І. Савлука. – К., КНЕУ. – 2006. – 744 с.
3. Маркс К. Сочинения., К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1961. – Т. 25, ч. 1. – С. 433.
4. Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 1., ред. кол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К., Видавничий центр “Академія”, 2000. – 863 с.
5. Зеліско І.М. Управління фінансовими ресурсами аграрно-промислових компаній: монографія., І.М. Зеліско. – К., Компрінт – 2014. – 420 с.
6. Макуха С.М. Кредитно-фінансові важелі стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції., С.М. Макуха., Аграрний вісник Причорномор'я: збірник наукових праць. - Одеса: Одеський ДАУ, 2007. - Вип. 37. - С. 195-197.
7. Онисько С.М. Фінанси підприємств: підручник для студентів ВНЗ., С.М. Онисько, П.М. Марич. – 2-ге вид., стереотип. – Львів., Магнолія Плюс, 2005. – 366 с.
8. Сидор Г.В. Тенденції державної підтримки сільськогосподарських підприємств Тернопільської області., Г.В. Сидор., Економіка сьогодення: актуальні питання та інноваційні аспекти: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 квітня 2013 р.): У 3-х частинах. – К., ГО «Київський економічний науковий центр», 2013. ч.1., С. 101-103.
9. Теорія фінансів: Підручник., За ред. проф. С.І. Юрій, В.М. Опарін, та ін. - К., Центр учбової літератури, 2012. - 871 с.
10. Гальчинський А.С. Теорія грошей: навч. посіб., за ред. А.С. Гальчинського. – К., Основи. – 2000. – 414 с.
11. Кредитування сільськогосподарських корпорацій іншими депозитними корпораціями (банками) [2010–2014 pp.] [Електронний ресурс], Національний банк України., Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
12. Стан галузей АПК у 2015-2016 році [Електронний ресурс], Міністерство аграрної політики та продовольства України., Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/monitoring?nid=19035>.

JEL: M 41

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВРАХУВАННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ У ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА / THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INSTRUMENTS FOR DISCLOSING OF THE TRANSACTIONAL COSTS IN THE HOTEL ENTERPRISES REPORTING

Крутова А., д-р екон. наук, проф.
Нестеренко О., канд. екон. наук, доцент
Харківський державний університет харчування та торгівлі, Україна

Учасники конференції

У статті досліджено вплив внутрішніх та зовнішніх чинників на формування собівартості послуг готельного господарства. Розроблено модель калькулювання собівартості готельних послуг. Обґрунтовано, що об'єктом калькулювання вартості готельної послуги має бути номеро-доба, собівартість якої доцільно розраховувати з врахуванням кількості

місць, комфортності, площі та інших факторів, які мають прямий вплив на розмір витрат. Для ефективного управління витратами, їх планування, контролю, аналізу та оптимізації запропоновано калькулювати собівартість готельної послуги в розрізі основних транзакцій, які здійснюються на підприємстві. З урахуванням розробленої методики розрахунку планової собівартості послуг підприємств готельного господарства розроблено алгоритм врахування транзакційних витрат при розрахунку ціни проживання в готелі та відображення їх у звітності підприємств.

Ключові слова: транзакційні витрати, собівартість готельної послуги, калькулювання, звітність, підприємства готельного господарства

The influence of internal and external factors on the formation of the cost of services of the hotel industry enterprises is investigated in the article. The model of the hotel services' cost price calculating is developed. It is substantiated that the object of calculating of the hotel services' cost price should be a number-day, the cost of which is reasonable to count taking into account the number of seats, comfort level, room size and other factors that have a direct impact on the expenses. For efficient cost management, planning, monitoring, analysis and optimization it is proposed to calculate the hotel services' cost price in terms of major transactions that are carried out by the enterprise. An algorithm of taking into account transaction costs when calculating the cost of accommodation in the hotel and disclosing them in the reporting of the companies is developed considering the proposed methodology of the hotel services' planned cost price calculating.

Keywords: transaction costs, hotel services' cost prices, costing, reporting, hotel industry enterprises

Підприємства готельного господарства сьогодні функціонують в умовах складної економіко-політичної кризи в Україні, що особливо позначається на підприємствах східних регіонів. Значно зменшилася кількість іноземних приїжджих, скоротилися обсяги внутрішнього ділового туризму, скоротився попит на додаткові послуги готелів регіону (організація масових заходів з проведення конференцій, харчування, свят тощо). Тому, при розробці дієвих механізмів управління готельними господарствами доцільно враховувати вплив не лише внутрішніх, а й зовнішніх чинників на формування собівартості послуг готельного господарства (рис. 1).

Значення калькулювання в жорстких умовах конкуренції та як основи для встановлення адекватної цінової політики є надзвичайно важливим для побудови системи управлінського обліку на готельному підприємстві. Правильно організована система калькулювання забезпечить керівників підприємств готельного господарства оперативною та достовірною інформацією для планування, аналізу, контролю та прийняття обґрунтованих управлінських рішень, дозволить швидше реагувати на зміни у кон'юктурі ринку для підтримання власної конкурентоспроможності. Дані фактичних калькуляцій використовуються для наступного калькулювання собівартості готельних послуг, обґрунтування економічної ефективності впровадження нових інформаційно-комунікаційних систем, вибору сучасних технологічних процесів, надання нових видів послуг тощо. Також, саме калькулювання дозволить враховувати всі види витрат, в т.ч. транзакційних, при формуванні собівартості готельних послуг підприємствами, а правильно й ґратотно складена калькуляція вартості готельних послуг – основа й запорука для зниження податкових ризиків, собівартість же однієї доби розміщення гостей лежить в основі прийняття більшості управлінських рішень. [1, с. 153].

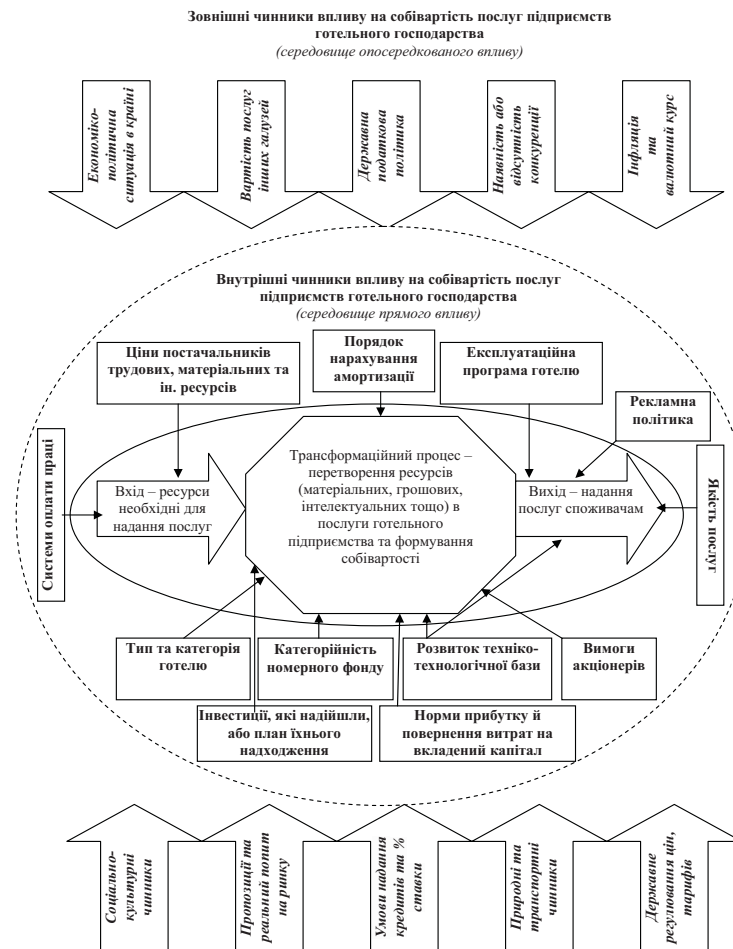

Рис. 1. Модель формування собівартості готельних послуг

Як зазначають В. Москаленко та Н. Науменко, враховуючи практику калькулювання собівартості послуг розміщення клієнтів в закордонних підприємствах готельного господарства, доцільно виділяти експлуатаційну і повну собівартість. При цьому експлуатаційна собівартість однієї людино-добы використовується в основному в управлінському обліку, формуючи інформацію необхідну для прийняття ефективних управлінських рішень і визначається як сума загальних експлуатаційних витрат на одиницю послуг, а повна собівартість послуг розміщення включає як експлуатаційні витрати (прямі і визначена частина загальних експлуатаційних витрат) так і загальні господарські витрати (адміністративні витрати, витрати на збут та інші загальногосподарські витрати) [1, с. 38]. Проте, на нашу думку, зарубіжна практика калькулювання собівартості готельних послуг для вітчизняних підприємств є неприйнятною, бо є трудомісткою, та й не завжди є можливість точно визначити до якої групи відносити ті чи інші витрати. Дослідження практичної діяльності підприємств готельного господарства м. Харкова та Харківського регіону показало, що найчастіше в обліковій політиці обирають простий метод калькулювання, адаптований під готельну діяльність.

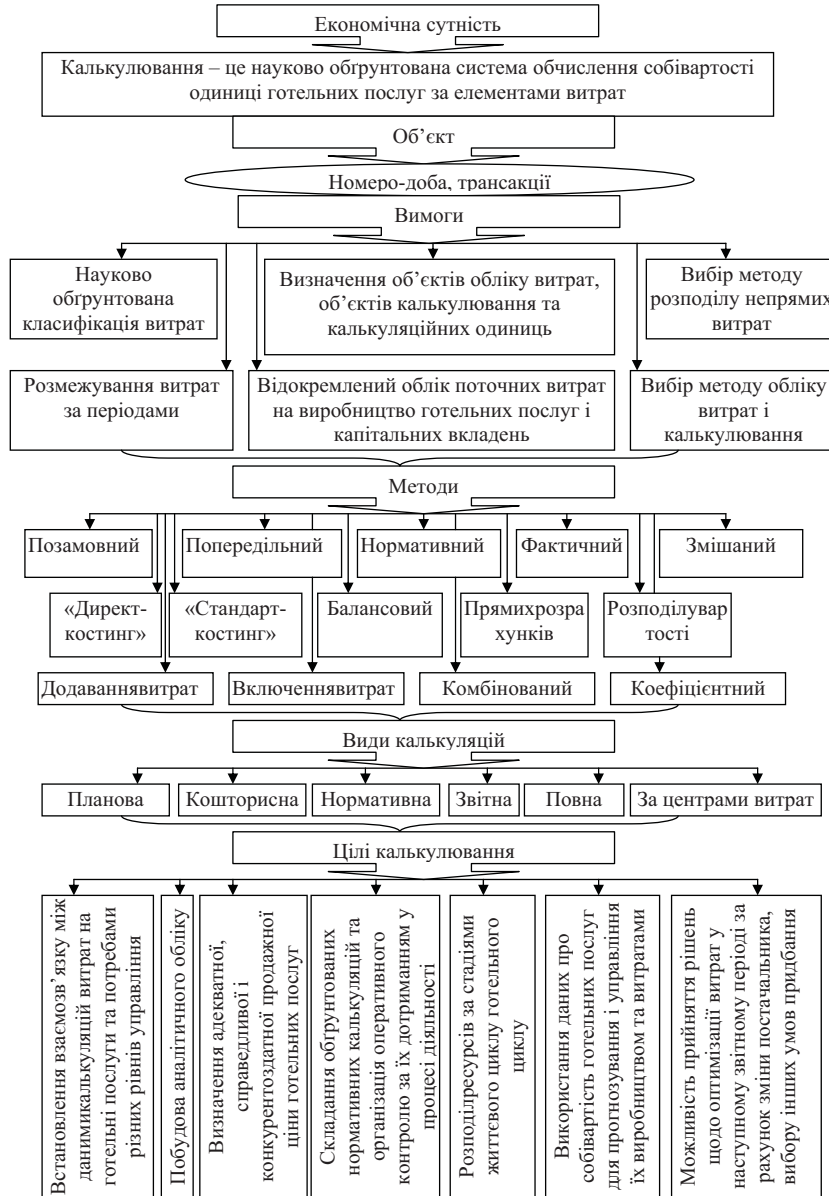

Рис. 2. Модель калькулювання собівартості готельних послуг

Важливим етапом калькулювання собівартості готельної послуги є визначення об'єкта калькулювання, тобто продукції, робіт, послуг або виду діяльності підприємства, які потребують визначення пов'язаних з їх виробництвом (виконанням) витрат. Дослідження поглядів вчених щодо визначення об'єкта калькулювання на підприємствах готельного господарства показало, що більшість науковців вважають за доцільне розраховувати собівартість ліжко-добы проживання в готелі [2, с. 164; 3, с. 567; 4, с. 225], інші доводять, що оптимальним об'єктом калькулювання є людино-доба [5, с. 56; 6, с. 77], місце-доба [7, с. 306] чи місце-день [8, с. 36].

На нашу думку, всі традиційні об'єкти виміру готельних послуг (ліжко-доба, людино-доба, місце-доба та місце-день) є застарілими, неадекватними та не враховують сучасну специфіку діяльності підприємств готельного господарства. На собівартість готельної послуги значний вплив має "зірковість" підприємства готельного господарства, площа та оснащення номера, наявність додаткових послуг тощо. Тому, на нашу думку, найбільш правильним об'єктом калькулювання вартості готельної послуги (мається на увазі основної – як засобу розміщення) має бути номеро-доба, собівартість якої доцільно розраховувати з врахуванням кількості місць, комфортності, площі та інших факторів, які мають прямий вплив на розмір витрат.

В той же час, підприємства готельного господарства надають різноманітні послуги, тому такий показник як собівартість номеро-доби дозволяє визначити лише розмір витрат, які необхідні для здійснення трансакції купівлі-продажу готельної послуги. Для ефективного управління витратами, їх планування, контролю, аналізу та оптимізації необхідно калькулювати собівартість в розрізі основних трансакцій, які здійснюються на підприємстві. Такий підхід зумовлений галузевою специфікою підприємств готельного господарства, по-перше надання готельної послуги повинно забезпечувати корисний ефект для двох сторін: для споживача – як засіб задоволення потреби, і чим вище якість послуги, тим більша ймовірність, що він замовить її знову, для підприємства готельного господарства як корисний ефект від надання послуги буде величина доходу, а щоб отримати дохід, необхідно здійснити певні витрати для досягнення високої якості готельної послуги. Таким чином, між собівартістю і якістю готельних послуг є цілком певна залежність, тому необхідно калькулювати собівартість не тільки послуги проживання, але й кожної з послуг, що надаються готелем, не тільки з метою визначення величини витрат, пов'язаних з наданням тієї чи іншої послуги, але і для управління ними. Калькулювання собівартості за трансакціями, дозволить створити базу для систематизації витрат в обліку підприємств готельного господарства та відображення їх у звітності (рис. 2).

Об'єкти калькулювання собівартості готельної послуги напряму пов'язані з об'єктами обліку витрат. Тому, калькуляції для підприємств готельного господарства, що функціонують в умовах інституційних перетворень, доцільно розробляти з урахуванням пропозицій щодо виділення трансакційних витрат у якості об'єктів бухгалтерського обліку готельних підприємств та кластерів.

Для ідентифікації витрат, які формують собівартість утримання готелю на плановий період в системі бухгалтерського обліку, доцільно їх облік вести з чітким відокремленням підрозділів (центрів відповідальності), в яких вони виникають за допомогою аналітичних рахунків, наприклад, 23.01 – виробничі витрати номерного фонду, 23.02. – виробничі витрати ресторану, 23.03. – виробничі витрати бару, 23.04 – виробничі витрати кафе тощо. Таким же чином необхідно вести й облік трансакційних витрат (872.01 – контролюючі витрати номерного фонду, 872.02 – контролюючі витрати ресторану, 872.03 – контролюючі витрати бару тощо), що дозволить проводити аналіз планових та фактичних показників витрат за центрами відповідальності, виявляти підрозділи підприємства готельного господарства, які займають значну частку в витратах, понесених на забезпечення їх функціонування та незначну в частині прибутку, знизити частку непродуктивних витрат, налагодити систему мотивації та координації в готелі, виявляти резерви удосконалення організаційної системи управління підприємства готельного господарства.

До складу готельного тарифу (вартості проживання), окрім вартості розміщення у номері певної категорії, входять інші складові, такі, як дворазове чи триразове харчування або лише сніданок, послуги міні-бару (напої), послуги сауни тощо залежно від особливостей попиту клієнтів та відповідної маркетингової (в тому числі продуктової) політики готельного підприємства. Водночас надаються знижки, якщо деякі складові не включаються до готельного тарифу, чи застосовуються надбавки, наприклад, при підселенні в номер дорослої особи або дитини тощо. На основі цих та інших особливостей формування готельних тарифів їм присвоєні спеціальні назви ("сімейний тариф", "родинний тариф", "європейський тариф", "американський тариф" тощо) та відповідні назви класу обслуговування клієнтів. З урахуванням розробленої методики розрахунку планової собівартості послуг підприємств готельного господарства пропонуємо алгоритм врахування трансакційних витрат при розрахунку ціни проживання в готелі та відображення їх у звітності підприємств (рис. 3).

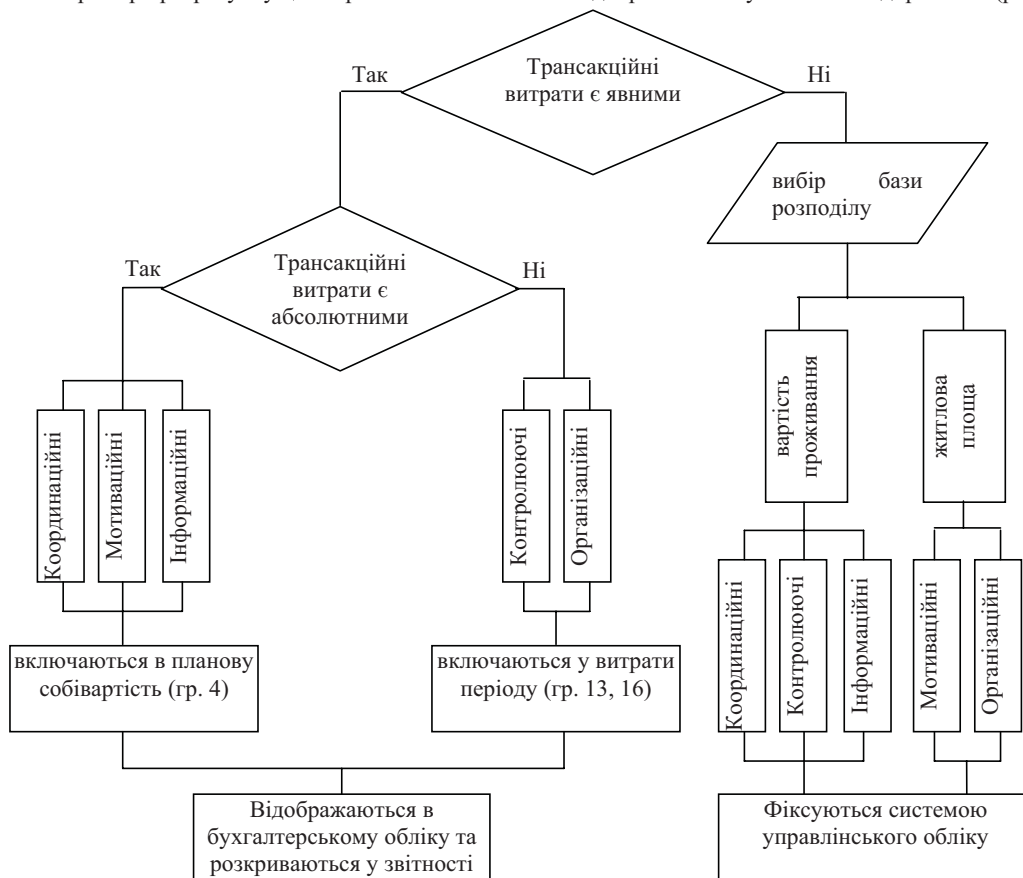

Рис. 3. Алгоритм врахування трансакційних витрат при розрахунку ціни проживання в готелі та відображення їх у звітності підприємств

Таким чином, трансакційні витрати це цілком визначена та значна стаття витрат підприємства готельного господарства, тому їх обов'язково необхідно включати в собівартість утримання готелю, враховувати при формуванні ціни готельної послуги, та, відповідно на їх розмір зменшувати оподатковуваний прибуток, що можливо при адекватно налагодженій системі їх документування, облікової інтерпретації, відображенні в звітності, що дозволить підвищити її прозорість та інформативність та обізнаність внутрішніх та зовнішніх користувачів облікової інформації.

Література:

1. Москаленко В. Особенности калькуляции себестоимости услуг и налогообложения в гостиничном бизнесе., В. Москаленко, Н. Науменко., Академия гостеприимства. – 2014., С. 38–41.
2. Король С. Я. Бухгалтерський облік в готельному господарстві., С.Я. Король. – К., КНТЕУ, 2005. – 353 с.
3. Стешенко О.Д. Оптимізація витрат готельного підприємства., О.Д. Стешенко, В.В. Юр'єв., Комунальне господарство міст: науково-технічний збірник. – 2013., № 108., С. 563–569.
4. Домбик О.М. Калькулювання собівартості готельних послуг: обліковий аспект., О.М. Домбик., матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. [“Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки”], (Київ, 26 лютого 2015 р.). – К., ННЦ ІАЕ, 2015., С. 224–226.
5. Зима Г.І. Підходи до удосконалення обліку калькулювання собівартості готельних послуг., Г.І. Зима, Н.І. Самбурська., Інвестиції: практика та досвід. – 2014., № 20., С. 52–56.
6. Балченко З.А. Бухгалтерський облік в туризмі і готелях України: навч. посіб., З.А. Балченко. – К., КУТЕП, 2006. – 232 с.
7. Маначинська Ю.А. Вплив методів обліку витрат та калькулювання собівартості готельних послуг на фінансовий результат., Ю.А. Маначинська., Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2012. – Вип. 3., С. 305–310.
8. Кузнецова Н.М. Основи економіки готельного та ресторанного господарства: навч. посіб., Н.М. Кузнецова. – К., Федерація профспілок України. Інститут туризму, 1997. – 173 с.

УДК 369.5:349.3

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЩОДО НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ / ANALYSIS OF LEGISLATIVE INITIATIVES CONCERNING THE ACCUMULATIVE SYSTEM OF COMPULSORY STATE PENSION INSURANCE

Кужелєв М.О., д-р екон. наук, проф. кафедри фінансів
Федина В.В., ст. викладач кафедри фінансових ринків
Навчально-науковий інститут фінансів, банківської справи,
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасники конференції

У статті досліджено законопроекти, що знаходяться на розгляді у Верховній Раді України і пов'язані із запровадженням накопичувальної складової загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Визначено основні переваги та недоліки законопроектів. Зроблено висновки щодо необхідності введення другого рівня пенсійної системи.

Ключові слова: накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, Накопичувальний пенсійний фонд, недержавний пенсійний фонд, накопичувальна пенсійна система, трирівнева пенсійна система, законопроект.

Pension reform is one of the most important and complicated reforms of the present time in Ukraine. The unresolved pension problems generated by the complex interdependent socio-economic and demographic processes cardinaly influence public opinion, financial and economic spheres and may lead to a collapse of the state finance system.

Pension reform is a radical change in the essence of the provision of pension system, the transition to a model of a system based on accumulative principles of financing, that is, based on individual pension accounts. Thus, in Ukraine since January 1, 2004, the pension system has transformed into a three-level system de jure, although today it remains de facto two-level system: the reformed solidary system (first level) and non-state pension provision (third level of the system). Therefore, since 2006 the legislative process on introducing of an obligatory level of the accumulation system has become highly active in Ukraine. 13 bills were proposed for consideration by the Verkhovna Rada of Ukraine since 2006 to 2017 regarding the introduction of an accumulative system of compulsory for all state pension insurance, most statements of which contain identical approaches to the mechanism of introduction of the accumulation component, regulation of relations in this area, however, differ in several conceptual principles, each of which can significantly affect its functioning.

One of the conceptual differences in the bills is the rejection of the centralized model of the accumulation system for the accumulation of second level insurance contributions through the creation of the Accumulation Pension Fund and the transition to a decentralized model through non-state pension funds. The analysis showed that the mixed model proposed by the Bill No.2854 "About the introduction of the accumulation system of obligatory state pension insurance", submitted by the Cabinet of Ministers of Ukraine, in the best way suits the requirements - the simplicity and the availability of regulatory framework for understanding and acceptance by all parties of the process; the organized mechanism of the administrative system for the rapid registration of the entire range of insured persons; the ability of the institutional infrastructure to process and systematize a large data of information; ensuring of control over the receipt of insurance fees. At the same time, the lack of state guarantees for the preservation of pension funds and the mechanism of their protection against inflation, the ambiguity of the interpretation of certain statements of the legislative framework, the non-regulation of gender questions can prevent it from effective functioning.

Keywords: Accumulative system of compulsory for all state pension insurance, accumulative pension fund, non-state pension fund, funded pension system, three-level pension system, bill.

Постановка проблеми. Пенсійна реформа сьогодні є однією із найважливіших і найскладніших реформ в Україні. Невирішеність пенсійних проблем, породжених складними взаємообумовленими соціально-економічними й демографічними процесами, кардинально впливає на суспільні настрої, фінансову та економічну сфери і може призвести до колапсу системи державних фінансів.

Суть пенсійної реформи зводиться не до кореляції пенсійного віку, зміни порядку та методів обрахунку стажу чи формули нарахування пенсійних виплат. Пенсійна реформа – це корінна зміна самої суті системи пенсійного забезпечення, перехід до моделі системи на основі накопичувальних принципів фінансування, тобто на основі індивідуальних пенсійних рахунків.

На думку аналітиків, комплексна реформа, ключовим елементом якої є обов'язкова накопичувальна пенсійна система, здатна вирішити питання і достойного пенсійного забезпечення громадян, і економічного зростання країни через акумулювання великого довгострокового національного фінансового ресурсу. Це і обумовлює необхідність ґрунтовного аналізу існуючих законопроектів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність докорінної перебудови національної пенсійної системи, перехід на нові принципи її фінансування, вступ реформи в активну стадію її реалізації, підвищило науковий інтерес до дослідження даних питань. Щодо запровадження другого рівня вітчизняної пенсійної системи проводять дослідження і присвячують свої наукові праці вітчизняні і зарубіжні експерти, практики, фінансисти, науковці спеціалізованих науково-дослідних інститутів, а саме: Р. Скіпенко [1], А. Федоренко [2], О. Коваль [3], В. Рудик [4], А. Путінцев [5], М. Свенціцькі [6], Г. МакТаггарт [7]. Оскільки сьогодні в Україні відсутні узагальнені аналітичні статті щодо законопроектів, основною ідеєю яких є введення обов'язкової накопичувальної складової пенсійного страхування, то авторами поставлено за мету проаналізувати ті проекти законів, які зараз знаходяться на розгляді Верховної Ради України.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація та аналіз вітчизняних законопроектів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування з точки зору запропонованих підходів до механізму її введення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція пенсійної реформи, закладена в Законах України від 09.07.2003 р. “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування” № 1058-IV [8] та “Про недержавне пенсійне забезпечення” № 1057-IV [9], передбачає заміну традиційної однорівневої системи державного пенсійного страхування на трірівневу, у якій солідарна система доповнюється двома накопичувальними рівнями. Так, з 1 січня 2004 року в Україні система пенсійного забезпечення де-юре трансформувалася в трьохрівневу, хоча на сьогодні, у площині де-факто, вона лишається двоохрівневою – реформована солідарна система (перший рівень) та недержавне пенсійне забезпечення (третій рівень системи). Тому, з 2006 року в Україні значно активізувався законотворчий процес щодо введення обов'язкового рівня накопичувальної системи. На розгляд Верховній Раді України з 2006 по 2017 р.р. було запропоновано 13 законопроектів про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування (табл. 1).

Табл. 1.

Ресстр поданих до ВРУ законопроектів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

№п/п	Назва законопроекту	Дата	№ документа	Автори законопроекту	Стан проходження
1	Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	09.07.2003	№ 1058-IV		Закон України
2	Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [18]	29.12.2006	2854	Кабінет Міністрів України	Готується на друге читання
3	Проект Закону про проведення експерименту з організаційно-технічного забезпечення впровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	05.06.2007	3622	Янукович В.Ф. Кабінет Міністрів України	23.11.2007 – проект відкликано
4	Проект Закону про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування	23.11.2007	0942	Янукович В.Ф. Кабінет Міністрів України	Відхилено та знято з розгляду
5	Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи [10]	13.12.2010	7455	Кабінет Міністрів України	Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI
6	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо продовження реформування пенсійної системи	20.03.2013	2588	Горохов С.О.	Проект відкликано і знято з розгляду
7	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій	30.04.2015	2767	Яценюк А.П. Кабінет Міністрів України	Проект відкликано і знято з розгляду
8	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо накопичувальної системи державного пенсійного страхування та єдиних підходів до нарахування пенсій	08.05.2015	2767-1	Королєвська Н.Ю. Солод Ю.В.	Проект відкликано і знято з розгляду

9	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій [12]	06.05.2016	4608	Гройсман В.Б. Кабінет Міністрів України	Проект відхилено
10	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення, встановлення єдиних принципів призначення пенсій та запровадження накопичувального рівня пенсійного страхування [13]	19.05.2016	4608-1	Єфремова І.О., Котвіцький І.О., Денісова Л.Л., Шипко А.Ф., Масоріна О.С., Войцеховська С.М., Фасрмарк С.О., Шинькович А.В., Бриченко І.В., Підберезняк В.І., Кремій Т.Д., Романовським О.В., Княжицький М.Л.	Очікує розгляду (взятий за основу)
11	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення пенсійного забезпечення, запровадження єдиних принципів нарахування пенсій та скасування привілеїв у пенсійному забезпеченні [14]	26.05.2016	4608-2	Шухевич Ю.Б.Р., Чорнога О.	Очікує розгляду
12	Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та сприяння досягненню бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду [15]	26.05.2016	4608-3	Королевська Н.Ю. Солод Ю.В.	Очікує розгляду
13	Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування [16]	10.07.2017	6677	Соловей Ю.І., Веселова Н.В., Різаненко П.О.	Опрацьовується в профільному комітеті

Дані законодавчі акти можна об'єднати в декілька груп:

1. Акти, що мають силу закону (1, 5);
2. Законопроекти, що відкликано і знято з розгляду (3, 4, 6-9);
3. Законопроекти, що опрацьовуються в профільному комітеті, або очікують розгляду (2, 10-13).

Для цілей нашого дослідження науковий інтерес становлять лише перша і третя групи.

На сьогодні, нормативно – правову базу, що регламентує використання накопичувальної пенсійної системи у національній пенсійній моделі, становлять Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Цими документами задекларовано створення тривірневої пенсійної системи з поєднанням солідарної та накопичувальних її складових, визначено умови введення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, окреслено основні засади функціонування системи та базові параметри участі в ній [8,10].

Разом з тим, через невизначеність дати запровадження другого рівня, постійної зміни вектора руху пенсійної реформи зі структурних змін на параметричні, впровадження системи лишається задекларованим лише на папері.

Однією з головних умов початку функціонування другого рівня є прийняття окремого закону про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Наразі у Верховній Раді знаходяться три законопроекти із майже аналогічними назвами, що регламентують механізм впровадження другого рівня - № 2854 від 29.12.2006, поданий Кабінетом Міністрів України; № 4608-1 від 19.05.2016, поданий групою депутатів і взятий за основу (законопроекти 4608-2, та 4608-3 внесені як альтернативні) та № 6677, внесений депутатами Соловей Ю.І., Веселовою Н.В., Різаненко П.О. Фактично, законопроекти підсумовують результати десятирічного періоду обговорення проблем запровадження другого рівня, більшість положень цих проектів містять однакові підходи до механізму запровадження накопичувальної складової, регулювання відносин у цій сфері, разом з тим різняться декількома концептуальними засадами, кожна з яких може суттєво вплинути на її функціонування.

Проаналізуємо законопроекти за певними критеріями (табл. 2).

Табл. 2.

Порівняльний аналіз законопроектів щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування

Критерій	Законопроект № 2854	Законопроект № 4608-1	Законопроект № 6677
Тип організаційної моделі	Змішана: централізована на початковому етапі - Накопичувальний пенсійний фонд. Через 11 років перехід на змішану модель – Накопичувальний пенсійний фонд (НФ) чи недержавні пенсійні фонди (НПФ) за вибором учасника	Централізована створення Накопичувального пенсійного фонду	Децентралізована через систему недержавних пенсійних фондів
Дата запровадження	01.01.2009 з виконанням вимог щодо економічного зростання країни протягом двох останніх років на 2% у порівнянні з попереднім та збалансованості бюджету ПФУ	01.07.2017 (4608, 4608-1) 1 січня року, наступного за роком, в якому досягнуто бездефіцитності бюджету ПФ (4608-3)	01.01.2018
Учасники	особи до 40 років, участь обов'язкова	особи, які не досягли пенсійного віку (особи до 35 років, які мають право на призначення пенсії за віком на пільгових умовах - обов'язкова участь у відповідних накопичувальних професійних пенсійних програмах)	особи до 35 років, участь обов'язкова
Добровільна участь	передбачена	передбачена	передбачена
Розмір ставок відрахування	min – 2% max -7% встановлюється вимога щодо підвищення заробітної плати з метою забезпечення компенсації втрат працівників	min – 2% max -5%	min – 2% max -7%
Адміністрування	Пенсійний фонд України	Пенсійний фонд України	Пенсійний фонд України +Адміністратори НПФ
Державні гарантії збереження коштів	відсутні	передбачено у розмірі сплачених страхових внесків із врахуванням інфляції	передбачено через участь НПФ у системі гарантування вкладів (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб)
Переваги	наявність конкурентних засад; право вибору застрахованої особи між державною та приватними фінансовими установами; можливість диверсифікації стратегій	простота державного контролю; максимальний грошовий ресурс, що полегшує фінансування масштабних державних проєктів.	забезпечення конкуренції на ринку послуг з накопичувального пенсійного страхування; розподіл можливих ризиків між десятками недержавних пенсійних фондів; можливість диверсифікації стратегій
Недоліки	розпорошення грошового ресурсу; ускладнення державного контролю; фінансування державної структури за рахунок бюджету	відсутність права вибору для застрахованої особи; відсутність ринкової конкуренції;	розпорошення грошового ресурсу; ускладнення державного контролю складність вибору для учасника через низький рівень фінансової грамотності
Потреба в додатковому фінансовому ресурсі	4 млрд.грн	відсутня	відсутня

Джерело: складено авторами за матеріалами [3], [12-16].

Як свідчить проведений аналіз, основними концептуальними відмінностями поданих законопроектів є тип організаційної моделі системи, її адміністрування, наявність державних гарантій збереження коштів і потреба у додатковому фінансовому ресурсі.

Одна з відмінностей полягає у відмові від централізованої моделі накопичувальної системи для акумулювання страхових внесків другого рівня через створення Накопичувального пенсійного фонду і перехід на децентралізовану модель через

недержавні пенсійні фонди, що відповідають критеріям Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [9]. Тобто, обов'язкові пенсійні накопичення (другого рівня) формуються у вибраних громадянами недержавних пенсійних фондах (третього рівня) разом із добровільними пенсійними заощадженнями. Проте, через низький рівень фінансової грамотності населення, кризу недовіри до фінансових інститутів, враховуючи результати діяльності недержавних пенсійних фондів за більш як десятирічний період, відсутність на фондовому ринку надійних інструментів для інвестування пенсійних накопичень, відразу впроваджувати децентралізовану модель досить ризиковано. Тому, на нашу думку, найкращим варіантом є змішана модель, запропонована законопроектом № 2854. Механізм введення системи зводиться до поетапного її впровадження із поступовим зміщенням акценту з державного нагляду і регулювання до особистої відповідальності громадян за власний пенсійний добробут. Тобто, на першому етапі відбувається впровадження централізованої системи, що сконцентрує пенсійні активи в Накопичувальному пенсійному фонді під державним контролем і управлінням (повна відповідальність держави), а на другому (через 11 років) – децентралізація системи та надання громадянам права обрати недержавний пенсійний фонд (НПФ) для подальшого формування в ньому власних пенсійних накопичень (обов'язкових і добровільних).

Обов'язковість участі в системі передбачає поетапне охоплення накопичувальним пенсійним страхуванням великого контингенту осіб. А це потребує забезпечення таких вимог, як: простота і доступність нормативної бази для розуміння та сприйняття усіма суб'єктами цього процесу; налагоджений механізм адміністративної системи для швидкого взяття на облік усього кола застрахованих осіб; здатність інституційної інфраструктури до обробки та систематизації великого масиву інформації; забезпечення контролю за надходженням страхових внесків. Ефективне вирішення цих завдань можливе лише за умови високого ступеня централізації інформаційних та грошових потоків, облікових процедур, контрольних функцій, що можливе лише при умові їх консолідації на рівні ПФУ як єдиного адміністративного центру [2]. Найбільш типові варіанти структурної побудови системи адміністрування проаналізовано за п'ятьма параметрами О.П. Ковалем [3].

Табл. 3.

Відповідність законопроектів основним параметрам

№ п/п	Параметри	Відповідність параметрам
1.	Консолідація / дроблення грошового ресурсу	Законопроект № 4608-1 Законопроект № 2854
2.	Простота державного контролю	Законопроект № 4608-1 Законопроект № 2854
3.	Наявність конкуренції	Законопроект № 2854 Законопроект № 6677
4.	Можливість вибору інвестиційної стратегії	Законопроект № 2854
5.	Право вибору для застрахованої особи	Законопроект № 2854

Джерело: складено авторами за матеріалами [3],

Оцінюючи законопроекти за ключовими параметрами (табл.3), можна констатувати, що саме законопроект № 2854 «Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» [18], поданий Кабінетом Міністрів України найкраще відповідає цим критеріям. Використання децентралізованої моделі, запропонованої Законопроектом № 6677 [17] в разі збільшить обсяги обліково-реєстраційних операцій. Крім того, індивідуальне залучення недержавними пенсійними фондами застрахованих осіб веде до сплеску корупції в боротьбі за гроші учасників, «заохочення» роботодавців, з метою обрання для своїх працівників конкретного фонду [2], та до значного збільшення адміністративних витрат, пов'язаних з рекламною компанією та боротьбою за клієнта, які, до того ж, покриватимуться за рахунок коштів тих же клієнтів.

Наявність механізму захисту пенсійних накопичень і державних гарантій - один з ключових моментів введення накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Враховуючи, що система є обов'язковою для участі, ініційована державою, механізм і умови введення закріплені законодавчо, держава в особі уряду є відповідальною за макроекономічні показники розвитку, саме держава повинна бути остаточним гарантом збереження пенсійних коштів громадян. Немає перспектив впровадження будь-яких пенсійних реформ в країні, якщо її громадяни не будуть переконані у збереженні своїх пенсійних накопичень. Скоріше, навпаки, у разі недовіри до пенсійної системи будь-які відрахування будуть сприйматися як марна трата грошей у кращому випадку, а в гіршому - як прагнення держави збагатитися за рахунок своїх громадян [19].

Реальне забезпечення захисту передбачає організацію надійного фізичного зберігання та інвестування коштів, щоб за рахунок інвестиційного доходу як мінімум компенсувати їх інфляційне знецінення, витрати на зберігання, управління тощо. З огляду на наявність державних гарантій в запропонованих законопроектах, найбільш захищеним можна вважати законопроект № 6677 через участь пенсійних установ у системі гарантування вкладів фізичних осіб. Разом з тим, у документі відсутній сам механізм і умови такої участі.

З огляду на проведений аналіз законопроектів, вважаємо, що на першому етапі введення накопичувальної складової загальнообов'язкового державного пенсійного страхування система має перебувати під повним державним контролем та управлінням через розподіл функцій і контрольних повноважень між урядом, Пенсійним фондом, Міністром, іншими державними органами (що унеможливить одноосібне розпорядження пенсійними накопиченнями), зберігання коштів у державному банку – зберігачеві, на якого покладено контроль за відповідністю операцій із пенсійними активами умовам інвестиційної декларації цього фонду, обмеження інвестування виключно в цільові облігації внутрішньої державної позики із гарантованою доходністю не нижче рівня інфляції. Саме тоді накопичувальна система зможе виконати своє дуалістичне призначення – стати соціальним стабілізатором в державі через джерело додаткових пенсій та забезпечити державу унікальним національним джерелом довгострокових фінансових ресурсів.

Висновки з проведеного дослідження. Проекти законів, поданих до ВРУ щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, мають і недоліки, і переваги. Оскільки йдеться про поширення накопичувальної системи на велику кількість (мільйони) застрахованих осіб, необхідно, щоб механізм її запровадження та модель функціонування були простими, зрозумілими, економічними та мінімізували формальну (документальну) та суб'єктивну складові в її запуску та функціонуванні.

Отже, Верховній Раді України доцільно поєднати в майбутньому законі про заборону впровадження накопичувальної систе-

ми загальнообов'язкового державного пенсійного страхування позитивні норми проаналізованих законопроектів, а саме: змішаний тип організаційної моделі з єдиним адміністративним центром на рівні Пенсійного фонду України, що забезпечить швидке взяття на облік усього кола застрахованих осіб, здатність інституційної інфраструктури до обробки та систематизації великого масиву інформації, контроль за надходженням страхових внесків, а також наявність державних гарантій убезпечення пенсійних накопичень. Соціальна значущість накопичувальної системи обумовлює ретельність у розробці концептуальних засад її впровадження та покладає на уряд додаткову відповідальність щодо наслідків таких кроків.

Література:

1. Скіпенко Р.Е. Законодавче забезпечення розвитку накопичувальної системи пенсійного страхування., Р.Е. Скіпенко., Держава і право. - 2011., Вип. 54., С. 66-370.
2. Федоренко А. Механізми запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування., А. Федоренко., Світ фінансів. – 2008., № 4 (17), С. 112–121.
3. Коваль О.П. Інституційні основи запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування., О.П. Коваль., Формування ринкових відносин в Україні. – 2010., № 11., С. 205–210.
4. Рудик В.К. Особливості формування інституціональної структури загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування в Україні., В.К. Рудик., БізнесІнформ. – 2013., № 4., С. 38–43.
5. Путінцев А. Накопичувальну систему необхідно впроваджувати якнайшвидше., А. Путінцев., Вісник Пенсійного фонду України. – 2009., № 9., С. 12-13.
6. Свенчіцкі М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: прогноз-2050., М. Свенчіцкі, Л. Ткаченко, І. Чапко. - К., Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.
7. МакТаггарт Г. Обов'язкова накопичувальна система: чому вона потрібна? Г. МакТаггарт., Матеріали USAID. – 2010., Т. 16.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003: № 1058-IV, Відомості Верховної Ради України. - 2003., № 49-51., Ст. 376., [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
9. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003: № 1057-IV. [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
10. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 8.07.2011 р. № 3668 –VI – Газета «Голос України» від 13 вересня 2011 р. [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження єдиних принципів нарахування пенсій та скасування привілеїв у пенсійному забезпеченні: Проект Закону від 12.05.2015 № 2767-2. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55063.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій: Проект Закону від 06.05.2016 № 4608., [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58998.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення, встановлення єдиних принципів призначення пенсій та запровадження накопичувального рівня пенсійного страхування: Проект Закону від 19.05.2016 № 4608-1. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59175.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення пенсійного забезпечення, запровадження єдиних принципів нарахування пенсій та скасування привілеїв у пенсійному забезпеченні: Проект Закону від 26.05.2016 № 4608 - 2. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59229.
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та сприяння досягненню бездефіцитності бюджету Пенсійного фонду: Проект Закону від 26.05.2016 № 4608-3. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59230.
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону від 10.07.2017 № 6677. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62218.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону від 10.07.2017 № 6677. [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62218.
18. Про запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Проект Закону від 10.07.2017 № 6677., [Електронний ресурс], Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=40628.
19. Регулятивний потенціал фінансового ринку в умовах глобальних викликів: монографія., За загальною редакцією д.е.н., професора С.В. Онишко. – Ірпінь, 2016.

УДК 65. 012. 12 : 331. 225. 3 (4)

ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ФОНДУ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРАЦІ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ /APPLICATION OF THE MODEL OF THE EUROPEAN FUND MANAGING THE QUALITY OF LABOR BY UKRAINIAN ENTERPRISES

Кулакова С.Ю., канд. екон. наук, доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

The essence and the main tasks of a self-assessment of activity of the enterprise as an important component of a cycle of management in a control system of quality (TQM) is opened in article, is investigated the model of perfection of EFQM – the main system of improvement of the enterprise and achievement of competitiveness on internal and the world markets.

Keywords: quality, business perfection, competitiveness, model of perfection of EFQM, award of quality.

Підприємства України, як і всього світу, шукають шляхи для вдосконалення своєї діяльності, придумують всілякі рішення для досягнення бажаних результатів, підвищення своєї конкурентоспроможності і ділової досконалості. Саме «недосконалість» українських підприємств породжує низку проблем: постачання небезпечної продукції та порушення прав споживачів; випуск неконкурентоспроможної продукції; високу собівартість продукції та низьку продуктивність праці; порушення термінів постачання продукції та договірних зобов'язань, непродуктивні витрати ресурсів, зокрема енергетичних; несплату податків та дефіцит бюджету; зuboжіння громадян через втрату робочих місць та мізерну платню; забруднення довкілля та соціальну напруженість тощо. Крім того, «недосконалість» породжує умови для розвитку корупції.

В Україні до цього часу продовжує панувати застаріла філософія дефіцитного ринку, яка заклала хронічне відставання вітчизняної економіки. Так, незважаючи, що в умовах насиченого ринку конкурентна боротьба переважно точиться понад норми стандартів, до цього часу вважається, що для забезпечення конкурентоспроможності достатньо відповідати стандартам і технічним регламентам. У всьому світі якість вже давно стала ключовим фактором досягнення конкурентних переваг. Причому це не тільки якість продуктів і послуг, але, в першу чергу, якість бізнес-процесів і системи управління організації.

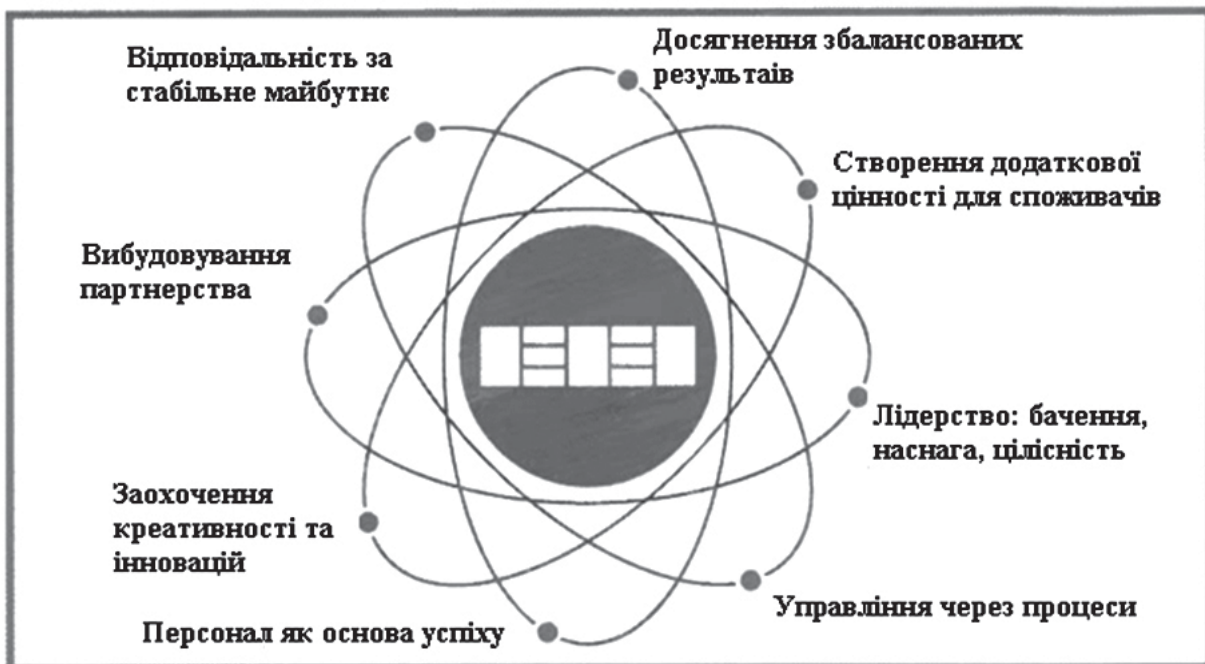
«В основі якості продукції лежить якість праці та якісний менеджмент на всіх рівнях, тобто така організація роботи колективів людей, коли кожен працівник отримує задоволення від своєї роботи», – це основна ідея лекцій професора Едварда Демінга - американця, запрошеного в 1950 р виступити перед провідними промисловцями Японії.

В Україні далеко не завжди адекватно розуміють, якими мають бути сучасні системи менеджменту і що потрібно робити для підвищення їх ефективності. Як наслідок, українські компанії не спроможні адекватно реагувати на зміни, які постійно виникають на глобальному насиченому ринку. В Україні практично не готують фахівців, які системно і комплексно розуміються на сучасному менеджменті та його впливі на конкурентоспроможність організації.

Але чи існує універсальний «компас», який допомагав би їм не винаходити велосипед, а одразу знаходити оптимальний шлях до ідеалу? Відповідь на це питання надає Модель досконалості EFQM, яка детально описує сучасне світове (в першу чергу – європейське) сприйняття досконалої організації. EFQM, який об'єднав в собі більше 500 організацій з майже 60 країн, є провідною професійною організацією Європи і світу в області організаційної досконалості. У його складі лідери світової економіки, такі як Bosch, Philips, BMW, Ricco і ін. – кращі малі і середні підприємства, організації громадського сектору та державного управління. Це дозволило створити Модель, яка дійсно відображає той загальний «ідеал», до якого прагнуть найбільш просунуті організації світу. На даний час цю Модель застосовують більше 30 тис. компаній на всій планеті. Модель EFQM може бути використана для отримання цілісного уявлення про будь-яку організацію, незалежно від форми власності, розміру, галузі або рівня зрілості. Вона сприяє керівництву компанії у формуванні стратегії, залученні до процесів вдосконалення всього персоналу, створенні унікальної культури, де стійка перевага є нормою.

Застосування моделі EFQM передбачає проведення дослідження та вимірювання потужності управлінського потенціалу підприємства, оцінювання ефективності системи управління будь-якої організації. Крім того, модель може допомогти в проведенні так званої самооцінки. Однак оцінка в конкурсах якості, в тому числі і головному європейському «Еuropean Quality Award», виходить зовнішня, а під власне «самооцінкою» мається на увазі самостійне дослідження менеджерами своєї системи управління. Коли модель вдосконалення була представлена в Європі в якості моделі Європейської премії по якості, вона відразу вийшла за рамки конкурсу кращої «якості» і стала розглядатися як інструмент, що дозволяє організаціям оцінювати рівень свого розвитку відносно еталонного рівня, виявляти переваги своїх систем управління, а також визначати області, де доцільно проводити поліпшення.

Європейська модель досконалості є описом «ідеального» підприємства, яким його бачать зараз у Європі. Модель побудована на тих саме принципах, на яких ми прагнемо побудувати оновлену Україну: творчість, ініціативність, партнерство, порядність, соціальна відповідальність. Тому застосування Моделі вітчизняними підприємствами є внеском у розбудову країни.

Мал. 1. Склад фундаментальних концепцій досконалості EFQM

Модель складається з трьох складових і описує досконалу організацію з трьох точок зору:

- 8 фундаментальних концепцій досконалості, що описують принципи, яких дотримується в своїй діяльності досконала організація (мал. 1);

- 9 критеріїв (5 з них описують діяльність підприємства, підходи, які воно використовує для досягнення результатів; 4 критерії – результати, яких досягає підприємство за рахунок використання цих підходів) і 32 підкритерії, що описують підходи, які застосовує досконала організація і досягнуті нею результати;

- логіка RADAR, що описує, як досконала організація управляє своєю діяльністю.

Модель, яка визнає існування багатьох підходів для досягнення стабільної досконалості в усіх аспектах діяльності, ґрунтується на такому твердженні: досконалі результати з погляду ефективності, споживачів, персоналу і суспільства досягаються через очолювані лідерами політику і стратегію, належне управління персоналом, партнерськими стосунками, ресурсами і процесами (див. мал. 2). На малюнку стрілки підкреслюють динамічний характер моделі. Вони показують, що нововведення та навчання допомагають вдосконалювати підходи, які, в свою чергу, призводять до покращення результатів діяльності. Такий підхід дозволяє створити дійсно об'ємну і детальну 3D-модель ідеальної організації, яка може слугувати компасом для тих, хто прагне досконалості.

Використання Моделі дозволяє:

- зрозуміти, що таке досконала організація;

- оцінити, де організація знаходиться на шляху до досконалості (в тому числі - за допомогою кількісної експертної оцінки);

- визначити кроки, які повинні бути зроблені для підвищення своєї досконалості.

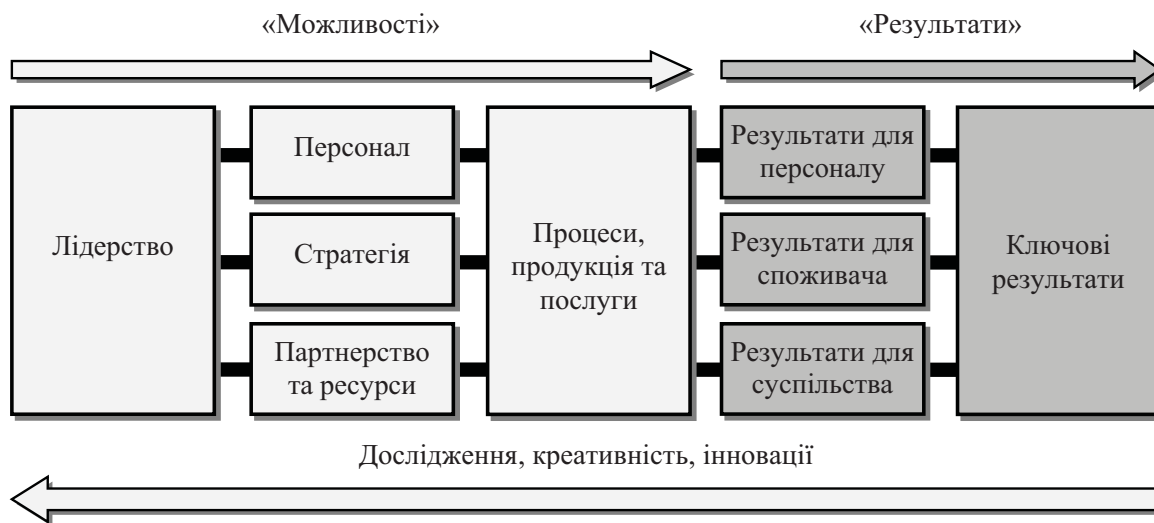
Немає (або майже немає) сенсу починати застосовувати модель до тих пір, поки ви не «впровадите» в діяльність організації фундаментальні концепції, котрі формують основу філософії моделі EFQM (табл. 1). При чому слід відмітити, що на різних етапах розвитку організації зміст визначених концепцій є різним (табл. 2).

Модель може використовуватися для різних цілей:

- внутрішня самооцінка організації на відповідність Моделі для визначення своїх сильних і слабких сторін, напрямків вдосконалення;

- зовнішнє оцінювання та визнання рівня досконалості організації. Таке оцінювання за вибором підприємства може проводитися силами експертів, які мають статус експертів Української асоціації якості (УАЯ) в Україні та пройшли підготовку за програмами УАЯ на національному рівні, або силами експертів, які мають статус експертів EFQM, пройшли відповідну підготовку і мають багаторічний досвід з цих питань. В залежності від отриманої оцінки підприємство може отримати сертифікат УАЯ: «Початок шляху до досконалості в Україні», «На шляху до досконалості в Україні» або «Визнання досконалості в Україні»;

- визначення організації, котрі найбільш наблизилися до організаційної досконалості, шляхом проведення конкурсів на основі Моделі.

Мал. 2. Модель досконалості EFQM

З 1996 року в Україні щорічно проводиться Український національний конкурс якості з метою визначення найбільш успішних вітчизняних організацій, пропаганди та поширення їх досвіду. Організаторами Конкурсу є УАЯ та УСПП. До складу Центральної конкурсної комісії входять уповноважені представники центральних органів влади, бізнесу та професійних громадських організацій. Переможці, лауреати та фіналісти Конкурсу отримують можливість увійти до Клубу лідерів якості України.

Крім того, організації України мають можливість прийняти участь у Міжнародному турнірі з якості країн Центральної і Східної Європи, який ініційовано УАЯ у 2005 році. Турнір проводиться за участі організацій з країн Центральної і Східної Європи. Турнір визнано EFQM. Нагородження переможців традиційно відбувається в рамках Генеральної асамблеї Європейської організації якості. За роки проведення Турніру у ньому брали участь підприємства з України, Азербайджану, Білорусі, Казахстану, Литви, Росії, Румунії, Таджикистану, Угорщини – переважно, призери національних конкурсів з якості своїх країн. Турнір з самого початку позиціонувався як проміжна ланка між національними конкурсами країн регіону і найпрестижнішою в Європі Нагородою за досконалість EFQM. І він успішно виконує ці функції – вже сім переможців Турніру з різних країн ставали фіналістами та призерами Нагороди за досконалість EFQM. Переможці, лауреати та фіналісти Турніру отримують можливість увійти до Клубу лідерів якості Центральної і Східної Європи. За підсумками Турніру щорічно видається альбом «Центральная и Восточная Европа. Лидеры качества».

Основні концепції, покладені в основу моделі EFQM

Концепція та її зміст	Коментарі
1. <i>Орієнтація на результат</i> Досягнення результатів, які відповідають інтересам усіх зацікавлених сторін	Більшість організацій знають свої фінансові результати, але цього замало. Багато компаній розуміють, що повинні знати більше про свою діяльність, в тому числі про результати і результативність своїх процесів. Діяльність підприємства повинна бути спрямована на задоволеність інтересів усіх зацікавлених сторін: споживачів, постачальників, персоналу підприємства, власників, кредиторів, представників суспільства (як тих, що живуть безпосередньо поруч із підприємством, так і в цілому). Підприємство повинно вивчати, гармонізувати і задовольняти потреби усіх цих сторін, розділяючи з ними вигоду від досягнутих результатів.
2. <i>Орієнтація на споживача</i> Створення значущої для споживача цінності, максимальне задоволення потреб і побажань теперішніх та майбутніх споживачів	Споживач є кінцевим арбітром якості товару або послуги. При концентрації уваги на споживачах досягається глибоке розуміння потреб та вимог споживачів (як поточних, так і потенційних), а також того, які саме споживачькі цінності треба пропонувати.
3. <i>Лідерство і сталість мети</i> Лідери уособлюють модель поведінки для працівників, демонструючи сталість мети, вони здатні переконати в своїй правоті і повести за собою людей	Лідери розвивають культуру організації, забезпечують єдність та чіткість її цілей, створюють середовище, в якому люди можуть досягати досконалості. Вони управляють ресурсами та спрямовують зусилля організації в напрямку вдосконалення. Політика та стратегія розповсюджуються структурованим та систематичним чином по всій організації, охоплюючи всі види ділової активності. Поведінка людей знаходиться у відповідності з цінностями організації, її політикою та стратегією. Основний акцент у діяльності лідерів робиться не на примусі, наказі, контролі, а на переконанні, роз'ясненні, заохоченні. «Сталість мети» не виключає можливість змін стратегічних і оперативних планів, але вимагає стабільності щодо цінностей організації та принципів бізнесу
4. <i>Процесний підхід до управління на основі фактів</i> Управління організацією за допомогою взаємозалежних і взаємопов'язаних систем і процесів на основі фактів, включаючи думки всіх зацікавлених сторін, не покладаючись тільки на інтуїцію і емоції менеджерів	При прийнятті рішень не слід покладатися на будь-які «здогадки». Рішення, що стосуються поточного управління та запланованих удосконалень, приймаються на підставі надійної інформації, що включає оцінку з боку зацікавлених сторін. Для обґрунтування прийнятих рішень розробляється система кількісних показників, що характеризують усі аспекти діяльності організації. Запроваджується система планування, відслідковування та вдосконалення показників. Використовуються колективні методи прийняття рішення, щоб мінімізувати суб'єктивні фактори. Інтуїцію вищого керівництва ще ніхто не відміняв, але також ніхто не відміняв того факту, що управляти системно краще, а управляти системною процесів ефективніше, ніж керувати людьми
5. <i>Розвиток і залучення персоналу</i> Працівники зможуть себе реалізувати повністю лише тоді, коли вони щиро поділяють спільні цінності, а організаційна культура заснована на довірі і заохоченні їх ініціативи	Працівники розглядаються не як пасивні виконавці розпоряджень та інструкцій, а як творча сила, яка активно впливає на роботу підприємства. Діяльність трудового колективу тоді буде максимально ефективною, коли персонал зрозуміє, що з його думкою рахуються, усвідомлює ступінь свого впливу на результати бізнесу, а також коли зможе відчувати на власній зарплаті результати зусиль щодо поліпшення діяльності свого підприємства. Підприємство розділяє зі своїми працівниками відповідальність за результати своєї роботи, за якість продукції (послуг), за економічний стан. Надання працівникам широких повноважень підкріплюється розгалуженою системою їх навчання та інформування, що не обмежується тільки питанням виконання безпосередніх обов'язків, а включає питання, необхідні для розвитку підприємства в цілому.
6. <i>Безперервне навчання, інновації та вдосконалення</i> Проведення ефективних змін із застосуванням знань і пошуком можливостей для інновацій і поліпшень	Кращі організації знаходяться в процесі безперервного навчання, як на своєму досвіді, так і на прикладі інших, застосовуючи зовнішній і внутрішній бенчмаркінг. Відкритість дозволяє отримати і використовувати ідеї всіх зацікавлених сторін. Заохочуються оригінальні думки та нововведення. Чітко усвідомлюється, що найкращим стає той, хто шукає власні шляхи до успіху, а не обмежується виконанням загальноприйнятих стандартів.
7. <i>Розвиток партнерських відносин</i> Розвиток і підтримка плідних партнерських відносин на принципах довіри, обміну знаннями та спільної діяльності	Четверта заповідь Демінга: «Покінчите з практикою закупівель за найдешевшою ціною. Прагніть до того, щоб отримувати всі поставки даного компонента тільки від одного постачальника на основі встановлення довгострокових відносин взаємної лояльності і довіри. Метою в цьому випадку є мінімізація загальних, а не тільки початкових витрат»
8. <i>Корпоративна і соціальна відповідальність</i> Побудова в довгостроковій перспективі структури, при якій організація прагне розуміти і задовольняти очікування всіх зацікавлених сторін, включаючи суспільство в цілому	Організації ЕС та України стали усвідомлювати важливість фактору соціальної відповідальності для розвитку бізнесу. Зростає число організацій, які виявляють, що люди вважають за краще працювати в організаціях, які піклуються про суспільство. Управління персоналом і соціальна відповідальність виявилися дуже сильно взаємопов'язані

Табл. 2.

Зміст основних концепцій, покладених в основу моделі EFQM, на різних етапах розвитку підприємства

	Початковий рівень	На шляху до досконалості	Досконалий рівень
Орієнтація на результат	Визначені усі зацікавлені сторони	Потреби зацікавлених сторін оцінюються чітким і структурованим шляхом	Наявний чіткий механізм для збалансування очікувань всіх зацікавлених сторін
Орієнтація на споживача	Оцінюється рівень задоволеності споживачів	Встановлюються цілі та завдання, пов'язані з рівнем задоволеності споживачів. Вивчаються питання, пов'язані з лояльністю споживачів.	Задоволеність потреб споживачів виступає рушійною силою бізнесу. Питання, пов'язані з лояльністю споживачів, вивчаються, вимірюються і використовуються для удосконалення
Лідерство і сталість мети	Визначені місія та візія (бачення)	Політика, персонал і процеси узгоджені між собою. Наявна «модель» лідерства	Спільні цінності і «модельна» етика існують на всіх рівнях організації
Процесний підхід до управління на основі фактів	Визначені процеси, необхідні для досягнення бажаних результатів	Порівняльні дані та інформація використовуються для встановлення цілей, що стосуються усіх процесів	Показники можливостей і стабільності процесів вимірюються, досліджуються і використовуються для удосконалення рівня виконання
Розвиток і залучення персоналу	Персоналу надається відповідальність і права для розв'язання проблем	Персонал є інноваційною і творчою силою для досягнення цілей організації	Персонал володіє повноваженнями для того, щоб діяти самостійно і вільно розповсюджувати знання та досвід
Безперервне навчання, інновації та вдосконалення	Можливості для удосконалення ідентифікуються і використовуються	Цілі постійного удосконалення встановлюються для всіх працівників	Успішні інновації та удосконалення широко розповсюджені та інтегровані у загальну систему
Розвиток партнерських відносин	Наявний процес вибору постачальників і управління ними	Визначаються удосконалення та досягнення постачальників; визначені ключові зовнішні партнери	Організація та її ключові партнери є взаємозалежними. Плани та політики розробляються спільно на базі спільних знань.
Корпоративна і соціальна відповідальність	Правові та нормативні вимоги аналізуються та виконуються	Активна участь у житті суспільства	Очікування суспільства вимірюються і використовуються для ініціації удосконалень

Таким чином, в результаті проведення оцінювання за пропонованою методикою (як зовнішнього, так і в результаті самоаналізу) можна оцінити початковий стан системи гарантії якості організації, визначити сильні і слабкі сторони, ідентифікувати процеси (види діяльності) організації, які потребують поліпшення, і розробити план заходів щодо вдосконалення внутрішньої системи якості.

Література:

1. EFQM Excellence Model Higher Education Version 2003. - Centre for Integral Excellence, Sheffield Hallam University, 2003. – 40 p.
2. Интернет-сайт Европейского фонда управления качеством (EFQM)., Режим доступа: www.efqm.org
3. EFQM Модель Совершенства – EFQM 2010.– К., УАЯ, 2011.– 35 с.

JEL: Q58

ПРИРОДООХОРОННА ПОЛІТИКА ЄС: КУРС СТАБІЛЬНОСТІ ТА УСПІХУ!

Мельник О.С., канд. техн. наук, доцент, завідувач кафедри безпеки життєдіяльності, фізичного виховання та здоров'я людини
 Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, Україна
 Колосова О.Д., студент
 Сандюк Є.В., студент
 Кравець О.Ю., студент
 Національний транспортний університет, Україна

Учасники конференції

The EU experience in the field of forming and realizing the ecological safety strategy was considered in the article. The review of the historical stages of the EU ecological policy developing was presented. The priority directions of the 7th EU Programme action in the field of the environment were presented. The regional peculiarities of the EU ecological policy were analyzed and summed up. The role and place of the EU in the international format of fighting the global ecological problems were shown¹.

Keywords: ecological safety, environmental policy, European Union, protection strategy.

¹ The article is written in the project framework 562284-EPP-1-2015-1-UA-EPPJMO-MODULE: «Implementing the strategy of environmental security: integration of European experience» under support of European Union. The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Безупинний наступ науково-технічного прогресу створює умови для розвитку глобальної екологічної кризи, швидкий підступ якої ми відчуваємо вже сьогодні: продовольчі і демографічні проблеми, опустелювання, знеліснення, парниковий ефект, руйнування озонового екрану, дефіцит природних ресурсів і, особливо, питної води, забруднення Світового океану та прісноводних водойм, скорочення біологічного різноманіття, кислотні дощі тощо. Ліквідація глобальної екологічної кризи на сьогодні є надрядним завданням людства. За таких умов на перший план виходить завдання об'єднання зусиль всіх держав світу, узгодження їх природоохоронної політики та використання провідного досвіду у сфері забезпечення екологічної безпеки.

Збереження природної спадщини та екологічно збалансоване використання природних ресурсів країн відіграють ключову роль у формуванні державотворчих цінностей суспільства, безпосередньо впливають на якість та рівень життя громадян. Через дотримання сучасних принципів охорони довкілля формується світовий імідж держав.

Показовий досвід у сфері природокористування сьогодні мають країни Європейського союзу. І, хоча, історія становлення екологічної політики ЄС була достатньо складною і неоднозначною, сьогодні екологічна політика ЄС сформувала чіткі підходи до вирішення проблем навколишнього середовища, що сприяло становленню ЄС у якості впливового суб'єкта міжнародної екологічної політики.

Загалом, у діяльності Європейського співтовариства в галузі охорони навколишнього середовища прийнято виділяти п'ять етапів.

Перший етап (1957 – 1972 роки) – створення передумов формування компетенції в галузі охорони природи Європейського Співтовариства. Всі заходи, що здійснювались у цей час у сфері охорони довкілля були додатковими і впроваджувалися виключно для досягнення певних економічних чи соціальних цілей країн Співтовариства.

Другий етап (1972 – 1986 роки) – становлення політики Європейських Співтовариств у сфері охорони природи. Цілеспрямоване формування екологічної політики в Європейських країнах, в цей час, пов'язане, в першу чергу, з проявами швидкої деградації природного середовища та загостренням екологічної кризи у світі загалом та Європі зокрема. Практично одночасно в усіх країнах ЄС і поза його межами почалася розробка нормативів якості середовища життя.

Третій етап (1986 – 1992 роки) – закріплення компетенції Європейських Співтовариств у сфері охорони природи. Формування екологічної політики Співтовариства вступає у завершальну фазу, в установчому договорі прописуються відповідні повноваження країн-учасниць щодо охорони довкілля. У третій період були закладені механізми моніторингу навколишнього середовища, екологічної сертифікації, збору і обробки екологічної інформації, проведені перші заходи щодо створення механізму фінансування та захисту екологічних прав.

Четвертий етап (1992 – 2001 роки) – вдосконалення екологічної політики ЄС у галузі охорони природи. Маастрихтський договір (1992 р.) про ЄС був доповнений екологічними цілями діяльності організації. Захист навколишнього середовища визнавався одним з ключових напрямків діяльності ЄС.

П'ятий етап (з 2001 року по теперішній час) – розширення сфери впливу ЄС. Лаакенська декларація (2001 р.) «Майбутнє Європейського Союзу» встановила більш точні орієнтири і графік практичних заходів з реформування й удосконалення екологічної стратегії ЄС з урахуванням нових геополітичних та екологічних реалій.

З 1973, відповідно до положень засновницького договору, екологічна стратегія ЄС будується на основі Програм дій у галузі навколишнього середовища, що визначають пріоритети та актуальні заходи на найближче майбутнє у сфері навколишнього середовища.

Зокрема, у 2013 р. вступила в дію Сьома програма дій у галузі навколишнього середовища (ПДОНС) «Жити добре в рамках обмеженості ресурсів нашої планети», розрахована до 2020 року. Сьома ПДОНС націлена на запровадження, усередини Союзу та на міжнародному рівні, підсумків Конференції ООН 2012 р. із сталого розвитку (Rio+20) і підтримку зобов'язань, узятих на ній, які спрямовані на перетворення світової економіки на всеохоплюючу та «зелену» в контексті сталого розвитку та подолання бідності. У програмі закріплені специфічні вимоги в галузі зміни клімату, біорізноманіття, використання природних ресурсів, охорони здоров'я, що змушують ринок працювати на екологію. Одним з прикладних завдань даної екологічної програми є скорочення на 50% наслідків антропогенного впливу в державах ЄС протягом наступних 20 років.

Провідні західноєвропейські країни відчувають необхідність приділяти екологічній політиці велику увагу, вдосконалювати технології взаємодії суб'єктів в екологічній сфері. Слід відмітити, що законодавство про природокористування й охорону навколишнього середовища в європейських країнах, зважаючи на єдиність мети, значною мірою володіє загальними рисами з аналогічними правовими положеннями, однак ефективність його застосування поки що відрізняється, що частково може бути пояснено іншими способами організації його реалізації, структурою і прийомами управління. Безумовно, кожному регіону притаманний свій індивідуальний комплекс екологічних характеристик, а кожній країні – специфічний набір індивідуальних екологічних проблем, механізмів їх вирішення та різний рівень зацікавленості населення в рішенні цих проблем, кожна держава реалізує свій власний шлях до успіху щодо захисту навколишнього середовища, попередження руйнування екосистем, поліпшення якості життя населення. Так, нині в ЄС можна умовно виділити чотири великих регіони, що відрізняються підходами до вирішення питань екологічної безпеки, раціонального використання, охорони і відтворення природних ресурсів та мають спільні риси, що склалися на основі географічних, історичних, ментальних та інших підстав.

Перший регіон – країни півдня ЄС (Португалія, Іспанія, Італія, Греція, Кіпр, Хорватія, Болгарія, Мальта). Екологічні проблеми регіону обумовлені переважно аграрною спрямованістю виробництва та туристичною інфраструктурою: ерозія ґрунту, забруднення повітря вихлопними газами, забруднення води, особливо в прибережних зонах. Але за останні 10 років ці країни зробили вагомий крок на шляху до екологізації виробництва. Вони вже вийшли на такий рівень економічного розвитку, який дозволяє фінансувати і реалізовувати не тільки локальні заходи з охорони навколишнього середовища в районах з найбільш гострою екологічною обстановкою, але і формувати довгострокову національну екологічну політику. Окрім того, країни південного регіону отримують значні інвестиції та привабливі кредитні програми від європейських фондів, що спрямовуються на:

- інтенсифікацію виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції без використання хімічних добрив та пестицидів;
- розвиток сучасної інфраструктури туризму через еколого-ландшафтну оптимізацію узбережжя, відкриття національних парків та заповідників, поширення зеленого туризму;
- стимулювання розвитку екологічно чистих виробництв та посилення орієнтації підприємств високотехнологічних наукоємних галузей на оптимальні екологічні умови.

Сьогодні в економіці південного регіону відбуваються значні зрушення, орієнтовані на «якісне» зростання та раціональне використання природних ресурсів.

Другий регіон – країни Східної частини ЄС (Польща, Угорщина, Румунія, Чехія, Словаччина, Словенія), які відрі-

няються підвищеним рівнем промислового забруднення середовища. Важка індустрія – видобуток вугілля, сталеливарна і хімічна промисловість – зробила руйнівний вплив на стан води, повітря та ґрунту в цих країнах.

У плані зменшення негативних наслідків неналежного ставлення до навколишнього середовища процес приєднання країн Східної Європи до ЄС став рушійною силою на шляху до вирішення найсерйозніших екологічних проблем, успадкованих з минулого. За останні десять-п'ятнадцять років ситуація значно покращилася завдяки скоординованим зусиллям самих держав і значної фінансової підтримки Євросоюзу. Зокрема, для цього у 1991 році Чехія, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Румунія організували спільну компанію щодо поліпшення становища в регіоні за фінансової підтримки програми ФАРЕ Євросоюзу. Сьогодні одним з ефективних механізмів фінансування екологічних заходів у східних країнах ЄС є «природоохоронний обмін боргами» – списання частини зовнішнього боргу держави в обмін на природоохоронні витрати в національній валюті країни. Завдяки використанню цього механізму лише в Польщі з 2005 року було реалізовано понад 250 інвестиційних природоохоронних проєктів.

Величезні зусилля були зроблені для поновлення лісів. Завдяки значному інвестуванню в очисні технології, сьогодні у східному регіоні ЄС майже не спостерігається кислотних дощів, у річках знову з'явилися зниклі види риб, а показники якості повітря не розходяться з показниками багатьох районів Західної Європи. Однак, незважаючи на це, ряд регіонів потребує ще кілька років реабілітації, щоб показники прийшли у відповідність до сучасних стандартів ЄС, і не тільки тому, що потрібні великі інвестиції. Наприклад, Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині необхідно скоротити кількість міських звалищ і розробити механізми переробки вторсировини. Їм належить також розробити систему класифікації районів за ступенем забруднення з метою здійснення більш ефективних заходів щодо їх реабілітації.

Третій регіон – Північна частина ЄС (Данія, Естонія, Ірландія, Латвія, Литва, Швеція, Фінляндія), держави якої відрізняються найбільш гармонійним розвитком та раціональним використанням природних ресурсів.

У цілому Північна Європа не відчуває такого значного техногенного тиску, як деякі інші країни Європи. У вирішенні екологічних проблем ці країни спираються на традиційно екологізований світогляд широких верств населення. Соціологічні дослідження показують, що близько 90 % датчан, шведів та норвежців відносять питання охорони навколишнього середовища до найбільш актуальних і значущих соціально-політичних проблем держави, які повинні вирішуватися спільними зусиллями суспільства. Ці країни найбільш активно використовують альтернативні джерела енергії, суворо охороняють біорізноманіття природи та впроваджують новітні технології переробки відходів.

Сьогодні екологічні проблеми північного регіону переважно пов'язані з забрудненням морських акваторій через активний видобуток нафти у шельфовій зоні Норвезького, Баренцового та Північного морів та промисловим транскордонним забрудненням атмосферного повітря.

Для вирішення цих проблем послідовно вдосконалюється законодавча база з питань охорони навколишнього середовища, що змушує підприємців швидко адаптуватися до нових вимог. Триває активне впровадження нових, екологічно чистих технологій і виробничих процесів, а також проводяться подальші дослідження і розробки в цій галузі.

Дієвість системи природоохоронних заходів північного регіону багато в чому забезпечується завдяки серйозному ставленню до екологічних проблем як урядовців, керівників підприємств, так і більшості населення країн. Таке ставлення стимулюється системою економічних заходів, які роблять більш вигідним застосування екологічно чистих технологій у підприємницькій діяльності та економічне розпорядження ресурсами в побуті людини.

Четвертий регіон – країни Центральної та Північно-Західної частини ЄС (Австрія, Бельгія, Німеччина, Люксембург, Нідерланди, Франція, Велика Британія) відрізняються високим промисловим потенціалом, який обумовлює низку екологічних проблем.

У 60-70 рр. розвиток економіки центрально- та західноєвропейських країн відбувався під впливом двох суперечливих ситуацій. Дослідження в технологічному виробництві сприяли розробці і впровадженню нових технологій та нових синтетичних матеріалів. Їх застосування в промислово-виробничому секторі сприяло зниженню споживання певних видів природних ресурсів, але призводило до утворення відходів, що характеризувалися високою токсичністю. В результаті відбувалося збільшення обсягів викидів особливо шкідливих речовин.

Найбільші промислові гіганти регіону – Велика Британія та Німеччина – тривалий час були в центрі міжнародних екологічних конфліктів, як головні винуватці транскордонного забруднення територій інших країн. Через пануюче перенесення повітряних мас із заходу, з боку Атлантики, на схід та північний схід від 70 до 90 % загальної кількості забруднень потрапляло на територію Норвегії, Швеції, Данії, Фінляндії та Ісландії.

Сьогодні в Німеччині та Великій Британії закриваються останні кам'яновугільні шахти, а промисловість переходить на використання відновлюваних джерел енергії. Франція поступово намагається скоротити відсоток енергії отримуваної від атомних електростанцій, впроваджуючи вітрові генератори, сонячні батареї, біогазові установки. Австрія планує до 2030 року повністю перейти на альтернативне енергопостачання. У Нідерландах за рахунок державного фінансування провадять ефективні заходи щодо зменшення забруднення і розробки чистих технологій. Додаткова знижка на 10-15 %, порівняно із звичайною податковою знижкою на інвестиційні витрати, застосовується для конкретних інвестицій у зменшення забруднення навколишнього середовища.

Поступово країни західної та центральної Європи займають першочергові позиції на світовому ринку «зелених» технологій. Принцип використання так званих «технологій кінця труби», тобто відшкодування збитків, завданих під час виробничого процесу постфактум змінюється на принцип превентивності. На основі загальної для ЄС моделі сталого розвитку ці країни вибудовують свою політику за такими основними напрямками: аграрна політика (захист ґрунтів і ландшафтів), лісова політика, водна політика, збереження біологічного різноманіття, розвитку екологічно нешкідливої транспортної системи, розвитку безпечних поновлюваних джерел енергії.

Численні заходи щодо захисту навколишнього середовища, яких вживають держави центрального та західного регіону ЄС, разом зі зростаючим рівнем екологічної свідомості населення стали наслідком того, що за останні десятиліття екологічна ситуація в них значно покращилася.

Країни цього регіону мають достатньо засобів та коштів для реалізації власної природоохоронної стратегії та проводять енергійну екологічну політику, допомагаючи у вирішенні екологічних питань іншим країнам ЄС.

Завдяки активній позиції країн центральної та північно-західної Європи за останні 20 років вдалося досягти значного покращення екологічних показників в усьому ЄС. Ці країни, маючи достатньо фінансових ресурсів та відпрацьовані механізми впровадження природоохоронних програм, активно борються за раціональне та економічне використання природних ресурсів, запровадження природоохоронних технологій, зниження рівня транскордонних забруднень.

За даними центру екологічної політики і права при Єльському університеті, який розраховує Індекс екологічної ефективності, країни ЄС входять до переліку країн з високими показниками стану екології та ефективності управління природними ресурсами. У 2016 році серед 180 країн, які брали участь в оцінюванні, 28 країн ЄС увійшли в першу 50-ку.

Але на сьогодні жодна з країн Європи чи світу не спроможна вирішити свої екологічні проблеми самостійно. Потрібні чіткі узгоджені дії всіх країн, їх координація на міжнародно-правовій основі. Тому, члени ЄС відмовились від одноосібного вирішення екологічних проблем та активно беруть участь у діяльності міжнародних природоохоронних організацій та міжнародному нормотворчому процесі в цілому. З метою об'єднання країн-членів у сфері охорони навколишнього природного середовища в ЄС діють такі консультативні органи: Мережа ЄС з імплементації та застосування екологічного права (IMPEL), Європейський консультативний форум з навколишнього середовища та сталого розвитку (ECFESD); Європейська консультативна рада з питань охорони навколишнього середовища (EEFC); Європейська агенція довкілля (EEA) та ін.

Спеціалізовані установи та організації ЄС у сфері охорони навколишнього середовища тісно співпрацюють з міжнародними організаціями, зокрема з Організацією Об'єднаних Націй (ООН) з питань навколишнього середовища. Комітет екологічної політики Європейської економічної комісії ООН (ЕЕК) є колективним органом держав-членів ЄЕК, який формує засади політики в галузі навколишнього середовища та розвитку на Європейському континенті.

Під егідою ЄЕК у 1991 р. розпочався важливий загальноєвропейський політичний процес, що отримав назву «Довкілля для Європи», спрямований на захист довкілля та сталий розвиток в Європі в контексті її демократизації. В основі програми лежить ідея міждержавного співробітництва країн Європейського континенту на рівні Міністрів охорони довкілля. Програма являє собою широку стратегію спільних дій локальних, національних і міжнародних інститутів щодо вирішення екологічних проблем європейського регіону.

На сучасному етапі в ЄС активно вдосконалюється та уніфікується правове регулювання з охорони довкілля. Держави-члени ЄС інтегрують завдання охорони навколишнього середовища в нормативно-правові акти своїх держав, що діють у всіх сферах політики. ЄС приймає численні директиви про охорону довкілля, які держави-члени інкорпорує у національне право. Зокрема, оновленню піддаються акти, які закладають правову базу системи збору та обробки екологічної інформації, моніторингу навколишнього середовища, екологічної сертифікації, проведення оцінки впливу на навколишнє середовище, механізму фінансування екологічних заходів. Здійснюються спроби кодифікації численних норм у галузі екологічної стандартизації та сертифікації. Вирішуються найбільш складні проблеми і реалізуються конкретні проекти, до числа яких належать спільні інженерні й технічні розробки з питань охорони атмосфери від промислових викидів, запобігання забруднень під час сільськогосподарських робіт, збереження дикої флори і фауни, створення заповідників та ін. Реалізацією цих проектів займаються різноманітні європейські спеціалізовані як урядові, так і громадські організації.

Важливим елементом реалізації екологічної політики в Європі є перспектива включення проблем захисту навколишнього середовища в проєкт Конституції ЄС. Показовим є те, що з часів підписання Маастрихтського договору Європейський Союз поступово перетворюється в «Екологічний союз».

На останок, слід зазначити, що в країнах ЄС формування екологічної свідомості, екологічної культури громадянина відбувається майже від самого народження людини і продовжується протягом усього життя. Досвід ЄС можна вважати зразковим для всіх держав світу, але для того щоб повноцінно використати цей досвід інноваційного екологічно безпечного розвитку слід перш за все усвідомити значущість екологічних проблем, що постали перед суспільством, та виваженими послідовними заходами, спрямованими на забезпечення належного рівня екологічної освіти поступово формувати високий рівень екологічної культури нового покоління, яке буде розв'язувати в найближчому майбутньому глобальні питання, в тому числі, що стосуються екологічної безпеки.

І навіть сьогодні, коли людство живе у надзвичайно складні часи, а міжнародні гравці намагаються вплинути на світовий устрій та відсунути на другий план проблеми екологічної безпеки, так США ініціюють виведення країни з Паризької кліматичної угоди, КНДР продовжує ядерні випробовування, завдаючи невіправної шкоди наземним, підземним та морським екосистемам, Росія розпалює військові конфлікти, що призводять до еколого-гуманітарних катастроф в регіонах Україна та Сирії, Європа залишається головним арбітром світового порядку та невпинно дотримується курсу на збереження миру та екологічної безпеки.

Література:

1. Мельник О., Коренева І., Загородня Л., Данильченко І. 2016. European union environmental security: the only achieving strategy, Науковий журнал «Securitologia», №. 23. – С. 47-57. Польща. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://securitologia.edu.pl/resources/html/article/details?id=135916> (останній доступ: 09.06.17).
2. Качуринер В.Л. 2013. Становлення та розвиток політики Європейського Союзу у сфері охорони навколишнього середовища та екологічних стандартів виробництва, Науковий журнал Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Закон, № 5, С. 326-331.
3. Волес В. 2004. Творення політики в Європейському Союзі, Пер. з англ. В. Волес, Г. Волес. – Київ., 2004. – 871 с.
4. Мельник О. С., Коренева І. М., Загородня Л. П., Данильченко І. Г. 2017, Досвід європейських країн у вирішенні питань екологічної безпеки. – Суми, 2017. – 400 с.
5. 2016 Environmental Performance Index Launch [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.socialconnectedness.org/2016-environmental-performance-index-launch/> (останній доступ: 06.06.2017).

УДК.336.76.368

НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ

Ріппа М.Б., канд. екон. наук, доцент
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

Розкрито теоретичні засади недержавного пенсійного забезпечення. Проаналізовано стан та розвиток недержавних пенсійних фондів як важливої ланки фінансової системи та елементу соціально-інвестиційної інфраструктури фінансового ринку. На основі динаміки основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів України упродовж 2014-2016 рр. визначено тенденції у розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Розглянуто структуру діючих недержавних пенсійних фондів (відкритих, корпоративних, професійних), їх територіальний розподіл. Проаналізовано динаміку активів та напрямки їх інвестування.

Ключові слова: *недержавне пенсійне забезпечення, недержавні пенсійні фонди, учасники фінансового ринку.*

Theoretical foundations of the non-state pension provision are revealed. Development of the state and non-state pension funds as an important part of the financial system and an element of the social and investment infrastructure of the financial market are analyzed. Trends in the development of non-state pension provision are identified; they are based on the dynamics of the main indicators of the activity of non-state pension funds of Ukraine during 2014-2016. The structure of existing non-state pension funds (open, corporate, professional), their territorial distribution is considered. The dynamics of assets and directions of their investment are analyzed.

Keywords: *non-state pension provision, non-state pension funds, participants in the financial market.*

У сучасних умовах фінансовий ринок є одним із головних механізмів руху капіталу між окремими суб'єктами, галузями, державами. Тісно пов'язаний з реальним сектором економіки, він виконує важливу роль, стимулюючи економічне зростання, забезпечуючи ефективність вкладення та рух капіталу.

Останніми роками на особливу увагу заслуговують такі учасники фінансового ринку, як недержавні пенсійні фонди (далі – НПФ), що виступають у ролі інституційних інвесторів, оскільки акумулюють грошові кошти юридичних і фізичних осіб у вигляді пенсійних внесків і зобов'язуються їх збільшити шляхом інвестування в різноманітні фінансові інструменти, які функціонують на ринку. Проте діяльність недержавних пенсійних фондів, їх вплив на економічні процеси не можна оцінити однозначно. Періодичні кризи, що охоплюють окремі національні ринки і світову економіку в цілому, як правило, проявляються як диспропорції у розвитку фінансової системи та невіддільні від недоліків у діяльності недержавних пенсійних фондів. Зокрема, остання глобальна економічна криза вкотре засвідчила існування реальних загроз для економіки у випадку недостатньої ефективності діяльності недержавних пенсійних фондів та їх регулювання.

Питання місця та ролі недержавних пенсійних фондів на фінансовому ринку, управління їх активами перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Тут важливо відзначити внесок таких зарубіжних вчених: З. Боді, С.Ф. Фабоці, Дж. Фрідмана та ін. Українська наука за період незалежності зробила також вагомі кроки, досліджуючи проблеми діяльності недержавних пенсійних фондів. Зокрема, ці питання розглядалися в роботах В. Корнєєва, О. Кириленко, Д. Леонова, В. Мельничука, С. Онишко, Г. Терещенко, Н. Ткаченко, А. Федоренка, Н. Цікановської, Л. Яременко.

В рамках трирівневої системи пенсійного забезпечення України, яка запроваджена з 01.01.2004 р. із прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [1, 2] нині в повному обсязі функціонує тільки модернізована солідарна система (I-й рівень) і третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення. На відміну від системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування або солідарної системи, яка базується на принципах солідарності, субсидування та здійснення виплати пенсій за рахунок коштів Пенсійного фонду України, недержавне пенсійне забезпечення ґрунтується на засадах добровільної участі фізичних та юридичних осіб, крім випадків, визначених законодавством, у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат.

З прийняттям 09.07.2003 р. Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» в Україні почала формуватися система недержавного пенсійного забезпечення [2]:

- пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів між адміністраторами пенсійних фондів та вкладниками таких фондів;
- страховими організаціями шляхом укладення договорів страхування довічної пенсії, страхування ризику настання інвалідності або смерті учасника фонду;
- банківськими установами шляхом укладення договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень.

Розбудова недержавного пенсійного забезпечення в Україні, триває із 2004 р. Чинне законодавство надає громадянам максимальну свободу вибору механізмів, які пропонує фінансовий ринок, щоб накопичити собі кошти на старість. Найпоширенішою організаційною формою недержавного пенсійного забезпечення є недержавні пенсійні фонди (НПФ). Слід зауважити, що запуск ринку НПФ планувався як етап пенсійної реформи що передував запровадженню системи загальнообов'язкового державного пенсійного накопичення – II-го рівня пенсійної системи України.

Недержавні пенсійні фонди є важливим сегментом сучасної фінансової системи, виконуючи фінансову, інвестиційну й соціальну функції. Фінансова функція НПФ проявляється головним чином у тому, що вони дають змогу акумулювати значний обсяг заощаджень у вигляді добровільних пенсійних внесків та трансформувати їх у інвестиції. Інвестиційна функція полягає в тому, що в системі НПФ може формуватися потужний довгостроковий інвестиційний ресурс, використання якого, як показує досвід розвинених країн сприяє економічному зростанню. Соціальна функція проявляється у тому, що НПФ надають можливість їх учасникам сформувати індивідуальний розмір пенсії, який визначається бажанням й можливостями індивіда. Іншими словами, система НПФ надає інструментарій для формування матеріального забезпечення у старості за власною ініціативою [3, с. 88].

У 2005 році на ринку недержавного пенсійного забезпечення почався бум. НПФ створювали роботодавці для своїх співробітників, профспілки – для своїх членів, з'явилися також і відкриті фонди для всіх. Динаміка створення НПФ упродовж 12 років була неоднорідною. Свідченням цього є статистичні дані проілюстровані на рис.1.

Як бачимо, упродовж 2005-2008 рр. їх чисельність щорічно зростала, а починаючи з 2009 р. на ринку НПФ починається період рецесії. Зменшення кількості НПФ зумовлено рядом факторів: по-перше, ліквідацією фондів, які не здійснювали діяльності; по-друге, відмовою засновників від розвитку НПФ, у чому значну роль відіграла фінансово-економічна криза; по-третє, широким розвитком процесів злиття [4]. Це також свідчить про певну концентрацію ринку. Варто зауважити, що в цей період відбулось скорочення кількості недержавних пенсійних фондів після перших років становлення ринку недержавного пенсійного забезпечення в Україні. У країнах Центральної та Східної Європи, що розпочали пенсійну реформу на 5-10 років раніше ніж Україна (Польща, Угорщина, Чехія та інші) кількість НПФ також поступово скорочувалась і зараз складає 5-20 фондів [5].

За даними Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг станом на 31.12.2016 р. до Державного реєстру фінансових установ включено 64 недержавних пенсійних фондів, та 22 адміністратора НПФ.

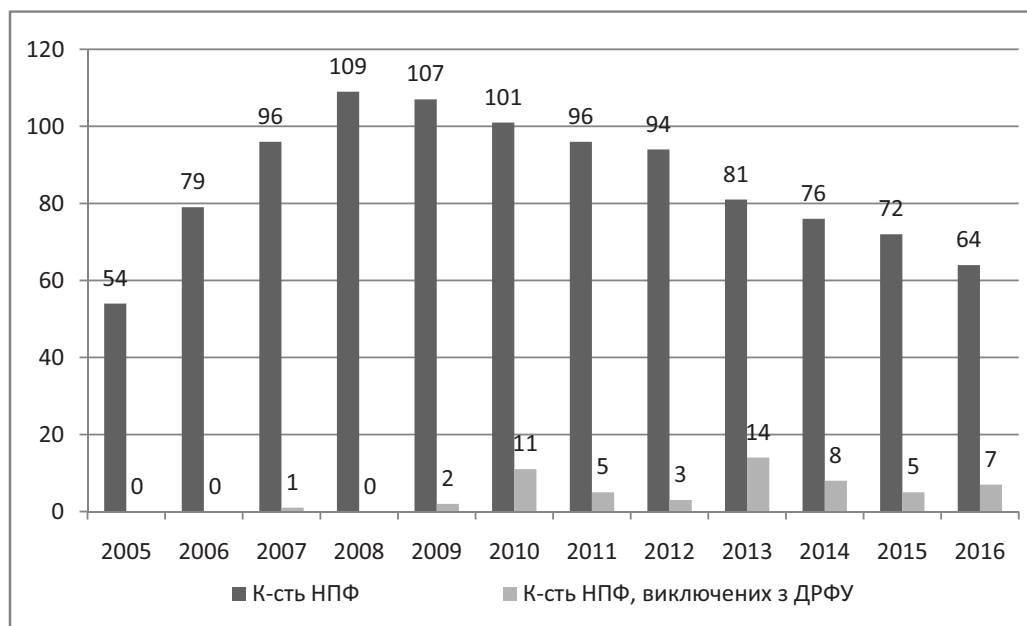

Рис. 1. Динаміка чисельності недержавних пенсійних фондів України.

Особливістю чинного ринку НПФ є їх нерівномірне розміщення за територіальним принципом. Так, згідно з даними Державного реєстру фінансових установ станом на 31.12.2016 р. недержавні пенсійні фонди зареєстровано у 8 із 24 регіонів України. Найбільша кількість НПФ зосереджена у м. Києві – 46, або 71,9% усіх фондів, у Донецькій обл. – 6 (9,4%), Дніпропетровській обл. – 4 (6,2%), Львівській обл. – 1 (3,1%), Івано-Франківській – 2 (3,1%), Харківській – 2 (3,1%), Одеській – 1 (1,8%), Херсонській – 1 (1,8%), а в 16 областях – не створено жодного [4].

Активність роботодавців, професійних спілок та фінансових організацій щодо участі в системі недержавного пенсійного забезпечення відображає структуру засновників НПФ. Якщо на початкових етапах розвитку НПФ майже 60% всіх засновників склали підприємства реального сектору економіки, то сьогодні картина зазнала певних змін. Рис. 2. демонструє, що 44% засновників НПФ припадає на фінансові компанії, зокрема страхові компанії, банки, інвестиційні компанії тощо. Поширеною практикою є наявність у складі засновників НПФ компаній з управління активами (КУА), які і здійснюють обслуговування фондів. Так, відповідно до законодавства у разі створення власного корпоративного пенсійного фонду КУА або банківська установа має право здійснювати управління активами такого фонду та його адміністрування за умови отримання відповідних ліцензій.

Найбільш популярними в Україні продовжують залишатися НПФ створені у формі відкритих товариств. За офіційно оприлюдненими даними Української асоціації інвестиційного бізнесу їх чисельність на початок 2017 р. склала – 52 товариства (в них можуть вкладати кошти рядові українці, які вирішили потурбуватись про свою майбутню пенсію).

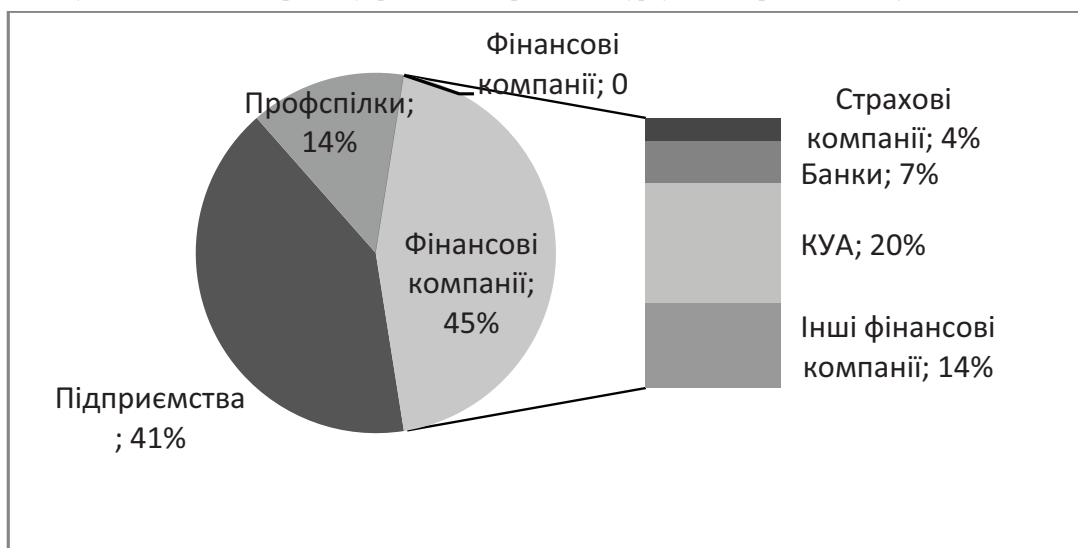

Рис. 2. Структура засновників НПФ.

Ще 8 фондів – корпоративні, створені роботодавцями для своїх співробітників. Власні фонди є у ДАТ «Чорноморнафтогаз», Концерн «Стирол», ПАТ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», ТОВ «ЕМЕК Україна», Національного банку України, Укресімбанку, Укрпошти, 7 – є корпоративними і 6 – професійними (рис. 3). Варто зазначити, що частка відкритих НПФ є стабільною протягом всього періоду їх функціонування (2005 р. – 78%, 2007 р. – 78%, 2010 р. – 82%). Ще 6 – професійні НПФ, їх засновниками являються професійні об'єднання, або профспілки (напр. – професійний фонд залізничників)[6].

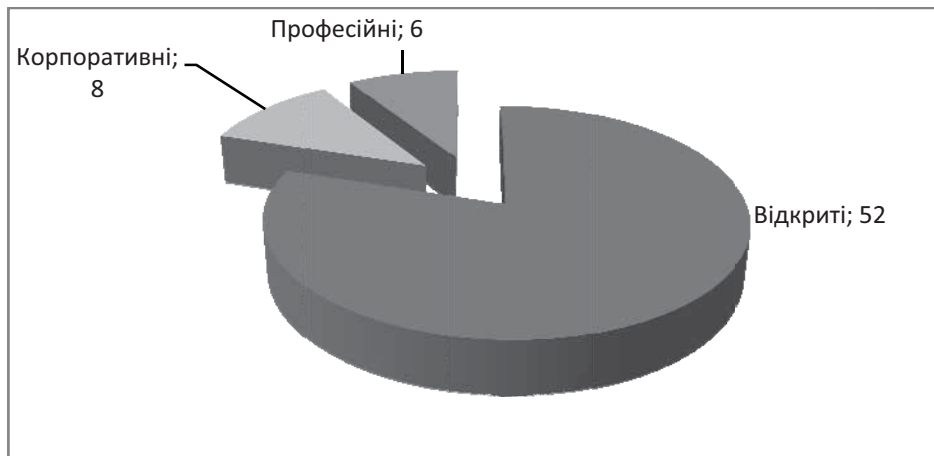

Рис. 3. Склад і структура недержавних пенсійних фондів в Україні станом на 31.12.2016 р.

Динаміка основних показників, які характеризують зміни у розвитку недержавних пенсійних фондів упродовж 2014-2016 рр. показана у табл.1.

Аналіз динаміки основних показників представлених у табл.1, та щорічних звітів Національної комісії, що здійснює державне регулювання ринків фінансових послуг, Української асоціації інвестиційного бізнесу [4], свідчать про позитивні тенденції на ринку недержавного пенсійного забезпечення. Станом на 31.12.2016 р. адміністраторами недержавних пенсійних фондів укладено 62,6 тис. пенсійних контрактів, що на 2,9 тис. (4,6%) більше порівняно з 31.12.2015 р.

Табл. 1.

Динаміка основних показників діяльності недержавних пенсійних фондів України упродовж 2014-2016 рр.

Показники	Станом на:			Відхилення у 2016 порівняно з:			
	31.12.14	31.12.15	31.12.16	2014		2015	
				млн. грн.	%	млн. грн.	%
1	2	3	4	5	6	7	8
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	55,1	59,7	62,6	7,5	13,6%	2,9	4,9%
Кількість учасників за укладеними пенсійними контрактами, тис. осіб	833,7	836,7	834,0	0,3	0,01%	-2,7	-0,3%
Загальні активи НПФ, млн. грн.	2 469,2	1 980,0	2 138,7	-330,5	-13,3%	158,7	8,0
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	1 808,2	1 886,8	1 895,2	87,0	4,8	8,4	0,4
у тому числі:							
- від фізичних осіб;	71,4	80,3	92,2	20,8	29,1	11,9	14,8
- від фізичних осіб-підприємців;	0,2	0,2	0,2		0,0%		0,0
- від юридичних осіб.	1 736,1	1 806,3	1 802,1	66,0	3,8	-4,2	-0,2
Пенсійні виплати, млн. грн.	421,4	557,1	629,9	208,5	49,4	72,8	13,1
Кількість осіб, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	75,6	82,2	81,3	5,7	7,5	-0,9	-1,1
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	1 266,0	872,2	1080,5	-185,5	-14,6%	208,3	23,9
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	1 095,0	657,0	834,8	-260,2	-40,0%	177,8	27,1
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	171,0	215,2	245,7	74,7	43,6	30,5	14,2%

* - розраховано і складено автором на основі [4,9].

Якісним показником розвитку НПФ є розмір пенсійних внесків, які мають тенденцію до зростання, принагідно, слід зауважити, що у структурі 95% – це внески юридичних осіб, разом з тим, упродовж досліджуваного періоду має місце збільшення питомої ваги внесків від фізичних осіб з 3,7% до 5%, це свідчить про зростання довіри населення до даного фінансового інституту. Нині серед учасників недержавних пенсійних фондів переважають чоловіки (у 2015-2016 рр. – 58,1%) у кожній віковій групі, а також особи віком від 25-50 років, які краще усвідомлюють необхідність акумуляції додаткових заощаджень у випадку виходу на пенсію. Частка таких учасників у 2016 р. становила 62,4%. Найбільш консервативною групою учасників НПФ – є молоді люди віком до 25 років (3,1% усіх учасників), а у всіх вікових групах – є жінки [7, с. 14].

Загальна вартість активів, сформованих недержавними пенсійними фондами, станом на 31.12.2016 р. становила 2 139 млн. грн, що на 8,0%, або на 158,7 млн. грн. більше в порівнянні з аналогічним періодом 2015 року та на 13,4%, або на 330,5 млн. грн. менше в порівнянні з аналогічним періодом 2014 року.

Водночас потрібно констатувати, що левову частку активів системи недержавних пенсійних фондів утримує один учасник – корпоративний НПФ Національного банку України. За даними Національної асоціації НПФ та адміністраторів НПФ, станом на 31.12.16 р. на корпоративний НПФ НБУ припадало близько 50% (983,8 млн. грн.) вартості чистих активів системи недержавного пенсійного забезпечення України. На думку багатьох учасників ринку, показники корпоративного НПФ НБУ багато в чому й формують “позитивний” результат ринку в цілому [6].

Значна увага приділяється вибору інвестиційних інструментів, використовуючи які НПФ зможуть забезпечити захист грошових коштів населення від інфляційних процесів і при цьому отримувати визначений приріст капіталу. Переважним напрямом інвестування пенсійних активів стали депозити в банках (41,3% інвестованих активів), цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабінетом Міністрів (41,0%), облігації підприємств, емітентами яких є резиденти України (9,4%), акції українських емітентів (0,7%) [4].

Недержавними пенсійними фондами станом на 31.12.2016 р. було здійснено пенсійні виплати для 81,3 тис. учасників на суму 629,9 млн. грн., при цьому переважали одноразові виплати, середній розмір яких на одного учасника становив 6,4 тис. грн. Це є наслідком, як низького рівня заробітної плати працюючого населення, так і непопулярністю цих фінансових інститутів серед населення.

Наразі недержавні пенсійні фонди є новими фінансовими інституціями для переважної більшості населення України. Цим і пояснюється недовіра громадян до них. Сьогодні держава не стимулює довіру громадян до існування системи недержавного пенсійного забезпечення. Відсутня й загальнодержавна стратегія та не ведеться роз’яснювальна кампанія щодо необхідності самостійного забезпечення працюючим населенням свого майбутнього при виході на пенсію.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що для забезпечення ефективної та стабільної діяльності недержавних пенсійних фондів, необхідно: підвищити вимоги до розкриття інформації про діяльність НПФ та запровадити на загальнодержавному рівні інформаційно-роз’яснювальну кампанію для населення щодо засад функціонування недержавного пенсійного забезпечення; сприяти покращенню розвитку організованого і ліквідного фондового ринку; сформувати додаткові механізми для захисту пенсійних накопичень вкладників з метою захисту їх прав та інтересів; на законодавчому рівні запровадити зміни до інвестиційних обмежень для НПФ шляхом розширення повноважень Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг відносно встановлення та зміни нормативів інвестування, оскільки кількість об’єктів інвестування має бути збільшена з огляду на необхідність диверсифікації та хеджування інвестиційних ризиків; переглянути та удосконалити нормативно-правові акти щодо врегулювання діяльності недержавних пенсійних фондів у сфері інвестування.

Таким чином, реалізація окреслених вище напрямів сприятиме ефективному розвитку недержавних пенсійних фондів в Україні, що і є передумовою для активізації інвестиційних процесів та залучення довгострокових інвестицій в економіку країни.

Література:

1. Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування [Електронний ресурс]: Закон України від 09.07.2003, № 1058–IV., Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/law/main.cgi?nreg=1058-15>.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення [Електронний ресурс]: Закон України від 09.07.2003, № 1057–IV., Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1057-15>.
3. Камінський А.Б. Дослідження інформаційної прозорості недержавних пенсійних фондів України., А.Б. Камінський, Я.В. Ламовацька., Фінанси України. - 2011., № 4., С. 88-96.
4. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2016., [Електронний ресурс]., Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/NPF%202016.pdf>.
5. Pension markets in focus 2015 [Electronic source]., The Organization for Economic Cooperation and Development., Access mode: <http://www.oecd.org/pensions/PensionMarketsInFocus2015.pdf>.
6. Офіційний сайт Української асоціації інвестиційного бізнесу., [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.uaib.com.ua/>.
7. Кириленко О.П. Пенсійна система України на шляху реформування., О.П. Кириленко., Світ фінансів., 3 (48), 2016., С. 7-19.
8. Асоціація адміністраторів недержавних пенсійних фондів України Недержавні пенсійні фонди. «Огляд основних положень законодавства про недержавне пенсійне забезпечення», Електронний ресурс., Режим доступу: http://www.pension.kiev.ua/files/Brochure_NPZ.pdf.
9. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг., [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://nfp.gov.ua/>.
10. Корнєєв В.В. Недержавні пенсійні фонди як важлива складова системи недержавного пенсійного забезпечення: їх сутність та функції., В.В. Корнєєв., Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2077>.
11. Цікановська Н.А. Особливості функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні., Н.А. Цікановська., Збірник наукових праць «Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики». – 2014., № 2., С. 188–197.

УДК 004.056

БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЇ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ

Ріппа С.П., д-р екон. наук, проф.
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

Розглядаються проблемні питання блокчейн-технологій в контексті найрозповсюдженіших міфів про криптовалюту, аналізується реальний стан ринку електронних грошей, співвідношення його складових і компонентів, наведені основні переваги та перспективи використання.

Ключові слова: блокчейн-технології, біткоїн, криптовалюти, електронні гроші, майнінгкриптовалютом.

The problem of Block-chain technologies in the context of the common myths about crypto-currencies - from the founders and creators of Block-chain, to the mathematical past of the future and the future of electronic currencies and ideal money is considered. Also it is analyzed the real state of the crypto-currencies market, conceptual apparatus and the ratio of its components. The main advantages and prospects of using Block-chain technologies in different socio-economical areas are presented. It refers to the mathematical apparatus and tools needed to apply crypto-currencies.

Keywords: Block-chain technologies, bitcoin, crypto-currencies, e-money, mining.

Моніторинг наукової і освітньої тематики висвітлює на початку 2017 року безпрецедентне зростання попиту на блокчейн-фахівців з боку приватних та державних організацій і, відповідно, провідні світові університети починають вводити окремі курси, присвячені даній технології, щоб покрити дефіцит кадрів.

Не залишилась також поза увагою тенденція, коли за останні три роки кількість вакансій, пов'язаних з технологією блокчейн, збільшилася приблизно в три рази, а зарплати таких фахівців можна порівняти з винагородою найбільш талановитих ІТ-консультантів і розробників програмного забезпечення – більше \$ 250 тис. на рік. При цьому попит на кадри в цій області продовжує зростати і поки набагато перевищує пропозицію, пише видання *Financial Times*.

У свою чергу, реагуючи на подібну ситуацію все більша кількість університетів і освітніх організацій починають пропонувати студентам окремі курси і спеціалізації по блокчейну. Наприклад, Единбурзький університет в цьому році може стати першим університетом в Європі, який запустить подібний курс. Агелос Кіайяс, керівник лабораторії блокчейн-технологій Единбурзького університету, вважає, що цей крок став дещо запізнитим: «Технологія блокчейн – це досить нова розробка, і наукове співтовариство завжди трохи відстає в цьому сенсі». У цьому контексті – перший міф, що блокчейн – «це досить нова розробка», а реально – вона вже далеко не є новою, їй незабаром виповниться десять років, якщо засновником вважати «творця» пов'язаної з блокчейномі крипто валютою *біткоїн* – Сатоші Накамото [1, с. 3-5]. З цим іменем виникає ще один міф, і, до речі, не розв'язаний до сьогодні – невідомо, що це ім'я однієї людини чи групи програмістів, що встановили правила запровадження криптовалюти і сприяли введенню блокчейн-технологій. А якщо взяти математичні підвалини блокчейн-технології, то виникає третій міф, пов'язаний з ім'ям Джона Неша, Нобелівського лауреата з економіки і Абелевського з математики, який заклав основи блокчейн в теоріях ігор та ідеальних грошей на межі 20-го і 21-го століть [2]. Той самий Джон Неш, який трагічно загинув в автокатастрофі у 2015 році, образ якого був відображений у фільмі «Гра розуму», що отримав у свій час подвійного Оскара.

Повертаючись до наукової і освітньої проблематики блокчейн, можна відзначити, щона відміну від Великобританії у США кількість наукових і освітніх організацій, готових навчати криптовалютам, набагато більше. Так, Стенфордський університет запустив курс по біткоїну та іншим криптовалютам ще два роки тому. Аналогічні курси доступні для вивчення в Каліфорнійському університеті в Берклі, а також в Массачусетському технологічному інституті. Існують також і онлайн-курси: наприклад, на сайті Coursera можна пройти безкоштовний 11-тижневий курс з технологій криптовалют від Принстонського університету.

За словами Майкла Майнеллі, керівника консалтингового агентства Z/Yen, яке пропонує курси за технологіями блокчейн для топ-менеджерів компаній, попит на цих фахівців зростає зараз практично у всіх сферах, хоча б тому, що це є модним. «Зараз це дуже гаряча область на ринку працевлаштування, тому що більшість великих компаній хочуть мати можливість говорити всім, що у них є блокчейн-відділ».

Згідно з опитуванням американської консалтингової компанії Cognizant, близько 90% фінансових організацій в США вже готуються до впровадження блокчейна в свої бізнес процеси, тому що це допоможе їм заощадити за рахунок скорочення штату співробітників.

Україні, на жаль, немає чим похизуватись відносно пропозицій тематики блокчейн у вигляді окремих курсів чи спеціальностей – освіта сьогодні фінансується за остаточним принципом в обсязі, мінімум, на порядок менше потреб, триває криза разом усієї наукової та освітньої сфер в Україні, скорочується низька навчальних закладів, зменшуються кількість студентів, викладачів, науковців та обсяги державного замовлення тощо. В цьому контексті можна згадати лише невинені заяви НБУ щодо перспектив запровадження криптовалюти фінансовій сфері та початок функціонування системи ProZorro, яка використовує принципи блокчейн і робота якої вже кілька разів переривалась спробами законодавчої заборони.

Наступний, досить розповсюджений міф про блокчейн – що «це типова фінансова піраміда», однак, май же десятирічна історія, динаміка і результати функціонування криптовалютних бірж, на наш погляд, досить успішно спростовують це твердження. Незалежність криптовалют від традиційних емісійних центрів і фінансових установ та інфляції, захищеність і вільний характер електронних валютних операцій – все це зводить до мінімуму шахрайські фінансові схеми і сприяє розвитку ринку криптовалют.

Ще один міф, пов'язаний з блокчейн – це його «очікуване як найскоріше зникнення, яке найближчим часом повинно відбутися». В період з 2008 року подібних повідомлень і прогнозів було не менше 80-ти, які пролунали на різних рівнях, конференціях, форумах і ЗМІ. Але в реальності відбулись протилежні процеси – розвиток блокчейн-технологій і криптовалюти неймовірно поширились во всьому світі.

Показово, що останнім часом підвищений інтерес до нової технології почали проявляти великі міжнародні банки та фінансові організації. Так, понад 40 великих міжнародних банків (у числі яких Citi, Morgan Stanley, Bank of America і багато інших) створили стартап R3 для розробки пакету програмних продуктів для фінансової сфери. Консорціум банків (серед них JPMorgan, BNP Paribas, ABN AMRO та інші) надав інвестиції компанії DAM на розробку нової платформи для здійснення фінансових операцій.

Проекти з впровадження блокчейн-технологій у фінансовій сфері, в тому числі й такі як стартап R3, створені для вивчення і тестування нових технологічних можливостей, і пошуку шляхів їх використання в банківських і біржових операціях. Перші результати показали, що нововведення можуть зробити торговельні операції дешевшими і здійснювати операції значно швидше, ніж у звичайних умовах.

Відкриваються також нові сфери для застосування блокчейн-технологій: на етапі тестування перебувають платформи для торгівлі акціями, системи корпоративного управління, бази даних прав власності на твори мистецтва тощо. Характерно, що як метод і технологія кіберзахисту блокчейн перешкодою для різного роду шахрайських схем. Нові технології можуть стати незамінними там, де виникають сумніви в результатах угоди, або недовіра між її учасниками. Покупець може не заплатити, а продавець не поставити товар. Блокчейн дає можливість усунути ці проблеми.

Ще одна сфера застосування блокчейн – це боротьба з шахрайством. Можливості блокчейн-технологій дозволяють проконтролювати достовірність документів, наприклад, право власності, перевірити історію всіх попередніх угод. З переходом

на платформу з криптовалютами з'являються інструменти для суттєвого зменшення обсягу махінацій із землею, нерухомістю та автомобілями тощо і, наприклад, суттєво обмежити можливості крадіжок з кредитних карток. Криптовалюти дозволяють простежити всю історію компанії, товару, права власності, цінних паперів, що значною мірою також знижує ймовірність махінацій.

Постійне вживання в контексті поняття блокчейн-технологій термінів криптовалюти і біткоїнів вимагають роз'яснення співвідношення між ними. Біткоїн (*bitcoin, BTC, БТК*) – це одна із багатьох криптовалют (тобто, цифрових валют). Її не існує на фізичних носіях – папері або монетах, вона є віртуальною. У біткоїнів немає банку, який запускає в обіг грошові знаки і вони не підкріплені золотом, як офіційна валюта. Емісією (випуском нових грошей) займаються мільйони комп'ютерів по всьому світу, на яких встановлена базова програма-клієнт з відкритим вихідним кодом.

Фактично, використання біткоїну являє собою децентралізовану (на відміну від звичайних валют) платіжну систему у вигляді розподіленої в Інтернеті мережі, де всі учасники мають рівні права. Порівняти її функціонування можна з роботою торрентів, схема роботи яких є подібною: через торрент-клієнти можуть передавати один одному файли без посередників і контролерів. У випадку з крипто валютою біткоїн відмінність від торрентів полягає у тому, що відбувається не передача файлів, а проведення складної математичної операції, яка підтримує роботу платіжної системи, і нарахування за це віртуальних балів.

При функціонуванні розподіленої мережі криптовалютожею її учасник встановлює на своєму комп'ютері відповідну програму-клієнта, ініціє електронний гаманець і, таким чином, надає свій комп'ютер для генерації нових блоків транзакцій. Існують різні способи отримання біткоїнів. Найпростішим способом отримання біткоїнів, якщо хтось не має бажання займатися складними обчисленнями, є можливість їх купити на біржі криптовалют (цифрових валют). Для цього існують автоматичні біткоїн-обмінники на відповідних Інтернет-ресурсах.

Зрозуміло, що існує можливість добути біткоїни на своєму комп'ютері і цей процес називається майнінгом (від слова *mining* – видобуток). Причому, загальна кількість біткоїнів обмежена: система може видати лише 21 мільйон одиниць цієї цифрової валюти. На сьогодні згенеровано трохи більше 16 мільйонів **біткоїн-монет**. За прогнозами, емісія біткоїнів повинна припинитися, приблизно десь, до 2140 року. Зовсім нещодавно вартість одного біткоїна (в червні 2017 року) перевищила 3000 доларів, що було рекордом, але потім дещо знизилась на 25% і знов почала підніматися, а на завершенні цього року вже очікується рекорд в \$ 4000.

Оскільки до програм-клієнтів біткоїну підключається все більше нових користувачів, добути цю криптовалюту стає складніше, це вимагає великих обчислювальних потужностей. Слід також врахувати, що нагорода за видобуток крипто валюти періодично зменшується. Автор біткоїну, вищезгаданий Сатоші Накамото встановив певні правила використання криптовалют. Нагорода за майнінг зменшується в два рази кожні чотири роки, у 2016 році вона становила 12,5 BTC, у 2020 році відбудеться наступне зменшення.

Все це означає, що з кожним роком, з кожним місяцем стає все складніше добувати біткоїни, особливо після появи спеціалізованих пристроїв під назвою *ASIC (Application-specific Integrated Circuit)*, які були спеціально створені для видобутку цієї криптовалюти. Слід також визнати, що це доволі дороге обладнання.

Біткоїн – це перша і найдорожча на сьогодні криптовалюта, але не єдина. Зараз існує кілька сотень її видів і ці електронні гроші, звичайно, поступаються за вартістю біткоїнам, але теж мають свою ціну, і добувати їх простіше. Таким чином, дізнатися, яку саме криптовалюту найвигідніше майнити, можна на спеціалізованих ресурсах (рис.1).

Однією з найдорожчих криптовалют на сьогодні після біткоїну вважається ефіріум (*Ethereum*): її вартість складає близько 300 доларів за одиницю. Також цікавий факт – 9-е місце тримає е-валюта *EOS*, яка нещодавно встановила рекорд щоденного зростання в 329%.

#	Name	Market Cap	Price	Circulating Supply	Volume (24h)	% Change (24h)	Price Graph (7d)
1	Bitcoin	\$41,041,508,310	\$2498.76	16,424,750 BTC	\$803,786,000	2.94%	
2	Ethereum	\$26,667,225,564	\$286.79	92,984,876 ETH	\$1,109,380,000	6.61%	
3	Ripple	\$9,812,436,161	\$0.256257	38,291,387,790 XRP *	\$48,709,000	1.12%	
4	Litecoin	\$2,371,737,511	\$45.77	51,817,132 LTC	\$466,224,000	18.79%	
5	Ethereum Classic	\$1,654,514,000	\$17.76	93,185,282 ETC	\$81,294,800	1.13%	
6	NEM	\$1,434,078,000	\$0.159342	8,999,999,999 XEM *	\$3,631,940	7.58%	
7	Dash	\$1,290,414,255	\$174.41	7,398,910 DASH	\$35,235,800	3.80%	
8	IOTA	\$1,012,163,173	\$0.364149	2,779,530,283 MIOTA *	\$3,311,680	-6.38%	
9	EOS	\$714,330,289	\$4.74	150,605,366 EOS *	\$657,342,000	329.99%	
10	Monero	\$623,526,321	\$42.35	14,722,998 XMR	\$12,533,400	3.14%	

Рис. 1. Рейтинг криптовалют на ресурсі *Coinmarketcap*.

Сутність операції майнінгу полягає у генерації блоку даних (файлів, які періодично записуються в мережі розподілених даних і містять інформацію про проведені транзакції). Блок складається з хешу заголовка попереднього блоку, хешу транзакцій і випадкового числа. Ланцюг, що містить всі транзакції, називається *блокчейн*. Щоб створити блок, майнер повинен виконати певне завдання (для кожного блоку є кілька рішень, досить знайти лише одне з них). Раніше користувачі могли добувати криптовалюту на домашніх комп'ютерах, використовуючи потужність процесора. Пізніше майнінг почали здійснювали за допомогою спеціалізованих відеокарт.

На сьогодні, для того, щоб процес був менш енерговитратним і більш ефективним, користувачі об'єднуються в так звані пули (в них можуть входити сотні майнерів). Нагорода в цьому випадку ділиться на всіх. Також існують майнінгові ферми – комплекси з дорогими комп'ютерами, оснащеними потужними процесорами, відеокартами і системами охолодження. Існують також ще кілька методів добування криптовалют, але основні принципи і процедури їх використання залишаються подібними.

Підводячи підсумок можна виокремити низку переваг цифрових валют, які найближчим часом можуть суттєво змінити картину стабільного зростання фінансових систем та пріоритетність фінансового ринку на користь електронних валют:

- Надзвичайна простота при створенні і використанні рахунків криптовалют. Власно процедура відкриття гаманця для криптовалюти подібна створенню електронної пошти.
- Переважна відсутність податків, комісій за обслуговування рахунків та інших платежів з криптовалютами.
- Надзвичайна швидкість. Криптовалюта в буквальному сенсі долітає до адресата за лічені хвилини з врахуванням усіх необхідних контрольних процедур.
- Повна анонімність і прозорість. Є можливість створювати біткоіни та інші криптовалюти без прив'язки до будь-якої особистої інформації і бути при цьому завжди в курсі всіх угод.
- Високий рівень незалежності від економічної кон'юнктури, вартості нафти, політичних та інших подій, на відміну від звичайних валют.
- Досить високий рівень захисту. Ніхто не зможе а ні закрити, а ні анулювати рахунок власника криптовалюти і не диктуватиме правила її використання.

Останніх три переваги та їх різноманітне сполучення з іншими вищезазначеними позитивними властивостями електронних валют відкривають безпрецедентні можливості використання і поширення криптовалют для опосередкування і фінансового супроводження досить широкого спектру соціально-економічних сфер діяльності, а саме: традиційні фінансові і валютні операції, інвестиційні процеси, розвиток накопичувальних фінансових систем і збереження фінансових ресурсів (наприклад, пенсійного та медичного страхування), запровадження і розвиток нових децентралізованих і незалежних фінансових та бюджетних систем (локальних і регіональних), контролю та аудиту ринків нерухомості, коштовностей, інноваційних проектів, податкових і митних систем, процедур та платежів, електронного урядування тощо. Звичайно, що крім позитивних властивостей, криптовалюти мають і негативні, але ці питання виходять за межі цієї публікації.

На останок слід відмітити, що усі зазначені перспективи використання блокчейн-технологій вимагають розвитку економіко-математичного апарату в таких розділах як економетрія, актуарні методи, теорія ігор, апарат прогнозування, особливо в частині форсайт-методів (тобто, засоби передбачення та програмування майбутнього), криптологія, стеганографія та ін.

Література:

1. Satoshi Nakamoto. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System., Access mode: <http://www.bitcoin.org>, 2008. – 9 p.
2. The Essential John Nash., Edited by Harold W. Kuhn & Sylvia Nasar. – Princeton., Princeton University Press, 2007. - 272 p., ISBN 9780691096100.

РИНОК КАПІТАЛІВ І МОЖЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ / CAPITAL MARKET AND ACCESS TO INVESTMENT RESOURCES

Чечель О.М., канд. екон. наук, д-р наук з державного управління, проф. кафедри публічного управління та гуманітарних наук, директор Центру міжнародної академічної мобільності та інтеграційних проектів
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Учасник конференції

Urgency of the research. *The capital market is a key component of the country's economic policy. An important prerequisite for the success of any activities in the field of its development is the creation of favorable conditions for entrepreneurship and investment. Today, the category of government borrowing remains relevant, as this form of lending directly serves the economic interests of the state, mediates the link between its budget and all areas of the economy.*

Target setting. *One of the key factors of macroeconomic shifts and economic development during socio-economic transformations, is the improvement of the financial and credit mechanism. Its levers are closely related to commodity-money relations and significantly affect all elements of the industrial relations of society. In turn, the industrial relations that are born in Ukraine with the transition from the state to the private form of ownership of the main means of production have a significant effect on the forms and methods of using finance and credit in the regulation and stimulation of economic processes.*

Actual scientific researches and issues analysis. *The theoretical basis for the analysis of the capital and investment market is the achievements of both domestic and foreign scientists. To study general theoretical principles, the works of famous classics, such as I. Fischer, J.M. Keynes, A. Marshall, J. Soros and others were used. In analyzing the financial and economic potential of the state, the scientific and theoretical achievements of V. Kirilenko, O. Kilyevich, O. Mozgovoi, I. Rosupatenka, I. Trakhtenberg, V. Yurchyshyn were taken into account.*

Uninvestigated parts of general matters defining. *The analysis of the place of the capital market in the structure of the world financial market will make it possible to outline the prospects of access of our country to the market of international capital as a source of investment resources. Characteristics of the importance of government borrowings as additional financial resources will help to determine the main priorities of using borrowed funds to ensure economic growth. This will be the basis for the gradual integration of Ukraine into world capital markets and the formation of an effective state economic policy.*

The research objective. *The purpose of this article is to: identify the place of capital market in the structure of the financial market, outline certain prospects of Ukraine's access to the international capital market as a source of investment resources, characterize the value of government borrowings, identify the main priorities of using borrowed funds, analyze the problem aspects of financial and economic policy, identify possible Directions of optimization and improvement of management of financial and credit mechanism.*

The statement of basic materials. *In article placed the capital market in structure of world financial market; Prospects of*

Ukraine's access to international capital markets as a source of investment resources; characterized mentioned government borrowing as additional financial resources as well as economic, financial and political categories; identified the main priorities of using loan funds; analyzed the problematic aspects of the financial and economic policy; offered the possible areas of improvement and management optimization of financial and credit facilities; proved that the development strategy of own management process is the basis for the formation of state economic policy to financial security of state.

Conclusions. *Analysis of access to credit and investment resources made it possible to state that today the state loan has become a necessary mechanism for adjusting the country's economic policy. At various times, there were various ways of using a state loan, but its influence on the economic, political and sometimes military security of the state has always been significant, and in some cases it is critically necessary. State borrowing should be considered not only as economic and financial, but also as a political category. In this case, they act as a political indicator of internal economic stability in the state and a certain barometer of perception by the international financial circles of Ukraine as a full-fledged subject of international relations.*

Keywords: *capital market, global financial market, government borrowing, investment funds, financial and credit mechanism, state economic policy.*

Актуальність теми дослідження. Ринок капіталів є ключовим компонентом економічної політики держави. Важливою передумовою успіху будь-яких заходів у галузі його розвитку є створення сприятливих умов для підприємництва та надходження інвестицій. Сьогодні категорія державних запозичень залишається актуальною, оскільки ця форма кредитування обслуговує безпосередньо економічні інтереси держави, опосередковує зв'язки між її бюджетом і всіма сферами економіки [16, с. 13].

Постановка проблеми. Одним із ключових чинників економічного розвитку, а тим більше макроекономічних зрушень під час суспільно-економічних перетворень є удосконалення фінансово-кредитного механізму. Фінансово-кредитні важелі тісно пов'язані з товарно-грошовими відносинами і суттєво впливають на всі елементи виробничих відносин сучасного суспільства. У свою чергу, виробничі відносини, які народжуються в Україні з переходом від державної до приватної форми власності на основні засоби виробництва суттєво впливають на форми і методи використання фінансів і кредиту в регулюванні й стимулюванні економічних процесів.

У системі державного управління фінанси виконують, в основному, розподільчу, контрольну і стимулюючу функції [5, с. 178], оскільки загальновідомо, що немає кращого способу управляти державою і суспільством, ніж за допомогою фінансів. Держава, направляючи потоки коштів у необхідні їй русла, сприяє розвитку тих чи інших суспільних сфер і, навпаки, скорочуючи або взагалі ліквідує фінансування певних структур або галузей, ставить їх в умови занепаду чи навіть відмирання. Важливим чинником регулювання даних процесів виступає ринок капіталів, який є невід'ємним елементом економічної стратегії держави, яка розвивається за ринковими принципами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям аналізу ринку капіталів та інвестицій є здобутки як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Для дослідження загальнотеоретичних засад були використані роботи відомих класиків Дж. М. Кейнса [7], А. Маршалла [11], Дж. Сороса [15], І. Фішера [21] та інших. Під час аналізу фінансово-економічного потенціалу держави враховувалися науково-теоретичні здобутки Л. Алексеєнка [4], Л. Воронової [5], А. Дробозіної [6], В. Кириленка [8], О. Кілієвича [9], О. Мозгового [12], І. Розпутенка [9], І. Трахтенберга [19], В. Юрчишина [9].

Аналіз наукових робіт зазначених авторів дав змогу проведення науково-теоретичного дослідження поняття “капітал” а також виявити низку малодосліджених аспектів через призму можливостей доступу до інвестиційних ресурсів. Систематизації потребує місце ринку капіталу в структурі світового фінансового ринку, роль державних запозичень як економічної, фінансової і політичної категорії при розробці дієвої економічної політики держави з метою забезпечення фінансової безпеки країни, аналіз способів і механізмів відпливу капіталу за кордон, визначення пріоритетності використання позичкових коштів.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Від своєчасного вирішення низки проблем, що накопичилися в Україні на ринку капіталу залежить ефективне функціонування національної економіки загалом. Проведення аналізу місця ринку капіталу в структурі світового фінансового ринку дасть змогу окреслити перспективи доступу нашої країни до ринку міжнародних капіталів як джерела інвестиційних ресурсів. Характеристика значення державних запозичень як додаткових фінансових ресурсів допоможе визначити основні пріоритети використання позичкових коштів для забезпечення економічного зростання. Це стане основою поступової інтеграції України в світові ринки капіталу і формування дієвої державної економічної політики.

Постановка завдання. Метою даної статті є: визначити місце ринку капіталу в структурі фінансового ринку, окреслити певні перспективи доступу України до ринку міжнародних капіталів як джерела інвестиційних ресурсів, охарактеризувати значення державних запозичень, визначити основні пріоритети використання позичкових коштів, проаналізувати проблемні аспекти фінансово-економічної політики, зосередившись на можливих напрямках оптимізації й удосконалення управління фінансово-кредитним механізмом, що може стати основою розробки власної стратегії управління цими процесами у контексті формування державної економічної політики.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до економічних енциклопедичних видань капітал (capital) – це таке “слово, яке використовують для позначення чинника виробництва, що утворюється самою економічною системою. Це слово також використовують як термін для позначення фінансових активів” [14, с. 212].

Досліджуючи дане питання, І. Фішер капіталом називає запаси багатства, які протягом певного часу можуть приносити дохід їх власнику як перелік послуг [21, с. 5]. В свою чергу А. Маршал зауважував: “використання терміну “капітал” в якості загальної категорії, тобто з громадської точки зору, для дослідження того, як кожен із трьох факторів виробництва – земля, праця і капітал сприяють створенню національного доходу і як цей дохід розподілиться між даними трьома факторами” [11, с. 139].

Ринок капіталів можна назвати частиною загального фінансового ринку, оскільки він формує попит і пропозицію на грошовий капітал [4, с. 45]. Значна частина вчених виходить з того, що світовий фінансовий ринок поділяється на ринок капіталів і грошовий ринок. Фінансовий ринок ще називають синтетичним утворенням, здатним поєднати грошовий ринок, тобто суму засобів купівлі й платежу, і ринок капіталів, де актуальні не стільки гроші, скільки саме поняття капіталу в цілому [19, с. 10]. Традиційним критерієм поділу на дві взаємозалежні ділянки є строковість активних інструментів ринків [10, с. 2].

Ринок капіталу є групою взаємопов'язаних ринків, які створюють попит і пропозицію на фінансові елементи, а також формують ціну. Його основними активами є товар, сировина й енергія. На ринку також перерозподіляються ще й вільні кошти інвесторів, які переходять у розпорядження економічних суб'єктів, які їх потребують. Схоже трактування можна знайти в словнику сучасної економіки Макміллана [14], де ринок капіталу визначається групою залежних один від одного ринків, на

яких капітал мобілізується або надається і береться у борг на різних умовах і у різні терміни. Капітал формується у грошово-кредитній, тобто фінансовій формі. Словник банківської термінології визначає ринок капіталів як сегмент ринку позикових капіталів, де формується попит і пропозиція на середньо- і довгостроковий позиковий капітал [13].

Схематично місце ринку капіталу в структурі фінансового ринку зображено на рис. 1. Ринки капіталу включають у себе ринок цінних паперів (фондовий ринок) та інших фінансових інструментів (окрім інструментів грошового ринку).

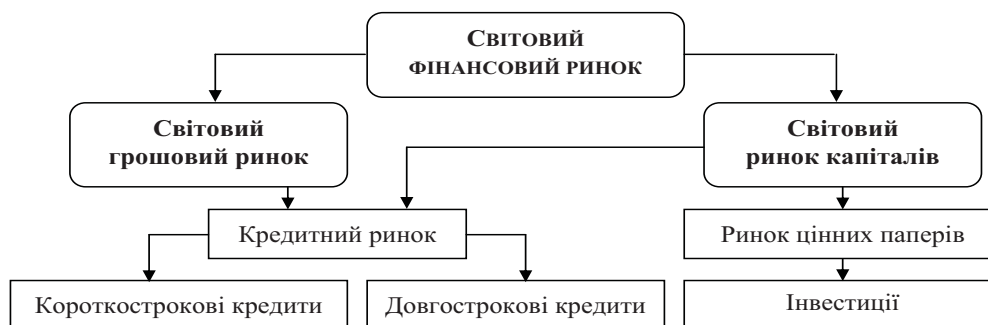

Рис. 1. Структурні елементи світового фінансового ринку.

Джерело: розроблено автором.

В Україні на ринках капіталу накопичилось чимало проблем, які потребують негайного вирішення. Насамперед, це стосується розвитку інфраструктури, зосередження купівлі-продажу цінних паперів на фондових біржах й інших центрах торгівлі, розбудови Національної депозитарної системи, удосконалення механізму захисту прав інвесторів і системи розкриття інформації, випуску й обігу фінансових інструментів.

Україна може поступово інтегруватись в світові ринки капіталу. При цьому варто не забувати про недовершеність і проблемність системи, значну кількість невдалих реформ, недоліки в розробці правової бази. Крім того, вітчизняний ринок цінних паперів, які є фінансовими інструментами значної впливовості, не має належного управління. Це уповільнює економічний розвиток, впливає на економічну політику та фінансову безпеку. При існуванні такої низки проблем говорити про динамічну інтеграцію досить складно.

Потужним механізмом забезпечення фінансової безпеки країни є можливість доступу до міжнародних ринків капіталу. Цей механізм активно використовує Україна у вирішенні різних фінансових проблем, таких як: покриття дефіциту бюджету, розрахунки за міжнародними зобов'язаннями, соціальні витрати. Використання кредитних коштів на такі потреби є грубою помилкою економічної політики держави. Залучені кошти мають направлятися виключно на розвиток економіки (інвестиційна складова), в іншому випадку така політика створює загрози, а то й передумови дефолту держави.

При державних запозиченнях залучені кошти надходять у розпорядження держави, перетворюючись в її додаткові фінансові ресурси. Джерелом погашення цих позик і виплати процентів по них виступає бюджет. Державні запозичення, пов'язані із функціонуванням політичної надбудови й рухом бюджетних коштів, відображають частину фінансових відносин суспільства. При позичках коштів державою забезпеченням кредиту виступає все майно, що є в її власності, майно відповідної територіальної одиниці чи будь-якій її дохід. Проте це не справжня, а уявна застава. На практиці не вказується майнове забезпечення коштів кредитної угоди з боку держави-позичальниці. Крім того, як досить дієвий, а інколи визначальний механізм в економічній політиці, державний кредит завжди передбачає політичний контекст. Саме ця його характеристика і визначає проблему не тільки теоретичного розв'язання, а й практичного втілення.

Позитивна роль державного запозичення полягає в тому, що це беземісійна форма поповнення бюджету для розширення можливостей задоволення державних потреб, фінансування непередбачуваних потреб, удосконалення організації грошового обігу, покращення стану розрахунків, розвитку пріоритетних галузей економіки тощо.

Державне запозичення можна розглядати крізь призму декількох категорій у сутності яких виявляються функції державного запозичення: як *економічна категорія* поєднує фінанси та кредит, зокрема, як елемент фінансової системи обслуговує формування і використання централізованих грошових фондів держави; як *фінансова категорія* виконує три функції: розподільчу, регулюючу та контролюючу [6, с. 178].

Державні запозичення можна також визначити як *політичну категорію*. У такому аспекті державний кредит виступає показником внутрішньополітичної ситуації в країні (особливо ступеня довіри громадян до держави) а також є певним економічним барометром у зовнішньоекономічній і геополітичній сферах.

Відносини в сфері державних запозичень виникають і можуть розвиватися тільки в результаті їх належного правового оформлення, тобто вони обов'язково мають юридичну основу. Через механізми правового регулювання держава може як гальмувати так і прискорювати суспільний прогрес, тобто суттєво впливати на відтворювальні процеси у суспільстві [12, с. 24]. Отже, правові норми як висхідні положення, на яких ґрунтується державне кредитування, відіграють визначальну роль.

Залежно від місця розміщення розрізняють *внутрішні державні кредити* і *зовнішні державні запозичення*. Конституція України передбачає, що джерелами наповнення державних і місцевих бюджетів можуть бути кошти внутрішнього і зовнішнього запозичення [1, ст. 15]. Механізм залучення позикових коштів у формі державного внутрішнього кредиту визначається урядом за погодженням із НБУ (йдеться про зобов'язання з випуску державних цінних паперів).

Основними характерними ознаками державних цінних паперів є те, що: емітентами виступають органи центральної виконавчої влади; кожен випуск даного виду цінних паперів забезпечується державою; держава несе відповідальність за зобов'язаннями по їх випуску.

Отже, державні цінні папери – це грошові документи, що випускаються і забезпечуються державою в особі вищих органів виконавчої влади, які здійснюють кредитну діяльність відповідно до законодавства України. З цього випливає, що цінні папери поділяються на державні та недержавні – цінні папери місцевих позик, облігації державних підприємств і цінні папери НБУ. Фактично всі країни використовують цінні папери державних зразків як фінансові інструменти. Метою їх створення є неемісійне фінансування дефіциту бюджету, тимчасового або постійного характеру.

Найпоширенішим способом державного внутрішнього кредитування є державна внутрішня позика, формою реалізації якої виступає облігація внутрішньої державної позики, яка є найбільш поширеним видом серед усіх державних цінних

паперів. Вона символізує боргове зобов'язання та дає право її власнику після закінчення відповідного строку одержати назад суму боргу і проценти по ньому. Реалізуючи облигації, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із відсотками чи виплачувати відсотки протягом терміну користування позичковими коштами, а після його завершення – повернути і суму боргу.

Слід зазначити, що випуск державних цінних паперів є найбільш економічно доцільним методом фінансування бюджетного дефіциту порівняно з практикою позичання коштів у Національному банку чи використання грошової емісії. Але не слід забувати про певні недоліки продажу державних цінних паперів для фінансування витрат держави. “Нові випуски можуть збільшувати державний борг і таким чином переносити частку фінансового тягара на майбутні покоління; розвиток первинних і вторинних ринків може викликати небажаний розподіл фінансових ресурсів і мати негативний вплив на розвиток інших фінансових ринків; величезні суми позик можуть призвести до зростання номінальних процентних ставок і зробити видатки бюджету більш сприйнятливими до змін процентних ставок; використання цінних паперів може послабити бажання уряду й інших органів влади контролювати свої видатки і, крім того, може збільшити залежність уряду від своїх кредиторів” [5, с. 227].

Основи організаційно-правового механізму відносин нашої країни з іншими державами світу і міжнародними фінансовими організаціями закладено в Конституції України [1] де сказано, що виключно законами України визначаються засади зовнішніх відносин, зовнішньоекономічної діяльності, встановлюється статус іноземних валют на її території, порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу.

Ст. 26 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність” [3] визначає, що зовнішні економічні відносини України з іншими державами регулюються відповідними міжнародними договорами і нормами міжнародного права. Відповідно до ст. 27 цього Закону, Україна самостійно набуває членства у міжнародних міжурядових економічних організаціях, установчі акти яких не суперечать цілям та принципам Конституції. Україна може вступити у відносини з міжнародними фінансовими організаціями на основі відповідних міжнародних договорів та/або установчих актів зазначених організацій.

На відміну від державного кредиту в формі внутрішніх запозичень, зовнішній державний кредит характеризується тим, що боржником у цих відносинах виступає уряд держави, а кредиторами – уряди інших країн, юридичні та фізичні особи іноземних держав, міжнародні фінансові організації. Державні кредити міжнародного характеру є рухом позик у межах економічних взаємовідносин. Уряди, банки та юридичні особи однієї країни можуть надавати власні валютні або товарні ресурси іншій країні.

Структуру зовнішнього державного кредиту України можна визначити так:

1. Кредити міжнародних організацій економічного розвитку (МВФ, групи Світового банку, ЄБРР).
2. Кредити, надані органами управління інших держав; сюди входить також і умовний державний кредит – міжнародні кредити, які надавалися під гарантії уряду України (із 2001 року на даний вид кредитів накладено мораторій).
3. Кредити, надані іноземними комерційними банками.
4. Облігації зовнішньої державної позики.

Найбільш істотний вплив на світову економіку мають такі міжнародні фінансові організації, як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк. Створення зазначених організацій закріплено рішенням ООН на спеціальній конференції, що відбулася в м. Бреттон–Вудс (США) у липні 1944 року. За своєю метою, ці фінансові організації мали сприяти якнайшвидшому відновленню світової економіки. МВФ – через заходи зі стабілізації валют, запобігання порушенням рівноваги платіжних балансів, усунення валютних обмежень, розвитку системи багатосторонніх міждержавних розрахунків; МБРР – за рахунок надання довгострокових позик, кредитів і гарантування інвестицій.

Поряд із офіційними міжнародними фінансовими організаціями існують також і неофіційні організації промислово розвинутих країн: Паризький клуб країн–кредиторів, де обговорюються проблеми щодо врегулювання, відстрочення платежів по державному боргу країн; Лондонський клуб, який займається проблемами врегулювання приватної зовнішньої заборгованості країн–боржників.

Окреме місце в системі міжнародних фінансових відносин займають міжнародні фінансові центри, через які здійснюється значна частина всіх валютних, депозитних, кредитних, емісійних операцій. Основними фінансовими центрами вважаються Нью–Йорк, провідна роль якого полягає в емісії акцій та облигацій, а також у торгівлі цінними паперами, і Лондон – основний європейський фінансовий центр, який займає перше місце у світі за обсягом міжнародних кредитних операцій. Іншими важливими фінансовими центрами є Цюріх, Франкфурт–на–Майні, Люксембург, Токіо.

Із середини 1970-х років міждержавне регулювання валютно–кредитних проблем частково перенесене на рівень нарад глав держав і урядів “Великої вісімки” і “Групи десяти”. Ступінь участі та впливу окремих країн визначається величиною їх внеску в статутний капітал, оскільки діє правило “виважених голосів” – їх кількість пропорційно залежить від частки грошового внеску.

Окресливши певні перспективи доступу України до ринку міжнародних капіталів, варто зупинитися на проблемних аспектах економічної політики держави та можливих напрямках оптимізації управління даними процесами у контексті її формування.

Основними причинами, які визначають проблеми економічної політики України на ринку капіталів є: – слабка скоординованість державної економічної політики, спрямованої на перетворення ринків капіталу в один із головних механізмів реалізації інвестиційного потенціалу національної економіки; – недосконалість законодавства, що регулює діяльність на ринках капіталу; – недостатньо сформована інфраструктура ринків капіталу; – нерозвинутість сектора інституційних інвесторів, зокрема відсутність інвестиційних банків і страхових компаній із спеціалізацією на інвестиційному страхуванні, венчурних фондів інноваційного спрямування; – неповне висвітлення відомостей про емітентів, професійних учасників ринку цінних паперів; – недостатність інформації щодо ризиків у використанні фінансових інструментів; – відсутність належної концентрації торгівлі цінними паперами й іншими фінансовими інструментами в системі біржової торгівлі; – відплив капіталу за кордон.

Що стосується відпливу капіталу, то йдеться не про експорт капіталу, що є нормальним економічним процесом, а про масовий відплив приватного капіталу в обхід правовим вимогам. За оцінками експертів, щороку за межі України вивозиться до 3 млрд дол. США, а усього вивезено понад 50 млрд дол. [20, с. 23]. З урахуванням впливу глобальної фінансової кризи на дані процеси, переведення приватного капіталу за кордон за останній рік значно перевищує будь–які прогнози. Тим більше, що точної цифри жоден аналітик не зможе спроєктувати. Вітчизняні спеціалісти виділяють такі основні способи відпливу капіталів за кордон (табл. 1).

Способи та механізми впливу капіталу за кордон.

Спосіб	Механізм
Банківський	Перекази й інші банківські операції, метою яких є переведення коштів в іноземній валюті, розміщених на рахунках в українських банках, на іноземні банківські рахунки.
Фізичний	Вивезення іноземної валюти, наявної та на кредитних картках або у дорожніх чеках, а також валютних цінностей, цінних паперів під час перетину українського кордону.
Експортно-імпортний, небанківські перекази	Валюта, яка отримується під час здійснення економічної діяльності за кордоном, може не повертатись на Україну, осідаючи в іноземних банках та на рахунках суб'єктів підприємницької діяльності.
Господарський	Ведення офіційної економічної діяльності, яка буде не вигідною для вітчизняного партнера. Така діяльність може проводитись із іноземними партнерами або тими українськими підприємствами, що територіально знаходяться за кордоном. При цьому неофіційні валютні прибутки можуть бути отримані й розміщені за межами України.

Джерело: розроблено автором.

Інший проблемний аспект у сфері доступу до інвестиційних ресурсів зосереджений у необхідності реалізації державної аграрної політики стосовно прискорення розвитку сектора АПК і стимулюванні участі комерційних структур в інвестуванні та кредитуванні розвитку сільськогосподарського виробництва та переробних підприємств [17, с. 381]. Вирішення цієї проблеми можливе за умови обов'язкового проведення переоцінки вартості майна підприємств сільського господарства за ринковими цінами [18, с. 422].

Розв'язання окреслених проблем передбачає необхідність надання державної підтримки програмі модернізації ринків капіталу, координацію дій центральних органів виконавчої влади у напрямі регулювання відносин органів місцевого самоврядування та галузевих міністерств. Основною ціллю державної економічної політики є посилення конкурентної здатності ринків капіталу. Це потребує розробки та реалізації ряду інституційних, правових і технологічних реформ ринків капіталу, зокрема й ринку цінних паперів.

Реалізація визначеної мети має спрямовуватися на об'єднання та зростання значення об'єктів інфраструктури в суспільстві й економіці, включення вітчизняної фінансової системи в глобальний фінансово-економічний простір, збільшення ліквідності, смності та капіталізації ринків капіталу. Ефективність державної економічної політики визначатиметься у цьому плані багатьма чинниками, найважливішим серед яких є врахування міжнародного досвіду. Світові ринки капіталу протягом останнього десятиліття стрімко модернізувалися за всіма напрямками функціонування – правовим, інституційним і технологічним, що у повній мірі відноситься й до ринку капіталів України.

Ось перелік завдань, які сприятимуть даному процесу:

проведення інституційної реформи ринків капіталу. Реформа передбачає формування інвестиційних компаній і банків, які б могли стати потужними економічними важелями. Слід підвищити значення інституту спільного інвестування. Сукупні національні накопичення мають спрямовуватись в дієві сектори економіки, а для цього треба удосконалити діяльність страхових компаній і пенсійних фондів, забезпечивши їх належною законодавчою базою.

- удосконалення і розвиток корпоративного законодавства, захист прав інвесторів, оприлюднення інформації для громадян-інвесторів і професійних користувачів;
- розвиток фінансових інструментів, які є об'єктом розміщення інвестицій. Необхідно розбудовувати ринки деривативів або похідних фінансових інструментів, удосконалюючи їх рейтинги на базі добровільних рейтингових оцінок;
- забезпечення податкового стимулювання ринків капіталу;
- реформування системи державного регулювання ринків капіталу. Пруденційний нагляд спеціальними органами за діяльністю банків та інших фінансових установ і забезпечення більш досконалої законодавчої бази сприятиме розвитку ринків капіталу в цілому.

Заходи економічної політики держави мають спрямовуватися на подолання дискретності та фрагментарності ринків капіталу. Законодавча база для інвестиційних компаній на сьогодні розроблена недостатньо. Слід забезпечити їх законну діяльність із комплексними інвестиціями, наприклад, дилерською діяльністю чи андерайтингом і управлінням активами тощо. Вони можуть надавати інвестиційні консультації, мати право первинного розміщення цінних паперів і надавання ними позики тощо.

Держава повинна сприяти формуванню та розповсюдженню інвестиційних банків як спеціалізованих установ. Можливість щодо розширення їх сфери впливу передбачається Законом України "Про банки і банківську діяльність" [2]. Здійснення вказаних заходів сприятиме підвищенню позитивного інвестиційного іміджу України і зміцненню позицій нашої держави як надійного партнера на міжнародному ринку капіталів.

Висновки. Грунтовний аналіз оптимальних можливостей доступу до кредитних та інвестиційних ресурсів дав змогу констатувати, що сьогодні державний кредит став необхідним механізмом коригування економічної політики нашої держави. У різні часи існували різноманітні способи використання державного кредиту, проте його вплив на економічну, політичну а інколи й військову безпеку держави завжди був значним, а у деяких випадках критично необхідним. Державні запозичення слід розглядати не лише як економічну й фінансову, а і як політичну категорію. У даному випадку вони виконують роль політичного показника внутрішньої економічної стабільності в державі й певного барометра сприйняття міжнародними фінансовими колами України як повноцінного суб'єкта міжнародних відносин.

З метою забезпечення фінансової безпеки України, державна політика у сфері запозичень повинна реалізовуватися в розрізі наступних функціональних блоків: розвиток державного внутрішнього кредиту; обґрунтування більш ефективного використання кредитних коштів.

Основними чинниками, які впливають на розвиток відносин державного внутрішнього кредиту є: ступінь довіри потенційних покупців боргових цінних паперів до органів державної влади; стабільна й прогнозована політична ситуація; стабільність національної валюти; пріоритет середньо- і довгострокових боргових державних цінних паперів.

Пріоритетними напрямками використання кредитних коштів мають бути: стимулювання і фінансова підтримка розвідки покладів корисних копалин в Україні; інвестування програм енергозбереження з метою зниження об'ємів критичного імпорту; нарощування обсягів високотехнологічного експорту шляхом підвищення стандартів якості вітчизняної продукції;

будівництво нових міжнародних транспортних коридорів і морських терміналів, модернізація автомобільних і залізничних доріг з метою утвердження України як транзитної держави; розвиток ринку інформаційно-комунікаційних технологій; інвестування програм розвитку туристичного й аграрного секторів; фінансування будівництва житла.

Реалізація боргової політики держави у даних напрямках допоможе перевести використання запозичених коштів із площини споживчих потреб у інвестиційну площину, що на даному етапі формування економічних відносин є запорукою розвитку економіки.

Перспективами подальших наукових досліджень має стати розробка власної моделі фінансово-кредитного механізму як складової державної економічної політики з метою подальшої поступової інтеграції України в світові ринки капіталу. Це створить можливості отримання доступу до додаткових фінансових ресурсів як джерела надходження інвестицій, що сприятиме зростанню вітчизняної економіки і підвищенню якості життя населення.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР, Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 р. № 2121–III – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” від 16.04.1991 р. № 959–XII – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Алексєнко Л.М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми та перспективи розвитку, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., Вид. буд-к “Максимум”, 2004. – 423 с.
5. Воронова Л.К. Финансовое право: Учеб. пособие для студ. юрид. вузов и ф-тов., Л.К. Воронова, И.Е. Криницький, А.П. Кучерявенко – Х., Право, 2006. – 384 с.
6. Дробозина А.А. Финансы. Денежное обращение. Кредит: Учебное пособие., А.А. Дробозина – М., Финансы, 2007. – 429 с.
7. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег, Ассоциация российских вузов., Н.Н. Любимов (пер. с англ.). – М., Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
8. Кириленко В.В. Ринок фінансового капіталу., В.В. Кириленко. – Тернопільський держ. економічний ун-т. – Т.: ТДЕУ, 2008. – 272 с.
9. Кілієвич О.І. Сучасна економічна теорія і державні фінанси: Зб. Праць., О.І. Кілієвич, І.В. Розпутенко, О.П. Романюк, В.В. Юрчишин; Українська академія держ. управління при Президентіві України. – К., Вид-во УАДУ, 1999. – 423 с.
10. Максимо В.Э. Мировые финансы., В.Э. Максимо; пер. с англ. – М., ДСКА, 1998. – 628 с.
11. Маршалл Альфред. Основы экономической науки., В.И. Бомкин (пер. с англ.) Дж.М. Кейнс (предисл.). – М., Эксмо, 2007. – 832 с.
12. Мозговий О. Цінні папери: історія та сучасність., О. Мозговий, А. Головко, О. Науменко. – О., КП ОМД, 2003. – 192 с.
13. Словник банківської термінології., Сайт-словник економічних, банківських та фінансових термінів., Режим доступу: <http://www.glossary.org.ua>.
14. Словник сучасної економіки Макміллана., Девід В. Пірс (голов. ред.), Олексій Мороз (пер. з англ.). – К., АртЕк, 2000. – 628 с.
15. Сорос Джордж. Джордж Сорос про глобалізацію., Андрій Фролкін (пер. з англ.). – К., Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 173 с.
16. Ткачук Т.Ю. Децентралізована державна позика як пріоритетне джерело фінансування потреб регіонів., Т.Ю. Ткачук, Вісник Національного банку України. – 2004., № 8., С. 12–15.
17. Точилін В.О. Розвиток секторів і товарних ринків України., НАН України; Інститут економічного прогнозування., В.О. Точилін (ред.). – К., 2001. – 398 с.
18. Точилін В.О. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституціональний аналіз., НАН України; Інститут економіки та прогнозування., Віктор Олександрович Точилін (ред.). – К., Експрес, 2009. – 637 с.
19. Трахтенберг И.А. Денежное обращение и кредит при капитализме., И.А. Трахтенберг. – М., Изд-во АН СССР, 1962. – 780 с.
20. Швайко М. Гроші – мастило економіки чи тіньового бізнесу? М. Швайко. – Віче. – 2007., № 6., С. 20–25.
21. Fisher J. Eurobonds., J. Fisher. – Euromoney Publication, 1988., pp. 4–16.

SECURITY AND HUMAN RIGHTS IN THE BALKANS, RUSSIA AND UKRAINE

P. Hristov, Dr. of Law, Full Prof.
Varna Free University “Chernorizets Hrabar”, Bulgaria

Conference participant

The article presents a review of the problem about the security and human rights in the Balkans, Russia and Ukraine. The modern democratic countries have adopted the French model which has been historically imposed. In this model, personal security has been regarded as supreme value guaranteed by the state. The legal definition adopted in Bulgaria, Russia and Ukraine deviates from that line and goes another direction where “national security” is regarded as alternative to the “human rights” category.

Keywords: security, personal security, right for security, national security, human rights

This is a thought of a modern Bulgarian playwright, Konstantin Iliev, stating that man identically to all living creatures, cannot survive without food or water. Man is distinguished by the feature that he or she does live for things he or she does not really need. In the opinion of Maslow, next after food and water, security is most important. From the psychological aspect, satisfying this need for security will ensure freedom for further actions and activities. Unlike animals, man does not just strive to avoid hazards, but also to create possibilities for active performance beyond the sphere of immediate protection and survival. Therefore, satisfying of the need of security represents a fundamental condition for man’s full-blooded realization.

In phylogenetic terms, formation of human need of security is a long process of separating a human being from his/her direct interrelations with natural environment. Make and use of tools and manmade hideaway, evolution of joint actions and formation of social relations have gradually resulted in an artificial environment of habitation, and man cannot survive without it. Left alone a human will die quickly because a man alone could not rely on himself/herself to run so quickly and man has no sharp teeth or nails, and is in no way protected against temperature fluctuations, etc. Therefore, the scope of the need of security includes establishing and maintaining an artificial environment for living (Величков, 2004).

Solving a task like this is not in the powers of a lonely individual, but requires collective efforts, and these in turn, determine the social nature of artificial environment created by men for their living. The effect of this is - in exchange for protection provided against natural hazards this artificial environment challenges a human individual with a new type of threat, such as those arising in human interrelations and human society. It is not accidental that the French declaration of human and citizen rights of 1789, security as a natural and irrevocable human right has been rated level with social constitutional values such as freedom, ownership and opposition to violence.

From the psychological point of view, activation of the need to be secure has been a complex of internally coordinated processes. Its power to motivate is manifested either by negative emotional experiences (fear, anxiety, tension), caused by existing threat and risks assumed, or as positive emotions where people are facing abstract or real dangers, but they are in a secure position (Величков и съавт., 1998). This situation, in my opinion, entails a methodological resource that can help organize one's efforts towards establishing effective and efficient mechanisms for human right protection.

In Bulgaria the naked eye can see that policies and practices developed and applied by "people with positive emotions" (nationals of the USA and Western Europe) and designed for "people having negative emotional experiences" (nationals of Russia, Ukraine and the Balkan countries) do not lead to the expected results. Here, in the first place, it would be worthwhile to see the varying assessment of priorities in the activity related to human rights protection.

The annual reports of the Bulgarian Helsinki Committee, whose activity is financed by and managed by the West, highest priority is given to the issues related to gypsies, migrants, ill-treatment of persons detained by the police and poor condition in prisons.

The summary annual reports of the minister of justice relating to the implementation of the decisions of EC court of Human rights, made based on a template specified by Brussels, accentuate unacceptably long duration of criminal and civil proceedings (10, 15 and even 18 years), poor conditions in prison, unreasonable use of guns and excessive police power, failure of the court to implement control on administrative acts for expulsion of foreigners, removal of the right to access qualified information and the like;

At the same time, the review of Bulgarian media has shown that, most Bulgarian citizens are mostly interested in widespread poverty, domestic crime, which practically overlaps with Roma /gypsy crime and the inefficiency of the judiciary system.

In my daily work of university administrator I must handle cases arising from poverty, being an obstacle for the students to pay their fees for education, to procure the required learning resources, to visit regularly the classes. Particularly irritating are the inequalities between state and non-state universities and systemic discrimination by the state administration of the students and graduates of the non-state universities. Such differences have a diffuse effect and lower the efficiency of activities related to protection of human rights. Considering the social ethics and social psychology factors in the historical plan, it has been traditional for the study of this problem, starting as early as Thomas Hobbs. Speaking of the human rights in Russia, Ukraine and Bulgaria in the context of protection of national security, first comes the question of freedom and how fair are its civilizing intents. For example, a lady, one of our PhD students from Kazakhstan, has paid attention to the fact that, while in the western world "being imprisoned" represents a universal punishment measure, with the Nomadic peoples of the East, the customary practice has been to impose a punishment of absolute freedom, i.e. being chased away from the tribe into the vast steppe, i.e. expulsion from the artificially established secure environment.

From the aspect of activating the need to feel secure, between people living in the USA and Western Europe and those living in Russia, Ukraine and Bulgaria, civilizing intent can also be seen. The line of separation can be seen as placed by Jean Calvin as early as the 16th c., who has set the basic idea in the protestant ethics that success of worldly affairs is a sign of God having chosen the man's salvation. This motivates continuous striving for growing prosperity. Practically the effect of this, in the opinion of Max Weber, is rapid accumulation of capital and growth of production. In this sense, the notion of freedom being the absence of external obstacles of man's welfare in man's own environment quite naturally leads the West to the emergence of the modern state as the counterpoint of absolutism. The goal of any state unification under the Declaration of Human and Citizen Rights adopted in France in 1789,

At the same time, in the East (Russia, Ukraine, and the Ottoman Empire including Christian Balkan peoples) the still dominating idea of state device is in consideration of the God's justice, i.e. meaning "Unwavering will to give everyone their own". This idea developed at the time of Plato, adopted by orthodox Christianity. Therefore, as Nasim Taleb has written in his works, while the protestants who relate human efforts to reward and personal responsibility – for them, this being a sequence of events that need no explanation or establishing of logical relations, orthodox Christians (Russia, Ukraine, Bulgaria, Serbia, Macedonia, etc.) feel the need of having an explanation of the meaning and causation (Taleb, 2009).

In this context we should seek the explanation of the fact that, Russia, Ukraine, and Bulgaria the ideas of etatism have been fairly acceptable for public consciousness. It is the ideological product of the West developed purposefully for the European monarchs as the vaccine against the ideas of the Great French Revolution. According to Hegel, the objective of the state is not to defend the interests of individuals, their relevant freedoms, property or lives, but rather the opposite – the state is the supreme power, therefore the state can have claims against the life and the property of any individual and can demand, as required, such man's sacrifice in favor of the state.

The preamble of the Constitution of the Republic of Bulgaria of 1991, individual rights, dignity and security constitute the ultimate principle. The penal code of year 1968 however, makes foremost provisions against crime against the republic, then in the second chapter comes crime against personality. This ambivalence – accepting the form of liberal principles and notions while filling these with traditional content, full of etatism, has been specifically palpable in the sphere of national security. The term of "national security in itself", was adopted in the country after the democratic changes. It has been used in six wordings of the Constitution, a fact that places us in line with the Ukraine and other former soviet republics.

Furthermore, in such countries the liberal determination of national security imposed in the United States and Western Europe – as the capacity of the state to defend national values, has been ignored at the dispense of the Russian notion of national security as the "condition of being defended". And since this notion is not suitable for use in the sphere of law, Bulgaria's national security has as a matter of fact been defined as an alternative for law order. Thus at the level of legislation, the basis of a direct way to a "state garrison" is established.

I will finalize with two paradoxical facts:

The first – the Russian understanding of national security was implemented as definitions and legal terms by politicians, who have

defined themselves as Russophobes, as supporters of liberal ideas, aided financially for example by America for Bulgaria Foundation.

The second – Russia has been in the process of reconsidering of the widely spread notion of national security and adoption of the pragmatic western definition of this term. Bulgarian politicians notwithstanding their party affiliation, however still remain surprisingly attached to the dogmas of etatism.

References:

1. Величков А., М. Радославова, С. Василева, В. Тодоров, Метод за оценка на индивидуалните различия в потребността от сигурност, Българско списание по психология, 1, с. 56-75
2. Величков А. Личната сигурност в големия град, ISBN 954-751-060-6. - София, 2004, с. 10
3. Гоббс Т. Избранные произведения. – Москва., 1964, Т. 2, с. 152
4. Монтескье Ш.Л. О духе законов. - Москва., 1999, с. 138
5. Taleb N. Black swan. Effects of unlikely things on life and market, 2009, pp. 110-111

IS THE PREVENTIVE POLICY FOR INTERRUPTION OFFENDERS' CRIMINAL CAREERS EFFECTIVE?

G. Kovacheva, PhD, Assist. Prof.

Varna Free University «Chernorizets Hrabar», Bulgaria

Conference participant

The article is dedicated to the connection between institutional treatment in early age and following process of establishment of a lasting model of criminal behavior. The effectiveness of preventive policy is connected with inclusion of the offender's social environment in institutional impact on his behavior. That is a necessary condition for interruption his criminal career.

Keywords: preventive policy, stigmatization, minor and juvenile delinquents, institutional treatment of the delinquents, offenders' criminal careers.

Criminological views on approaches to interruption individual criminal behavior have undergone a long evolution. Criminal-oriented state policy narrows its borders. In the same time the adoption of alternative sanctions and measures to combat crime is widely applied in the laws of the various countries. The view that enlightenment and upbringing are among the main means of preventing crimes¹ is constant in time. No measure with repressive character can achieve such an effect as the early preventative impact.

Already in the second half of the last century, representatives of the new social defense arrived to a conclusion that the passive understanding of the criminals' isolation must be abandoned and an active impact on offenders must be undertaken to interrupt the danger of developing a criminal career. This impact involves healing and educational measures². The development of Symbolic interactionism leads to the emergence of the Labeling theory, which presents a new perspective on the causes of deviance³. The stigmatization of deviant is explained by social interactions and building self-consciousness as a result of sanctioning and labeling⁴. A number of international acts, among which United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules", 1985) and United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines, 1990), take into account the young offenders' risk of stigmatization. The focus in the new preventive policy is on limiting the contact of young people with the formal justice system and expanding opportunities to influence in family, school and community. An expression of these views is also the Restorative justice, exclusively oriented towards young offenders and their integration into society⁵.

Alongside these views in the modern criminology and social practice, during the last century in Bulgaria were laid the foundations of the humanistic criminal policy on juvenile offenders. The creation of specialized institutions for the accommodation of the perpetrators of anti-social acts and juveniles released from criminal liability is borrowed from the views of the new social defense. Such institutions are socio-pedagogical boarding school and educational boarding-school, where minors and juveniles offenders are accommodated.

In the whole process of reforming the policy to reduce juvenile crime, the role of local commission for fight against anti-social acts of minor and juvenile delinquents is particularly important. It develops on the basis of protecting the offender from the negative consequences of his contact with the court and providing the case for consideration by a special non-judicial jurisdiction. In performing the jurisdictional activity defined as „transformed jurisdictional powers”⁶, the focus is on the commissions' legal status as a state-public body. They include representatives of the public engaged in preventive activities. Thus, for over half a century, in the offenders' early preventative impact has been gained considerable practical experience. Nevertheless, antisocial acts of minors and juveniles and juvenile crime keep the persistent high levels achieved in the years after 1989⁷. This determines the unfavorable trends in recidivism among those who have started their criminal career at an early age.

In analyzing the reasons for the lack of sufficient effectiveness in the individual-preventative impact on young offenders, it is necessary to take into account the specifics of the crime prevention policy. Its characteristic feature is institutionalization. The legislator provides a range of institutions for fight against anti-social acts of minor and juvenile delinquents, children's protection

1 Beccaria, C. За престъпленията и наказанията [On Crimes and Punishments], Ed., Tedina”, Varna, 1993, pp. 133-137.

2 Ancel, M. Social Defense. A modern Approach to Criminal Problems. Routledge, 1998, p. 109.

3 21st Century Criminology: A Reference Handbook. Edited by J. Miller, volume 1, 2009, p. 254.

4 Tannenbaum, F. Crime and the Community. Columbia University Press. New York and London, 1938 (Original from University of Michigan), p. 19.

5 West, D. Delinquency: Its Roots, Careers and Prospects, London: Heinemann, 1982, pp.104-110. See also: Braithwaite, J. Crime, Shame and Reintegration. Cambridge University Press, 1989, p. 13. McGrath, A. Offenders' Perceptions of the Sentencing Process: A Study of Deterrence and Stigmatisation in the New South Wales Children's Court. The Australian and New Zealand Journal of Criminology, Vol. 42, № 1, 2009, p. 39.

6 Zdravkov, P. Противопоществените прояви на маловръстните [Antisocial acts of juveniles]. Sofia, 1967, p. 45.

7 Stankov, B. Малолетни, непълнолетни, противопоществени прояви, престъпления, отговорност, [Minors, juveniles, anti-social acts, crimes, liability], ВСУ „Черноризец Храбар”, Варна, 2012, с. 31-41. [VFU „Chernorizets Hrabar”, Varna, 2012, pp. 31-41].

and realization of the criminal liability of juvenile offenders. In all of them, the participation of the state is leading. Even when state-public bodies as local commissions are created, the representatives of the public included in their staff are specialists in the field of pedagogy, psychology and law. The direct contact and interaction with the wider social environment, including offenders' environment is limited.

This, in turn, leads to the institutionalization of juvenile deviants. It includes first of all offenders with primary deviations performing their first anti-social acts as minors and juveniles. They are the subject of an impact by local commissions when hearing educational case and enforcing educational measures and by inspector in a children's pedagogical room when taking into report. Further, when the possibilities of imposing the lighter educational measures are exhausted, the institutional response includes a wider range of institutions. These include the court, when local commission has made a proposal to impose an educational measure – accommodation in socio-pedagogical boarding school or educational boarding-school and the administration of these establishments. Going forward, when the process of formation of criminological attitudes develops, the juvenile who committed a crime is subject to the influence of the prosecutor of the pre-trial and the court in the trial proceedings. In cases where there are preconditions for diversion from the trial and releasing from criminal liability, prosecutor or court may refer the case to the local commission for the imposition an educational measure.

This formal institutional treatment of juvenile offenders has certain consequences on their personality and behavior. They are related to their future criminal activity. The results of the research conducted in 2016 among 225 individuals, serving a sentence of imprisonment at Varna prison, point to such a conclusion. According to them, reporting in a child pedagogical room ($F = 8,887$, $p < 0,01$), accommodation in a boarding school or reformatory ($F = 11,970$, $p < 0,01$) and conditional release ($F = 7,278$, $0,01 < p < 0,05$), show high coefficients of relevance to the stability of the criminal career. In the retrospective study on the mechanism of deviant's behavior escalation and its corresponding institutional response, the role of the social environment to deter deviant attitudes seems to be in the background.

There is a serious deficit of social support for the re-education and reintegration of young offenders in the process of institutional sanctioning and immediately afterwards. According to the respondents' data, the social environment is rather a catalyst for the formation of the negative self-assessment in result of the institutional impact. The analysis based on E. Lemert's model of secondary deviation¹, shows the negative effects of institutionalization.

First of all, the offender's family is not sufficiently involved in preventive policy. The retrospective approach provides an opportunity to trace the family environment factors influencing primary deviations and subsequent new primary deviations. It turns out that these factors have a significant impact on the stability of the criminal career further adulthood. They are predominantly connected with the father's attitude towards the deviant and include: „fear” ($F = 8,850$, $p < 0,01$), „lack of understanding” ($F = 7,278$, $p < 0,01$), „isolation” ($F = 3,657$, $p = 0,057$), „imposing severe punishments” ($F = 10,722$, $p < 0,01$), „eviction from home” ($F = 10,342$, $p < 0,01$). The interaction between local commissions as a specialized early warning authority and the families of the perpetrators of anti-social acts is related to the participation of parents in educational cases and sanctioning them for not taking sufficient care of the child's education (art. 15 of the Law, for fight against anti-social acts of minor and juvenile delinquents). It is illusory to think that state coercion towards the parents of institutionalized children can lead to effectiveness in the preventive impact. Interaction between the institutions and the family environment of offenders should be related to the involvement of the family in the overall process of re-education and reintegration of minors and juveniles. Particularly suitable is such a form of restorative justice such as family-group conferencing². Elements of this procedure can be included in the proceedings before the local commissions. Moreover, there are several educational measures with a restorative potential in the legislation for anti-social acts of the minors and juveniles like apology, reparation of the damage through work, community service³.

On the next place, the potential of the school for the resocialization of offenders is not fully used. The results of the study show an equal number of support reactions, respectively - the disapproval of the offenders by their classmates. However, reactions were detected like „indifference” (7,1 %) and „ignorance” (5,3 %) of the classmates in connection with the anti-social acts and crimes committed. There are also reactions related to lack of interest in dealing with offenders among teachers (6,3 %). Because of the negative effect of isolation and indifference in the process of socialization, it would be appropriate to use the method of joining juvenile deviants in the school environment. Mentoring is an effective form of interaction between the offender, other pupils and teachers, providing support and leadership skills⁴. It has the potential to overcome deviant attitudes and to support the educational process. Mentoring can be used on the principle of „snowball”. Offenders who have received support from their mentors in the process of correcting their behavior may become mentors of other pupils who have committed anti-social acts for the first time. In these cases, the imitation mechanism, which is characteristic of the age of the minority, will be used. Another effective form of interaction in the school environment for overcoming behavioral abnormalities is peer mediation. It can be used as an informal way to resolving school conflicts. Studies from the application of this method in other countries show a reduction in school conflicts of 80%⁵.

Furthermore, the wide social environment of neighbors and acquaintances of the offenders remains an unused resource in crime prevention. At the same time, this environment is among the factors of informal stigmatization fixed by the study in Varna prison. The disapproval reactions generated in it have a significant influence on the stability of the criminal career in interviewees ($F = 9,948$, $p < 0,01$). In the case of early preventive impact on individual criminal behavior, it is appropriate to work on the ground by teams of specialists. The practice of joint meetings of representatives of local committees, inspector in child pedagogical room and the public educator with the offender and his parents is a good basis for such interaction. It allows informal meetings in a family environment to identify a close circle of people who are familiar with the child's anti-social acts. This may subsequently allow the commissions to organize a meeting with these persons to discuss the issues and conflicts with a view to their future neutralization.

In summary, overcoming the institutionalization of juvenile offenders is necessary in order to limit adult recidivism. This can be achieved by: 1) reducing deviant's contact opportunities with too many correctional institutions; 2) restricting of measures on isolation from the social environment and accommodation in institutions; 3) active inclusion of the social environment of the offender in his reintegration.

1 Lemert, E. 1951. *Social pathology: a systematic approach to the theory of sociopathic behavior*. New York: McGraw-Hill, (Original from University of Michigan), p. 77.

2 McCold, P. *Primary Restorative Justice Practices. Restorative Justice for Juveniles. Conferencing, Mediation and Circles*. Ed. by A. Morris & G. Maxwell. Institute of Criminology Victoria University of Wellington, New Zealand, Oxford – Portland Oregon, 2001, p. 45.

3 Chankova, D., A. Păroșanu. *European Research on Restorative Juvenile Justice, Vol. I, International Juvenile Justice Observatory*, Brussels, 2015, p. 31.

4 Cowie, H., P. Wallace. *Peer Support in Action. From Bystanding to Standing By*. SAGE Publications, 2000, p. 21.

5 Ibid, p. 33.

References:

1. Ansel, M. Social Defense. A modern Approach to Criminal Problems. Routledge, 1998.
2. Beccaria, C. За престъпленията и наказанията [On Crimes and Punishments], Ed., Tedina". - Varna, 1993.
3. Braithwaite, Crime, Shame and Reintegration. Cambridge University Press, 1989.
4. Chankova, D., A. Păroşanu. European Research on Restorative Juvenile Justice, Vol. I, International Juvenile Justice Observatory. - Brussels, 2015.
5. Cowie, H., P. Wallace. Peer Support in Action. From Bystanding to Standing By. SAGE Publications, 2000.
6. Lemert, E. 1951. Social pathology: a systematic approach to the theory of sociopathic behavior. - New York., McGraw-Hill, (Original from University of Michigan).
7. McCold, P. Primary Restorative Justice Practices. Restorative Justice for Juveniles. Conferencing, Mediation and Circles. Ed. by A. Morris & G. Maxwell. Institute of Criminology Victoria University of Wellington, New Zealand, Oxford – Portland Oregon, 2001.
8. McGrath, A. Offenders' Perceptions of the Sentencing Process: A Study of Deterrence and Stigmatisation in the New South Wales Children's Court. The Australian and New Zealand Journal of Criminology, Vol. 42, No. 1, 2009.
9. Stankov, B. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност, [Minors, juveniles, anti-social acts, crimes, liability], ВСУ „Черноризец Храбър”, Варна, 2012 [VFU „Chernorizets Hrabar”, Varna, 2012].
10. Tannenbaum, F. Crime and the Community. Columbia University Press. New York and London, 1938 (Original from University of Michigan).
11. 21st Century Criminology: A Reference Handbook. Edited by J. Miller, volume 1, 2009, p. 254.
12. West, D. Delinquency: Its Roots, Careers and Prospects, London: Heinemann, 1982, pp.104-110.
13. Zdravkov, P. Противообществените прояви на маловръстните [Antisocial acts of juveniles]. Sofia, 1967.

ПРОБЛЕМЪТ „ПРЕСТЪПНОСТ“ В БЪЛГАРСКИТЕ МЕДИИ / THE PROBLEM OF "CRIME" IN THE BULGARIAN MEDIA

Велчев Б., докторант
Варненски свободен университет «Черноризец Храбър», България

Conference participant

Обсъжда се проблемът за реалността на престъпността в медийната реалност на България днес. Очертават се основните проблеми и активността на медиите в тяхното отразяване.

Ключови думи: престъпност, наказателно правосъдие, медийна реалност, комуникационна спирала, медийна сугестия, организирана престъпност, корупция.

The article discusses the problem of the reality of crime in the media reality of Bulgaria of today. It outlines the main problems and the activity of the media in their coverage.

Keywords: crime, criminal justice, media reality, communication spiral, media suggestion, organized crime, corruption.

1. Престъпността като масово и исторически непреходно социално явление съпътства човешката цивилизация. Митът за нейното ликвидиране е преодолян. Породената от глобализацията транснационална престъпност не оставя съмнение в илюзорността да съществува в бъдеще общество без престъпления. Медийната активност в отразяване на съвременната криминална реалност също не разкрива основания за поддържане на отхвърлената теория за престъпността като иманентна само на определени общества.

От години електронните медии и „хартиената преса“ поднасят с такава интензивност криминалната информация, че човек започва да се възприема като част от усложняваща се криминална действителност, която измества положителното в обществото.

Престъпността и медиите са реалности антагонисти – първата има за свое битие тъмната страна на общественния живот и се чувства най – стабилна в латентната си форма. Противно на това, медиите съществуват доколкото дават живот на всичко, което поддържа обществен интерес. Те извеждат като императив, а понякога спекулативно като оправдание, „Обществото иска да знае“, запазвайки преценката за исканото за себе си. „Благодарение на медиите, пише У. Бек, ние водим един вид двойно съществуване в пространствено и социално отношение¹. Проблемът е, че медиите изграждат една „реалност“ за съществуващата престъпност и функциониращото наказателно правосъдие, която е субективно структурирана. Тя може да представя точно и обективно картината на престъпността, но може да я изкривява и то най – често съзнателно по начин, отговарящ на интересите на собствениците на медиите, които поддържат определена медийна политика. По субективно желание на медията един неособено значим криминален казус може посредством умело изградена „комуникационна спирала“ да го превърне в особено важен за потребителите на информация проблем. Спекулативният подход може да преследва и определена цел в конкретната политическа ситуация – отвлечане на вниманието от сериозни за обществото тези. Напълно противоположен е другият подход, на който акцентират българските медии – зрелищно провеждане на акции, с което се привлича вниманието и формира, респективно, поддържа обществено мнение за решимост на институциите да се противодейства на тежката престъпност, и в частност – на организираната престъпност и корупцията.

2. След 1989 г., т.е. в периода на трансформация на обществото към демокрация, престъпността в България стана сериозен проблем. През 1993-4г. бе отбелязан своеобразен взрив. Парадоксът е, че някъде към 1999 г. този проблем беше изваден от полето на системните криминологични изследвания, което улесни управляващите в представянето на изгодна на тях картина на престъпността. Получи се своеобразна надпревара в изтъкване успехите на всяко ново правителство в овладяване на престъпността.

Така, ако през 1992 г. полицията е регистрирала малко над 224 хиляди престъпления в страната, през 1997 г. – малко над 241 хиляди престъпления, то след това до 2016г. броят на регистрираните престъпления значително намалява. През 2016 г. броят им е под 100 хиляди. В същото време медиите агресивно „атакуват“ общественото съзнание с множество и ежедневно

извършвани криминални прояви. Разминаването между полицейската статистика и общественото мнение за престъпността е впечатляващо. Идеята за утвърждаване на изследванията с цел разкриване на действителната престъпност в страната остана нерализирана. Постепенно бяха закрити без излагане на мотиви двата държавни изследователски центровете – Съветът за криминологически изследвания и Секцията по криминология в Научно – изследователския институт по криминалистика и криминология при вътрешното министерство. Проблемното регистриране откри възможност за сериозно увеличаване на латентната престъпност – непозната по структура, неконтролирана и неподдаваща се на научнообосновани превантивни стратегии.

3. В тази ситуация нарасна ролята на медиите. Те се превърнаха в своеобразен коректив на държавната политика чрез представяне на криминални събития, активизиране на разследващата журналистика, откриване линии за гражданско участие.

Попаднал във властта на медиите, отделният човек и обществото като цяло, формират своето мнение правилно, едностранчиво или изцяло невярно. Обективна ли е медийната информация или тя се филтрира спекулативно и чии интереси обслужват медиите. Как може да се ориентира българинът, при положение че през 2016 г., България беше поставена на 113 място в света по обективност на медиите. *PR* познават „законите на имитацията“, към които насочи още през 19 век *Габриел дьо Тард*, както и обстоятелството, че сугестията постига целите си от разстояние. Известно е, че *дьо Тард* разглежда сугестията в тясна връзка с хипнотизма². Имат ли такова въздействие съвременните медии. За *Р. Фидълър* не остава съмнение, но той е оптимист, че „репортерите са под все по – голям натиск да пишат „кликвейт“ материали“, говори за „катастрофа за цензурата в по – ограниченото пространство, каквото е то в малките страни, остава по – голям, предвид възможния монопол върхуосновните медии.

Националните медии не са единственият информационен източник за престъпността и правосъдието. Студенти по право в три български юридически факултета формират професионалното си отношение към престъпността и наказателната политика от най – големите световни медии: *BBC, CNN, Deutsche Welle* и др. Но какви са гаранциите за истинност? *Тимъти Лий* посочва, че „репортерите са под все по – голям натиск да пишат „кликвейт“ материали“, говори за „катастрофа за разбирането от обществото на актуалните въпроси“⁴. Очевидно информационната среда е неизмеримо противоречива, а човекът е оставен да се самоопределя в информационните потоци.

4. За криминологичното познание в онази негова част, която се основава на медийната информация, важи в пълна сила казаното от *M.E. McCombs* и *D.L. Shaw*, че медиите не само „сортират“ по определен начин събитията от света, изпълнявайки функцията на *agendasetting*, нещо повече, те буквално диктуват кое е жизнено важно за момента, „за какво си струва да се мисли“⁵.

5. Българските медии използват познатите способности за селектиране и предлагане като продукт на медийния пазар.

Информацията за извършено престъпление е най – често прилаганият способ. Селекцията води медията към по – тежките криминални инциденти или към такива, към които медийният интерес е вече заострен посредством комуникационната спирала: престъпления (кражби, грабежи и тежки прояви на агресия) против възрастни хора, чиято виктимизация през последните две десетилетия е значително увеличена. През последните години детската агресия във фокуса на медиите до степен да се инициират законодателни решения под засилен медийен и обществен натиск. Разгръщането на криминалния казус във времето в медийната реалност може да доведе до противоречиви решения в практиката на органите на съдебната власт – примерът с 18 – годишния ученик от Враца, чиято смърт настъпва в конфликт с двама братя, наричани „*Банчиките*“ и съществено променяне на правната квалификация в течение на месеци.

Ежедневното информироване за пътнотранспортни произшествия формира няколко важни за наказателното законодателство и съдебната практика проблема – основно засилване на репресията като следствие на тежките резултати. Едно прави впечатление – медиите не диференцират престъпленията с оглед на формата на вината – умишлена (най – често престъпления, извършени при евентуален умисъл) и непредпазлива, която е характерна за престъпленията по транспорта – и друго: напълно се игнорират поощрителните норми, предвиждащи намалена наказателна отговорност при указана помощ на пострадалия, например, от самия нарушител.

Анализите, на криминологични проблеми се появяват по – рядко. Те се разработват от утвърдени журналисти с авторитет и висок професионализъм. Материалите аргументирано оборват правителствените тези за успехи в овладяване на престъпността. Категорични са, че само репресия не може да реши тежък социален проблем. На твърденията, че с арестите на престъпници, престъпността в страната е значително намалела, журналистът *Й.Н.* противопоставя анализ, поместен във в. „Капитал“ със заглавие: „*Ако е вярна статистиката на МВР (Министерство на вътрешните работи), то престъпността изчезва*“. *Е.Е.* журналист от неиздавания от 31 юли 2015 г. в. „Преса“ отбелязва неправилния подход по изместване на изследванията на престъпността в период на тежка криминална ситуация (1999 г.) с трайно изследване служебната натовареност на прокурорите. Подмяната на задачите на националния криминологичен център за журналистиката е абсурдно.

Медиите приемат с ирония изявлението на премиера, че в България няма корупция, щом като във всекидневник е поместена статия със заглавие: „*Корупцията стигна до кокала*“.

Голямата тема на обществото и медиите е *организираната престъпност*. Медийната реалност е изключително богата, но се наблюдава кампанийност в отразяването на тази престъпност при твърдото убеждение, че тя трайно е обхванала страната. Акцентът е върху показните акции на полицията по „разбиване“ на престъпни организации и проследяване процесът на криминализация на босовите. Проследява се престъплението в страната на италианските *Camorra* и *N'drangheta*, както и на албанската мафия и колаборацията на български престъпни организации в рамките на транснационалната престъпност.

Анализът на медийните информации утвърждава убеждението за обърканост в правителствата и специализираните институции, прилагат се неефективни стратегии. Показателно е заключението на президента Стоянов (в. „Труд“ от 9 окт. 1997 г.): „*Нямаме концепция за борба с бандитите*“. Концепция не е разработена до днес.

Проследяването на наказателното законодателство, неговото прилагане и отразяването му в медиите извежда на преден план липсата на национална наказателна политика. Интересът е към *детското правосъдие* и идеите за негово реформиране, но инициативата е на неправителствени организации без професионален опит. Исканията са за фундаментална промяна на правния режим на малолетните (8 – 14г.), които по закон са наказателно неотговорни, и на които за извършени противообществени

2 Де Тард, Г. (2004). Сравнителная преступность. В Сб. Преступник и преступление., Сравнителная преступность., Преступления толпы. Библиотека кримиолога. Инфра – М., Москва (перевод с французского), с. 296 и сл.

3 Фидълър, Р. (2005). Медиаморфоза. Да разберем новите медии. Изд. Кралица МАБ, София (превод от англ. ез.), с. 299 и сл.

4 Тимъти Лий. Защо Facebook вреди на демокрацията?, препечатано във вестник „Сега“ от 12 септември 2016г. (България) от Vox.

5 Цит. по: Добрева, Е. (2011). Аспекти на масмедийната „реалност“, изд. Факул. - София, с. 21–2.

прояви могат да бъдат наложени задължителни възпитателни мерки и другото искане – деинституционализация на интернатите, в които биват настанявани от съда малолетни и непълнолетни (14-18 г.) правонарушители. Наподобява се *моделът Масачузетс*⁶, без това да е огласено и без да се посочва ефектът от деинституционализацията. За медиите е трудно да отразят баланс между обществения интерес и спазването на правата на гражданите. В. „*Сега*“ от 23 февруари 2017 г. помести статия „*Съдът (Европейският съд по правата на човека) се развихри на четвърта инстанция*“, със забележката, че България се е върнала на върха на „вечната класация“ на Страсбург за най – много издадени присъди (решения!) по дела за нарушение човешки права в Европа. Медийната реалност, структурирана не със спекулативни цели, може да стане важен фактор за въздействие върху общественото съзнание и оттам върху престъпността.

МОДЕЛИРАНЕ НА ТРЕНИРОВЪЧНИТЕ ЗАНЯТИЯ В ЛИЧНАТА ЗАЩИТА / MODELING OF THE TRAINING EXERCISES IN SELF DEFENSE

Къчев О., доц. д-р
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, България

Conference participant

The detailed study of technique and tactics is one of the main tasks of the training course of self-defense using techniques from different martial arts. This process is usually composed on the basis of methodological principles and practicable in particular training methods that duly reflect the specifics and peculiarities of the competition in martial sports as an element of single physical self-defense. The requirements for traditional martial arts such as judo, karate, aikido, jujitsu, sambo, wrestling, boxing, etc., which techniques are the basis of self-defense, provide complex preparation that lasts for a long time (months / years); the application of a variety of techniques in extreme situations that occur in life. These techniques are more refined and do not rely on big muscles, but on the speed, agility and accuracy of performance; work with and against cool and firearms; working with opponents of different weight categories, respectively, with different body structure and qualities; serious psycho-physical training and methods that are not familiar to the general public; motivation for survival and lifestyle. Being the main methods and methods for improving skills and habits, learners use, above all, specific modeling from different sides of combinations, on the basis of which special training individual assignments for personal protection are developed.

Keywords: modeling, self-defense, attacking actions, formal (situational) modeling, standard fighting situations.

*„Eluculentissimum est edocendi genus exemplorum subditio
- Най-добрият начин да се обучава е да се обучава с примери”
Латинска сентенция*

Детайлното изучаване на техниката и тактиката е една от главните задачи на учебно тренировъчния процес по лична защита с използване на техники от различните бойни изкуства. Този процес се композира по правило на основата на методически принципи и реализуеми в частност методики на обучение, които надлежно отразяват спецификата и особеностите на съревнователната дейност в бойните спортове, като елемент на единична физическа самоотбрана. Изискванията към традиционните бойни изкуства като джудо, карате, айкидо, джу-джицу, самбо, борба, бокс и др., чиито техники са в основата на личната защита, предявяват комплексна подготовка, която трае продължително време (месеци/години) с прилагането на разнообразни техники в екстремални ситуации, които се срещат в живота. Тези техники за лична защита са по-рафинирани и не се залага само на грубата физическа сила, а на бързината, ловкостта и точността на изпълнение; работа със и срещу хладно и огнестрелно оръжие; работа с противници от различни телови категории, съответно и с различна структура на тялото и качества; сериозна психо-физическа тренировка и методи, които не са познати на широката публика; мотивация за оцеляване и начин на живот и др.

Системата на обучение по дисциплината „Лична защита“ на студентите от професионално направление „Национална сигурност“ във Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“ е изградена от комбинираното използване на практически приложими техники от спортните единоборства - джудо, карате, айкидо, самбо, джу-джицу, борба, бокс и др. и представлява динамична, разнообразна и комбинативна система. Тя е в състояние постоянно да приема нови тактико - технически способности и похвати и по този начин да се доусъвършенства и доразвива. Това надграждане и моделиране на техниките за лична защита се продиктува преди всичко от разнообразната специфична дейност на служителите от съответните институции в сферата на сигурността, свързана с разрешаването на разнородни задачи с практико - приложна насоченост.

Многообразието от атакуващи, защитни и контраатакуващи действия в спортните единоборства най-общо може да бъде представено по следните основни блокове [1, 2, 7]:

- изходно положение – бойни стойки и позиции, разновидности на строеж, видове дистанции и взаимно положение на обучаемите;

- задаване на параметри при провеждане на схватката, обусловено маневриране от атака в защита и контраатака, оказване на силово въздействие върху съперника, осъществяване на активни захвати, обхвати и ключове;

- създаване на алгоритъм за благоприятни ситуации при провеждане на атакуващи, защитни и контраатакуващи действия;

- изпълнение от обучаемите на атакуващи, защитни и контраатакуващи действия с конкретни договорени способности в съответствие с класификациите на техниките и нивото на подготовка на обучаемите;

- положение на обучаемите след провеждане на атакуващите, защитните и контраатакуващите действия по отношение към татами (тепих, ринг) и по отношение към съперника.

Представената палитра от основни тактико - технически блокове в спортните единоборства е основа при изпълнението на техниките за лична защита по време на реални бойни схватки. Всеки основен блок на тренировъчната схватка, на свой ред включва в себе си цял ред от единични елементи на отделни операции, разнообразни съвкупности и сложни съчетания, които съставляват структурата и специфичността на индивидуалния технически арсенал на обучаемите. При това

⁶ Rubin, H.T. (1993). *Juvenile Justice. Policy, Practice and Law*. Second Ed. NY etc., pp. 24–26; X. Й. Шнайдер (1994). *Криминология (превод от немски)*. - Москва, Прогресс, с. 430–431.

следва да се отбележи, че противоборството в спортната практика не се ограничава с провеждането само на един способ или дадена техника от някое бойно изкуство. Способите са само един от многото елементи на техниката и тактиката на водене на бойната схватка. И само последователното и алгоритмизирано усвояване на целия комплекс от елементите на техниката и тактиката на практически приложимите бойни изкуства може да се обезпечи планомерното, целенасочено усъвършенстване на майсторството на обучаемите с подобряване на тяхната специална физическа и психическа подготовка.

В качеството на основните методи и способности за усъвършенстване на уменията и навиците, при обучаемите преди всичко се използва специфично моделиране от различните страни на многообразните спортни единоборства, на основата на което се разработват специалните тренировъчни индивидуални задания за лична защита. [4]

Педагогическите имитационни способности за идеомоторна тренировка при спортните единоборства са твърде разнообразни, доколкото те са в основата на творчеството на самите спортни специалисти. Най-често разпространени способности и методи се явяват следните [8, 9]:

- формалното (ситуативно) моделиране на техникo - тактическите действия или техните отделни елементи;
- тренировъчно игрово противоборство и схватки по предварително зададени критерии и определени правила;
- функционално моделиране на етапите и ситуациите на съревнователното противоборство при свободни схватки.

Като основа при моделирането на индивидуалните тренировъчни задания могат да служат на първо място класификацията на елементите на техниката и тактиката на спортната схватка и в последствие резултатите от анализа на състезателната дейност на по-добрите обучаеми. [1, 2, 7] Предмет на задълбочен анализ на спортните единоборства, където схватките се провеждат по определен правилник се явяват, както следва:

- ефективни техникo - тактически действия, съставляващи арсенала на водещите световни бойци в бойните спортове;
- тактика на провеждане на схватката според индивидуалните особености на всеки противник;
- особености на съвременната практика на съдийството на съответните международни съревнования по спортни единоборства и др.

При по-обстоен анализ на големи международни съревнования по бойни спортове (олимпийски игри, световни и европейски шампионати, и национални турнири по света) ни дава основание да разграничим използването на различните техникo - тактически действия продиктувани от алгоритъм на последователностите на реализираните атакуващи, защитни и контраатакуващи действия в съответната схватка.

От анализа на използвания арсенал от техникo - тактически действия в партер при някои бойни спортове (джу-джицу, джудо, самбо, борба) свидетелства за това, че основни способности се явяват ключовете и задържанята. Основните техникo-тактически действия в стойка съставляват относително прости но ефективни по провеждане и степен на риска техники: удари с ръце и крака (карате), захвати и хвърляния с улавяне на ръцете, краката и трупа (джудо, самбо, борба), вариативни събаряния с подсечки (джу-джицу, джудо, самбо), хвърляния с използване инерцията на противника и ротации (айкидо), задържане на противник и др. [2, 3, 6, 7, 10]

Според нас във връзка с намаляването на времето за реакция по време на реална схватка се увеличава търсенето от страна на обучаемите на разнообразни и изненадващи по време на схватката техники, съответстващи на степента и на продължителността на обучението за получаване на по-ефективни резултати. При тези обстоятелства, независимо от факта, че в обучението са високо ценени техническите действия, извършвани с голяма амплитуда, от арсенала на много бойци са изчезнали сложните технически и тактически действия, свързани с риска от неефективност на техниката и в същото време изискващи значително време за тактическа подготовка. Всичко това довежда до използването при динамични ситуации на високо ефективни и практически приложими действия по време на схватката.

В занятията по лична защита, поради липса на спортен правилник, всичко това е много важно за развитието на съдържанието на данните за обучение за работа върху ефективността на бойните стандартни ситуации, което се отнася до междинните тренировъчни ситуации, които обучаемите срещат в подготовката и провеждането на атакуващи и защитни действия. Най-често при практическото обучение по лична защита се разиграват ситуации, в които единия обучаем изпълнява алгоритмично зададени бойни техники, а другия изпълнява техники от лична защита подбрани от него по интуиция и целесъобразност на ефективността на съответната техника.

При анализ на алгоритъма на значимост на реализираните защитни действия по време на схватка се наблюдава силна тенденция за преобладаването на преврати при целенасочените действия с размяна на удари с крака във всички позиции и дистанции, последвано от удари с ръце, след това осъществяване на различни захвати и оттам изпълнение на различни видове ключове, хвърляния и задържане на противника.

Резултатите от наблюдението на наши изследвания свидетелстват за това, че подобни положения практически не се разглеждат в методиката на обучение за начинаещи, вследствие тяхната недостатъчна ефективност при използване на алгоритъм от техники за лична защита. При анализа на практическите действия на по-напредналите обучаеми се наблюдава тенденция към усъвършенстване на отделните техники, което позволява да се направят някои изводи за нивото на изпълнения и някои основни недостатъци в предварителната подготовка на обучаемите.

Преди всичко следва да се отбележат съществени пропуски в началния етап на обучението, където е недостатъчна индивидуалната физическа подготовка на обучаемите. Вследствие на това се наблюдава отсъствието на ясно изразен индивидуален начин на провеждане на бойни схватки – не е развито чувството на изчаквателна тактика с последващо единично действие, забелязва се пасивна защита и слабо познаване на комбинаторен стил на прилагане на техники за лична защита от различните бойни спортове..

Сред способите на тактическа подготовка, използвани от начинаещите, някои експерти твърдят [8], че са налице предпоставки за първоначална заплахa от изненадващите действия на противника, сковаване на захватите на ръцете, внезапна уплахa свързана при залавянето на оръжие, трудно маневриране с краката при смяна на позициите и др. В много редки случаи някои от обучаемите използват отвлечение на вниманието, контролирано предизвикателство, силово надмощие, повторна внезапна атака и др. Много обучаеми слабо владеят уменията за извеждане от равновесие и дебалансиране на противника, без които е практически невъзможно да се създаде благоприятна динамична ситуация с оглед ефективното провеждане на реална бойна схватка.

Изследвайки съдържателно структурата на изпълнението на техниките за лична защита, които се прилагат в спортните единоборства бихме могли да направим следните предположения:

- правилата за състезания и съдийската практика на отделните схватки от спортните единоборства не стимулират практикуващите да използват разнообразни технически способности, а ги заставят максимално да рационализират избора на ефективните прийоми, изключвайки какъвто и да е риск, което съществено оцветява зрелищността на провеждане на схватката;
- различните видове наказания за пасивно водене на схватката в значителна степен измества акцента в структурата на арсенала на техническите действия, предявявайки максимално използване на надеждни защитни действия;

- технические действия в спортните единоборства в състезателен порядък се реализират на фона на максимална физическа и психическа активност от спортистите.

- На основата на приведените по-горе резултати от анализа на изследването на състезателната игрова практика приложиме разработени програми на тренировъчни занятия за усъвършенстване на техникo - тактическото майсторство на изпълнение на обучаемите за лична защита в три блока, взаимосвързани логически с алгоритмични действия:

- усъвършенстване на техническите действия по фрагменти от различни ситуации и позиции – борба за осъществяване на захват, реализиране на стартовата ситуация от захват, използване на динамическа ситуация за изпълнение на контратехника;

- усъвършенстване на техническите действия при моделиране на различни нива на физиологическо натоварване – голямо и максимално;

- усъвършенстване на тактически комбинации за последователност на удари с крака и ръце, насочени към създаването на активни действия при провеждане на схватката и др.

В заключение може да обобщим, че системата на задачите в методиката за усъвършенстване на уменията на обучаемите следва да се построява при отчитане на следните фактори: постепенно увеличаване на съпротивлението на противника; съкращаване времето за почивка и увеличаване на интензивността на физиологическото натоварване; поетапно усложняване на изходните и промехдутьчни положения и позиции на обучаемите; използване на разнообразни тактически подготовки за създаване на динамически ситуации; преднамерен подбор на партньори с различни анатомио - морфологически, физически и психологически особености, обуславящи се в изменение на бойната стойка, дистанцията, направлението на маневриране; различни способности за извеждане извън равновесие; ниво и точност при изпълнение на захватите; степен на разхлабване и напрежение на мускулатурата; идеомоторно възприемане на бойната схватка, ситуационно мислене и умение за прогнозиране действията на противника и др.

Предвид обобщението бихме формулирали следните изводи и препоръки:

- такъв подход на моделиране на различни ситуации на спортните единоборства, включително субективни фактори, позволява да се разнообразят уменията и навиците на обучаемите на основата на закономерностите на процеса на овладяване на основите на личната защита, като вид специфична дейност;

- необходимо е да се разработва индивидуален стил на провеждане на учебно - бойна схватка, да се формират и усъвършенстват коронни индивидуални техники на основата на новоусвоените и постоянно изменящи се способности на тактическата подготовка с използване на благоприятни динамически ситуации;

- по такъв начин според нашите виждания в обучението би се обезпечила органическа взаимосвързка между началното обучение и висшето спортно майсторство при технико-тактичен аспект на спортните единоборства, които се явяват основа на личната защита.

Литература:

1. Багаев С., Структура атакующих технико-тактических действий. – М., 1998
2. Игуменов В., Б. Подливаев. Спортивная борьба. – М., 1993
3. Катанский С., Джю-джитсу – Усложненная техника борьбы в одежде. ISBN 5-8183-0542-2. – М., 2003
4. Невретдинов Ш., Б. Подливаев. Основные направления технико-тактической подготовки спортивных резервов в вольной борьбе. Межд. конф. “Борьба среди детей и молодежи”. – М., 1998
5. Подливаев Б., Ю. Шахмурадов, А. Акопян и др., Экспериментальное обоснование программ тренировки, адекватных современным тенденциям в судействе соревнований: Сб. научн. тр. кафедры борьбы за 1994-1996. - М., 1996
6. Саенко В., Система киокушинкай карате – Основы научного познания. ISBN 978-611-509-047-3. - Д, 2010
7. Саенко В., Киокушинкай карате – Система физической подготовки студента. ISBN 978-611-509-050-3. - Н, 2010
8. Шахмурадов Ю., Б. Подливаев. Методические принципы технико-тактической подготовки в спортивной борьбе. Тенденции развития спорта высших достижений и стратегия подготовки высококвалифицированных спортсменов в 1997-2000, научн.-практ. конф. – М., 1997
9. Шахмурадов Ю.А., А.Д. Суханов. Программирование средств и методов тренировочных воздействий в спортивной борьбе. Актуальные проблемы спортивной борьбы. - М., 1998
10. Georgiev P., Jose Ma Benito Garcia, “Manual basico de la Union Europea de procedimientos de defensa personal policial”. – S., 2005

„ПОКУПКА” РЕБЕНКА / „PURCHASING” OF A CHILD

Петрова М.П., ассистент
Варненский свободный университет им. Черноризца Храбра, Болгария

Участник конференции

In the effective legal statute of Republic of Bulgaria, there are prerequisites for eluding of the law, at which certain legal institute is replaced by other, with the purpose of achieving certain legal consequences.

Such is the case with recognition of a child from a complete stranger, who declares, that he is the father of the child, which is born from unmarried woman, without having any biological connection with that child and the following adopting of the child by his wife.

Keywords: mother; father; child, recognition of a child, adoption

Действующее законодательство Республики Болгарии, улаживающее семейные отношения и, в частности, нормы, регламентирующие происхождение от родителей, содержатся в Семейном кодексе Республики Болгарии (СКРБ), в Главе шестой, озаглавленной „Происхождение”, со статьи шестидесятой по семьдесят второй.

Некоторые правила, связанные с происхождением, содержатся в Законе о гражданской регистрации (ЗГР) и в других законных и подзаконных нормативных актах.

Однако, будучи традиционной и достаточно полной, сама регламентация вопросов происхождения ребенка от родителей, хотя и косвенно, предоставляет определенную возможность использовать обход закона, прикрывая „покупку“ ребенка.

Типичным способом приобретения родительских прав вне брака родителей ребенка является его внесудебное признание.

Причем таким путем можно признать как материнство, так и отцовство¹.

В целях данного исследования имеет значение только признание отцовства, причем только тот случай, когда отцовство признается чужим ребенку мужчиной², чье признание последовано усыновлением ребенка супругой этого мужчины и когда таким путем избегается иначе сложная процедура усыновления ребенка обоими супругами: мужчиной, признающего ребенка, и его супругой; суррогатное материнство, которое законодательно не регламентировано в Болгарии и т.д. В таких случаях речь идет об обходе закона, или еще – о „покупке” ребенка.

Хотя „продажа” и „покупка” ребенка не разрешены законом и даже преследуются им³, возможно приобретение ребенка путем таким обходом закона. На практике указанных случаев не мало, но судебной практики по их раскрытию не так много.

Не исключено, что существуют мужчины, которые признают не своих детей из-за чисто моральных соображениях, например только чтобы ребенок не был с „неизвестным” отцом. Но это единичные исключения, о которых нет официальных данных⁴.

С одной стороны, как закон, так и судебная практика не интересуются является ли действительным отцом мужчина, признающий ребенка своим, или нет. Само признание ребенка имеет более широкий общественный смысл – интерес ребенка и общества, а именно: ребенку иметь родителей и воспитываться в семье. Поэтому и законодатель не требует никаких доказательств о биологической связи между признающим родителем и ребенком, которого он признает, в отличие от других способов установления отцовства или материнства, при которых необходимо доказать эту связь.

С другой стороны, сам закон предоставляет возможность обходить его, но не во всех случаях признания ребенка его интерес и интерес общества обеспечены. Тогда, когда признающий не имеет никакой связи ни с ребенком, ни с его матерью, не оправданно создавать юридическую связь с незнакомцем или даже со знакомым мужчиной, когда преследуется корыстная цель. А это уже достаточная предпосылка предположить, что речь идет не о высших чувствах и озабоченности о судьбе ребенка и его интересах. В таких случаях можно предположить нечто более очевидного, а именно – что касается о „покупке” ребенка.

И даже если за „продажей” скрываются мотивы обеспечить ребенку лучшую жизнь, а за „покупкой” – приобрести ребенка, чтобы наилучшим способом заботиться, вырастить, воспитать и обеспечить его хорошее будущее, – всегда такая „продажа”, соответственно – „покупка”, однозначно определяются как преступления.

Цель, которая преследуется при „продаже” и „покупке” ребенка, может быть любая из перечисленных или несколько из них совокупно: обходя закон, нажить материальную выгоду, использовать признание ребенка во избежание усыновления, трафик детей, скрытие суррогатного материнства, экономическая эксплуатация, сексуальная эксплуатация в коммерческих целях и/или других.

Невозможно перечислить все возможные причины и цели, поскольку точная информация не публикуется публично, или потому, что вопреки доступным данным, но ввиду динамики правонарушений ни в один момент она не может быть полностью достоверна.

По правилам СКРБ предусмотрено, что признание ребенка можно оспорить матерью, самим ребенком, если к моменту признания ему исполнилось четырнадцать лет, Дирекцией социальной помощи и прокурором. Предусмотрены и сроки, в течение которых данное оспаривание допустимо⁵. Но не всегда правоимеющие лица оспаривают признание ребенка. Очень часто в практике упускаются сроки и поэтому фактический обход закона по признанию, в том числе – преступление „продажа”/ „покупка” ребенка остается нераскрытым.

Само оспаривание признания ребенка можно провести как административным, так и судебным путем, при приложении любого из правил в предусмотренных гипотезах статьи 66 СКРБ⁶.

Оспаривание признания ребенка внесудебным, административным путем может быть инициировано другим родителем ребенка или самим ребенком, кому исполнилось четырнадцать лет⁷. В таком случае признавший ребенка имеет права подать иск об установлении материнства/отцовства признанного ребенка в определенный законом срок⁸.

Если при признании ребенку не исполнилось четырнадцать лет, после достижения возраста четырнадцати лет, он имеет право оспорить признание только судебным путем⁹.

В любом случае, при рассмотрении иска об оспаривании признания ребенка, суд должен исследовать каждый конкретный случай и сообразно утверждениям всех участвующих сторон и собранным доказательствам сделать свои выводы и вынести справедливое судебное решение.

Однако не исключено, что при рассмотрении такого иска суд не узнает истину о мотивах признания ребенка. Сам закон не требует исследовать и доказывать каковы мотивы признания, ни биологическую связь между ребенком и признавшим его своим родителем. Достаточно доказать близость в отношениях между родителями ребенка и желание афишировать данное отцовство.

Так например, в конкретном своем решении суд принял, что „при наличии установленного происхождения не нарушается интерес малолетнего ребенка и общественный интерес”¹⁰ и поэтому не уважил иск об оспаривании признания ребенка.

Но и в данном случае, при постановлении своего судебного акта суд был должен установить существует ли вообще связь ребенка с конкретным мужчиной, который признает свое отцовство, в этом смысле – налицо ли интерес ребенка и общества, или происхождение установлено только формально, в других, преступных целях – например, получить материальную выгоду, скрыть суррогатное материнство, трафик детей и т.д.

1 Согласно ст. 64, пар. 1, предл. 1 СКРБ каждый родитель может признать своего ребенка – как отец, так и мать. (Зам. моя)

2 Под „чужим” следует воспринимать как знакомого мужчину, с которым мать ребенка не имела и не имеет никаких отношений, так и незнакомому матери ребенка мужчину. (Зам. моя)

3 См. Уголовный кодекс Республики Болгарии (ст. 182а и ст. 182б).

4 Согласно ст. 10, пар. 1, предл. 3 Постановления № РД-02-20-9 от 21.05.2012 г. о функционировании Единой системы гражданской регистрации „Когда происхождение от родителя (матери и/или отца) не установлено, при составлении акта о рождении соответствующее поле, предназначенное для данных об этом родителе не заполняются и ставится прочерк”.

5 Подробнее см. ст. 66 СКРБ.

6 Срв. ст. 66

7 См. ст. 66, пар. 1, предл. 1 СКРБ.

8 См. ст. 66, пар. 2 СКРБ. Если при признании ребенку не исполнилось четырнадцать лет, и после достижения возраста четырнадцати лет, он оспарит признание, тогда признавший его родитель имеет право подать иск об установлении материнства/отцовства

9 См. ст. 66, пар. 4 СКРБ.

10 Подробнее см. Определение № 2303/30.10.2012 г. по ч.г.д. № 3022/2012 г. Восьмого состава Софийского апеллятивного суда.

Таким образом институт признания ребенка может быть использован для обхода закона, что и предполагает быть особо осторожным при его применении. Законодатель должен задуматься, что он несет полную ответственность за этот обход и создать правовые нормы, которые смогут обеспечить стабильность происхождения ребенка, без возможности для злоупотреблений.

С одной стороны, кажется логичным и юридически оправданным облегчить процедуру признания ребенка, чему и отвечает ныне действующее уложение института признания ребенка.

С другой стороны, должны быть приняты законодательным путем меры предотвращения обхода закона при признании ребенка.

Как можно избежать обхода закона по заданной проблеме?

В рассмотренной гипотезе, возможно принять новую правовую норму, по силе которой законодатель может запретить усыновление ребенка супругой признавшего отцовство, если установится, что между ним и ребенком не существует биологическая связь¹¹. Тогда в производстве по усыновлению необходимо будет доказать биологическое происхождение ребенка от признавшего его отца и только при этом допустить усыновление ребенка.

Введение всего лишь одной законной нормы предотвратило бы как обхода закона, так и злоупотребления с правом признать ребенка, которое предоставлено тем более каждому *родителю*, а не вообще каждому человеку¹².

В результате указанного ограничения при усыновлении, откроется и путь защиты действительного отца, так как в любом случае, при признании ребенка не его действительным отцом, а другим мужчиной, пересекается возможность биологического отца признать своего ребенка ввиду запрещающей нормы статьи 71 СКРБ¹³.

References:

1. Семейный кодекс. В сила от 01.10.2009 г. Обн. ДВ, бр. 47 от 23 юни 2009 г., с посл. изм. ДВ, бр. 74 от 20.09.2016 г.
2. Наказателен кодекс на Република България. В сила от 01.05.1968 г. Обн. ДВ, бр. 26 от 2 април 1968 г., с посл. доп. ДВ, бр. 54 от 05.07.2017 г.
3. Закон за гражданската регистрация. Обн. ДВ, бр. 67 от 27 юли 1999 г., с посл. изм. ДВ, бр. 50 от 01.07.2016 г., в сила от 01.07.2016 г.
4. Наредба № РД-02-20-9 от 21.05.2012 г. за функциониране на Единната система за гражданска регистрация. Обн. ДВ, бр. 43 от 8 юни 2012 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 22 от 22.03.2016 г., в сила от 22.03.2016 г.
5. Определение № 2303/30.10.2012 г., постановено по ч.р.д. № 3022/2012 г. на Апелативен съд – София, Осми състав.

МОРАТОРНА ЛИХВА И МОРАТОРНА НЕУСТОЙКА ПРИ НЕИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПАРИЧНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ СПОРЕД БЪЛГАРСКОТО ПРАВО / PENALTY STIPULATION AND DEFAULT INTEREST AS PENAL STIPULATIONS FOR NON FULFILLMENT OF A MONETARY OBLIGATION UNDER THE BULGARIAN LAW

Русчев И., д. ю. н., проф.
Юридически факултет, СУ “Св. Климент Охридски“, България

Conference participant

Традиционно в правната доктрина и съдебна практика мораторната неустойка и мораторната лихва се разглеждат като алтернативни форми на обезщетение при забавено изпълнение на валидно възникнало парично задължение. За разлика от договорната неустойка за забава, която е част от уговореното между страните, мораторната законна лихва обезщетява забавеното изпълнение на парично задължение и се прилага във всички случаи, когато не е уговорено друго обезщетение за вреди. Въпреки съществуващата обилната съдебна практика по прилагане на тези два института, налице са редица противоречиво разрешавани въпроси като този за поредността при погасяване на главницата и на начислената върху нея законна лихва по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, когато длъжникът не е заявил кое задължение погасява с извършеното частично плащане, за възможността при уговорена мораторна неустойка да се претендира обезщетение на основание чл. 86 ЗЗД, а така и относно възможността обезщетение по чл. 86 ЗЗД да се претендира и при неизпълнение на задължение за плащане на неустойка за забава. Тези и редица други въпроси, от значение за точното прилагане на закона и развитието на правото, са обект на настоящето изложение.

Ключови думи: мораторна лихва, мораторна неустойка, вреди, парично задължение.

In the legal doctrine and case law, penalty stipulation and default interest (in the case of moradebitoris) considered as alternative forms of compensation for delayed performance of a valid monetary obligation. Unlike the contractual penalty for delay, which is part of the agreement between the parties, the default legal interest compensates for the delayed performance of a pecuniary obligation and applies in all cases where no other compensation for damages has been negotiated. Despite the abundant jurisprudence on the application of these two institutes, there are a still exuberance of controversially resolved issues such as the one on the order in which the main obligation and the default interest are considered fulfilled, where the debtor has not declared which obligation he extinguishes with the partial payment made, as well as about the questioned possibility whether when there is an agreed moratorial penalty, the claimant can choose to pretend compensation under Art.86 of the Bulgarian Law of Obligations and Contracts. These and a number of other problems, relevant to the correct application of the law and the development of the law, are the subject of this article.

Keywords: penalty clauses, assessment of damages, monetary obligations, interest

11 Необходимо также учесть как исключения и случаи, когда мать родила ребенка вследствие изнасилования. При доказывании изнасилования, оправдано признание ребенка любым другим мужчиной, вопреки отсутствия его биологической связи с ребенком. Но и в таком случае, при оспаривании признания, суду нужно будет доказать какова связь между матерью и признавшим ребенка, соответственно – между ребенком и признавшим его отцом, доказать интерес ребенка и общества в признании ребенка именно этим мужчиной. (Зам. моя)

12 См. ст. 64, пар. 1, предл. 1 СКРБ.

13 Согласно этой нормы иск для установления происхождения не может быть предъявлен и признание не может быть выполнено до тех пор, пока не будет оспорено искомым путем наличное происхождение, установленное актом о рождении, предположением по ст. 61 СКРБ (имеется ввиду презумпция отцовства супруга матери) или признанием ребенка.

Обезщетението по чл. 86 ЗЗД се дължи при неизпълнение на парично задължение в размер на законната лихва от датата на забавата, а за действително претърпени вреди в по-висок размер кредиторът може да иска обезщетение съобразно общите правила. Регламентацията на това обезщетение разкрива сходни характеристики с неустойката. Обезщетението е определено по размер, в случая - от законодателя чрез препращане към размера на законната лихва (чл. 86 ЗЗД, ал. 2), както и неустойката е определена или определяема по размер в договора. Правото на обезщетение възниква при неизпълнение, без да се доказват вредите. При вреди, надхвърлящи обезщетението, съответно неустойката, кредиторът ще има право на заплащане на разликата до по-високия им размер. Оттук, според едното становище обезщетението се определя като законна неустойка, която се дължи винаги при забавата, а уговорката за неустойка изключва приложението на законовото правило.

Във връзка с обезщетителната лихва, интерес представлява **въпросът за поредността при погасяване на главницата и на начислената върху нея законна лихва по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, когато длъжникът не е заявил кое задължение погасява с извършеното частично плащане**, респ. в този случай коя норма ще намери приложение - на чл. 76, ал. 2 ЗЗД или на чл. 76, ал. 1 ЗЗД. Съдебната практика по този въпрос не е единна. На първо място с разпоредбата на чл. 76, ал. 1 ЗЗД, в полза на длъжника по няколко еднородни задължения е предоставено правото на избор кое от тях да погаси първо, докато в хипотезата на чл. 76, ал. 2 ЗЗД (приложима при наличието на един главен дълг) длъжникът няма право едностранно да избира дали да погаси първо главницата или някое от акцесорните ѝ задължения. В тази връзка, в някои съдебни решения¹ се приема, че разпоредбата на чл. 76, ал. 2 ЗЗД се прилага само за възнаградителните лихви, а не касае законните лихви по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, т.е. за обезщетението за забавено изпълнение на парично задължение, което по своята същност не е лихва. Обосновава се, че вземането по чл. 86, ал. 1 ЗЗД за санкционна лихва се погасява след изпълнение на задължението за главницата, като съдът не прилага правилото на чл. 76, ал. 2 ЗЗД. Следва да се посочи, че в материята на изпълнението гражданският закон не прави разлика между различните видове лихва - възнаградителна или мораторна (за забавата), договорна или законна. Такава разлика не е уредена нито в ЗЗД от 1892 г., нито в ЗЗД от 1951 г., които възпроизвежда съдебната практика, че макар законът (ЗЗД от 1892 г.) да урежда само погасяването на лихвите преди главницата, преди нея се удовлетворяват и разноските. В тази връзка следва да се посочи, че в други съдебни актове² тезата, според която правилото на чл. 76, ал. 1 ЗЗД се прилага само за възнаградителна лихва, не се споделя.

С постановяване на решение³ по чл. 290 ГПК съдебната практика бе уеднаквена, като бе прието, че за поредността при погасяване на главница и на начислена върху нея законна лихва по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, когато длъжникът не е заявил кое задължение погасява с извършеното частично плащане, приложение намира нормата на чл. 76, ал. 1 ЗЗД. Аргументи в тази насока са, че правилото на чл. 76, ал. 2 ЗЗД, установяващо поредност при погасяване на главницата, лихвите и разноските, предполага съществуването на един главен лихвоносен дълг, по който длъжникът е направил частично плащане (докато по ал. 1 също е налице частично плащане, но по различни дългове). В тази връзка се сочи, че при неточно изпълнение за длъжника съществува риск кредиторът да претендира заплащане и на вреди, но липсва определеност на размера на това обезщетение, тъй като то е поставено в зависимост от периода на забавата. А за да има погасителен ефект, плащането на част от главницата следва да е прието от кредитора (чл. 66 ЗЗД), след който момент кредиторът не разполага с правото да претендира обезщетение за забавата върху платената част от главницата. Също и при забавено изпълнение на целия дълг, кредиторът следва да реализира по съдебен ред вземането си за законната лихва по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, като при липса на уговорка между страните не може да прихваща изпълнението срещу непризнато обезщетение.

С тази неизвесност и неопределеност към момента на плащането на дължимата мораторна лихва се обосновава, че законната лихва по чл. 86, ал. 1 ЗЗД предоставя база, върху която се определя обезщетението за забавата при неизпълнение на парично задължение, същата се дължи само при поискване и няма характер на лихва като възнаграждение за изпълнение на договорни задължения. Изводът, че определяемостта на обезщетението за забавата е поставено в зависимост от плащането на главницата, като законната лихва и в този случай представлява единствено базата, от която се извежда неговия размер. Докато под лихва по смисъла на чл. 76, ал. 2 ЗЗД се има предвид конкретно определено и дължимо вземане. Същевременно в най-новите решения, постановени по реда на чл. 290 ГПК, се среща виждането, че както при доброволното изпълнение, така и в изпълнителния процес, при частично плащане, което кредиторът е приел (чл. 66 ЗЗД) или не може да откаже поради провеждането на принудително изпълнение, съгласно чл. 76, ал. 2 ЗЗД се погасяват в определена поредност - най-напред разноските, след това лихвите и най-после главницата.

МОРАТОРНА ЛИХВА И МОРАТОРНА НЕУСТОЙКА - ЕДНО НЕОБХОДИМО ОТГРАНИЧЕНИЕ

Между мораторната неустойка и лихвата за забавата обаче се наблюдават и редица отлики.

На първо място неустойката е обезщетение за вреди, което се дължи само ако е уговорено предварително (стига да не се касае за законова неустойка, пример за която, като че ли в сега действащото законодателство липсва). За да е налице действителна клауза за неустойка, страните следва да са се споразумели относно нейния размер и за това какви точно вреди обезщетява. Задължението за лихва, която компенсира вредите от забавата, възниква по силата на закона и без да е уговорено от страните.

На второ място неустойката може да обезщетява вреди от всякакъв вид неизпълнение, докато лихвата санкционира само забавата на длъжника. Това е така, защото тя се дължи при неизпълнение на парично задължение, което може да бъде само забавено изпълнение.

На трето място няма законодателни ограничения предметът на неустойката да бъде сума пари. Неустойката може да се изразява в престирането на вещь, което при обезщетителната лихва е недопустимо. Задължението за законна лихва възниква при настъпване на легално определени юридически факти. Неустойката може да има и санкционна функция.

ОТНОСНО ВЪЗМОЖНОСТТА ДА СЕ УГОВОРИ НЕУСТОЙКА ЗА ЗАБАВА НА ПАРИЧНО ЗАДЪЛЖЕНИЕ, РЕСП. РАЗМЕРЪТ НА НЕУСТОЙКАТА ДА НАДВИШАВА ЗАКОНОВАТА ЛИХВА

1 Р. № 431/26.01.2005 г. по гр. д. № 1272/2003 г., II отд. ТК на ВКС Вж. и други решения на ВКС, напр. Р. № 48/25.01.2000 г. по гр. д. № 1065/99 г., Р. № 1276/08.10.1999 г. по гр. д. № 577/99 г. на ВКС, V го. и Р. № 266/12.06.2006 г. по т.д. № 832/2005 г. на ВКС, ТК, II т.о.
2 Р. № 431/26.01.2005 г. по гр. д. № 1272/2003 г. на ВКС, ТК, II т.о.
3 Р. № 111 от 27.10.2009 г. по т.д. № 296/2009 г., Т. К., I т. о. на ВКС.

Мораторната лихва и мораторната неустойка са форми на договорна отговорност и целят да обезщетят кредитора за претърпяното вследствие на забавеното изпълнение. Недопустимо е кумулирането на неустойка за забава и мораторна лихва, тъй като по този начин длъжникът би понесъл две гражданскоправни санкции за едно и също изпълнение, а кредиторът би получил две обезщетения за едни и същи вреди, резултат от забавата. За разлика от договорната неустойка за забава, която е част от уговореното между страните, мораторната законна лихва обезщетява забавеното изпълнение на парично задължение (независимо дали паричното задължение се дължи на договорно или извъндоговорно основание) и се прилага във всички случаи, когато не е уговорено друго обезщетение за вреди.

Същевременно, страните са свободни да уговарят заместване на мораторната лихва с мораторна неустойка и да определят нейния размер. Възможно е уговаряне на мораторна неустойка, която да бъде както по-малка, така и по-голяма от законната лихва. Оттук някои автори⁴ правят извода, че кредиторът няма право на обезщетение по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, след като в договора е уговорена неустойка за забава при неизпълнение на парично задължение. *Подобен извод впрочем не е чужд и на съдебната ни практика*⁵. *Аргументи в подкрепа на изказаното виждане, че отказът да се търси договорно уговореното обезщетение и замената му с претенция за законната лихва ще съставлява недопустимо едностранно изменение на договора - най-малкото защото исковите са с различно основание, независимо от твърде сходния режим. В тази връзка се сочи, че макар и нормите, уреждащи режима на неустойката, да са от диспозитивен порядък, веднъж уговорена, неустойката за забава обвързва и не може кредиторът впоследствие да претендира вместо уговорената неустойка законната мораторна лихва за забава.*

Не мисля, че това е така. Съгласно чл. 92 от ЗЗД неустойката обезпечава изпълнението на задължението и служи като обезщетение за вредите от неизпълнението, без да е нужно те да се доказват. Същата функция има и обезщетението по чл. 86 от ЗЗД, **като разликата** между него и уговорената неустойка за забава се изразява в това, че законната лихва се дължи по силата на закона и без да е договорена между страните. Вземането по чл. 86, ал. 1 от ЗЗД служи за обезщетение за претърпените вреди за времето на забавата, като е установена презумпцията, че вредата е равна на размера на законната лихва. И в двете хипотези на разположение на изправната страна е предоставена възможността да получи предварително определено по размер обезщетение, без да доказва размера на действително претърпените вреди. Доколкото и двете възможности са предоставени за да гарантират правата на изправната страна при забава в изпълнението на определено парично задължение, то тя би могла да избира кое от двете обезщетения да получи - неустойката или законната лихва⁶. Тези изводи са верни, стига разбира се неустойката за забава да не е уговорена като изключителна и от клаузите на договора да следва, че правото на кредитора е ограничено до размера на неустойката.

Освен това, няма пречка да се претендира неустойка за периода до прекратяване на договора, а за периода след тази дата - законна лихва за забава на плащането. Право на избора е да избере кое от двете обезщетения да получи и доколкото същият претендира различните обезщетения за различни периоди, т.е. не търси едновременно неустойка и законна лихва за един и същ период, няма пречка за периода след прекратяването да му бъде присъдена законна лихва. В тази насока, в практиката на ВКС⁷ е прието, че обезщетение по чл. 86, ал. 1 ЗЗД в размер на законната лихва за неизпълнение на парично задължение може да се присъди и ако страните са уговорили в договора неустойка за този вид неизпълнение и неустойката е заплатена от длъжника или кредиторът претендира заплащането на неустойка заедно с претенцията си за обезщетение. В тези случаи, искът по чл. 86, ал. 1 ЗЗД е основателен само за разликата между неустойката и по-големия размер на законната лихва. Уговорената неустойка за забава при неизпълнение на парично задължение се подчинява на режима на чл. 92 ЗЗД и отговорността на длъжника не следва да се счита за ограничена до размера на неустойката. Считаю, че обезщетение по чл. 86, ал. 1 ЗЗД се дължи и при наличието на клауза за неустойка в договора между страните, ако претенция за неустойката не е предявена и длъжникът не е заплатил уговорената неустойка, като в тази хипотеза кредиторът е упражнил право на избор и договорната неустойка не му се дължи.

Считаю, че **отношението между чл. 86 и чл. 92 ЗЗД при забавено изпълнение на парично задължение не е отношение на специална към обща норма, а и разпоредбата на чл. 86 ЗЗД няма императивен характер, за да се обоснове недопустимост на уговорка за мораторна неустойка при забавено изпълнение на парично задължение.** По-скоро може да се приеме че чл. 86 ЗЗД се прилага, когато не е уговорено друго. Същевременно в съдебната практика дори се приема, че няма законова пречка за кредитора да претендира, независимо от присъденото му с влязло в сила решение, предхождащо предявения иск с правно основание по чл. 92, ал. 1 ЗЗД, обезщетение по чл. 86, ал. 1 ЗЗД за забавено изпълнение на едно и също парично задължение, ако размерът на лихвата се приспадне от размера на вече присъдената неустойка⁸. По аргумент от разпоредбата на чл. 92, ал. 1, изр. второ ЗЗД е прието, че присъждането на неустойка за забава и обезщетение по чл. 86 ЗЗД за понесените от кредитора по-големи вреди от длъжниковото неизпълнение на паричен дълг не е форма на недопустимо от закона кумулиране на неустойка с обезщетение за забава, щом същата не е уговорена изрично като пълна алтернатива на обезщетението по чл. 86, ал. 1 ЗЗД⁹.

ПРЕКОМЕРНОСТ НА МОРАТОРНАТА НЕУСТОЙКА И ЛИХВА ЗА ЗАБАВА

В практиката е застъпвана тезата, че при нищожност на клаузата на неустойка, същата следва да се замени с размера на законната лихва. Това становище следва да се счита за изоставено с приемането на Тълкувателно решение № 1/2009 г. от 15.06.2010 г. на ОСТК на ВКС, а принципно и поради обстоятелството, че разпоредбата на чл. 86, ал. 1 ЗЗД не представлява повелително правило. Намалването на мораторна неустойка поради *прекомерност не следва да има* за последица редуциране на размера ѝ до размера на законната лихва по чл. 86 ЗЗД. Нормите на чл. 92, ал. 1 ЗЗД и на чл. 86, ал. 1 ЗЗД не са императивни, поради което по правилото на чл. 26, ал. 4 ЗЗД едната не може да бъде заместена частично от другата (така изрично Р. № 208 от 04.08.2014 г. по т. д. № 637/2012 г., II т.о. на ВКС.)

4 Така Калайджиев, А. цит. съч. с. 460.

5 Виж. Р. № 65 от 16.07.2012 г. по т.д. № 333/2011 г., II т.о. на ВКС, където без изрично да е посочено, от мотивите на състава на ВКС, би могъл да се направи извод, че кредиторът няма право на обезщетение по чл. 86, ал. 1 ЗЗД, след като в договора е уговорена неустойка за забава при неизпълнение на парично задължение.

6 В подобен смисъл Р. № 464 от 18.03.2011 г. по гр.д. № 516/2010 г. на Софийски апелативен съд.

7 Р. № 68 от 09.07.2012 г. по т.д. № 450/2011 г., I т.о. на ВКС.

8 Р. № 99 от 26.07.2013 г. по търг. д. № 944/2012 г. на ВКС.

9 Така изрично Р. № 230 от 13.07.2011 г. по т.д. № 1088/2009 г., II т.о. на ВКС.

ОБЕЗЩЕТИЕ ЗА ЗАБАВА ПО ЧЛ. 86 ЗЗД ПРИ НЕИЗПЪЛНЕНИЕ НА ЗАДЪЛЖЕНИЕ ЗА ЗАПЛАЩАНЕ НА НЕУСТОЙКА, РЕСП. НА НЕУСТОЙКА ЗА ЗАБАВА

Самостоятелен иск за заплащане на обезщетение за забава по чл. 86 ЗЗД е допустим и когато е налице неизпълнение на парично задължение за заплащане на неустойка, присъдена по друго дело. Състав на ВКС е присъдил обезщетение за забава върху неустойка, дължима за неизпълнение на инвестиционната програма по приватизационен договор за периода от датата на предявяване на иска по чл. 92 ЗЗД (по първото дело) до датата на постъпване в съда на исковата молба по чл. 86, ал. 1 ЗЗД. В решението съдът е съпоставил предмета на *двете задължения – за законна лихва*, т.е. такава, която се дължи при настъпване на определени в закона юридически факти и е нормативно установена и *за неустойка*, което задължение е парично и при неизпълнението му на падежа длъжникът изпада в забава. Акцесорният характер на неустойката спрямо главния дълг не води до отричане на самостоятелния ѝ характер на парично вземане. Неустойката има отделна изискуемост като вземане, в сравнение с главния дълг, и съответно може да се ангажира отговорността на длъжника за неточното му изпълнение.

Другият въпрос е дали може *обезщетение по чл. 86 ЗЗД да се претендира и за неизпълнение на задължение за плащане на неустойка за забава?*

Един възможен отговор е, че е недопустимо присъждането на лихва за забава върху неизплатена на време мораторна (или друг вид) неустойка¹⁰. Друга аргументация на възможния отрицателен отговор съдържа Р. № 200 от 11.07.2008 г. на ВКС по т. д. № 724/2007 г., I т. о., ТК, според което лихвата за забава се дължи не за неустойка от неизпълнение на парично задължение, а за неустойка от неизпълнение на друг вид задължение. Обратното разбиране обаче се поддържа в Р. № 782 от 2.10.2006 г. на ВКС по т. д. № 303/2006 г., ТК, II т.о., където решаващият състав е приел, че неплащането в срок на вноските представлява неизпълнение на парично задължение, съгласно чл. 86, ал. 1 ЗЗД, и обуславя присъждането на обезщетение за забава в размер на законната лихва. **Такова обезщетение се дължи и върху определеното неустоечно обезщетение.**

Подобно виждане е **напълно приемливо**, т.к. мораторната лихва се начислява върху всички парични вземания, чието изпълнение е забавено и в този смисъл тук мораторната лихва не се дължи за неизпълнение на главния дълг, а за забавено изпълнение на вторичното санкционно задължение за заплащане на неустойка. В разглежданата хипотеза би било погрешно да се приеме, че два пъти се санкционира едно и също неизпълнение, по причина че правопораждащият юридически факт бил един и същ – неизпълнението на първоначално дължимото. Касае се за неплащане не на първоначално дължимото, а на дължимата неустойка в уговорения срок, което е нов правопораждащ факт, обосноваващ и възникването на новото санкционно правоотношение. Следователно **напълно основателно е претендирането на законната лихва при забавено изпълнение на уговорена парична неустойка.**

Неустойката е предвидена в самия договор, тя съставлява договорно задължение за страната и когато е уговорена като парична сума, неизпълнението на задължението за плащане на неустойка ще бъде неизпълнение на парично задължение по смисъла на чл. 86, ал. 1 ЗЗД. Задължението за неустойка се поражда от факта на неизпълнение на договорното задължение, чието изпълнение тя обезпечава и обезщетява, а задължението за присъждане на обезщетение в размер на законната лихва по чл. 86, ал. 1 ЗЗД възниква от неизпълнението на вече породено и неизпълнено задължение за неустойка. В този случай не е налице недопустимо начисляване на лихви върху лихви, дори ако неустойката е уговорена като определен процент, начисляван за всеки ден забава, тъй като законната лихва по чл. 86 ЗЗД не е лихва, а представлява само базата, въз основа на която се определя мораторното обезщетение.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛНЫХ ОРГАНОВ И ОХРАННЫХ АГЕНСТВ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СПЕЦТАКТИКИ

Узунов Д. Г., доц., д-р

Варненский свободный университет им. Черноризца Храбра, Болгария

Бахчеван А., магистр по международным проектам, коммерческий директор и правовой консультант украинского туроператора в Республике Болгария, директор Ассоциации международного обучения и стажировки – АМОС, Болгария

Участники конференции

Обеспечение и защита прав, основных свобод индивидуума осуществляются различными субъектами государства и его институтам. Поэтому исследование и представление новой усовершенствованной методики обучения сотрудников правоохранительных органов и охранных агентств, направленно на предотвращение преступлений и развития правового безопасного государства.

Целью является разработка и практическое применение апробированных методов подготовки, с помощью применения техник по личной защите, взятых с различных боевых искусств, для охраны и обеспечения безопасности граждан.

Ключевые слова: безопасность, терроризм, правоохранительные органы, охрана, борьба с преступностью, специальная тактика, новая система обучения, международные процедуры.

Ensuring and protecting the rights, fundamental freedoms of the individual are carried out by various subjects of the state and its institutions. Therefore, the research and presentation of a new improved method of training law enforcement officers and security agencies, aimed at preventing crime and the development of a lawful safe state.

The goal is the development and practical application of proven training methods, using personal protection techniques taken from various martial arts, to protect and ensure the safety of citizens.

Keywords: security, terrorism, law enforcement, protection, fight against crime, special tactics, a new training system, international procedures.

Чем больше сэкономлено на охране –
тем пышнее похороны.
/Родион Родин/

Исследования безопасности все более актуализируются, приобретают особую остроту, значимость и перспективность. В силу этого, желание «экономить на науке» может обернуться не только своеобразной «утечкой мозгов», но и стать вызовом государственной и национальной безопасности[□].

Особое место в механизме гарантирования прав и свобод занимают правоохранительные органы, которые определяются методами их деятельности, включая способы, средства воздействия, применяемые для осуществления возложенных на них полномочий. Основными методами деятельности, также, как и у других органов аппарата государства, являются убеждение, принуждение и предупреждения. Перед полицией стоят задачи одновременно и по обеспечению реализации прав граждан, и по их охране, то есть «защите». Наиболее объемным направлением работы правоохранительных органов является административная деятельность, особым видом которой выступает охрана правопорядка, личной и общественной безопасности.

Одной из важнейших составляющих реформирования правоохранительной системы является модернизация образовательного процесса и поиск новых актуальных технико-тактических действий в обучении[□].

Это требует наличия «стратегического мышления», которое базируется на основах знания теории и практики безопасности, понимания основных опасностей и угроз, их количественных и качественных показателей, методов анализа факторов риска и, что особенно важно, основных направлений обеспечения безопасности, а также умения на практике реализовывать теоретические знания и навыки.

С этой целью мы предлагаем рассмотреть новую методику, активно практикующую в странах ЕС для обучения сотрудников правоохранительных органов и охранных структур. Экстраполируя свой многолетний опыт в области подготовки сотрудников полиции, охранников и лиц, заинтересованных в своей личной безопасности, попытаюсь вывести свой собственный инновационный алгоритм специальных тактических действий для оптимизации процесса обучения и повышения квалификации слушателей.

Это одна новая идея обучения (Международные полицейские оперативные процедур[□]), которая представляет собой видение того, как с использованием основных (базовых) приемов, заимствованных из различных боевых искусств, выполненных в правильной биомеханической последовательности, защищают нас от агрессивных атак и служат предотвращению посягательствам на имущество, здоровья и жизнь граждан.

Предметом данной спецтактики является структура движения, построена на соответствующих защитных технико-тактических действиях, которые дают практическую надежность для успешного решения критической ситуации.

Система обучения включает:

- защита от невооруженных нападений (рук, ног, различные захваты, удушение);
- защита от нападений вспомогательных средств, холодного и огнестрельного оружия;
- обучения применению силы и вспомогательных средств, размещение наручников и транспортировка нападающего.

При данном обучении, новый аспект в подготовке состоит в том, что используются тактические удары: сбивая противника, вместо бросков и болезненные техники контроля, с целью снижения травматизма и с минимальным ущербом для нападающего лица.

Суть спецтактики состоит в создании обучающих и тренировочных моделей, отработанных до механизма, на основе своевременной оценки кризисной ситуации и соответствующего принятия адекватно правильного решения в выборе актуальной тактики и техники.

СПЕЦТАКТИКА СОСТОИТ:

- 1.1 Понятийный аппарат и нормативное регламентирование.
- 1.2 Пуансонов и движения ног, блоки - основные методы.

1.3 Падения и броски.

1.4 Защита от ударов руками и ногами.

1.5 Защита от захватов, зажимы и удушения.

1.6 Методы контроля и транспортировки.

1.7 Спарринг - Джиу-Джитсу.

1.8 Защита дубинка различных типов атак. Защита от угроз, связанных с оружием.

1.9 Задержания преступника и транспортировка.

Благодаря теоретико-аспектному анализу, обобщениям, предпринятыми мерами и практической системой алгоритмов спецтактики создается не только высокоэффективный правоохранный аппарат в определенном объекте, месте и/или структуре, институте государства и общества в целом, но и также, строится фундамент снижения уровня преступности, и предотвращения посягательств на человека, его права и свободы.

Стадии обучения:

- первоначальная подготовка, при которой слушатель наделяется правами для осуществления данной деятельности;
- профессиональная подготовка согласно должности, позиции, правам и обязанностям, которыми его наделяют.
- продолжительное обучения или, иными словами, – повышение квалификации.

Процесс обучения призван выполнять образовательно-воспитательную, развивающуюся функции. Повышение квалификации стоит рассматривать как систему дополнительного образования – дополнительное обучение после получения основного образования лиц, занимающихся профессиональной служебной деятельностью в сфере охраны общественного порядка, в целях обеспечения современного и качественного исполнения своих должностных обязанностей. Основная цель такого обучения состоит в углублении и совершенствовании профессиональных знаний, навыков и умений, необходимых для исполнения своей служебной деятельности в соответствии с требованиями современного законодательства.

В результате проведенного анализа можно сделать вывод о том, что реформа органов внутренних дел должна обеспечить реальное внедрение в правоохранительную практику самых передовых достижений науки и техники, тактики, практических навыков, и умений, на основе новейших информационных технологий и вызовов современнее.

Обязательными условиями организации работы правоохранительных органов и охранных структур должны стать открытость, опора на население, эффективное управление и оптимизация правоохранительной деятельности, обеспечение надлежащего внутреннего и внешнего взаимодействия, разумная экономия ресурсов.

Высокий уровень подготовки обучающихся позволит обеспечить безопасность охраняемых нами объектов. Или, другими словами, гарантирование безопасности следует рассматривать, как комплекс правил, процедур и мероприятий, осуществляемых уполномоченными лицами, направленных на предотвращение и противодействие угрозам безопасности для нормального функционирования охраняемых объектов, граждан и деятельности, как государства в целом.

Литература:

1. Бишоп, М. Окинавское каратэ: учителя, стили, тайные традиции и секретная техника школ воинского искусства / Пер. с англ. А. Кратенкова. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999.
2. Бовин, А. Управление инновациями в организациях. - М., 2008.
3. Кулик В., Полтораков А. Проблемы обеспечения национальной безопасности Украины. – Киев, Центр исследований проблем гражданского общества. – 2010. – 12 с.
4. Korzeniowski L.F. Securitologia – naukowe badania problematyki bezpieczeństwa człowieka i organizacji społecznych., Securitologia. - 2012, № 2 (16)., pp. 11-46 ISSN 1898-4509
5. Peter van Ham and Richard L. Kugler - Western Unity and Transatlantic Security Challenge The M. Center Paper N4, 2004
6. Попов, Пл. Охранительна дейност. С., 2008.
7. Uzunov, D., A. Bakhchevan, «Personal security» - a new method of teaching the officers of law enforcement and security agencies aimed at security ensuring and crime prevention., INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION: CHALLENGES OF OUR TIME. - London, 2016, pp. 96-98.
8. Узунов, Д., Усъвършенстване на методика на обучение по БПТ, гр. Варна, 2011 г.
9. Bedzhev B.Y., Zhekov Zh.St., Prodanova P.K., A Method for Synthesis of Orthogonal Complementary Codes, Proceedings of CERC 2004, Military Technical Academy – Bucharest, Romania, 20.05.-21.05.2004., pp. 184-192.
10. Innovation Policy in Europe 2004, DG Enterprise and Industry. – Brussels., 2004.
11. St.J. Blank, William T. Johnsen, Earl H. Tilford, Jr. – US Policy in the Balkans, 2005.
12. The Army in the Multinational Operations HQ Department of the Army, 2004.
13. Thomas Sluyter. Lexicon: keiko, 2012.
14. NATO in the 21st Century, 2005.

EDUCATION ON CYBER SECURITY ISSUES UNDER EUROPEAN UNION LAW. A STANDARD OF PERSONAL DATA PROTECTION

J. Osiejewicz, PhD, Assistant Professor

Faculty of Law and Administration, Legal Communication Laboratory, University of Zielona Góra, Poland

M. Jóźwik, MSc, Eng., Graduate

Faculty of Electronics and Information Technology, Institute of Computer Science, Warsaw University of Technology, Poland

Conference participants

The computer information systems that are applied in business marketing or in public agencies (e.g. for fiscal or national health insurance purposes) are complex products developed by specialized software engineers and accompanied by lots of documentation, tutorials and user manuals. These systems act in a comparatively complex environment of hardware devices and network infrastructure, often coexisting with other systems. No software product is 100% errorless and user-proof, so education of end users is critical for the security of the whole system in terms of preventing an unauthorized access that could expose data to the risk of loss or theft. The article presents threats connected with the use of complex computer information systems as well the related EU legal framework concerning cyber security. The purpose of the article is to highlight the current EU legal standard for cyber security and to indicate the urgent need for specialized education of the digital society members in this area.

Introduction

The more the computer-assisted systems support the members of digital society in a variety of business areas and their private life, the more knowledge is required for the users in order to properly and responsibly take advantage of these systems. Developing a safe, complex computer information system (hereinafter: CIS) is a tough task. Considering security issues in relation with a CIS would refer, but not be limited, to the following risks: data pollution (a system allows entering of invalid data and thus makes the existing data useless)¹; data loss (a system allows cancelation of data while not providing a data back up to restore them); data leak (unauthorized access to the system exposes sensitive, secret data, e.g. personal data, to a leak)²; data theft (creating an additional, unauthorized copy of high-valuedata)³; system lock (unauthorized, harmful software running on a hardware, being part of the system disallows access to the system)⁴; system damage (a physical damage to the infrastructure caused by intruder's activity)⁵; disaster causing a great damage (cyber attack directed e.g. on SCADA systems that are used to control automation processes in various areas of infrastructure, such as gas pipelines or nuclear energy plants)^{6,7}

In order to prevent these threats effective users' education is needed. In most cases the cyber security incidents are made possible because of ignorance or recklessness of system users, who consciously violate security procedures for a trivial shortcut in daily work. The everyday life gives several examples of officials failing to comply with basic security rules regarding information systems, e.g.:

1 S. Curtis, Mirror, Bupa suffers massive data breach exposing personal details of over 100,000 health insurance customers, 13 July 2017, <http://www.mirror.co.uk/tech/bupa-suffers-massive-data-breach-10793166>, accessed 19 July 2017.

2 E. Perez, E. Scitutto, L. Jarrett, CNN, Contractor charged with leaking classified NSA info on Russian hacking, 6 June 2017, <http://edition.cnn.com/2017/06/05/politics/federal-contractor-leak-prosecution/index.html>, accessed 19 July 2017.

3 D. Talbot, Cyber-Espionage Nightmare, MIT Technology Review, 10 June 2015, <https://www.technologyreview.com/s/538201/cyber-espionage-nightmare/>, accessed 19 July 2017.

4 Aljazeera, Global hacking attack infects 57,000 computers, 13 May 2017, <http://www.aljazeera.com/news/2017/05/global-hack-attack-infects-57000-computers-170513005030798.html>, accessed 19 July 2017.

5 K. Zetter, Wired, A cyber attack has caused confirmed physical damage for the second time ever, 8 January 2015, <https://www.wired.com/2015/01/german-steel-mill-hack-destruction/>, accessed 19 July 2017.

6 J. Swearingen, New York Magazine, New 'Industroyer' Virus Is Designed to Take Down Power Grids, 13 June 2017, <http://nymag.com/selectall/2017/06/industroyer-crash-override-virus-power-grid-attack.html>, accessed 19 July 2017.

7 K. Poulsen, Daily Beast, U.S. Power Companies Warned 'Nightmare' Cyber Weapon Already Causing Blackouts, 12 June 2017, <http://www.thedailybeast.com/newly-discovered-nightmare-cyber-weapon-is-already-causing-blackouts>, accessed 19 July 2017.

the CIA director and his hacked email account⁸; the CEO of one of the Swedish biggest security companies who went bankrupt after he lost his identity through a computer hack⁹; emails leaked off the US Democratic National Committee because of e-mail server being hacked, which triggered a catastrophic loss for Clinton's campaign¹⁰. However, damages caused by cyber attacks may have significant consequences also for average citizens. Moreover, those affected have little or even no influence on how well their data is protected. The purpose of the article is therefore to present the current European Union (hereafter: EU) legal standards for cyber security and to indicate the urgent need for specialized education of the digital society members on this subject matter.

Educational assignments of the European Network and Information Security Agency

On 10 March 2004, the European Parliament and the Council issued a Regulation 460/2004 establishing the European Network and Information Security Agency (ENISA)¹¹. The Regulation states that in order to ensure confidence in networks and information systems it is necessary to inform, educate and train individuals, businesses and public administrations sufficiently in the field of network and information security. It also provides for that public authorities shall play a role in increasing awareness by serving information to the general public, small and medium-sized enterprises, corporate companies, public administrations, schools and universities. It assigns the obligation to the Agency to provide advice on best practices in awareness raising, training and courses¹². Furthermore, ENISA should contribute to the availability of timely, objective and comprehensive information on network and security issues for all users. For this purpose, ENISA is expected to promote exchange of up-to-date best practices, including methods of alerting users, and seeking synergy between public and private sector initiatives¹³. The Agency was initially established for the period of five years beginning from 14 March 2004¹⁴. The continuity of ENISA's mandate was later prolonged for the period of another three years through the Regulation 1007/2008¹⁵, and, subsequently, for another 18 months through the Regulation 580/2011¹⁶. Finally, the Regulation 526/2013¹⁷ repealed Regulation 460/2004 and established again the ENISA for a period of 7 years agreeing that its headquarter shall be Heraklion (Crete, Greece)¹⁸.

After having established the ENISA, the EU pointed its crucial role in European cyber security in the Directive 2016/1148¹⁹, the so-called Network and Information Systems Directive (hereafter: the NIS Directive). The NIS Directive refers to the ENISA stating that the Agency should assist the Member States and the Commission by providing expertise and advice and by facilitating the exchange of best practice²⁰. It also indicates that ENISA should assist and serve guidance as for adopting legal regulations on cyber security in the EU and provide exercises and trainings, helping to achieve appropriate level of readiness and awareness of interested parties²¹. The NIS Directive defines *incident* as "any event having an actual adverse effect on the security of network and information systems"²², whereas the *incident handling* means "all procedures supporting the detection, analysis and containment of an incident and the response thereto"²³. In the wording of the NIS Directive, *risk* is to be understood as "any reasonably identifiable circumstance or event having a potential adverse effect on the security of network and information systems"²⁴. The content of the definitions indicate that physical, organizational, legal and financial infrastructure is needed to implement a system evaluating and mitigating risks, preventing and handling incidents in network infrastructure of information systems in order to ensure cyber security on a national level. In every aspect, it involves training and education of all user, in particular teams, organizations and cooperating entities, to achieve a predictable and measurable progress in a fight against cybercrime.

The NIS Directive focuses i.a. on training professionals in securing crucial infrastructure of "operators of essential services"²⁵. Such an operator would be an entity providing service that is essential for the maintenance of critical societal and/or economic activities, whereas the provision of that service depends on network and information systems and an incident would have significant disruptive effects on the provision of that service. Sectors and subsectors, in which operators of essential services would operate are listed in Appendix II of the NIS Directive: electricity; oil; gas; air transport; rail transport; water transport; road transport; banking; financial market; health; drinking water supply and distribution; and digital infrastructure. The Member States should identify those entities by November 9, 2018²⁶ and include them in a national strategy on the security of network and information systems. The national strategy on the security of network and information systems shall address, in particular, "an indication of the education, awareness-raising and training programmes relating to the national strategy on the security of network and information systems"²⁷.

8 K. Zetter K, Wired, TeenWhoHacked CIA Director's Email Tells How He Did It, 19 October, 2015, <https://www.wired.com/2015/10/hacker-who-broke-into-cia-director-john-brennan-email-tells-how-he-did-it/>, accessed 19 July 2017.

9 N. Rolander, Bloomberg, Swedish Security Company Boss Declared 'Bankrupt' After Identity Stolen <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-07-12/securitas-ceo-declared-bankrupt-after-his-identity-was-stolen>, accessed 19 July 2017.

10 L. Harding, The Guardian, Top Democrat's emails hacked by Russia after aide made typo, investigation finds, 14 December 2016, <https://www.theguardian.com/us-news/2016/dec/14/dnc-hillary-clinton-emails-hacked-russia-aide-typo-investigation-finds>, accessed 19 July 2017.

11 Regulation (EC) No 460/2004 of the European Parliament and of the Council of 10 March 2004 establishing the European Network and Information Security Agency (Text with EEA relevance), Official Journal L 077, 13/03/2004 P. 0001 – 0011.

12 Recital 14, *ibidem*.

13 Article 3 (e), *ibidem*.

14 Article 27, *ibidem*.

15 Article 1, Regulation (EC) No 1007/2008 of the European Parliament and of the Council of 24 September 2008 amending Regulation (EC) No 460/2004 establishing the European Network and Information Security Agency as regards its duration (Text with EEA relevance), Official Journal L 293, 31.10.2008.

16 Article 1, Regulation (EU) No 580/2011 of the European Parliament and of the Council of 8 June 2011 amending Regulation (EC) No 460/2004 establishing the European Network and Information Security Agency as regards its duration (Text with EEA relevance) OJ L 165, 24.6.2011, p. 3–4.

17 Article 35, Regulation (EU) No 526/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 concerning the European Union Agency for Network and Information Security (ENISA) and repealing Regulation (EC) No 460/2004 (Text with EEA relevance) OJ L 165, 18.6.2013, p. 41–58.

18 Recital 4, *ibidem*.

19 Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union, OJ L 194, 19.7.2016, p. 1–30.

20 Recital 36, *ibidem*.

21 Recital 38, *ibidem*.

22 Article 4 p. 7, *ibidem*.

23 Article 4. p. 8, *ibidem*.

24 Article 4 p. 9, *ibidem*.

25 As defined in Article 4 p. 4 and Article 5 p. 2, *ibidem*.

26 In accordance to the Article 5 p. 1, *ibidem*.

27 As defined in Article 7, *ibidem*.

The EU Member States are obliged to implement the NIS Directive by May 10, 2018²⁸, that is i.a. those aspects regarding: education²⁹; risk mitigation³⁰; incidents recognition and handling³¹; data and information exchange³²; strategy building³³; operators of essential services identification³⁴.

Security issues regarding CIS should be of interest of system technical designers and architects, end users, system administrators, legislators, as well as system manual creators. The proper legislation is likely to enforce adequate CIS tailoring through the regulation of preliminary design phases and the introduction of obligatory administrator tasks control lists. However, every system would be unprotected, if end users were not act responsibly and with the so-called “cyber hygiene”. For this purpose, ENISA introduced a short pamphlet for every CIS user, giving hints on how to stay protected in daily Internet life³⁵.

Cyber security of Personal Data as a Module Standard

It should be noticed, that by 2017 there has been 13 years since ENISA was founded. Recital 16 of the Regulation 526/2013 stresses, referring to its goals and objectives, that “In order to achieve this, the necessary budgetary funds should be allocated to the Agency”. Budget should be “sufficient and autonomous” and “comes primarily from a contribution from the EU and contributions from third countries participating in the Agency’s work”³⁶. The budget of ENISA was set to: 10,06 Million Euro in 2015, 11,03 Million Euro in 2016, and 11,24 Million Euro in 2017³⁷. Regarding the goals and objectives of ENISA and its special role as an expected shield providing advise and education, aiming at the protection of the EU’s private businesses and government agencies from cyber attack, which could have enormous implications³⁸, the annual budget of ENISA is obviously insufficient. To make it more visible: 11 Million Euro would allow to buy about 500 minutes for commercials in one of the Polish TV networks during high publicity³⁹; 11 Million Euro will be paid to a runner-up of football Champions League finals in 2017⁴⁰; 11 Million Euro would allow to break into 10 iPhone locked phones in search for information possibly allowing to prevent a terrorist attack⁴¹; 8 annual budgets are needed to buy one combat plane Eurofighter Typhoon⁴².

Regarding the alleged costs of cyber defence, it should be therefore pointed out that every state needs to introduce and to execute high national legal standards in computer network information systems to ensure that use rare appropriately trained and educated. This requirement is supported by the Regulation 2016/679⁴³ on personal data protection, according to which a private company can be fined up to 20 Million Euro or 4% of its annual world income for the violation of personal data protection rules⁴⁴. However, in the 119 pages long text of the Regulation 2016/679, a term “education” is mentioned only twice and it only once points to a need to introduce awareness-raising activities addressed to the public, including micro, small and medium-sized enterprises, as well as natural persons in particular in the educational context⁴⁵. The NIS Directive states that personal data are in many cases compromised as a result of incidents⁴⁶ and indicates that the processing of personal data shall be carried out in accordance with EU law⁴⁷.

However, this is the educational aspect, not the penalization of infringements to the law that should be put in the limelight. The educational approach is more likely to make the data processing more secure, because it is based not on the effect, but on the cause of the infringement. This approach has been applied in the Polish Regulation on the appropriate organizational and technical conditions required for personal data processing in computer systems⁴⁸. The Regulation describes in detail the composition of the security policy that is required to be introduced by any entity processing personal data with the use of IT systems: enumeration of buildings, where data is processed; description of data sets; data flows; procedures of the assignment of credentials; start, pause and end of a working day; creation of backups and storage; handling of electronic data carriers; electronic system security; and systems reviews and maintenance⁴⁹. The Regulation also introduces three levels of required security, depending on the category of the processed data as well as on whether the system is connected to a public information network. The levels of sensitivity, that is basic, intermediate and high, provide for detailed description of precautions needed to be undertaken in order to comply with the required security, such as: the limitation to access to rooms where personal data is stored; the necessity to change password every 30 days; the requirement to

28 Article 25, *ibidem*.

29 Art. 7 p. 1(d); Art. 11 p. 3 (e), (f), (k); Art. 12 p. 3 (h); Art. 12 p. 3 (j); Art. 13 p. (6), p. (7), *ibidem*.

30 Art. 4 p. 9; Art. 6; Art. 7 p. 1(f); Art. 11 p. 3 (i); Art. 12 p. 3 (f); Art. 14 p. (1), p. (2), *ibidem*.

31 Art. 1 p. 2(c); Art. 4 p. (7), p. (8); Art. 12 p. 3 (c), (d), (e); Art. 14 p. (4), *ibidem*.

32 Art. 1 p. 2(b); Art. 8; Art. 10; Art. 11; Art. 12, Art. 14 p. (3), p. (5), Art. 16 *ibidem*.

33 Art. 1 p. 2(a); Art. 4, p. (3), Art. 7, *ibidem*.

34 Art. 5; Art. 6; Art. 14; Art. 15, *ibidem*.

35 ENISA, <https://www.enisa.europa.eu/media/multimedia/posters/cybersecurity-education-posters-2016/enisa-eduposters-el.pdf>, accessed 19 July 2017.

36 Recital 51, Regulation 526/2013, *op. cit*.

37 Statement of Estimates 2017 (Budget 2017), European Union Agency for Network and Information Security, <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa/accounting-finance/files/annual-budgets/enisa-2017-annual-budget>, accessed 19 July 2017.

38 See: M. Elsberg, *Blackout – Morgen ist es zuspät*, Blanvalet Verlag 2012. The author presents an interesting vision of a total and universal disaster after a cyber attack turning off the electricity in Europe and United States.

39 P. Pallus, *Business Insider Polska, Najdroższe reklamy są w Polsce. Do 97 tys. zł za pół minuty*, 22 August 2016, <http://businessinsider.com.pl/media/reklama/koszt-reklamy-telewizyjnej/2rjtmpd>, accessed 19 July 2017.

40 2016/17 Champions League venue distribution, 25 August 2016, <http://www.uefa.com/uefachampionsleague/news/newsid=2398575.html>, accessed 19 July 2017.

41 J. Edwards, *Reuters, FBI paid more than \$1.3 million to break into San Bernardino iPhone*, <http://www.reuters.com/article/us-apple-encryption-fbi-idUSKCN0XI2IB>, accessed 19 July 2017.

42 http://www.deagel.com/Combat-Aircraft/Typhoon_a000442001.aspx, accessed 19 July 2017.

43 Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) (Text with EEA relevance), OJ L 119, 4.5.2016, p. 1–88.

44 Article 83 p. 5, *ibidem*.

45 Recital 132, Regulation 2016/679, *op. cit*.

46 Recital 63, Directive 2016/1148, *op. cit*.

47 Article 2, *ibidem*, indicating the Directive 95/46/EC, that has been repealed by the Regulation (EU) 2016/679, *op. cit*. Processing of personal data by Union institutions and bodies pursuant to this Directive shall be carried out in accordance with Regulation (EC) No 45/2001, Regulation (EC) No 45/2001 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2000 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data by the Community institutions and bodies and on the free movement of such data, OJ L 8, 12.1.2001, p. 1–22.

48 *Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentacji przetwarzania danych osobowych oraz warunków technicznych i organizacyjnych, jakim powinny odpowiadać urządzenia i systemy informatyczne służące do przetwarzania danych osobowych*, Dz. U. z 2004 r. Nr 100, poz. 1024.

49 Article 4, *ibidem*.

encrypt solid memory units in portable devices; procedures for the utilisation of wasted devices on which the personal data is stored. This Regulation could serve as a model standard of how education on cyber security could be brought into legislation, presenting to readers in-depth precautions indispensable to comply with the law. Interestingly, this Regulation is consistent with the international norms ISO/IEC 27000⁵⁰, altogether allowing for relatively easy and predictable processing of personal data in CIS supported by a chain of education, training and certification.

The healthcare system is a representative area of sensitive data that demands great awareness and knowledge in the process of its securing. The Polish Regulation regarding requirements for the System of Medical Information⁵¹ establishes a central national database i.e. of medical occurrences and documents issued by healthcare entities. The Regulation includes a list of Polish norms, which the System of Medical Information shall be compatible with⁵². The norms provide for a model of electronic documentation and security procedures for data transmitted in the healthcare system. It refers to EU regulations regarding data security in international transmission of healthcare data⁵³ and points out to the ISO/IEC 27002⁵⁴ in the context of the management of information security in the healthcare system. References to international norms can be also found i.e. in the Polish Regulation on the system of threads monitoring⁵⁵ and in the Polish Regulation regarding minimal requirements for some data communication systems functioning in the healthcare system⁵⁶.

Conclusions

The legal approach to cyber security and cyber defence needs to be developed on a educational level in order to ensure that the assumptions of the EU regulations are possible to be achieved with the allocated means, that is: budget, infrastructure and authority's support. Too much expectation for required results in cyber defence relying on ENISA could undermine the awareness for the need of education on cyberspace security. It is obvious that ENISA is not able to cover this subject efficiently, since the annual budget allocated for its activities is not sufficient in any case.

In order to protect the cyberspace, the legislator should include in adopted legal acts the information on not only "what" should be done and "what" is allowed or disallowed, but also on "how" to do it and "how" to avoid the risks. To improve the law quality and to comply with the intentions of the legislator it is therefore recommended to provide for more specific information on how to achieve the desired result by giving reference to widely accepted norms, standards or literature published by or on behalf of legal authorities. It is also advisable to introduce educational programs intending to train not only entrepreneurs and entities, who are responsible for cyber security, but also "ordinary citizen" on what level of security they may expect from those responsible for their security and how they could safeguard themselves.

EUROPEAN STANDARDS OF YOUTH WORK SECURITY

**M. Dei, Candidate of Jurisprudence, Associate Professor of Academic dpt
of University Education and Law of SHEI
University of Educational management NASU, Ukraine
H. Karieva, Postgraduate Student
Kyiv University of Law of NASU, Ukraine**

Conference participants

In this article we consider the peculiar properties of regulation of minor's workers security within the Law of the European Union. To reveal such peculiar properties of legal regulation of a work security of youth within the Instruction of EU 89/391/EEC, as well as Instructions of 94/33/EC. Proper analysis of regulation of rules and rules of guarantees of the workers' rights under the age of 18 years which work on the basis of the labour contract or rules which are determined by the current legislation of the state-member and/or conformed to the current legislation of the state-member was fulfilled. Thus, we may confirm, that except for some details, within EU territory the complex of the minimal labour standards for stable working environment which now are applied in all states-participants is created.

Keywords: work security, youth work, European Union, EU legislation.

The important direction of Ukrainian integration is cooperation with the European Union which final strategic aim - fully entry of Ukraine into the European Union. A key element of successful integration is an achievement of the certain level of a coordination of the legislation of our country with European Union law.

One of directions of harmonization process is coordination of Ukrainian legislation which settles labour safety issue in conformity with rules of the European Union. It has to be noticed, that labour safety, especially an issue of work of youth safety is related to the area of the labour law.

Some radical political, economic changes in state and society, have pointed the problems connected with use of hired labour, creation of the effective mechanism of regulation of labour relations, providing of guarantees of human's right to work. Their resolving, especially concerning work of youth, has the important social value, requires radical changing of traditional approaches

---

50 ISO/IEC 27000 family - Information security management systems, <https://www.iso.org/isoiec-27001-information-security.html>, accessed 19 July 2017.

51 Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 28 marca 2013 r. w sprawie wymagań dla Systemu Informacji Medycznej, Dz.U. 2013 poz. 463.

52 Article 9, *ibidem*.

53 Article 12, p. 2, *ibidem*.

54 ISO/IEC 27002:2013, [https://www.iso.org/obp/ui/Information technology -- Security techniques -- Code of practice for information security controls](https://www.iso.org/obp/ui/Information%20technology%20--%20Security%20techniques%20--%20Code%20of%20practice%20for%20information%20security%20controls), available at: <https://www.iso.org/standard/54533.html>, accessed 19 July 2017.

55 Article 4, Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 9 lipca 2013 r. w sprawie Systemu Monitorowania Zagrożeń, Dz.U. 2013 poz. 853.

56 Article 9, Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 14 sierpnia 2013 r. w sprawie minimalnych wymagań dla niektórych systemów teleinformatycznych funkcjonujących w ramach systemu informacji w ochronie zdrowia, Dz.U. 2013 poz. 999.

---

for regulation of labour relations with participation of these persons, effective measures of providing of their employment, taking in consideration, that today for a society the problem of unemployment is connected not only with economic crisis, but also with imperfection of mechanisms of its legal regulation.

Complete researches in the field of EU legal regulation of work and work standards became our special interest. Firstly it can be explained by some peculiar properties of the European Union distinguishing it from the other international organizations of classical type. Secondly, appropriating rules of EU are a subject to application in 28 states for the present moment, the level of economic progress and a legal system of each ones are various.

The specific character of the labour law of EU in that its labour rules details international labour standards accepted by the international organizations of universal and regional levels, as general rules of behaviour concerning protection of the labour rights of youth.

The legislation of EU obliges employers to pay special attention to minors and young workers and emphasizes an importance of creation of culture of a security of work; it is a good basis for minimization of work risks for young workers. In addition to it, such issues as protection and a work security should be necessarily incorporated to school and high school programs, as well as to become an integral part of national policies.

The timeliness of our research issue consists in that regulation of the labour rights of youth is caused by demands of modern society progress. Such specific character of legal regulation of the labour rights of youth can be explained also by possibility of absence of labour market legal guarantees, as result - the youth faces such problem as getting injures, for example.

It is commonly known, that youth is more subjected to risks of getting injures on a workplace. They do not have not enough experience, awareness on existing risks, skills and knowledge, they can not know their rights and duties of the employer concerning health protection and work security, as well as they reluctantly speak about arising problems because of their wish to do the agreeable to the new employer. That is why according to the legislation of EU, employers should conduct the special registration records which are carrying the information about vulnerable groups of workers, at performance of an assessment of risks and realization of safety measures in order to avoid of getting injures by workers. Special restrictions exist for workers in the age of 15-24 years.

According to EU statistics, risk of getting of professional injures for young workers is more higher than that of workers in the senior age category¹. During the first labour experience some professional and others diseases (physical and psychological) and complaints can be shown. On the one hand young workers have no enough skills and require additional protection. But on the other hand they often work in the fields, connected with a know-how, or in that working environment that has a high risk level, for example: construction, agriculture, hotel business, public catering, services sector, hairdresser's business. They work on conditions of the temporal contract and perform work on days off and on the replaceable schedule.

At a level of the European Union regulation of the stated problem is carried out by means of the Instruction of EU 89/391/EEC which obliges employers to estimate risks, to provide all necessary measures on their prevention, as well as to provide an appropriate information and education. The assessment of risks should provide also definition of those groups of workers which are vulnerable to risks, such as young workers. Young workers should assist to the employers in maintenance of security measures and health protection, as well as they should use properly everything, which is called up to provide health and a security of workers, all measures of an individual defence.

It has to be noted, that the Instruction of EU 89/391/EEC (an Instruction on young workers) gives definition of concept « young workers » as individuals in the age of 15–24 years, as well as carrying out various types of works. This definition includes also trainees at schools or professional training in companies, scholars, which have or may receive work experience, as well as the students, work at leisure (during a vacation, on weekends and in the evenings) and young workers who have left education process and begin the working career.

An Instruction of European Council 94/33/EC from June, 22 nd, 1994 «About protection of youth on workplace» is devoted to issues of guarantees of the rights of youth. An Instruction adjusts issues of guarantees of rights of individuals 18 years which work on the basis of the labour contract or rules which are certain by the current legislation of the state-member and/or conformed with current legislation of the state-member.

However, the main aim of the Instruction 94/33/EC is warranty of labour activity conditions (temporary or constant) not to let such activity to put damage or limit the guaranteed right of children to education, according to the Declaration of the rights of the Child, adopted by UN General Assembly resolution 1386 (XIV) on 20th, November, 1959². Achievement of this aim occurs by establishment of minimal requirements in field of legal regulation of work of youth, in view of their social status and other determined factors. In particular, by definition of relevant age to be hired; for minors - the reduced working day should be stipulated; the full interdiction of night work (except for the certain types of works according to rules of the national legislation) is established; regular medical examination is provided; guarantees of special protection against physical and moral dangers which can arise during their labour activity are provided.

The Instruction defines such terms as “youth”, “child”, “teenager”. Thus,

1) youth — any person under the age of 24 years, who has employment relationship; 2) the child — any person under the age of 15, who can be in employment relationship and continuing mandatory school education according to the national legislation; 3) the teenager — any person in the age from 15 till 18 years who works and studies, or just works, but not continuing mandatory school education according to the national legislation.

In our opinion, such definition of terms according to EU rules is too imperfect as the child, in conformity with art.1 of the Convention on the rights of the child 1989, admits «each human being before achievement of 18-years age, if under the applicable law it does not reach majority earlier³». The European convention on realization of the rights of children 1996, also under term “children” means the persons who have not reached age of 18 years.

Concerning the definition of terms “youth” or “young men” in international law, the given definitions are not fixed. Such age frameworks for the given categories of the population can be found in practice of the Worldwide organization of health protection, according to which “teenager” – the individual in the age from 10 till 19 years; “young men” – individuals in the age from 10 till 24 years; “youth” – individuals in the age from 15 till 24 years.

---

1 European Agency for Safety and Health at Work, Young workers — Facts and figures, 2007., Access mode: <http://osha.europa.eu/en/publications/reports/TE7606507ENC/view>

2 Declaration of the rights of the Child, adopted by UN General Assembly resolution 1386 (XIV) on 20th, November, 1959 – [electronic source]., Access mode: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/childdec.shtml

3 International protection of humans rights and freedoms: Collection of documents. – M., Juridical literature, 1990., p. 388

Thus, it is possible to come to the conclusion, that the concept “youth” includes concept “child”.

Concerning educational systems, also it is necessary to pay special attention to that fact, that in the majority of the EU countries children entered primary school in the age of 6 years. Duration of educational process takes 12-13 years. Thus, middle age of the termination of education of children in high school – 16 years, in senior school – 18 years.

In our opinion, for improvement of a legal regulation of children’s labour counteraction, we suggest to change the minimal age of employment fixed by the Instruction of European Council 94/33/EC to 16 years, as well as to bring a concrete definition in concept «mandatory school education» which will include besides primary and high school as well senior school as prime objective of the minimal age for employment of children as protection of their rights for education which will let them to become highly qualified employee in future.

It has to be noted, that in states-members of EU following tasks of employers in relation to their workers, irrespective of age, related to their duties:

- identification of dangers and performance of an assessment of risks;
- realization of the preventive measures based on an assessment of risks;
- definition of all measures necessary for vulnerable people;
- providing with the information, carrying out of instruction and training, during staff recruitment especially;
- consultation with workers and their representatives;
- cooperation with other employers concerning a labour safety, such as temporary agencies of work.

There is a lot of measures directed on additional protection of workers under 18 years. Definitely, minor workers should not perform those types of work, which:

- exceed their physical or psychological capacities;
- connected with poisonous substances;
- connected with harmful influence of radiation;
- accompanied by risks for health from extreme temperatures, noise or vibration;
- can cause accidents because of lack of experience or training or attention to a security of work.

Until they won’t reach minimally permitted age to leave school education, professional training is necessary for them, as it is necessary to establish careful supervision and control for their work, their employers should guarantee it appropriate protection.

Policy and programs of the European Union are basis for programs and campaigns of the states-members which have been directed on prevention of risks among young workers. Very significantly, that every five years European Union develops a policy of maintenance of a labour safety which includes⁴:

- strategy of employment of EU for creation of new workplaces;
- strategy on youth;
- taking into consideration quantity of youth which takes part in labour relationships;
- increasing of an educational level, training, mobility, professional integration and social familiarizing of young Europeans (the Pact of Youth);
- instructions on a labour safety which require:
- assessments of risks and their prevention, using hierarchy of application of the measures, beginning elimination of risk in a source of its occurrence, carrying out of instructing and training, and measures on acceptance in attention of vulnerable workers (the instruction (89/391/EEC))
- elimination of application of child labour and protection of the workers who have not reached 18-years age (the instruction concerning young workers (94/33/EC)).

The national and European legislation had put a strong basis to create healthy working conditions which help to minimize professional risks of a security and health of young workers. The instruction of EU on young workers operates in the states-members and stimulates their activity⁵

By consideration of the legislation of EU concerning labour safety of youth, for us it becomes obviously, that innovative programs already exist and work. Huge numbers of approaches are used. One of the good examples concerns German «Initiative neue Qualität der Arbeit» (new quality of the working initiative) which among other things has created two initiative networks, known as «training during all life» and «demographic changes». These programs have the practical approach, are adapted for demands of the companies. The role and needs of young workers are considered in all projects.

Analysis of legal regulation of labour safety in EU allows us to make conclusions, that EU assists to creation and maintenance of a stable and pleasant working environment, good health and well-being of the European employees and creates balance between work and a private life. It has to be noted, that within EU the complex of the minimal labour standards concerning a stable working environment, now applied in all states-participants.

In general, EU defines very rigorously rules concerning protection of youth, fixing the list of guarantees which assist to struggle against infringements concerning youth work, but main factor is still educational process which is the precondition of social stability, economic independence and eradication of the given problem.

The great role in achievement of objects in the field of regulation of labour relationships within EU are playing by effective national mechanisms of their realization which require improvement by imposing of sanctions for the states-participants.

⁴ European Commission, Improving quality and productivity at work — Community strategy 2007–12 on health and safety at work, COM(2007) 62., Access mode: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=430&langId=en>).

⁵ International protection of humans rights and freedoms: Collection of documents. – Moscow., Juridical literature, 1990., p. 436.

EUROPEAN EXPERIENCE WITHIN THE FIELD OF HOUSING MAINTENANCE AND UTILITIES MANAGEMENT: CUSTOMIZATION FOR UKRAINE

**M. Glukh, Cand. of Jurisprudence, Associate Prof.,
Head of the International Law and Comparative Law Department,
State Fiscal Service University of Ukraine, Ukraine**

Conference participant

The article analyzes the activity of the city government of Europe in the sphere of housing and communal services; the experience of using internal territorial agreements was studied, contracts for the provision of housing and communal services were studied; the possibilities of decentralized systems of communal economy and other ways of development of innovative territories are studied.

Keywords: *housing and utility field, innovations to housing and utility field of the advanced countries, European experience in housing and utility field.*

Countries with highly developed market economics, such as Austria, Great Britain, Germany, France, Sweden, etc., have accumulated vast experience of housing maintenance and utilities board management in frames of state (municipal) and private branches. Its detailed study may allow using positive experience for Ukraine, which nowadays strives for European Community integration.

Objective of the current research is to study the experience of European countries, their economic activities results, innovative approaches to provision of high quality municipal services, detailed analysis of which will allow implementing positive features to domestic practice of reforming housing and utilities infrastructure. In order to achieve this goal, the following tasks have been stated by the author: to analyze activities of European countries municipal government within housing and utilities field; to study the experience of interterritorial agreements usage, to study contracts on housing and utilities services provision; to study the possibilities of decentralized municipal services systems and other paths of innovative territories development.

Virtually all reforms besides the positive effect have also negative consequences for the country economics. As a result of our research and based on positive European experience, the ways of improving housing and utilities services provision will be suggested. In order to avoid miscalculations in reforming housing and utilities system of Ukraine, we have studied also the negative consequences, which occurred particularly in the countries of Eastern Europe.

On the edge of years 1980-1990th, governments of many countries in terms of social-economical programs, as well as municipal economics sector reforming programs, performed housing and public utilities objects privatization, basing on the statement, that municipal enterprises are more national liabilities, than national property. Concurrently to the privatization process a search for new forms of housing and public utilities services provision with participation of private business representatives was on its way. At that, provision of services by municipal utility services in the first place, is reserved within the field of public utilities. Municipal government in this case acts as a services production manager. Provision of such services is performed by municipal "sanitation" departments (collection, transportation and disposal of kitchen waste and household garbage, etc.); and park departments (landscape gardening, urban landscaping); highway departments etc. [1, p. 83; 3, p. 154; 4, p. 150]

In Ukraine, almost all municipal services are provided in such a manner. However, the percentage of municipal services in further is to decrease on account of attraction on a competitive basis, of private housing and public utilities services renderers (HPU).

Local executive authorities may conclude agreements and contracts not only between one another, but also with private companies. In many advanced countries, such as Great Britain and Sweden, for example, municipal authorities realized that monopoly status of municipal services inhibits the improvement of life quality in large cities. Selling bus and tramway lines to transport companies (including private as well as municipal) on a competitive basis – is an accepted practice. For example, in 1992, about 250 of 400 "London bus" routes were offered to private owners, but the routes themselves were not alienated into private ownership. At that, the frequency of buses movement on those routes is set by municipal government. On event of contract violations by such private companies, penal sanctions are implemented. Such experience has shown that transfer of the "London buses" into competitive system of operation resulted in economy for municipal transportation companies (for they are also participants of competitive struggle), as well as for private companies (average economy rate constituted approximately 15%) [4, p.151].

Innovations to housing and utility field of the advanced countries, based on rational combination of centralization and decentralization, as well as privatization of a number of directions of HPU services provision, have given positive results. They do not slow down, but on the contrary – energize the market of services and improve the living conditions of their consumers. Similar improvements may be applied upon organization of municipal water system, heating, electric and gas supply systems, namely to such services, which are used to classified as technically monopolistic.

Therefore in some countries of Eastern Europe (Poland, Czechoslovakia, Czech Republic), almost in all settlements with population up to 1200 persons, only decentralized systems of utility services provision are used for residential buildings. This allowed improving housing stock in all small settlements of the country northern regions [2, p.96]. Similar experience may be vastly employed in Ukraine, particularly in capital regions, where a building binge is being recently observed.

Decentralized municipal services system employment may become a step towards the way of achieving modern capital improvement for small towns and villages, as well as for settlements and houses within limits of large cities, isolated from centralized utilities provision.

In small towns, settlements and places of new residential construction, employment of decentralized heating systems may be implemented, by using cheap gaseous fuel. In our opinion, employment of decentralized heating systems has far-reaching perspectives, considering the experience of such countries as Germany, the Netherlands and others.

A complicated field of activity for local authorities is provision of urban amenities. Municipal government must not directly perform settlement gardening, paving, sanitary cleaning and other types of urban amenities. All these works may be transferred in terms of municipal order to different performers. In order for such performers to comply with their obligations in good faith and in shortest possible terms with lowest possible price, a competition between different private and municipal performers is necessary.

Extensive experience of performing competitions for land improvements is accumulated by local authorities of large cities in Great Britain. The deed about local management (1988) assigns performing competitions among private companies upon conclusion of work contracts for construction of buildings and roads, sanitary cleaning, mop-up operations, provision of nourishment to schoolchildren etc. During organization of populace servicing within the named activities fields, local authorities may utilize municipal services only in case of their victory in tender with private contractors.

Similar order is a commonly used practice, for example, in Germany. As first practical steps show us [1, p. 150; 2, p. 123] it makes sense to implement such order in our country. In order to offer a work contract it is necessary to receive permission from an elective authority body. Upon conclusion of work contracts for urban amenities, opinion of local population must be also considered,

It is necessary to consider that governmental regulation of communal infrastructure is not eliminated in countries with advanced market economics, but instead has deeply evolved under influence of specific needs in particular HPU fields.

In the opinion of well-known foreign scientists, who research the communal field (Daniel P. Kuaio, E. Smith, Mac-David etc.) in perspective, despite the presence of monopolistic life supporting systems, participation of private sector in HPU will be expanded on a contractual basis.

Therefore, analysis of European experience in housing and utility field, results of economic activities, regulatory documents and their application practice, confirm the necessity of their results employment in order to decrease material and emotional expenses during the HPU reforming processes and developing new forms of economic relations within the field.

European experience shows us the following directions of developing private business within housing and utility field [1, p. 85; 3, p.156] which may be successfully implemented in Ukraine and former USSR countries:

- household populace services: maintenance works, improvement of curtilage, collection, disposal and processing of household waste (Austria, Great Britain, Germany, France, Sweden);
- housing facilities management and maintenance (Austria, Belgium, Great Britain, the Netherlands, Sweden).
- maintenance and current road repairs (Austria, Belgium, Great Britain, Italy, France).
- transportation facilities (Austria, Great Britain, France, Sweden)
- cleaning and settlement gardening works (Austria, Belgium, Great Britain, Germany).

References:

1. Хайло Е.Г. Организационные формы и направления жилищно-коммунального обслуживания населения., В сб. тезисов-докладов 11 региональной научно-технической конференции «Интеграция экономики в систему межхозяйственных связей». – СПб., СПбГИЭА, 1995. – 164 с.

2. Шляхи та перспективи реформування житлово-комунального господарства., Зб. матеріалів та док. до проведення ІХ Всеукр. муніципальних слухань «Житлово-комунальна реформа – першочергове завдання місцевого та регіонального розвитку», 23–26 вересня 2003 р., м. Київ. – К., Атіка-Н, 2003. – 324 с.

3. Шопенко Д.В., Москаленко Е.Г., Родионов Д.Г. Зарубежный опыт привлечения инвестиций в развитие социально значимых отраслей сферы услуг крупных городов., В сб. тезисов-докладов научно-практической конференции ППС СПбГУ (экономический факультет), 9–11 апреля 1996 г. – СПбГУ, 1996.

4. Шопенко Д.В., Родионов Д.Г., Сергеева В.В. Пути развития конкурентного рынка жилищно-коммунальных услуг., В сб. докладов научно-практической конференции профессорско-преподавательского состава Санкт-Петербургского технологического института сервиса МГАСБУ, 17–18 декабря, 1997 г. – СПбТИС, 1998.

JEL: 346.9:347.218.1

ABOUT THE CONCEPT OF INTENSIVE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO THE KNOWLEDGE SOCIETY

S. Yuldashev, Dr. of Jurisprudence
S. Khomyachenko, Cand. of Jurisprudence, Associate Prof.
National University of Aviation, Ukraine

Conference participants

The article deals with the problems of ensuring the intensive development of science and education in Ukraine, and investigates scientific developments in this field. Some organizational solutions to the problem of innovative development of the national economy, improvement of management of it and the author's concept of innovative education are provided.

Keywords: *innovation development, science integration, information exchange, educational center, scientific centers*

In order to successful development of Ukraine in the civilization space, should be ensured intensive development of science and education. And for this, in turn, it is necessary to trace some processes and author's work on this subject.

It is known that as the result of the innovative development of some countries and the growing gap of others, they will be divided into two groups. The first group consists of countries, the source of economic growth of which is the production of knowledge (the so-called «golden billion»), and the second group - the countries serving as the raw material appendage of the first. The second one is doomed to absorption, and the population - to disappear. In the light of this, Ukraine's progressive backwardness in the field of innovation from highly developed countries is becoming today the most important state problem, which already had caused not only deep economic but also political consequences, threatens the sovereignty, and national security of the state.

Today, the problems of the transition to an innovative economy are briskly discussed in our country. Unfortunately, in this context, problems of components, means of this transition - science and education, their intensive, qualitative development are not always considered. More precisely, practically not considered. Many (sincerely or insincerely) see the further development of science associated with an increase of its budget funding, and the development of education - with the transition to 12-year training (read: the National Council of Reforms approved the introduction of 12-year schooling in schools.) Funny National Party, funny «Reformers») However, only the funding of «walls», that is, the funding of scientific institutions (and not scientific results), the problem of transition to a knowledge society is unlikely to be solved.

It is very «fashionable» to insist on the creation of the innovative structures - technology parks, technopolises, business incubators, etc. As for the first, it is known that direct cooperation between the university environment and the industry of the developed countries actually leads to an innovative explosion. An example is a silicon valley. But this can only happen on the condition of mutual benefit for each of the parties, their economic responsibility. That's what allowed America to create the world's first university industrial park, which then crossed its borders and turned into the most democratic and most famous scientific and technological zone of the world - the so-called silicon valley.

Today, something similar (in all cases, on external grounds) is created in the capital of Ukraine - Kiev. Innovation Park Bionic Hill has officially launched a free university, which functioned in test mode. According to project's plans authors, more than 35 thousand high-paying jobs for IT specialists will be organized in the park. When the park starts to work at full capacity, revenue from resident companies is expected to reach \$ 1 billion a year [1]. However, when such projects are implemented with the help of administrative resources or (in conditions of continuous corruption) only for sponsorship funds (which excludes the economic responsibility of the project parties), there are some doubts about its success and duration. In our opinion, the life of this vivid project will continue until the sponsors' funds expire. And then the project will go away. It is possible that the creation of the park will become another portal for the so-called brain drain in a country with great innovative potential and high-tech production.

Other organizational solutions of the problem in innovative development of the national economy, improvement of its management, including the option of resubdivision of branch scientific research institutes (NII) of the National Academy of Sciences of Ukraine (NAS) are also offered. The latter should be withdrawn from the NAS and transferred to the relevant higher education institutions. Such models of the integration of science and education are quite common in developed economies, in particular in the United States, where universities are not only educational centers but also powerful research centers. An example of such a solution in Ukraine could be, for example, being included in the Krivoy Rog National University of the Research Mining Institute and the Research Institute of Labor Safety and Ecology in the mining and metallurgical industry. However, we can state that a simple resubordination of the research institute to the higher educational institution will become one-hundred percent only as a bureaucratic change in the «roof» and will not give the expected effect to either science or education. Consequently, the effectiveness of a simple transfer of research institutes to universities will not be the one that exists in countries where such organizational decisions have been in top place for centuries.

The analysis of other measures (tasks, assignments) that were envisaged by the government, relevant ministries in this area, shows that practically all of these tasks are related to the extensive, quantitative development of science and education. In particular, such proposals include the task of changing, organizational subordination, or extending (and thus purely formal) autonomy of higher educational institutions, introducing student self-government, a new educational qualification level - the level of the doctor of philosophy in the fields of science, or other «funny» measures. Such measures are foreseen, in particular, by the law of Ukraine in higher education. One can show the formalism and bureaucracy of the most tasks contained in the state programs of innovation policy, the development of science and education, the inability of these measures to ensure the intensive development of science and education. But in the absence of limited publication, we will turn to the presentation of our own concept of intensive development of science and education. The proposed concept will allow for a truly reform of science and education and make appropriate changes in the context of the new technology of science management. We take the courage to declare that in the course of reforming the management of science and education in this direction, the return from them not only in Ukraine, as in any other state that was part of the former USSR, but even in the developed countries of the West, - substantially exceeds the achieved indicators, before the introduction of the provisions of the proposed Concept. The purpose, task of the concept is to link the objects of our study - education and science into a single system. The system functioning of education and science contrasts with the local one - when the both spheres operate autonomously, intersecting arbitrarily and episodic. The improvement, reformation of each of these objects should consist in building a system in which both education and science function as a single whole, as if «merge» into one, in which its components pass from one state (education) to another (science), and vice versa.

The benefits of the proposed approach can be proven by the opposite. In fact, as the result of the autonomous functioning of education and science, both spheres of activity, in particular, the education that lives (in the current conditions) scientific achievements episodically, sporadically, can be said to be accidental. As a result, both systems are bureaucratized. Under bureaucratization we will understand the deviation of the functioning (function) of the system from its purpose - its main goal, for which the system was created. In this case, the degree of bureaucracy is measured by the degree of the corresponding deviation. Full bureaucracy occurs when the system begins to achieve goals that are completely opposite to those for which it was created. Examples can be varied, since this is important for understanding the proposed concept. For example, management systems in the field of economy, its branches. Sectorized ministries are a vivid example of a bureaucratization of a management system when, instead of fulfilling its main, natural functions, it begins to «switch» to the implementation of functions related to self-preservation and extension. That is, instead of coordinating the activities of its objects (the musician manages himself, once said classics, the orchestra needs a conductor), the governing body (ministry, department) begins to take care of their own problems of self preservation and expansion. Hence, an optimistic overestimation of its significance, its «cementation», the requirements of the constant expansion of its states, and so on. As a result of such (bureaucratic) management, his object is confronted with their own problems. As a rule, he plunges, while the parasitic control of the body flourishes. In particular, the Ministry of Economy in Ukraine. Production, the number of successful enterprises in our catastrophically decreases. The country has developed an oligarchic monopolistic model of economy, in which medium and small businesses are killed. This is a great «merit» in this particular governing body. At the same time, ministries, including The ministry of economy - are developing quite well. Excellent departmental automobile parks, expensive foreign cars, drivers - all at the expense of the state. And the main thing is that the state budget funds are used by the management of departments for the development of their own «business» (in fact, the transfer of public funds to their own accounts in foreign banks, «laundering» of state funds). Without going into details of the problem of bureaucratization and corruption in the government (this is, of course, the topic of independent research and far from the same), we note that the problems common to the central authorities of the economy are mirrored in the leadership of education and science, the ministry of the same name. In fact, nobody practically requires educational institutions to correspond 100% of the educational information to the latest scientific achievements. And this is the main objective of education at the stage of constructing an innovative economy, an information post-industrial society, a society of knowledge. The construction of an innovative economy, for a new civilization, is characterized by the fact that capital and labor, which are the basis of an industrial society, give way to information and knowledge in modern society.

Concerning the basis of the Concept. The Society of Knowledge, the Information Society (Third Wave by O. Toffler, «technician» civilization for K. Jaspers) is considered as a phase of the evolutionary development of civilization, in which the place of capital and labor, which is the basis of an industrial society, occupy information and knowledge. It is they who dominate society, become the main products of social production. The informatization and role of information technologies in social and economic relations are growing rapidly, the global information space is created, which provides effective information interaction of people, their access to world information resources, and so on. This interaction acquires new content, new quality.

It is important to understand, that Stounier wrote [2] that the information has some specific features. If I have 1000 units of land, and then I give some 500 people, then I will have only half of it. But if I have some amount of information and I will give half to another person, then I will have everything that I have. If I allow my information to be used, then I will be more likely to share something useful with me. The Ukrainian scientist V. Glushkov, known in the world of cybernetics, also spoke the same way, giving an apple as an example [3].

So, if the agreements on material things lead to competition, then information exchange - to cooperation. That is, information is a resource that you can share without regret. The second specific feature of information consumption is that, unlike consumption of materials or energy, which leads to an increase in entropy in the universe, the use of information leads to another effect - it increases human knowledge, improves the organization of the environment and reduces entropy. In addition, in a post-industrial economy, there is a new resource - the source of wealth of the state. According to Stounier's definition, there are three main means by which a state can increase its wealth [2, p.81]: Constant accumulation of capital; military conquests and territorial harassment; the use of new technologies that convert recycled materials into resources. It is thanked to the high level of technology development in the post-industrial economy that the transition from «nonresources» to resources takes place, a new resource is opened - the source of wealth of the state becomes the main principle of creating a new wealth.

According to N. I. Gendin, the entry of mankind into the information society and the knowledge society puts forth qualitatively new requirements for the system of education. These requirements have led to the need to change the paradigm of education. If the essence of the old paradigm can be expressed as «Education for all life», then the essence of the new paradigm of education - «Education throughout life». The purpose of education is not the preparation of a person for future professional activity at the expense of accumulated during the study of a large volume of ready, systematized knowledge, but the development of the individual, mastering it by the methods and skills of obtaining existing and producing new knowledge. Factors that determine the content of the new paradigm of education: the transition from memorizing and accumulation of significant volumes of information in order to master the ways of continuous acquisition of new knowledge and selfeducation; The transition to the formation of an independent, rather than reproductive type of thinking, the ability to work with different information and different data; To form not only professional knowledge, skills and abilities, but also professional competence [4].

A «supporting learning» model, based on fixed, steady methods and methods, aimed at teaching to deal with existing situations, is no longer acceptable for a modern society, the distinctive features of which have been constant changes and a growing pace of life. The brutal growth of the speed of information exchange opened up vast opportunities for education, for the rapid introduction of innovations in all spheres of human activity and the development of competition, thereby opening up new horizons in improving productive forces and industrial relations, that is, in economic and social growth. Today, education is no longer a preparation for life, as it was 40-50 years ago, but it has own way of life. Life-long learning becomes a form of personal protection against the unpredictability of the modern world. The concept of intensive development of the proposed science and education is based on the methodology of system analysis, according to which the system can be represented as three: «input», «process» and «output». If you consider studying at a university as a system, then the «entrance» (educational «input») to it (the system of study) will be the training information that the student will have acquired during learning at the level of knowledge, skills, skills, and «output» of the system Will be the final knowledge, skills, skills of graduates as a result of learning. Then the process (learning) can be characterized as transforming the training information to the final knowledge of the graduate. As for science, scientific research as a system, then its «input» will be problems that are subject to research, and the results of research, innovation, which may include inventions, discoveries, «know-how», can be identified as «output».

If you consider studying at university as a system, not the «entrance» (educational «input») to it (the system of study) will be the training information that the student will have acquired during learning at the level of knowledge, skills, and «output» of the system Will be the final knowledge, skills, of graduates as a result of learning. Then the process (learning) can be characterized as transforming the training information to the final knowledge of the graduate. As for science, scientific research as a system, then its «input» will be problems that are subject to research, and the results of research, innovation, which may include inventions, discoveries, «know-how», can be identified as «output». Special attention within the framework of our concept is given to the requirements of the problems under investigation. As already mentioned, there should be available (valid, not fictitious) problems, and not so as to distinguish between the existing problems and the so-called «pseudo-problems»: «more» are not problems, «already» are not problems and «never» are not problems.

The next provision. The concept of innovative education is offered. Under it, we will understand the educational system, where the training information contains the maximum amount of knowledge about innovation, innovation, and ideally - it consists only of them. These are innovative training programs that contain (should contain) information on the most effective ideas, inventions, discoveries. In order to ensure the continual innovation of scientific programs, mechanisms are required for their systematic replenishment with new scientific information, implementation of the initial results of scientific research («output» of science) in education, educational standards: educational qualification characteristics, educational qualification programs (OS), educational and professional programs (OPP) and curricula - as an «entry» into education. The combination of these «exit» and «entry» should become the main task of the management of education and science development by the Ministry of Education and Science of Ukraine (MES), and the degree of combination of education and science - the criteria for the effectiveness of this administration. Concerning the organizational mechanisms for implementing the Concept, this is the subject of a separate study.

References:

1. Silicon Valley in Kiev - Bionic Hill., Access mode: <http://thekievizes.ua/science-hi-tech/257243-silikonovaya-dolina-v-kieve-bionic-hill.html>.
2. World of Philosophy: a book to read. - M., 1991., Ч. 2. Section 8. Cheful. Society Culture. - Moscow: Politizdat, 1991 – 624 p.
3. Glushkov V.M. Introduction to cybernetics. - K., Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1964. - 324 p.
4. Gendina N.I., Kolkova N.I., Skipor IL, Starodubova G.A. Formation of an information culture of personality in libraries and educational institutions Std.-Method. Allowance. - 2nd ed., Add. - M.: School I-ry, 2003. - 296 p.

ПРАВОКОМПРОМІСНІСТЬ ЯК ВИЯВ СУТНОСТІ ПРАВА / COMPROMISE AND CONFLICT IN TERMS OF THE NATURE AND THE NATURE OF LAW

Бобровник С.В., д-р юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії права та держави юридичного факультету
Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Україна

Учасник конференції

The article analyzes the features of compromise and conflict over the nature and the nature of law. The characteristics of social and legal areas define opportunities to influence conflict of law through compromise. On the example of natural law concept of law as categories that generate conflict and simultaneously determine the need for its compromise solution.

Knowledge and determine the specificity of these legal categories depends on understanding the nature of law in general. Note that feature modern thinking is plurality of views on the essence of law. In jurisprudence there are a number of schools thinking whose representatives in their academic pursuits based on a variety of methodological approaches to defining the essence of law. However, this situation leads to the development of legal science.

Choice of conflict and compromise as the essential principles of the law is conditioned by the existence of the social world of a man who constantly aimed at self-communicative process, the struggle for social change communication parameters or for the preservation of its unity. This part of the legal communication is a compromise and conflict. So if our world created by people - people who interact with each other; they cannot avoid conflict. First of all, this is due to the fact that human activity within the law creates conflict.

Let's try to analyze the basic theory of thinking about the nature of law and discover a place that they occupied conflict and compromise in terms of anthropological and communicative approach. The very essence of the right is formed from a set of values that society is vital, and those that require urgent improvement. Hence, distinguished two aspects of the essence of law: value-orientation, reflecting the subjective side of law and regulatory characterizing its objective side. Compromise and conflict are inherent in the first aspect, and the second. The reason is that modern society is experiencing a sharp conflict of values, and compromise in its environment is largely formal character. Thus, a typical aspect of ordering conflict, and value-orientation aspect - compromise.

Perform analysis of compromise and conflict over the nature and essence of the idea of natural law theory. The overall conceptual idea of natural law is the existence of positive law certain universal general principles, values that are potentially normative and determine the true legitimacy of positive laws. This category of freedom as the essential principle of natural law provides legal individualism and overshadows the spiritual and social values. In other words, human rights and supersedes all right, conditional on its own exclusivity rights, but such a provision can not apply to all legal systems of the world. The article identifies that research of such categories as compromise and conflicts depends on the nature and essence of law. An anthropologic and communicative approach enables to analyze objective and subjective elements of law and specifics in which the compromise and conflict are displayed in this field. A regulatory environment as a kind of social medium is defined as conflictive, but the compromise maintains its stability and legal influence on social relations. Furthermore, the conflict is defined, depending on how acute it is and what consequences it has, as an obstacle in the legal communication, reasons of its disruption and improvement tool.

The need to describe the main concepts of legal consciousness has been substantiated in order to analyze the compromise and conflict and their dependence on the nature and essence of law. By way of example, post naturalism has been examined since, according to its concept, the essence of law is attributable to human intellect and general principles of morality. Consequently, the law is understood as natural, integral human rights to equality, freedom and justice, which implementation the state should strive to attain.

Post naturalism describes compromise and conflict through a balance of subjects' rights and obligations, influence of such category as freedom, specifics inherent to the perception of such principle as citizens are free to do as they like unless expressly prohibited by law", interaction between the parity and equality of rights, and the nature of justice. The law compromise tools, which rest on moral and ethical instrumentality, are identified as the ways to resolve a conflict.

Keywords: essence of law, yusnaturalizm, freedom, equality, justice, compromise, conflict.

Пізнання та визначення специфіки цих правових категорій безпосередньо залежить від розуміння сутності права в цілому. Слід зауважити, що особливість сучасного праворозуміння полягає у плюралістичності поглядів на сутність права. У юридичній науці існує значна кількість шкіл праворозуміння, представники яких у своїх наукових пошуках спираються на різноманітні методологічні підходи до визначення сутності права. Водночас такий стан речей зумовлює розвиток юридичної науки. За словами Д.А. Керимова, нові правові ідеї та теорії позитивно видозмінюють та збагачують юриспруденцію [1, с. 152]. Так, наприклад, конкуренція юридичних ідей сприяє більш чіткому обґрунтуванню власної позиції, пошуку нових шляхів визначення сутності права, формуванню критеріїв об'єднання юридичних підходів тощо. Взагалі, сутність права відображає принцип його верховенства(або інакше: правління права, влада права),що ґрунтується на повазі людської гідності, недопущенні свавілля держави щодо людини чи людини щодо людини, визнанні природних прав людини. Справжнє правове законодавство обов'язково повинно відображати сутність права, тобто ті правові категорії, які покладені в її основу [2, с. 3–12;3, с. 12].

Вибір конфлікту та компромісу як сутнісних засад права зумовлюється існуванням соціального світу людини, який постійно спрямований на комунікативний процес самовиробництва, боротьби за зміну параметрів соціальної комунікації чи за збереження її єдності. При цьому складовими частинами правової комунікації є компроміс та конфлікт [4, с. 619]. Так, якщо наш світ створюють люди – особи, котрі взаємодіють одна з одною, вони не можуть уникнути конфліктів. Насамперед пов'язано це з тим, що людська діяльність у межах права породжує конфлікт [5, с. 34].

З цього приводу П. Рікьор зазначає, що сама правомочність, яка відображає сутність права, є певним зазіханням, вимогою до людей, які оточують, здійснити чи не здійснювати відповідні дії, тобто є вимогою виконання правових обов'язків. Він стверджує, що, на відміну від моралі, яка ґрунтується на самообов'язку, право впливає на волю інших суб'єктів, психічно примушуючи їх до певної поведінки. Сама дія (діяльність) має конфліктну структуру, вона діалогічна, тому що кожна дія передбачає певну асиметрію, а той, хто діє, обов'язково здійснює щодо когось іншого силовий вплив. Взаємодія – це не просто зіткнення агентів, однаково здатних ініціювати дію, але й зіткнення того хто діє, з тим хто відчуває дію, начала активного з началом пасивним [6, с. 49].

Позицію П. Рікьора яскраво доповнює думка У.Р. Матурана та Ф.Х. Варела, яка полягає в тому, що конфлікт завжди є взаємним запереченням. Він ніколи не може бути вирішений у тій галузі, де його учасники займають чітко визначену позицію. Конфлікт може бути ліквідований, якщо ми перейдемо в іншу галузь, де можливе співіснування [7, с. 216–217]. Якщо інтереси індивідів чи спілок перебувають у різних сферах, конфлікту між суб'єктами, як правило, не буде: для нього немає підстав. У свою чергу ідентичність інтересів пов'язує потенційних учасників конфлікту з тим спільним для них, що стає предметом суперечки та протиборства [8, с. 33]

Іншими словами, коли ми вступаємо в конфлікт з іншою особою, з якою нам доведеться співіснувати, ми не можемо стверджувати, що саме наша позиція є абсолютною істиною, бо таке становище буде заперечувати існування іншої людини. Якщо ми бажаємо взаємоіснувати з іншою людиною, то повинні визнати, що її істина є реальною як і наша особиста. Відповідно, єдиним виходом для взаємного існування залишається компроміс, вибір широкої сфери співіснування, де конфліктуючі сторони знаходять єдність та можливість самореалізації. Отже, за допомогою компромісу конфлікт переходить в іншу сферу суспільного життя, де можливе співіснування. Без існування конфлікту та компромісу не існує феномену соціальності, ігнорується біологічна історія людини і вся сукупність людських якостей [9, с. 218].

Отже, правова сфера як різновид соціуму також є конфліктною, але її стабільність та можливість правового впливу на суспільні відносини забезпечується за допомогою компромісу. При цьому, як слушно зазначає А.В. Поляков, конфлікт, залежно від ступеню розвиненості та гостроти, може бути охарактеризований і як перешкода в правовій комунікації, і як причина її розриву [4, с. 619]. Перешкода характерна для недієвих відносин, а розрив притаманний відносинам, пов'язаним із скоєнням різноманітних правопорушень. У свою чергу компроміс буде застосовуватися у першому випадку як необхідна умова нормального плину суспільних відносин у сфері права, наприклад договірних відносин у цивільно-правовій сфері, а у другому – як необхідний результат дії права, наприклад у разі покарання винних у скоєнні злочину [9, с. 246; 10, с. 163].

Спробуємо проаналізувати основні теорії праворозуміння щодо сутності права та виявити місце, яке в них займає конфлікт і компроміс з точки зору антропологічно-комунікативного підходу. Сама ж сутність права формується з набору тих цінностей, які для суспільства є життєво важливими, а також тих, які потребують першочергового упорядкування. Звідси виокремлюють два аспекти сутності права: ціннісно-орієнтаційний, що відображає суб'єктивну сторону права, та регулятивний, який характеризує його об'єктивну сторону [11, с. 71; 12, с. 238–240]. Компроміс та конфлікт притаманні як першому аспекту, так і другому. Пояснюється це тим, що сучасне суспільство відчуває гострий конфлікт цінностей, а досягнення компромісу в його середовищі здебільшого має формалізований характер. Отже, аспекту упорядкування більш характерний конфлікт, а ціннісно-орієнтаційному аспекту – компроміс.

Здійснимо аналіз компромісу і конфлікту через ідеї сутності і природи природної теорії права. Загальною концептуальною ідеєю юснатуралізму є існування над позитивним правом певних універсальних загальних засад, цінностей, що мають потенційно нормативний характер і визначають справжню правомірність позитивних законів [13, с. 85]. При цьому категорія свободи як сутнісна заасада юснатуралізму забезпечує правовий індивідуалізм та відсуває на другий план духовні або суспільні цінності. Іншими словами, права людини замінюють собою все право, що зумовлюється власною винятковістю людини, але таке положення не може поширюватись на всі правові системи світу [11, с. 40–41].

Звідси впливають перші базові правові протиріччя юснатуралізму, а саме в їх основу покладено тільки права та свободи людини. Щодо кореспондуючих обов'язків, то природно-правова концепція залишає їх визначення позитивному законодавству, тобто покладається на волю правотворця. Представників юснатуралізму хвилює тільки те, щоб не обмежувалась свобода людини з реалізації прав, яка передбачена законодавством, а природні обов'язки людини, наприклад служіння правді, дотримання принципів моральності тощо, ними не враховуються як визначальні засади правового буття.

Отже, правовий конфлікт у юснатуралізмі породжує сама категорія «свобода», а правокompromісними засобами його подолання повинні бути різноманітні духовні та моральні принципи, що знайшли своє відображення у формалізованому праві. Саме дія правового конфлікту та успішне його подолання за допомогою правового компромісу вказує на реальну ефективність права та забезпечує суспільну злагоду. З цього приводу Ю.О. Тихомиров зазначає, що право забезпечує громадянську злагоду шляхом розв'язання правових конфліктів за допомогою правокompromісних засобів, а саме – балансу індивідуальних та суспільних інтересів, стабільності державних та суспільних інститутів, переваги принципів моралі та моральності у правотворчості та правозастосуванні [14, с. 104–105].

Наступна фундаментальна категорія юснатуралізму «рівність» чи «рівноправність» також характеризує конфліктну сутність природної концепції праворозуміння.

Загальновідомо, що немає абсолютно рівних людей. Так, хтось постійно прагне досягти духовної вершини, а деякі взагалі не замислюються над цим. Отримуючи рівний обсяг юридичних прав та обов'язків, індивіди займають неоднакове фактичне положення у суспільстві. Не існує загальної однаковості юридичних прав та обов'язків, люди різні за своїми можливостями та моральністю, що виявляється у неоднаковій реалізації ними юридичних норм. Формальна рівність у юснатуралізмі пов'язується з категорією «свобода». Водночас, як уже зазначалося, свобода є джерелом конфлікту, який формує нову нерівність. Так, одні отримують більше, інші – менше, хтось реалізує правові приписи, а деякі виявляють пасивність. Правова свобода природно та безпосередньо призводить до правової нерівності [15, с. 40–57]. Отже, наступні базисні правові протиріччя юснатуралізму, полягають у тому, що норми права є рівною мірою, яка застосовується до нерівних індивідів.

Формальна рівність може створювати людиноцентристський світ, який байдужий до проблем ближнього та породжує так звану «боротьбу всіх проти всіх».

Принцип формальної рівності у праві формує ще одне правове протиріччя, що полягає у неможливості безконфліктного існування цього принципу разом із наявністю юридичних привілеїв. У такому разі принцип формальної рівноправності сприяє саме нерівності людей у майновій сфері та ретельно забезпечує її розвиток та функціонування. Наприклад, інститут приватної власності, який, незважаючи на значну кількість своїх позитивних моментів, має природно негативну спрямованість гарантувати інтереси заможної меншості та невеликої кількості середніх власників, які не втрачають надії перейти у більш високий клас. Це зумовлено гедоністичним аспектом сутності людини, її прагненням до збагачення, втратою духовної складової і підміною духовних та моралістичних цінностей матеріальними. Так, клас заможних, представники якого, як правило, є меншістю у сучасних суспільствах, намагається за допомогою інституту приватної власності забезпечити своє майно від соціального незадоволення інших прошарків населення, які є більшістю.

Нарешті, останньою фундаментальною категорією юснатуралізму, що характеризує його конфліктну сутність, є «справедливість».

Справедливість у юснатуралізмі безпосередньо пов'язується із свободою та рівністю індивідів. Право є справедливим тільки у тому сенсі, що в ньому міститься принцип свободи та рівноправності [16, с. 101]. Абстрактний характер категорії «справедливість» змушує юснатуралістів формально визначати її у межах свободи та рівності, масштаби яких передбачені позитивним законодавством. Вони вважають, що якщо критерії справедливості неурегульовані позитивним правом, то суб'єктам права важко буде дотримуватись їх. Однак у такому разі не враховується правове протиріччя, пов'язане з відповідністю закону праву, наведене нами вище, а також виникнення правового конфлікту, що зумовлений загальним характером справедливості у законі, тоді як її застосування буде здійснюватися конкретними людьми у конкретних ситуаціях. Отже, завжди існувала та існує проблема як зробити справедливою свободу та рівність індивідів. Вирішити цю проблему юснатуралісти намагаються за допомогою підміни змістовної сутності категорії «справедливість».

Отже, категорія «справедливість» характеризується правоконфліктністю, що полягає у кількісному вираженні міри рівності та свободи для всіх суб'єктів права і відображає компромісну складову права, яка виявляється у наданні суб'єктам правових привілеїв на підставі їх корисних вчинків. З наведеного не зрозуміло, що є справжнім критерієм справедливості у праві, тією засадою, яка допомагала б цій категорії забезпечувати компроміс у суспільних відносинах, а не породжувати антропологічний конфлікт, тобто приборкувати її конфліктну природу. Якщо брати свободу та рівність такими критеріями, то є ризик підміни змісту цих позитивних категорій, а саме переростанням свободи у людиноцентристське недуховне та неморалістичне гедоністичне свавілля та рівноправності у так звану «рівність у безправ'ї».

Отже, більш правильно встановити за критерій справедливості вищі за ієрархією духовні цінності ніж свобода та рівність, такі як правда, любов до ближнього, добро та милосердя.

З вищенаведеного критичного аналізу фундаментальних категорій юснатуралізму бачимо, що свобода, рівність та справедливість породжують конфлікт у правовій реальності, який можна розв'язати за допомогою правокомпромісних засобів, побудованих на духовно-моралістичних засадах. Так, свобода без обов'язків та відповідальності призводить до хаосу; ідея рівності ігнорує різноманітність життя і без встановлення конкретних правокомпромісних принципів постає умовою конфліктності суспільних відносин; справедливість без правди, любові та милосердя може стати причиною гуманітарної катастрофи.

Література:

1. Керимов Д.А. Философские основания политико-правовых исследований: монография., Д.А. Керимов. – М., Мысль, 1986. – 196 с.
2. Засць А. Принцип верховенства права (теоретико-методологічне обґрунтування)., А. Засць., Вісник Академії правових наук України. – 1998., № 1., С. 3–15.
3. Рабінович П. Верховенство права як соціальний феномен., П. Рабінович., Юридичний вісник. – 2008., № 8., С. 12.
4. Поляков А.В. Общая теория права. Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: курс лекцій., А. Поляков. – СПб., СПбГУ, 2004. – 864 с.
5. Кривцова В.М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12., Кривцова Валентина Максимівна. – Х., 2005. – 214 с.
6. Рикер П. Человек как предмет философии., П. Рикер., Вопросы философии. – 1989., № 2., С. 41–50.
7. Матурана У.Р. Дерево познания. Биологические корни человеческого понимания., У.Р. Матурана, В.Х. Варела; пер. с англ. Ю.Ф. Данилова. – М., Прогресс-Традиция, 2001. – 224 с.
8. Колесов Д. Конфликт и компромисс., Д. Колесов., Развитие личности. – 2005., № 2., С. 32–48.
9. Право и общество: от конфликта к консенсусу: монография., под общ. ред. В.П. Сальникова, Р.А. Ромашова. – СПб., С-Петербург. у-нт МВД России, 2004. – 480 с.
10. Основы конфликтологии: учеб. пособие., А.В. Дмитриев, Ю.Г. Запрудский, В. П. Казимирчук [и др.]; под ред. В.Н. Кудрявцева. – М., Юристь, 1997. – 200 с.
11. Сорокин В.В. Понятие и сущность права в духовной культуре России: монография., В.В. Сорокин. – М., Юрлитинформ, 2007. – 456 с.
12. Скакун О.Ф. Теория государства и права: учебник., О.Ф. Скакун. – Х., Консум, 2000. – 704 с.
13. Юркина М.И. Понимание права: интеграция подходов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01., Юркина Марина Игоревна. – М., 2005. – 152 с.
14. Тихомиров Ю.А. Коллизионное право: учеб. и науч.-практ. Пособие., Ю.А. Тихомиров. – М., Изд. г-на Тихомирова М.Ю., 2003. – 394 с.
15. Жеребин В.С. Правовая конфликтология: курс лекций. Ч. 1., В.С. Жеребин. – Владимир., Изд-во Владим. гос. ун-та, 1998. – 127 с.
16. Спиридонов Л.И. Теория государства и права: ученик., Л.И. Спиридонов. – М., Гардарика, 1996. – 304 с.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ В МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ / GENERAL CHARACTERISTICS OF THE RIGHT TO NECESSARY DEFENSE IN ISLAMIC STATES

Боднарук О., канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права і криміналістики
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

Учасник конференції

У статті в загальному характеризується право на необхідну оборону в мусульманському кримінальному праві, досліджуються вплив релігії на формування останнього, джерела ісламу. Аналізуються витоки права на захист життя, здоров'я, честі та гідності, власності у мусульманських державах. Виокремлюються правові підстави виникнення законної оборони. Розглядаються підходи до розуміння захисту – як права, так і обов'язку. Приділяється увага випадкам, за яких захист різних об'єктів не буде вважатися правомірним. Деталізуються ситуації, коли дозволено заподіювати смерть нападнику. Акцентовується увага на законних формах нанесення тілесних ушкоджень у порядку реалізації права на виховання: батьком – своїх дітей, вчителем – учнів, чоловіком – дружини. Описуються те, як вирішується питання про право на необхідну оборону у випадку подружньої зради.

Ключові слова: релігія, іслам, мусульманське право, шаріат, мусульманські держави, арабські держави, необхідна оборона, законна оборона, самозахист, самооборона, захист життя, заподіяння смерті нападнику, захист честі та гідності, посягання на власність, захист майна, право виховання, право покарання, подружня зрада

the article is described in general the right to the necessary defense in Muslim states, the influence of religion on formation of Muslim criminal law and the sources of Islam are explored. The beginnings of the right to protection of life, health, honor and dignity, property in the Muslim states are analyzed. The legal grounds of legitimate defense are set out. Approaches to understanding of protection both as right as duty are considered. Attention is paid to cases in which protection of various objects will not be considered legitimate. Situations are described when it is allowed to cause death to offender. Attention is focused on legal forms of bodily injury in order to exercise the right: father's - to parenting his children, teacher's - to education his students, husband's - to upbringing his wife. Also in the article is described how is solving the issue of the right to necessary defense in case of adultery.

Keywords: religion, Islam, Muslim law, sharia, Muslim states, Arab states, necessary defense, legitimate defense, self-defense, protection of life, causing death to offender, protection of honor and dignity, encroachment on property, protection of property, right to parenting, right to upbringing, right to punishment, adultery

Основна ознака, яка характеризує мусульманське право, полягає у його релігійній природі: мусульманське право засноване на ісламі. А оскільки іслам є однією зі світових релігій, що впливає на життя величезної частини людства (майже 2 млрд людей [1, с. 140]), очевидно стає важливістю вивчення його у різних сферах, зокрема – у кримінально-правовій. Саме мусульманське кримінальне право (укубат), як галузь однієї з найбільших правових систем світу, становить значний інтерес внаслідок його надзвичайної оригінальності та специфіки.

У своєму класичному вигляді мусульманське право було некодифіковане та продовжує так існувати в окремих державах Перської затоки, які зберегли традиційну систему джерел права. Ті ж мусульманські держави, які звільнилися від колоніальної залежності та почали наприкінці ХХ століття відроджувати мусульманське право, йдуть шляхом створення системи нормативно-правових актів і кодексів, що містять традиційні норми шаріату. Зокрема, сучасне мусульманське кримінальне право криміналізує релігійні проступки (гріхи), що закономірно впливає з його релігійної природи [3, с. 9].

З виникненням ісламу з'явився й ісламський релігійний закон – шаріат: шлях, накреслений Аллахом, йдучи яким, правдивий мусульманин може досягти моральної досконалості, мирського добробуту та потрапити до раю. У шаріаті злиті воедино релігійне, етичне та правове начала. Шаріат є системою норм, заснованих на ісламі, що регулюють все життя мусульманина на шляху до порятунку, яка складається як з власне релігійних, культових і побутових приписів, так і з юридичних, включаючи норми, що регулюють державний устрій і кримінально-правові відносини. Шаріат претендує на врегулювання всіх суспільних відносин та інших норм поведінки, у чому проявляється всеохоплюючий характер і релігійна природа мусульманського права, при цьому чітко не розрізняючи норми релігійного і світського характеру [3, с. 15].

Характерною особливістю мусульманського права є те, що держава безпосередньо практично не брала участі у створенні більшості його норм. Вона виконувала свою правотворчу функцію за допомогою санкціонування висновків богословсько-правових шкіл (мазхабів). Роль основного джерела мусульманського права фактично належала доктрині, а держава офіційно санкціонувала її висновки, накладаючи на правозастосовувачів обов'язок вирішувати справи відповідно до вчення певної школи. Мусульманське право виступало, переважно, у вигляді казуальних норм, конкретно-правових рішень [3, с. 18, 27].

Основними джерелами мусульманського права є джерела ісламу як релігії – Коран (Святе Письмо ісламу) і Сунна (звід переказів про життя та діяльність Пророка Мухаммеда), у чому релігійний характер мусульманського права простежується найвиразніше. Також до джерел відносяться іджма (одностайна думка авторитетних осіб – муджтахідів) і кійас (аналогія). Будучи основою релігії, вони, тим не менш, містять деякі юридичні норми, які були санкціоновані державою та стали складовою частиною правової системи. У тих випадках, коли норми Корану та Сунни сформульовані у двозначній, невизначеній формі, мусульмансько-правова доктрина шляхом тлумачення створювала норми, що можуть бути застосовані на практиці. Таке тлумачення, деталізація, уточнення могли значно розходитися з буквою Святого Письма [3, с. 18].

Мусульманське право (шаріат) ще у VII столітті визнало інститут законної оборони в якості обставини, що виключає злочинність діяння. Основи самозахисту як обставини, що виключає протиправність діяння, містяться у священній книзі мусульман – Корані: «...І хто заборони проти вас порушить, ви порушуйте їх проти нього, як порушив він проти вас...» [1, с. 39-40]. Ці положення знайшли також своє відображення і у Сунні – у ній зазначається, що Пророк Мухаммед сказав: «Якщо хто-небудь бажає заволодіти майном іншого, а той, захищаючи його, гине, то смерть загублого стає священною (загиблий вважається мучеником, шахідом)». В іншому своєму вислові Пророк сказав: «Якщо хто-небудь проник без дозволу до чужого будинку, а господар будинку кинув у того камінь і тим самим заподіяв цій людині каліцтво, то дії господаря вважаються правомірними» [1, с. 40].

Оскільки мусульманська доктрина визнає термін законна оборона та найчастіше використовує саме його [1, с. 44], то він і терміни «необхідна оборона», «самооборона» та «самозахист» у цій статті будуть вживатися як синонімічні. Так, законна оборона є одним з найважливіших засобів у боротьбі зі злочинністю. Використання громадянами права на оборону покликане сприяти припиненню злочинних посягань. Інститут законної оборони у той же час має виконувати профілактичну, загальнопревентивну роль, забезпечуючи стримуючий вплив на осіб, які мають намір вчинити злочин або схильні до цього [1, с. 139].

У гл. 2, ст. 47 Конституції Республіки Ємен (1992 р.) зазначається про те, що «кожен громадянин має право на свободу та особисту недоторканність». Це означає, що будь-який громадянин в екстремальній ситуації має право вчинити будь-яку дію в інтересах самозахисту для усунення загрози життю та здоров'ю [1, с. 28].

Йорданське законодавство розглядає необхідну оборону як одне з прав, що дані й охороняються законом. Згідно зі ст. 60 Кримінального кодексу Йорданії «кожна людина має право захищати своє життя і власність, життя і власність інших людей від протиправних посягань» [6, с. 57].

Стосовно питання щодо правових підстав виникнення законної оборони, думки мусульманських вчених істотно різняться. Одна група вчених розглядає законну оборону як примус, за якого відсутня свобода вибору того чи іншого варіанту поведінки. Думка іншої групи ґрунтується на позиції, що сам факт самооборони ставить особу, яка захищається, у виняткові умови – у самооборони вони вбачають необхідність та дотримуються принципу, що «необхідність дозволяє заборонене», тобто необхідність дозволяє те, що заборонено за звичайних умов. Третя група вчених бачить у законній обороні «принцип усунення шкоди». Четверта група розглядає законну самооборону як колізію різних інтересів (їх зіткнення): інтерес однієї сторони, який з точки зору закону є охоронюваним, зіштовхується з інтересом іншої сторони, який ігнорується, тобто інтереси особи, яка обороняється, переважають інтереси нападника. І, нарешті, у деяких випадках законна оборона розглядається мусульманськими вченими як право, а у деяких – як обов'язок [1, с. 44]. Тобто, громадянин може реалізувати своє право на захист, а може від цього ухилитися.

Тим не менше, мусульманські юристи одностайні у тому, що у певних ситуаціях, таких як посягання на честь (злочини сексуального характеру), самооборона є обов'язком. Так, наприклад, у разі нападу на жінку з метою її зґвалтування (посягання на честь), вона зобов'язана чинити максимально можливий опір гвалтівнику. У тому випадку, якщо жінка не може захистити себе інакше, як заподіяти смерть гвалтівнику, то вона має право вчинити це діяння. На думку мусульманських вчених, якщо жінка зовсім не вживала жодних зусиль для запобігання зґвалтуванню, то її бездіяльність може бути кваліфікована як згода на перелюбство. Якщо ж вона намагалася захистити себе (тобто чинила опір, намагалася привертнути увагу третіх осіб, кликала на допомогу), але не змогла запобігти зґвалтуванню, то на ній, у такому випадку, не лежить відповідальність за те, що трапилося. Скоєне буде кваліфікуватися як фізичний примус [1, с. 45-46].

У багатьох арабських державах, наприклад, у Йорданії, Саудівській Аравії та Лівані, основний акцент робиться на всебічне зміцнення та розвиток приватної власності, яка є економічною основою цих держав, що забезпечує, на думку їхніх керівників, можливість подальшого розвитку шляхом соціального прогресу. Саме у зв'язку із цим приватна власність проголошується у шаріаті та у конституціях арабських держав священною та недоторканою [5, с. 4].

Застосування законної оборони у разі захисту свого майна мусульманські вчені розглядають як здійснення права. Тобто

громадяни мають право вибору: захищати своє майно або не захищати його. Проте деякі вчені розглядають захист майна як обов'язок у разі, якщо це майно – істота (наприклад, худоба). Також ставиться в обов'язок захищати чуже майно, коли воно знаходиться у тимчасовому володінні особи, яка обороняється [1, с. 46].

На думку більшості мусульманських правознавців, заборонені ісламом речі не можуть бути предметом крадіжки, так як їх належність мусульманам є сумнівною власністю, а тому при посяганні на них захист не допускається. Крім того, деякі правознавці виключають відсікання руки за розкрадання продуктів, які швидко псуються, і рукописних примірників Корану. Не може бути предметом розкрадання, згідно норм шариату, і майно, вилучене з цивільного обороту [5, с. 177]. Більш детально з аналізом необхідної оборони у мусульманських державах при посяганні саме на власність можна ознайомитись в іншій моєму дослідженні [4].

Об'єктами захисту, на думку еменських юристів, можуть бути як сама особа, так і блага, які безпосередньо із нею пов'язані: життя, честь, гідність, а також майно, що належить особі. Можна навести ще один подібний (історичний) приклад з доктрини, коли дії кваліфікувалися як самооборона: якщо хто-небудь підглядав за людьми, які живуть у чужому домі, був за цим спійманий і внаслідок цього зазнав каліцтва (наприклад, йому було пошкоджено зір тощо), то той, хто заподіяв йому це каліцтво, не ніс жодної відповідальності, так як його дії розцінювалися як захист честі і гідності та прирівнювалися до самооборони [1, с. 48].

Що стосується здійснення законної оборони учасниками бійки, то судова практика Ємену не визнає за ними виникнення такого права, незалежно від того, хто розпочав конфлікт першим [1, с. 55].

Відповідно до мусульманського кримінального права, необхідна оборона допускається лише у випадках неможливості звернутися за допомогою до влади, поліції або уникнути нападу іншим способом, втекти і т.п. З цього загального правила існують важливі винятки: не вважається перевищенням меж необхідної оборони, незалежно від можливості уникнути посягання або сховатися від нього, заподіяння смерті нападнику при захисті життя, здоров'я і власності від розбійного нападу; при захисті власності від крадіжки, поєднаної з проникненням злочуду у приміщення або житло. Також при захисті своєї честі при перелюбстві дружини не вважається злочинним заподіяння чоловіком смерті як самій дружині, так і її коханцю [3, с. 83-84]. Останнє положення детальніше буде розкрито дещо нижче.

У кримінальному праві Йорданії якщо особа, яка зазнала нападу, не мала можливості запобігти агресії або зупинити її будь-яким іншим способом, закон, враховуючи конкретні обставини, розглядає вбивство як правомірне, згідно зі ст. 341 Кримінального кодексу Йорданії (Закон Йорданії № 16 «Про покарання», прийнятий у 1960 році). Проте не можна використовувати необхідну оборону проти будь-якого протиправного посягання – очевидно, що необхідна оборона допустима виключно проти активних дій і виключається проти злочинного діяння, яке вчиняється шляхом бездіяльності. Наприклад, якщо особа вчинила злочин під впливом образ в усній формі з боку іншої особи, то у цьому випадку право необхідної оборони на нього не поширюється. Ще одним обмеженням даного права у Йорданії є вимога щодо відсутності у особи іншого вибору, окрім як свого захисту [6, с. 57, 70, 93].

У ст. 27 КК Ємену закріплено наступне визначення законної оборони: «У разі небезпеки, що загрожує у даний момент особистості людини, її честі або майну, а також іншій особі, її честі або майну, і за неможливості особи своєчасно звернутися по допомогу державної влади для запобігання цій загрозі, особа має право на законну оборону та може відбити небезпеку пропорційними засобами». Це визначення законної оборони фактично не дозволяє здійснити захист охоронюваних законом інтересів суспільства або держави. Якщо ж особа має можливість уникнути посягання, не завдаючи шкоди нападнику, то вона згідно із Кримінальним кодексом Ємену та позиції більшості мусульманських юристів, має скористатися цією можливістю [1, с. 8-9]. Так, у п. 2 ст. 12 КК Судану 1991 року зазначено: «Право на необхідну оборону виникає, коли особа зіштовхується із небезпекою наявного та негайного посягання проти особи, власності або честі, якщо вона не могла запобігти цій небезпеці шляхом звернення за захистом до представників влади» [2, с. 102].

Як бачимо, законна оборона передбачає захист особою не тільки своїх власних прав та інтересів, а й прав та інтересів третіх осіб (ст. 27 КК Ємену). Однак, наступна ст. 28 КК Ємену містить уточнення, згідно з яким всі дії по обороні та захисту можливі лише щодо найближчих родичів того, хто обороняється: матері, батька, дружини, сестри, дітей і т.п. Тобто коло осіб, на захист яких має право стати громадянин, суворо обмежується найближчими родичами. Особливо це стосується тих випадків, коли закон допускає умисне позбавлення життя нападника: 1) наявність небезпеки, що загрожує життю, передбачає можливість захисту як самого себе та своїх близьких, так і третіх осіб, а у разі наявності небезпеки, що загрожує здоров'ю, честі (сексуальне домагання), свободі – законодавець обмежує коло тих, кого захищають, близькими родичами того, хто обороняється; 2) коли небезпека загрожує власності того, хто обороняється, або інших осіб (наприклад, умисний підпал); або вчинення крадіжки, що відноситься до категорії худуд (покарання за яке полягає у відрубванні руки, четвертуванні); 3) проникнення сторонньої особи вночі на територію, що перебуває у приватному володінні [1, с. 66].

Однак слід зазначити, що існує «посягання» законне і у такому випадку право необхідної оборони на особу, яка зазнала «посягання» (яке, по суті, таким не є), не поширюється. У кримінальному праві Йорданії під законним посяганням мається на увазі дія, яка дозволена й охороняється законом [6, с. 68-69].

Так, закон надає батькові право на виховання дитини. Караючи дитину, батько формально здійснює посягання на її права, проте, якщо не були перевищені межі закону, дитина не може скористатися правом на необхідну оборону, оскільки це «посягання» характеризується законністю, дозволеністю. Право виховання дітей, відповідно до закону, належить лише безпосередньо батькові або, за відсутності останнього, тому, хто виконує функції батька: дідусеві або дядькові по лінії батька, або дядькові по лінії матері, або брату, або матері, або опікуну з боку батька, або опікуну з боку матері у суворо зазначеному порядку [6, с. 69, 160-161]. З метою виховання мусульманський закон дозволяє бити дитину рукою або тонкою палицею (до десяти років до дитини можна застосовувати лише словесні заходи впливу, а після десяти – тілесні покарання [1, с. 94]), але так, щоб ці дії не призвели до тілесних ушкоджень або неприцездатності. Неприпустимо, щоб приводом до використання згаданих засобів виховання стала помста, а також, щоб метою вищезазначених дій було насильство над дитиною [6, с. 165-167]. Право покарання дитини встановлюється також для вчителя, оскільки існує тісний зв'язок навчання та виховання, так що з давніх-давен вчитель вважався також і вихователем. Якщо дитину доручали тому, хто навчав її основам професії або ремесла, то йому також надавалося право виховання та покарання. Умовою здійснення даного права вважається також те, що покарання має бути наслідком вчиненого дитиною проступку, здійснюватися з метою виховання, а не катування, а також не повинно бути жорстоким (забороняється наносити удари по таким чутливим частинам тіла як обличчя або живіт). Кількість ударів не повинна перевищувати трьох, оскільки дана умова міститься у словах Пророка Мухаммеда: «Дивись, не бий більше трьох разів, а якщо вдариш більше трьох разів, то покараю тебе» [1, с. 95].

Окрім права батька на виховання своїх дітей, у мусульманському праві існує право чоловіка на виховання своєї дружини. Ця норма кримінального права Йорданії про право на виховання дружини впливає з Корану, де зазначається, що «чоловіки

стоять над дружинами внаслідок того, що Аллах дав одним перевагу над іншими». Проте, якщо чоловік побив свою дружину у зв'язку із своїм поганим настроєм, із метою її приниження, то він буде притягнутий до кримінальної відповідальності за образу честі та гідності [6, с. 162-165]. Якщо ж дружина ослушалася чоловіка у тому, що порушує положення шариату та за що покарання вже чітко визначені, то покарання її чоловіком, як діяння у межах здійснення права, є протиправним. Право покарання у такому разі належить не чоловікові, а органам влади. Наприклад, чоловік має право карати свою дружину в разі: виходу її з дому без дозволу чоловіка, розтрати грошей чоловіка, появи у громадських місцях без головного убору, а також, на думку деяких мусульманських юристів, якщо вона «залишить» молитву або піст [1, с. 91].

«Нежорстоким» побиттям, як тлумачать мусульманські вчені, є несильні удари, які заподіюють біль, проте не завдають каліцтв, переломів і не залишають жодних слідів на тілі. Також удари заборонено наносити по особливо чутливим частинам тіла (обличчю, животу і т.п.). Якщо ж побиття було сильним і здійснювалося не з метою покарання, то чоловік несе кримінальну відповідальність. У юридичній літературі та судовій практиці Єгипту відмінністю легкого тілесного покарання від тяжкого (у цьому правилі) також є відсутність або наявність на тілі явних слідів фізичного впливу (гематом, синців, зміни забарвлення шкірного покриву і т.д.). Наявність перерахованих вище ознак кваліфікується як перевищення чоловіком меж права, він несе кримінальну відповідальність за заподіяну ним явну шкоду [1, с. 92-93].

Цікавим видається те, як вирішується питання про право на необхідну оборону у випадку подружньої зради: право необхідної оборони на дружину та її коханця не поширюється, так як останні «своїми діями змусили чоловіка вчинити злочин» [6, с. 70]. Так, Закон Йорданії «Про покарання» містить у розділі «Виправдувальні дії при вчиненні вбивства» статтю 340. Частина перша зазначеної статті встановлює, що «виправдувальні дії застосовуються щодо того, хто раптово застав свою дружину або кого-небудь зі свого гарему під час зради з іншим чоловіком і вбив їх обох (подвійне вбивство), заподіяв тілесні ушкодження або застосував насильство по відношенню до однієї або обох жертв». У частині другій цієї статті зазначається, що виправдувальні дії застосовуються щодо того, «хто вчинив вбивство, заподіяв тяжкі тілесні ушкодження або застосував насильство у випадку раптового виявлення своєї дружини, кого-небудь із рідних або сестер у ліжку з іншим чоловіком». Таким чином, якщо чоловік застав свою дружину в ліжку з іншим чоловіком і заподіяв їм тяжкі тілесні ушкодження або вбив їх обох, кримінальне законодавство Йорданії на нього поширює «виправдувальні причини». Більш того – за вищезазначених обставин те ж саме поширюється на батька дружини та її брата [6, с. 37-38].

Таким чином, можемо констатувати, що право на необхідну оборону в мусульманських державах тісно пов'язано з релігією (ісламом), характеризується значною кількістю юридичних особливостей, які непритаманні західному праву, видаються застарілими у ХХІ столітті або й взагалі неприйнятними для розвинутого суспільства, проте є дуже цікавими з точки зору їх кримінально-правового аналізу та порівняння з відповідними нормами інших типів правових систем.

Література:

1. Аль-Сакаф Хуссейн Али Алави. Обстоятельства, исключающие преступность деяния по уголовному праву Республики Йемен: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Аль-Сакаф Хуссейн Али Алави. – Москва., 2007. – 152 с.
2. Амин Омар Ахмед Бабикер. Развитие уголовного законодательства Судана (Основные институты общей части): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Амин Омар Ахмед Бабикер. – Москва., 1999. – 170 с.
3. Артемов В. Ю. Основные институты мусульманского уголовного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.08., Артемов Владислав Юрьевич. – Москва., 2008. – 180 с.
4. Боднарук О.М. Необходима оборона при посяганні на власність у мусульманських країнах., О.М. Боднарук., Підприємство, господарство і право. – Київ., Книжкова друкарня наукової книги, 2014., № 9 (225), С. 76-81.
5. Елаян Г.Ф. Ответственность за посягательство на собственность по мусульманскому уголовному праву: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Елаян Гасан Фадель. – Махачкала., 2000. – 189 с.
6. Омар Мухаммед Мусса Исмаил. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве Украины и Иордании: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08., Омар Мухаммед Мусса Исмаил. – К., 2003. – 206 с.

УДК 347.962.2

ВИБОРНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДДІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ / ELECTED AND APPOINTED JUDGES: PROSPECTS FOR UKRAINE

Вітюк Д.Л., канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії права та держави
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

Статтю присвячено дослідженню систем формування суддівського корпусу. Розкрито окремі недоліки та переваги формування суддівського корпусу шляхом виборності та призначення суддів. На цій основі окреслено основні напрями нових ініціатив в галузі реформування судової гілки влади та деякі шляхи їх здійснення.

Ключові слова: суддя, формування суддівського корпусу, виборність суддів, призначення суддів.

Статья посвящена исследованию систем формирования судейского корпуса. Раскрыты отдельные недостатки и преимущества формирования судейского корпуса путем выборности и назначения судей. На этой основе обозначены основные направления новых инициатив в области реформирования судебной ветви власти и некоторые пути их осуществления.

Ключевые слова: судья, формирование судейского корпуса, выборность судей, назначение судей.

The article investigates the systems of the judicial corps formation. It is presented some advantages and disadvantages of the judiciary formation by the election and appointment of judges. On this basis, indicated the main directions of the new initiatives in the field of reform of the judiciary branch, and some ways of their implementation.

Keywords: judge, the formation of the judiciary, the election of judges, the appointment of judges.

Актуальність теми. Формування в межах України демократичної та європейської держави пов'язано з проведенням на її теренах ефективної судової реформи. Слід констатувати той факт, що сам процес судових реформ на Україні відбувається

з часів набуття нею незалежності. Але через те, що на зорі реформування судової системи мало хто розумів, який комплекс заходів потрібно здійснити, і яких сил та коштів потрібно для цього докласти, кінцеві результати таких реформаторських починань мало в чому відповідали запланованій меті.

Зазвичай, однією з цілей реформування судової системи України було і залишається відновлення довіри до судової влади, що безумовно потребує підвищення якості кадрового складу судової гілки влади. Нині модернізація судової влади, необхідність розширення гарантій реалізації прав та законних інтересів людини і громадянина в суді, забезпечення принципу верховенства права потребує пошуку нових підходів у формуванні суддівського корпусу [9, с.173]. Особливу увагу в цьому аспекті приділяють перспективі обрання суддів безпосередньо народом України.

Даній проблематиці були присвячені дослідження В.В. Березки, С.В. Ківалова, М.І. Клеандрова, І.Є. Марочкина, Ю.Є. Полянського, С.В. Прилуцького, Д.М. Притики, Б.О. Прокопенка, І.Л. Самсіна, А.О. Селіванова, Н.В. Сибільової, Н.С. Слободяника, В.І. Шишкіна та ін.

Мета статті полягає у висвітленні окремих перспектив виборності суддів народом України; дослідженні специфіки призначення суддів в Україні; визначенні напрямів реформування законодавства в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що ефективне правосуддя може існувати лише там, де на демократичних засадах був сформований корпус суддів. У свою чергу, спосіб формування суддівського корпусу є однією з основних складових його незалежності. У світовій практиці набули поширення два способи: призначення та обрання. На основі цих способів існує три основні системи формування суддівського корпусу.

Першою є система прямих народних виборів.

Другою є система кооптації, іншими словами - це система, за якої введення до складу суддівського корпусу нових суддів або кандидатів на посаду судді здійснюється на підставі власного рішення суддівського органу без проведення додаткових виборів.

Третьою є система, відповідно до якої кандидати на посаду судді призначаються. Судді в такому випадку можуть призначатися виконавчою владою, парламентом, судовою відбірковою комісією тощо.

У деяких країнах одночасно діє декілька систем. Змішана система функціонує в Сполучених Штатах Америки. У США процедура відбору суддів в суди варіюється від штату до штату. У деяких штатах суддів назначає губернатор, і їх кандидатури затверджуються законодавчою владою штатів за аналогією з процесом призначення суддів на федеральному рівні. В інших штатах судді обираються народним голосуванням. У деяких штатах використовується поєднання призначення на посаду та виборів. Поряд із цим, в окремих штатах існує порядок збереження посади, згідно з яким губернатор призначає суддів на певний термін, після спливу якого громадяни за допомогою голосування вирішують, залишити суддю на цій посаді, чи ні [4]. У свою чергу, в Російській Федерації формування суддівського корпусу відбувається шляхом:

- обрання населенням відповідної судової дільниці (для мирових суддів);
- обрання законодавчим (представницьким) органом влади (для мирових суддів);
- призначення законодавчим (представницьким) органом влади (для мирових та федеральних суддів).

Відзначимо, що якщо формування суддівського корпусу відбувається внаслідок обрання суддів населенням, то це є проявом однієї з форм демократії - безпосередньої. Не дивлячись на те, що останнім часом полеміка стосовно даного питання в Україні стихла, загалом, прихильники та противники виборності суддів розділилися на два рівних табори.

Противники виборності наголошують, що в умовах сучасної України всі теоретичні позитивні аспекти народного обрання суддів можуть бути нівельовані. Логічно припустити, що звичайні українці, які отримують право на обрання судді, можуть стати інструментом в руках великих бізнес-структур для формування зручного суддівського апарату. Особі ж, яка має намір зайняти виборну посаду, потрібно буде висунути свою кандидатуру і заручитися підтримкою виборців. На практиці даний процес ризикує стати чимось на зразок виборчої кампанії, яка коштує великих грошей. В результаті може виникнути ситуація, при якій суддя виявиться залежним від спонсорів своєї кампанії [5]. Схожої точки зору дотримується й І.Л. Самсін, який обіймав посаду голови Вищої кваліфікаційної комісії суддів України з 2010 по 2014 рік. Він вказує на те, що у випадку впровадження процедури виборності суддів в Україні, кожен кандидат на посаду судді, крім своєї кваліфікації, повинен буде мати певний ресурс (хоча б для того, щоб надрукувати листівки з автобіографією та провести зустрічі з виборцями). На виборах потрібно щось обіцяти, а що суддя може обіцяти, окрім чесного виконання законів та служіння правосуддю [8]? - задає риторичне питання І.Л. Самсін. В такому випадку, підсумовую науковець, судова система стане заручником популізму. Судити будуть не люди з вищою кваліфікацією, а найбільш красномовні та переконливі. Знову ж таки, якщо у кандидата в судді немає передвиборчого ресурсу, він повинен буде заручитися підтримкою третіх осіб, перед якими автоматично залишиться в боргу.

Серед прихильників ідею виборності суддів аргументовано відстоює С.В. Ківалов. Він вважає, що приводити суддю на посаду повинні не парламент, не Вища кваліфікаційна комісія суддів, не чиновники - а народ! Це забезпечить вищий рівень незалежності суддів. Тоді порівняно з мільціонером, прокурором суддя почуватиметься як Президент або народний депутат, а з будь-яким депутатом - на рівних. Якщо суддя буде обраний народом, служитиме народу, закону, присязі - йому жоден чиновник, жодне «телефонне право» будуть не указ, йому нічого буде боятися в нашій державі. Упровадивши пряме обрання суддів народом, ми зробимо максимум з того що тільки можливо у світовій практиці держави і права для зміцнення незалежності наших суддів. І зможемо нарешті заспокоїтися на цей рахунок - разом із зарубіжними критиками України та українськими суддями, жоден з яких більше не зможе скаржитися на брак незалежності, низький статус або несправедливу процедуру зайняття посади. Хоч би який чесний і відповідальний був іспит для кандидата на суддівську посаду, коли його ухвалюють чиновники або інші судді - це одне. А якщо цей суддя здасть ще й іспит перед власним народом, на виборчій дільниці - це зовсім інше. Такий суддя, навіть 25 або 30 років від роду, навряд чи принижуватиме громадянина, котрий прийшов до суду. Тому що розумітиме, що своїм суддівством він зобов'язаний не чиновникам, а цьому самому громадянину, який приходить до суду. Тобто дається потужний стимул суддівській етиці [7]. Ми підтримуємо думку С.В. Ківалова та вважаємо, що в недалекому майбутньому, після трансформації менталітету українців та подальшого розвитку на території України демократичної й правової держави, система прямих народних виборів може бути введена і в нашій країні. У свою чергу, українців слід поступово адаптувати до розуміння того, що саме вони, а не будь-хто інший вирішують, які саме люди будуть здійснювати правосуддя в країні. Зважаючи на це, ми пропонуємо запровадити пілотні проекти стосовно народного обрання суддів в окремих областях України. На основі отриманих результатів можна вирішити, чи доцільно впроваджувати цю систему на всій території країни.

Якщо ж формування суддівського корпусу відбувається внаслідок обрання суддів органом влади, то дана форма демократії називається представницькою, тобто від імені населення вибір суддів здійснюють їх представники. Історично саме такий спосіб формування суддівського корпусу вважається найбільш досконалою формою демократії.

Однак вищезазначена форма наділення суддів повноваженнями (представницька демократія) не позбавлена недоліків. Так, у цьому варіанті передбачається альтернативна основа висунення кандидата на посаду судді. З декількох претендентів на посаду судді, законодавчий (представницький) орган обирає найбільш відповідну кандидатуру. Цілком можливо, що в цих умовах криється небезпека для судді потрапити в залежність від розстановки політичних сил у законодавчому органі. Крім того, інтереси народу можуть не співпадати з інтересами тих, хто його представляє в законодавчому органі країни [6, с. 139]. Слід зазначити, що представницька демократія, по-перше, породжує пріоритетний вплив на політику найбільш сильних груп інтересів, дає можливості для підкупу представників органу, що обирається; по-друге, може призвести до посилення в державі авторитарних тенденцій; по-третє, створює нерівність можливостей щодо участі в управлінні та прийнятті рішень.

Порівнюючи два способи (обрання та призначення) формування суддівського корпусу, в першу чергу слід підкреслити, що вони не є тотожними, хоча мають спільні риси. Наприклад, загальним для обох способів є те, що кандидати на посаду суддів проходять спеціальний відбір. Різниця полягає в тому, що при обранні існує альтернатива вибору, а при призначенні альтернатива відсутня. Крім того, при призначенні завжди має бути висновок органу влади. Так наприклад, видання указу Президента України про призначення на посаду судді - у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду, після розгляду Вищою радою правосуддя рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалення рішення щодо кандидата на посаду судді.

В Україні після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [2] почала функціонувати триланкова судова система: перша інстанція, апеляція, касація. У цих умовах доцільно встановити три варіанти формування суддівського корпусу, залежно від того, в суд якої ланки судової системи претендує кандидат на посаду судді. Нині діє порядок, відповідно до якого судді усіх судів (окрім Конституційного Суду України) призначаються за наступною процедурою:

1. Вища кваліфікаційна комісія суддів України проводить конкурс на заміщення вакантної посади судді та вносить рекомендації Вищій раді правосуддя щодо призначення кандидата на посаду судді;

2. Вища рада правосуддя розглядає рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та ухвалює рішення щодо кандидата на посаду судді;

3. Президент України видає указ про призначення на посаду судді - у разі внесення Вищою радою правосуддя подання про призначення судді на посаду.

У свою чергу, ми вважаємо, що для судів нижчої ланки судової системи (місцевих загальних судів) слід запровадити обрання суддів населенням на альтернативній основі, на основі всезагального й рівного виборчого права шляхом таємного голосування. Народ України повинен відчувати себе значущою величиною, яка впливає на судову систему України. Існуючий на сьогодні порядок обрання суддів видається недоцільним. Обрання суддів відбувається на безальтернативній основі. Але, як ми вже зазначали вище, у першу чергу, потрібно запустити пілотні проекти, а вже за їх результатами вживати відповідні заходи.

Для середньої ланки судової системи України цілком достатньо функціонуючого на сьогоднішній день порядку, відповідно до якого здійснюється формування суддівського корпусу.

Для вищої ланки судової системи - Верховного Суду України - доцільно запровадити порядок обрання їх законодавчим органом - Верховною Радою України. Після введення даного порядку слід докласти всіх зусиль для того, щоб він визнавав альтернативність вибору кандидата на посаду судді ВСУ. Досягти цього можна лише в тому випадку, коли Вища кваліфікаційна комісія суддів на вакантне місце судді буде пропонувати декількох кандидатів, із яких ВРУ буде обирати одного. Даний порядок обрання буде мати позитивне значення лише у випадку посилення вимог до кандидатів на посаду Верховного Суду України. Ми пропонуємо змінити вимоги, які висуваються до кандидатів на посаду судді Верховного Суду України, а саме: збільшити стаж роботи на посаді судді для кандидатів з 10 років до 15 років; збільшити стаж наукової роботи у сфері права для кандидатів з 10 років до 15 років; виключити з вимог ту, що дозволяє адвокатам зі стажем роботи не менше 10 років бути кандидатами на посаду судді ВСУ; сукупний стаж роботи для кандидатів збільшити з 10 до 15 років.

На нашу думку, у вищестоящих судах повинні працювати люди, які досконало знають, що таке суддівська робота, і ми вважаємо, що стажу роботи в 10 років для цього недостатньо. До того ж, відповідно до чинного нині порядку, щоб стати суддею ВСУ достатньо, поряд з іншим, мати досвід професійної діяльності адвоката, в тому числі щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення щонайменше десять років. Проте слід погодитися з тим, що посвідчення адвоката не є свідченням того, що людина має практичний досвід роботи адвокатом. Крім того, незрозуміло, які критерії слід застосовувати, щоб визначити, чи має адвокат даний **досвід** щодо здійснення представництва в суді та/або захисту від кримінального обвинувачення, чи ні.

Ми вважаємо, що зі способом формування суддівського корпусу пов'язаний строк дії повноважень судді. Ст. 53 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» означає, що судді гарантується перебування на посаді судді до досягнення ним шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Конституції України та цього Закону [2]. Згідно зі ст. 126 Конституції України, суддя обіймає посаду безстроково, при цьому повноваження судді можуть бути припинені по досягненні суддею шістдесяти п'яти років [1]. На думку багатьох учених, дана новела стала тим кроком, який зміцнив незалежність суддів. Зникла небезпека втрати суддею своєї посади лише у зв'язку із закінченням терміну повноважень. У представників суддівського корпусу виникло усвідомлення незалежності судді від посадових осіб та органів, які в подальшому можуть вплинути на його обрання. До всього перерахованого вище ми хотіли б додати, що вносити будь-які обмеження до принципу незмінюваності суддів неприпустимо, його необхідно лише розширювати, щоб усі судді були більш захищеними.

Водночас, надання юристові відразу довгострокових суддівських повноважень є небезпечним. Тому, на нашу думку, доцільним є застосування принципу незмінюваності повноважень судді тільки після того, як суддя пропрацює на посаді певний час. Слід зазначити, що до набрання чинності Законів України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» та «Про судоустрій і статус суддів» (2016 р.) в Україні існував інститут суддів, які призначались на посаду судді вперше. Таким чином, у Конституції України був задекларований принцип незмінюваності суддів, але при цьому існувало існував виняток, відповідно до якого перше призначення на посаду професійного судді здійснювалося строком на п'ять років. Ми вважаємо, що вилучення із законодавства даного інституту не принесло суддівському корпусу позитивних змін. Навпаки, надання судді-новачку відразу довгострокових суддівських повноважень призвело до того, що в Україні пропозиції стосовно впровадження на практиці виборності суддів перестали розглядатися всерйоз. У зв'язку з цим, на нашу думку, необхідно повернути часові обмеження щодо суддів, які призначаються на посаду судді вперше. Крім того, ми пропонуємо обмежити строк повноважень суддів-новачків 3 роками, після чого вони можуть обиратися без обмеження строку їх повноважень. Дані заходи нададуть суддям можливість вершити правосуддя без побоювання не бути обраними на наступний

строк, зміцняють судову незалежність та сприятимуть здійсненню справжнього, незалежного та неупередженого правосуддя, а також будуть сприяти вилученню із суддівського корпусу суддів, які не можуть ефективно і якісно виконувати свою роботу.

Підсумувавши наше дослідження, ми можемо запропонувати наступні шляхи вдосконалення формування суддівського корпусу в Україні:

- а) для першої ланки судової системи - обрання суддів населенням на альтернативній основі;
- б) для третьої ланки судової системи - обрання суддів Верховною Радою України за поданням Вищої кваліфікаційної комісії суддів;
- в) повернення інституту суддів, які призначались на посаду судді вперше, з одночасним зменшенням строку першого призначення з п'яти років до трьох.

Також ми пропонуємо викласти ч. 1 ст. 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» наступним чином:

«1. Суддею Верховного Суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Верховному Суді, а також відповідає одній із таких вимог:

- 1) має стаж роботи на посаді судді не менше п'ятнадцяти років;
- 2) має науковий ступінь у сфері права та стаж наукової роботи у сфері права щонайменше п'ятнадцять років;
- 3) має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вимог, визначених пунктами 1-2 цієї частини, щонайменше п'ятнадцять років».

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19) [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. «Про судоустрій і статус суддів»: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (Редакція від 05.01.2017, підстава 1798-19) [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»: Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII (Прийняття від 02.06.2016) [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1401-19>
4. Американские штаты добиваются эффективного отбора судей [Електронний ресурс]. – 2009., Режим доступу: <http://ipdigital.usembassy.gov/st/russian/article/2009/06/20090630153604msatlovir0.5676996.html#axzz4YgixN110>
5. Березка В. Выборность судей: за и против [Електронний ресурс], Віктор Березка. – 2013., Режим доступу: <http://vybor.ua/article/reformy/vybornoost-sudey-za-i-protiv.html>
6. Квициния Ф.А. Гарантии независимости судей: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.11., Фатима Алексеевна Квициния. – Ростов-на-Дону., 2007. – 183 с.
7. Кивалов С. Суддів має обирати народ [Електронний ресурс]. – 2012., Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/dig2936.htm>
8. Самсин И. Должность украинского судьи не продается [Електронний ресурс]. – 2012., Режим доступу: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2012/6/5/65337.htm>
9. Слободяник Н.С. Выборность суддів: зарубіжний досвід та перспективи для України., Н.С. Слободяник., Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право., голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород., Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 33. Т. 2., С. 173–177.

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ЗАКОН” І “ПРАВО”

Воробйова Л., д-р філос. наук, проф., завідувач кафедри філософії та політології
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

The article considers categories such as right and law, the relation between them from the positions of the Christian methodological culture, naturally legal theory. The boundary between the Old Testament and the New Testament not only divided the history of mankind into two parts and clearly distinguished categories such as right and law, but also set the right to a height that a person could not achieve.

Keywords: right, law, christianity, Bible, spirituality, New Testament, Old Testament, christian culture.

*Тому що закон даний через Мойсея;
право через Ісуса Христа¹.*

Пострадянська реальність, повернення до природного права поставили правознавців у черговий раз перед проблемою синтезу позитивного права і права природного. Процеси, що спостерігаються, і явища в теорії і юридичній практиці носять феноменальний характер. Така ситуація уможливила розширити простір відомого і пройденого, збагатити його новим розумінням старих істин, категоріями вічними, передчасними. У статті буде акцентована увага на гносеологічній продуктивності, евристичності християнської культури і цінностей, здійснена спроба знайти в Біблії, що буде об'єктом дослідження, яким чином християнство ставиться до таких понять, як право і закон.

Теорія держави і права проблемно ставиться до такої категорії, як право, тому що будь-яке теоретичне уявлення лише відносно стабільне, оскільки воно змістовно змінюється в міру розвитку науки і появи нових, раніше не відомих власти-

¹ Иоан. 1, 17. “ибо закон дан чрез Моисея; благодать же и истина произошли чрез Иисуса Христа”. Автор вважає доцільним в епіграфі змінити форму того, що написано у Новому Завіті, але при цьому змістовну частину писаний залишити незмінною. Неточність по формі у цитаті на перший погляд неприпустима. Проте у тому і полягає особливість матеріалу, який наводиться, що він не розуміється буквально “не судите по наружности, но судите судом праведным”. Символізм, що притаманний Біблії, несе на собі тягар віків щодо розуміння тих символів, які зрозумілі не кожному і за думкою Георгія Флоровського: “здесь царствует ... относительность символов значащих лишь в меру своей прозрачности и только для того, кто умеет сквозь них смотреть и видеть за ними”.

востей права, що знаходять своє відображення в теоретичних уявленнях. Теоретичні уявлення, навіть найвищого рівня узагальнення, не є граничною межею проникнення думки у природу права. Тому вирішення однієї теоретичної проблеми породжує інші теоретичні проблеми. Однією з найважливіших проблем теорії держави і права є проблема її істинності, з якою нерозривно зв'язана і проблема дієвості.

Неоцінімий внесок християнства в розвиток природного права, формування правосвідомості. Для майбутніх поколінь цей вплив буде також значним, тому що вплив християнської культури позачасовий, не усе ще сказано “*Ще багато чого маю сказати вам; але ви тепер не можете вмістити*”². Ще в червні 1923 року П. Новгородцев писав: “Не ми одні, увесь світ переживає в наші дні найбільшу кризу правосвідомості. І найважливіше й основне в цій кризі є те, що це – криза невір'я, криза культури, що відірвалася від релігії, криза держави, що порушила зв'язок з церквою, криза закону людського, що відказався від споріднення з законом Божеським”³. Як це співзвучно нашому сьогоднішньому становищу і показує, наскільки інертна така категорія, як правосвідомість.

У передмові до книги видатного цивіліста І.А. Покровського професор А.Л. Маковський відзначає: “Коли-небудь хтось, напевно, зацікавиться, чому у вітчизняній науці і культурі таку велику роль зіграли Воскресенські і Никольські, Вознесенські і Успенські, Преображенські і Покровські, і помітить, що в дев'ятьох випадках з десяти це були діти священників, у більшості – сільських”⁴. Автору представляється, що всіх їх поєднував християнський світогляд, що був сформований на святих писаннях, висока духовність, підвищена здібність сприймати право, висока методологічна культура. Чи не для них було сказано: “... вам дано знати таємниці Царства Божого, а іншим у притчах, так що вони бачачи не бачать і чуючи не розуміють”⁵.

Сучасна наука не визнає Біблію, як наукове джерело, але як об'єкт наукових досліджень він воістину невичерпний⁶. Активність суб'єкта теоретичного пізнання в науці, у тому числі в юридичній науці, обумовлюється його світоглядною, пізнавальною зрілістю. Проблема активності суб'єкта правового пізнання є однією з ключових проблем цього пізнання, як у сфері його розумної діяльності, так і на духовному і почуттєвому рівні. Суб'єкт пізнання, що виходить із правдивих світоглядних позицій, виявляється необмеженим у своїх можливостях. При цьому якість пізнання визначається насамперед тим, на якій методологічній основі воно відбувається.

Християнство – прорив людства до усвідомлення права. Границя між Старим Завітом і Новим Завітом не тільки розділила історію людства на дві частини і чітко розмежувала такі категорії, як закон і право, але й поставила право на висоту, яку людина не може досягти. Людству дано було довідатися, що створений людиною *lex scripta*, що має джерелом розумну діяльність – тварна частина світу, а *jus naturale* – така, що дана Богом. *Jus naturale*, що витікає із самого світового розуму, римські юристи протиставляли писаному праву і ставили над позитивним правом вважаючи, що невичавна потреба духу у свободі і вплив світового розуму є джерелами природного права.

Християнська методологічна культура здобута духовним подвигом індивідів. Загальні норми Нового Завіту вказують лише напрям і кожен суб'єкт пізнання проходить свій унікальний, неповторюваний шлях наодинці. Тут досягається абсолютна воля, що ґрунтується на інтимному спілкуванні індивіда з абсолютним, виключається можливість об'єктивувати, відтворити комусь іншому процес пізнання, в якому основою є переживання. Тому пізнавальна ефективність, реальна значимість такого методу не знаходить застосування в науці. Для практики вона значима тільки у випадку готовності індивіда і його вільного вибору і характеризується, визначається методологічним потенціалом суб'єкта пізнання. “Людина хоче вільно шукати Бога і його правди, тому що тільки вільно визнаний Бог є Бог; примусово нав'язаним може бути тільки ідол”⁷.

Григорій Сковорода вважав, що закон від людини, а новозавітні біблійні норми і правила – право від боголюдини: “Вірне слово, що цар і суддя ізраїльський, а християнський бог є Біблія”⁸. Людство не може під покровом писаного права побачити право природне. Протягом своєї історії воно чіпляється за закон, за творіння рук людських і потопає в ньому “... таїтесь ви под сению закона, пред вами суд и правда – все молчи!..”. У що хто вірить, на те і сподівається. Звідси – бездуховність, неприйняття права, безперестанна низка виникаючих спірних правовідносин, омана і як наслідок – бажання нормативно врегулювати кожен окремий випадок правовідносин, а реалізація цього бажання – незліченна низка законів. Громіздка законодавча система не дає побачити розумну необхідність закону і вільне за ним слідування змінюється сліпим, змушеним, а тому і безглузким його застосуванням. Створюється порочне коло.

Стан позитивного права залежить від правосвідомості, від рівня громадського життя, від можливості морального самоочищення суспільства. Відзначаючи вплив релігійних основ, духовного стану народу на формування і розвиток суспільства, людини С. Франк писав: “Потрібно зрозуміти, що – чи хочемо ми того чи ні, чи знаємо ми те чи ні – наше життя керується деякими незалежними ні від яких людських уявлень, не підлеглими ніякій моді і ніяким історичним віянням божественними початками, і що від нас залежить не створювати чи змінювати їх, а тільки або знати їх і свідомо направляти по них наше життя, або, не відаючи, порушувати їх і гинути від караючих наслідків нашого неведення і нечесті”⁹.

Духовна свобода є вище надбання людини, абсолютна цінність, що підтримується і захищається природним правом. Тому, у свою чергу, духовність людини відіграє величезну роль у реалізації місії права. Багатогранність, багатоваріантність і нескінченність шляху духовного розвитку у всіх культурах мають свої особливості. Значне місце в духовному розвитку нашого суспільства займає християнство, традиційно це найважливіший фактор і індикатор духовного стану людини. Один з великих філософських умів останнього сторіччя Н.А. Бердяєв відзначав: “...починається час вибору – Християнство може бути лише якісною внутрішньою, духовною силою світу, а не кількісною, зовнішньою примусовою силою”¹⁰. Християнство бачить майбутнє в єдності духовного і мирського. Прийшов час святим бути у міру. Цілісність і єдність не можуть триматися

2 Иоан. 16, 12.

3 Путь. Орган русской религиозной мысли. Книга 1. – М., “Информ-Прогресс”, 1992. – 752 с. П. Новгородцев. Восстановление святынь. “Путь”, № 4 июнь-июль 1926. С. 436.

4 Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М., Статут (в серии “Классика российской цивилистики”), 1998. С. 5.

5 Лк. 8. 10.

6 Важливо зрозуміти, розібратися с тим “ключем” до Біблії, який дає Григорій Сковорода і яким відчиняються двері, що ховають зміст писання. Володіючи високою методологічною культурою, він дав нам методи “...коим образом входит можно в точный сих книг разум”.

7 Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М., Статут (в серии “Классика российской цивилистики”), 1998. С. 85.

8 Г. Сковорода. Стихотворения. Песни. Басни. Диалоги. Трактаты. Притчи. Прозаические переводы. Письма., Сост. И.В. Иванько. – К., “Наукова думка”, 1983. С. 251. (Библиотека украинской литературы).

9 Путь. Орган русской религиозной мысли. Книга 1. – М., “Информ-Прогресс”, 1992. – 752 с. С. Франк. Религиозные основы общности. Путь № 1 сентябрь 1925. С. 16.

10 Путь. Орган русской религиозной мысли. Книга 1. – М., “Информ-Прогресс”, 1992. – 752 с. Николай Бердяев. Царство Божие и царство кесаря. “Путь”, № 1 сентябрь 1925. С. 45.

на примусі тривалий час. Тільки у соборності, злагоді може реалізуватися вічний і необхідний принцип громадського життя – принцип спільності духовного і мирського, розрізнення й узгодження внутрішнього, істотно- істинного служіння людини і зовнішнього, а саме, суспільного його служіння.

Н.А. Бердяєв висловив думку про те, що всі зовнішні історичні події мають вторинну, а не первинну природу, вони визначаються подіями, що відбуваються у внутрішньому духовному світі¹¹. Право, впливаючи на духовний світ людини, матеріалізується, формалізується за допомогою споконвічної державної задачі – законотворчості. Людина, що виступає творцем позитивного права, виявляється у ролі сотворця абсолютної ідеї, яка є джерелом права. Духовність утворює ті врата, через які право проникає в інтелектуальну сферу людини. Форма і зміст закону, його ефективність залежать, мабуть, від складу і якості того “людського матеріалу”, якій займається законотворчістю і, у ще більшому ступені, від того, хто підлягає впливу й упорядкуванню. Рівень розвитку законодавчої системи є відображенням стану внутрішнього духовного життя народу. І, коли в духовному житті народу відбуваються значні зміни, в тій же мірі міняється позитивне право. У матеріальному світі кризи природної правової системи, як такої бути не може. У позитивному праві відбувається лише символічне відображення духовної кризи. Проявами такої кризи в системі права виступають явний надлишок законів, надвиробництво правових норм, потворні форми юридифікації суспільства.

Духовність народу не є готовою й уродженою величиною. Духовний потенціал створюється багатьма поколіннями, потерпаючи зльоти і падіння. І не фатальним народженням визначається доля народу, а духовним подвигом тих, хто живе. Вона формується через залучення до святинь, усвідомлення права і виконання його норм, через суспільну правосвідомість, в основу якої покладений основний закон природного права.

Найбільш послідовні прихильники духовної деградації суспільства – законники. Вони заперечуючи право, знаходяться у неведенні і нечестивості, уподібнюються будівельникам, що відмовились від того каменя, “що ... зробився главою кута?”¹². Не приймаючи природне право, вони схожі на тих, хто по влучному зауваженню Г. Сковороди “... бражничает і козлогласит нелепую”. У своїх визначеннях малоросійський філософ настільки лаконічний, що іноді непросто зрозуміти, що він написав. Чому “бражничает”? Християнство не рекомендує вживати продукти бродіння, що у природних умовах відсутні. Вживання продуктів бродіння веде людину до деградації, при якій зникає потреба вживати природні продукти і сприймання істини (права) стає неможливим. Тому не можна досягнути права через закон, якій за християнським уявленням не може бути джерелом права, а є продуктом “шумування” людського розуму. “Горе вам, законникам, що ви взяли ключ розуміння: самі не ввійшли, і іншим перешкодили”¹³. “Козлогласит нелепую”, тобто уподібнюється “козлові відпущення”, якого вивели і залишили в пустелі з гріхами людськими, який голосить в нікуди і не має жодного шансу вижити.

Сучасна суспільна свідомість, що втратила розуміння релігійних основ, зовсім безпомічна і не може впливати на державу. Християни вважають, що – політика це діло “нечисте і гріховне” і держави земні є не тільки продуктом “мирської суети”, але і, крім того, продуктом “людського гріха”, “притулком нечестивих” і “царством духу темряви”. Писання вказують: “Господові Богу твоєму поклоняйся, і Йому одному служи”¹⁴ і далі: “...ніякий слуга не може служити двом панам, тому що чи одного буде ненавидіти, а іншого любити, чи одному стане старатися, а про іншого не радити. Не можете служити Богу і мамоні”¹⁵. Трагізм тих, хто знаходиться на службі в державі, полягає у тому, що вони змушені, приречені служити мамоні. На жаль, споконвічно професійна діяльність державних службовців припускає внутрішній поділ, сама форма соціального існування таких індивідів онтологічне помилкова, внутрішньо неспроможна. Тому природне право таке далеке від державі, так незрозуміле, неприйнятне державними органами, посадовими особами. Не можуть держава і закон досягти права. Між ними прірва, через яку не перескочити.

Питання про співвідношення права і закону є питання історичне і ставити його потрібно динамічно. Закони змінюються, припиняють свою дію, а право є непохитним. Закон належить часу, право – передчасна категорія. І які визначення не давалися б закону (правовий), він буде залишатися законом, до права йому не наблизитися і правом не стати. Надзвичайно просто відображений принцип ієрархії, верховенства права стосовно закону й інших нормативно-правових актів у Біблії: “Інша слава сонця, інша місяця, інша зірок; і зірка від зірки відрізняється в славі”¹⁶.

Християнство лояльно ставиться до закону, приймаючи його, але при цьому шануючи право. Н.А. Бердяєв вважав, що “людське суспільство повинне бути підтримуване в стані, що не припускає остаточного хаотичного й анархічного розпаду. Так і закони природи, що тиснуть на нас, як невідворотна необхідність, підтримують елементарний космічний порядок у світі. Через них у гріховній стихії міру відображається вічний божественний космос. Така правда влади, правда держави. Це і є правда закону, старозавітна, а не новозавітна правда”¹⁷. Новозавітна правда (право) стала для християн невичерпним джерелом природного права.

Так сталося, що право і закон змішалися, переплелися в теорії, відбулося взаємопроникнення, розмилися границі. Християнство вважає, що право в законі не досягається реально, а лише ознаменовується, символізується, втілюється і формалізується в законі. Право – дух закону. У законі виявляються норми, знаки, символи права, але саме право при цьому не досягається й ідеальне узгодження не відбувається. Як тільки суспільство забуває про право й у свою основу ставить тільки закон – життя стає безглуздом, абсурдним. Чим сильніша в державі залежність правової науки від закону, тим сильніший занепад філософії, ідеології, політики і економіки держави. Гіркий досвід перших років незалежності України підтверджує це, чому всі ми є свідками.

Тут доречна аналогія відносин між правом і законом з одного боку, і полотном картини і рамою з іншого боку. Найрозкішніша, чудова рама не дасть уявлення про картину. Бажання тільки за допомогою закону регулювати суще і визначати належне, теократична ідея, – усе це ідеї старозавітні, древньоєврейські. Теократія намагається перенести помилкові старозавітні категорії на християнське життя, на право. Християни переконані, що дійсне й удаване протиріччя між суверенністю державно-правового примусового нормування життя і внутрішньою духовною свободою може дозволити тільки християнське усвідомлення правди (права). Одного закону тут не дістає і у більшому ступені це прерогатива права.

11 Путь. Орган русской религиозной мысли. Книга 1. – М., “Информ-Прогресс”, 1992. – 752 с. Николай Бердяев. Царство Божие и царство кесаря. “Путь”, № 1 сентябрь 1925. С. 31.

12 Лк. 20, 17-18.

13 Лк. 11, 52.

14 Лк. 4, 8.

15 Лк. 16, 13.

16 Кор. 15, 41.

17 Путь. Орган русской религиозной мысли. Книга 1. – М., “Информ-Прогресс”, 1992. – 752 с. Николай Бердяев. Царство Божие и царство кесаря. “Путь”, № 1 сентябрь 1925. С. 33.

Людина, що знаходить притулок у законі, завжди знайде спосіб, як закон обійти. А ригорі виникнення закону створює ситуацію, при якій з'являється суб'єкт, що переступає закон з однієї сторони і з іншої сторони той, хто закон охороняє. При цьому тільки тоді не виникає проблем, коли закон знаходиться на службі у права, а не у держави.

Усяке право суспільства, держави, влади над окремою людиною може бути засновано тільки на їхньому обов'язку. Суспільство, держава може жадати від людини того і тільки того, що необхідно їм самим для виконання свого обов'язку – служіння праву. Не воля народу, у якій немає нічого святого і яка може бути так само абсурдна і так само злочинна, як і воля окремої людини, повинна обмежувати волю індивідуальності, а тільки право, що є єдиним джерелом становлення людини. Те, що саме право є основний і вічний початок суспільного буття, видно з того, що тільки в ньому і через нього можуть примиритися і бути справді погоджені протиборчі початки спільного й індивідуального, солідарності і свободи. Тільки синтез природного і позитивного права, на думку І.А. Покровського, приведе до того, що “підкоряючись якомусь загальному закону людського прогресу, право буде йти неухильно вперед, прагнучи до своєї кінцевої мети – солідарності вільних індивідуальностей”¹⁸. Цей принцип з повною ясністю розкритий християнством у завіті: “Віддавайте Богу Богово, і кесарю – кесарево”.

Проблематичним для християнства представляється словосполучення “правова держава”. З християнської точки зору в ідеї правової держави є недостача смиренності, гордия, перетворення “царства кесарева” у “Вбожіє царство”, земного в небесне, відносного в абсолютне, матеріального в духовне. Ідея правової держави належить символічному царству закону, а не реальному царству права. У правовій “соборності”, що є перетворенням миру, ніякого закону не буде. Ідея правової держави є останнім притулком утопії, останньою спробою перенести царство кесаря в Царство Боже. До категорій влади і держави не можна застосувати визначення “правове – те, що створене Богом”, навіть у віддаленій перспективі державотворення в принципі неможливо, “...Царство Боже не здійснюватиметься ні в нашій історичній плоті, ні в нашому просторі і часі, воно ні там і не тут, воно не має зовні зримих ознак, воно не може бути створено ніякою історичною еволюцією і не може бути укріплено ніякою охороною...”¹⁹. І тому трагічним стає положення християнства перед чередою бурхливих соціальних потрясінь. Воно не може бути цілком ні з правими, ні з лівими, ні з центром, тому що у всіх цих таборах однаково успішно може існувати безбожне царство кесаря. Християни можуть і повинні дотримуватися законів, але відношення до права є священним, духовним подвигом, внутрішнім прагненням віддавати Богу Богове.

Історія правових вчень є літопис безперестанних розумових невдач раціоналізації, втілення в теорії, формалізації права, яке перевищує тварний розум. У процесі усвідомлення людиною права, лише виявляються людські потенції пізнання, розуміння права, внести ж що-небудь у право людина не може. На думку С.С. Алексєєва, найбільш яскраве і точне визначення цінності права виражено в кантівському положенні про те, що *право людини є самим святим з того, що є у Бога на землі*²⁰. Головна вимога права по І. Канту – загальний правовий закон: “... роби зовні так, щоб вільний прояв твоєї сваволі був сумісний з волею кожного”²¹. Той же “апостольський закон, для всіх мов даний”, але на відміну від кантівського він поширює свій регуляторний вплив не тільки на зовнішні вчинки, але й на бажання і думки, ми знаходимо у Г.Сковороди: “Чого собі не хочеш, іншому не бажай”²². І, на мою думку, найбільш істинна дефініція цього загального закону досить просто і доступно сформульована 2000 років тому в Новому Завіті: “*І як хочете, щоб з вами робили люди, так і ви робіть з ними*”²³.

Видатний діяч християнської методологічної культури Г. Сковорода досить просто пояснює дію закону “троїчності” – “символ складається з фігур двох і трьох, що означають тлінність і вічність”²⁴. Усе, що бінарне – тління, тому те, що має джерелом розумну діяльність людини, обмежено тимчасовими параметрами і має початок і кінець свого існування. При наявності трічності форми відносяться до передчасних категорій і тому вічні. Відчувши чинність закону трічності, С.С. Алексєєв у своїх роботах часто згадує про деяку “святу трійцю” і вбачає прояв права в трьох образах. В одному з них право, на його думку, з'являється перед нами, як “*явище рівня світобудови* - одного з початків і проявів життя розумних істот, людей”²⁵. І далі хотілося б додати, як загальний регулятор сущого, категорія, що впливає на усе, що має початок і кінець існування, і приводить усе до кінця еволюційного розвитку. Представляється, що дійсність можна розглядати, як продукт, результат впливу права на людину в процесі еволюціонування. Форма і зміст цієї дійсності визначається ступенем усвідомлення людьми права і дотримання його норм.

Цікавим є християнське бачення людини. Закон трічності в християнстві представляє людину, як систему, що складається з трьох центрів: серцевого (почуттєвого), духовного (душу) і інтелектуального (розум). Якщо ці центри збалансовані, гармонічні – людина пізнала своє ество, прийшла до Бога. “*Возлюби Господа Бога твого всім серцем твоїм, і всією душею твоєю, і всім розумінням твоїм!*”²⁶. На відміну від духовного центру, два інших досить чітко визначені в писаннях. З цих двох християнство визнає пріоритетність за серцевим центром, у той же час, не применшуючи значення розуму. “Глава в человеке всему – сердце человеческое. ... а прочее все околица” і далі, “...человек, мир сердечный погубивший, погубил свою главу и свой корень”²⁷. Таким чином, основний центр, що може пізнавати право – серце. Людина, що приймає право і направляє свої помисли і справи відповідно до основного закону природного права, уподібнюється тому, хто робить “*по правді і йде до світла*”²⁸.

У ході розгляду проблем, пов'язаних із правом, у постановочному порядку, мені представляється, що філософія і релігія є інструментарієм для пізнання людиною права і тільки їхній синтез може дати методологічну базу, що найбільшою мірою може відповідати потребам людства у вивченні такого феномена, як право. Процес пізнання проявів права залежить від суб'єкта і його методологічної озброєності. У майбутньому рівень пізнання буде залежати від того, наскільки гармонійно будуть поєднуватися філософський і релігійний спосіб пізнання проявів права, що неможливо без високого рівня духовності.

18 Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. - М., Статут (в серии “Классика российской цивилистики”), 1998. С. 87.

19 Николай Бердяев. Царство Божие и царство кесаря. “Путь”, № 1 сентябрь 1925. С. 43.

20 Алексєєв С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. - М., “Статут”, 1999., С. 667.

21 Кант И. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 4. Ч. 2. - М., 1997. С. 140.

22 Г.Сковорода. Стихотворения. Песни. Басни. Диалоги. Трактаты. Причты. Прозаические переводы. Письма., Сост. И.В. Иваньо. - К., “Наукова думка”, 1983. С. 181. (Библиотека украинской литературы).

23 Лк. 4.31.

24 Г.Сковорода. Полное собрание сочинений в двух томах. Том 2. -К., 1973. - 573 с.

25 Алексєєв С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. - М., “Статут”, 1999., С. 3.

26 Мар. 12, 30.

27 Г.Сковорода. Стихотворения. Песни. Басни. Диалоги. Трактаты. Причты. Прозаические переводы. Письма., Сост. И.В. Иваньо. - К., “Наукова думка”, 1983. С. 183, 184.

28 Иоан. 3, 21

Так знання і навички, духовний досвід стають фундаментом, на основі якого будується вся наступна пізнавальна діяльність. Право відкривається в обов'язі, що є відповідним духовному потенціалу того, хто пізнає, з наступною раціоналізацією, об'єктивізацією у форми, прояви, що зрозумілі іншим. У цьому процесі втрати неминучі в зв'язку з труднощами осмислення і необхідності високого теоретичного узагальнення матеріалу.

УДК: 321.022 343.35

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ / THE CONCEPT AND TYPES OF THE SUBJECTS OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE

Дем'янчук В., канд. юрид. наук, доцент,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка С. Дем'янчука, Україна

Учасник конференції

Визначено загальнотеоретичне поняття «суб'єкти антикорупційної політики», а також удосконалено класифікацію їх видів. Наголошено, що розмаїття наявних поглядів окремих вітчизняних та іноземних вчених щодо класифікації вказаних суб'єктів утворює певні проблеми усвідомлення їх дійсного місця та призначення у системі протидії корупції. Запропоновано розгорнуту класифікацію суб'єктів антикорупційної політики залежно від їх завдань та повноважень при формуванні та реалізації цієї політики.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, протидія корупції, антикорупційна політика, суб'єкти антикорупційної політики.

The general theoretical concept of the "subjects of anti-corruption policy" has been defined; the author has also improved the classification of their types. It has been emphasized that the diversity of the existing points of view of certain domestic and foreign scholars regarding the classification of the abovementioned subjects creates certain problems of perception of their actual place and purpose within the system of anti-corruption counteraction. The author has suggested enlarging the classification of the subjects of anti-corruption policy according to their tasks and powers in the formation and implementation of this policy.

Keywords: corruption, prevention of corruption, counteraction to corruption, anti-corruption policy, subjects of anticorruption policy.

Постановка проблеми. Важливу роль у процесі вироблення нової парадигми державної антикорупційної політики відіграє інституціональний механізм, який здійснює адміністративно-правовий вплив на сферу публічних та приватних відносин в Україні. Слід наголосити, що попри наявність в Україні низки законів антикорупційної спрямованості («Про запобігання корупції», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» тощо), узагальненого, нормативно визначеного терміну «суб'єкти антикорупційної політики» досі не сформовано. Серед визначення основних термінів законодавець згадує про «спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції». Утім зазначене поняття не є ідентичним терміну «суб'єкти антикорупційної політики» і співвідноситься з ним лише як «частка» та «загальне». Стаття 2 Модельного закону «Основи законодавства про антикорупційну політику», прийнятий у 2003 р. Міжпарламентською Асамблеєю держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав, містила тлумачення терміну «суб'єкти антикорупційної політики» – це народ держави, органи державної влади та місцевого самоврядування, установи, організації та особи, уповноважені на формування і реалізацію заходів антикорупційної політики, громадяни [1]. Однак запропонована дефініція так і не знайшла відображення у вітчизняному законодавстві. Бракує цього терміну і в наукових роботах. Переважно науковці віддають перевагу дефініції «суб'єкт протидії (запобігання) корупції». Коли ж мова йде про антикорупційну політику, під час згадування зазначених суб'єктів, автори переважно обмежуються перерахуванням основних інституцій державного механізму, які задіяні у цьому процесі.

Кожна з інституцій, що задіяна в антикорупційній політиці відіграє у зазначеній сфері правовідносин персональну роль та має відмінний від інших обсяг завдань та повноважень. Отже, постає проблема розмежування повноважень суб'єктів, що беруть участь у здійсненні антикорупційної політики.

Стан дослідження. Питанню розмежування суб'єктів, що задіяні у запобіганні (протидії) корупції присвячено чимало наукових робіт. Праці таких науковців як: В.Д. Гвоздецький, О.І. Добровольський, В.М. Довжанин, О.З. Захарчук, С.М. Клімова, Т.В. Ковальова, І.В. Коруля, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, М.О. Сич, О.В. Скочиляс-Павлів, Х.А. Тулі, Р.М. Тучак, І.І. Яцків є підґрунтям цього дослідження, та, відповідно, проаналізовані і враховані при формуванні власної класифікації видів суб'єктів антикорупційної політики. Вивчення поглядів вказаних та інших науковців було виокремлено близько шести найпоширеніших різновидів видового поділу суб'єктів запобігання (протидії) корупції. Таке розмаїття у підходах з приводу класифікації вказаних суб'єктів утворює певні проблеми усвідомлення їх дійсного місця та призначення у системі протидії корупції. Крім того, більшість з проаналізованих підходів не враховує останніх змін вітчизняного законодавства стосовно сучасного переліку та завдань цих суб'єктів.

З урахуванням цього метою (завданнями) статті є визначення поняття «суб'єкти антикорупційної політики» та їх поділ за видами (відповідно до положень сучасного законодавства).

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на різноманітність суб'єктного складу політикоформування, вітчизняними та зарубіжними вченими неодноразово здійснювались спроби систематизувати його шляхом побудови відповідних класифікацій [2, с. 189]. За період реформування антикорупційного законодавства у науці накопичилося достатньо багато теоретичного матеріалу щодо поділу суб'єктів антикорупційної політики в Україні.

Дослідивши наявні дефініції щодо визначення термінів «державна (публічна) політика», «суб'єкти протидії корупції», можна запропонувати власне бачення терміну пропонуємо термін «суб'єкти антикорупційної політики» розуміти державні та недержавні інституції, юридичні та фізичні особи, які відіграють основну чи додаткову роль у формуванні та втіленні стратегічного рішення, спрямованого на зменшення рівня корупції в країні шляхом упровадження превентивних заходів, зміцнення режиму законності, а також формування у суспільстві нетерпимого, негативного ставлення до корупції як суспільно небезпечного явища за допомогою спільних зусиль державних та громадських структур.

Аналіз правових актів та аналітичних звітів незалежних експертів на предмет визначення завдань та повноважень державних і недержавних інституцій у формуванні та реалізації антикорупційної політики дозволяє сформулювати уявлення про спільні та специфічні риси таких суб'єктів.

У 2014 році відбувся принциповий перерозподіл повноважень різних суб'єктів державної влади у формуванні та реалізації антикорупційної політики. Ключовим носієм політичної волі у сфері запобігання корупції став Парламент. Він не тільки затвердив Антикорупційну стратегію на 2014–2017 роки, а й надалі, як підкреслюють експерти, визначатиме засади антикорупційної політики (Антикорупційну стратегію) [3, с. 10]. Крім того, Верховна Рада України щороку не пізніше 1 червня проводить парламентські слухання з питань ситуації щодо корупції, затверджує та оприлюднює щорічну національну доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики (ч. 2 ст. 18 цього ж Закону). У складі Верховної Ради України діє комітет, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією. До того ж, частину контрольних повноважень (фінансовий контроль) від імені Парламенту здійснює Рахункова палата. Повноваження Президента України у формуванні антикорупційної політики у Законі України «Про запобігання корупції» чітко не прописані. Проте аналіз низки інших законів свідчить, що реалізацію цієї функції Голова держави здійснює через діяльність Ради національної безпеки і оборони України, оскільки поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики є загрозою національній безпеці держави, а також – Національній ради з питань антикорупційної політики. Президентом України також утворюється Національне антикорупційне бюро України, призначається та звільняється його директор.

Кабінет Міністрів України бере участь у формуванні антикорупційної політики через схвалення державної програми з реалізації антикорупційної стратегії, коригування її за результатами парламентських слухань щодо стану справ з корупцією, затвердження підготовленого Національним агентством з питань запобігання корупції проекту національної доповіді про стан справ з корупцією тощо. Іншим центральним органом виконавчої влади, який не лише забезпечує формування державної антикорупційної політики, а й активно сприяє її реалізації є Національне агентство з питань запобігання корупції. При цьому законодавець визначає його як орган зі спеціальним статусом (ст. 4 Закону України «Про запобігання корупції»). Отже, першу групу суб'єктів антикорупційної політики за функціональним призначенням можна визначити як суб'єкти, що формують таку політику (визначення головних пріоритетів в антикорупційній сфері, законодавче забезпечення, координація спільних зусиль).

Наступну групу за названим критерієм становлять суб'єкти, що задіяні лише у реалізації вказаної політики. В першу чергу, серед них слід виділити таку підгрупу, як спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, до яких закон відносить: органи прокуратури (спеціалізована антикорупційна прокуратура), Національну поліцію, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції. Припустимо, що окреслений у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» перелік таких суб'єктів є неповним, оскільки не містить серед них Служби безпеки України. Разом з тим, ця Служба є державним правоохоронним органом спеціального призначення, до завдань якого також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції тощо (ст. 1 та 2 Закону України «Про Службу безпеки України»). Крім того, до цієї ж підгрупи суб'єктів антикорупційної політики слід включити і Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, яке є «центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, що забезпечує формування та реалізацію державної політики...» (п. 1 ст. 2 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів»).

До другої підгрупи суб'єктів реалізації антикорупційної політики необхідно віднести інші центральні органи виконавчої влади (загальної компетенції), на яких законом або іншими нормативно-правовими актами покладаються певні обов'язки щодо реалізації заходів антикорупційної політики. Наприклад, здійснення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів Закон України «Про запобігання корупції» покладає на Міністерство юстиції України. Пункт 5 Додатку 1 до Державної програми щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційної стратегії) на 2015-2017 роки закріплює перелік виконавців заходів до цієї Програми, серед яких: Мінекономрозвитку, Міненергівугілля, Мінінфраструктури та ін. Наведені інституції, серед інших основних завдань пов'язаних з наданням публічних послуг у межах загальної компетенції, здійснюють реалізацію окремих заходів антикорупційної політики відповідно до вимог нормативно-правових актів.

Окремою ланкою у системі суб'єктів, що формують та реалізують антикорупційну політику, є судові органи загальної та конституційної юрисдикції. Аналіз законодавчої бази дозволяє виділити такі функції судів: 1) гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України, зокрема сюди слід включити а) прийняття Конституційним Судом України рішення щодо неконституційності правових актів антикорупційної спрямованості повністю чи в їх окремих частинах; б) перевірку справи Конституційним Судом України і отримання його висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про імпідичент Президента України, у разі вининення ним корупційного злочину; 2) здійснення правосуддя судами загальної юрисдикції у провадженнях (справах) щодо корупційних правопорушень, а також правопорушень, пов'язаних з корупцією; 3) вирішення інших юридичних спорів, пов'язаних з корупцією. Слід підкреслити, що окреслені функції є виключною прерогативою судових органів. Їх делегування, а також привласнення іншими органами чи посадовими особами не допускається. Розгляд справ, пов'язаних з корупцією у майбутньому має здійснювати Вищий антикорупційний суд, який діятиме у системі судоустрою як суд першої інстанції (п. 16 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р.).

Згідно з вимогами Закону України «Про запобігання корупції» юридичні особи забезпечують розробку та вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності такої юридичної особи. Керівник, засновники (учасники) юридичної особи забезпечують регулярну оцінку корупційних ризиків у її діяльності і здійснюють відповідні антикорупційні заходи. Для виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності юридичної особи можуть залучатися незалежні експерти, зокрема для проведення аудиту. Крім того, в юридичних органах публічного та приватного права мають прийматися антикорупційні програми, які затверджуються їх керівниками або схвалюються рішенням загальних зборів (якщо орган є колегіальним). Стосовно осіб, які претендують на зайняття посад, що передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, а також посад з підвищеним корупційним ризиком, перелік яких затверджується Національним агентством з питань запобігання корупції, проводиться спеціальна перевірка, у тому числі щодо відомостей, поданих особисто. Комплексно зазначені заходи можна охарактеризувати як участь відповідного суб'єкта в антикорупційній політиці. До такої участі, доцільно включити й здійснення фінансового, матеріально-технічного, інформаційного, науково-методичного забезпечення протидії корупції.

У теорії права під суб'єктом правовідносин розуміють учасника суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав і обов'язків (О.Р. Дашковська) [4, с. 338]. Л.В. Антонова у своєму дослідженні, присвяченому аспектам регіональної

промислової політики держави, підкреслює, що суб'єкти такої політики не рівнозначні за своїми завданнями. Зокрема, органи регіональної та місцевої влади виконують значно більше завдань, будучи не лише виконавцями, але і авторами змістовного наповнення політики легітимним відповідальним процесом. Інші суб'єкти реалізації регіональної промислової політики є такими лише в тій мірі, в якій органам влади вдалося їх залучити до процесу реалізації цієї політики, як через створення стимулюючих умов, так й іншими шляхами [5, с. 15]. Проводячи певні аналогії стосовно антикорупційної політики, також можна констатувати, що її суб'єкти є «нерівними» не лише за обсягом повноважень, але й за обсягом та характером відповідальності. Суб'єкти, які реалізують основні завдання антикорупційної політики несуть відповідальність (звітують) перед суб'єктами, які формують цю політику, останні ж, у свою чергу, – перед суспільством (народом), якщо ж розглядати цей процес з точки зору політехнологій – перед електоратом (виборцями). Наприклад, за законодавством керівники державних органів несуть персональну відповідальність за забезпечення реалізації державної програми з виконання Антикорупційної стратегії. Спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, інші державні органи, органи місцевого самоврядування до 15 лютого подають до Національного агентства з питань запобігання корупції інформацію, необхідну для підготовки національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики. Суб'єкти ж, що залучаються до цієї діяльності (антикорупційної політики), відповідно до положень нормативно-правових актів чи за власною громадською позицією (хоча така діяльність для них не є основною) при недотриманні антикорупційного законодавства несуть відповідальність передбачену Законом (наприклад, згідно зі ст. 172-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Невжиття заходів щодо протидії корупції» тощо). Тому цілком обґрунтованим буде визначити їх, як суб'єктів з повноваженнями учасника антикорупційних заходів. До таких суб'єктів слід віднести а) юридичних осіб публічного та приватного права в частині розробки і вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності цих юридичних осіб; б) громадські об'єднання, їх членів або уповноважених представників діяльність яких пов'язана з заходами щодо запобігання корупції; в) засоби масової інформації; г) окремих громадян з активною антикорупційною позицією, юристів, які спеціалізуються на справах пов'язаних з корупцією тощо.

Висновки. Авторське формулювання поняття «суб'єкти антикорупційної політики», як наведено на початку дослідження дає уявлення про суб'єктів такої політики у широкому теоретичному значенні та має за мету збагатити уявлення про цю категорію у науковому сенсі. Для використання ж у нормативній термінології, наприклад, у наступній Антикорупційній стратегії, доцільно було б взяти за основу запропонований у ст. 2 Модельного закону «Основи законодавства про антикорупційну політику» (прийнятого у 2003 р. Міжпарламентською Асамблеєю держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав) термін «суб'єкти антикорупційної політики», з огляду на зрозумілість і лаконічність його викладення.

Суб'єктів антикорупційної політики, залежно від завдань та повноважень таких інституцій у формуванні та реалізації цієї політики, запропоновано поділяти на:

1) суб'єкти, що формують антикорупційну політику (визначають головні пріоритети в зазначеній сфері; здійснюють законодавче забезпечення, координацію спільних зусиль інших суб'єктів, а також контроль реалізації засад антикорупційної політики). До них належать: а) Верховна Рада України (комітет, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією, Рахункова палата); б) Президент України (Національна рада з питань антикорупційної політики, Рада національної безпеки і оборони України); в) Кабінет Міністрів України; г) Національне агентство з питань запобігання корупції (в частині формування антикорупційної політики);

2) суб'єкти, що задіяні у реалізації антикорупційної політики: а) спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національна поліція, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції, Служба безпеки України, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів); б) інші центральні органи виконавчої влади загальної компетенції;

3) судові органи загальної та конституційної юрисдикції: а) Конституційний Суд України; б) Вищий антикорупційний суд (з моменту його створення);

4) суб'єкти з повноваженнями учасника антикорупційних заходів: а) юридичні особи публічного та приватного права в частині розробки та вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції у діяльності цих юридичних осіб; б) громадські об'єднання, їх члени або уповноважені представники діяльність яких пов'язана із заходами щодо запобігання корупції; в) засоби масової інформації; г) окремі громадяни.

Безумовно, що на цьому питанні змістовного наповнення категорії «суб'єкти антикорупційної політики» та їх різновидів не вичерпується. З огляду на це перспективним напрямом наукових розвідок у подальшому має стати дослідження правового статусу основних суб'єктів антикорупційної політики та їх ролі в формуванні та реалізації антикорупційної політики держави.

Враховуючи те, що коло та назва деяких суб'єктів антикорупційної політики з часом можуть зазнати змін, пропонуємо глумачення одного з основних термінів антикорупційного законодавства, а саме «спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції» викласти у новій редакції: «державні органи, спеціальний статус, функції та завдання щодо реалізації антикорупційної політики яких закріплено у відповідних законах».

Література:

1. Основы законодательства об антикоррупционной политике: Модельный закон. Принят на XXII пленарн. засед. Межпарламент. Ассамблеи гос-в – уч-в СНГ; (Постанов. № 22-15 от 15.11.2003 г.). Информ. бюллетень Межпарламентской Ассамблеи гос-в – уч-в СНГ. 2004. № 33., Access mode: <http://docs.cntd.ru/document/901898824> (дата обращения: 26.06.2017).
2. Гуржій Т.О. Державна політика безпеки дорожнього руху: теоретико-правові та організаційні засади: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07., ДНДІ МВС України. – К., 2011. - 553 с.
3. Резюме до Альтернативного звіту з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики., М.І. Хавронюк, І.Б. Коліушко, В.П. Тимошук та ін.; за заг. ред. М.І. Хавронюка. – К., ФОП Москаленко О.М., 2017. - 60 с.
4. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. вищих навч. Закладів., за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х., Право, 2009. - 584 с.
5. Антонова Л.В. Розвиток регіональної промислової політики держави в ринкових умовах: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02., Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. – К., 2010. - 39 с.

ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ / ОПЫТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПОЛОГОМ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО ГОСУДАРСТВ - ЧЛЕНОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ / EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES IN TERMS OF PROPERTY TAXATION AND OPPORTUNITIES OF ITS' USING IN UKRAINE

Друзь В.М., канд. юрид. наук
Україна

Учасник конференції

Розглянуто досвід оподаткування нерухомого майна в державах – членах Європейського Союзу. Проведено порівняльний аналіз механізмів оподаткування нерухомого майна в Україні та закордоном. Виявлено проблеми оподаткування нерухомого майна в Україні та окреслено перспективи їх вирішення. Представлені обґрунтовані авторські пропозиції щодо вдосконалення оподаткування нерухомості з метою поповнення дохідної частини місцевих бюджетів України.

Ключові слова: власність, нерухоме майно, оподаткування, податок на нерухоме майно, ставка податку.

Рассмотрен опыт налогообложения недвижимого имущества в государствах – членах Европейского Союза. Проведен сравнительный анализ механизмов налогообложения недвижимого имущества в Украине и за рубежом. Выявлены проблемы налогообложения недвижимого имущества в Украине и намечены перспективы их решения. Представлены обоснованные авторские предложения по совершенствованию налогообложения недвижимости с целью пополнения доходной части местных бюджетов Украины.

Ключевые слова: собственность, недвижимое имущество, налогообложения, налог на недвижимое имущество, ставка налога.

It was studied the experience of taxation of real estate in the European Union countries. The article is devoted to the problems of taxation of real estate in Ukraine. The comparative analysis of the taxation mechanisms of real estate in foreign country and Ukraine was done. The problems of the taxation of real estate in Ukraine and the prospects of solving them are outlined. Reasonable author's proposals on improving the taxation of real estate with the purpose of replenishing the revenue part of Ukraine's local budgets are presented.

Keywords: property, real estate, assessed tax, tax on real property, tax rate.

Постановка проблеми. Узагальнення досягнень держав – членів Європейського Союзу у сфері формування та раціонального використання грошових надходжень від місцевих податків і зборів має особливе значення, адже в Україні місцеві податки і збори, на сьогодні, практично не виконують фіскальної та регулюючої функції. Крім того, потребує вдосконалення механізм розподілу повноважень між фіскальними органами та органами місцевого самоврядування, адже це один із найважливіших напрямів фіскальної децентралізації, що в свою чергу є передумовою подальшої євроінтеграції України.

Стан дослідження. Питання, пов'язані з вивченням системи оподаткування нерухомого майна є предметом дослідження таких науковців як П.Д. Біленчук, Н.А. Богуславська, В.В. Борисенко, І.В. Глазунова, В.В. Греченко, В.В. Письменний, В.І. Скоробагач, А.В. Стаценко, В.І. Теремецький та інших. Безумовно, результати вказаних наукових досліджень мають важливе значення для науки адміністративного й податкового права, однак питання застосування зарубіжного досвіду оподаткування майна залишаються актуальними у зв'язку зі зміною соціально-економічних та політичних умов діяльності органів місцевого самоврядування та постійним оновленням податкового законодавства держав – членів Європейського Союзу та України.

Мета статті – дослідити перспективи та шляхи використання в Україні досвіду держав – членів Європейського Союзу щодо оподаткування податком на нерухоме майно.

Виклад основного матеріалу. У розвинених державах – членах Європейського Союзу місцеві податки і збори, як правило, мають високу питому вагу в загальній сумі грошових надходжень до місцевих бюджетів. У світовій практиці вони є основою дохідної частини місцевих бюджетів більшості держав [1, с. 56]. За рахунок місцевих податків і зборів формується 37% муніципальних доходів у Великобританії, 51% – у Данії, 31% – в Іспанії, 46% – у Німеччині, 43% – у Норвегії, 61% – Швеції, 46% – у Швейцарії, 34% – у Фінляндії. Найбільшу кількість місцевих податків запроваджено у Бельгії – понад 100, в Італії – 70, у Франції – близько 50 [2, с. 57].

Найефективнішими місцевими податками в державах – членах Європейського Союзу слід вважати податки на майно. Серед них найпоширенішими є податки на нерухоме майно, дещо рідше застосовуються місцеві непрямі податки (податок на додану вартість, акцизи тощо).

Як слушно зазначає В. І. Теремецький, метою податку на нерухоме майно є забезпечення збалансованості місцевого бюджету, за рахунок додаткових надходжень, та стимулювання економічного розвитку окремої територіальної одиниці. Крім того, цей податок виконує економічну і соціальну функцію. Економічна функція податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, включає в себе фіскальну, регулюючу, розподільну, контролюючу функції для місцевих бюджетів, зокрема поповнення місцевого бюджету, моніторинг власників житла. Соціальна функція податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки – це стимулювання відносин держави та суб'єктів – власників житла. Якщо власник житла сплачує з нього податок, то він має розраховувати на відтворення житлового фонду, зокрема формування фонду соціального житла на рівні міста, яке буде виступати додатковою гарантією забезпечення конституційного права на житло [3, с. 45].

Податки на майно забезпечують бюджети значною кількістю доходів. Якщо порівнювати податки на майно з іншими місцевими податками і зборами, то можна виділити такі переваги: забезпечення регулярних надходжень до бюджетів за будь-яких умов; справедливий розподіл податкового тягаря; простота адміністрування; здатність конкурувати з загальнодержавними податками у частині бази оподаткування та обсягу надходжень до місцевих бюджетів [10, с. 92].

Звертаючись до міжнародного досвіду, потрібно зазначити, що майнові податки, зокрема, на нерухоме майно можуть бути однією з вагомих статей дохідної частини бюджету. Наприклад, питома вага податку на нерухоме майно у власних надходженнях місцевих бюджетів становить більше 10% – в Данії, Греції, Люксембурзі, Фінляндії, та близько 50% – в Бельгії, Іспанії, Латвії, Литві, Словаччині, Словенії, Польщі [7]. У Великобританії, Естонії та Ірландії податок на нерухоме майно становить майже 100% [1, с. 60].

Слід звернути увагу, що у Великобританії стягується єдиний податок на майно, що використовується для ведення під-

приємницької діяльності. Платниками податку є юридичні та фізичні особи, власники або орендарі нерухомості для цілей що не пов'язані з проживанням. Органи місцевого самоврядування мають право стягувати податок на майно, що є основним місцевим податком, та включає плату за земельну ділянку [4, с. 316; 5].

Досвід держав – членів Європейського Союзу свідчить, що оподаткування податком на нерухоме майно в кожній з держав має свої особливості.

У Франції є два майнових податки: податок на майно (забудовані і незабудовані ділянки) та податок на житлову нерухомість, що є різними видами податків і можуть застосовуватися одночасно. Податок на житлову нерухомість – місцевий і сплачується щорічно будь-якою особою, котра проживає в жиллому приміщенні.

Нерухоме майно в Данії, що використовується як офіси, готелі, заводи тощо, може обкладатися трьома видами податку на нерухоме майно: муніципальним, окружним і місцевим. Ставка оподаткування становить від 0,6% до 2,4%.

У Швеції податок на майно сплачують власники всіх видів нерухомості, яка може бути використана для проживання, в комерційних і виробничих цілях. Податкова ставка становить 1,3% для орендованих квартир; 1,0% для приміщень, що використовуються з комерційною метою, і 0,5% для промислової власності. Нові житлові приміщення не оподатковуються перші 5 років, а наступні 5 років діє пільгова ставка [5].

У Польщі податок на нерухоме майно є суттєвим джерелом наповнення бюджетів гмін. Зокрема, надходження від нього становлять понад 15% загальних доходів бюджетів гмін чи 45% доходів із власних джерел (без надходжень від субвенцій і розподілу податків). Податок на майно стягується із задовоаної нерухомості та незабудованих земельних ділянок (за винятком тих, які використовуються для лісового або сільського господарства, з них стягується окремий сільськогосподарський або лісгосподарський податок). Кожна місцева рада встановлює ставки цього податку, а національним законодавством закріплені лише його максимальні межі. Досвід Польщі демонструє, що застосування податку на майно впливає на рівень валового внутрішнього продукту держави, зокрема щорічно підвищує його приблизно на 1%, та на рівень загальних доходів громади, підвищуючи його на 15% [1, с. 59].

У Болгарії податки на власність забезпечують близько 0,6% формування ВВП (при цьому половина надходжень формується безпосередньо за рахунок податку на нерухоме майно). Податок на нерухоме майно справляється з юридичних та фізичних осіб, ставка для яких однакова. Податок сплачується рівними частинами щоквартально [6; 7, с. 206].

Зауважимо, що в світі існують різні методи визначення податкової бази податку на нерухоме майно. Так, В.Г. Однокоз виділяє три: простий (при обчисленні податку враховується площа об'єкта оподаткування); заснований на ринковій чи орендній вартості об'єктів оподаткування.

Простий метод полягає в тому, що податкова база обчислюється враховуючи площу об'єкта оподаткування (використовується в державах Центральної Африки). Підвидом цього методу слід вважати простий градуйований – податкова база обчислюється враховуючи площу об'єкта оподаткування та коригується відповідно до місця його розташування і/або використання (застосовуються в країнах Східної Європи і Африки) [8]. Ставка податку визначається у розрахунку на один кв. метр бази оподаткування в таких державах як Словаччина, Чехія, Польща. Наприклад, у Словаччині ставка становить 0,033 євро за кв. метр, в Чехії – від 0,08 до 0,4 євро за кв. метр [9].

Цей метод обчислення використовується й в Україні. Базою оподаткування податком є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі її часток. Ставки встановлюються за рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад у розмірі, що не перевищує 1,5 % розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня (48 грн.) за 1 кв. метр бази оподаткування.

Власники житлової нерухомості, загальна площа якої перевищує 300 кв. метрів (для квартири) та/або 500 кв. метрів (для будинку), за кожен із вказаних об'єктів житлової нерухомості (його частку) додатково сплачують 25 000 гривень на рік [10].

Перевагою методу є простота адміністрування, адже значення має факт володіння будинком, квартирою, землею, а вартість майна не враховується. Недоліком є несправедливість оподаткування.

Слід звернути увагу на метод, заснований на ринковій вартості об'єктів оподаткування, якими, зокрема, є землі; землі і будівлі спільно; землі і будівлі окремо; будівлі; майно в рамках вартісних груп (тобто визначається не фактична ринкова вартість майна, а вартісна група, в яку потрапляє таке майно, що істотно спрощує податкове адміністрування при збереженні справедливості оподаткування) [8]. Використовуються переважно розвиненими державами. Так, у Великобританії щомісячно стягується єдиний податок на майно з огляду на ринкову вартість нерухомості, яка знаходиться у власності або в користуванні платника податку. Розмір податку залежить від категорії нерухомості і прямо пропорційний її вартості [4, с. 316]. У Болгарії базою оподаткування є вартість нерухомого майна, яка визначається співробітниками муніципалітету залежно від типу власності, місця її розташування, структури і амортизації відповідно до положень законодавства.

Щодо ставок податку на майно, то варто звернути увагу, що в Естонії, Нідерландах та Словенії мінімальна ставка складає 0,1% від вартості нерухомості. Крім того, за ставкою менше 1% (нижній поріг) податки платять власники в Австрії, Іспанії, Італії, Латвії, Люксембурзі, Португалії, Румунії, Фінляндії та Швеції. За фіксованою ставкою 1% від оціночної вартості сплачують власники житла в Литві. У Бельгії ставка трохи більше 1,25–2,5%. Найвищі ставки в Німеччині та Данії. У цих державах мінімальна ставка податку становить 2,6% від оціночної вартості і досягає 10 і 6,4% відповідно. Наприклад, у Берліні мешканець (власник або орендар) квартири з однією спальнею платить від 200 до 500 євро на рік.

Перевагами цього методу є справедливість оподаткування, що забезпечується використанням фактичної ринкової вартості об'єктів, недоліками ж системи є значні витрати на адміністрування.

Щодо методу обчислення податку на нерухоме майно, заснованого на вартості оренди майна, то, наприклад, у Франції податок обчислюється шляхом множення вартості умовної орендної плати житла, що визначається місцевим земельним реєстром, на коефіцієнт, що встановлюється муніципалітетом з урахуванням пільг, та застосовуються залежно від сімейного чи матеріального становища платника податків [5].

Досвід держав – членів Європейського Союзу свідчить про існування й інших методів обчислення податку на майно.

Так, у Німеччині базою оподаткування податком на нерухоме майно є податкова вартість майна за загальною федеральною ставкою, що множить на місцевий коефіцієнт, який може становити від 2,8 до 6.

В Іспанії податок на майно стягується щорічно органами місцевого самоврядування з урахуванням його кадастрової вартості (зазвичай менша ринкової), яка переоцінюється кожні 8 років кадастровим управлінням (при цьому враховується ринкова вартість землі та споруд). У середньому податкові ставки становлять 0,4% для майна, що знаходиться в місті, і 0,3% – у сільській місцевості [5].

Отже, в державах – членах Європейського Союзу, широко застосовують метод обчислення податку на нерухоме майно, заснований на ринковій вартості об'єкта оподаткування. Однак поруч із вказаним, застосовують й метод обчислення цього

податку, заснований на орендній, кадастровій, податковій вартості майна. Вбачається, що критерієм, який об'єднує зазначені методи є вартість майна, тому доцільно розглядати їх в рамках одного методу, що поділяється на підвиди.

Ефективність податку на нерухоме майно безпосередньо залежить не тільки від якісної системи оцінки вартості об'єктів оподаткування, а й від періодичності переоцінки цієї вартості. Так, у Сінгапурі оцінка ринкової вартості майна проводиться щорічно. В державах Західної Європи терміни переоцінки майна складають від трьох до десяти років [8]. Тому в цих державах, незважаючи на існування систем оподаткування на основі ринкової вартості майна, оціночна вартість не відображає ринкову вартість або реальну річну орендну плату. Крім того, у багатьох державах немає положень про регулярні переоцінки податкової бази або такі переоцінки відкладаються. Як результат, наприклад, в Австрії оціночна вартість нерухомості для цілей оподаткування становить лише від 10 до 20% її ринкової вартості [8].

Головною причиною цього є значні витрати на проведення регулярної переоцінки майна, включаючи комп'ютерне забезпечення, підготовку та утримання штатних співробітників, оцінювачів. Також відсутність регулярної переоцінки негативно впливає на ефективність податків на нерухоме майно, що обчислюються з урахуванням ринкової вартості об'єктів оподаткування. Враховуючи зазначене, метод обчислення податку на нерухоме майно на основі його ринкової вартості в Україні слід застосовувати поступово. Перш за все доцільно внести зміни в вітчизняне законодавство та створити відповідні незалежні органи оцінки, які діятимуть спільно з органами місцевого самоврядування.

Важливий аспект функціонування податків на нерухоме майно – наявність пільг для платників податків з низькими доходами. Цей підхід широко використовується в Австралії та Великобританії. Як свідчить міжнародний досвід, рівень доходів є найбільш справедливим критерієм для надання податкових пільг.

Однак у деяких державах широко використовується система надання податкових пільг стосовно об'єктів нерухомого майна (типів нерухомості), а не категорій платників податків. Зазвичай не оподатковуються об'єкти державного управління, освіти, культури, спорту, а також об'єкти, призначені для задоволення суспільних потреб, чи ті, що використовуються в релігійній діяльності. Зокрема, згідно з німецьким податковим законодавством визначені види майна (наприклад, майно фізичних осіб – підприємців, що мають свій офіс, або сільськогосподарське майно) належать до категорії пільгового майна і звільняються від оподаткування, так як вважаються виробничим майном [8]. У Болгарії від оподаткування звільняються будівлі категорій суспільного призначення (освітні, культурні заклади, будівлі, що перебувають у власності органів влади тощо), а також застосовується податкова знижка 50% на будівлі, які є основним місцем проживання платника податку [6; 7, с. 206].

Крім того, з метою стимулювання певних видів економічної діяльності, в деяких державах платники податку звільняються від сплати податку на нерухомість на певний строк [8]. Так, у Швеції нові житлові приміщення не оподатковуються перші 5 років, а на наступні 5 років діє пільгова ставка [5].

Зауважимо, що в Україні застосовано декілька з розглянутих підходів до встановлення пільг. Зокрема, з 1 січня 2017 року не є об'єктом оподаткування: об'єкти нежитлової нерухомості державних та комунальних дитячих санаторно-курортних закладів та закладів оздоровлення та відпочинку дітей, об'єкти нежитлової нерухомості баз олімпійської та параолімпійської підготовки, об'єкти житлової нерухомості, які належать багатодітним або прийомним сім'ям, у яких виховується п'ять та більше дітей та інші. Натомість пільги з податку, що сплачується на відповідній території з об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, для фізичних осіб визначаються виходячи з їх майнового стану та рівня доходів та встановлюються залежно від майна, яке є об'єктом оподаткування [10].

Велика кількість пільг, що застосовуються в Україні та неповнота обліку всіх об'єктів нерухомості, не сприяють отриманню фінансового результату від сплати податку на нерухоме майно, порівняно з іншими державами.

Висновки. Місцеві податки і збори є основою доходної частини місцевих бюджетів в державах – членах Європейського Союзу. Найпоширенішими місцевими податками є податки на майно (Бельгія, Іспанія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія), тому при гармонізації податкового законодавства України із законодавством Європейського Союзу, доцільним є запозичення окремих елементів оподаткування цим податком. Зокрема, реформування податку на майно в Україні має передбачати поступовий перехід на визначення бази оподаткування залежно від ринкової вартості об'єкта оподаткування (це дозволить зменшити навантаження на заробітну плату і перерозподілити його між різними категоріями платників податку) та виключення з переліку об'єктів оподаткування допоміжних (нежитлових) приміщень (сарай, хлів, гаражі, літні кухні, майстерні, вбиральні, погребі, навіси тощо).

Враховуючи викладене, можна виділити основні принципи, що характеризують системи оподаткування нерухомості держав – членів Європейського Союзу:

- 1) податок на нерухоме майно є, переважно, місцевим податком і надходить до місцевих бюджетів;
- 2) зазвичай сплачується власниками нерухомості, однак платниками майнового податку можуть бути також орендар;
- 3) об'єктом оподаткування, як правило, є земля, будівлі та споруди, оскільки на відміну від рухомого майна вони можуть бути відносно легко ідентифіковані;
- 4) при визначенні бази оподаткування, як правило, використовується ринкова вартість оподатковуваних об'єктів, що стимулює найбільш раціональне їх використання;
- 5) ставки податку залежать від конкретної законодавчої та економічної практики в тій або іншій державі та поділяються на фіксовані і змінні;
- 6) пільги щодо оподаткування надаються певним категоріями платників податків, або щодо визначених видів нерухомого майна, яке повністю або частково звільняється від оподаткування.

Безумовно, система оподаткування нерухомості в державах – членах Європейського Союзу виконує стимулюючу, фіскальну і соціальну функції. Позитивний досвід окремих держав щодо справляння податку на нерухоме майно підтверджує існування необхідності проведення в Україні соціально-орієнтованої податкової реформи. Але для застосування їх досвіду в Україні, необхідно враховувати організаційні, соціальні та фінансові особливості.

Перспективною у подальшому є наукова розробка питань, пов'язаних із можливістю запозичення зарубіжного досвіду оподаткування іншими місцевими податками та зборами (екологічним, туристичним, на доходи фізичних осіб тощо).

Література:

1. Bondaruk T.H. Foreign experience of local taxation and the possibility of its implementation in Ukraine. Collection of scientific works of the National State Tax Service University of Ukraine, 2011, No. 1, pp. 56-66 [in Ukrainian].
2. Viktorchuk M.V. Some issues of administration of local tax and fees in Ukraine. Public administration in the field of internal affairs: materials of the round table. May 14. - Kyiv, 2014, pp. 74-79 [in Ukrainian].
3. Avramova O.Ye. & Teremetskyi V.I. General characteristics of the administrative and legal support in the field of taxation residential real estate. Our law, 2012, Vol. 1, No. 1, pp. 43-49 [in Ukrainian].

4. Zeleniuk K. Decentralization: analysis of European experience (information graphic). October 15, 2015., Access mode: <http://ukr.segodnya.ua/life/stories/decentralizaciya-analiz-evropeyskogo-opyta-infografika-658161.html> [in Ukrainian].
5. Local taxes and fees. Analytical materials for the draft law "To amendments in the Tax Code of Ukraine and some other legislative acts"., Access mode: <http://dialogueauc.org.ua/node/5520> [in Ukrainian].
6. World tax experience on the example of Bulgaria., Access mode: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijn-arodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/bulgaria> [in Ukrainian].
7. Samusevych Ya. V. Reforming of tax system of Ukraine in terms of tax competition. Cand. Diss. - Sumy, 2015. - 323 p. [in Ukrainian].
8. Odnokoz V.H. Foreign experience of the taxation of property. Humanitarian scientific research, 2015, No. 3., Access mode: <http://human.snauka.ru/2015/03/8587> [in Ukrainian].
9. How much does homeowners pay in Europe., December 10, 2013., Access mode: <http://uanews.zp.ua/society/2013/12/10/20172.html> [in Ukrainian].
10. Tax Code of Ukraine of December 2, 2010, No. 2755-VI., Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Кимлик Н.В., канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії права та держави
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

У статті досліджено сучасний стан розслідування корупційних злочинів в Україні. Проаналізовано актуальні проблеми, що виникають в процесі діяльності антикорупційних правоохоронних органів.

Ключові слова: корупція, корупційний злочин, корупційна злочинність, слідчі дії, розслідування, прокурор, детектив, антикорупційна діяльність, правоохоронні органи.

The article investigates the current state of the investigation of corruption crimes in Ukraine. The actual problems arising in the activity process of anti-corruption law enforcement bodies are analyzed.

Keywords: corruption, corruption crime, investigative actions, investigation, prosecutor, detective, anti-corruption activity, law enforcement agencies.

В статье исследовано современное состояние расследования коррупционных преступлений в Украине. Проанализированы актуальные проблемы, возникающие в процессе деятельности антикоррупционных правоохранительных органов.

Ключевые слова: коррупция, коррупционное преступление, коррупционная преступность, следственные действия, расследование, прокурор, детектив, антикоррупционная деятельность, правоохранительные органы.

Сучасна Україна сьогодні сприймається як країна, яка значним чином вражена корупцією, при цьому зазначена проблема поширена практично у всіх сферах нашої держави. Поточний рівень розвитку корупції в Україні становить реальну загрозу засадам демократії і верховенства права. Підтвердженням цього є інформація, яку підготував Укрінформ та висвітлив інфографіку про найбільші корупційні проблеми України. Зокрема, за їхніми даними у топ-10 найбільшій корупційних проблем України увійшли: корупція у навчальних закладах (викладачі продовжують вимагати хабарі у студентів, в садочках і школах - побори на ремонті та інші «необхідні заходи»); корупція під час оформлення документів на землю (під час приватизації та виділення земельних ділянок); благодійні внески в лікарнях, стягування плати за безкоштовні послуги; корупція при призові у військоматах (відсутність єдиного електронного реєстру призовників дозволяє продавати «справи»); зайві платежі при оформленні закордонних паспортів; корупція в житлово-комунальній сфері (зокрема, при підключенні автономного опалення); корупція в судах; корупція в правоохоронних органах (зокрема, нарікання на непрозорість переатестації правоохоронців та прокурорів); корупція при перетині кордону в зоні АТО (хабарі за вантажі та позачерговий проїзд); корупція в податковій та на митниці [1].

З вище зазначеного переліку зрозуміло, що в Україні не існує жодної сфери суспільного життя без корупції. Хоча даний список на нашу думку, є досить дискусійним, оскільки злочини корупційної спрямованості за останні роки все частіше за даними ЗМІ вчиняються посадовими та службовими особами державних та правоохоронних органів, судьями, а ніж вчителями та вихователями. Тому із впевненістю можна стверджувати що дана тема є досить актуальна на даний момент.

Виходячи із того, що питання поширення корупційної злочинності в Україні є досить актуальним загалом, то воно було предметом дослідження багатьох учених, серед яких варто виділити: С.М. Алфьорова, А.М. Бойка, В.М. Гарашука, В.Д. Гвоздецького, В.В. Голіну, О.М. Литвинова, Д.С. Машлякевича, М.І. Мельника, В.Я. Настюка, С.В. Невмержицького, М.І. Хавронюка, О.Ю. Шостко та ін.

Мета статті полягає у вивченні сучасного стану розслідування корупційних злочинів в Україні та виділенні найбільш ефективних пропозицій відносно ж їх виявленню та розслідуванню.

Корупція як самостійний вид злочину в чинному кримінальному законодавстві України поки ще відсутня. Цим поняттям у даний час охоплюються такі злочини у сфері службової діяльності, як: хабарництво, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення та інші злочини, передбачені КК України. У ході розслідування таких злочинів слідчі мають певні підстави робити висновки, що ця категорія злочинів характеризується великою складністю виявлення їх ознак і процесу доказування, і тому є проблемною. Специфіка корупційних злочинів, які визначаємо як умисне суспільно небезпечне діяння, що містить ознаки корупції, за яке передбачена кримінальна відповідальність, вчинене суб'єктом, визначеним ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» [2], з використанням наданих повноважень з метою одержання неправомірної вигоди або надання неправомірної вигоди з метою схилити суб'єкта влади до протиправного її використання, позначається і на організаційно-методичних засадах розслідування таких злочинів [9, с. 143].

На сьогодні в Україні існує загальна потреба у зміцненні демократичних основ законодавства та окремих інститутів. Важливо, що такий підхід підтримується в Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» та важливим є збереження такої перспективи при впровадженні цієї стратегії. Отож важливим показником ефективності анти-

корупційної політики є здатність правоохоронних органів виявляти факти злочинних корупційних діянь, які здебільшого здійснюються таємно, під виглядом законної службової чи професійної діяльності.

Виявлення та розкриття корупційних злочинів потребує спеціальних знань, пов'язаних із розмежуванням діянь, які підпадають під ознаки корупції, а також практичних навичок та уміння застосовувати передбачені законодавством заходи, метою яких є фіксація фактів корупційних діянь. Також, ми вважаємо необхідним відмітити те, що за останні роки в Україні у сфері запобігання корупційних проявів зроблено досить багато: по перше, прийнято спеціальний антикорупційний закон та ряд інших законодавчих актів антикорупційного спрямування, по друге, схвалено Концепцію боротьби з корупцією та спеціальну антикорупційну програму, по третє, запроваджено систематичне проведення на найвищому рівні заходів за участю керівників правоохоронних та інших державних органів з питань протидії корупції тощо.

Також ще однією важливою умовою покращення розслідування корупційних злочинів в Україні є організація роботи нових антикорупційних органів, зокрема: Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Національного агентства з питань запобігання корупції, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національної поліції, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Всі ці органи, що створені упродовж 2015-2016 рр., ще не здійснюють свою роботу у повному обсязі. Тому що існує низка обставин, які заважають їхньому повноцінному функціонуванню, зокрема: штучне гальмування Генеральною прокуратурою України процесу створення конкурсних комісій та призначення працівників цих органів на відповідні посади; недостатність бюджетних коштів, що виділяються на грошове, матеріальне та інше забезпечення їх роботи, та ін. Тому Президент України, Прем'єр-міністр України та інші посадові особи несуть персональну відповідальність за забезпечення прозорості в організації роботи новостворених антикорупційних органів в Україні. Перегляд критеріїв ефективності роботи антикорупційних органів - ще одна вимога на шляху успішної протидії корупційній злочинності в Україні.

Ефективна боротьба з корупційними злочинами можлива лише за умов спільної співпраці усіх правоохоронних органів та суспільства загалом, яка є важливою складовою боротьби із злочинністю в цілому, оскільки дає можливість поєднати зусилля державних органів і налагодити координацію між ними для досягнення найбільш дієвих результатів.

Загальна кількість розпочатих досудових розслідувань за матеріалами Служби безпеки України по лінії боротьби з корупцією у 2013 році становила 1 027, з яких 456 особам повідомлено про підозру за фактами вчинення корупційних правопорушень (за ст. 368 «Одержання хабара» Кримінального кодексу України - 247), складено 598 протоколів про адміністративні корупційні правопорушення. У 2014 році статистика наступна: досудових розслідувань - 954, з яких 359 особам повідомлено про підозру у скоєнні корупційних злочинів (за ст. 368 Кримінального кодексу України - 233), складено 705 адміністративних протоколів. У 2015 році за матеріалами спецпідрозділів Служби безпеки України особам повідомлено про підозру у скоєнні 544 корупційних злочинів, з яких 414 - пов'язані з прийняттям пропозиції, обіцянки або одержанням службовою особою неправомірної вигоди (ст. 368 КК України), складено 476 протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. Органами Міністерства внутрішніх справ України протягом 2013 року до суду направлено 668 протоколів про корупційні правопорушення, протягом 2014 р. - 773, у 2015 р. - 2 147 [3, с. 11-12].

До відповідальності притягнуто у 2013 році - 488 осіб, з яких до 76 застосовувалась конфіскація, у 2014 р. - 553 особи, з яких конфіскація застосовувалась до 28 осіб, та у 2015 р. - 1720, з яких конфіскація застосовувалась до 60 осіб. Сума матеріальних збитків у 2013 році склала понад 221,5 млн. грн. та у 2014 році - понад 67 млн. грн., відшкодована сума збитків у 2013-2014 рр. склала понад 11,5 млн. грн. та 34 млн. грн. відповідно. Протягом 2015 року до єдиного реєстру досудових розслідувань внесені відомості щодо 125 кримінальних правопорушень відносно 137 військовослужбовців Державної прикордонної служби України та 8 інших осіб. Задокументовано 63 факти вчинення посадовими особами Державної прикордонної служби України корупційних правопорушень, які внесені до єдиного реєстру досудових розслідувань. За скоєння злочинів, пов'язаних з порушенням антикорупційного законодавства, засуджено 17 військовослужбовців, з яких 2 - за злочини, скоєні у 2014 році. Станом на кінець липня 2016 року в роботі Національного антикорупційного бюро України перебувало 194 активні кримінальні провадження, 100 з яких були зареєстровані за заявами фізичних та юридичних осіб, а також власними напрацюваннями детективів та аналітиків бюро. Ще 82 кримінальних провадження були прийняті від або зареєстровані за матеріалами інших правоохоронних органів. Решта внесені за ухвалою суду та заявами народних депутатів України [3, с. 11-12].

Сукупний розмір предмету злочину у кримінальних провадженнях, розслідуваних детективами Національного антикорупційного бюро України, перевищує 23 млрд. гривень. В ході досудових розслідувань повідомлення про підозру вручені 87 фігурантам. Щодо 34-х з них були складені та скеровані до суду обвинувальні акти. Усього станом на 29.07.2016 детективи Національного антикорупційного бюро України завершили досудове розслідування та передали до суду матеріали 24-х кримінальних проваджень [3, с. 11-12].

Отже, слід відмітити, що основним і досить важливим є те, що спільні зусилля у боротьбі з корупційними злочинами належать саме координації діяльності Держфінмоніторингу та правоохоронних органів. Тому спільні цілі та завдання полягають у забезпеченні злагоджених, цілеспрямованих дій, зміцнення законності та підвищення ефективності виконання завдань всіх учасників національної системи.

Однак, не можливо залишити і без уваги інформацію про те, що Глава Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Назар Холодницький заявляє, що понад 70 кримінальних справ про корупцію можуть розвалитися в суді через порушення підслідності в розслідуванні. Н. Холодницький стверджує, що через конкуренцію між правоохоронними органами за право розслідувати ту чи іншу справу докази в цих антикорупційних процесах можуть бути не визнані в судах. За його словами: «Проблеми з такими розслідуваннями почнуться тоді, коли обвинувальні акти підуть до судів. Так, Генеральна або військова прокуратура реєструють провадження - наприклад, вимагання хабара суддею. За статусом підозрюваного, згідно зі ст. 216 КПК, це виключно наша підслідність. Але вони самі розслідують провадження. Від моменту внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і до оголошення підозри збирається 80% доказів. Слідчі прокуратури розслідують, оголошують підозру, а потім «згадують», що це не їхня компетенція. Тоді ми маємо таке: «НАБУ, забирай справу, доведь його до суду, ми тут проп'ярились, - розслідуйте, це ж ваша підслідність», - зазначив керівник САП. Також він спронував, що через кілька років підозрювані в цих справах отримають виправдувальні вироки, а потім підуть до Європейського суду за матеріальною компенсацією за кримінальне переслідування. За даними НАБУ, тільки на сьогодні різні слідчі органи паралельно ведуть розслідування щодо восьми аналогічних обставин і фактів. Холодницький впевнений, що головна причина, з якої правоохоронні органи порушують підслідність, - жага піару на гучних іменах і великих сумах [4].

Отже, знову ж таки зводиться все до того, що проведення та запровадження в Україні низки корупційних реформ призводить до гучних фурорів, які в наслідок кращим наше життя не робить. Як приклад, можна привести те що, нагальним питанням сьогодення є декриміналізація ст. 370 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за провокацію

підкупу. На теперішній час зазначена норма є гальмом для повноцінного проведення Службою безпеки України, органами Національної поліції, Національним антикорупційним бюро України та іншими правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності, спрямованою на виявлення службових осіб, схильних до одержання неправомірної вигоди. Незважаючи на наявність в науці певної критики таких законодавчих змін, практика діяльності служби так званих провокаторів існує у низці країн світу (Грузія, Сінгапур та ін.). Нормативно-правовим заходом у сфері протидії корупційній злочинності, що заслуговує на увагу, є внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо недопустимості обрання підозрюваним у вчиненні кваліфікованих й особливо кваліфікованих форм корупційних злочинів запобіжних заходів у виді особистої поруки, застави чи домашнього арешту. У такому разі зводиться до мінімуму випадки ухилення підозрюваних та обвинувачених від слідства й суду, в тому числі шляхом виїзду за межі України. Однак у випадку декриміналізації дій, пов'язаних із провокацією підкупу, мають існувати суворі кадрові вимоги до оперативних працівників правоохоронних органів. Організацією провокацій підкупу службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування мають займатися працівники із високими морально-вольовими та професійними якостями. Це необхідно для недопущення службових зловживань під час необґрунтованого звинувачення державних службовців в одержанні неправомірних вигоди чи вчиненні інших службових злочинів [5, с. 126].

Однак, крім цього останнім часом, відтоді як в Україні почали розслідувати корупційні злочини, ми періодично спостерігаємо спалахи протистояння між Генеральною прокуратурою (ГПУ), її структурним підрозділом Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою (САП) і Національним антикорупційним бюро (НАБУ). Для того щоб належним чином діагностувати проблеми, що виникли, і спробувати знайти обґрунтовані відповіді на окреслені питання, слід, на мій погляд, звернутися до тлумачення змісту тих положень Конституції та законів України, що безпосередньо стосуються цих напрямів і видів діяльності прокурора й слідчого (детектива), а також певною мірою - слідчого судді. Досудове розслідування кримінальних корупційних правопорушень (злочинів) чинним законодавством України (відповідним профільним Законом і Кримінальним процесуальним кодексом України) покладено на детективів НАБУ. Прокурорський нагляд (контроль) за діяльністю детективів НАБУ у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням - на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, яка у свою чергу є структурним підрозділом ГПУ. Діяльність прокуратури України (включно з ГПУ і САП) регулюється Конституцією України, Законом України «Про прокуратуру» і в частині досудового розслідування злочинів - Кримінальним процесуальним кодексом України. Аналіз цих законодавчих актів дозволяє дійти висновку, що в них є суттєві суперечності і невизначеність щодо функцій і повноважень органів прокуратури і НАБУ в царині саме досудового розслідування, які, на жаль, до цього часу не усунуті. Так, у положенні Конституції України (ст.131- 1) [6] однією з чотирьох конституційних функцій прокуратури визначено «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку». При цьому в тексті статі немає навіть згадки про прокурорський нагляд за діяльністю органів досудового розслідування. Водночас у Законі України «Про прокуратуру» (ст. 2) [10] однією з чотирьох функцій прокуратури визначено «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство». Натомість згадка про процесуальне керівництво досудовим розслідуванням міститься лише в частині 3 ст. 43 цього Закону, що присвячена «підставам для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності». А згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 2 ст. 36) [7] прокурор «...здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням...».

Таким чином, можна констатувати, що Конституція України і два профільні закони, що регулюють діяльність прокуратури і прокурорів, неоднакові як за термінологією, так і за змістом, оскільки терміни «нагляд», «організація», «керівництво» не є тотожними і можуть тлумачитися зацікавленими сторонами кримінального провадження по-різному, що де - факто й відбувається на практиці. Адже нагляд - це зовнішнє спостереження і контроль за певним видом діяльності, що поєднані з повноваженнями припиняти і запобігати порушенням встановлених правил і порядку. Організація - це координування діяльності певних ресурсів (людських зокрема) з метою оптимізації (підвищення рівня ефективності) діяльності для досягнення поставленої мети. Керівництво - це управління діяльністю та відповідна відповідальність за її результати. Законодавець, на мій погляд, якимось чином «спромігся» об'єднати в повноваженнях однієї посадової особи - прокурора - щонайменше дві несумісні функції: процесуальний нагляд і процесуальне керівництво, залишивши ще одну функцію - організацію - між двома іншими, що й призводить на практиці до необґрунтованих зволікань і порушень «здорового глузду» та «розумних строків» у досудовому розслідуванні злочинів і як наслідок - неефективної діяльності всієї системи [8].

Питання «підслідності» кримінальних проваджень, тобто визначення, який територіальний або спеціальний орган (у нашому випадку - НАБУ) досудового розслідування повинен і має право здійснювати таке розслідування, чітко й однозначно врегульоване КПК України. Відповідному прокурору (включно з генеральним) законом надано лише право на визначення територіальної (район, місто, область) підслідності. У прокурора відповідного рівня є також право передавати матеріали кримінального провадження від одного слідчого іншому в межах одного слідчого органу за умови, якщо прокурор встановить неспроможність одного з них здійснювати ефективне розслідування злочину або ж його особисту зацікавленість в результатах такого розслідування. Спеціальний орган досудового розслідування (НАБУ) має лише «предметну» підслідність, тобто його детективи розслідують певні види кримінальних злочинів, передбачених Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами, незалежно від території, на якій вони були вчинені. Право будь-якого прокурора або слідчого, якому надійшла заява або повідомлення щодо внесення належної інформації до ЄРДР, та проведення першочергових слідчих дій (огляд місця події, затримання встановленого одразу після вчинення злочину підозрюваного, негайний обшук) не повинні порушувати «підслідність», а лише сприяти швидкому та ефективному реагуванню на саму подію правопорушення з метою його припинення і викриття підозрюваної особи. Негайно після проведення таких першочергових дій зібрані матеріали повинні бути передані слідчому і процесуальному керівникові за належною підслідністю [8].

Отже, аналізуючи вище викладеного, можна стверджувати, що відсутність політичної волі щодо імплементації можливостей антикорупційного законодавства призводить до того, що перезавантаження системи запобігання корупції відбулося лише в законотворчій площині, тобто на папері. В результаті всі надії від антикорупційної реформи щодо зменшення корупційних проявів в системі як органів влади в цілому, так і окремих службових осіб перед суспільством і переважній більшості не знаходить свого реального втілення.

Наразі можна дійти висновку, що в Україні на сьогодні розпочато багато реформ, які не доведені до свого логічного завершення, відсутня чітка послідовність як самих законодавчих змін, так і їх імплементації. Носії владних та політичних повноважень виявляються незацікавленими та неготовими реалізувати антикорупційні реформи на практиці. Відсутність належної уваги з боку керівництва нашої держави на такий стан корупційних проявів дає можливість стверджувати нам, що насправді даний стан, не є пріоритетним напрямком в їхньому порядку денному.

Тому ми вважаємо, що на перше місце в оцінці ефективності діяльності антикорупційних органів мають бути покладені такі критерії: а) питома вага державних службовців, які обіймали посади першої і другої групи державної служби, і реально засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк; б) зменшення частки тяжких й особливо тяжких корупційних злочинів у загальній структурі корупційної злочинності; в) швидкість реагування правоохоронних органів на заяви про вчинені корупційні злочини; г) чисельність корупціонерів, звільнених судами від кримінальної відповідальності; д) питома вага корупційних кримінальних проваджень, за якими судами призначено покарання у виді штрафу або обрано покарання з випробуванням, та ін.

В цілому, корупційні злочини пронизують всі галузі економіки країни, при цьому призводять до значних втрат для держави. Тому такі збитки можуть нести фінансовий, кількісний, якісний та політичний характер, який негативно відобразиться на повсякденному житті держави та суспільства загалом.

Література:

1. Топ-10 найбільш актуальних корупційних проблем України. ІНФОГРАФІКА [Електронний ресурс]., Волинь Post, Режим доступу: <http://www.volynpost.com/news/63790-top-10-najbolyuchishyh-korupciynih-problem-ukrainy-infografika>
2. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07 квітня 2011 року № 3206-VI., Відомості Верховної Ради України. - 2011., № 40., Ст. 404.
3. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2016, 2015, 2014 роки. - К., [б. в.], 2017. - 126 с.
4. Понад 70 корупційних справ на межі розвалу через конкуренцію між правоохоронцями та піар, - Холодницький [Електронний ресурс]., Режим доступу: https://ua.censor.net.ua/news/440550/ponad_70_koruptsiyinyh_sprav_na_meji_rozvalu_cherez_konkurenciyu_mij_pravoohorontsyamy_ta_piar_holodnytskyu
5. Маршуба М.О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії [Електронний ресурс]., М.О. Маршуба, Наукові дослідження. - 2016. - Випуск 31⁷. Питання боротьби зі злочинністю., С. 123-134., Режим доступу: [file:///D:/!!!SOS!!!/Downloads/77368-162767-1-PB%20\(2\).pdf](file:///D:/!!!SOS!!!/Downloads/77368-162767-1-PB%20(2).pdf)
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]., Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - Ст. 141., Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: [науково-практичний коментар у 2 т.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки]. - Х., Право, 2012. - 1432 с.
8. Досудове розслідування корупційних злочинів: прокуратура і НАБУ - протистояння чи співробітництво? [Електронний ресурс]., Режим доступу: https://dt.ua/internal/dosudove-rozsliduvannya-korupciynih-zlochyniv-prokuratura-i-nabu-protistoyannya-chi-spivrobitnictvo-notatki-storonnogo-na-storinkah-konstituciyi-i-zakoniv-ta-pro-praktiku-yih-zastosuvannya-v-ukrayini-_html
9. Кимлик Н.В. Тактичні прийоми розслідування злочинних корупційних діянь за новим КПК України., Н.В. Кимлик., Науково-практичний журнал: Європейські перспективи. - Київ, 2012., № 4., Ч. 1., С. 142-146.
10. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII., Голос України. - від 25.10.2014, № 206.

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Кимлик Н.В., канд. юрид. наук, доцент кафедри теорії права та держави
Вергун О., здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасники конференції

У статті досліджено проблеми реалізації окремих видів оренди транспортних засобів. Проаналізовано правові норми, які регулюють договірні відносини найму (оренди) транспортного засобу, а також теоретичні позиції щодо характеристик транспортного засобу як об'єкта договору найму, сформуовано пропозиції для усунення суперечностей та колізій правового регулювання цих відносин.

Ключові слова: найм, оренда, транспортний засіб, договір, управління, експлуатація, екіпаж.

The article is investigated the realization problems of certain kinds of vehicles rent. The legal rules regulating contractual relations of hiring (lease) of a vehicle, as well as theoretical positions concerning the characteristics of a vehicle as an object of a contract of employment are analyzed, proposals are made to eliminate contradictions and conflicts of legal regulation of these relations.

Keywords: hiring, lease, vehicle, contract, management, operation, crew.

В статье исследованы проблемы реализации отдельных видов аренды транспортных средств. Проанализированы правовые нормы, регулирующие договорные отношения найма (аренды) транспортного средства, а также теоретические позиции относительно характеристики транспортного средства как объекта договора найма, сформуованы предложения для устранения противоречий и коллизий правового регулирования этих отношений.

Ключевые слова: наем, аренда, транспортное средство, договор, управление, эксплуатация, экипаж.

Інтереси сторін, що беруть участь у цивільних правовідносинах, не завжди вимагають передачі майна у власність, яка може бути невигідною як для власника майна, так і для особи, яка має намір ним користуватися. Тому досить поширеним є застосування договорів оренди майна.

Договір оренди майна – це один з класичних договорів, історія якого нараховує багато тисячоліть. Основні риси цього договору формувалися протягом цього часу, адже ще у римському праві виділяли три види найму: найм речей (locatio-conductio rerum); найм робіт (locatio-conductio operarum); найм послуг (locatio-conductio operis) [6, с. 187; 3, с. 584].

За радянських часів значну увагу регулюванню відносин оренди транспортних засобів приділяли Левенсон Д.С. та Кравчи́ков О.А. [5, с. 89; 4, с. 63]. Натомість в законодавстві УРСР та СРСР містилися лише загальні положення про найм. Зокрема, Левенсон Д.С. у своїх працях досить детально досліджував відносини найму транспортних засобів, їх суб'єктний

склад, зміст договору, відповідальність сторін. Він відзначав потребу в подальшому науковому дослідженні цих відносин, зважаючи на все більше поширення їх на практиці. Особливу увагу Левенсон Д.С. приділяв дослідженню відносин прокату легкових автомобілів, які розглядав як різновид найму (оренди) транспортних засобів Красавчиков О.А. теж аналізував проблематику відносин найму транспортних засобів, проте не настільки детально, як Левенсон Д.С., здебільшого характеризуючи різні види найму, в тому числі і найм (оренду) транспортних засобів [5, с. 3].

Починаючи з 2004 р., коли вступив в силу ЦК України від 16.01.2003 року, відносини найму (оренди) транспортних засобів були врегульовані не лише загальними положеннями про найм (оренду), а й спеціальними положеннями, які містилися у § 5 глави 58 ЦК України «Найм (оренда) транспортного засобу» [9].

Договір найму (оренди) транспортного засобу - це цивільно-правовий договір, за яким наймодавець (орендодавець) передає або зобов'язується передати наймачеві (орендарю) за плату транспортний засіб у тимчасове володіння та користування.

В ході укладання та виконання договорів оренди транспортних засобів виникає суттєва кількість проблем, які доцільно було б розглядати через призму розмежування таких угод на окремі види.

Одним з видів цих договорів є договір найму (оренди) транспортних засобів без екіпажу. Дослідник цієї теми Гурневич Б.М. одним із проблемних питань визначає той факт, що наймач зобов'язаний використовувати орендований транспортний засіб за тими умовами, які визначені в договорі, а якщо такі умови в договорі не визначені – у відповідності з призначенням того або іншого виду транспортного засобу.

Наприклад, легковий автомобіль призначений для перевезення головним чином пасажирів і багажу, тому перевезення вантажів на ньому буде вважатися нецільовим (не за призначенням) використанням цього виду транспорту. Крім того, в договорі оренди транспортного засобу для перевезення пасажирів обов'язково мають бути вказані граничні межі (кількість) пасажирів, які може перевозити саме цей автомобіль. Саме така норма договору підвищила б, на думку науковця, відповідальність водіїв за безпеку пасажирів. Також, на думку Гурневича Б.М., доцільно було б конкретизувати в нормативному порядку й можливості (параметри) використання орендованого транспортного засобу. Це стосується також і використання вантажного автомобіля для перевезення відповідних вантажів (вантаж якої ваги і яких габаритів допустимо перевозити орендарю на орендованому транспортному засобі) [2].

Вакулович Е.В. у своєму дослідженні пропонує, що орендодавцю слід у договорі оренди транспортного засобу закріпити за собою право здійснювати контроль за забезпеченням майнового збереження транспортного засобу й за належною його експлуатацією [1, с. 13].

На думку Гурневича Б.М., наявність у ст. 803 ЦК обов'язку наймача відшкодувати збитки, завдані у зв'язку з втратою або пошкодженням транспортного засобу, цілком достатня, щоб наймач добросовісно ставився до орендованого транспортного засобу.

Інколи трапляється, що орендар приймається на роботу у відповідну транспортну організацію, але фактично отримує транспортний засіб у володіння й користування і незалежно від роботодавця здійснює як господарську, так і технічну експлуатацію транспортного засобу, розраховуючись із роботодавцем (який фактично є орендодавцем) після закінчення певних обумовлених періодів часу. Така практика набула поширення при використанні мікроавтобусів для перевезення пасажирів. У цій ситуації вирішуються питання зберігання транспортних засобів, контролю за їх належною технічною й господарською експлуатацією. Але слід зауважити, що така практика може бути способом ухилення від сплати податків (за фактичні орендні договірні послуги). У цьому розумінні правовідносини за договором оренди транспортного засобу без екіпажу відрізняються від правовідносин за договором оренди транспортних засобів з екіпажем. Відповідно до умов останнього, більшість обов'язків по утриманню й технічному обслуговуванні покладаються на орендодавця. Ці відмінні риси двох видів договору оренди транспортних засобів обумовлені особливостями кожного з них. При оренді транспортного засобу без екіпажу орендар отримує його в повне володіння й користування, приймаючи на себе зобов'язання по виконанню комплексу необхідних робіт по його обслуговуванню, підтримці в робочому стані й збереженню експлуатаційних властивостей [2].

Іншим видом договорів цієї категорії є договори найму транспортного засобу за участю фізичних осіб – підприємців.

У судовій практиці виникає досить багато питань щодо вирішення спорів, пов'язаних з виконанням таких договорів. Як зазначає Тарасенко Л.Л. - це зумовлено тим, що більшість таких договорів укладено в письмовій формі без нотаріального посвідчення. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 799 ЦК України договори найму транспортних засобів за участю фізичної особи (без вказівки на статус підприємця) підлягають нотаріальному посвідченню.

Для усунення неоднозначного застосування закону запропоновано удосконалити законодавчі положення щодо форми договору найму транспортного засобу, виклавши ч. 2 ст. 799 ЦК України в такій редакції: «Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню. Якщо фізична особа зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності, то договір найму транспортного засобу за її участю укладається відповідно до частини першої цієї статті».

Також доцільно спростити порядок укладання договорів найму наземних самохідних транспортних засобів (не зачіпаючи оренду повітряних, морських, річкових суден тощо) за участю фізичних осіб загалом, скасувавши вимоги щодо нотаріального посвідчення цих договорів.

Це сприятиме завершенню процесу спрощення передавання наземних самохідних транспортних засобів у користування (як оплатне, так і безоплатне) за участю фізичних осіб. До внесення відповідних вищезазначених змін у ЦК України, Тарасенко Л.Л. пропонує, щоб у разі, якщо договір найму транспортного засобу всупереч вимогам закону не був нотаріально посвідчений, але був виконаний сторонами, суд не повинен констатувати нікчемність такого договору на підставі ст. 220 ЦК України, а може застосувати цивільно-правові наслідки дійсного правочину, однак якщо виконання такого договору не розпочалося, він вважатиметься нікчемним [8, с. 324-329].

Ми приєднуємося до думки Тарасенка Л.Л., про те, що для вдосконалення змісту договору найму транспортного засобу треба передбачити в ЦК України обов'язок наймодавця за загальним правилом передавати наймачеві технічно справний транспортний засіб, звичайно, якщо у договорі сторони не обумовили іншого.

Доцільно також покласти на наймодавця обов'язок передати наймачеві одночасно з транспортним засобом документи, що стосуються цього транспортного засобу (технічний паспорт, сертифікат тощо), ідентифікують його як транспортний засіб та наявність яких дає можливість використовувати транспортний засіб за цільовим призначенням [8, с. 324-329].

Слушною також виглядає думка щодо надання кожній стороні договору найму транспортного засобу однакової можливості щодо страхування транспортного засобу. Наприклад, Тарасенко Л.Л. пропонує для цього змінити імперативність у правовому регулюванні цих відносин, виклавши ч. 1 ст. 802 ЦК України в такій редакції: «Страхування транспортного засобу здійснюється наймодавцем, якщо інше не передбачено договором найму (оренди). Транспортними статутами та кодексами (іншим законодавством) може бути передбачено обов'язкове страхування транспортного засобу, який є предметом договору найму» [8, с. 324-329].

Щодо оренди повітряних суден, наголосимо на тому, що орендодавцем повітряного судна може бути його власник або інша особа, уповноважена на укладення договору найму. Орендарем повітряного судна може бути як фізична особа, так і юридична особа. Однак під час укладення договору найму сторони мають обумовити, хто з них вважатиметься експлуатантом повітряного судна. У разі неможливості набути такого статусу варто укласти договір з юридичною особою – експлуатантом щодо надання всіх послуг, пов'язаних з використанням повітряного судна.

Використання повітряного судна наймачем має певні особливості, зумовлені тим, що повітряне судно може потребувати екіпажу в кількості, визначеній технічними характеристиками. Тому в таких випадках сторони мають передбачити умову про екіпаж, який обслуговуватиме повітряне судно. У разі найму повітряного судна без екіпажу орендоване повітряне судно повинно бути внесено до сертифіката експлуатанта наймача, і за таких умов наймодавець несе відповідальність лише за передання цього транспортного засобу наймачеві в стані, обумовленому в договорі, натомість відповідальність за його експлуатацію та її наслідки покладаються на наймача [8, с. 324-329].

Щодо фрахтування морського судна, науковці звертають увагу на те, що цей договір належить до договорів найму, а це дає можливість застосовувати до відносин фрахтування положення про оренду транспортних засобів, які містяться в ЦК України.

Серед науковців немає однозначної позиції стосовно правової природи договору чартеру (фрахтування): чи це різновид договору найму транспортних засобів, чи договору перевезення. Вважаємо, що договір фрахтування судна на певний час є договором найму (оренди) транспортного засобу, оскільки на це вказують особливості викладу правових норм Кодексу торговельного мореплавства України (щодо тайм-чартеру та бербоут-чартеру, які є договорами оренди морського судна, а також його ст. 206 під назвою «суборенда»).

Проаналізувавши правове регулювання відносин найму (оренди) морського судна, зазначено, що вони, на відміну від найму інших видів транспортних засобів (повітряних суден, наземних самохідних транспортних засобів, рухомого складу залізничної тощо), урегульовані кодифікованим нормативно-правовим актом – Кодексом торговельного мореплавства України, положення якого належно регулюють відносини найму морського судна, залишаючи сторонам можливість визначити в договорі додаткові умови, які не суперечать закону. Предметом договору найму морського судна може бути лише те морське судно, яке зареєстроване у відповідному судовому реєстрі.

Під час укладення договору підлягає реєстрації саме морське судно, а не договір найму. До істотних умов договору найму морського судна належать назва судна (предмет договору), його технічні та експлуатаційні характеристики (вантажопідйомність, вантажомісткість, швидкість тощо), район плавання, мета фрахтування, розмір фрахту (ціна договору), морехідний стан судна, строк дії договору, обов'язок силачувати портові збори, місце приймання та здавання судна [8, с. 324-329].

Щодо договору використання залізничних транспортних засобів на умовах договору найму, необхідно відзначити, що оренда лише деяких з них регулюється положеннями про оренду транспортних засобів. Зокрема, до відносин оренди локомотивів (електровози, тепловози, газотурбовози, паровози) та інших самохідних залізничних транспортних засобів застосовуються положення § 5 глави 58 Цивільного кодексу України про оренду транспортних засобів, оскільки лише локомотиви (інші схожі пристрої) є самохідними, здатними рухатися самостійно та потребують відповідних навичок для управління ними. Натомість відносини оренди пасажирських та вантажних вагонів регулюються загальними положеннями про найм (оренду), що містяться в Цивільному кодексі України, оскільки вагони здатні рухатися виключно за допомогою тягача-локомотива, а тому є несамохідними.

Також зазначаємо, що договір оренди поїзда за своєю правовою природою є договором найму транспортного засобу з екіпажем, який його обслуговує, оскільки наймач, орендуючи поїзд, визначає маршрут, а наймодавець зобов'язується надати локомотив і вагони з персоналом, який їх обслуговуватиме, та здійснити перевезення за маршрутом, визначеним наймачем. Натомість до відносин найму вагона-ресторану треба застосовувати загальні положення про оренди (оренду), оскільки такий договір за своєю правовою природою є договором найму приміщення у вагоні, тому що, орендуючи вагон, наймач не визначає ні маршрут, ні графіку руху, ні екіпажу, який обслуговуватиме поїзд під час руху тощо, крім того, цей поїзд здійснює перевезення незалежно від оренди вагона-ресторану [8, с. 324-329].

Ще однією проблемою, яка досить часто трапляється на практиці, є розмежування договорів прокату та оренди транспортного засобу. В даній ситуації важливо вказати на те, що головним критерієм є суб'єктний склад правовідносин, зокрема, якщо наймодавцем є спеціалізована прокатна організація, такі договірні відносини вважають прокатом.

Розмежовуючи сферу застосування договору найму наземного самохідного транспортного засобу та договору прокату, предметом якого є наземний самохідний транспортний засіб, важливо вказати на те, що основним критерієм для розмежування договорів прокату та найму транспортного засобу є суб'єктний склад правовідносин. Якщо наймодавцем виступає спеціалізована прокатна організація, такі відносини вважатимуться прокатом. Також договір прокату наземного самохідного транспортного засобу зазвичай є короткостроковим та укладається для задоволення побутових невиробничих потреб [8, с. 324-329].

Порівняльною характеристикою договору найму транспортних засобів і договору прокату транспортного засобу можна встановити наступне:

- усі витрати, пов'язані з використанням транспортного засобу, в тому числі податкові та інші платежі здійснюються наймачем. Крім того, ЦК України не визначає, яка саме сторона за договором найму транспортного засобу зобов'язана бути страховиком відповідальності наймача за шкоду, заподіяну у зв'язку з використанням транспортного засобу. Закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» визначає власниками-страховиками користувачів на основі договору оренди. Тому наймач за договором найму транспортного засобу повинен виступати як страховик за шкоду, заподіяну іншій особі у зв'язку з використанням транспортного засобу. За договором прокату транспортного засобу всі обов'язки страховика - це прямиї обов'язки власника;
- наймач за договором найму транспортного засобу компенсує всі витрати, пов'язані з експлуатацією транспортного засобу, а за договором прокату транспортного засобу наймач компенсує тільки ті витрати, які безпосередньо вказані в договорі;
- договір найму транспортного засобу за участі фізичної особи повинен бути нотаріально посвідчений; прокат, у свою чергу, оскільки він є договором приєднання, має більш спрощений спосіб укладання;
- наймач за договором найму транспортного засобу повинен компенсувати всі збитки, пов'язані з втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо не зможе довести, що це трапилось не з його вини. За договором прокату транспортного засобу капітальний та поточний ремонт здійснює власник транспортного засобу, якщо він не доведе, що пошкодження трапилось з вини наймача;
- однією з головних переваг договору прокату транспортного засобу для фізичних осіб слід вважати те, що Постанова

Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних побутових послуг, на провадження діяльності з надання яких придбавається торговий патент» прокат транспортних засобів визнає платною послугою, тому права безкорисливих суб'єктів, і це дуже доречно, захищаються законодавством про права споживачів, а саме Законом України «Про захист прав споживачів» [7, с. 295-298].

Отже, предметом договору оренди транспортного засобу може бути будь-який транспортний засіб, ідентифікований галузевим законодавством, яке містить його характеристики та розкриває його ознаки, що зумовлюють особливості правового регулювання відносин найму такого транспортного засобу. Договір оренди транспортного засобу за участю фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності – треба укладати в письмовій формі без нотаріального посвідчення.

Потрібно вдосконалити правове регулювання договірних відносин оренди транспортних засобів, встановивши обов'язок наймодавця передати наймачеві одночасно з транспортним засобом документи, що ідентифікують транспортний засіб (на явність яких дає можливість використовувати його за цільовим призначенням), а також надати кожній стороні договору однакові можливості щодо страхування транспортного засобу шляхом зміни імперативності у правовому регулюванні цих відносин.

Вважаємо, що недотримання форми щодо нотаріального посвідчення договору найму транспортного засобу, який сторони виконали, не тягне за собою його нікчемності.

Література:

1. Вакулович Е.В. Договір оренди транспортних засобів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільні процеси», Е.В. Вакулович. – Харків., 2002. – 20 с.
2. Гурневич Б. Особливості договору найму (оренди) транспортних засобів без екіпажу [Електронний ресурс], Б. Гурневич., Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/print.php?id=3825>
3. Дождев Д.В. Римское частное право: учебник для вузов., Д.В. Дождев., под. общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. – 2-е изд., изм. и доп. – М., Норма, 2006. – 784 с.
4. Красавчиков О.А. Договор имущественного найма в советском гражданском праве: учебное пособие., О.А. Красавчиков. – Свердловск., [б. и.], 1963. – 71 с.
5. Левенсон Д.С. Договор аренды транспортных средств., Д.С. Левенсон. – М., Юридическая литература, 1969. – 121 с.
6. Орач Є.М. Основи римського приватного права: курс лекцій., Є.М. Орач, Б.Й. Тищик., Львівський держ. ун-т імені Івана Франка. – К., Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
7. Семенова А.П. Цивільно-правова кваліфікація договору прокату транспортного засобу., Право і безпека. – 2012., № 4 (46)., с. 295-298.
8. Тарасенко Л.Л. Договір найму (оренди) транспортного засобу., Л.Л. Тарасенко, Вісник Львівського університету. – Серія юридична. – 2015., Випуск 61., с. 324-329.
9. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 р., Відомості Верховної Ради України від 03.10.2003 р. – 2003., № 40. – 356 с.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Кимлик Р.В., канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

В статті досліджено сучасний стан застосування рішень Європейського суду з прав людини в практичній кримінальній процесуальній діяльності та наукові доробки з цих питань. Розкрито механізм безпосереднього застосування вказаних прецедентів на сучасних актуальних прикладах.

Ключові слова: кримінальний процес, права людини, Європейський суд з прав людини, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи.

The article examines the current state of the application of decisions of the European Court of Human Rights in practical criminal procedural activities and scientific developments on these issues. The mechanism of direction the application of these precedents on modern current examples is revealed.

Keywords: criminal process, human rights, European Court of Human Rights, measures for ensuring criminal proceedings, preventive measures.

В статье исследовано современное состояние применения решений Европейского суда по правам человека в практической уголовной процессуальной деятельности и научные труды по этим вопросам. Раскрыт механизм непосредственного применения данных прецедентов на современных актуальных примерах.

Ключевые слова: уголовный процесс, права человека, Европейский суд по правам человека, меры обеспечения уголовного производства, меры пресечения.

Сучасна Україна переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського законодавства у відповідність із нормами й принципами міжнародного права досить значущим є вивчення європейського законодавчого досвіду та європейської правової доктрини. Забезпечення прав людини й основоположних свобод – основне завдання і напрям розвитку кожної держави. Особливого значення це завдання набуває у сфері кримінального судочинства, де найчастіше обмежуються права та свободи громадян, і у зв'язку із цим необхідні кримінальні процесуальні гарантії їх захисту [1, с. 24]. Помітною подією в українській правовій системі стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу, який став не просто переглядом старого, а подає інший підхід до кримінального правосуддя відповідно до міжнародно-правових стандартів та вимог Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Якщо надати узагальнену характеристику новому КПК України, то вона мала б мати такий

вигляд: на зміну кримінальному судочинству як засобу боротьби зі злочинністю приходить кримінальне судочинство як система гарантій прав громадян. Новий кодекс побудовано на ідеології верховенства права, безумовного пріоритету таких непорушних загальнолюдських цінностей, як незалежний неупереджений суд, презумпція невинуватості, змагальність, рівноправність сторін тощо [2].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄСПЛ або Конвенція) та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України, відповідно до статті 9 Конституції України, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Ратифікація Конвенції відбулася на підставі Закону України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р.; Конвенція набула чинності для України 11.09.1997 р. [3]

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, держава передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих протоколах. У пункті 1 частини першої Закону України № 475/97-ВР від 17 липня 1997 р., на підставі якого відбулася ратифікація Конвенції та окремих протоколів до неї, зазначено, що: «Україна повністю визнає на своїй території [...] щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції». Таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позиції ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції. Окрім того, стаття 17 Закону України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (з подальшими змінами) передбачає застосування судами Конвенції та практики ЄСПЛ як джерела права, а стаття 18 цього Закону визначає порядок посилання на Конвенцію та практику Суду. При цьому варто зауважити, що йдеться саме про «практику Суду» у значенні, розкритому у статті 1 цього Закону, тобто практику ЄСПЛ та Європейської комісії з прав людини, а не лише про рішення щодо України. Важливо пам'ятати, що у Законі України № 3477-IV немає положень, які б забороняли застосовувати рішення чи ухвали ЄСПЛ, постановлені щодо інших країн [4].

Практика Європейського суду з прав людини обумовлює гнучкість механізму кримінального процесуального регулювання, швидке адаптування останнього до сучасних правових цінностей суспільства та держави. Рішення ЄСПЛ спрямовують кримінальні процесуальні засоби на забезпечення конвенційних та конституційних прав, свобод і законних інтересів людини у перебігу кримінального провадження. Тому дослідження рішень ЄСПЛ у механізмі кримінального процесуального регулювання не може не бути актуальним на сьогоднішній день питанням [5].

Питання щодо визначення місця судової практики у механізмі кримінального процесуального регулювання досліджували такі вчені, як В.К. Ашуров, М.В. Батуєв, С.М. Даровських, О.В. Девятова, С.М. Зеленський, О.В. Капліна, А.О. Клименко, В.В. Король, Л.М. Лобойко, Т.О. Лоскутов, В. Т. Маляренко, В.Т. Нор, Т.В. Соколов, О.І. Тищенко, О.М. Толочко, С.В. Шевчук, В.Д. Юрчишин та інші. Але їх наукові роботи стосувалися окремих проблем визначення судових рішень у механізмі кримінального процесуального регулювання. Вчені лише фрагментарно досліджували питання щодо впливу практики ЄСПЛ та КСУ на механізм правового регулювання у кримінальному процесі.

Слід звернути увагу на різноманітні погляди, котрі існують нині в юридичній науці з приводу визначення ролі рішень ЄСПЛ в кримінальному процесі та загалом законодавстві України. Так, на думку К.В. Андріанова, рішення Суду, у тому числі у справах, у яких держава виступає відповідачем, однозначно не є обов'язковими для національних правозастосовних органів – безпосередньо в силу норм Конвенції як норм міжнародного права [6, с. 11]. О.В. Константий зазначає, що практику Європейського суду можна вважати офіційною формою інтерпретації основних (невідчужуваних) прав кожної людини, закріплених і гарантованих Конвенцією, яка є частиною національного законодавства, та у зв'язку з цим – джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні [7, с. 34]. Своєрідну думку з приводу цієї проблематики висловлює В.П. Кононенко, який дійшов висновку, що рішення Європейського суду з прав людини створюють прецедент тлумачення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [8, с. 13]. Водночас, на даний час більшість науковців визнають практику Європейського суду з прав людини слід розглядати як джерело кримінального процесуального права України та вважають це невідворотним процесом адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу у вигляді видання законодавчих нормативних актів, які ґрунтувалися б на відповідних нормах права Європейського Союзу [9, 10]

Для правозастосування в кримінальній процесуальній діяльності при використанні кримінально-процесуальних норм важливим є не тільки підсумкове рішення Європейського суду щодо тлумачення конвенційних положень, а й правова позиція, покладена в його основу. Необхідно зазначити, що, застосовуючи норми Європейської конвенції так, як їх розтлумачено Європейським судом, національний правозастосовник у кримінальному процесі керуватиметься не рішенням у цілому, а правовими позиціями, викладеними у ньому. Саме цей елемент рішення, що має довершений юридичний зміст, – значима правова інформація в кримінально-процесуальній діяльності. Такий юридичний факт приводить у дію механізм кримінально-процесуального регулювання при перегляді судових актів у зв'язку з новими обставинами, зобов'язує своїм рішенням національну правову систему ефективно реалізовувати ідеї права і справедливості, сприяє тим самим відповідальному виконанню Україною взятих міжнародних зобов'язань [10].

Як стверджує Джереми МакБрайд, автор посібника «Європейська Конвенція з прав людини та кримінальний процес», цілком можливо, що поняття, вміщені в кримінально- процесуальних кодексах та інших законодавчих актах, які стосуються сфери кримінального судочинства, відбивають та охоплюють багато – якщо не всі – з вимог Європейської конвенції в питанні кримінального процесу. Однак лише їхнє практичне застосування визначає те, чи були справді дотримані вимоги Європейської конвенції. Врахування того, як Європейський суд та колишня Європейська комісія тлумачили й застосовували положення Європейської конвенції в конкретних обставинах, може слугувати практичним орієнтиром, коли йдеться про тлумачення та застосування норм кримінально-процесуальних кодексів та інших законодавчих актів, які стосуються сфери кримінального судочинства, гарантуючи тим самим, що взятє за статтею 1 Європейської конвенції зобов'язання забезпечувати викладені в ній права та свободи буде належним чином виконано [11].

Наприклад, в ході вирішення питання щодо обрання відносно підозрюваного запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, необхідно орієнтуватися у рішеннях ЄСПЛ, що стосуються цього питання.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 177 КПК підставою застосування запобіжного заходу в: по-перше, наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, по-друге, наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений може переховуватися від органів досудового розслідування, суду, перешкоджати здійсненню кримінального провадження або продовжити протиправну діяльність та ін.

Тищенко О.І. [12] відмічає, що узагальнююче визначення поняття «обґрунтованість підозри» у вчиненні особою кримінального правопорушення сформульовано у правових позиціях ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні у справі «Нечипорук і

Йонкало проти України» від 21.04.2011 ЄСПЛ зазначив, що термін «обгрунтована підозра» означає наявність фактів або відомостей, які здатні переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа могла вчинити це правопорушення. Від сукупності обставин справи залежить, що саме можна вважати обгрунтованою підозрою. При цьому така підозра не може ґрунтуватися лише на тому, що особа вчинила в минулому правопорушення, навіть аналогічне. Таким чином, підозра буде вважатися обгрунтованою лише в випадку, коли вона ґрунтується на відомостях, що об'єктивно пов'язують підозрюваного із вчиненням кримінального правопорушення. Це означає, що у слідчого мають бути докази, які вказують на причетність особи до вчинення кримінального правопорушення (показання свідків, потерпілих, речові докази, протоколи слідчих дій тощо) [13].

У рішенні у справі «Летельв проти Франції» від 26.06.1991 ЄСПЛ вказав, що наявність вагомих підстав підозрювати затриманого у вчиненні злочину є неодмінною умовою правомірності тримання під вартою [13]. Розглядаючи скаргу у справі «Мюррей проти Сполученого Королівства» від 28.10.1994, ЄСПЛ підкреслив також, що при визначенні «ступеня підозри» підставою для обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту може бути «більш низький поріг обгрунтованості підозри» при вчиненні особливої категорії злочинів» [13]. У справі «Мироненко і Мартенко проти України» від 10.12.2009 ЄСПЛ зазначив, що компетентний суд повинен перевірити не лише дотримання процесуальних вимог національного законодавства, а й обгрунтованість підозри, на підставі якої здійснено затримання, та законність мети цього затримання й по-дальшого тримання під вартою [13].

Другою складовою підстави застосування запобіжних заходів, зокрема, тримання під вартою, є наявність ризиків, що дозволяють слідчому судді, суду обгрунтовано вважати, що особа може перешкоджати здійсненню кримінального провадження або вчинити інше кримінальне правопорушення та ін.

2. Ризик можливості перешкоджання кримінальному провадженню. ЄСПЛ визнав, що абстрактна можливість перешкоджання кримінальному провадженню в недостатню для обгрунтування обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Суди не наводять у своїх рішеннях доказів реальної можливості незаконного впливу підозрюваного (обвинуваченого) на процес доказування. Так, у справі «Клішин проти України» від 23.02.2012 ЄСПЛ визнав порушення ст. 5 КЗПЛ, оскільки підставою для обрання цього запобіжного заходу була неявка підозрюваного за викликом слідчого. Проте рішення щодо тримання заявника під вартою містило абстрактне посилання на існування ризиків ухилення заявника від слідства або перешкоджання останньому [13].

Виходячи із порівняльного аналізу зазначених правових позицій ЄСПЛ, при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою слідчий суддя, суд у кожному випадку повинен принципово та критично ставитися до доводів прокурора, якими він обгрунтовує необхідність застосування саме цього запобіжного заходу, об'єктивно оцінюючи їх переконливість. При цьому для застосування тримання під вартою як запобіжного заходу прокурор повинен довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України.

3. Врахування тяжкості злочину. При формуванні внутрішнього переконання слідчого, прокурора, судді врахування тяжкості злочину мав свій раціональний зміст, оскільки вона свідчить про ступінь суспільної небезпечності цієї особи та дозволяє спрогнозувати з достатньою високою імовірністю її поведінку, беручи до уваги, що майбутнє покарання за тяжкий злочин підвищує ризик того, що підозрюваний (обвинувачений) може ухилитися від слідства й суду. Проте сам по собі факт тяжкості злочину, який інкримінуються особі, не може бути підставою для застосування запобіжного заходу, оскільки це суперечило б презумпції невинуватості. У цьому ключі послідовною та логічною є позиція ЄСПЛ, яка зводиться до наступного: безпека можливості переховуватися від правосуддя не може вимірюватися виключно на підставі суворості можливого вироку. Наявність сильної підозри в тому, що особа вчинила тяжкий злочин, в звичайно, таким чинником, що відноситься до суті питання, однак сама по собі така підозра не може бути виправданням довготривалого утримання під вартою [13]. Небезпека переховування особи від правосуддя повинна оцінюватися не лише у світлі тяжкості покарання, але й виходячи з усіх інших обставин, які можуть або підтвердити наявність такої небезпеки, або звести її до такого мінімуму, що попереднє ув'язнення виявиться невинуватим [13].

Разом із тим, як свідчить узагальнення практики, поширеною помилкою, яку слідчі судді допускають, застосовуючи до підозрюваних запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, в обгрунтування прийняття такого рішення виключно тяжкістю покарання, яке могло бути призначене підозрюваному у разі визнання його винуватим у вчиненні кримінального правопорушення без належного з'ясування наявності у кримінальному правопорушенні хоча б одного із ризиків, передбачених ст. 177 КПК. Так, слідчий суддя Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області за клопотанням слідчого застосував до В., підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Однак в ухвалі не наведено жодного ризику, передбаченого ст. 177 КПК. Слідчий суддя обмежився лише загальним формулюванням - «прокурором доведено ризики, передбачені ст. 177 КПК». Крім того, в ухвалі не зазначено причини, відповідно до ч. 4 ст. 183 КПК, через які не визначено розмір застави. У резолютивній частині ухвали визначено строк тримання під вартою - 2 місяці, тоді як в законі цей строк обчислюється у днях (не більше 60 днів), до того ж вказано лише початкову дату, з якої мав обчислюватися строк [14].

4. Розумність строку тримання під вартою. У рішенні в справі «Харченко проти України» від 10.02.2011 ЄСПЛ зазначив, що «розумність строку тримання під вартою не може оцінюватися абстрактно. Вона мав оцінюватися в кожному окремому випадку залежно від особливостей конкретної справи, причин, про які йдеться у рішеннях національних судів, переконливості аргументів заявника, викладених у його клопотанні про звільнення. Продовження тримання під вартою може бути виправдано тільки за наявності конкретного суспільного інтересу, який, незважаючи на презумпцію невинуватості, превалював над принципом поваги до свободи особистості» [13].

В ухвалі слідчого судді, суду про продовження строку тримання під вартою мав бути обгрунтовано, яким чином обставини, що свідчать про наявність вказаних ризиків, виправдовують тримання особи під вартою. Виходячи з правових позицій ЄСПЛ, неналежне мотивування рішень про продовження строків тримання під вартою в системною проблемою, яка призводить до порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. Судді вказують у своїх рішеннях однакові підстави протягом усього періоду тримання особи під вартою в той час, коли судді повинні наводити додаткові мотиви для обгрунтування необхідності збереження цього запобіжного заходу. На ці обставини особливу увагу звернув ЄСПЛ у рішенні в справі «Ткачов проти України» від 13.12.2007, в якому констатував, що судові рішення про продовження строку тримання обвинуваченого під вартою не містило жодної підстави продовження цього строку, у зв'язку з чим ЄСПЛ не зміг оцінити, чи продовжували діяти ризики втечі заявника, які існували на момент обрання даного запобіжного заходу, і чи продовжували вони виправдовувати подальше тримання заявника свободи протягом усього періоду тримання його під вартою. ЄСПЛ дійшов висновку, що підстави продовження строку тримання обвинуваченого під вартою не були «відповідними та достатніми», а тому й констатував порушення п. 3 ст. 5 КЗПЛ [13]. У рішенні в справі «Пічугін проти Росії» від 23.10.2012 ЄСПЛ визнав, що підставою для

продовження строку тримання під вартою була та обставина, що заявник раніше працював у службах безпеки й володів технічними навичками, які могли дозволити йому перешкоджати розслідуванню шляхом знищення доказів або здійснення впливу на свідків. При цьому, як зазначив ЄСПЛ, національні суди не продемонстрували існування зазначених ризиків шляхом надання відповідних фактів і не пояснили, яким чином ці технічні навички, якими міг володіти заявник, могли допомогти йому знищити докази. Національні суди не відреагували також на доводи заявника з приводу неможливості впливу на свідків, оскільки останні перебували під вартою [13]. У рішенні в справі «Боротюк проти України» від 16.12.2010 було констатовано порушення вимог п. 3 ст. 5 Конвенції, оскільки національні суди продовжували тримання під вартою, посилаючись в основному на тяжкість вчиненого злочину, та використовували стереотипні формулювання без розгляду конкретних обставин справи [13].

5. Альтернативні засоби забезпечення явки особи до суду. Слід зауважити, що ЄСПЛ орієнтує національні суди при прийнятті рішення про продовження тримання під вартою розглянути альтернативні засоби забезпечення явки особи до суду. У рішенні у справі «Цигоній проти України» від 24.11.2011 ЄСПЛ встановив порушення п. 3 ст. 5 КЗПЛ у зв'язку з тим, що рішення судів про продовження строку тримання під вартою не містили належних і достатніх підстав для такого тримання та національні суди не розглянули жодних альтернативних тримання під вартою запобіжних заходів [13]. У справі «Третяков проти України» від 29.09.2011 ЄСПЛ констатував порушення ст. 5 КЗПЛ, зокрема, з огляду на те, що судом не було розглянуто можливість застосування до заявника будь-яких альтернативних запобіжних заходів замість тримання під вартою [12, 13].

Цікавою виглядає практика застосування рішень ЄСПЛ судами, а також сторонами у кримінальному процесі. Розглянувши резонансні кримінальні процеси, доступні для публічного огляду, як то провадження за підозрою народних депутатів України Розенблата Б.С. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 368, ч. 2, 3 ст. 369-2 КК України, Добкіна М.В. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191, ч. 1 ст. 255, ч. 2 ст. 364 КК України, Дейдея С.С. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368-2 КК України, Лозового А.С. у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 212, ч. 3 ст. 368-2 КК України, Долгого О.С. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 364 КК України.

В усіх цих процесах захисники та прокурори активно використовували норми, викладені у рішеннях ЄСПЛ, намагаючись переконати суд у правильності своїх доводів та позицій.

Показовими можна назвати слухання клопотання щодо обрання запобіжного заходу народному депутату України Розенблату Б.С., в ході якого прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Кривенком В.В. [15] було висвітлено безпідставність застосування адвокатами підозрюваного посилань на рішення ЄСПЛ у справах «Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року, «Клішин проти України» від 23 лютого 2012 року, «Мамедова проти Росії» від 1 червня 2006 року, а також мотивував обґрунтованість власного посилання на рішення «Мангурас проти Іспанії» рішення від 28 вересня 2010 року [13].

Таким чином, в сучасному кримінальному процесі України починає активно застосовуватися практика ЄСПЛ, що поступово переростає з винятків у загальне правило, а також в подальшому сприятиме поступовому покращенню ситуації з дотриманням прав людини і громадянина, здійсненню справедливого і ефективного правосуддя, становленню України як демократичної і правової держави.

Література:

1. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: монографія., В.Т. Маляренко. – Київ., Ін Юре, 2004. – 544 с.
2. Клименко А.О. Визнання прецедентної практики європейського суду з прав людини джерелом права та особливості її застосування в кримінальному судочинстві України [Електронний ресурс]., А.О. Клименко., Держава та регіони. Серія: Право. – 2014., № 3., С. 107–110., Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2014_3_24
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Фулей Т.І. Застосування практики європейського суду з прав людини: науково-методичний посібник для суддів., Т.І. Фулей. – 2-ге вид., випр., допов. – К., [б. в.], 2015. – 208 с.
5. Лоскутов Т.О. Рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України у механізмі кримінального процесуального регулювання [Електронний ресурс]., Т.О. Лоскутов., Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. (37) 3., С. 103–106., Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37%283%29_26
6. Андрианов К.В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.11 «Міжнародне право», К.В. Андрианов. – К., 2003. – 18 с.
7. Константин О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України., О.В. Константин., Вісник Верховного Суду України., № 1 (137). – 2012., С. 33–36.
8. Кононенко В.П. Звичаєва природа прецедентного характеру рішень Європейського суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.11 «Міжнародне право», В.П. Кононенко. – К., 2009. – 19 с.
9. Юрчишин В.Д. Практика європейського суду з прав людини як джерело кримінального процесуального права України: окремі аспекти [Електронний ресурс]., В.Д. Юрчишин, В.В. Король., Юридичний часопис національної академії внутрішніх справ. – 2013., № 2., С. 73–78., Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
10. Толочко О.М. Практика Європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання., О.М. Толочко., Вісник національної академії прокуратури України. – 2014., № 3 (36), С. 86–94.
11. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес., Д. Макбрайд. – К., «К.І.С.», 2010 – 576 с.
12. Тищенко О.І. Практика Європейського суду з прав людини в контексті застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою., О.І. Тищенко., Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. – Вип. 3. Том 3. – 2014., С. 204–207.
13. HUDOC – Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int>
14. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: Витяг Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 07.02.2014 [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>

15. Виступ прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Кривенка В.В. під час слухання клопотання щодо обрання запобіжного заходу народному депутату України Розенблату Б.С. [Електронний ресурс]., Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=HtzJ23Nifu8>.

УДК 340.134:378.091(477)

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ / REGULATORY FRAMEWORK OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

Лашихіна І., студент юридичного факультету
Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Україна

Учасник конференції

У статті досліджується правове забезпечення державного регулювання системою вищої освіти в Україні; висвітлюються концептуальні засади та демократичні принципи розвитку національної системи освіти; визначаються методологічні аспекти системного підходу щодо національного розвитку освіти у глобальному вимірі.

Законодавчо-правовий базис системи державного управління у сфері вищої освіти України є демократичним і має на меті розширення соціальних перспектив особистості у суспільстві відповідно до індивідуальних потреб саморозвитку.

Ключові слова: державне управління, законодавча, нормативна, засади, тенденції, вища освіта, принципи, розвиток.

The article deals with the regulatory framework of public administration of higher education in Ukraine. The article focuses on conceptual aspects and democratic principles for the development of national system of higher education. The methodological bases of a systematic approach regarding the national development of education in the global dimension are given in the article.

The regulatory legal basis of state management system in the sphere of higher education in Ukraine is democratic and is aimed at expanding the social perspectives of the individual in society according to needs of personal development.

Keywords: public administration, legislative, regulatory, framework, tendencies, higher education, principles, development.

В умовах інтеграційних процесів та інтернаціоналізації європейського освітнього простору важливим джерелом визнання сучасної стратегії розвитку вищої освіти України є формування правового забезпечення державного регулювання національною системою вищої освіти. Досконалість і повнота законодавчої бази у сфері освіти є першою необхідною умовою реалізації державної освітньої політики, ефективного функціонування системи вищої освіти.

Аналіз наукових джерел свідчить про наявність значної кількості праць вітчизняних авторів, що стосуються державної освітньої політики й управління освітою. Питання державного менеджменту національної освітньої галузі досліджували В. Андрущенко, В. Бесчастний, Г. Вишневський, Л. Гриневиц, Т. Десятов, В. Канівська, В. Кремень, В. Литвин, О. Зайченко, В. Кремень, В. Лутай, В. Луговий, В. Майборода, О. Матвієнко, О. Мінаєв, С. Ніколаєнко, О. Падалка, В. Сафонова, В. Шилова та інші. Однак бракує узагальнень та систематизації наукових пошуків вчених стосовно певних аспектів правового забезпечення державного регулювання національної освітньої сфери, зокрема вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів.

Світовий досвід діяльності передових країн свідчить, що для національної системи освіти першочергове значення у розв'язанні існуючих проблем має створення і впровадження нової законодавчо-нормативної бази на всіх рівнях її функціонування, забезпечення системності, цілісності, неперервності освіти на основі вдосконалення її структури, змісту, моніторингу якості, запровадженням на всіх рівнях державних освітніх стандартів, створенням надійного правового, соціального та економічного захисту і стимулюванням розвитку освітніх систем, навчальних закладів [6; 7, 206].

Освітня державна політика, як сформульована й оголошена програма дій щодо модернізації системи вищої освіти, зорієнтованої на євроінтеграцію, є визначальним інструментом впливу держави на цю сферу. Такий процес буде ефективним тільки тоді, коли чинне законодавство розроблятиметься у контексті європейської інтеграції. Для вирішення проблем подальшого розвитку вищої освіти України необхідно визначити законодавчі, нормативно-правові, політичні та фінансові засади її модернізації відповідно до загальної Декларації прав людини [1].

Державне управління сферою освіти в нормативно-правовому аспекті – це система систематичних, цілеспрямованих, організованих дій, що виражені у правовій формі (у формі законодавчих, нормативно-правових актів), суспільних відносинах, які виникають і реалізуються у зв'язку з функціонуванням та організацією системи освіти. Нормою освітнього права є гарантований державною владою загальнообов'язковий та формально визначений припис у вигляді правила чи постанови, що є вихідною ланкою. Норми освіти мають комплексний характер і структурування у вигляді загальної та особливої частин. Загальна частина правових освітніх норм визначає особливості тих елементів простору освіти, що потребують об'єктивного правового регулювання нормами різних сфер права (суб'єкти освітніх відносин, управління системою освіти, статус освітньої установи, складові освітньої діяльності та інші). Особлива частина правових освітніх норм відбиває ті завдання та цілі, які регулюються та вирішуються конкретною сферою права, що регулює певні освітні відносини, зумовлює мобільність і динамічність цієї частини норм освіти, враховуючи різноманітні аспекти освітнього простору – наприклад, у сфері фінансових, трудових чи цивільно-правових відносин. Норми втілюються у нормативно-правових актах, які за юридичною силою класифікуються як закони, локальні та підзаконні нормативно-правові акти. У системі вітчизняних правових джерел, що регулюють питання у сфері освіти, визначаються два рівні – державний (закони, підзаконні нормативно-правові акти) і регіональний (нормативні документи) [8, 55].

Основою для правового забезпечення державного регулювання національною системою вищої освіти є: Конституція та закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні», «Про ратифікацію Кредитної угоди (Проект «Рівний доступ до якісної освіти в Україні») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку». Принципи забезпечення стратегічного розвитку вищої освіти забезпечують: Національна доктрина розвитку освіти України та Національна стратегія розвитку освіти на 2012–2021 рр.

Основною метою освітньої реформи в Україні є: підвищення конкурентоспроможності національної системи освіти, інтеграція української освітньої системи в єдиний європейський освітній простір. Нині основними завданнями реформування

освіти в Україні є: переосмислення стратегічного бачення перспектив *інноваційного розвитку* національної системи освіти, освітньої політики, що спрямована на інтеграцію освітньої системи у світову спільноту; урахування сучасних життєвих умов у контексті стратегічного планування розвитку освіти; розуміння суспільного значення освіти; децентралізація, що відповідає сучасним вимогам системи управління освітою; адекватна система оцінювання якості праці педагогічних працівників і функціонування освітніх закладів; належне фінансування у сфері освіти відповідно до нормативно-правових актів; створення єдиного освітнього простору, удосконалення системи управління освітою; підвищення якості освіти; забезпечення доступності до якісної освіти; неперервність рівнів освіти (дошкільної, початкової, середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної, самоосвіти); підвищення ефективності фінансування освіти [4].

Реформування системи державного управління вищою освітою – складний процес, для достатнього правового, організаційного, технологічного, фінансового забезпечення якого потрібно: 1) удосконалити систему управління вищою освітою: здійснити єдину освітню політику; забезпечити наступність між рівнями освіти; підвищити самостійність ВНЗ у розпорядженні фінансовими ресурсами; оптимізувати мережу ВНЗ (ураховуючи демографічні та економічні реалії та потребу підвищення якості вищої освіти, створити регіональні ВНЗ); переглянути застарілі типові штатні нормативи; 2) підвищити якість і конкурентоспроможність вищої освіти: запровадити стандарти, що ґрунтуються на компетентних і професійно-технічній освіті; розробити національну систему оцінювання якості освіти; створити незалежні кваліфікаційні центри (відповідність кваліфікацій європейській системі стандартів); стимулювати створення незалежних національних рейтингів ВНЗ; узгодити кваліфікаційні характеристики, стандарти та навчальні програми з освітньо-кваліфікаційними вимогами робочих місць; мотивувати роботодавців до участі у підготовці навчальних програм, узгоджуючи з ними освітні та професійні стандарти; переорієнтувати навчальні плани на збільшення частини практичного компонента; запровадити програми стажування на виробництві; розподілити у ВНЗ навчальні програми академічного і практичного профілю, розвиваючи професійно-орієнтовану вищу освіту; 3) забезпечити доступність освіти; запровадити Національні рамки кваліфікацій; стимулювати розвиток системи освіти упродовж усього життя; 4) підвищити ефективність фінансування вищої освіти: розробити й перейти до єдиного стандарту вартості навчання одного студента; перейти у фінансуванні закладів освіти від принципу утримання закладів до принципу формування їх бюджетів відповідно до кількості студентів і стандарту вартості навчання одного студента; розширити можливості ВНЗ шляхом залучення додаткових коштів благодійних цільових некомерційних фондів; використовувати грантову підтримку дослідницьких проектів та інновацій у вищій освіті; розширити перелік платних послуг, що надаються вищими навчальними закладами; змінити підходи до формування державного замовлення на підготовку фахівців шляхом упровадження доцільності економічних потреб регіону [4; 5].

Модернізація та розвиток системи вищої освіти включає в себе створення механізмів стійкого розвитку освітньої системи, забезпечення її відповідності завданням і викликам сьогодення, економічним і соціальним потребам розвитку особистості, держави, країни, суспільства, таких як оптимізація державних структур управління; децентралізація управління; перерозподіл повноважень і функцій між центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та ВНЗ; перехід до програмно-цільового управління; поєднання державного та громадського контролю; запровадження інноваційної етики управлінської діяльності, що ґрунтується на принципах позитивної мотивації, взаємоповаги; прозорість, розробка, експертизи, апробації й затвердження нормативно-правових актів; створення національної системи моніторингу якості вищої освіти, моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях; організація експериментальної перевірки та експертизи інновацій в системі вищої освіти; упровадження інноваційних інформативно-комунікаційних управлінських технологій; демократизація процедури призначення керівників вищих закладів освіти, їх атестації; удосконалення механізму ліцензування, атестації й акредитації ВНЗ; підвищення компетентності управлінців ВНЗ; залучення до управлінської діяльності здібної молоді, жінок, а також виховання лідерів у сфері неперервної освіти [3].

Пріоритетними цілями державного управління вищої освіти є формування активної громадянської позиції та конкурентоздатності на ринку праці.

За підтримки Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України на державному рівні було здійснено важливі практичні кроки щодо нормативно-правового забезпечення розвитку вищої освіти. У 1991 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про освіту», який забезпечував врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян, визначив основні принципи розвитку вищої освіти, закріпив повноваження державних органів управління, навчальних закладів щодо реалізації державної політики.

Упродовж 1991–2005 рр. в Україні на основі міжнародних документів з питань демократизації, гуманізації в галузі освіти і прав людини здійснено ряд заходів щодо створення нової національної нормативно-правової бази вищої освіти України. Структура цих законів має такі складові:

- загальні положення (правове врегулювання відносин, державна політика і гарантії громадян);
- система освіти і науки (структура системи, порядок створення, реорганізація, управління навчальними закладами);
- управління системою освіти і науки (державні стандарти, контроль за якістю освіти);
- фінансово-економічна діяльність;
- соціальний захист вчених, педагогів, їх вихованців;
- міжнародна і зовнішньополітична діяльність;
- заключні положення [1].

На сучасному етапі базисом освітньої державної політики в Україні є Конституція. Питання освіти відображено в основних державних документах про освіту: Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), «Концепція громадянського виховання» (2000 р.), «Національна доктрина розвитку освіти в Україні» (2002 р.), Програма розвитку освіти до 2025 р., Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Концепція розвитку освіти до 2025 р.

Пріоритетними напрямками державної освітньої політики мають стати: оновлення законодавчо-нормативної бази системи вищої освіти, адекватної вимогам часу; модернізація структури, змісту й організації вищої освіти на засадах компетентнісного підходу, переорієнтації змісту вищої освіти на цілі сталого розвитку; створення і забезпечення можливостей для реалізації різноманітних освітніх моделей, навчальних закладів різних типів і форм власності, різноманітних форм та засобів отримання вищої освіти; забезпечення доступності та неперервності освіти упродовж життя [2; 3].

Законодавча база формує принципи забезпечення стратегічного розвитку освіти. Нормативно-правове підґрунтя визначає концептуальні засади та головну мету державної освітньої політики, її основні напрямки, а також створює систему освітнього моніторингу та правове забезпечення державного менеджменту національної системи вищої освіти.

Отже, правове забезпечення державного регулювання у системі вищої освіти України формується під впливом як

внутрішніх вимог, так і зовнішніх чинників, що зумовлені посиленням євроінтеграційних та глобалізаційних процесів у світі та здійснюється шляхом аналізу як національних, так і світових тенденцій у глобальному вимірі.

Література:

1. Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. - К., Міносвіти України, 1994.- Вип. 1. - 336 с.
2. Національна доктрина розвитку освіти від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua.laws/show/347/2002>.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс], Режим доступу: www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.
4. Реформа системи освіти [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://mon.gov.ua/>
5. Стратегічні цілі українського суспільства: реформування системи освіти., Перспективні дослідження., за ред. Г. Вишневецького, В. Канівської, Т. Ситника. – 1999., № 9., с. 34-35.
6. Сафонова В. Інноваційні підходи до методології прогнозування розвитку вищої освіти., Вища освіта України.- 2004., № 1., с. 106-109.
7. Шилова В. Державні пріоритети: гуманізація та гуманітаризація вищої освіти., Держава та регіони. Серія управління.- 2005., № 2., с. 205-208.
8. Ягофаров Д.А. Правовое регулирование системы: учебное пособие., Ягофаров Д.А. – М., Московский государственный педагогический университет, 2005. – 292 с.

ОБНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ / RENOVATION OF THE JUDICIARY SYSTEM IN UKRAINE

Левицька Л., канд. юрид. наук, доцент, зав. сектором аналізу правозастосовчої практики
Інститут законодавства Верховної Ради України, Україна

Учасник конференції

This article deals with the role of the judiciary as a basis for the creation and functioning of the legal state, the state of the justice system in Ukraine and prospects of its further development based on domestic legislation. It outlines the problematic issues of development the institution of the judiciary and ways of their solutions. The Law on amendments to the Constitution of Ukraine related to justice and the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges» is analyzed. The analysis, areas of constitutional modernization in the judicial system, the judiciary and the status of judges are outlined. The author concludes that the constitutional modernization of the legal framework of justice will lead to a substantial revision of the content and essential component of many other constitutional institutes. After the events, which are called «Revolution of dignity» in Ukraine the next stage of the constitutional process began, that was marked by the establishment of the Constitutional Commission, as a special subsidiary body under the President of Ukraine; its goal is to work out coordinated proposals for amendments to the Constitution of Ukraine. According to the author, the reform of the judicial system is intended to facilitate the creation of conditions for the real protection of human and citizen's rights and freedoms, which is conditioned by systematic, effective and logical interconnection between the judicial, legislative and executive branches of state power.

Keywords: justice, judicial reform, court system, the legislation

Однією з найочікуваніших у суспільстві трансформацій є судова реформа, кінцева мета якої - побудова якісної системи судочинства. Кількість нарікань на судову систему свідчить, що чинне законодавство не виправдало сподівань на створення системи судочинства, максимально наближеної до вимог правової держави, вона не є досконалою і оптимальною, відтак, - потребує реформування. Глобальною проблемою судочинства є відсутність довіри населення до судових органів через поширення корупційних явищ; розмитість критеріїв розмежування компетенції спеціалізованих судів; недосконалість процедур формування кадрового корпусу працівників судових органів; недостатній рівень наукового забезпечення функціонування нових форм судочинства (суду присяжних, апеляційного перегляду судових справ, нової моделі досудового слідства; недотримання принципів незалежності суддів та недопустимості зловживання правом; недосконалість законодавства про відповідальність суддів за постановлення неправосудних судових актів; відсутність ефективної системи забезпечення своєчасного, повного виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб); невідповідність порядку та умов відбування покарань вимогам міжнародно-правових актів.

Стратегією реформування судової системи, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, що схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276, визначено, що судова реформа включатиме як оновлення законодавства, так і прийняття змін до Конституції України, які є необхідними у першу чергу для утвердження незалежності судової влади, зокрема шляхом її деполітизації, для посилення відповідальності суддів перед суспільством, а також для запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу. Метою цих заходів є практична реалізація принципу верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

На виконання приписів статей 93 і 154 Конституції України Президентом України було подано на розгляд Верховної Ради України підготовлений Конституційною Комісією проект Закону України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” від 25.11.2015 р. № 3524, який успішно ухвалено (335 голосів) 2 червня 2016 року.

Прийнятий закон спрямовано на удосконалення конституційних основ правосуддя для практичної реалізації принципу верховенства права і забезпечення кожного права на справедливий судовий розгляд справи незалежним і безстороннім судом.

Законом переглянуто конституційні повноваження Верховної Ради України та Президента України у сфері правосуддя відповідно до міжнародних стандартів, зокрема, про передачу повноважень щодо процесу обрання суддів на посади безстроково, звільнення та переведення суддів до Вищої ради правосуддя. Також, враховано рекомендації експертів Венеціанської Комісії щодо складу Вищої ради правосуддя та суб'єктів її формування, зокрема щодо того, що більшість її членів мають становити судді, яких обирає сам суддівський корпус.

З метою збереження інституційного балансу Вища рада правосуддя складатиметься із двадцяти одного члена, з яких десять – обиратиме з'їзд суддів України з числа суддів чи суддів у відставці, двоє – призначатиме Президент України, двоє – обиратиме Верховна Рада України, двоє – обиратиме з'їзд адвокатів України, двоє – обиратиме всеукраїнська конференція прокурорів, двоє – обиратиме з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Голова Вер-

ховного Суду входитиме до складу Вищої ради правосуддя за посадою. Порядок обрання (призначення) на посади членів Вищої ради правосуддя визначається законом, у рамках якого доцільно запровадити певні запобіжники проти корпоратизації та закритості судової системи, зокрема, щодо відбору кандидатів у члени Вищої ради правосуддя, насамперед тих, яких обирається з'їзд суддів, проведення попередніх конкурсних процедур відбору кандидатів тощо, що підсумку це дасть змогу забезпечити незалежність Вищої ради правосуддя, її професійний та збалансований склад.

Вагоме значення для досягнення мети судової реформи мають положення закону щодо зміни конституційно-правового статусу судді в частині підвищення вікового та професійного цензу до кандидатів на посаду судді, запровадження конкурсного принципу призначення судді на посаду, уточнення і посилення гарантії незалежності та недоторканності суддів.

Так, на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесят п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. При цьому вимога щодо компетентності охоплюватиме не лише професійний аспект, а також інші аспекти – зокрема особистий, соціальний тощо. Закладений у законі механізм призначення суддів спрямований на унеможливлення ситуації, за якої Вища рада правосуддя могла б вносити подання про призначення суддею особи, яка не відповідає вимогам, установленим до кандидата на посаду судді.

У законі чітко визначено підстави, за яких уповноважений Конституцією України орган може ухвалити рішення про звільнення судді з посади, а також підстави, за яких повноваження судді припиняються автоматично унаслідок настання юридичного факту та не потребують окремого рішення цього органу.

Здобутком закону є розширення кола підстав звільнення судді до яких віднесено порушення ним обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. Тобто, суддю може бути звільнено у разі відсутності належного підтвердження законності джерел походження майна, майнових прав, доходів судді чи членів його сім'ї тощо.

Замість існуючого абсолютного суддівського імунітету закладено інститут функціонального імунітету судді: суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності у разі, якщо він порушує встановлені законом вимоги щодо змісту судового рішення, не дає оцінки аргументам сторін, не викладає обґрунтування свого рішення тощо, суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалені ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, але щодо дій, не пов'язаних із виконанням суддівських функцій, суддя нестиме юридичну відповідальність у загальному порядку; повноваження щодо надання згоди на затримання судді або утримання його під вартою чи арештом переходять до Вищої ради правосуддя; суддю може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом без такої згоди, якщо його затримано під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Законом закріплено гарантії фінансування та забезпечення належних умов для функціонування судів і діяльності суддів, а також інституту суддівського самоврядування, який діє для захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів відповідно до закону. Окрім того, передбачено можливість визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду.

Необхідним кроком на шляху реального утвердження припису частини першої статті 8 Конституції України є закріплення нового важливого принципу, відповідно до якого суддя, здійснюючи правосуддя, має бути незалежним та повинен керуватись верховенством права.

Запропонована нова редакція положення щодо забезпечення права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження мінімізує наявні у чинній редакції пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України ризики розширеного тлумачення на рівні закону винятків із цього правила, що у наслідку спричиняє до обмеження конституційного права особи на оскарження судового рішення. Встановлення законом виняткових підстав для касаційного оскарження у тих випадках, коли таке оскарження є дійсно необхідним, дасть змогу побудувати ефективну судову систему, що гарантуватиме особі право на остаточне та обов'язкове судові рішення.

У законі вирішується питання оптимізації системи судоустрою з метою забезпечення положення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Так, передбачено, що суд утворюється, реорганізовується і ліквідується законом, проект якого вносить Президент України після консультацій із Вищою радою правосуддя, найвищим судом у системі судоустрою є Верховний Суд.

Низка положень закону спрямована на забезпечення інституційної спроможності прокуратури, адвокатури, органів системи виконання рішень

Однією з важливих новел є зміна юридичного статусу органів прокуратури в Україні. Зокрема, щодо вилучення з Конституції України розділу VII "Прокуратура" у повному обсязі, та віднесення до розділу VIII "Правосуддя", з переліку прокуратури вилучено низку не властивих їй функцій, таких як: нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина; нагляд за додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян; розширено можливості особи на отримання саме професійної правничої допомоги та закладено основу для подальшого реформування інституту адвокатури шляхом створення в Україні єдиної самоврядної правничої професії, що сприятиме реалізації принципу верховенства права; закріплено гарантії виконання судових рішень, а контроль за їх виконанням покладено на суд, який ухвалив відповідне рішення.

Законодавчою новелою є запровадження інституту конституційної скарги особи та удосконалення діяльності Конституційного Суду України. Так, передбачається, що право на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України стосовно відповідності Конституції України (конституційності) закону України отримує особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. За рекомендацією Венеціанської Комісії передбачено, що конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Водночас з метою уніфікації термінології внесені відповідні зміни до частини п'ятої статті 55, у якій слова "засобів правового захисту" пропонується змінити на "засобів юридичного захисту". Що, у свою чергу, відповідає усталеній практиці застосування цього терміну та офіційному перекладу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (статті 13 та 35 Конвенції) українською мовою.

Загалом законом змінено редакцію статей 124 – 129, 130, 131, 147 – 148, 149, 151, 153 Основного Закону України, доповнено Конституцію України статтями 129-1, 130-1, 131-1 – 131-2, 148-1, 149-1, 151-1 – 151-2, внесено зміни до статей 29, 55, 59, 85, 92, 106, 108, 110, 111, 136, 150, 152, до розділу XV «Перехідні положення» Основного Закону України та виключити із Конституції України розділ VII «Прокуратура» тощо.

Максимальну підготовку судової системи до тієї моделі, яка має бути втілена через прийняті зміни до Конституції України покликана нова редакція закону «Про судоустрій і статус суддів» ухвалена 2 червня 2016 року, яким зокрема: - змінено порядок призначення суддів на посади та звільнення їх з посад (зокрема пропонується вилучення повноважень політичних органів - парламенту та Президента України – у питаннях суддівської кар'єри, (законопроект передбачає скасу-

вання п'ятирічного терміну призначення суддів) та передбачається зайняття посад суддями лише безстроково; - усувається політична складова у вирішенні питання щодо надання згоди на затримання судді або утримання його під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом (відповідне повноваження Верховної Ради України передається до повноважень Вищої ради правосуддя); - передбачається запровадження інституту функціонального (обмеженого) імунітету судді, за якого забороняється притягнення судді до кримінальної відповідальності за викладену в судовому рішенні правову позицію, за ухвалені ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, однак, при цьому суддя нестиме юридичну відповідальність на загальних засадах за дії, вчинені поза професійною суддівською діяльністю; - запропоновані зміни у системі судоустрою, зокрема утворення нового Верховного Суду та інших судів. Систему судоустрою складатимуть місцеві суди, апеляційні суди і Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою будуть діяти вищі спеціалізовані суди. У складі Верховного Суду діють п'ять структурних підрозділів: Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд, а сам Верховний Суд буде створений на конкурсних засадах як новий найвищий суд у системі судоустрою України. Законопроект також передбачає створення місцевих окружних судів, апеляційних судів у відповідних округах тощо; - удосконалено основи правового статусу відповідних органів у системі судоустрою, зокрема передбачено перерозподіл повноважень між Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та новим конституційним органом – Вищою радою правосуддя. Так, ВККС відповідатиме за добір на посади суддів, кваліфікаційне оцінювання, проведення конкурсів на зайняття вакантних посад суддів та суддівську освіту, а вичерпний перелік повноважень та порядок роботи Вищої ради правосуддя буде передбачено у Законі України «Про Вищу раду правосуддя»; - удосконалено процедури формування та оновлення суддівського корпусу, зокрема: проведення кваліфікаційного оцінювання, яке проводитиметься за критеріями компетентності (професійної, особистої, соціальної тощо), удосконалюються вимоги до змісту суддівського досьє, впроваджуються нові механізми стимулювання забезпечення добросесної поведінки суддів та залучення громадськості до таких процедур. Разом з цим, передбачено запровадження нових підстав для звільнення судді (наприклад, порушення суддею обов'язку підтвердити законність джерела походження майна), спрощено процедуру звільнення судді та чітко визначено підстави, за яких Вища рада правосуддя може ухвалити рішення про звільнення судді.

Отже, реформування судової системи покликане сприяти створенню умов для забезпечення реального захисту прав та свобод людини і громадянина, що зумовленого системним, ефективним і логічним взаємозв'язком судової, законодавчої і виконавчої гілок державної влади.

УДК:345.71

СУЧАСНІ АСПЕКТИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Логвиненко М.І., канд. юрид. наук, доцент
Сумський державний університет, ННІ права, Україна

Учасник конференції

The article discusses the role of training, retraining and advanced training of the National Police officers, as a prerequisite for effective reform of the organs of the Internal Affairs of Ukraine, in particular the formation of them in the system of the National Police, as a body of the new European standard. A key role in the formation of the body belongs to the human component, namely the personnel. Formation of a highly skilled corps of the experts and the conscious individuals of the police should be the basis of the newly established law enforcement agency. It is determined that the legal regulation of the professional requirements for police officers shall include, in addition requirements of legal personality and personal qualities of these persons. The author investigated the features of work of personnel in the structure of the National Police, namely their training, retraining, professional development, and the role of each of these elements of the staff to ensure the formation of highly professional collective of employees. During the research it was established that the training of future police officers, starting with the training institutes should include psychological and moral component that should form conscious person who is ready to meet different situations during his professional activity. Departmental regulations provides initial training of the persons who first entered the service in the police and training for employees and retraining, advanced training, internships, etc. Each of these elements allows providing the bodies of the National Police with the highly professional officers, but it needs more governmental financing and proper planning of the work, so that each employee could regularly pass these stages. Formation of the professional police corps is a way to increase the level of public confidence in the National Police as an effective institution that can really stand in defense of human rights and fundamental freedoms of man and the citizens, with forming the civil society, legal and social state.

Keywords: training, continuing education of the police training, retraining, specialization, internships.

Обравши, абсолютно новий вектор розвитку та становлення принципово нового інституту поліції європейського зразка, сервісно-обслуговуючого типу, Україна стала на новий шлях розвитку держави та права. Такі реформаційні зміни сприяють розвитку України як правової держави, в якій проголошено верховенство права та громадянське суспільство. Наступним етапом у розбудові ефективної системи правоохоронних органів є кадрова політика. Розробка та реалізація кадрової політики, що відповідає сучасним реаліям, формування високопрофесійного корпусу поліцейських, розстановка кадрів є запорукою виконання завдань покладених на Національну поліцію, як складову системи правоохоронних органів нашої держави.

Метою статті є дослідження питання окремих складових кадрової політики в органах Національної поліції, а саме підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів Національної поліції.

Правовий статус новоствореного органу Національної поліції, однойменним законом визначено наступним чином - центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України, та у своїй діяльності керується Конституцією

України, міжнародними договорами, ратифікованими Україною у встановленому порядку, законами України, зокрема «Про Національну поліцію» [5], «Про державну службу», актами Верховної Ради України, Президента та Кабінету Міністрів, а також актами Міністерства внутрішніх справ України. З урахуванням подвійного регулювання правового статусу поліцейського за Законом «Про Національну поліцію» та «Про державну службу» [6], можна зазначити, що до принципів діяльності поліції належать, ті що визначені в обох Законах, а саме: верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, безперервності, взаємодії з населенням на засадах партнерства [5], професіоналізм, патріотизм, добросовісність, ефективність, що стосується більш особистісних якостей працівника поліції [6].

Основою кадрового забезпечення є формування високопрофесійного складу працівників. Професіоналізм це сукупність досягнутих працівником навиків, досвіду, вмінь та знань у певній сфері життєдіяльності.

Платформою для стратегічного планування діяльності будь-якого органу має стати робота з кадрами, їх підготовкою, перепідготовкою, підвищенням їх професіоналізму, розвитку нових вмінь і навиків, з метою відповідності сучасним інформаційно-технічним особливостям розвитку суспільства. Відповідно до Концепції розвитку сектору безпеки і оборони Міністерству внутрішніх справ України надано роль головного органу в системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення охорони прав і свобод людини, передбачається реалізація деяких складових кадрової роботи, зокрема запровадити нові стандарти фізичної та вогневої підготовки персоналу; розробити політику оцінки якості надання правоохоронних послуг; завершити основний перерозподіл та скорочення чисельності персоналу з урахуванням європейських практик [1], чим підкреслено особливо важливу, навіть стратегічну роль кадрової роботи у формуванні органів, в тому числі Національної поліції.

Аналізуючи завдання Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції, можна зазначити, що робота з кадрами проводиться в таких напрямках. По-перше, кадрове забезпечення службової діяльності органів поліції. По-друге, організаційно-методичне та інформаційне забезпечення роботи підрозділів кадрового забезпечення органів поліції. По-третє, забезпечення організації роботи з добору, вивчення та комплектування органів поліції кваліфікованими кадрами. По-четверте, організація та методичне забезпечення спеціальної підготовки вперше прийнятих на службу поліцейських з метою набуття ними знань та навичок необхідних для виконання повноважень поліції, тобто первинна професійна підготовка, організація та порядок проведення якої регулюється Положенням про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції № 105. Так, зокрема, поліцейські, яких вперше прийнято на службу в поліції, проходять професійну підготовку з метою набуття ними спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, у тому числі відповідну спеціальну підготовку щодо зберігання, носіння, застосування і використання вогнепальної зброї [2].

Наступним завданням підрозділу є перепідготовка кадрів та підвищення кваліфікації. Щодо такого напрямку, як перепідготовка, то він полягає у оволодінні працівниками поліції новою професією. Це забезпечує попередження такої проблеми як вивільнення кадрів. Навіть внаслідок реформування органів ОВС було ліквідовано деякі підрозділи, утворені нові. При цьому при ліквідації того чи іншого підрозділу постає питання, що робити працівникам цього підрозділу. В такому випадку перепідготовка є найбільш ефективним засобом забезпечення працевлаштування вивільнених працівників ліквідованих підрозділів та потенційна можливість нести службу у новостворених підрозділах.

Підвищення кваліфікації - підвищення рівня готовності працівника поліції до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань. В даному випадку, наприклад, важливу роль відіграють такі навички, як надання первинної медичної допомоги, що потребує відповідних знань, враховуючи специфіку діяльності поліцейських такі випадки не рідкість. Також напрям підвищення кваліфікації має важливе значення в умовах кар'єрного зростання працівників поліції, адже отримуючи вищу посаду, особа повинна володіти не лише виконавчими навичками а й управлінськими.

Ще одним із завдань Департаменту є організація професійного навчання та стажування, системи психологічного забезпечення поліцейських. Що стосується самих працівників поліції, то їх професійний розвиток не припиняється після прийняття на службу. З метою закріплення і оновлення їх професійних знань, умінь та навичок, з урахуванням специфіки та профілю їх службової діяльності, постійно проводиться система заходів – службова підготовка [4].

Для забезпечення Національної поліції висококваліфікованими кадрами, підвищення їх професійного зростання здійснюється післядипломна освіта працівників. Це дозволяє задовольнити особисті індивідуальні потреби працівників поліції у професійному зростанні, а також забезпечити потреби держави у кваліфікованих кадрах високого рівня професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати свої професійні обов'язки.

Згідно з Положенням про післядипломну освіту працівників поліції, Затвердженого Міністерством внутрішніх справ України від 24.12.2015 № 1625, видами післядипломної освіти працівників поліції є: спеціалізація, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування [3].

Враховуючи специфіку структурної будови та розгалуженості Національної поліції, до складу якої входять кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція та поліція особливого призначення, то саме спеціалізація полягає у формуванні профільної спеціалізованої програми підготовки, яка спрямована на конкретний напрям діяльності формуючи високоякісних професіоналів за рахунок звуження підготовки в конкретному напрямку, для того щоб забезпечити максимальний рівень підготовки працівників поліції у своїй сфері.

Стажування - набуття працівником поліції досвіду виконання завдань і обов'язків певної професійної діяльності або галузі знань також відіграє важливу роль у забезпеченні високоякісних кадрів. Обмін досвідом, особливо в рамках міжнародної співпраці, дозволяє більше розширити межі професіоналізму поліцейських.

Не менш важливим напрямком у роботі Департаменту є забезпечення соціального захисту поліцейських, інших працівників Національної поліції та членів їх сімей, а також організація та проведення соціально-гуманітарної роботи і заходів щодо забезпечення соціальної підтримки членів сімей працівників поліції, які загинули або отримали інвалідність. За останні роки збільшилася чисельність поліцейських, що постраждали внаслідок виконання службових обов'язків. Однією із негативних причин цього є нестабільна політична ситуація та воєнний конфлікт на Сході країни, що спричинило незаконне поширення зброї та боєприпасів, від яких неодноразово постраждали правоохоронці. Тому соціальний захист працівників поліції та членів їх сімей за таких умов відіграє особливо важливу роль.

Крім того, до завдань Департаменту належить забезпечення здійснення в Національній поліції організаційно-штатних

заходів, оптимального розподілу та ефективного використання наявної штатної чисельності поліції для виконання покладених на неї завдань та функцій.

А також організація роботи зі зміцнення дисципліни та законності в діяльності поліцейських, забезпечення прав і свобод громадян, проведення службових розслідувань, повної та об'єктивної перевірки обставин надзвичайних подій, здійснення яких належить до компетенції Департаменту, організація профілактичної роботи і надання методичної допомоги органам поліції із зазначених питань.

Забезпечення участі національного персоналу з числа працівників Національної поліції в міжнародних операціях з підтримки миру та безпеки, оперативне управління та контроль за його діяльністю, організація взаємодії з міжнародними організаціями з питань миротворчої діяльності.

Аналіз зазначених завдань Департаменту дозволяє виділити такі напрямки кадрової роботи – підбір, розстановка кадрів, навчання, стажування, підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації, міжнародне навчання та досвід, соціальний захист.

Окрім встановлених законом вимог до поліцейського, дуже важливо щоб він володів і особистісними якостями, такими як емоційна стійкість, що забезпечує уміння працювати в реальних екстремальних життєвих ситуаціях. Тому формування свідомого високопрофесійного працівника поліції повинно починатися на найбільш ранніх етапах його навчання і підготовки, починаючи з університетських лекційних занять, формувати в ньому не просто правознавця чи законознавця, а особистість, яка все своє життя готова присвятити службі українському народу, охороні прав і свобод людини і громадянина.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки: по-перше, кадри – є основою в діяльності будь-якого органу, в тому числі й Національної поліції, особливо їх інтелектуальні, професійні, моральні показники; по-друге, кадрова робота, що полягає у доборі, підготовці, перепідготовці, підвищенні кваліфікації працівників поліції це складний, безперервний процес, який потребує постійного розвитку; по-третє, існує пряма залежність між ефективністю діяльності органів Національної поліції та їх якісним і кількісним складом працівників; по-четверте, формування поліції нового зразка, потребує нових управлінських підходів і методів у формуванні її кадрової політики і в її реалізації; по-п'яте, соціальний захист поліцейських та їх сімей дуже впливає на популярність самої професії поліцейського; по-шосте, висока ефективність діяльності поліції впливає на рівень довіри громадян як до інституту, що дійсно здатний здійснювати охорону прав та свобод людини.

Література:

1. Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України: Концепція, Указ Президента Про Рішення Ради безпеки і оборони України від 14.03.2016 № 92/2016.
2. Про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції: Положення затверджене Міністерством внутрішніх справ України від 16.02.2016 р., № 105.
3. Про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: Положення затверджене Міністерством внутрішніх справ України від 24.12.2015 р. № 1625.
4. Про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Положення затверджене Міністерством внутрішніх справ України від 26.01.2016 р. № 50.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII., Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2015., № 40-41., ст.379.
6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016., № 4., ст.43.

УДК 342.7

СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ ЯК ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ

Лошихін О., д-р юрид. наук, проф., Заслуж. економіст України, проф. кафедри конституційного та міжнародного права

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Україна

Учасник конференції

Розглядаються деякі тенденції розвитку функцій сучасної держави та державності. Здійснюється аналіз сучасної державності як феномену, юридичної категорії та соціально-політичної реальності. Досліджуються сутність, функції та юридичний механізм реалізації завдань держави в контексті еволюції сучасної державності

Аналізуються теоретико-правові проблеми взаємодії між людиною, громадянським суспільством та державою в контексті еволюції сучасної державності, зокрема питання сутності державної влади та сучасної державності аналізуються через призму соціального призначення держави. Досліджуються принципи взаємодії людини та держави в умовах трансформації сучасної державності.

Виділено особливості еволюції сучасної державності в умовах становлення інститутів ринкової економіки, реалізації еко-гуманістичної доктрини держави та її соціального призначення. Показані особливості функціонування держави та модернізації механізму сучасної держави в контексті становлення громадянського суспільства.

Ключові слова: держава, державність, громадянське суспільство, еволюція державності. функції держави, соціальне призначення держави.

Certain trends in the development of the present-day state's functions and statehood are examined. The analysis of the present-day statehood as a phenomenon, a legal category and a social and political reality is performed. The essence, functions and legal mechanism of realization of the state's tasks in the context of evolution of the present-day statehood are investigated.

Theoretical and legal aspects of interaction between a person, a civil society and the state in the context of the present-day statehood's evolution is analyzed, specifically the subject of the essence of the state power and the modern-day statehood are analyzed from the perspective of the social role of the state. The principles of an interaction between a person and the state under the circumstances of the current statehood transformation are investigated.

The peculiarities of the present-day statehood evolution are highlighted in the context of the formation of market economy institutes, realization of the eco-humanistic doctrine of the state and its social and cultural roles. The peculiarities of the state's functioning and modernization of the present-day state mechanisms in the context of formation of the civil society are demonstrated.

Keywords: state, statehood, civil society, evolution of statehood, state's functions, social role of the state

Сучасний етап розвитку теорії та практики вітчизняного державотворення характеризується проголошенням та реалізацією доктрини соціально-правової та екологічної держави, функціонально орієнтованої на демократичний розвиток усіх суспільно-політичних, господарсько-економічних та соціально-культурних інститутів. При цьому основна мета стратегії і тактики державного будівництва полягає у координації та спрямуванні усіх дій суб'єктів публічної влади та громадянського суспільства на досягнення політичних, правових, економічних та соціальних цілей та цінностей, зафіксованих у конституції держави.

У цілому це є загальноєвропейською тенденцією функціонування суверенних держав. Водночас, на їх формування та розвиток у політичній та економічній сферах безсумнівний вплив мають інтеграційні процеси, які є найважливішим елементом сучасності. Під впливом інтеграційних тенденцій наш світ дедалі швидше рухається в напрямку створення глобальної економіки та інститутів глобального управління. Форми інтеграційних процесів характерні для сучасного світу різні: тимчасові союзи держав, спроби знайти регіональні відповіді на глобальні загрози шляхом гармонізації політики в окремих сферах міждержавної взаємодії тощо.

У вказаному контексті особливого значення набуває адекватне розуміння ролі, сутності, змісту, основних напрямів, видів, форм та засобів регулюючого впливу суверенної держави на розвиток та реформування найважливіших суспільних відносин, насамперед, у сферах захисту прав людини, безпосередньої демократії, організації та діяльності державної влади та місцевого самоврядування, адміністративно-територіального устрою, її ролі у та форм участі у міжнародних відносинах та глобальних міждержавних процесах тощо. При цьому слід усвідомлювати, що попри важливість та значення галузевого законодавчого регулювання, формування та діяльність усіх інститутів демократичної, правової, соціальної та екологічної держави знаходиться у безпосередній залежності від сутності та змісту норм конституції, ефективності їх реалізації та охорони.

Щодо сучасної України, то вона переживає серйозні потрясіння, пов'язані не лише з переходом вітчизняної державності від радянської (соціалістичної) епохи до правової, демократичної держави, яка передбачає розвинуте громадянське суспільство, місцеве самоврядування, гарантії прав людини, громадянина, територіальних громад, суспільства тощо. На сучасному етапі це, насамперед, стосується зовнішніх аспектів суверенітету держави, що найбільш виразно проявилось та актуалізувалося в умовах анексії Росією Автономної Республіки Крим та збройної агресії з боку Росії в окремих районах Донецької і Луганської областей, посилення сепаратистських тенденцій, просування проєктів так званої «Новоросії» та самопроголошення у 2014 р. терористичних квазідержавних утворень «Донецька народна республіка» та «Луганська народна республіка», інших дій та процесів, які посягають на засади конституційного ладу, порушують територіальну цілісність та недоторканість кордонів України.

За таких умов вкрай важливого значення набуває послідовне втілення конституційних завдань та цілей, пов'язаних із реалізацією соціально-правового й еко-гуманістичного характеру держави. Завдання створення демократичної, соціальної, правової, екологічної держави та формування громадянського суспільства у сучасному світі сьогодні обумовлює особливу увагу до всіх засобів правового регулювання, а формування суверенної державності об'єктивно вимагає якісних та змістовних змін в стані суспільних відносин та зв'язків у системі координат «людина – громадянське суспільство – держава».

Отже, у складних модернізаційних процесах запозичення, змішування, рецепції різноманітних політико-правових конструкцій та інституцій, постановка питання про специфіку генезису, функціонування та соціального призначення держави як центрального елементу сучасної державності повною мірою відповідає потребам суспільно-політичного розвитку та конституційного будівництва.

Слід констатувати, що дискусії юристів на рівні загальних, таких, що часто-густо претендують на усебічність й універсальність схем та теоретичних конструкцій, подекуди уходять в сторону від юридичної та політичної конкретики, не розкривають сутності, змісту та значення тих глобальних метаморфоз, які відбуваються у вітчизняному державно-правовому просторі та які переживає сучасна державність, як з позиції її організації, так і функціонування й перспективного розвитку.

Тим не менш, у доктрині сучасної державності тривають пошуки такого стану політичної та правової системи, за якого можливо подолати надмірно затягнуте у часі взаємне відчуження інститутів державної влади та громадянського суспільства, людини, соціуму та держави. Не викликає сумніву, що у політичній та правовій сферах має відбутися перехід на новий рівень розуміння специфіки сучасної державно-правової дійсності, а слід, і таких її елементів, як держава, її завдання, принципи, функції, механізми та, природно, й сама державність, яка й досі знаходиться у перехідному стані.

Слід зазначити, що концептуальне осмислення феномену державності, її сутності та змісту, сенсу та цінності, принципів устрою та механізмів ефективного функціонування, ролі та тенденцій розвитку є сьогодні одним із найбільш актуальних напрямів комплексного вивчення проблем публічної влади та держави, їх соціального призначення у суспільстві, його керованості, питань удосконалення правового, соціально-політичного, господарсько-економічного та духовно-культурного життя суб'єктів суспільно-політичних відносин у їх взаємозв'язках та взаємодіях.

Сучасна державність – поняття широке, багатоструктурне, яке складається з різних елементів, одним із яких є держава. При цьому державність і держава – поняття, яке не збігаються, їх не можна ототожнювати. Поняття «державність» у категоріальному апараті сучасної юридичної науки виконує ряд гносеологічних, онтологічних та аксіологічних функцій, які розкривають змістовну та формально-юридичну специфіку різних етапів цього процесу в напрямі формування суверенної держави та її інститутів.

Сучасна державність справедливо розглядається як комплексна інтегруюча категорія, яка відображає всю державно-політичну та соціально-правову організацію суспільства як цілісну дійсність, яка охоплює всю сукупність внутрішньоузгоджених, взаємопов'язаних та взаємозалежних, соціально різноманітних державно-політичних, правових (юридичних), адміністративних, суспільно-політичних, соціально-економічних, морально-етичних та інших (так чи інакше пов'язаних з державою та реалізацією її функцій) засобів (явищ), інститутів, взаємовідносин (взаємодій), контактів, зв'язків, взаємозалежностей, за допомогою яких та разом з якими державна влада здійснює регулятивно-організуючий, стабілізуючий, інте-

груючий та активізує вплив на суспільні відносини, поведінку людей, а громадяни мають можливість здійснювати через структури громадянського суспільства стримуючий, спрямовуючий, нормотворчий, організаційний, а також обмежуючий вплив на державу та державну владу.

За такого розуміння державності об'єктивно вимагають суттєвої корекції погляди та уявлення щодо функцій держави. Не виправдані надії на стрімке формування ринкових відносин та соціально-правової державності, приводять до усе більшого акцентування уваги на посиленні міцності держави й ефективності її діяльності в різних сферах. Ейфорія першого періоду переходу до ринку в пориві різкого заперечення планового впливу на економіку призвела до переоцінки можливостей ринку. З'ясувалося, що більшість суспільно значимих задач, у тому числі й підтримання ринкової свободи в конкурентних рамках, неможливо вирішити поза державним правовим механізмом. Будь-яка економічна система не може існувати і функціонувати ізольовано від інших сфер громадського життя і державно-політичних інститутів. За будь-якої ринкової моделі виникає питання щодо ролі держави в економіці, підставах і межах припустимого державного втручання до неї. Адже, як свідчить позитивний зарубіжний досвід, ефективний ринок не створюється сам собою, а є, зокрема, продуктом або результатом розумного законодавства, державної політики. Успіх ринкових реформ у вирішальній мірою залежить від державного управління.

В останні роки одним з найбільш дискусійних питань у наукових дослідженнях, пов'язаних з осмисленням сучасних тенденцій і перспектив суспільного розвитку, є майбутнє держави як інституту. Ще у минулому столітті із впевненістю можна було говорити про цілковиту адекватність тогочасним реаліям існуючих на той момент класичних держав-націй як визначальних територіальних одиниць політичної, економічної та культурної взаємодії між народами, основних форм соціальної єдності та узгодженості.

Проте нові реалії – формування єдиного світового ринку, вихід на авансцену світового політичного процесу могутніх транснаціональних структур, зростання глобального громадянського суспільства – зумовлюють необхідність появи та ствердження нових форм державності, які будуть відповідати ступеню транснаціоналізації сучасного світового політичного простору. Події останніх років дають підстави говорити про можливість швидкого поширення кризових явищ, революційних настроїв, своєрідний «експорт» нестабільності з однієї країни певного регіону до інших, стихійне або штучне «перетворення» цілих цивілізацій із непередбачуваними наслідками для світу в цілому.

Об'єктивні причини (на кшталт продовольчої кризи або її реальної, у тому числі військової, загрози) є лише «верхівкою айсбергу». Необхідно, в першу чергу, вказати на невміння реагувати на нові (і також на достатньо старі) глобальні виклики з боку безпосередньо держави як інституту в країнах, що розвиваються. Слід також зауважити, що державні інститути розвинутих країн можуть у будь-який момент виявитися безпорадними під час «зіткнення» з небаченими досі загрозами, що опосередковано доводиться масштабністю проявів світової кризи у багатьох країнах Західної Європи та в Європейському Союзі в цілому як у до певної міри наддержавній структурі.

Означені тенденції об'єктивно та закономірно відображаються на функціях держави, їх сутності, змісті, формах та методах здійснення, історичній ролі, соціальному призначенні тощо. Ми бачимо, що історичне призначення, яке, на думку більшості науковців є одним з невідмінних атрибутів функцій держави, тісно пов'язане із соціальним призначенням держави, яке визначає весь спектр напрямків діяльності держави, надаючи останнім деякі загальні основи. У зв'язку з цим функції держави доцільно розглядати як специфічні прояви, конкретні визначення соціального призначення держави у діяльності її органів.

Соціальне призначення держави – постійна та багато у чому дискусійна проблема філософської та юридичної наукової літератури. Насамперед питання про соціальне призначення держави заслуговує на увагу тому, що без такого аналізу неможливо дати більш-менш об'єктивну оцінку існування держави на усьому її багатовіковому шляху. Адже якщо б держава була б тільки «паразитом на тілі людства», навряд чи людство терпіло б її так довго та навряд чи з'явилися б такі поняття, як патріотизм, символи держави, захист від ворогів, внутрішня мобілізація народу, спрямована на збереження держави у критичні моменти її історії (приклад тому – мобілізація патріотичних зусиль народних мас щодо захисту держави навіть в умовах тоталітарного сталінського режиму під час фашистської агресії), тощо. Адже абсолютно очевидно, що держава нерідко здійснює заходи, які відповідають інтересам усього суспільства, усіх соціальних груп, усіх верств населення, наприклад, організація будівництва доріг, тобто налагодження шляхів сполучення, боротьба із стихійними лихами, охорона природи, забезпечення безперебійного зв'язку, підтримка громадського порядку, боротьба із злочинністю, підтримка науки, культури, мистецтва, охорони здоров'я тощо.

Даючи характеристику сучасній державі та її функціям, неможливо стверджувати, що вона має таке саме соціальне призначення, як і 200-300 років тому. Соціальна складова у процесі розвитку держави постійно зростає, особливо в епоху науково-технічного прогресу, формування інформаційного суспільства, глобалізації та міждержавної інтеграції.

Водночас варто відмітити наступний парадоксальний факт: у сучасних умовах, коли провідною тенденцією у правознавстві, політології та інших суспільних науках стає прагнення до конкретності, чіткості, змістовності висновків та рекомендацій, продовжує існувати абсолютно ірраціональна, безмістивна, позбавлена наукового змісту конструкція, що представляє соціальне призначення держави як кінцеву його мету. Необхідно усвідомлювати, що немає та не може бути у держави кінцевої мети, оскільки немає кінцевої точки існування суспільства, його розвитку. Може і має бути головна мета, яка характеризує історичну місію держави, її основне призначення, яке робить її незамінним та безумовно необхідним соціальним інститутом, але кінцевою мети немає та бути не може.

Таким чином, погоджуючись з тим, що соціальне призначення є іманентною ознакою держави та її функцій, вважаємо, що соціальне призначення сучасної держави полягає в її різноманітній, широкій діяльності, спрямованій на вирішення завдань, які витікають з необхідності нормального, безконфліктного існування та прогресивного розвитку суспільства. Сучасна держава – соціальний арбітр, орган вирішення загальних справ, організатор багатьох важливих заходів, без здійснення яких не може нормально функціонувати суспільство. Одне з перших місць належить у зв'язку з цим закріпленню та захисту прав людини, екологічній безпеці, технічному прогресу, здоров'ю нації, безконфліктному існуванню суспільства, забезпеченню належного прожиткового мінімуму людей, підтримці науки, культури, освіти, захисту материнства та дитинства.

У цьому аспекті категорії «соціальне призначення» та «функції держави» співвідносяться як телеологічна домінанта, орієнтир, аксіосфера існування держави та засоби, способи, механізми реалізації цього призначення, досягнення цілей розвитку суспільства. Якщо більш уважно розглянути співвідношення соціального призначення держави та її функцій, то, природно, виявляється: державні функції відображають відповідність даної держави своєму соціальному призначенню. Соціальне призначення є предметом віддзеркалення державних функцій, повноти, якості, ефективності їх реалізації. Тут є очевидним співвідношення того, що відображається та відображувача. Тому питання про те, яке з розглядуваних понять є більш широким, а яке більш вузьким, явно у даному випадку буде некоректним. Мова може йти лише про адекватність чи неадекватність відображення.

Категорія «функції держави» є настільки широкою, наскільки є широким завданням щодо забезпечення відповідності

держави своєму соціальному призначенню. Перша не може бути ширше другої. Вони у певному сенсі можуть вважатися адекватними, але у різних іпостасях. У них різні соціальні ролі, призначення, іпостасі. Соціальне призначення у цьому сенсі – мета (предмет відображення), а функції держави – засіб (відображувач).

Тут може бути відзначений і зворотній зв'язок. Точне, чітке, правильне, повністю відповідне дійсним потребам та інтересам суспільства визначення соціального призначення держави є своєрідним стимулом, каталізатором точного визначення каталогу функцій держави та налагодження ефективної роботи щодо їх виконання.

Таким чином, за якістю виконання функцій ми можемо говорити про рівень, ступінь відповідності (або невідповідності) держави своєму соціальному (так саме, як і еко-гуманістичному та економічному) призначенню, ефективності даного типу державності. Та, навпаки, точність визначення цілі (соціального призначення) може певною мірою служити показником якісного рівня функціональних можливостей держави, закладений у неї потенціал розвитку соціально-правової, демократичної та екологічної державності.

ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ ЦЕРКВИ НА ДЕРЖАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ РУСЬКИХ КНЯЗІВ У ЗОВНІШНІХ ВІДНОСИНАХ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Муляр Г.В., канд. істор. наук, викладач

Київський професійно-педагогічний коледж ім. А. Макаренка, Україна

Настюк А.А., канд. юрид. наук, доцент кафедри конституційного, адміністративного та господарського права

Академія праці, соціальних відносин і туризму, Україна

Учасники конференції

The Prince Askold was the first who made the attempt to introduce Christianity into Rus. During the reign of Igor the number of the Christians in Kievan Rus has grown. This is confirmed by the fact that while concluding an agreement citizens of Rus swore to Perun, Volos and Chist as well. The princess Olga also shared the Christian values and tried to introduce Christianity but it was her grandson who finally succeeded to integrate the citizens of Rus to the Christian family.

The article analyses important concerns of research of princely power activity during the reign of Volodymyr the Great. Having examined the activity of princely power the author concluded that the Prince's power was influenced by Byzantine church, which, in turn, was controlled by the Emperor. Thus, during the reign of Volodymyr the Great interrelation of church and princely power began to develop, and educational and social function of princely power was formed on the basis of these relations. The purpose of adoption of Christianity probably intersected with the desire of the Prince to take Byzantine Empire under control.

Thus, in order to integrate into the Christian world and to become its part, he fell into a trap. The Byzantine Empire kept a lid in controlling the election of the metropolitans of Kiev. The Russian church didn't allow the development of closer relations with Rome and first of all defended the Byzantine interests. At the same time we must admit that the spiritual values, implemented by the church, positively influenced development and formation of the Ukrainian nation.

Keywords: princely power, patriarch, metropolitan, bishop, Kievan Rus, emperor

Первая попытка крестить Русь была осуществлена еще князем Аскольдом. В период правления Игоря количество христиан в Киевской Руси росло. Подтверждением этого является то, что русы клялись при заключении договора не только Перуном и Велесом, но и Христом. Княгиня Ольга тоже разделяла христианские ценности и пыталась внедрять христианство, но именно ее внук Владимир смог окончательно и бесповоротно присоединить русов к христианской семье.

В статье освещаются важные проблемные вопросы исследования деятельности княжеской власти в период правления князя Владимира Великого. Исследовав деятельность княжеской власти, автор пришел к выводу, что она подвергалась воздействию Византийской церкви, которая в свою очередь контролировалась императором. В период правления Владимира стала выстраиваться взаимосвязь церкви и княжеской власти и на базе этих отношений сформировалась просветительская и социальная функция княжеской власти. Принятие христианства имело целью желание князя взять под контроль Византийскую империю.

Таким образом, князь, с целью интегрироваться в христианский мир и стать его частью, попал в ловушку. Византийская империя смогла удержать контроль по избранию киевских митрополитов. Русская церковь не позволяла наладить более тесные отношения с Римом и, в первую очередь, отстаивала византийские интересы. Вместе с тем, следует признать, что духовные ценности, которые были внедрены церковью, положительно повлияли на развитие и формирование украинской нации.

Ключевые слова: княжеская власть, патриарх, митрополит, епископ, Киевская Русь, император.

Текст. Перша відома спроба хрестити Русь за підтримки княжої влади була здійснена руським князем Аскольдом. Він поставив собі за мету впровадити християнство із Візантії. Ці події описуються в Никонівському літописі. За відомостями літописця, Аскольд, після поразки від візантійців, вирішив прийняти християнство і попросив, щоб вони направили на Русь архієрея для поширення там православ'я, на що візантійці погодилися. Спочатку князь намагався хрестити наближене до себе оточення, але з боку останніх виникло ір в зв'язку з небажанням прийняти нову релігійну доктрину. За літописом, конфлікт далось вирішити архієрею. Він здійснив диво, чим довізвичникам силу Бога. Його суть полягала в тому, що кинута в полум'я Біблія не згоріла. Після проведеного дива всі погодилися хреститися [1, с. 13].

Отже, при Аскольдові Візантії вперше вдалося проникнути на Русь легально і діяти за підтримки князівської влади. Для цього візантійці і користували християнську церкву. Самецерква могла поліпшити дипломатичні відносини між Руссю і Візантією та припинити напад Русі на північні провінції, і навіть на сам Константинополь. Слід зазначити, що після цих подій Аскольд більше не нападав на Візантію. Отже, початок введення християнства на Русі убезпечив Візантію від нападів з боку Русі.

За візантійсько-російським договором, за князя Ігоря, його представники при укладанні договору клялися не тільки на зброї, а й на хресті [2, с. 60].

У період князювання Ольги та відвідала Константинополь і прийняла там хрещення. Крім того, вона пропонувала своє мусинові Святославу також хреститися, але він відмовився. У науці існує дві точки зору що до місця хрещення Ольги. В

одних джерелах доводиться, що вона хрестилася в Києві напередодні своєї другої подорожі до Константинополя. Інші вчені доводять, що Ольга хрестилася в Константинополі [3, с. 111-112].

Після відвідин Ольгою Константинополя і особистої зустрічі з візантійським імператором її ставлення до Візантії погіршилося. Це призвело до того, що Ольга направила послів до германського імператора, для того, щоб той надіслав єпископа [4, с. 43].

Старший син князя Святослава, який успадкував владу на Русі, теж мав відносини з Римом. Під час його правління відбувся обмін послами. Відомості про ці події повідомляються в однієїнімецькій хроніці, а також і в Никонівському літописі під 977 р. Повідомляється, що в цьому році Русь прибули послы з Риму відпапи. П.П. Толочко припускає, що ці переговори стосувалися питань, пов'язаних з християнізацією Русі. Ще раніше, на думку автора, Ярополк провів переговори з Візантією але успіхи їх були незначні [4, с. 69].

У 988 р. Володимир атакує візантійське місто Корсунь, після чого одружується з візантійською принцесою і приймає християнство [5, с. 29-31].

Після цих подій Володимир повернувся до Києва і скинув владу волхвів, проголосивши православ'я єдиною релігією на Русі, і за допомогою війська змусив русі в хреститися.

А тепер дослідимо чи втручалася церква в державні справи Київської Русі? Відповідь на це питання ми можемо отримати, розглянувши події, які відбулися в 991 році. В цьому році до Володимира прибули послы від папи римського. Володимир прийняв їх з великою повагою і відправив до папи свого посла. На ці дії князя патріарх Константинополя написав йому лист, в якому засудив його ж дії в дипломатичних відносинах з Римом, зазначивши неправильність їх релігії і підступність Риму [6, с. 56].

Наступне втручання у внутрішні справи було здійснено в 996 році митрополитом Леонтієм, який послав до Володимира єпископів [1, с. 129]. «И сильно умножились разбои, и сказали епископы Владимиру: «Вот умножились разбойники; почему не казнишь их?». Он же ответил: «Боюсь греха». Они же сказали ему: «Ты поставлен Богом для наказания злым, а добрым на милость. Следует тебе казнить разбойников, но расследовав». Владимир же отверг выры и начал казнить разбойников, и сказали епископы и старцы: «Войн много у нас; если бы была у нас вира, то пошла бы она на оружие и на коней». И сказал Владимир: «Пусть так». И жил Владимир по заветам отца и деда» [7, с. 95].

Отже, митрополит піддав критиці судову діяльність князя у зв'язку з тим, щовінберезізлочинцівгроші і карає їх штрафом. Цікаво, що коли князь погодився на цю пропозицію, то з часом знову ж єпископи і старці запропонували повернути штрафи назад і князь знову погодився.

Є підстави вважати, що на той момент скарбниці Володимира була порожня, тому, ймовірно, він і ввів штрафи за тяжкі злочини, щоб швидко її поповнити, але відразу відчував тиск з боку церкви. А куди поділося срібло?

«И построив церковь ученил праздник великий; сварил 300 горшков меда, зозвал бояр, посадников, старійшин от всех городов и народам ножество. Притом раздал убогим 300 гривень. И празновали 8 дней, Возвратился В Киев ко Успенню пресвятой Богородицы, августа 15, и тут сотворил праздник, бодем тутого созывая людей; христиане ж радувались душой и телом». Можливо ці акції мали не системний характер? «И так вот каждый год празновал, ибо был весь мамилосерд» [6, с. 60-61].

Цікаво, а звідки князь приймав ці чудові по своїй безкорисливості і утопічності, як для того часу, ідеї. «И прилежал для познания закона Божия почаству слушать писание святое и учение святых отців, наставляющее юагонравию, справедливости и милости, омел всегда в паматип слова Господа: «Блаженны милостиве, поскольку помилованы будут». І ще: «Продай имене твое и раздай нищим». Повелел всякому нищему и убогому приходит на надвормой и брать потребную пишу и питье, а от казначеев (в вырыкам) раздавать деньги (шкуроу) по усмотрению». Видев же, что многие убогие из-за старости и дряхлости не когут в дом его приходит, велел построят подходящие телеги и, накладывая хлеба, мяса, рыбы, овощей, различных и мед в бочках, а в других квас, возить по граду и раздавать таковым, которые не когут ходить. Сие творил кардую седмицу, в субботы, в воскресень же после ослушания литургии делал пиры в доме своем боярам и всем ближним и знатным людям, что делалось и без него, корда отлучался в иные грады или села. Приготовляли на то множество от мяса скота, рыб, пива, вина, меда и все веселились» [6, с. 60]. Виходить, князь роздавав велику кількість ресурсів на підтримку жебраків і убогих. Не забував він і про вищі і середні верстви населення.

Цікаво, якби новгородці, чернігівці, жителі цього руського містечка, полотчани і інші платники, прибувши до Києва, бачили куди князь діває княжу казну і на що він витрачає гроші, їм би сподобалися ці нововведення? Але, можливо, ці витрати були непомітні для князівської скарбниці? «А оскільки Володимир срібло, що не зберігаючи, роздав на церкви, війнству і вбогим, апосуд і ложки на столі своєму мав бодем від дерева сумно то стало всім його вельможам, і почали за дерев'яні ложки нарікати». З цього повідомлення можна прийти до висновку, що через соціальну політику князя скарбниці перебувала в тяжкому становищі. Для об'єктивності слід зазначити, що на срібні ложки в князя ще знайшлися кошти. А як князь пояснював свої дії: «Сріблом і златом (марно лежачим) не можу прятелелей купити і війська знайти, а війнством сищу срібло і злато, як дід і батько мій воском злато і срібло придбали». Отже, зі слів Володимира ми можемо подумати, що він шукав союзників серед жебраків, убогих і церковників, які розповідали йому: «Блаженні милостиві, бо помиловані вони будуть». І ще: «Продай добра свої та й убогим роздай». Цікаво, яку мету ставили перед собою священики, коли вмовляли князя роздати гроші бідним [6, с. 60-61]?

Дії князя схожі на безумство, адже ні жебраки, ні убогі і церква не врятувала б його від ворогів. Церква не могла стати сильним союзником для Володимира, так як християнство тільки було введено на Русі. Більшість жителів країни ще не були хрещені або неширо вірили в Бога. У союзі з Володимиром церква на даному етапі могла тільки просити, а аж ніяк не надавати допомогу.

Володимир Великий вказав, що він добуде золото і срібло, так як це зробили його дід і батько. Але його дід Ігор і батько Святослав добули свої багатства у війні проти Візантії. У 1000 році Володимир йде на болгар і захоплює Переяславець [6, с. 63]. Слід згадати, що Візантійська імперія вважала Болгарію своєю сферою впливу. Війна Візантії з князем Святославом відбулася якраз через те, що він захопив Болгарію, яка була чудовим плацдармом для вторгнення на балканські території Візантійської держави. Але поки князь Володимир перебував в Болгарії, печеніги напали на Русь і він був змушений повернутися додому. Така ж ситуація склалася і з батьком Володимира - князем Святославом [2, с. 24]. Володимир не вперше вторгався у Болгарію. Свого часу він відмовився від її окупації. Чому ж він знову прийшов в ці землі? Можливо питання в тому, що змінився його статус. Перший раз він прибув як язичницький князь варварської країни, а другий раз - як християнський Великий Князь і чоловік візантійської принцеси. І чи не Константинополь був кінцевою метою його походу? У 1000 році Володимир, можливо, хотів розпочати будівництво нової імперії, яка включала б у себе Русь і Візантію - «Новий Рим». Але удар печенігів зруйнував усі плани князя. Але чому князь не реалізував свій план пізніше? 1001 рік - війна з пече-

нігами, 1004 рік - вторгнення печенігів, а в 1011 році померла Анна, княгиня Володимира. У 1015 році Борис йде на печенігів [8, с. 274-275].

Отже, постійна загроза з боку вторгнення печенігів і смерть княгині Анни не дали можливість реалізувати князю свою амбітну комбінацію. Цікаво те, що в цей час імператор Василь Другий Болгаробоець вів запеклу війну з болгарями.

Переглянувши хронологію приходу до влади митрополитів на Русі, ми звернули увагу на національність і ким вони були посвячені. Картина, яку ми побачили, не може не вражати: з 23 митрополитів київських тільки двоє були русами, походження двох було невідоме і 19 були іноземцями. З них - 21 кандидатура була затверджена і прибула від константинопольських патріархів, що пояснює, чому на Русі за поодинокими винятками, митрополити були іноземці. Цікавий і той факт, що обидва митрополита, які за національністю були русами, висунуті саме руськими князями [9, с. 79-96].

З вище викладеного приходимо до висновку, що руська православна церква контролювалася не з Києва, а з Константинополя, хоча і на Русі деякі князі намагалися протистояти їй через призначення ними руських митрополитів. Прийняття християнства Руссю дало можливість Візантійській імперії через церковні інституції впливати на державну політику руських князів. Втручання в діяльність княжої влади, призвело до її ослаблення. Тільки підкорення Візантії Володимиром і взяття церкви під свій повний контроль могло виправдати амбітні плани Володимира. Позитивний вплив церкви проглядається у формуванні соціальних функцій князівської влади, виробленню головних європейських цінностей, які тримаються на християнській ідеології, а саме - сильний має подбати про слабого та співчуття до страждущих.

Література:

1. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Патриаршая или Никоновская летопись. – Репринт. – М., Наука, 1965. - Т. 9, 10. – 256 с.
2. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Типографическая летопись. – Спб., 2-я Государственная типография. Галерная 1, 1921., Т. 24.–272 с.
3. Карамзин Н.М. История Государства Російського., Н.М. Карамзин.– М., Наука, 1989. - Т.1. – 416 с.
4. Толочко П.П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории., Пётр Петрович Толочко. – К., Наукова думка, 1987. – 250с.
5. Прошин Г. Как Была крещена Русь., Г. Прошин. – И., Издательство полетической литературы, 1989.– 320 с.
6. Татищев В.Н. История Российская., В.Н. Татищев. – Т. 2: Єрмак. – М., 2005. – 735с.
7. Полное Собрание Русскихъ Летописей. Лаврентьевская летопись. – СПб., Археографическая комиссия, 1846., Т. 1. – 267 с.
8. Войнович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти., Л.В. Войнович. – Біла Церква., Видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 782 с.
9. Болховітінов М. Вибрані праці з історії Києва., М. Болховітінов.– К., Либідь, 1995.– 488 с.

БЕЗАХИСНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ, ЯК РЕЗУЛЬТАТ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ / БЕЗЗАЩИТНОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ БОГАТСТВО УКРАИНЫ, КАК РЕЗУЛЬТАТ РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ / DEFENCELESS NATIONAL WEALTH OF UKRAINE, AS A RESULT THE PUBLIC AUTHORITIES' REFORMING

Муляр Г.В., канд. істор. наук, викладач
Київський професійно-педагогічний коледж ім. А. Макаренка, Україна
Шуст Г.П. здобувач
Київський університет права, Україна

Учасники конференції

Дана стаття присвячена питанням реформування системи органів, що мають повноваження у сфері охорони земельних ресурсів та змін, які відбулися в їх повноваженнях.

Ключові слова: земля, земельні ресурси, охорона земель, державні органи, органи управління, спеціально уповноважений орган з питань земельних ресурсів, органи внутрішніх справ, органи прокуратури.

В статті розглядається питання реформування системи органів, що мають повноваження в сфері охорони земельних ресурсів та зміни в їх повноваженнях.

Ключевые слова: земля, земельные ресурсы, охрана земель, государственные органы, органы управления, специально уполномоченный орган в вопросах земельных ресурсов, органы внутренних дел, органы прокуратуры.

In the process of the state development as a result of changes that take place in public relations, there may be a need for reforms and adjustment of the activity of state bodies, as a result of which the system and powers of state bodies may change. This article deals with the issues of reforming the system of bodies with powers in the field of land resources protection and the changes that took place within the powers of these bodies. The changes that took place in the system of governing bodies and law enforcement bodies and the impact of these changes on the protection of land resources are considered. The chronology of transformations of the specially authorized body on land resources has been specified and an analysis of the changes that took place in the authority and subordination has been made. It was compared the powers of militia and police in the field of land resources protection. The impact of the new Law «On the Prosecutor's Office» on the powers of the prosecutor's offices in the field of land protection is analyzed. It is concluded that the most of changes in the system of state bodies that have powers in the field of land protection have led to the abolition or simplification of a number of powers of these bodies or, in general, to the elimination of certain bodies, which may adversely affect the protection of land resources.

Keywords: land, land resources, land protection, state bodies, administrative bodies, specially authorized body on land resources, bodies of internal affairs, prosecutor's offices.

Земля є невід'ємним та незамінним базисом розвитку сільського господарства та промисловості, існування держави та людства загалом. Земля є елементом, що сполучає всі складові екосистеми, впливаючи на неї та на все довкілля. Такі властивості землі потребують закріплення за нею особливого правового статусу. Саме тому, в статті 14 Конституції України, земля

проголошена національним багатством, яке перебуває під особливою охороною держави [1]. Поняття «земля» та «земельні ресурси» в даній статті співвідносяться як загальне (земля) та особливе (земельні ресурси).

Відповідно до ст. 162 Земельного кодексу України (далі ЗК України) охорона земель являє собою систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, які спрямовані на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню земель сільськогосподарського призначення і лісогосподарського призначення, захист від шкідливого антропогенного впливу, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності земель сільськогосподарського призначення, забезпечення особливого режиму використання земель оздоровчого, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення [2]. Майже аналогічні визначення містяться в Законах України «Про охорону земель» та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [3; 4].

Охорону земель можна розглядати, як систему відносин регулятивного характеру, які мають за мету забезпечити збереження земельних ресурсів, їх раціональне, бережливе та ефективне використання. Охорона земельних ресурсів передбачає втілення в сукупності різноманітних заходів, які реалізуються через державно-владний вплив, який спрямований на поведінку учасників земельних відносин. Ці дії реалізуються відповідними державними органами, які здійснюють функції управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів та є складовими системи державного регулювання. Тому правову охорону земельних ресурсів також слід розглядати крізь призму діяльності державних органів, які відповідно до характеру здійснюваних ними повноважень можна об'єднати в такі групи: органи, які реалізують законодавчий напрямок (Верховна Рада України та органи місцевого самоврядування); органи, які реалізують виконавчо-розпорядчий напрямок (органи виконавчої влади); органи, які реалізують правоохоронний напрямок (правоохоронні органи та органи, які уповноважені вирішувати земельні спори).

З розвитком суспільних відносин виникає потреба в проведенні реформ в окремих сферах життєдіяльності держави. В Україні було проведено ряд реформ, в рамках яких відбулися зміни в системі органів на які виконують функції охорони та захисту земельних ресурсів. Найбільші зміни відбувалися в системі та в повноваженнях правоохоронних органів та органів виконавчої влади.

В системі органів виконавчої влади, що мають повноваження у сфері охорони земель, розрізняють: органи загальної, міжгалузевої (здійснюють державне управління в сфері раціонального використання та охорони земельних ресурсів у комплексі з іншими всіма природними ресурсами), галузевої (здійснюють повноваження у певній галузі, і до відання яких належить відповідна частина земельного фонду, що не залежить від територіального розміщення земель) компетенції та спеціально уповноважений орган з питань земельних ресурсів.

Слід зазначити, що саме спеціально уповноважених орган з питань земельних ресурсів за всю історію свого існування зазнав найбільшої кількості перетворень (реорганізацій), в результаті яких не всі зміни позитивно впливали на відносини у сфері охорони земель, оскільки з кожним таким перетворенням змінювалися і спрощувалися його повноваження, змінювалися органи його підпорядкування, а функції у сфері охорони земельних ресурсів взагалі відійшли на задній план.

Першим спеціально уповноваженим органом з питань земельних ресурсів (в ЗК України – це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин) був Державний комітет України по земельних ресурсах (далі – Держкомзем), створений у 1996 році Указом Президента України [5].

У 2007 році за рішенням Уряду України Держкомзем було реорганізовано у Державне агентство земельних ресурсів України (далі – Держземагентство) [6]. Визначені в положенні повноваження Держземагентства не відповідали вимогам чинного, на той час, законодавства та були дуже обмеженими, тому в 2008 році Уряд прийняв нове Положення, при цьому змінивши назву органу на Державний комітет України із земельних ресурсів [7].

Наприкінці 2010 року Держкомзем знову було реорганізовано у Держземагентство, правове становище якого визначалося Указом Президента України № 445 від 08.04.2011 року [8]. Останнє перетворення відбулося в 2014 році – Держземагентство було реорганізовано у Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру (далі – Держгеокадастр).

Отже, перше, що відрізняється в правовому становищі цих органи так це їх підпорядкування: Держкомзем з самого початку підпорядковувався Міністерству охорони навколишнього природного середовища (згодом норма про це була видалена з Положення про Держкомзем), Держземагентство вже підпорядковувалося Міністерству аграрної політики та продовольства, а Держгеокадастр підпорядковується Міністру регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства.

Другою відмінністю є функції, які покладалася на дані органи та пріоритетність напрямків їх діяльності: Держгеокадастр – реалізує державну політику у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності та земельних відносин, а також у сфері Державного земельного кадастру, в той час Держземагентство реалізувало державну політику у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, а Держкомзем забезпечувало реалізацію державної політики та управління у сфері регулювання земельних відносин, використання, відтворення, охорони та проведення моніторингу земель, ведення державного земельного кадастру, провадження топографо-геодезичної та картографічної діяльності, а також міжгалузеву координацію та державне регулювання у сфері встановлення меж області, району, міста, району в місті, села, селища.

І хоча на перший погляд функції та напрямки діяльності не дуже то і змінилися, але якщо розглянути їх крізь призму основних завдань, які покладалася на дані органи, то різниця помітна. Так, наприклад основні завдання Держземагентства окреслюються лише двома пунктами (реалізація державної політики у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності та внесення Міністрові пропозицій щодо формування державної політики у сферах віднесених до його відання), в той час коли завдання Держкомзему складалася з десяти пунктів, серед яких були і завдання в сфері охорони земель [7; 8]. Основні завдання Держгеокадастру майже ідентичні з основними завданнями Держземагентства, лише з деякими відмінностями: а) на перший план виходить сфера топографо-геодезичної та картографічної діяльності, а вже потім сфера земельних відносин; б) окремо виділено, як завдання, надання адміністративних послуг у сферах віднесених до його відання; в) окремо виділена сфера Державного земельного кадастру [9].

Що стосується повноважень, то більш чітко та деталізовано були розписані повноваження Держземкомзему, які спрямовувалися на сприяння розвитку та проведення земельної реформи в державі (про завершення, якої ще не слід говорити), в той час як повноваження Держземагентства були спрямовані більше на організацію земельних торгів. А серед повноважень Держгеокадастру на перше місце виходять ті, що пов'язані з картографічною та топографо-геодезичною діяльністю. Серед повноважень Держгеокадастру та Держземагентства в Положеннях про них вже не згадується про їх можливість розглядати справи про адміністративні правопорушення та накладати адміністративні стягнення. Проте така можливість була чітко закріплена за Держкомземом.

Також особливістю Держкомзему було те, що він свої повноваження щодо здійснення державного контролю за використанням та охороною земель здійснював через Державну інспекцію з контролю за використанням та охороною земель (далі – Держземінспекція) та її територіальні органи. Інспектори Держземінспекції були наділені розпорядчо-владними повноваженнями, серед яких

була можливість застосовувати окремі заходи адміністративного примусу, що спрямовувалися на забезпечення охорони земельних ресурсів, попередження та припинення правопорушення в даній сфері, а також притягнення винних осіб до відповідальності.

Держземінспекція була створена у грудні 2002 року як урядовий орган державного управління. У 2009 році Кабінет Міністрів України своєю постановою ліквідував її як окремий орган та включив її як підрозділ у структуру Держкомзему. В червні 2010 року Уряд затвердив Положення про Держземінспекцію і зазначив, що вона є урядовим органом, що діє у складі Держкомзему та підпорядковується йому [11]. Але в листопаді того ж року своєю постановою Уряд знову ліквідував Держземінспекцію, при цьому зобов'язав Держкомзем забезпечити здійснення державного контролю за використанням і охороною земель.

На сьогодні схожі повноваження мають інспектори Державної екологічної інспекції (далі – Держекоінспекція), основними завданнями, якої є реалізація державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів та внесення відповідному Міністрові пропозицій щодо формування державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у даній сфері. Держекоінспекція є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Урядом через Міністра екології та природних ресурсів України. Держекоінспекція також володіє владно-розпорядчими повноваженнями, проте в Положенні про неї такі повноваження як: а) давати обов'язкові для виконання вказівки (приписи) з питань використання та охорони земель і дотримання вимог земельного законодавства та б) складати акти перевірок, протоколи про адміністративні правопорушення у сфері використання та охорони земель і дотримання вимог земельного законодавства, а також розглядати справи про адміністративні правопорушення в даній сфері (якими були наділені інспектори Держземінспекції) вже не значаться [11].

В системі органів, що здійснюють управлінські функції в сфері охорони земельних ресурсів була і Державна інспекція сільськогосподарства України (далі Держсільгоспінспекція), яка визначалася як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі та була наділена повноваженнями організувати та здійснювати державний нагляд (контроль) за додержанням земельного законодавства, використанням та охороною земель, незалежно від їх категорії та форми власності. Але в 2014 році Уряд прийняв рішення про ліквідацію такої інспекції, поклавши її функції із здійснення державного нагляду (контролю) в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій та форм власності, а також родючості ґрунтів на Державну екологічну інспекцію.

Безпосереднім гарантом охорони земельних ресурсів до недавнього часу були органи внутрішніх справ та органи прокуратури, одним із завдань яких було забезпечення законності і правопорядку у сфері навколишнього природного середовища, а відтак і земельних ресурсів, як його складової. Проте реформаційні зміни, що відбуваються в Україні, торкнулися і органів прокуратури і системи органів внутрішніх справ, що з однієї сторони є позитивним явищем, оскільки вже давно назріла потреба поліпшення їх роботи, але з іншого боку, такі зміни породили ситуацію, яка тільки погіршила стан у сфері охорони земельних ресурсів України.

Найважливішою складовою органів внутрішніх справ до реформи була міліція, на зміну їй прийшла Національна поліція. Але якщо проаналізувати визначення обох органів, які дані в законодавстві ми можемо побачити, що об'єкти на які спрямована їх діяльність різняться.

Так, міліція визначалася як державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси держави і суспільства від протиправних дій [12]. Національна поліція (далі – поліція) же ж визначається як центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [13]. Отже, як бачимо захист природного середовища вже не визначається як об'єкт охорони нової поліції.

Оскільки у законодавстві прямо вказувалося, що міліція здійснювала захист природного середовища, то її правова діяльність в сфері охорони земельних ресурсів полягала у виконанні нею природоохоронних функцій, як в цілому, так і функцій щодо охорони і земельних ресурсів, зокрема. Слід зазначити, що охорону навколишнього природного середовища, в тому числі і земельних ресурсів, міліція здійснювала на тому ж рівні, що і охорону громадського порядку.

Ще одним досить важливим органом у системі органів, що здійснюють охорону земельних ресурсів в Україні є прокуратура, реформування якої відбулося у 2015 році, коли набрав чинності новий Закон «Про прокуратуру», відповідно до якого органи прокуратури втратили частину своїх контрольно-наглядових функцій, що на нашу думку негативно позначилося на розвитку відносин у сфері охорони земельних відносин.

Так, до моменту реформування одним із напрямків роботи органів прокуратури був нагляд за додержанням та застосуванням законів у сфері охорони навколишнього природного середовища, в тому числі і земельних ресурсів, як його складової [14], проте з прийняттям нового Закону органи прокуратури втратили цей предмет прокурорського нагляду [15].

Також колишній Закон передбачав можливість у разі потреби у системі прокуратури, як її складову частину, створювати спеціалізовані прокуратури. Тому, свого часу було створено систему спеціалізованих прокуратур саме з нагляду за додержанням законів у природоохоронній сфері (в тому числі і у сфері використання та охорони земельних ресурсів) та Дніпровську екологічну прокуратуру. Проте, з прийняттям нового Закону «Про прокуратуру» всі спеціалізовані (природоохоронні) прокуратури були ліквідовані, а їх функції у сфері використання та охорони земельних ресурсів були передані територіальним прокуратурам та обмежені лише представницькими повноваженнями. Такі зміни в системі та повноваженнях органів прокуратури матимуть негативні наслідки, оскільки територіальні прокуратури не розглядають охорону земельних ресурсів, як пріоритетний напрямок своєї діяльності, тим паче, що їх повноваження в цьому питанні обмежені представницькою функцією.

Отже, зрозуміло, що в процесі життєдіяльності держави і розвитку суспільних відносин, виникає потреба в проведенні реформ для вдосконалення регулювання суспільних відносин і сфера охорони земель не стала винятком. Хоча всі зміни в системі державних органів здійснюються з метою покращення та перетворення існуючої управлінської системи на дієвий механізм забезпечення соціального та економічного розвитку держави, проте варто пам'ятати, що постійні перетворення одного органу в інший, постійна передача функцій від одного органу до іншого, по суті проблеми не вирішує та не має жодного позитивного впливу на життєдіяльність і розвиток держави, а навпаки призводить до того, що в гонитві уникнення дублювання повноважень ці самі повноваження можуть спрощуватися і взагалі губитися. Це яскраво видно на прикладі постійних перетворень спеціально уповноваженого органу з питань земельних ресурсів та правоохоронних органів.

Також зміни в системі державних органів зумовлені і амбіціями владних сил, які намагаються таким чином згрупувати в своїх руках усі сфери державного управління, що звісно не має позитивних наслідків.

Як бачимо, наслідками проведених в Україні реформаційних змін в системі органів, які мають повноваження в сфері земельних відносин, призвели до того, що ці самі землі, не дивлячись на те, що вона проголошена національним багатством країни, по суті, залишилися без охорони та захисту. Тому реформуючі органи державної влади потрібно пам'ятати, що головне не кількість, а якість.

Література:

1. Конституція України., Відомості Верховної Ради України. – 1996 [Електронний ресурс].,Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96>
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
3. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 № 962-IV: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/962-15>
4. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 № 963-IV: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-15>
5. Про створення єдиної системи державних органів земельних ресурсів: Указ Президента України від 06.01.1996 № 34/96: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/34/96>
6. Про реорганізацію Державного комітету України по земельних ресурсах: Постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 № 69: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/69-2007-%D0%BF>
7. Про затвердження Положення про Державний комітет України із земельних ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2008 № 224: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/224-2008-%D0%BF>
8. Про Державне агентство земельних ресурсів України; Указ Президента України від 08.04.2011 № 445/2011: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/445/2011>
9. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: Постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2015 № 15: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-%D0%BF>
10. Про утворення Державної інспекції з контролю за використанням та охороною земель: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2010 № 477: [Електронний ресурс].,Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/477-2010-%D0%BF>
11. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: Указ Президента України від 13.04.2011 № 454: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/454/2011>
12. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 № 565-XII: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/565-12>
13. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
14. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 № 1789-XII: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
15. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697- VII: [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

УДК 347.961: 347.65:347.77/.78 (477)

НОТАРИАЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО НАСЛЕДОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ПРАВ / NOTARY PROCEEDING OF THE SUCCESSION OF INTELLECTUAL RIGHTS

Пинчук Н., канд. юрид. наук, частный нотариус
Украина

Участник конференции

В статье рассмотрены материально-правовой и процессуально-правовой подход к наследованию интеллектуальных прав. Определены проблемные вопросы наследования интеллектуальных прав, в частности составления завещания в отношении интеллектуальных прав; наследования части имущественных прав на объекты интеллектуальной собственности; имущественных прав, заверенных в иностранном государстве. Нотариальное производство наследования прав интеллектуальной собственности предложено условно разделить на такие три стадии: подготовительная, оформления наследственных прав, выдачи свидетельства о наследстве.

Ключевые слова: наследство, интеллектуальная собственность, нотариус, творец, наследодатель, имущественные права, производство.

The author of the article has studied the material and legal, procedural and legal approach to the succession of intellectual rights. The author has defined the problematic issues of the succession of intellectual rights, in particular, the conclusion of a will in the relationship of intellectual rights; succession of a part of property rights to objects of intellectual property; property rights, certified in a foreign country. Notary proceeding of the succession of intellectual property rights has been suggested to divide conditionally into three stages: preparatory, registration of succession rights, issuing a certificate of the succession.

Keywords: succession, intellectual property, notary, creator, testator, property rights, proceeding.

Постановка проблемы. Нотариальное производство наследования интеллектуальных прав имеет комплексную проблематику, обусловленную двумя аспектами. Материально-правовой аспект связан с возможностью перехода прав на объект интеллектуальной собственности (интеллектуальных правах) от творца к наследникам. Процессуально-правовая проблематика базируется на особенностях нотариального оформления наследства, в состав которого входят интеллектуальные права. На практике открытие наследственного дела, при производстве которого обнаруживаются интеллектуальные права, требует необходимых знаний в сфере интеллектуальной собственности, в частности процедуры подтверждения данных прав и возможности их перехода к наследникам. Для науки данная тематика представляет интерес в силу того, что права, связанные с личностью автора, переходят в исключительное, временное владение наследников, и характеристика этих прав все еще требует изучения.

Состояние исследования. Природа наследования интеллектуальных прав вызывает интерес у многих исследователей интеллектуальной собственности. А.М. Поставару подчеркивает, что при наследовании должна учитываться двойственная

природа интеллектуальной собственности; связь автора и его наследников; исключительное и временное наследование прав; наличие в момент наследования регистрации прав [1]. Одной из проблемных сторон наследования, с точки зрения материального права, является возможность перехода ряда прав субъективного материального характера от автора к наследникам. Например, спорным является вопрос о публикации произведений, в частности количества экземпляров, издательстве и т.д. Этот вопрос более сложен чем просто переход материальных прав, т.к. любая публикация, это расширение сферы воздействия объекта интеллектуального труда на общество, и можно ли это расширение рассматривать как вторжение в неимущественные права наследодателя. Или же иной аспект: может ли творец объекта интеллектуальной собственности в завещании запретить публикацию собственного произведения или распространение изобретения? В этом проявляется философский подход к интеллектуальной собственности, отраженный Джастином Хьюзом, и определяющий конкуренцию в интеллектуальной собственности категорий: человек/личность – труд – собственность [2]. Если рассматривать объект интеллектуальной собственности через привязку к личности творца, его субъективных особенностей и решений по определению дальнейшей судьбы объекта, то наследование интеллектуальных прав может вызывать, на уровне философско-правового понимания правовых явлений, определенный спор. Однако несмотря на сложности в философско-правовом понимании прав интеллектуальной собственности, в частности их наследования, процедура наследования интеллектуальных прав имеет в основе императивность правового регулирования.

Цель статьи – определить материально-правовой и процессуально-правовой подходы к наследованию интеллектуальных прав, выявить существующие научно-практические проблемы, возникающие при наследовании интеллектуальных прав, и предложить пути их преодоления.

Для нотариального производства наследования интеллектуальной собственности характерен императивный метод. Его применение обусловлено тем, что нотариус при осуществлении нотариальных действий в сфере наследования, практически не имеет самостоятельного выбора в форме осуществления действий. Это обусловлено построением национального украинского законодательства, имеющего четкую привязку действий нотариусов к Порядку осуществления нотариальных действий нотариусами Украины, утвержденных приказом Министерства юстиции Украины от 22.02.2012 г. № 296/5 [3]. Проявление императивного метода при оформлении наследования интеллектуальных прав связано с тем, что нотариус обязан осуществить ряд процессуальных действий в сфере наследственного производства. И он, как субъект процессуальных действий, не может осуществлять действий, неустановленных законом. В этом частично просматривается ограничение возможностей по нотариальному оформлению интеллектуальных прав.

Изложение основного материала. Наследование прав интеллектуальной собственности осуществляется как по завещанию, так и по закону. В случае наследования по завещанию к наследнику переходят права и обязанности, которые принадлежат завещателю на момент составления завещания, а также те, которые могут ему принадлежать в будущем. Таким образом, по завещанию творец может передать права в наследство на произведения, которые могут быть созданы в будущем (после составления завещания, но до смерти завещателя), а также на произведения, которые еще не опубликованы или требуют регистрации права путем подачи заявки для оформления прав интеллектуальной собственности. В случае наследования по закону к наследнику переходят все права и обязанности, принадлежавшие наследодателю (субъекту авторского права и смежных прав) на момент открытия наследства и не прекратились вследствие его смерти. Согласно ст. 1218 Гражданского кодекса Украины (далее – ГК) в состав наследства входят все права и обязанности, принадлежавшие наследодателю на момент открытия наследства и не прекратились вследствие его смерти [4]. Таким образом, нотариальное производство наследования интеллектуальных прав может подразделяться на две группы: оформление завещания, в состав которого могут входить интеллектуальные права и производство по наследственному делу, в состав которого входят интеллектуальные права.

Нотариальное производство по оформлению завещания, в состав которого входят наследственные права, имеет свою особенность, связанную с характеристиками интеллектуальных прав. Например, в отношении авторских прав необходимо учитывать, что наследование авторских прав на литературное произведение осуществляет расщепление авторских прав, которые существовали в единой системе личных неимущественных и имущественных прав. Первая группа прав не имеет срока существования и не переходит в наследство, она удостоверяет право на имя автора, право на авторство. Вторая группа прав – это имущественные права. Они переходят по наследству и действуют 70 лет после смерти автора. Следовательно, нотариус в случае обнаружения в наследственной массе авторских прав должен установить такие факты: наличие или отсутствие псевдонима, или анонимности автора; наличие соавторов на все или отдельные литературные произведения, на которые переходят имущественные права в наследство; дату первой публикации литературного произведения [5]. Для объектов патентного права необходимо установить: вид патента, его действительность, наличие совладельцев патента, срок действия патентных прав, наличие неподанных заявок на получение патента.

В зависимости от институции объекта интеллектуальной собственности (авторское, смежное право; патентное право; индивидуализация участников гражданского оборота; нетрадиционные объекты) нотариус должен установить ряд значимых юридических фактов. К ним следует отнести: установление факта создания соответствующего объекта; наличие регистрации прав на соответствующий объект; сроки правовой охраны (дата возникновения и дата прекращения срока); стадия установления правовой охраны. Кроме того, в соответствии с п. 2.7 главы 3 Порядка осуществления нотариальных действий нотариусами Украины в завещание может быть включено распоряжения неимущественного характера [3]. Данное положение может быть применено к правам интеллектуальной собственности. Обратим внимание, что указанная норма раскрывает перечень таких распоряжений: определение места и формы осуществления ритуала захоронения завещателя, желание назначить опеку над несовершеннолетним, выполнение действий, направленных на осуществление определенной общественно полезной цели и т.д. Незакрытое построение нормы позволяет нотариусам распространить ее и на случаи составления завещания в отношении интеллектуальных прав. Применение нотариусам указанной нормы на интеллектуальные права возможно в силу того, что в наследственном праве существует конкуренция императивности и диспозитивности в сфере нотариального производства. Диспозитивный метод позволяет использовать незакрытые нормы для формирования локального регулирования правоотношений.

При составлении завещания нотариус не может вторгаться в сферу распоряжений наследодателя, так как он только удостоверяет завещание. Он обязан проверять не содержит ли завещание распоряжений, противоречащих требованиям законодательства. Исходя из этого не вторжение в сферу распоряжения наследодателя сопровождается консультациями возможной формы изложения воли завещателя, в частности, чтобы распоряжение завещателя не вызвало неясностей или споров после открытия наследства. Это касается и завещательной формы в отношении интеллектуальных прав. Так необходимо предусмотреть переход исключительно имущественных прав на объект интеллектуальной собственности. По наследству могут переходить только имущественные права, в частности исключительное право на использование объекта интеллектуальной собственности и исключительное право на разрешение или запрет использования интеллектуальной собственности. Использование объекта может быть в любой форме,

способе и использование объекта требует согласия правообладателя. Завещатель может распределить имущественные права на объект интеллектуальной собственности между наследниками. Для этого необходимо четко определить вид имущественного права, длительность его правовой охраны, правомочия, входящие в него и советующего наследника, которому они переходят. В соответствии с ч. 1 ст. 424 ГК имущественными правами интеллектуальной собственности являются: право на использование объекта права интеллектуальной собственности; исключительное право разрешать использование объекта права интеллектуальной собственности; исключительное право препятствовать неправомерному использованию объекта права интеллектуальной собственности, в том числе запрещать такое использование; другие имущественные права интеллектуальной собственности, установленные законом [4]. Указанные имущественные права могут быть предметом завещания. Кроме того, каждое из указанных имущественных прав может включать правомочия в отношении конкретных дел, что дает возможность завещателю четко распределить правомочия между наследниками. Отдельно следует обратить внимание на возможность установления в завещании обязанности наследников в отношении защиты неприкосновенности объекта интеллектуальной собственности, защиты чести и достоинства творца. Возможно предусмотреть и обязанность наследников в отношении особых способов хранения объекта интеллектуальной собственности. Например, особого хранения могут требовать картины, созданные при использовании особых материалов, в частности нельзя не вспомнить в связи с этим картины А.И. Куинджи, который использовал асфальтовую краску, в результате таких технологий его картины на современном этапе требуют особого хранения.

Отдельно следует указать, что при удостоверении завещания от завещателя не требуется представления доказательств, подтверждающих его право на имущество, которое завещается (п. 1.5 главы 3 Порядка осуществления нотариальных действий нотариусами Украины [3]). Такое правило распространяется и на объекты интеллектуальной собственности. При удостоверении завещания в состав которого входят интеллектуальные права нотариус не вправе требовать выписки из соответствующих реестров, удостоверяющих права на объекты интеллектуальной собственности. Несмотря на данное правило при составлении завещания, при открытии наследственного дела факт принадлежности имущественных прав наследодателю нотариусом будет перепроверяться.

Нотариальное производство наследования прав интеллектуальной собственности можно условно разделить на следующие стадии: подготовительная стадия, стадия оформления наследственных прав, стадия выдачи свидетельства о наследстве. Наиболее ответственная и сложная стадия в отношении наследования прав интеллектуальной собственности является подготовительная стадия. На подготовительной стадии нотариус устанавливает следующие факты: 1) какой вид объекта интеллектуальной собственности создано наследодателем; 2) выявления вида прав, переходящих по наследству; 3) выявления факта принадлежности имущественных прав наследодателю, в частности устанавливается не осуществлялась ли передача имущественных другому лицу; 4) установление факта или его отсутствия по государственной регистрации прав на объект; 5) выявление возможных соавторов, которые также имеют права на соответствующий объект интеллектуальной собственности. Для решения этих вопросов нотариус может обращаться к наследникам, если они владеют определенной информацией и документами относительно имущественных прав на объект интеллектуальной собственности. Нотариус обязательно подает запрос в Государственную службу интеллектуальной собственности Украины относительно получения информации из определенного государственного реестра, в частности из Государственного реестра свидетельств о регистрации авторского права на произведение (для установления факта регистрации своего права наследодателем) и в Государственный реестр договоров, касающихся прав автора на произведение (для установления наличия или отсутствия факта передачи имущественных прав на зарегистрированное произведение другим лицам). Если имущественные права на базу данных не были зарегистрированы за автором (авторами), то Государственная служба интеллектуальной собственности направляет письмо, в котором указывается, что государственная регистрация авторских прав не проводилась. На основании этого нотариус справкой отказывает наследникам признать за ними наследственные права на объект интеллектуальной собственности, поскольку отсутствуют сведения о принадлежности наследодателю прав на объект интеллектуальной собственности. Кроме того, такой отказ будет иметь место, если будет установлено, что имущественные права на объект были переданы по авторскому договору к другому лицу. В таком случае отказ нотариуса от дальнейшего удостоверения наследственных прав на объект интеллектуальной собственности не означает невозможность оформления наследственных прав. Отказ нотариуса является основанием для обращения в суд для установления факта принадлежности имущественных прав наследодателю.

Обращение в суд наследников будет иметь место и случае если нотариус выявляет наличие в наследственной массе части имущественных прав. Например, ч. 1 ст. 436 ГК установлено, что авторское право на произведение, созданное в соавторстве, принадлежит соавторам совместно, независимо от того, составляет такое произведение одно неразрывное целое или состоит из частей, каждая из которых может иметь еще и самостоятельное значение. Часть произведения, созданного в соавторстве, признается имеющей самостоятельное значение, если она может быть использована независимо от других частей этого произведения [4]. Таким образом, если в наследственной массе имеется только часть прав на объект интеллектуальной собственности, то нотариусу необходимо установить размер доли имущественных прав, что входит в состав наследства. Это возможно путем установления наличия и изучения договора между соавторами, справок о соавторстве, факта указания прав на часть произведения, в частности в патенте или изданной книги. Если между соавторами не было подписано договора, то фактически невозможно выделить размер доли имущественных прав. В таком случае нотариус должен предоставить справку о невозможности оформления наследства в связи с невозможностью определить доли имущественных прав на объект интеллектуальной собственности. Это является основанием для наследников обратиться в суд для установления доли в имущественных правах. Данный рассмотренный случай указывает, что нотариальное производство наследования прав интеллектуальной собственности может быть усложненным соответствующим иском для установления прав. При обращении наследников в суд нотариус может выступать третьим лицом, ответчиком или свидетелем, что зависит от предмета спора.

Проблемным является вопрос нотариального производства в отношении имущественных прав, заверенных в иностранном государстве. При выявлении в наследственной массе патента, выданного в иностранном государстве, нотариус должен осуществить ряд действий в рамках наследственного производства. Во-первых, выявить субъектов прав на патент; состояние правоотношений между этими субъектами (наличие договора, распределение имущественных прав между ними). Нотариус не может самостоятельно осуществить выдел доли в имущественных правах на патент. Распределение долей в имущественных правах на патент осуществляется в судебном порядке. Во-вторых, нотариусу необходимо установить вид патента, в частности это национальный патент определенного государства или это патент, выданный по процедуре Договора о патентной кооперации (РСТ). Для установления вида патента нотариус может обратиться в Государственную службу интеллектуальной собственности Украины с запросом. В-третьих, после установления вида патента нотариусу необходимо установить срок действия имущественных прав, вытекающих из патента. Это необходимо осуществить, поскольку большинство стран в своих патентных законах устанавливают правила недействительности патента или прекращения его действия, в том числе в случаях отказа от патента или неуплаты патентной пошлины за поддержание патента в силе и т.д. Установить силу патентных прав возможно только на основании получения официального ответа патентного ведомства страны, выдавшей патент.

Запрос патентного ведомства должен подаваться через главное территориальное управление юстиции соответствующего государства в рамках установленных международных договоров [6]. Это еще один случай указывающий, что нотариальное производство наследования прав интеллектуальной собственности так же может быть усложнено. При наведенном случае, усложнение может состоять как в обращении в суд, так и в формировании запросов к иностранным компетентным органам о подтверждении наличия прав и сроках действия определенного охранного документа (патента, свидетельства).

Вышеуказанные случаи относятся только к подготовительной стадии нотариального оформления наследства, в состав которого входят интеллектуальные права. При получении необходимых документов, подтверждающих права наследодателя на объект интеллектуальной собственности, начинается стадия оформления наследственных прав. Данная стадия осуществляется в соответствии с процедурой, предусмотренной Порядком осуществления нотариальных действий нотариусами Украины. В частности, нотариусом перепроверяется наличие всех необходимых документов для составления свидетельства о наследстве, осуществляется перераспределение имущества между наследодателями, с учетом особенностей наследования по закону или завещанию. Стадия выдачи свидетельства о наследстве также четко регламентирована Порядком осуществления нотариальных действий нотариусами Украины. Выдача свидетельства осуществляется при наличии заявления о выдаче свидетельства о наследстве, поступившее от наследников, а также всех необходимых документов в наследственном деле. Срок выдачи свидетельства о наследстве законодательством Украины не ограничен.

Выводы. Подводя итог данного исследования можно сделать следующие выводы. Наследование интеллектуальных прав отличаются в процессуальном и материальном аспекте от наследования иного имущества. Для нотариального производства наследования интеллектуальных прав свойственна процедура, состоящая из трех стадий: подготовительная, нотариального оформления наследства, выдачи свидетельства о наследстве. Особую сложность представляет подготовительная стадия, которая может сопровождаться усложнением установления факта принадлежности интеллектуальных прав наследодателю. Безусловно, изложенное является субъективным авторским взглядом на поставленную проблематику, которая требует дальнейшего философско-правового переосмысления.

Литература:

1. Postavaru A.M. 2015. It can be considered that the inheritance of intellectual property rights is an exception from the unitary feature of the heritage? Research and Science Today., No. 2(10), 2015., Access mode: <http://library.unej.ac.id/client/search/asset/2875>.
2. Hughes J. 1988. The Philosophy of Intellectual Property., Access mode: <http://www.justinhughes.net/docs/a-ip01.pdf>.
3. Poryadku osushchestvleniya notarial'nyh dejstvij notariusami Ukrainy: prikaz Ministerstva yusticii Ukrainy ot 22.02.2012. No. 296/5 [Procedure for making of notarial actions by notaries of Ukraine: Order of the Ministry of Justice of Ukraine of February 22, 2012 No. 296/5]., Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12/page?text=%E7%E0%EF%EE%E2%B3%F2>.
4. Grazhdanskij kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 No. 435-IV [The Civil Code of Ukraine: The Law of Ukraine from January 16, 2003 No. 435-IV]., Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>.
5. Avramova O.E. 2015. Spadkuvannya ta zdiysnennya spadkovih avtors'kih prav na literaturnij tvir: privit vid neznajka [Inheritance and implementation of the hereditary copyrights to a literary work: Hello from Know-nothing]., Avramova O.E., Mala enciklopediya notariusa [Small Encyclopedia of the notary]., No 6 (84)., December 2015., Access mode: <http://yurradnik.com.ua/stati/spadkuvannya-ta-zdiysnennya-spadkovih-avtorskih-prav-na-literaturnij-tvir-privit-vid-neznajka/>.
6. Avramova O.E. 2017 Spadkuvannya majnovih prav, shcho viplivayut' z patentu na vinahid, korisnu model', vidanij v inozemnij derzhavi [Inheritance of property rights arising from an invention patent, a utility model, issued in a foreign country]., Avramova O.E., Mala enciklopediya notariusa [Small Encyclopedia of the notary]., No. 1(91), February 2017., Access mode: <http://yurradnik.com.ua/stati/spadkuvannya-majnovih-prav-shho-viplivayut-z-patentu-na-vinahid-korisnu-model-vidanij-v-inozemnij-derzhavi/>.

ТРЕНД ЧАСУ – ЗАКОНОДАВЧЕ ВИРІШЕННЯ БЕЗПЕКОВИХ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ / TIME TREND - LEGISLATIVE RESOLUTION OF SECURITY PROBLEMS IN INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES

Соснін О.В., д-р політ. наук, проф., заслуж. діяч науки і техніки України, Академік Академія політичних наук України, Україна

Учасник конференції

It is known that for the possession of information and information space, in which the formation of scientific educational and educational policy between countries took place, there has always been an unprecedented struggle between political groups and business, which can be said to be aimed at defeat. Under the informational space it is understood to mean a collection of information resources, technologies of their maintenance and use, information and telecommunication systems that form a rather complex information infrastructure. The notion of "information space" is a system-forming element of society, which is a collection of information. Resources and infrastructure, that is, the entire sphere of formation, dissemination and use of information, is aimed at ensuring the full functioning of all elements of society as a whole.

Keywords: *informational, information space, information and communication activity, information and communication technologies, scientific and educational policy, digital transformation, security, hybrid wars.*

Відомо, що за володіння інформацією між країнами, між політичними угрупованнями і в бізнесі завжди велася небачено жорстка боротьба на ураження. Скажімо, інсайдерська інформація² про особисті плани, або плани конкурентів, владних структур тощо завжди була бажаним здобутком, оскільки за всі часи інформація була всеохоплюючим багатством – нематеріальним активом. Її боронили від ворогів і конкурентів, вона була умовою успішного розвитку кар'єри будь-якої людини, і, одночасно, умовою правильної економічної і політичної поведінки.

¹ Тренд (англ. від trend – тенденція) – основна тенденція зміни.

Про цінність інформації, якою ми володіємо і засвоюємо в процесі життя, у нас мало говориться, а в навчальних планах вітчизняних вищих навчальних закладів проблематика майже відсутня. Вона не відслідковується і навіть ігнорується (їй не приділяється належної уваги). Навіть там, де такі знання життєво потрібні майбутнім фахівцям у їх професійній діяльності, скажімо, для роботи у сфері міжнародних відносин, юриспруденції тощо. На сьогодні жоден вищий навчальний заклад України не залучений належним чином, оскільки не має не тільки належної навчальної бази, а й фахівців з цих питань, зокрема обізнаних в питаннях роботи із інформацією в електронному вигляді. Робота із інформацією, у тому числі за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), є поки що турботою лише навчальних закладів спецслужб. Мова йде не про підготовку фахівців з кібернетики, а про тих, хто здатний осягнути всю проблему інформаційно-комунікаційної діяльності в сучасному світі.

Сучасний етап світового суспільно-політичного і фінансово-економічного розвитку, який характеризується небаченими темпами і прагненнями громадян до розбудови принципово нового і вільного інформаційно-комунікаційного облаштування, починає вимагати таких знань на тлі зростаючої кількості постійних правопорушень з боку як споживачів, так і розпорядників інформаційно-комунікаційних послуг і баз змістовної інформації. Некоректне, а почасти й безвідповідальне, поведіння, скажімо, нотаріусів із реєстрами інформації про власність, викликає не просто занепокоєння у людей, а збурює суспільство. Інколи ми навіть відчуваємо потребу у поверненні до жорстких регламентів поведінки із змістовною інформацією, коли дізнаємось, що люди, які скоїли найтяжчі злочини (вбивство) по відношенню до інших, адреси і інші особисті дані своїх жертв дізнаються з Інтернету. Спонукає до цього і безліч прикладів правопорушень у фінансово-економічній сфері, сфері обслуговування і в багатьох інших інформаційно-комунікаційних відносинах людей із владою і між собою.

Здається, що лише сьогодні владні кола різних країн світу почали розуміти, що на тлі бурхливого зростання темпів інформатизації і світового науково-технічного прогресу проблеми інформаційно-комунікаційної діяльності, захисту інформації взагалі і при обробці засобами ІКТ зокрема набули ознак національної безпеки, стали більш багатомірними – соціальними, духовними і взагалі, як здається, природно-економічною надією щодо успішного облаштування нашого нового інформаційно-комунікативного типу соціуму. Час починає вимагати від нас зваженої (поміркованої) відкритості в комунікації і надійно захищати національні і наднаціональні довідкові, фінансово-економічні і всі інші інформаційно-комунікаційні служби в часи, коли відбувається масова заміна людей комп'ютерами в сфері управління і надання послуг.

На процес активно впливають не тільки нові глобальні, але й звичні регіональні події, які швидко набувають розголосу і поширюються за допомогою новітніх засобів комунікації. За певних умов всі вони збурюють людей і безпосередньо породжують в суспільстві відчутні загрози і соціальні виклики. Зокрема політичне насильство, яким ми провокуємо (викликаємо, спонукаємо) навіть війни: політичні, економічні, інформаційні і гуманітарні... Методи і засоби їх ведення активізують протестний потенціал населення, завдають втрат, які підпорядковано меті викликати дестабілізацію в суспільстві, скрити дії спецслужб агресора через масово впроваджені в реальну економіку і повсякденне життя не сертифіковані в країні новітні ІКТ, які постійно стимулюють зростання потреб людини в інформації і інформаційних послугах. Все це сьогодні набуває ознак небачено жорсткої інформаційної війни, оскільки всюди відбувається активне «вторгнення» пересічних громадян в сферу інформаційно-комунікаційної діяльності і його масштаб вражає. Дивлячись, скажімо, на мігрантів з Африки, які, долаючи морські простори, втрачають сім'ї, своїх дітей, гідність – все, але намагаються у будь-якому випадку залишити при собі гаджети. (Ми лише можемо прогнозувати катастрофічну неоднозначність ситуації, критичні безпекові ризики й те, що з нами буде, якщо нам, звиклим активно комунікувати і робити бізнес у електронних (соціальних і інших) мережах, у разі форс-мажорних обставин відключать Інтернет або електрика раптово зникне – її вимкнуть тим, або іншим, примусовим способом.)

Україна стала ареною активної інформаційно-комунікаційної діяльності іноземців і пересічних громадян, світових фінансово-промислових угруповань і міжнародних інформаційно-аналітичних центрів не випадково. Українські наукові і інженерно-технічні проекти завжди були невід'ємною складовою глобального розвитку людства, а громадяни приймали активну участь у формуванні засад розвитку нового типу суспільства – інформаційного, його політики, економіки, військової справи, діяльності спецслужб, і, безумовно, науки та освіти. Розвиток останніх завжди був умовою і стимулом успішного опанування знань про природу, промисловість і розвиток людства взагалі, що є виключно важливим, оскільки відомо, що людина протистоїть будь-яким викликам і небезпекам виключно за рахунок освіченості. За таких умов всі провідні країни світу свідомо досягали свого положення, намагаючись всіма силами дати основній масі населення можливість отримати якісну освіту і чіткі уявлення про цінність набутих знань.

Сьогодні, коли у масованому і широкому дискурсі обговорюються методи і цілі гібридних війн, можна впевнено говорити, що саме вони допомогли радянській партійно-господарській номенклатурі і їх нащадкам стати олігархами і спустошити одну із провідних країн світу.

Колись війни відбувались в двовимірному просторі – на поверхні моря і на суходолі, потім з'явився третій вимір – війна в повітрі. Народ України не відразу збагнув, що в сучасному світі найважливішим стає четвертий вимір – інформаційно-комунікаційна діяльність. Світ із винаходом комп'ютера практично живе саме в її вимірах, постійно позначаючи свій шлях інформаційно-комунікаційними кризами і цивілізаційними катаклізмами.

Інформаційно-комунікаційна діяльність громадян в провідних країнах світу завжди відігравала виключно важливу роль. Однак, темпи її стрімкого зростання з винаходом комп'ютера, протягом останнього півстоліття, обумовлені загальними процесами глобального переходу людства від індустріальної до постіндустріальної доби. Внаслідок впровадження комп'ютерної техніки і кібернетичних методів управління в реальну економіку суттєвої корекції зазнали базові компоненти життєдіяльності всіх країн і народів, табл. 1.

Табл. 1.

Основи	Епохи	
	Індустріальне суспільство	Постіндустріальне суспільство
Ресурси	Земля. Сировина. Робоча сила. Капітал.	Інформація. Знання. Творчі особистості. Системи комунікацій.

2 Інсайдер (від англ. inside – всередині). Інсайдерська інформація (англ. insider information) – суттєва, публічно не розкрита службова інформація компанії, яка в разі її розкриття здатна вплинути на ринкову вартість цінних паперів компанії. У більш широкому сенсі – будь-яка інформація, відома невизначеному колу осіб, близьких до її джерела.

Виробництво	Масове виробництво. Фабрика – концентратор ресурсів і модель суспільного устрою.	Індивідуалізація продукції. Розподілені особисті зусилля. Високотехнологічне «кустарне виробництво».
Організація	Бюрократія. Суворі ієрархія. Стандартні рішення. Формалізація функцій.	Адхократія ³ . Координація холдингового типу. Оціночні рішення. Адаптація до змін.
Цінності	Досягнення максимального багатства. Соціальна стандартизація. Суспільний консенсус.	Цінності творчості і особистої самореалізації. Соціальна де стандартизація. Толерантність в динамічному середовищі субкультур.

Значною мірою вплив ресурсної, виробничої, організаційної і ціннісної компонент ми вже відчули за час набуття незалежності через різноманіття неконтрольованих законодавством методів впровадження ІКТ. Їх «наукове» обґрунтування в сучасних політичних і економічних реаліях стало звичним, але, слід визнати, що про інформаційно-комунікаційну діяльність і інформаційно-комунікаційну функцію сучасної держави ми досі не маємо цілісного уявлення і не можемо свідомо і однозначно тлумачити про багато подій навколо стратегії розвитку України в сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі, оцінити здатність українського народу протистояти політичним, економічним і науково-технічним викликам сучасного світу. Одна з причин цього, на наш погляд, полягає в тому, що феномени комунікації і інформації по-різному проявляють себе в різних інформаційно-комунікаційних середовищах, тобто, в тих конкретних умовах, де відбуваються інформаційно-комунікаційні процеси. Їх вивчає інформатика⁴, як фундаментальна наука, і інші науки в різних сегментах предметних знань (технічному, біологічному, соціальному, фізичному). Всі вони, на жаль, аналізують лише певні аспекти прояву феномену інформації або інформаційно-комунікаційних процесів. Так, в технічній інформатиці, скажімо більше, аналізуються різноманітні способи генерації, кодування, передачі, прийому, перетворення і зберігання сигналів. Такий підхід до інформації в технічній інформатиці зовсім не зменшує її ролі і значення як науково-технічної дисципліни, але і вони являють собою лише зовнішнє відбиття певних форм подання інформації. Протягом ХХ століття інформатика вже дала можливість чітко сформувати певні поняття, зокрема про вимір інформації – біт, створила досить розвинену теорію передачі і обробки сигналів і дозволяє сьогодні досить впевнено виконувати необхідні інженерні розрахунки в ланцюгах передачі і перетворення інформації в системах зв'язку і телекомунікації – оцінювати їх пропускну здатність, стійкість, надійність, захищеність, тобто, вирішувати цілком конкретні і дуже важливі технічні завдання, які було пов'язано із становленням і розвитком засобів сучасної електронної комунікації.

Історія сучасного технологічного прогресу людства в ХХ столітті продемонструвала тут грандіозні винаходи і приклади надефективного впровадження не тільки електронно-обчислювальних комплексів в системах управління, зв'язку і комунікації, які стали підґрунтям інформатизації та створення дивовижних ІКТ. Однак, залишилось багато питань щодо роботи із змістовною інформацією. [2] Під впливом розвитку ІКТ майже все високотехнологічне виробництво поволі перемістилося із США, Канади і країн Європи до Китаю, і тепер Вашингтон воює за те, щоб перебрати на себе хоча б трохи ринку вуглеводнів і експортувати в країни Європи газ і вугілля, США перетворюючись на країну-бензоколонку. Американські товари стають неконкурентоспроможними і витісняються Китаєм і Південно-Східною Азією навіть з внутрішнього ринку Сполучених Штатів. Все, про що ліберальна пропаганда десятиліттями розповідала про СРСР виявилось правдою для самих США, а тому, попри все, їм терміново потрібні свої «perestrojka» й «glasnost».

На вимогу часу США в світі було створено нові глобальні за виміром центри для комп'ютеризованих галузей промисловості, науки, бізнесу, банківської справи тощо, але, головне, про що у нас і в світі мало говориться, вони змінили своє відношення до змістовної інформації і почали вирішувати величезну проблему створення захищених гігантських сховищ змістовної інформації в електронному вигляді. Саме вони дозволили освіченим людям впевнено дивитись (заглядати) і планувати майбутнє, розвивати і боронити свою країну. За цим, стоять вирішені проблеми захисту інтелектуальної власності при створенні високотехнологічних систем, зокрема озброєнь, систем стеження за поведінкою людини та фінансово-економічного управління світом. Сучасні ІКТ об'єднали все це в єдиному ланцюзі, надавши США особливу роль в процесах як розвитку світу, так і ведення сучасних війн.

Інформаційно-комунікаційна компонента присутня сьогодні всюди на різних рівнях управління світом саме через розгалужену мережу ІКТ. Як наслідок, в світі постійно генеруються ідеї щодо розвитку юридичної науки та законів (створення законодавства) для пошуку нових фундаментальних наукових знань і новітніх науково-освітніх систем для потреб виховання широкого кола спеціалістів для всього спектру наук, які через трансфер наукомістких технологій і знань контролюють і стимулюють свій розвиток.

Глобальні зміни в технологіях впливають на все, на винайдення і застосування нових методів злочинності і тероризму зокрема. Все це призводить до стрімкого невідворотного зростання кількості «новітніх загроз» і жодна держава самостійно не може впоратися із таким злом. Час доводить, що не існує національних кримінальних кіберзагроз. Вони здебільше є загальносвітовими загрозами, а тому кочне необхідними стають довіра, партнерство, постійні контакти і співробітництво при створенні загальних норм і правил поведінки.

Все базується на стрімкому зростанні вагомості законодавчих засад процесів обігу змістовної інформації як ресурсу розвитку в реальних вимірах грошових еквівалентів. Одночасно поцінуються комп'ютерна техніка і ІКТ за здатність надійно і ефективно сприймати, обробляти і зберігати величезні за обсягом інформаційні масиви або бази даних. Вони необхідні для вирішення всіх без виключення фінансово-економічних завдань, військово-політичних, поліцейських і взагалі всіх проблем сучасного суспільства. Проблема всюди набула ознак питань національної безпеки і гідності і випробовує на міцність національні якості народів.. Так, тільки в Сполучених Штатах Америки обсяг вхідних і вихідних даних становить 80 терабайт за

3 Адхократія (Adhocracy) – термін запропоновано в 1960-і рр. експертом з проблем лідерства Уорреном Беннісом (Warren Gamaliel Bennis), а потім популяризувано футурологом Елвіном Тоффлером (Alvin Toffler). За своєю суттю адхократія є протилежністю бюрократії. Адхократія ігнорує класичні принципи менеджменту, згідно з якими у кожного є певна, постійна роль, і являє собою гнучку організацію, де індивідууми можуть при необхідності вільно використовувати свої таланти. Тоффлер, Е. Шок будучого (Alvin Toffler Future Shock, 1970.) – М.: АСТ, 2008. – 560 с. – (Philosophy).

4 Інформатика (informatics, information (computer) science) – це технічна (теоретична і прикладна дисципліна) наука, що вивчає структуру і загальні властивості інформації, систематизує прийоми створення, збереження, відтворення, обробки і передачі даних засобами обчислювальної техніки, а також принципи, функціонування цих засобів і методи управління ними.

хвилину (це, принаймні, в 8 разів більше друкованого контенту бібліотеки конгресу!), що потребує значних витрат фінансів і енергії. До того ж, порівняно з 2005 роком швидкість передачі даних зросла від 5 терабіт за секунду до майже 400, тобто, в 80 разів. [4]

Таким чином, якість ІКТ опрацювання і зберігання інформації стала сьогодні реально критичною в структурі не тільки національної стійкості. Вона формує зокрема індустрію для створення гігантських комплексів серверів, які самі по собі споживають величезну – співставну із виробництвом алюмінію – кількість енергії лише для охолодження.

За сухими цифрами, які мало про що говорять пересічному громадянину, зануреному в свої побутові проблеми, ховається інформаційно-комунікаційний феномен всесвітнього масштабу – кожна людина в будь-якій країні через ІКТ відкриває для себе і свого оточення неосяжний, без кордонів і держав, віртуальний простір, який сам по собі докорінно змінює наші уявлення про події і явища, до яких ми звикали тисячоліттями, і обумовлює зокрема потребу звернути на це увагу з боку юридичної науки і освіти.

Темпи розвитку можливостей просування новітніх ІКТ і засобів зв'язку вражають. Так, якщо в 2014 році мобільними телефонами користувались 60% жителів планети, то до 2020 року планується, що ця цифра зросте до 90%, зауважимо при цьому, що кожне нове підключення створює нове джерело інформації.

Сьогодні майже половина землян вже має доступ до глобальних інформаційно-комунікаційних мереж, Інтернету зокрема, і це робить людей надзвичайно вразливими від негативного впливу процесів передачі і поширення інформації (як від самої інформації, так і від засобів безмежної комунікації). Все це відбувається на тлі того, що у кожного десятого землянина при цьому не має безпечної питної води та їжі. Наразі відчувається, що бурхливий розвиток ІКТ вже призвів до того, що людині часто простіше зв'язатися з іншою людиною, яка перебуває за тисячі кілометрів, ніж викликати «швидку допомогу» або отримати пляшку питної води. На думку сучасних аналітиків, явище це проміжне – у перспективі розвиток і ретельне структурування ІКТ допоможе краще розуміти як один одного, так і потреби цілих країн і регіонів світу, створювати таргетовані⁵ ініціативи в різних сферах її поширення.

Глобальне стегення в Інтернеті, здійснюване спецслужбами різних країн світу, є лише початковою стадією військових кіберстратегій. Наступною фазою є розробка і постійне впровадження через глобальні мережі шкідливих програм, які дозволяють через мережу виводити з ладу, наприклад, об'єкти критично важливої інфраструктури супротивника, або, наприклад, банківських систем, електро- і водопостачання, заводи і аеропорти й інші стратегічно важливі об'єкти інфраструктури. За таких умов головним завданням суспільства, його силових і розвідувальних структур стає підготовка молоді бути здатними протистояти кібервійнам, що потребує докорінної перебудови і юридичної науки та законодавства зокрема.

Правила гри, які встановлює цифрова трансформація в засобах комунікації, є такі, що змін на цьому напрямку нам не уникнути – старі методи і інструменти працювати вже не будуть. Питання тільки в нашій готовності брати в них участь. Сьогодні, наприклад, не існує загальноприйнятих визначень щодо цифрової економіки, і багато хто вкладає в цей термін своє тлумачення, не розуміючи суті змін, що відбуваються, а вони лише демонструють методи одночасного управління всіма ресурсами всіх господарюючих суб'єктів за допомогою єдиної апаратно-програмної платформи. На наших очах стара ієрархічна система управління відмирає. Звична структура, яка складається із головного офісу з кількома рівнями керівництва, мережі підлеглих офісів і виробництв зі своїм керівництвом на всіх рівнях, дочірніх компаній тощо, в еру цифрової економіки не виживе – її губить «проміжні прошарки» управління, де кожен зайнятий перенесенням папірців і захистом своїх інтересів.

Осягнути ситуацію і точно визначити тут коло проблем, які нам сьогодні треба знати і вирішувати, ми, на жаль, поки що не змогли повною мірою. Для цього, крім досягнення відповідного науково-технічного рівня, потрібна постійна відверта і публічна дискусія фахівців із поверненням до витоків самої проблеми щодо методів управління суспільством і інформаційно-комунікаційною сферою держави в сучасних умовах. Зокрема, саме тому із особливою прискіпливістю ми маємо оглянути зростаючі проблеми роботи наших фахівців із великими масивами інформації, яка накопичується в електронних базах даних. В контексті вирішення проблем розбудови в Україні демократичного і захищеного від спотворення мережевого інформаційно-комунікаційного середовища, в умовах, коли проти нас розгорнута не тільки повномасштабна інформаційна і військова агресія, але й затягтий супротив власних еліт, це питання не бачиться таким вже легким. Потрібно щоб на всіх рівнях управління вміли і мали можливість приймати рішення і володіли тактичною майстерністю по відношенню до невідомого. Зрозуміло, щоб вони мали відповідне обладнання для швидкого реагування і адаптації до подій, які розвиваються, оскільки так або інакше всіх нас втягнуто до інформаційної війни, яка насправді є психологічною, тому що інформаційні потоки направлено на отримання ефекту в головах людей, і саме це є метою інформаційної (гібридної) війни. Проблема набуває величезного значення. Зокрема йдеться про формування в суспільстві нового світогляду на процеси опанування таким явищем комп'ютерної доби як «Великі бази даних» (так званих Big Date), створення для них національної нормативної бази тощо. Поняття Big Date поки що ще можна трактувати досить широко, однак, просту базу абонентів телефонних мереж (навіть із прізвищами і паспортними даними) вже сьогодні не слід відносити до них. Вони потрібні на більш високих рівнях управління суспільно-політичними і економічними процесами. Проблема стимулює прагнення багатьох структур і організацій, зокрема правоохоронних, розширити поняття «персональні дані», яке вже частково визначено законодавством, однак, щоб персональними даними вважалися не тільки прізвище, ім'я, по-батькові, але й певний набір поведінкових факторів, на підставі яких можна було б більше зрозуміти про людину, як то: де купує товари, на які сайти заходить тощо, питання слід більше виносити на порядок денний. Розриваючи коло накопичених проблем, Україна, безумовно, має піти на безпрецедентні реформи в законодавстві, а, відповідно, і в науково-освітній діяльності, оскільки розбудова системи набуття знань про захист інформаційно-комунікаційних систем, від яких абсолютно залежить якість інформаційних ресурсів, з якими ми працюємо, стає турботою всіх акторів законодавчого і науково-просвітницького процесу.

Проблеми юридичного обґрунтування питань протистояння гібридним впливам сучасності, збереження, захист змістовної інформації постійно поглиблюються, експотенціально зростають, а як адекватно реагувати на загрози, що виникають, ми часто не знаємо. Нам тут постійно не вистачає фаховості і можливостей генерувати якісні і збалансовані в часі сценарії і стратегії, які були би адекватні стратегічним прогнозам і планам розвитку країни, і саме тут сьогодні визріває в нашому суспільстві підґрунтя для нових криз і конфліктів у вимірі соціально-економічного, геополітичного, етнічного розвитку. Ми маємо усвідомлювати, що всі провідні країни світу відкрито і прагматично, навіть агресивно демонструють тут свої інтереси і спроможності. Сьогодні вже і за межами своїх держав вони розглядають іноземні об'єкти інформаційно-комунікаційної інфраструктури, зокрема науково-освітні, як власні. Оприлюднені останнім часом факти про витоки інформації за допомогою технічних засобів розвідки свідчать про те,

5 Таргетинг або орієнтування (англ. Target – ціль) – метод реклами, який дозволяє виділити зі всієї наявної аудиторії тільки ту частину, яка задовольняє заданим критеріям (цільову аудиторію), і показати рекламу саме їй. Термін активно застосовується і в медицині при застосуванні новітніх фармпрепаратів, які виключно ефективно діють, скажімо, на пухлини в онкології.

що роль технічних засобів захисту інформації буде постійно зростати і стає невід'ємною компонентою в системі міжнародних відносин, тобто, в дипломатії, системах ведення бізнесу і державного управління [3].

Минуло не багато часу після найбільшої в історії України хакерської атаки, а влада і експерти з кібербезпеки все ще продовжують підбивати підсумки руйнівної діяльності вірусу-вимагача Retya.A і підраховують збитки бізнесу і держсектора (їх оцінюють в \$ 8 млрд.), а експерти вже передбачають, що через кілька тижнів нам слід приготуватися до нової хвилі кібератак на мережі, які використовують на банківському ринку і в державному секторі. [1]

Світ не тільки збільшив свої багатомірні потреби в інформації і різноманітних інформаційно-комунікаційних послугах, а виявляє величезні інформаційно-комунікаційні загрози, які постійно генерує глобальна інформаційно-комунікаційна діяльність. Вони унаявили в нашій свідомості такі поняття, як «гібридна війна», «перманентна війна», «універсальна війна», «психологічна війна», доктрини «політичного диктату», «вибухового капсуля», «доктрини реваншу». Сьогодні, скажімо, коли ми говоримо про те, що «гібридна війна», це щось принципово нове, то маємо знати, що вона є оновленим досвідом ведення війн китайськими імператорами, тобто, універсальною. Її ведення вимагає створення універсальних методів, воєнних і державних органів здатних діяти одночасно в когнітивному та віртуальному просторі, підпорядковувати ресурс всього народу і структур державного управління для вирішення завдань управління суспільством в умовах протистояння гібридним впливам. До них відносяться, насамперед, методи створення психологічного, фінансово-економічного і військово-промислового інформаційно-комунікаційних інструментів і, не в останню чергу, створення за допомогою законодавства умов справедливості і суспільстві і дієвого політичного апарату із необхідним обсягом повноважень і високим авторитетом посадових осіб.

Безумовно, поняття гібридної війни охоплює собою явища набагато ширше ніж форми ведення сучасних бойових дій, а тому йдеться про оформлення юридичних термінів і правил поведінки в новому стані глобального протистояння у сучасному дестабілізованому з точки зору безпеки міжнародному докльлі. Гібридна війна не є поверненням людства до стану холодної війни. Вона приходить їй на зміну, у супроводі ланцюгів безпекових проблем «гарячих» конфліктів і в процесі інформаційно-комунікаційної діяльності – нової, ускладненої й нестабільної форми політико-правових відносин на міжнародній арені і всередині країни.

Начебто, є зрозумілим те, що в світі боротьба колишніх імперій і їх еліт за свої геополітичні та економічні інтереси подовжується, але головним суб'єктом світової політики все ж таки стають інтереси транснаціональних корпорацій і фінансово-промислових груп, які давно діють в світі і вже створили розгалужену систему інформаційних та аналітичних центрів для вироблення стратегічних рішень для осіб, які приймають рішення і які безпосередньо впливають на політику держав. Форми цієї боротьби багатогранні, але ми їх повинні вивчати, фіксувати, аналізувати і приймати попереджувальні заходи, розвиваючи і юридичну науку, щоб наша доля не вирішувалася іноземцями в їх владних кабінетах.

Поява і стрімкий розвиток глобальних (соціальних) інформаційно-комунікаційних мереж доводить, що світ вже ніколи не буде таким, яким його бачили наші предки. Під впливом інтернет-технологій в суспільстві формуються нові уявлення людини про світ, відбувається розбудова засад інформаційного і, одночасно, громадянського суспільства. Логічно, що це стало законодавчо визначеною метою розвитку і нашої держави – трендом змін в суспільстві, державотворенні, науково-освітній діяльності.

Наше відставання тут багато в чому обумовлено визначенням юридичних норм і правил використання Інтернету і інших глобальних і соціальних мереж, тим, що національна еліта, а, відповідно, вітчизняне законодавство як і все науково-освітнє середовище зокрема, своєчасно не помітили, що з появою комп'ютера в світі суттєво змінилися фундаментальні уявлення про інформацію як ресурс розвитку країн світу і науково-освітню діяльність, яка почала визначати темпи розвитку світу. Сьогодні лише за умов усвідомленого розуміння комплексу знань навколо цього у нас з'явиться надія, що, не чекаючи дива, не сприймаючи на віру слова популістів і обіцянки політиків, а лише працюючи із надійно захищеною від спалювання інформацією, тобто, в захищеному інформаційно-комунікаційному просторі, ми будемо здатні конкурувати в світі, уникаючи деіндустріалізації, впроваджувати свої і запозичені інноваційні ідеї, тобто, будемо здатні вистояти в XXI столітті і постійно оновлювати тренди свого розвитку в науці, освіті, промисловості, сільському господарстві тощо.

Література:

1. Гиперугроза кибербезопасности., Дмитренко Ярослав., [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/ekspertiza/giperugroza-kiberbezopasnosti.htm>
2. Соснін О.В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: Монографія., О.В. Соснін – К., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 572 с.
3. Соснін О.В., Воронкова В.Г. Інформаційне суспільство як виклик глобалізації., О.В. Соснін, В.Г. Воронкова., Час вибору: виклики інформаційної епохи: колективна монографія., За заг ред. О.А. Івакіна, Д.В. Яковлева. – Одеса., Видавничий дім «Гельветика», 2016., С. 344-359.
4. Цифровая глобализация: защита потоков данных., Сьюзан Лунд, Джеймс Маника., Данная статья – перевод материала, опубликованного Foreign Affairs 21 апреля 2017 г. © Council on Foreign Relations., Tribune News Services. В Украине – эксклюзивно для «2000». [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.2000.ua/v-nomere/derzhava/resursy/cifrovaja-globalizacija-zawita-potokov-dannyh.htm>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ / НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БЕСПЛАТНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ПРОИЗВОДСТВАМ

Хом'яченко А., студент 3-го курсу
Часова Т.О., канд. юрид. наук, викладач
Київський професійно-педагогічний коледж ім. А. Макаренка, Україна

Учасники конференції

У статті розглядається нормативно-правове регулювання надання безоплатної правової допомоги у кримінальних провадженнях на стадії досудового розслідування, судового розгляду, ухвалення вироку та виконання покарань. Автори визнають, що важливо на законодавчому рівні закріпити механізм надання безоплатної правової допомоги різноманітним

категоріям населення, які цього потребують у кримінальних провадженнях, при цьому зробити такі послуги максимально якісними та ефективними.

Ключові слова: правова допомога, право на захист, адвокат, кримінальне провадження, досудове розслідування, судовий розгляд, виконання покарань.

В статті розглядається нормативно-правове регулювання надання безплатної правової допомоги на стадіях досудового розслідування, судового розгляду, винесення вироку та виконання покарань. Автори визнають, що важливо на законодавчому рівні закріпити механізм надання безплатної правової допомоги різним категоріям населення, які в цьому потребують в кримінальних провадженнях, при цьому зробити такі послуги максимально якісними та ефективними.

Ключевые слова: правовая помощь, право на защиту, адвокат, уголовное производство, досудебное расследование, судебное рассмотрение, исполнение наказаний.

the article deals with the legal regulation of the provision of free legal aid in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation, judicial review, sentencing and execution of sentences. The authors recognize that it is important to establish at the legislative level the mechanism of provision of free legal aid to various categories of people who need it in criminal proceedings, to make such services as high quality and efficient as possible. The observance of human rights in the form of legal aid is a priority direction of the activity of any law enforcement agency in improving the quality of services provided and improving legislation to this end. It is important to note that among the circumstances that affect the scope of the provision of legal aid services is the availability to all categories of the population of such services, their quality and achievement of the proper result. The purpose of the article is to study the mechanism of providing free legal aid in the framework of criminal proceedings, referring to the norms of national legislation and European legislation.

Keywords: legal assistance, right to protection, lawyer, criminal proceedings, pre-trial investigation, trial, execution of punishment.

Постановка проблеми та її актуальність. Дотримання прав людини у формі надання правової допомоги є пріоритетним напрямком діяльності будь-якого правозастосовчого органу щодо підвищення якості наданих послуг та вдосконалення законодавства з цією метою. Важливо зазначити, що серед обставин, які впливають на сферу надання послуг правової допомоги є доступність для всіх категорій населення таких послуг, їх якість та досягнення належного результату. Саме з цією метою прийнятий Закон України (далі – ЗУ) «Про безплатну правову допомогу», який розширює доступ населення до правосуддя та дотримання основних прав та свобод людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Науковою основою даної статті стали праці таких українських науковців Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, С.Ю. Бова, В.Г. Гончаренко, В.Т. Тацій, І.Ю. Головацький, а також інших дослідників, які зробили значний внесок у розробку правових аспектів пов'язаних з аналізом розгляду інституту надання безплатної правової допомоги. Але, незважаючи на це, низка питань в зазначеній сфері потребують законодавчого уточнення та наукового аналізу.

Метою статті є дослідження механізму надання безплатної правової допомоги в рамках кримінального провадження, звертаючись до норм національного законодавства та Європейського законодавства.

Виклад основного матеріалу. Необхідним аспектом дослідження є розгляд нормативного закріплення положень про надання правової допомоги, можемо проаналізувати деякі з них. Звертаючись до основних положень Конституції України (ст. 59) встановлено, що «кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безплатно». Забезпечення обвинуваченому права на захист згідно зі ст. 129 Конституції України є основною засадою судочинства, а відповідно до ст. 7 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) віднесено до загальних засад кримінального провадження [1], [7, с. 5].

Європейською Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 6) передбачено, що: «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безплатно, якщо це необхідно в інтересах правосуддя». Саме зазначений вище нормативно-правовий акт розмежовує надання юридичної допомоги безплатно за рахунок держави, що і є гарантією реалізації особи права на захист [2].

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 14 ч. 3, пункт d) закріпив наступне твердження: «кожен має право при розгляді будь-якого висунутого йому кримінального обвинувачення щонайменше на такі гарантії на основі цілковитої рівності: бути присутнім під час слухань і захищати себе особисто або за допомогою обраного ним; якщо він не має захисника, бути повідомленим про це право і мати призначеного йому захисника в будь-якому разі, коли інтереси правосуддя того вимагають, безплатно для нього в будь-якому випадку, коли у нього немає достатніх коштів для оплати цього захисника» [8].

Такий нормативно-правовий акт як Резолюція 1466 (2005) Парламентської асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» (п. 13.13) встановив своїми нормами необхідність: «покращити доступ до правосуддя шляхом запровадження системи безплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини».

Згідно із ЗУ «Про безплатну правову допомогу» (ст. 1 ч. 1. п. 1) встановлено, що безплатна правова допомога – правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Із прийняттям цього закону сформовано нормативно-правову базу та закріплено механізм реалізації надання безплатної правової допомоги. Основною метою є реалізація конституційного права на правовий захист, дотримання прав та свобод людини, запобігання порушенням таких прав [3, с. 2].

ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (ст. 25) передбачає надання адвокатом безплатної правової допомоги. При цьому, оцінка якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безплатної первинної правової допомоги здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безплатної вторинної правової допомоги – за зверненням органу (установи), уповноваженого законом на надання безплатної правової допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів. [4, с. 18]

Необхідним аспектом з метою подальшого реформування системи безплатної правової допомоги є прийняття ЗУ «Про затвердження Концепції Державної цільової програми формування системи безплатної правової допомоги на 2013-2017 роки», в якій зазначається, що Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про статус біженців, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та інші міжнародні акти передбачають обов'язок держави забезпечити безплатну та ефективну правову допомогу особам, які її потребують, і встановити мінімальні вимоги до надання такої допомоги [6].

Ст. 20 КПК України розкриває зміст забезпечення права на захист як загальної засади кримінального провадження, закріплює право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; право збирати і подавати докази; брати особисту участь у кримінальному провадженні; користуватись правовою допомогою захисника; реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК України [7, с. 41].

Розглядаючи наведені вище нормативно-правові акти можемо сказати, що надання безоплатної правової допомоги є питанням актуальним та потребує більш детального дослідження. Нормативно-правові акти про правову допомогу повинні задовольняти практичні потреби у реформуванні та розвитку такого інституту як безоплатна правова допомога. Окрім цього, вони допомагають встановити, що важливим завданням правосуддя є надання правової допомоги особам, захист прав людини шляхом забезпечення рівних можливостей отримання доступу до правової інформації та посилення правових можливостей усього населення України незалежно від рівня фінансового забезпечення чи соціальної градації.

Важливим питанням є детальний розгляд механізму реалізації інституту надання безоплатної допомоги в рамках кримінального провадження та встановлення мети надання такої допомоги, суб'єктів, кому вона надається та максимального отримання ефективного та якісного захисту при цьому. Надання безоплатної правової допомоги полягає в тому, що особа, якій вона надається не несе жодних витрат на забезпечення захисту. Фінансування роботи захисника здійснюється за рахунок Державного бюджету України. При цьому особа має право на безоплатну правову допомогу незалежно від її рівня доходів.

Надання адвокатами безоплатної правової допомоги в рамках кримінального провадження є гарантією здійснення ефективного захисту прав та свобод людини. Адвокат може надавати допомогу особам, які затримані уповноваженою службовою особою, на стадії досудового розслідування та судового розгляду, ухвалення вироку та виконання покарань. Така допомога може здійснюватись у форматі надання консультацій, складання документів, присутності під час проведення слідчих (розшукових) дій, вручення клопотань, повідомлення про підозру та обвинувального акту тощо. Зробивши надання правової допомоги досить доступною обізнаність населення про надання таких послуг залишається на досить низькому рівні. Тому важливо тісно взаємодіяти з органами поліції, прокуратури та суду щодо підняття рівня обізнаності громадян, які мають можливість залучити безоплатно захисника для захисту своїх прав та законних інтересів. Отже, ознайомлення населення із системою надання правової допомоги має важливе значення для забезпечення верховенства права.

Звертаючись до практичних засад реалізації права на захист є забезпечення його дотримання на усіх стадіях кримінального провадження, оскільки випадки, коли підозрюваному, обвинуваченому під час досудового розслідування не було призначено захисника за умови його обов'язкової участі, ставлять під сумнів питання належності та допустимості доказів та в подальшому результату розслідування кримінального провадження. При цьому призначення захисника у судовому провадженні у таких справах не може саме по собі відновити порушене право на захист. Правову позицію Європейського суду з прав людини щодо початкового етапу забезпечення права на захист у кримінальному провадженні викладено, зокрема, в п. 63 рішення ЄСПЛ від 09 червня 2011 року у справі «Лучанінова проти України», де зазначено, що «для здійснення обвинуваченим свого права на захист йому зазвичай повинно бути забезпечено можливість отримати ефективну допомогу захисника із самого початку провадження» (п. 52 рішення ЄСПЛ від 27 листопада 2008 року у справі «Сальдуз проти Туреччини» та пункти 90–91 рішення ЄСПЛ від 12 червня 2008 року у справі «Яременко проти України»).

Наприклад, на офіційному сайті Міністерства юстиції України зазначені наступні позиції надання безоплатної правової допомоги у кримінальних провадженнях, такі як: дії захисника при вирішенні питання про обрання, продовження, скасування або зміну запобіжного заходу та дії захисника при затриманні особи за підхоною у вчиненні кримінального правопорушення. Більш детальної інформації на офіційному ресурсі не міститься. Тому обізнаність населення щодо можливості отримання правової допомоги знаходиться не на досить високому рівні та виникає необхідність налагодження дієвої взаємодії не тільки з органами досудового розслідування, суду, прокуратури, але й залучення засобів масової інформації [9].

Потрібно зазначити хто ж належить до головних одержувачів правової допомоги у кримінальних провадженнях: 1) будь-яка особа, яка затримана в рамках кримінального провадження; 2) будь-яка особа, яка була взята під варту в результаті обрання запобіжного заходу в рамках кримінального провадження; 3) будь-яка особа, в рамках діючого Кримінально-процесуального законодавства у наступних випадках: а) захист за призначенням; б) залучення адвоката відповідними органами, через неможливість залучити адвоката з фінансових або інших обґрунтованих причин; в) для окремої процесуальної дії; 4) будь-яка особа, яка відбуває покарання, пов'язане із позбавленням волі. Зазначені вище особи в рамках кримінального провадження можуть звернутись у разі необхідності за отримання безоплатної правової допомоги. В свою чергу, ознайомлення громадян України із механізмом реалізації правової допомоги має значення для забезпечення основних принципів правосуддя.

Нормативно-правове забезпечення, в першу чергу, є основою для формування правової позиції щодо надання безоплатної правової допомоги в таких категоріях справ як кримінальні провадження. Постійне оновлення, зміни та доповнення нормативної бази є поступивими кроками до створення ефективних та дієвих нормативно-правових актів, які будуть слугувати базою для побудови незалежної правової дежави.

Висновки. Можемо зробити висновок, що безоплатна правова допомога є складовою частиною здійснення правосуддя, керуючись міжнародними та національними нормативно-правовими актами, а в свою чергу чинні в Україні засади надання правової допомоги у кримінальних провадженнях включають в себе такі міжнародні нормативно-правові акти та норми українського законодавства. У кримінальних провадженнях будь-яка особа, яка має брак коштів для оплати свого захисту має право отримувати таку допомогу безоплатно, якщо це необхідно в інтересах правосуддя.

Література:

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 30 вересня 2016 року: (офіц. текст). – К., Паливода А.В., 2016. – 76 с.
2. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року), Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам. – Київ, 1996., С. 12-17.
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 року, ВВР, 2011 № 57, ст. 577
4. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 15 вересня 2016 р. – К., Паливода А.В., 2016 – 48 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013-2017 роки: Закон України від 4 липня 2012 р. № 435-р.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар., За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К., Юстініан, 2012. – 1224 с.

8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року., Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. – К., 1992.

9. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/section/450>

FETALRIGHTS: НЕОБХІДНІСТЬ СУЧАСНОГО ВИМІРУ (ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПЛОДА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФЕТАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, США ТА ДЕЯКИХ КРАЇН ЄВРОПИ)

Хоцяновська Н.Ф., викладач юридичних дисциплін, магістр права, адвокат
Київський професійно-педагогічний коледж ім. А. Макаренка, Україна

Учасник конференції

One of the directions of the state policy of Ukraine is the fight against the demographic crisis. In 2016, the population of Ukraine decreased by 176 thousand people: 583,600 dead, of which 3,000 children under the age of 1, and a total of 397,000 born alive. Thus, in Ukraine only 68 has born alive per 100 deaths. But a quarter of women in Ukraine carried out abortions, more than a third of whom have been done 2-3 times, 5% of whom have been done abortion 4 times or more. In such circumstances, the protection of the rights of the conceived but still unborn child, called "fetal rights", becomes of paramount importance. The protection of such rights is given insufficient attention in scientific discussions, as a result of which they do not become the subject of legislative initiatives.

Some researches and publications in Ukraine are limited to the issues of the time when the right to life, the moment of the legal personality of a conceived but still unborn child, the protection of its property rights and the consideration of such rights in the context of the mother's right to abortion, is raised. But there are no systematic studies of this issue.

The purpose of the study is to justify the necessity of systematic changes in the legislation of Ukraine and ensure the formation of fetal legislation, taking into account the successful practice of other states.

The legislation of Ukraine practically does not protect the rights of the conceived but still unborn child. Legislative rules are reduced to the definition of the concept of the future child's parents in the case of reproductive conception, the right to inheritance, terms of abortion. Instead, fetal legislation acts as a set of legislative norms on the protection of the rights of the conceived but still unborn child in the countries of Europe and the United States. Such legislation is an example for the introduction of fetal rights into the legislation of Ukraine. The article analyzes fetal legislation in the United States, Hungary and Ireland.

The study substantiates the need for the introduction of fetal rights into Ukrainian legislation, while the Irish model, where the right to live an unborn child is recognized, taking into account the equal right to life of her mother, is determined to be the most acceptable to follow.

Keywords: fetal rights, institute of fetal law, fetal legislation, protection of fetal rights, legal regulation of the protection of the rights of the fetus.

Конституція України декларує найвищу цінність - життя людини [1]. Одним з напрямків державної політики України оголошено боротьбу з демографічною кризою. Очевидно, що всі свої правові зусилля спрямовуємо на врегулювання наслідків відмови від визнання необхідності захисту дитини до моменту її народження, правового регулювання найважливіших аспектів існування і життєдіяльності, так званого, плода.

За даними Державної служби статистики України, у 2016 році чисельність населення України зменшилася на 176 тисяч осіб. На 397 тисяч живонароджених дітей маємо 583600 померлих, з яких 3 тисячі дітей у віці до 1 року. Отже, в Україні на 100 померлих осіб тільки 68 живонароджених [2, с. 1]. Натомість, як зазначає Unicef, згідно з результатами МІКС-2012 майже чверть опитаних респонденток в Україні здійснювали аборти, а саме 23,1%, з них 37,4% робили аборт 2-3 рази, і 5% повідомили що їм було здійснено штучне переривання вагітності 4 і більше рази [3]. В той же час тисячі народжених дітей страждають внаслідок поведінки матері під час вагітності: мають вади розвитку, фетальний алкогольний синдром, наркозалежність. На жаль, продовжувати цей перелік можна ще довго.

Відповідно важливості поставленої проблеми, питання про захист зачатой, але ще ненародженої дитини (далі плода), не так часто постає предметом наукових дискусій і законодавчих ініціатив. Хоча треба справедливо зауважити, що наукові дискусії щодо захисту прав плода тривають вже довгий час. В переважній мірі вони зводяться до питання моменту виникнення права на життя, правосуб'єктності зачатой, але ще ненародженої дитини, біоетичних проблем, захисту майнових прав, розгляду прав ненародженої дитини в контексті права матері на аборт.

Полеміка щодо зазначених питань триває ще з кінця минулого століття. В той же час у світі активно розвивається фетальна медицина. Нагальність її розвитку в Україні є реальною і неминучою і відповідно потребує не просто змін в законодавстві, а системних змін, які не обмежаться закріпленням права плода на життя, а охоплять в першу чергу медичні норми та протоколи, цивільне і цивільно-процесуальне законодавство, інститут відповідальності батьків і держави за життя плода, а також буде потребувати змін і фінансове законодавство. В той же час необхідно звернути увагу на одночасне закріплення механізму реалізації фетальних законодавчих норм.

Отже, метою статті є обґрунтування необхідності системних змін законодавства України та забезпечення формування фетального законодавства (законодавства про захист прав плоду) з урахуванням успішної практики дії фетального законодавства в деяких інших державах і визначення місця fetal rights в процесі еволюції прав людини.

Питання пов'язані з правовим статусом зачатой, але ще не народженої дитини, в тій чи іншій мірі досліджувались такими вченими як З.В. Ромовська, О.Ю. Кашинцева, Ю.Мартинюк, Е. Болье, В.І. Грищенко, Т.Р. Короткий, А.В. Ольхова, Т.В. Водоп'янта інші.

Виклад основного тексту. В Україні права зачатой, але ще не народженої дитини (плода), визначено Цивільним Кодексом України [4], Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [5], Законом України «Про заборону

репродуктивного клонування людини» [6]. Цими законами визначено поняття батьків майбутньої дитини у разі репродуктивного зачаття, право на спадкування зачатого за життя спадкодавця, але ще ненародженою до його смерті дитиною, строки проведення абортів. Практично правове регулювання зазначеного питання на цьому закінчується.

Fetalrights (з англ. «права плода») в багатьох країнах Європи та Америки є звичним юридичним терміном. По суті під цим терміном розуміється захист прав та інтересів зачатого, але ще ненародженої дитини (людини). Сукупність законодавчих норм із захисту прав та інтересів зачатого, але ще ненародженої дитини має назву Fetallaw (фетальне законодавство). На жаль рівень розвитку законодавства в цій сфері, як міжнародного так і в окремих державах ще не дає змогу говорити про їх системність.

Аналіз іноземних юридичних дискусій показує, що питання захисту прав плода невід'ємно пов'язується з правом жінки на особисте життя і входить в колізію з її правом вибору [7]. Жінки активно протидіють впровадженню fetalrights з метою захистити своє право на аборт. З іншого боку цей рух триває досить довгий час і є виправданим з позиції збереження здоров'я, життя жінки та усунення незаконних абортів. Отже, виникає такий собі парадокс: жінка, якій природою надано інстинкт захисту своєї дитини, всіма своїми силами намагається його позбутись.

В певній мірі в таких обставинах вбачається відповідний підтекст – небажання приймати на себе відповідальність. Чи повинно бути право на життя ембріона, плода, предметом бажання уникнути відповідальності? Перетинаючи вулицю на червоне світло можна передбачити, що є вірогідність постраждати під колесами автомобіля, чому ж маючи таке різноманіття медичних засобів по запобіганню зачаттю у суспільстві домінує позиція захисту жінки від наслідків незаконного абортів? Це питання залишається у сфері моральної відповідальності в першу чергу кожної конкретної жінки.

Зважаючи на зазначене вище, зрозумілим є небажання приймати норми по захисту прав плода, які посилять відповідальність держави і потенційних батьків в цій сфері.

Інститут fetalrights вважається найрозвиненішим у США, але і тут сфера регулювання прав плода залишається досить обмеженою. За ініціативи США у 1969 році 24-ма країнами латинської Америки була підписана Американська конвенція про права людини, яка вступила в дію у 1978 р. Конвенцією визначено, що кожна людина має право на життя, яке має бути захищено законом від моменту зачаття [8].

У 2002 році Джордж Буш оголосив план по забезпеченню медико-санітарної допомоги із застосування державної програми медичного страхування дітей по відношенню до плодів [9].

Закон прийнятий у США 2004 р. про Ненароджені жертви насильства підтвердив визначений Конвенцією напрям і визначає насильницький напад, як посягання на життя двох жертв: матері та її плоду. Прийняттю цього закону передувало довгих 5 років обговорення [10]. Натомість, Кримінальний кодекс України не має подібних норм, а захищає людину лише з моменту її народження. Вбивство вагітної жінки за п. 2 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України є обтяжуючою обставиною і тільки за обов'язкової умови, що вбивця завідомо розумів наявність стану вагітності. Якщо при вбивстві жінки дитина не помре, все одно такі дії кваліфікуються за п. 2 ч. 2 ст. 115 [11]. Але якщо при посяганні на життя жінки її плід загинув, а особа, що вчинила ці дії не мала на меті позбавити дану жінку життя, то такі дії будуть кваліфікуватися як нанесення тяжких тілесних ушкоджень. По суті, на практиці втрата дитини прирівнюється з втратою людського органу.

У США до сьогодні не прийнято закону, який передбачав би кримінальну відповідальність за конкретну поведінку жінки під час вагітності, але в той же час більше 200 американських жінок були притягнуті до кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з дітьми, у зв'язку з тим що завдали своїй дитині шкоду внутрішньоутробно внаслідок своєї поведінки. Серед основних причин виділяють: вживання наркотиків, споживання алкоголю та паління, а також, невиконання вимог лікаря, щодо збереження вагітності і навіть відмову від рекомендованого за медичними показаннями кесаревого розтину, якщо дитина при природному народженні гинула [9].

В Україні подібного захисту плід не має. Внаслідок впровадження допомоги у зв'язку із народженням дитини багато соціально-негативних сімей використовують народження дитини як спонсорство п'янства, наркоманії, тощо. Як наслідок таких дітей в кращому випадку забирають соціальні служби, а батьків позбавляють батьківських прав, а в найгіршому, не маючи належного догляду, вони гинуть. Один з яскравих прикладів описали в одному з випусків «Рівне вечірне», мову веде завідувач акушерсько-гінекологічного відділення: «Як потім показали аналізи, у породіллі в крові було 3,3 проміле алкоголю. Дитина отримала алкогольний синдром». Завідувач продовжила свою розповідь такими словами: «На жаль, випадки, коли до нас приїждять народжувати матері на підпитку – нерідкість... У зв'язку з великими сумами, які держава виділяє родинам після народження дітей, жінки погоджувалися на пологи часто заради грошей. Зараз розміри виплат зрівняли, то, можливо, хоч поменшає старших породіль. А коли за третю дитину давали понад сто тисяч гривень, у нас був бум жінок, яким за сорок... Дехто, до слова, і не приховував, що народжує заради грошей. Одна жінка сказала, що це їй газ допоможе провести до хати» [12].

Крім США певного захисту плоду надано і в інших державах. Зокрема, Конституцією Угорщини прийнятої у 2011 році визнано, що людське життя захищається із моменту зачаття. Ірландія відповідно до восьмої поправки до Конституції визнала право на життя ненародженої дитини з урахуванням рівного права на життя матері, при цьому держава, з свого боку, гарантує поважати, захищати і відстоювати це право наскільки можливо. Федеральний конституційний суд Німеччини розтлумачивши право на життя постановив, що Конституція гарантує право на життя з моменту зачаття, а точніше, з 14-го дня з моменту зачаття. [9]

Слід зауважити, що питання fetalrights є проблемним і в теорії права, адже права плода неможливо віднести до жодного виду чи покоління прав людини, допоки за загальним правилом плід не буде визнано людиною. В іншому випадку не може бути мови про fetalrights, а лише про права жінки в процесі реалізації материнства. І це питання стає більш дискусійним при детальному дослідженні, особливо на сучасному етапі розвитку теорії права. Сучасний вимір зумовив виникнення, так званого, четвертого покоління прав людини. До таких прав відносять: репродуктивні права, право сурогатного материнства, трансгендерні права, права, що виникають в процесі використання стовбурових клітин, сюди ж відносять і права пов'язані із застосуванням абортів [13, с. 213-214]. При чому четверте покоління прав людини нерозривно пов'язується з духовністю і моралю. В такому випадку видається аморальним захист «неприродних» прав в той час, коли природні права ненародженої дитини, як людини, не захищаються. Більше того, існує справедлива позиція, що одноосібне право на аборт жінки порушує право чоловіка на батьківство. Зокрема, така позиція була висловлена однією із партій у пояснювальній записці до законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень по проведенню операцій штучного переривання вагітності (абортів)», який було подано у березні 2017 року до Верховної Ради України [14]. Отже, постає дилема: визнати момент початку життя людини до її фізіологічного народження чи віднести fetalrights до особливих прав четвертого покоління в контексті рівного співвідношення права на життя дитини та права на життя матері.

У пошуках правильного і виваженого підходу з погляду біоетики та моралі до законодавчого визначення прав плода в Україні та його співвідношення з правами матері, ми автоматично позбавляємо юридичного захисту так званих «бажаних»

дітей, що ще не народились, але які разом з їх батьками потребують підтримки та захисту з боку держави. В першу чергу це стосується сфери охорони здоров'я.

В Україні сьогодні виникає подвійна ситуація. З одного боку практично не надається захист плоду, в тому числі і з позиції права захисту на життя, а з іншого, рядом актів охорони здоров'я передбачено створення певної кількості закладів медицини плода, з гарними і відповідними науковими назвами. За певними з них навіть закріплено надання допомоги у певних станах, що загрожують життю плода, при цьому не створено елементарних умов для проведення фетальних медичних втручань: починаючи від матеріального забезпечення і закінчуючи правовою регламентацією проведення певних процедур.

В країнах найближчого зарубіжжя, фінансовий тягар фетальної медицини, прийняла на себе держава, в той час як в Україні переважна більшість фетальних процедур здійснюється завдяки ентузіазму окремих кафедр і лікарів та відчайдушності окремих батьків.

В той же час ми забуваємо, що вагітна жінка перебуваючи у складному психофізичному та емоційному стані не завжди має можливість адекватно оцінити реальну картину і прийняти відповідне рішення. На неї легко чинити вплив направляючи на «правильні і прості» для лікарів рішення.

Не визначивши правовий статус плода в Україні деякі аспекти медичної допомоги автоматично самоусуваються з відповідальності держави. Наприклад, досі юридично-правильно неможливо вирішити питання із надання державою донорської крові для проведення внутрішньоутробної трансфузії плоду. Така процедура рекомендована, а часто може бути єдиним порятунком життя ненародженої дитини при багатьох патологіях. При проведенні такої процедури живонародженій дитині, питань у законодавстві не виникає – це питання визначено Законом України «Про донорство крові і її компонентів» [15] та Порядком переробки і зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації їх і виготовлених з них препаратів [16]. Відповідно до цих актів, кров та її компоненти надаються хворим за рахунок держави за замовленням лікувальними закладами. При цьому згідно Інструкції щодо заповнення форми первинної облікової документації в Протоколі переливання крові та її компонентів зазначається прізвище і дата народження хворого, але юридично не можливо записати плід як хворого, адже плід не вважається людиною [17]. Замовити кров на ім'я матері також неможливо, адже медичні показання з приводу її здоров'я відсутні, тобто при наданні крові за рахунок держави відбудеться нецільове використання коштів.

Підсумовуючи викладене вище, треба підкреслити об'єктивно-обумовлену необхідність впровадження fetalrights в національне законодавство України. Відповідно проведеного аналізу подібного законодавства інших держав, вбачається найприйнятнішою на сьогодні конструкцією, для впровадження в Україні основ інституту fetallaw, формулювання наведене у конституції Ірландії, де право на життя ненародженої дитини визнається з урахуванням рівного права на життя матері, а держава гарантує поважати, захищати і відстоювати це право наскільки можливо. Необхідно врахувати ці положення при подальшому реформуванні законодавства, зокрема, в медичній сфері та внести зміни у чинне законодавство. За таких умов, fetalrights можна віднести до четвертого покоління прав людини, як особливого нерозривно-пов'язаного рівного права матері та її зачатої, але ще ненародженої дитини.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР., Відомості Верховної Ради. – 23.07.1996. – № 30 – ст. 141.
2. Державна служба статистики України. Демографічна ситуація у 2016 році., Експрес випуск - 20.02.2017. - № 43/0/10.2вн-17 – С.1 [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. ЮНІСЕФ. Мультиіндикаторне кластер не обстеження домогосподарств – 2012. Репродуктивне здоров'я. [Електронний ресурс]., Режим доступу: https://www.unicef.org/ukraine/ukr/children_24101.html
4. Цивільний Кодекс України 16.01.2003 р. № 435-IV., Голос України. - 12.03.2003. – № 45.
5. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ., Відомості Верховної Ради України - 26.01.1993., № 4., ст. 19.
6. Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14.12.2004 р. № 2231-IV., Голос України - 11.01.2005., №3.
7. Roth, Rachel. Making women pay: the hidden costs of fetalrights. - Cornell University Press – 1999 – 234 p.
8. The American Convention on Human Rights, 22 November 1969 (Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San Josi, Costa Rica)
9. Fetalrights. Wikipedia. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://en.m.wikipedia.org/wiki/Fetal_rights
10. Congress of the USA (March 25, 2004) Unborn Victims of Violence Act
11. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III., Відомості Верховної Ради України - № 25. – 29.06.2001. – ст. 131.
12. Садовник А. П'яні вагітні народжують дітей-інвалідів., А. Садовник, Рівне вечірнє – 02.09.2014. [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://rivnepost.rv.ua/showarticle.php?art=041056>.
13. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика., О.О. Барабаш., Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2016. - № 837. - С. 213-217
14. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України що до обмежень по проведенню операцій штучного переривання вагітності (абортів) від 27.03.2017 р. № 6239 [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61424
15. Закон України «Про донорство крові і її компонентів» від 23.06.1995 р., Відомості Верховної Ради України - 06.06.1995. - № 23. - ст. 183
16. Постанова Кабінету міністрів «Про затвердження Порядку переробки і зберігання донорської крові та її компонентів, реалізації їх і виготовлених з них препаратів» від 16.06.1998 р. № 920., Офіційний вісник України. - 1998., № 24., С. 81.
17. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 003-5/о «Протокол переливання крові та її компонентів» затверджена Наказом Міністерства охорони здоров'я України 29.05.2013 р. № 435., Офіційний вісник України. - 2013., № 52., С. 315.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ: НОВІ СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

**Чернецька О., канд. юрид. наук, доцент, проректор з наукової та науково-педагогічної роботи
Київський університет права НАН України, Україна**

Учасник конференції

Досліджується стан юридичної освіти України, її національні особливості та основні напрямки реформування.

Ключові слова: Вища освіта, вища юридична освіта, євроінтеграція, Болонський процес, європейський освітнянський простір

The author investigates the higher education system in law, its national peculiarities and the main ways of its reformation

Keywords: higher education, higher education in law, European integration, Bologna process, European educational area

Загальновідомо, що освіта – це не тільки основа інтелектуального, а й культурного та духовного розвитку особистості, суспільства і держави та засіб забезпечення всебічного розвитку людини як особистості та найвищої соціальної цінності, і, в цілому, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу нації.

В цілому система вищої освіти в будь-якій сучасній державі виступає основою людського розвитку та прогресу суспільства та держави. Сучасний стан вищої освіти характеризується стрімкими перетвореннями, як і інші суспільні сфери, які реформуються на зразок європейських стандартів та зумовлені євроінтеграційними прагненнями України. І саме в процесі проведення масштабних реформ у багатьох сферах життєдіяльності українського суспільства та держави, питання удосконалення системи вищої юридичної освіти, і як наслідок підготовка правників-практиків набувають особливої актуальності та значення. Як стверджує академік Тацій В., юрист-практик у своїй діяльності приймає рішення, які визначають авторитет та повагу до держави і є надзвичайно важливими для долі людини. Але коли ці рішення суперечать законодавству, порушують або не захищають права громадян та інтереси держави, то це вже ніщо інше як беззаконня, що, власне суперечить ідеї правової держави¹.

Слід відмітити, що саме юридична освіта та наука займає особливе місце в системі вищої освіти, оскільки глибоко пов'язана із формуванням суспільної свідомості та правосвідомості, виступає запорукою розбудови України як правової та демократичної держави. Вища юридична освіта є безперечно складовою правової освіти в цілому, головним завданням якої є формування правової свідомості та правової культури громадян, утвердження в суспільстві принципу верховенства права.

Згідно з Концепцією вдосконалення правничої (юридичної) освіти для фахової підготовки правника відповідно до європейських стандартів вищої освіти та правничої професії, подальший розвиток правничої освіти має бути спрямований на підготовку правника відповідно до його фундаментальної ролі – утверджувати верховенство права через захист прав і свобод людини.

Сьогодні стає все більш очевидним, що сучасний стан розбудови державності та подальша демократизація суспільства потребують активних учасників цих процесів, які мають відповідну освіту та здатність утверджувати активну громадянську позицію. І тому, роль юриста в цих процесах безумовно важлива і надзвичайно відповідальна. Саме юристи, у значній мірі, здатні творчо осмислювати та аналізувати процеси, які відбуваються у суспільстві та державі, бути активно свідомими учасниками суспільного та державного життя. Нині в Україні потрібно проводити не тільки конституційну, адміністративну реформи, а й необхідне глибоке реформування права, зміна фундаментальних засад його розвитку, а не поверхневі зміни, які не здатні зробити право потужним рушієм прогресивного розвитку українського суспільства. Втім, право потенційно може стимулювати розвиток суспільних відносин, і, як показує досвід демократичних суспільств, воно робить це успішно.

Система вищої юридичної освіти в будь-якій державі має певні притаманні лише їй особливості та тісно взаємодіє з іншими системами суспільства, а саме з політичною, економічною, соціальною тощо. Це характерно і для національної системи вищої юридичної освіти в Україні.

Сучасні тенденції розвитку університетської системи освіти характеризуються наближенням до встановлення єдиних європейських стандартів, при цьому враховуючи, з одного боку, пріоритет власне національної системи освіти, а з іншого – поглиблення міжнародного співробітництва у сфері мобільності та працевлаштування студентів. Процес європейської інтеграції дедалі все помітніше впливає на сферу вищої освіти в Україні. Європейська орієнтація розвитку університетської освіти – це нараздільність таких понять як, університет і гуманізм, навчання і наука, культура і духовність. Адже, саме освіта є могутнім чинником розвитку духовної культури суспільства, відтворення інтелектуального потенціалу, а також запорукою утвердження та становлення нашої держави як рівноправного члена європейського освітнянського простору. Тобто, при реформуванні системи вищої освіти в Україні, з одного боку, необхідно враховувати пріоритети збереження національних досягнень у системі освіти, а з іншого – удосконалювати міжнародне співробітництво та міжнародну конкурентоспроможність закладів системи вищої освіти задля мобільності та працевлаштування студентів.

На нашу думку, визначну роль на зміст і якість юридичної освіти має прогресивний розвиток методології юридичної науки. Сьогодні стає все більш очевидним, що сучасний стан розвитку юриспруденції потребує інтенсивної розробки проблем методології для всіх галузей наукових знань. Необхідно змінювати підходи щодо методології викладання юридичних дисциплін як за змістом, так і за формою. Насамперед, основою системи юридичних знань повинні стати принцип верховенства права та гарантованості прав і свобод людини та громадянина, тобто підготовка юристів повинна бути спрямована, насамперед, на підготовку фахівців у правозахисній сфері.

На жаль, слід констатувати, що сучасний стан вищої юридичної освіти не зазнав докорінних якісних змін і тому це не дозволяє систему підготовки юристів в Україні поставити в один ряд з системами юридичної підготовки в державах континентальної Європи.

Реформи, які відбуваються в Україні в системі вищої освіти повинні бути спрямовані, насамперед, на удосконалення самої системи закладів, які надають освітнянські послуги. Якщо орієнтуватися на європейський досвід, то, зокрема, в Італії на 60 мільйонів населення припадає 65 університетів, у Франції на 63 мільйони – 41, в Іспанії на 45 мільйонів – 60, у Великій Британії на майже 61 мільйон – 142, а в Україні на 47 мільйонів – 240 вищих навчальних закладів.

¹ Тацій В. Проблеми вищої юридичної освіти в Україні: нові виклики сучасних реалій., В. Тацій., Право України. – 2009., № 1., С. 4

Слід зазначити, що першочерговим завданням розвитку вищої юридичної освіти в Україні постає питання удосконалення організаційно-правових основ організації та функціонування вищих навчальних юридичних закладів. Адже, прийняття нового закону «Про вищу освіту», який нібито базується на європейських стандартах освітньо-наукового простору та встановлює єдині вимоги щодо існуючої системи підготовки фахівців з вищою освітою, так і не призвело до вироблення Державних стандартів та програм щодо підготовки правників.

Більше того, при реформуванні вищої юридичної освіти в Україні доцільним було б звернутися до досвіду європейських держав, які вже здійснили реформи в цій сфері, згідно стандартів та вимог Болонського процесу. Зокрема, цікавим є досвід реформи юридичної освіти Німеччини, який мав законодавче закріплення, шляхом прийняття у 2002 році Закону «Про реформу юридичної освіти». Першою частиною реформи стало посилення міжнародної орієнтації навчального процесу, яка забезпечувалася введенням викладання окремих дисциплін іноземною мовою. Другою складовою реформи стало посилення орієнтації юридичної освіти на потреба адвокатури, задля чого було передбачено обов'язкове залучення адвокатів-практиків у навчальний процес. Більше того, юридична освіта в Німеччині позначена спільною діяльністю університетів і держави. З одного боку, - це постає джерелом напруження і конфліктів між свободою науки й політикою юстиції. З другого боку, спільні завдання юридичних факультетів і державних установ щодо прийому іспитів гарантують тісний зв'язок між юридичною наукою, юридичною практикою і юридичною політикою, між навчанням в університеті й професійною підготовчою практикою, й гарантують єдині стандарти якості на різних юридичних факультетах у Німеччині².

На нашу думку, досвід Німеччини доцільно було б використати при реформуванні юридичної освіти в Україні.

Наступним напрямом реформування системи вищої освіти має стати забезпечення якості освітянських послуг. Адже, одним із принципів Болонського процесу є досить жорсткі вимоги до якості підготовки фахівців з вищою освітою. Усвідомлюючи необхідність розвитку вищої юридичної освіти до загальноєвропейських стандартів, питання якості підготовки юриста, тобто висококваліфікованого фахівця у сфері права з відповідним рівнем сучасних правових знань та високим рівнем правосвідомості набуває особливої актуальності.

Водночас, необхідно впроваджувати в освітній процес інноваційні форми та методи навчання, які сприяли б виявленню та розвитку інтелектуальних здібностей студентів. У зв'язку з цим, організація освітнього процесу у вищих навчальних закладах повинна базуватися на принципах наукового, пізнавального, інформаційного та методичного забезпечення, що, в свою чергу, призводить до творчого опанування та осмислення отриманих знань, а також прояв творчої науково-дослідницької діяльності студентів. Адже, призначення сучасної юридичної освіти полягає в тому, щоб передати майбутньому правнику глибокі загальнокультурні основи, комунікативні здібності, критичність та культуру мислення, здатність приймати самостійні рішення, в цілому підготовка правників, які б сповідували принцип верховенства права та активну громадянську позицію.

Вважаємо, що концептуальними принципами щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське та світове співтовариство, мають стати: створення інноваційного простору на основі освітньої і наукової підтримки; адаптація системи вищої освіти до норм, стандартів і основних принципів європейського простору вищої освіти; забезпечення соціального контексту вищої освіти, який надасть можливість випускникам вищих навчальних закладів формувати свою професійну кар'єру на основі соціальної справедливості, відповідальності та загальнолюдських цінностей.

Отже, основним змістом діяльності університету на сучасному етапі повинно стати формування інноваційного, гуманістичного освітньо-виховного середовища, що, в свою чергу, передбачає фахову глибину і інноваційні технології в системі освіти з метою інтеграції у європейський освітянський простір. Європейський вибір України – це рух до стандартів демократії, інформаційного та інтелектуального суспільства, що базується на принципі верховенства права та забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

ДУК 340.11

ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА / DIALECTIC INTERACTION BETWEEN THE LEGAL STATE AND CIVIL SOCIETY

Шевченко А.Є., д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри теорії права та держави
Старостюк А.В., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри теорії права та держави
Університет державної фіскальної служби України

Учасники конференції

The article discusses the issue of the interaction of legal State and civil society as a necessary condition of quality of the development process of the modern Ukrainian State. These issues are of existing theoretical developments, views of famous thinkers of the past and present. The authors of the article highlight the idea that development of Ukraine at the beginning of the 21st century is largely determined by the maturity of the civil society and its role for the functioning of the state and its organs. The issues of the interaction of legal state and civil society are covered through the prism of the need to increase the level of political and legal culture as a necessary condition of qualitative changes in all spheres of social life. It is highlighted the role of legal activity in the process of strengthening the regime of law and order, the protection of the rights and freedoms of man and citizen.

Keywords: dialectic, the legal state, legal culture, civil society.

Процес розбудови демократичної, соціальної та правової держави органічно пов'язаний з формуванням громадянського суспільства. Особливого значення ці питання набувають в умовах необхідності визначення якісної характеристики українського суспільства та його впливу на вирішення складних проблем сьогодення.

До питань розбудови правової держави зверталися такі вчені-правознавці України як С.В. Бобровнік, Є. Бурлай, В. Головченко, Ю. Грошевий, Т. Ковальчук, М. Козюбра, А. Колодій, О. Костенко, Н. Онищенко, В. Погорілко, В. Селіванов, В. Сіренко, П. Рабінович, Ю. Тодика, М. Цвік, В. Шаповал та деякі інші. Що стосується витоків ідей правової держави, то

2 Хелланд А., Вендіш М. Юридична освіта в Німеччині., А. Хелланд, М. Вендіш., Право України. – 2009. – № 1., С. 24-28

їх пошук необхідно розпочинати звертаючись до історико-правової думки раннього періоду, яка представлена в роботах Солона, Геракліта, Протагора, Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки, Цицерона та інших.

Вагомим внеском античних мислителів в процес формування ідеї правової держави є дослідження питань, які пов'язані з обґрунтуванням рівності громадян перед законом та єдності всіх громадян полісу, а також питання народовладдя та звітності посадових осіб перед народом; ідея щодо розподілу влади; визначення принципів та функцій держави; ідеї природного права; проблема загального блага.

Важливість використання існуючої історико-правової думки підтверджується тим, що в процесі дослідження різноманітних аспектів розвитку теорії правової держави значна кількість вчених беруть за основу погляди Цицерона щодо перетворення закону на відображення права як уявлення про належне і справедливе; набуття правом значення реального фактора, який впорядковує суспільні відносини і накладає певні зобов'язання на державну владу; підпорядкування функціонування та розвитку суспільства і держави чітко визначеному правовому режиму.

Виходячи з сутності ідей Цицерона про природні соціальні потреби, які властиві людям від народження, мудрість, просвітлений емоційний стан, ідеальне людське суспільство, критику державної влади ми неминуче підходимо до усвідомлення того, що крім держави як особливої політико-територіальної організації є й інші форми життєдіяльності суспільства.

Погляди на державу не лише як сукупність громадян, які зобов'язані жити і діяти у відповідності з існуючими законами, а й аналіз життя громадян в економічній, духовній, шлюбно-сімейній та інших сферах суспільства, в яких втручання держави не буде потрібне, властиві й для Аристотеля.

Більш ґрунтовні ідеї щодо обмеження діяльності держави правом, а саме ідеї панування права були розкриті в працях Д. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Значний внесок в філософське обґрунтування теорії правової держави належить І. Канту, який розглядав державу як об'єднання багатьох людей під егідою права, підкреслював важливість таких принципів як свобода, рівність та самостійність громадянина як суб'єкта суспільних відносин. Вчений зазначав, що індивіди – це рівні істоти. Суть їх рівності полягає в тому, що «інші не можуть змусити будь-кого до більшого, ніж те, до чого він зі свого боку може змусити» [1, с. 147].

Беззаперечним є також внесок у розвиток теоретичних положень щодо розуміння держави у взаємозв'язку з правом та громадянським суспільством німецького філософа-ідеаліста Г. Гегеля, на думку якого громадянське суспільство виступає «не як таке, що атомістично розпалося на одиничних осіб і зібралось на мить тільки для одиничного тимчасового акту без подальшого зв'язку, а як розчленоване на вже раніше конституційовані товариства, громади та корпорації, які таким чином отримують політичний зв'язок» [2, с. 346]. Особливістю поглядів Гегеля є те, що він на відміну від багатьох своїх попередників розглядав громадянське суспільство і державу як самостійні утворення. Гегель підкреслював важливість таких принципів функціонування громадянського суспільства як власність, особиста свобода, поінформованість, вільно сформована громадська думка, справедливість та дотримання законів.

На думку Г. Гегеля необхідно розмежувати поняття «громадянське суспільство» і «державу». Громадянське суспільство розглядається вченим як «об'єднання членів як самостійних, одиничних у формальній і, таким чином, загальній спільноті на основі їх потреб і через правовий устрій (як засіб забезпечення безпеки осіб і власності), і через зовнішній порядок для їх особистих та загальних інтересів» [3, с. 208].

Гегель також вважав, що громадянське суспільство представляє собою деполітизовану масу, де домінують економічні інтереси та існує перманентний конфлікт інтересів. Саме зіткнення інтересів, на його думку, може призвести до вибухової ситуації. Щоб уникнути цього необхідним є існування правової держави, основною ознакою якої він вважав верховенство закону.

Крім того, у відносинах, які виникають між громадянським суспільством і правовою державою Гегель надавав перевагу не громадянському суспільству, а конституційній державі, яка за певних умов може втручатися в життя громадянського суспільства. Таке втручання, на його думку, є необхідним у випадках усунення соціальної несправедливості і нерівності всередині громадянського суспільства, а також коли доцільно реалізувати загальний інтерес.

Слід зазначити, що саме погляди І. Канта та Г. Гегеля щодо громадянського суспільства та правової держави покладено в основу дослідження ліній взаємозв'язку між ними.

В сучасних умовах зацікавленість до проблем розвитку громадянського суспільства і його взаємозв'язку з правовою державою також не втрачає своєї актуальності. Це знайшло своє відображення у філософії, соціології, політології, історії політичних і правових вчень, теорії держави і права. Досліджуючи ці питання науковці акцентують увагу на тому, що відносини між державою і громадянським суспільством можуть мати складний і суперечливий характер. Це обумовлено тим, що, по-перше, держава повинна реагувати на існуючі потреби суспільного розвитку, підкорятися інтересам суспільства. По-друге, може виникнути ситуація, коли держава намагатиметься розширити свій вплив на суспільство навіть до рівня використання тоталітарних методів здійснення державної влади.

Однак взаємозв'язок громадянського суспільства і правової держави виражається в збігу їх багатьох завдань та мети. Так, метою формування громадянського суспільства і розбудови правової держави є соціальні інститути, які покликані служити людині та захищати її права та інтереси. Цей процес взаємодії має відбуватися на основі принципу верховенства права, побудови системи економічних відносин на правових засадах.

Взаємозв'язок громадянського суспільства та правової держави проявляється в тому, що процес їх формування здійснюється одночасно. Враховуючи те, що громадянське суспільство поєднує в собі багатогранні інтереси – правова держава виступає в якості виразника загальної волі, волі більшості громадян. Правова держава не може допускати ситуації вирішення існуючих конфліктів недемократичним шляхом. Це знаходить своє відображення в цивілізованих способах та методах здійснення державної влади і наданні громадянам можливості активної участі в усіх сферах життя суспільства. Окрім того, і правова держава, і громадянське суспільство мають функціонувати на основі права.

Важливий внесок в розвиток ідей правової держави здійснив вчений-правознавець Б. Кістяківський. Основою існування правової держави він вважав природні права людини. У своїх працях Б. Кістяківський звертає увагу на те, що в правовій державі влада тісно пов'язана з народом, який бере участь в організації влади, у створенні державних установ через народне представництво. В силу цього народ є співучасником влади, безпосередньо створюючи одні акти та впливаючи на інші [4, с. 330].

В роботах Б. Кістяківського простежується думка про те, що відсутня принципова різниця між правовою державою та державою, яка спрямовує свою діяльність на реалізацію соціальної справедливості. Він запропонував принцип розв'язання питання щодо протиставлення загальнодержавних та індивідуальних інтересів, принцип гідного існування людини. Б. Кістяківський вважав, що на основі зазначеного принципу може відбутися процес примирення «державної індивідуальності» та «індивідуальності окремого громадянина».

Враховуючи існуючі погляди щодо розвитку ідей про громадянське суспільство та правову державу можемо стверджувати, що реалізація функцій правової держави тісно пов'язана з громадянським суспільством та його активним ставленням до необхідності підтримання законності та правопорядку. Мова йде про правову активність як громадян та представників громадських організацій, так і про правову активність посадових осіб, під якою слід розуміти сформовану в процесі взаємодії з правовим середовищем соціально-правову якість особи, яка характеризує її сукупну здатність до здійснення діяльності в сфері правового регулювання, виступаючи одночасно мірою інтенсивності і соціальної цінності цієї діяльності, узагальнюючим показником правової культури особи.

Особливого значення в сучасних умовах набуває права активність тих суб'єктів, які наділені владними повноваженнями і покликані забезпечувати процес реалізації прав і свобод громадян. Рівень їх правової активності і правової активності громадян знаходиться в прямій залежності від ціннісного сприйняття оточуючої дійсності та існуючого життєвого досвіду. Цей процес включає в себе декілька основних стадій: «знання», «визнання», «переконання» і «спонукання».

Знання, здобуті особою, самі по собі ще не є достатньою гарантією того, що вони перетворюються в орієнтир поведінки. Саме тому найважливішою метою правової інформації є спонукання людини до відповідних дій. Але для того, щоб цей процес здійснювався, інформація, що надходить до свідомості особи, має бути нею опосередкована, перероблена і засвоєна.

Суттєвою є стадія, на якій в особи формується її соціально-ціннісна орієнтація. Так, сприйняті особою норми права співвідносяться в свідомості з її потребами, інтересами, досвідом, реальними життєвими обставинами, ставленням до соціальних інститутів, з власною оцінкою правил поведінки, санкцій, які наступають в результаті порушення правових вимог [5, с. 56].

Таким чином, робота механізму реалізації права може бути охарактеризована наступним чином: зустрічаючись з правовою нормою, суб'єкт узгоджує свої вимоги з власними чи груповими потребами. Якщо вони відповідають їм, то норма «звертає» на себе увагу адресата, усвідомлюється ним і викликає стійкий інтерес. В ситуації, коли норма не сприймається в якості особисто вагомий, суб'єкт утримується від її здійснення, права активність ним не проявляється. Тобто, коли внутрішні умови, мотиви, потреби переважають над зовнішніми, норма права реалізована не буде.

Слід зазначити, що за умов панування адміністративно-командної системи управління громадяни залишалися пасивними як в широкому розумінні цього слова, так і в правовому відношенні. Так, наприклад, існуюча практика виборів до органів Рад характеризувалася форсуванням виборів, створенням бюрократичним апаратом таких умов, згідно з якими громадянам надавалась можливість головним чином вказати повну підтримку єдиному кандидату, який визначався практично без їх участі. Вибори, таким чином, стали проявом відношення влади до народу, а не навпаки.

Що стосується дослідження проблем теорії та практики системи виборів в юридичній науці в період 60-80 років ХХ століття, то ці питання майже не розглядалися. Виключення складають лише деякі праці, зокрема монографії та кандидатські дисертації з правових питань [6].

Особливістю існування перехідного періоду розвитку України на початку ХХІ століття є те, що громадянське суспільство багато в чому визначає функціонування держави та її органів. Так, наприклад, процес здійснення правотворчої діяльності держави тісно пов'язаний з діяльністю різноманітних структурних елементів громадянського суспільства, серед яких важливу роль відіграють політичні партії та громадські організації. Слід відзначити, що для громадянського суспільства характерним є розвиток парламентаризму як форми представницької демократії.

На думку українського вченого-конституціоналіста В. Шаповала парламентаризм доцільно розглядати як систему взаємодії держави і суспільства, для якої властивим є визнання провідної або особливої і доволі істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального, колегіального, постійно діючого представницького органу [7, с. 128].

Вагомим досягненням на шляху побудови розвинутого парламентаризму в Україні є існування багатопартійної політичної системи, зростання рівня довіри громадян до тих політичних партій, які відстоюють їх інтереси, прагнуть досягти консенсусу в розв'язанні складних проблем сьогодення. Підтвердженням цьому є проведені 26 жовтня 2014 року вибори до Верховної Ради України. Вони стали свідченням правової активності громадянського суспільства, показником зростання рівня його правової свідомості та правової культури.

В демократичній державі природним є процес боротьби політичних сил, політичних партій та відсутність надання прерогативи певній політичній силі чи ідеології. «Багатопартійність в межах радикальних ідеологій передбачає можливість вибору громадянами певного вектора розвитку державотворення у країні, наявність політичної конкуренції формує систему «стримувань та противаг» у владних інституціях» [8, с. 163].

Саме таким фактором стримування щодо діяльності владних суб'єктів є громадянське суспільство. Об'єднуючи рівноправних незалежних громадян, громадянське суспільство спільно з державою повинно сприяти розвитку правовідносин. На думку О. Резнік, такий процес може відбуватися у формі самих різноманітних громадянських практик, а саме: індивідуальні та тимчасові колективні форми дій у громадсько-політичній сфері з метою тиску на політичні інститути задля майбутніх змін; практики контактування громадян з установами та організаціями, що передбачає здебільшого індивідуальне звернення до установ задля реалізації та відстоювання власних інтересів; кооперативні практики громадян, які є систематичними діями людей, добровільно об'єднаних в асоціації задля спільної реалізації та тривалого просування своїх інтересів [9, с. 57].

Зазначені практики сприятимуть паралельному процесу функціонування громадянського суспільства і розбудові правової держави. Втілюючи аспекти солідарності громадянське суспільство виступає як стримуюча форма неналежного функціонування державної влади. Саме в межах громадських організацій громадяни мають можливість здійснювати контроль за діяльністю органів державної влади, проводити незалежні громадські експертизи тощо.

Відомо, що функціонуючи при органах державної влади громадські організації наділені цілим рядом повноважень, а саме: можуть вносити пропозиції щодо вдосконалення діяльності органів виконавчої влади; здійснювати громадську експертизу проектів нормативно-правових актів, що розробляються органами влади, при яких вони утворені і подавати за її результатами пропозиції та зауваження; здійснювати громадський контроль за станом врахування органами державної влади пропозицій та зауважень громадськості.

Однак сьогодні існує значна кількість проблем, які стоять на перешкоді подальшому зростанню громадської активності та перешкоджають ефективній діяльності недержавних організацій у сфері захисту прав і реалізації законних інтересів громадян. Серед них можна виділити наступні: недостатня участь громадських організацій у процесі підготовки, публічного обговорення та ухвалення управлінських рішень; несистемне інформування населення про організації громадянського суспільства; невідповідність чинного законодавства про громадські організації європейським стандартам щодо регулювання організаційно-правових засад їх функціонування; недостатня фінансова база суб'єктів громадянського суспільства. Так,

частка «пожертв» приватних вітчизняних та іноземних «донорів» становить 73%, а частка держави – 2%. Що стосується державного фінансування громадських організацій у країнах Центральної Європи, то воно сягає 30-40%, а в більшості країн Західної Європи є для них основним джерелом надходжень [10, с. 5].

Несприятливі умови суспільного розвитку можуть існувати і за наявності надмірної активності самого громадянського суспільства, коли існує велика кількість ідеологічно різнопріоритетних організацій, які можуть конкурувати з державною владою, відкидаючи співпрацю з нею.

Враховуючи складність відносин, що виникають між громадянським суспільством і державою виникає питання: якою ж саме має бути конструктивна взаємодія між зазначеними суб'єктами і чим вона має бути обумовлена? На нашу думку, такий взаємозв'язок матиме бажані наслідки при наявності багатьох умов, однією з найважливіших серед яких є високий рівень політичної і правової культури як суб'єктів, що здійснюють державно-владні функції, так і тих, хто представляє собою суб'єктний склад самого громадянського суспільства. В цьому контексті особливої ваги набувають питання здійснення виховного впливу на свідомість людей, формування в них таких якостей як: усвідомлення ролі права в процесі регулювання важливих суспільних відносин; знання норм та правових інститутів різних галузей права; ставлення до права як важливої соціальної цінності; усвідомлення необхідності здійснювати свою діяльність на основі принципів і норм права не виключаючи критичне ставлення до існуючої законодавчої бази з метою виявлення проблемних аспектів її функціонування.

Паралельно з процесом формування правової культури та роботою щодо підвищення її рівня мають відбуватися суттєві зміни в сфері розвитку економічних відносин, ефективне використання різноманітних форм власності, зростання статусу людської особистості. Тільки за умов верховенства права і правових законів, за умов реального, а не декларативного захисту прав і свобод людини і громадянина можна вести мову про функціонування правової держави, стримуючим фактором повернення якої на антидемократичний шлях розвитку має бути громадянське суспільство.

Таким чином, аналіз проблем, які пов'язані з процесом функціонування громадянського суспільства та розбудови правової держави в Україні свідчить про те, що ці питання мають глибоке історичне коріння. Розвиток правової держави знаходиться в прямій залежності з проблемами формування громадянського суспільства. Реалії сьогодення є такими, що інститути громадянського суспільства в Україні знаходяться на початковій стадії свого існування. Це ускладнює здійснення дієвого контролю над державною владою. Однак вже сьогодні простежуються тенденції зростання ролі інститутів громадянського суспільства в механізмі реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина. Цей процес має відбуватися при ефективній діяльності органів державної влади і реалізації державою її основних функцій. Саме створення таких соціальних інститутів, які покликані відстоювати інтереси людини та захищати її права і є метою функціонування як громадянського суспільства так і правової держави.

З метою унеможливлення узурпації владних функцій з боку держави громадянське суспільство має вирішувати свої завдання не лише в правовій площині, дотримуючись вимог діючих нормативно-правових актів, а й проявляти правову активність, яка є вищим критерієм оцінки рівня правової культури. Правова активність - це показник діяльності як державних органів, так і посадових осіб. Саме вони мають сприяти створенню належних умов розвитку самого громадянського суспільства та його різноманітних інститутів.

Для громадянського суспільства характерним є існування та розвиток парламентаризму як форми представницької демократії, функціонування багатопартійної політичної системи, високий рівень політичної і правової культури. Існування демократії в Україні знаходиться в прямій залежності від успішного функціонування представницьких органів влади, в які мають бути обрані лише професійно підготовлені особи, що володіють високими моральними якостями.

Отже, питання формування політичної і правової культури мають важливе значення щодо діяльності тих суб'єктів, які наділені владними повноваженнями. Цей процес має відбуватися паралельно з суттєвими позитивними зрушеннями в сфері розвитку економічних відносин, удосконаленням функціонування політичної системи суспільства, мирним врегулюванням ситуації в східних регіонах нашої країни.

Попри всі існуючі проблеми перехідного етапу розвитку сучасного українського суспільства, складний історичний період становлення громадянського суспільства в Україні, останнє виявилось здатним піднятися на захист державного суверенітету, цілісності та недоторканності території держави, прав і свобод людини і громадянина. Саме в цьому, на нашу думку, вбачається його прогресивна роль і домінуюче становище по відношенню до держави.

Література:

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М., Статут, 1999. – С. 40.
2. Кант И. Сочинения., И. Кант. - М., Мысль, 1965. – Т.4. - Ч. II., С.147.
3. Гегель Г.Ф. Философия права., Г.Ф.Гегель. - М., Мысль, 1990., С. 346.
4. Там само. – С. 208.
5. Кистяковский Б.А. Философия и социология права., Б.А. Кистяковский; сост., примеч., указ. В.В. Сапова. – СПб., РХГИ, 1999. – С. 330.
6. Козюбра Н.И., Оксамытний В.В., Давыдов Р.К. и др. Конституция УССР: реализация ее принципов и норм - К., 1988. – С. 56.
7. Кім А.І. Радянське виборче право. Питання теорії виборчого законодавства та практики його застосування., А.І. Кім.- М., 1965. – 112 с.; Пальгунова Т.М. радянське виборче законодавство і питання удосконалення організації виборів в місцеві Ради. Автореф. дис. на здобуття вчен. ступ. канд. юрид. наук., Т.М. Пальгунова. - Саратов, 1972. – 18 с.; Матвієнко А.С. Конституційні принципи виборів до Рад народних депутатів та їх реалізація в умовах розвинутого соціалізму. Автореф. дис. на здобуття вчен. ступ. канд. юрид. наук., А.С. Матвієнко. - Алма-Ата, 1980. – 19 с.
7. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник., В.М. Шаповал. – К., Артек; Вища шк., 1997., С. 128.
8. Жаровська І.М. Правова природа державної влади: теоретико-правове дослідження., І.М. Жаровська. - Л., 2013., С. 163.
9. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації., О. Резнік. – К., Ін-т соціології НАН України, 2011., С. 57.
10. Влада і суспільство: діалог через громадські ради: моногр., Ю.Ж. Шайгородський, Т.С. Андрійчук, А.Я. Дідух [та ін]; за заг. ред. Ю.Ж. Шайгородського. – К., ПАЛІВОДА А.В., 2011., С. 5.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОБРАННЯ МІР ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕНЬ / ACTUAL PROBLEMS OF THE ELECTION MEASURES PRECAUTIONS DURING
INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS**

**Шевченко Д.А., канд. юрид. наук, Заступник начальника Відділу поліції – начальник слідчого відділення
Бородянського відділення поліції
Ірпінський відділ поліції Головного управління Національної поліції в Київській області, Україна**

Учасник конференції

In the article on the basis of the Criminal procedural code of Ukraine discusses actual problems of election precautions during investigation of criminal proceedings.

It has been proved that today there are a number of theoretical issues and practical problems concerning both the definition of concepts, features of these measures, as well as purely practical issues of applying the rules of procedural criminal law in accordance with the fundamental principles of law, observance of the rights and freedoms of citizens, as well as international norms and rules.

Keywords: *Criminal procedural code of Ukraine, measures precautions, criminal proceedings.*

Стаття 3 Конституції України проголошує права і свободи людини найвищою цінністю. Реалізуючи це положення, держава проводить перетворення в різних галузях законодавства, в тому числі кримінальному процесуальному, зокрема, що стосується заходів забезпечення кримінального провадження. Реформування системи кримінальної юстиції є одним із найважливіших кроків на шляху України до впровадження світових стандартів забезпечення прав людини. Тому, під час застосування запобіжних заходів постають питання щодо правильності, доцільності, відповідності їх обрання тощо. В цих умовах актуальною є питання визначення виду запобіжного заходу під час досудового розслідування та практика їх застосування.

Запобіжні заходи є важливим елементом заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки кримінальна процесуальна політика держави спрямована на гуманізацію в сфері їх обрання та застосування. Із набранням чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року (далі – КПК України) система таких заходів зазнала змін. Зокрема, з'явився новий запобіжний захід – домашній арешт.

Запобіжні заходи – це частина заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого через певне обмеження їхніх особистих прав [1, с. 145].

Відповідно до ст. 176 КПК України запобіжними заходами є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою [2].

У першу чергу слід звернути увагу на учасників кримінального провадження, які мають право ініціювати обрання запобіжних заходів та приймати рішення про їх застосування. Так, застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування можливе тільки за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції слідчого судді, а під час судового провадження – лише за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції суду, який здійснює і судове провадження. Таким чином, усі запобіжні заходи застосовуються судовими органами, не пов'язаними із кримінальним переслідуванням особи [3, с. 73].

Проте зазначимо, чинним КПК України закріплено положення що стороною захисту можливості вносити клопотання про обрання запобіжного заходу, що обґрунтовує задекларований принцип змагальності у кримінальному провадженні [4, с. 468].

При обранні запобіжного заходу повинні враховуватися одночасно його мета, підстави, а також інші передбачені законом обставини, які чітко визначені в КПК України.

Мета застосування будь-якого запобіжного заходу двоєдина: з одного боку – забезпечити виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а з іншого – запобігти таким його спробам (ризикам): 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому обвинувачується [5, ст. 40].

Зазначимо, що застосування запобіжного заходу з будь-якою іншою метою, наприклад, з метою покарання особи за кримінальне правопорушення, з метою добитися показань стосовно її причетності до кримінального правопорушення тощо неприпустиме. Його застосування в жодному разі не повинно залежати від того, визнає підозрюваний, обвинувачений свою вину у вчиненні кримінального правопорушення чи не визнає.

До умов застосування запобіжних заходів відносимо:

1. наявність у суб'єкта права на застосування запобіжного заходу;
2. наявність у суб'єкта, щодо якого застосовується запобіжних захід, кримінального процесуального статусу підозрюваного, обвинуваченого, що автоматично передбачає наявність порушеного кримінального провадження;
3. наявність дій, що проявляються в ухиленні від досудового розслідування або суду, перешкоджанню повному, швидко-му та неупередженому розслідуванню чи продовженню злочинної діяльності;
4. наявність норм права, якими зафіксовані права та обов'язки суб'єктів правовідносин з приводу застосування запобіжних заходів, порядок і підстави застосування запобіжних заходів;
5. наявність достатніх доказів для притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Розглядувані види запобіжних заходів у кожному конкретному випадку дозволяє індивідуалізувати його застосування, враховуючи при цьому як інтереси правосуддя, так і недопущення невинуватих обмежень прав і свобод підозрюваного, обвинуваченого.

Відповідно до КПК України (ст. 187) на слідчого суддю, суд після одержання клопотання про застосування запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває на свободі, покладається обов'язок призначити дату судового засідання і здійснити судовий виклик. У разі неприбуття підозрюваного, обвинуваченого за судовим викликом і відсутності у слідчого судді, суду на початок судового засідання відомостей про поважні причини, що перешкоджають його своєчасному прибуттю, слідчий суддя, суд має право постановити ухвалу про привід підозрюваного, обвинуваченого, якщо він не з'явився для розгляду клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді застави, домашнього арешту чи тримання під вартою, або ухвалу про дозвіл на його затримання з метою приводу, якщо ухвала про привід не була виконана [2].

Враховання слідчим суддею, судом усіх необхідних обставин при вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, дотримання вимог закону стосовно порядку постановлення рішення, його форми і змісту надає йому, крім законності, обґрунтованості й вмотивованості, ще однієї необхідної якості, яка стосується його змістовної сторони, а саме – справедливості. З огляду на це вимога справедливості має бути не тільки моральною, а й правовою категорією, а тому й має отримати відповідне нормативне забезпечення. Справедливість цього процесуального рішення тісно пов'язана з його обґрунтованістю та вмотивованістю, проте вона має самостійне значення, адже значною мірою визначається моральною атмосферою, в якій здійснюється кримінальна процесуальна діяльність, моральною свідомістю її уповноважених суб'єктів, урахуванням моральних підстав прийняття такого рішення.

Як результат, закон зобов'язує слідчого суддю і суд підходити до вирішення питання про обрання запобіжного заходу не механічно, а оціночно щодо кожної окремої підстави, керуючись при цьому принципом презумпції невинуватості і правилами, які з цього принципу витікають, у тому числі правилом про тлумачення усіх сумнівів у доведеності обставин, на яких ґрунтується обвинувачення та ризику на користь обвинуваченого.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що сьогодні у КПК України щодо запобіжних заходів існує низка теоретичних питань і практичних проблем, що стосуються як визначення понять, особливостей цих заходів, так і суто практичних питань застосування норм кримінального процесуального права у відповідності до основоположних принципів права, дотримання прав та свобод громадян, а також міжнародних норм та правил щодо зазначених вище питань.

Гуманізація законодавства є положенням, яке сприяє захисту прав і свобод людини і громадянина, проте ми не повинні забувати про тяжкість вчинених правопорушень, і обрання відповідного запобіжного заходу. Статистичні дані, подані Генеральною прокуратурою України, за період прийняття чинного КПК України, свідчать про масове застосування такого запобіжного заходу к домашній арешт. Питання не в процесі, а в правильності його обрання, адже практика свідчить про його застосування і до осіб, які вчинили середньої тяжкості і тяжкі злочини.

Поява запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту сприяла активному застосуванню його судовими та правоохоронними органами. В 2012 році направлено до суду подань про домашній арешт: органами прокуратури – 2, МВС – 41, СБУ – 275, податковою міліцією – 79. В 2013 році: органами прокуратури – 190, МВС України – 6224, СБУ – 61, органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства – 2. В 2014 році: органами прокуратури – 203, МВС України – 7662, СБУ – 100, органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства – 2. В 2015 році: органами прокуратури – 275, МВС України – 7212, СБУ – 69, ДФС – 10. В 2016 році: органами прокуратури – 346, національній поліції – 6737, СБУ – 83, ДФС – 8, НАБУ – 18. В 2017 році за січень-березень: органами прокуратури – 135, національній поліції – 2110, СБУ – 18, ДФС – 1, НАБУ – 7.

Доцільним є також підхід законодавця до з'ясування мети та встановлення підстав до застосування певного запобіжного заходу, визначення процесуальних обмежень стосовно застосування деяких з них під час досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Література:

1. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: монографія., О.Г. Шило. – Х., Право, 2011. – 472 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Матвійчук В.К., Мартиненко Г.В. Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів за новим КПК України., Юридична наука № 7/2013., С. 72-83.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: У 2 т., За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х., Право, 2012. – 768(т1) с., 664(т2) с.
5. Москалюк Ю.Д. Домашній арешт і тримання під вартою в системі заходів забезпечення кримінального провадження в Україні: дис...на здобуття наук ступеня канд. юрид наук: 12.00.09. – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність., Ю.Д. Москалюк, – Ірпінь, 2015. – 194 с.

ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО МОРАЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ / MORAL AS THE OBJECT OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION AND ITS GENESIS IN SCIENTIFIC LITERATURE

Шевчук А.В., доцент кафедри кримінального права і криміналістики
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

Учасник конференції

В статті проведено короткий екскурс в історію наукової думки з метою доведення, що мораль, а не моральність є категорія всезагальна, об'єктивна, суспільна, а тому саме вона повинна виступати об'єктом кримінально-правової охорони. Запропоновано короткий аналіз низки теорій та учень античності, середньовіччя та нового часу відомих мислителів, філософів та науковців, серед яких, зокрема Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель, Монтень, Гобс, Кант, Гегель та інші.

Ключові слова: мораль, моральність, генезис, об'єкт кримінально-правової охорони, мораль античності, середньовічна мораль, мораль Нового часу.

The article deals with a disputable and absolutely unregulated nowadays issue of the correlation between moral and morality. This problem is far from being new. It has been in the focus of attention of numerous philosophers, ethnographers, anthropologists, sociologists and lawyers for many years.

The article presents a short historical survey of the history of scientific thought with the purpose of proving that it is moral, but not morality, is the object of criminal and legal protection. Relying on the works of prominent philosophers, the author of the article makes an attempt to substantiate the idea that moral is a universal, fair and social category. Consequently, it should be the object of criminal and legal protection. The moral standards have always been perceived as compulsory, absolute and unchangeable phenomena, whereas the notion of morality has been associated with virtues, which vary in every philosopher's theories.

Taking into account the above mentioned factors, the article offers a brief analysis of certain theories and doctrines, worked out and introduced by Democritus, Socrates, Plato, Aristotle, Spinoza, Montaigne, Hobbes, Kant, and other representatives of Ancient, Medieval and Modern schools of Philosophy.

It is worth mentioning that Ancient Greek Philosophers realized the social origin of moral and regarded it as some mental inclination. In the Middle Ages, the perception of moral was somewhat different: on one hand, it was oriented to local social groups, on the other, was considered as a principle of divine authority, as a system of commandments, granted by the God. During the Modern Times, the notion of moral has been limited to the mechanism of behavior and psychics, as well as to the personal interest of a human being. It has some regulatory nature. At the same time, human morality always lay in individual's good will to keep moral laws and standards..

Keywords: moral, morality, genesis, the object of criminal-legal protection, Ancient Moral, Medieval Moral, Modern Moral.

Постановка проблеми. На сьогодні досить дискусійним та не вирішеним у теорії етики, психології, соціології, філософії та правознавства, зокрема, залишається питання співвідношення наступних понять: «мораль» та «моральність». Тотожні ці поняття чи ні – однозначної, ствердної відповіді поки що не існує. Невирішеність цього питання призводить до смислової плутанини, а остання в свою чергу, лягає в основу наступного запитання: «Що ж потрібно вважати об'єктом кримінально-правової охорони: мораль чи моральність?»

Аналізуючи погляди науковців, що займалися дослідженням змісту понять «моралі» та «моральності», а також співвідношення їх між собою, з різних аспектів, як філософських, так і правових, ми зайняли позицію на ряду із вітчизняним законодавцем та з тими вченими (С.Ф. Денисов, І. Хрїмлі, С. Комаров, В. Шинкарук), які вважають, що мораль – це встановлені в суспільстві певні стандарти, правила поведінки, що є визнаними більшістю членами соціуму. Виходячи з цього, нами пропонується власне визначення моралі. Якщо трансформувати його відповідно до сфери дії норм кримінального права, то, на нашу думку, останнє буде звучати наступним чином: мораль – це звичаї, закони, що виражають вищі людські цінності, які носять всезагальний характер, забезпечують регулювання поведінки людини в суспільстві та охороняються нормами кримінального права, посягання на які чи їх недотримання є підставою для застосування кримінально-правової відповідальності до особи, винної у вчиненні таких дій.

З огляду на вище зазначене та, не вступаючи у полеміку з приводу неоднозначності цих понять, ми спробуємо довести правильність нашої позиції щодо моралі як об'єкту кримінально-правової охорони, шляхом короткого екскурсу в історію наукової думки про мораль як суспільний феномен.

Стан дослідження проблематики. Проблема моралі абсолютно не нова. Вона багато століть привертала і нині привертає увагу філософів, антропологів, соціологів, юристів. Визначення та виокремлення моралі, в різних її формах лежало в основі безсмертних, шедевральних творів та цілих теорій науковців далекого минулого, серед яких Б. Спіноза, І. Кант, Ксенофонт Афінський, Л. Морган, Е. Тейлор, Августин Аврелій, Ш. Летурно, Арістотель, Дж. Мердок, Д. Юм, І. Бенгам, К. Юнг і ряд інших знаних нині особистостей. Ця проблема жваво обговорюється і сьогодні на шпальтах засобів масової інформації, у публікаціях сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців, є предметом обговорення круглих столів, конференцій і симпозіумів. Неабияка увага проблемам моралі, в тому числі і відмежуванню її від моральності, приділена і в працях науковців сучасності (XX-XXI століття), в тому числі і вітчизняних. Це, зокрема, В. Костицький, Р. Кондратьєв, О. Дробницький, Г. Мальцев, Р. Апресян, Н. Кузнецова, С. Хрїмлі, А. Гусейнов, В. Бачинін, М. Хавронюк, О. Костенко, О. Беляєва, В. Соловйов, С. Тасаков, Н. Лук'янова, А. Савченко, С.Репецький, В. Сучкова, В. Кузнецов, Р. Хачатуров, О. Шкурін, С. Денисов, А. Ландіна, Л. Кучанська та інші.

Тим не менше, тематика моралі, її охорона, походження та відмежування від моральності залишається цікавою для науковців, вимагає подальшого дослідження і комплексного аналізу, в тому числі, і з позицій кримінального законодавства.

Мета публікації. Основна мета публікації зумовлена її змістом і полягає в з'ясуванні історії наукової думки про мораль. Наше завдання проаналізувати, довести і викласти обґрунтовану парадигму, згідно з якою саме мораль – основоположна категорія, яка і є об'єктом кримінально-правової охорони.

Виклад основного матеріалу. Мораль формувалася та змінювалася в залежності від розвитку самої людини. Історія моралі свідчить, що її зміст багато в чому визначався соціальними умовами життя людей і повинен розглядатися у зв'язку з культурно-історичними етапами, які проходило у своєму розвитку людство.

Що стосується самого терміну «мораль», то він ще не існував. В античній філософії, – як зазначає О.Г. Дробницький [1, с. 19], – для визначення моралі зазвичай вживалися терміни, що не мали до неї ніякої етимологічної близькості. Найчастіше вчені періоду античності використовували терміни, які відповідають нашим поняттям чеснот, справедливості, гідності.

Відомий античний мислитель Демокріт, будучи безсумнівним натурфілософом, проявив себе також в якості мораліста. Основним в етиці Демокріта є вчення про найвище благо і чесноти. Мораль як одна з форм буття, самоутвердження людини існує для неї, а не навпаки. Філософ заперечує мораль як таку, що стоїть над людиною. Для нього вона має сенс, цінність, лише в тій мірі, в якій служить людині [2, с. 156].

Демокріт був першим філософом, який розрізняв об'єктивне і суб'єктивне в моральному акті, зокрема мотив дії (вчинку) і власне дію (вчинок): „Ворог не той, хто завдає образи, а той, хто робить це з наміром”. З'ясовуючи моральність вчинку, він рекомендував враховувати наявність (чи відсутність) єдності бажання і дії: „Бути доброю людиною означає не лише не робити несправедливості, а й не бажати цього...” Тільки діючи відповідно до своїх переконань, можна бути справді моральним: „Кращий з точки зору моральності той, хто спонукається до неї внутрішнім потягом і словесним переконанням, ніж той, хто спонукається до неї законом і силою”. Ці міркування, безперечно, є доказами того, що Демокріт ставив мораль вище права. Вірно підкреслює А.Н. Чанишев, що для Демокріта „право гірше моралі” [3, с. 200].

Позицію Демокріта можна сформулювати так: не людина існує для моралі, а мораль існує для людини. Таким чином, ми знаходимо ідею про те, що мораль не самостійна сутність, не особливий надіндивідуальних феномен, а одна з форм буття і самоутвердження індивіда. Тобто мораль має об'єктивний, всезагальний характер.

Щодо ролі Сократа у визначенні моралі, то він вважається першим в історії етики моралістом-просвітителем. Він робить предметом вивчення саме моральне буття людини; предметом філософії вже є ціннісний зміст життя – питання блага і чеснот, добра і зла, користі і щастя. Вся культурно-освітня діяльність, а також діяльність людського розуму, на думку філософа, повинна бути спрямована на моральне самовдосконалення особистості. Він, таким чином, вперше в історії етики абсолютизує мораль [4, с. 69].

Сократ не відриває моральність (добродійність) особистості від її різноманітної діяльності (сімейної, громадянської, військової), а бачить в ній провідний, основоположний початок людського буття. Сократ розглядає мораль як найглибшу основу всієї людської культури. Він висловлює тверде переконання в існуванні загальних визначень моралі, осягнення яких є гарантією моральності особистості. Одна із основних істин, яку зазначав Сократ, полягає в тому, що дійсні моральні цінності існують не тільки і не стільки у вербальній формі, скільки у вигляді живого прикладу – в конкретних вчинках, в безпосередньому спілкуванні з іншими людьми. Тим самим виявлялась своєрідність моралі як ціннісного ставлення до світу, реальної

реалізації особистості. Як бачимо, акцент знову ж таки на теорії, згідно з якою не моральні принципи виводили з життя, а життя ґрунтувалось на моральних принципах.

Платон розмірковує про онтологічний і психологічний постулати в розумінні природи моральності і, відповідно, мораль у нього являється соціальним феноменом тільки за призначенням, але не за виникненням. Соціальна сутність платонівської етики досягається в значній мірі за рахунок відмови від ідеї всезагальності морального закону: моральність в даному випадку має кастово-корпоративний характер. Найвища чеснота, мудрість, властива філософам, тому саме вони здатні найефективніше управляти державами. Хоробрість, сила духу є вродженою чеснотою воїнів, захисників держави. Землеробам і ремісникам, на його погляд, властива помірність.

На думку Платона, основою моральності є справедливість, яка майже ніколи не виступає в якості моральної характеристики окремої особистості, а відображає суспільство як ціле, як певну систему. Справедливість, вважає філософ, – це соціальна гармонія, рівновага в суспільстві.

Зовсім по-іншому підходить до питання визначення моралі Арістотель. Він розуміє мораль як певну особливість психіки, душі людини. І ця особливість лише певною мірою дана людині від природи, має вроджений характер. В основному мораль виробляється практичними діями, які направлені не на те, щоб створювати власний особливий душевний стан, а перш за все на те, щоб бути суспільно значимими. В цьому сенсі, та чи інша психовольова якість людини визнається моральною тільки тоді, коли вона визнається суспільством в якості гідної ознаки. Такими чином, Арістотель визнає нормативний характер моралі [1, с. 38].

Деяко інший зміст філософ вносить у категорію справедливості, яка стоїть на вершині всіх інших чеснот. Якщо мудрість, помірність та мужність – це суть моралі по відношенню до самого себе, то справедливість – це якість людини по відношенню до інших людей та суспільства. „...Найкраща людина не та, яка чинить морально по відношенню до себе, а та, яка чинить так по відношенню до інших, а це – важка справа” [5, с. 84]. В цьому протиставленні Арістотель показує обмежене значення індивідуальної інтерпретації моральності, підкорюючи особисту мораль суспільному інтересу. При цьому, однак, філософ уникає суспільно-утилітарного погляду на моральність. На відміну від мистецтва, навичок, можливості досягти шуканого результату, в моралі важлива не тільки сама дія, але і „відомий душевний стан”: потрібно, щоб людина діяла свідомо, з певними намірами, а здійснювана дія виступала для неї як „ціль сама по собі”. Арістотель, таким чином, виражає саму суть специфіки моральності: моральна діяльність передбачає не тільки здійснення бажаних вчинків, але і свідомо-мотивоване відношення до них; не тільки досягнення шуканого результату, але і здійснення обов’язку [1, с. 39].

Одним із найвідоміших представників епохи Середньовіччя являється ранньохристиянський мислитель Августин Аврелій (Блаженний). Дослідник середньовічної філософії Г.Г. Майоров пише, що Августин вперше і в класично зразковій формі систематизував середньовічний досвід міркування, а його світогляд став своєрідним світоглядним архетипом цілої історичної епохи [6, с. 183]. Августин послідовно провів основну, характерну саме для середньовічної етики ідею божественного статусу моралі, свідомо загостривши її проти античного переконання в моральній суверенності особистості.

За Августином, мораль вилучається з області предметних відносин і переноситься у внутрішній, духовний план, а точка опори знаходиться не в людині, не в її розумі, а винесена назовні, збігається з Богом. Оскільки мораль збігається з волею Бога, вона передуює буттю, знаходиться за його чуттєвими межами; світ при цьому піддається критиці, але такій, яка не стосується його предметної суті. З точки зору мислителя, реальним змістом моральної позиції людини є усвідомлення ним власної нікчемності [4, с. 235].

Отже, моральне вчення Августина Аврелія будувалося на винесенні причини моральності за межі компетентності і відповідальності особистості, що було такою самою крайністю, як і ігнорування позаособистісних чинників моралі. У його творчості чітко відобразалася ідея підпорядкування моралі релігії, усвідомлення Бога, як єдиного джерела моралі, а також заперечення моральної повноцінності особи.

Опір авторитету церкви містила в собі позиція П’єра Абеляра. Його філософську позицію характеризують як помірний номіналізм. „Абелярівський номіналізм, – пише В.В. Соколов, – визначається в моральній доктрині як суб’єктивізм, індивідуалізація моральної поведінки людини” [7, с. 167]. Критерієм моральної оцінки є людський розум, вірніше кажучи, те внутрішнє переконання, яке мислячий індивід знаходить найкращим. І хоча людина може вважати хорошим те, що з точки зору Божественного морального закону є поганим, і, навпаки, вважати поганим те, що закон трактує як хороше, проте вона повинна слідувати своєму переконанню.

Голос совісті як кінцеву моральну інстанцію Абеляр протиставляє не тільки зовнішньому авторитету, велінням Бога, а й вчинкам. Справи мають цінність не самі по собі, а тільки у зв’язку з мотивами, які їх породжують. Вони можуть бути результатами прямого фізичного примусу; один і той же вчинок може бути породжений діаметрально протилежними суб’єктивними задумами і не дає адекватного уявлення про моральність суб’єкта. Сам Абеляр ясно усвідомлював соціальну спрямованість свого морального вчення. Він пов’язує мораль з природним законом (природний ж закон полягає в моральному пізнанні) [8, с. 804].

Таким чином, в постулатах П. Абеляра затверджується моральна цінність людини, окреслюється значимість її морального вибору. Вчення філософа пронизане духом незалежності людини як суб’єкта моралі від Бога і саме в цьому, на його думку, полягає цінність останньої.

Емпірична етика Нового часу була представлена моралістичними поглядами М. Монтеня. На його думку, людина є суперечливою, нестійкою, мінливою істотою, а її духовне життя – постійною внутрішньою суперечкою, роздвоєнням. Тільки завдяки самосвідомості вона набуває єдності, цілісності, стає своєрідним мікросмосом. Тому передумовою моральності є глибоке і щире самопізнання. Діяльність самопізнання та самосвідомості вважав вельми продуктивними, хоча їх результати не можна чітко й однозначно висловити [4, с. 304].

Мислитель, зокрема, зазначав, що вчинки, які зовнішньо виглядають справедливими, доблесними, добрими, але вчинені з метою отримання вигоди, слави, чи страху, не можуть бути визнані моральними. Тому в самій природі людини (стремління до щастя і страх перед негараздами) і в її свідомості (розрахунок на досягнення благополучного результату) не може бути основи істинної моралі. А з іншої сторони, суспільне життя зі своїми законами, потребами та інтересами не може бути основою моралі. Розуміючи парадоксальні протиріччя у визначенні моралі, М. Монтень так і не зміг їх розв’язати. Однак, він був категорично проти фальшивих чеснот, що часто покривають егоїстичні устремління людей, і підпорядкування інтересів людини інтересам групи людей або держави.

Відомий англійський мислитель Томас Гоббс вирізняв три різних поняття моралі. Перше – зводило мораль до психології індивідів і пояснювало чому люди схильні вчиняти так чи інакше. Друге – зводило мораль до потреб державної влади і пояснювало, чому взагалі потрібно, щоб люди узгоджували свої дії у сфері суспільного життя. Мораль в даному випадку виступає як сукупність певних правил щодо цілеспрямованого врегулювання суспільства. Третє поняття моралі підкреслює

нормативно-обов'язковий характер моральних вимог: це те, до чого нас зобов'язує наша природа [1, с. 55]. Таким чином, ні в одному із вказаних визначень не вказується узагальненого поняття моралі.

Т. Гоббс виводить всю мораль з егоїзму, тобто з природного прагнення людей до відособленості і відчуженості. „Війна всіх проти всіх” – це той початковий етичний факт з якого розвивається право і мораль. Людина стає суспільною істотою за потребою. Тільки страх людей один перед одним примушує їх відмовлятися від природної схильності до насильства та поневолення і встановлювати норми співжиття у вигляді моралі [9, с. 158].

В той же час Жан-Жак Руссо основою моралі вважав природне прагнення людини до свободи і щастя, прихильність і співчуття. Мораль же відображає відносини людей, які виникли в результаті суспільного договору [10, с. 13].

У період класичної німецької філософії, особливої уваги заслуговує моральна філософія Іммануїла Канта, яка знаменує собою перехід від опису, пояснення моралі, до її теоретичного аналізу як особливого, специфічного явища. І. Кант в своїх філософських працях, ставлячи проблему моральності (і її існування взагалі, визначення та виявлення її специфічних рис), оперує двома поняттями – мораль та моральність – в рівній мірі, не розмежовуючи їх і навіть не ставлячи цієї проблеми. Кант розумів моральність (в рівній мірі як і мораль) як повинність, звернену до людини, а не від природи закладений в ній потяг або почуття. Тобто сутність моралі за І. Кантом полягає не в самих переконаннях людини, які виявляються в процесі спілкування її з іншими людьми і в житті суспільства, а як щось дане, щось вище, приписане кожному індивіду в процесі історичного розвитку суспільства. „Мораль не зводиться до „внутрішньої механіки” душевних імпульсів і переживань людини, а має нормативний характер, тобто примушує людину до чітко визначених дій і втілює потяги до таких дій по їх змісту, а не за психологічним виглядом, емоційним забарвленням, душевним настроєм” [11, с. 307].

Заслугою І. Канта була і його вказівка на принципову загальність моральних вимог, а це і відрізняє моральність від багатьох інших близьких їй соціальних норм (звичаїв, традицій).

Таким чином, з'являється нове розуміння моралі: вона вже носить нормативний характер, тобто, це норми поведінки людини в процесі спілкування між людьми в суспільстві та їх співжиття. Саме І. Кант одним із перших наголосив на нормативності моралі як такої і дав поштовх для розвитку етичної думки в цьому руслі.

Г. Гегель під мораллю розумів суб'єктивний аспект вчинків, а під моральністю – самі вчинки, їх об'єктивну сутність. Мораллю він називав те, якими бачить вчинки людина в її суб'єктивних оцінках, переживаннях вини, а моральністю – те, чим насправді є вчинки особистості в житті сім'ї, держави, народу [12, с. 105].

Висновки. Виходячи з поглядів філософів, правознавців, починаючи з періоду античності, нами був зроблений висновок, що термін мораль у більшості випадків категорія всезагальна, об'єктивна, суспільна, що використовувався для позначення загальнолюдських, суспільних цінностей та формувався у суспільстві, а не конкретним індивідом.

Моральність виникла на ґрунті пануючої суспільної моралі і являла собою вищий індивідуальний рівень, коли кожна особа, індивід аналізуючи та переосмислюючи ті загально визнані цінності, встановлює для себе свої ідеали належного, займає позицію схвалення чи протесту таких цінностей.

Таким чином, об'єктом кримінально-правової охорони повинна би виступати саме мораль.

Література:

1. Дробницький О.Г. Понятие морали: Историко-критический очерк. – М., Наука, 1974. – 388 с.
2. Материалисты Древней Греции. Собр. текстов Демокрита, Гераклита и Эпикура (пер. с древнегреч. А. Маковельско-го, С. Соболевского, М. Дынника). – М., Политиздат, 1955. – 238 с.
3. Чанышев А.Н. Курс лекций по древней философии: Учеб. пособие для филос. фак. и отделений ун-тов. – М., Высш. школа, 1981. – 374 с.
4. Гусейнов А.А., Иррилитц Г. Краткая история этики. – М., Мысль, 1987. – 589 с.
5. Аристотель. Этика (к Никомаху), Этика Аристотеля. – СПб., 1908., С. 84-85.
6. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии (латинская патристика). – М., Мысль, 1979. – 433 с.
7. Соколов В.В. Средневековая философия: Учеб. пособи для филос. фак. и отделений ун-тов. – М., Высш. школа, 1979. – С. 448 с.
8. Антология мировой философии. В 4-х томах. Т. 1. Философия древности и средневековья. Ред. коллегия: В.В. Соколов (ред.-составитель первого тома и авт. вступит. статьи) и др. – М., Мысль, 1969. – 936 с.
9. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. Т. 6. СПб., 1891. – 478 с.
10. Лосис Л.Н. Основы этики и эстетики. Учебное пособия., Лосис Л.Н. – М., МГНУ, 2004 – 66 с.
11. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов. – СПб., Наука, 1995. – 528 с.
12. Гегель Г. Философия права., Г. Гегель. – М., Мысль, 1990. – 524 с.

УДК 343.272 (477)

КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА ЯК ВИД ПОКАРАННЯ / CONFISCATION OF PROPERTY AS A TYPE OF PUNISHMENT

Ющик О.І., канд. юрид. наук, доцент кафедри кримінального права і криміналістики юридичного факультету
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

Учасник конференції

Стаття присвячена кримінально-правовій характеристиці конфіскації майна, як виду додаткового покарання передбаченого в Кримінальному кодексі України. Визначено, що конфіскація майна – це примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є у власності засудженого. Проаналізовано основні характерні ознаки конфіскації майна та особливості його застосування.

Ключові слова: конфіскація майна, додаткове покарання, кримінальне право, Кримінальний кодекс України, право власності, перелік майна, що не підлягає конфіскації.

The complex of theoretical and practical problems concerning regulation and realization of punishment as property confiscation according to national criminal legislation is analyzed in the article.

The purpose of the study is to analyze, based on the analysis of the provisions of criminal law, the legal framework, judicial practice, which regulate the confiscation of property to define the concept, content, characteristics, purpose of the use of this type of punishment.

The punishment of confiscation consists in forceful seizure of all, or a part, property of a convicted person without compensation in favor of the State. Where a part of property is to be forfeited, a court shall specify which part is to be forfeited or name the things to be forfeited.

Confiscation of property shall be imposed for grave and special grave offenses with mercenary motives and shall only be applied in cases specifically provided for in the Special Part of this Code.

The list of property exempt from forfeiture shall be determined by the law of Ukraine.

The article focuses on the analysis of existing approaches to the Expediency of Existence and social legal conditionality of such a form of criminal penalty as confiscation of property.

The peculiarity of this type is that it is intended only in cases specifically foreseen in the special part of the Criminal Code of Ukraine. It is recommended that the courts pay attention to the confiscation of property as a compulsory or optional additional punishment. The court should discuss the issue of the use of an optional form of punishment and, in case of a positive decision, motivate its decision.

Confiscation of property as a form of additional punishment has a number of shortcomings and needs improvement. But there are many arguments in favor of its application: it is an effective means of combating crime, especially mercenary-violent; has a preventive function of mercenary crimes, promotes the individualization of punishment.

Keywords: *confiscation of property, additional punishments, criminal legislation, Criminal Code of Ukraine, punishment, right of property, list of property not subject to confiscation.*

Постановка проблеми. В кримінальному законодавстві України в якості додаткового покарання передбачено конфіскацію майна. Даний вид покарання є одним із найдавніших, але за часи його існування зазнавав змін та трансформації залежно від історичних періодів. Навколо цього інституту протягом останніх десятиліть піднімаються питання про доцільність та ефективність його в сучасному суспільстві та на міжнародній арені. Тому виникає необхідність його дослідження, виявлення проблем застосування на практиці, чи є він ефективним в сьогоденнішому суспільстві і виконує відновлювальну, превентивну функцію покарання, але звичайно слід не забувати про дотримання прав і свобод засудженого до якого, він застосовується.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у тому, щоб на підставі аналізу положень кримінального права України, нормативно-правової бази, судової практики, що регламентують конфіскацію майна визначити поняття, зміст, ознаки, мету та особливості застосування даного виду покарання. А також провести аналіз кримінально-правової норми, що передбачає конфіскацію майна і визначити ефективність та доцільність існування даного виду покарання.

Стан досліджень. Інститут конфіскації майна ставав предметом досліджень багатьох вчених в галузі кримінального і кримінально-виконавчого права. Серед українських криміналістів, які розглядали у своїх дослідженнях поняття, зміст та особливості застосування конфіскації майна можна вказати: С.Я. Бурду, П.Д. Біленчука, В.К. Грищука, Н.О. Гуторову, Б.О. Кирися, Ф.М. Марчука, Я.І. Соловій, Г.М. Собко, П.Л. Фріса, О. Шаповалову.

Виклад основного матеріалу дослідження. Покарання, які законодавчо закріплені в Кримінальному кодексі України крім загальних рис, містять особливі, притаманні лише їм ознаки. До загальних слід віднести такі ознаки, як примусовість, призначення і застосування лише на підставі вироку суду, а також містять певні обмеження майнового або особистого характеру. Всі покарання, які передбачені кримінальним законодавством поділяють на основні, додаткові, а також такі, що можуть бути як основні, так і додаткові. Кримінальний кодекс України передбачає два види додаткових покарань – це конфіскація майна і позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу. Спільним для них є те, що вони в системі покарань виступають додатковими покараннями, а саме самостійно не можуть призначатись, лише на додаток до основного покарання.

Конфіскація майна передбачена в ст. 59 Кримінального кодексу України [1, с. 25] є додатковим покаранням, яке застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Змістом цього виду покарання виступає примусове безоплатне вилучення у власність держави майна, яке належить засудженому на праві власності.

Особливістю даного виду є те, що воно призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу України. Судам рекомендується звертати увагу в якості обов'язкового чи факультативного додаткового покарання виступає конфіскація майна. Суд має обговорити питання про застосування факультативного виду покарання і в разі позитивного вирішення питання мотивувати своє рішення [2, с. 261].

Наступною характерною ознакою передбачено, що конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки. Як бачимо, даний вид майнового покарання може застосовуватись не лише за корисливі злочини, а і злочини, які пов'язані із заподіянням шкоди державі і суспільству. Застосування конфіскації майна не залежить від характеру та ступеня тяжкості вчиненого злочину, а визначається вартістю майна, що належить засудженому на праві власності.

На думку Гуторової та О. Шаповалової чим більше майна має засуджений, тим більша сума матеріальних збитків, які будуть йому заподіяні в результаті виконання цього покарання. З другого боку, каральний вплив конфіскації повністю нівелюється для засуджених, які не мають майна, що підлягає конфіскації. [3, с. 58] Можна погодитись із цією думкою, що на осіб, які не мають приватної власності не буде здійснюватись каральний вплив із майновим обмеженням, а в свою чергу не посиляться кримінальна відповідальність за злочини корисливого характеру.

Майно, яке конфіскується може бути все, яке є у власності засудженого або його частина. Суд повинен ретельно підходити до вирішення при призначенні покарання у виді конфіскації майна (повної або часткової). У вироку вказується майно, яке конфіскується (зазначаються всі можливі характеристики рухомого майна, адреси нерухомого майна). На підставі ст. 49 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено, що підлягає конфіскації майно, що є у власності засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи, ті що знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно передане засудженим у довірче управління. [4, ст. 49]

Конституцією України (ст. 41) гарантовано право приватної власності кожної людини. А саме, кожен має право володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Лише зазначається, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом. [5, с. 14] Якщо аналізувати дану норму, то впливає, що конфіскація майна як вид покарання повинна

бути спрямована на позбавлення приватної власності особи, яка порушила своїми злочинними діяннями право іншої особи на приватну власність. В деяких випадках виникає питання, чому ж законодавець призначає покарання у вигляді конфіскації майна за злочини, які не мають корисливого мотиву (наприклад, ч. 3 ст. 109 Кримінального кодексу України)? Як зазначає Г.М. Собко аналіз історії розвитку кримінального покарання у виді конфіскації майна акцентував увагу на тому, що найчастіше це покарання, яке по своїй суті полягало в повному (іноді частковому) позбавленні особи права на власність, а отже засобів існування, використовувалося як соціально-політичний засіб боротьби з тими чи іншими противниками влади, а також засіб отримання владою додаткових грошей та майна у випадку її економічної слабкості. [6, с. 12] Тому і сьогодні залишається санкція у виді конфіскації майна за злочини проти основ національної безпеки України і громадської безпеки.

Довгий період часу суди керувалися Додатком до Кримінального кодексу України про Перелік майна, що не підлягає конфіскації (1984 року). Відповідно до сучасних умов і розвитку суспільства, вказаний Додаток був застарілим і потребував змін та доповнень. В 2016 році він втратив чинність на підставі Закону України «Про виконавче провадження». Відповідно, до цього Закону встановлюється оновлений перелік майна (необхідний для проживання), що відповідає сучасному стану суспільства, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. [7]

Суб'єктом застосування конфіскації майна є особи, які досягли 18 річного віку. Такий висновок випливає із аналізу ч. 2 статті 98 Кримінального кодексу України, яка вичерпно визначає перелік додаткових покарань, які можуть застосовуватись до неповнолітніх, а саме штраф та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Тому дане покарання може застосовуватись лише до особи, якій виповнилось 18 років на момент вчинення злочину.

Дискусійним питання є доцільність конфіскації майна в кримінальному законодавстві України і чи виконує вона основні функції покарання. Як вважають Я.І. Соловій та М.Я. Гуцуляк негативні сторони конфіскації майна тією чи іншою мірою властиві всім існуючим видам кримінального покарання. Але вона, безумовно, здатна відіграти роль у боротьбі із злочинністю, зокрема організованою, що має величезні грошові і майнові ресурси і піддає небаченій експлуатації законслухняне населення. Не можна не враховувати і того, що конфіскація майна є покаранням, яке певною мірою сприяє відшкодуванню матеріального збитку, заподіяного діями винного. [8, с.176]

Як відмічає Г.М. Собко, що при встановленні конфіскації в системі покарань законодавець керувався не тільки доцільністю його збереження, але й принципом справедливості. В цьому плані конфіскація злочинно набутого майна, боротьба зі злочинним збагаченням за допомогою застосування конфіскації майна слід оцінювати як справедливі. [6, с.11]

Проаналізувавши стан здійснення судочинства у 2016 році встановлено, що згідно зі статистичними даними Державної Судової Адміністрації України у 2016 р. на розгляді місцевих загальних судів по першій інстанції перебувало 943,3 тис. [815,1 тис.] матеріалів кримінального провадження та кримінальних справ, інших матеріалів, що на 15,7 % більше, ніж у 2015 р. Кількість засуджених осіб, до яких місцеві загальні суди як додаткове покарання застосували конфіскацію майна, зменшилася на 35,4 % і становила 1,4 тис. [2,2 тис.], або 1,9 % [2,3 %] від кількості осіб, засуджених за всі види злочинів. [9]

Висновок. Конфіскація майна як вид додаткового покарання має ряд недоліків і потребує удосконалення. Але і є чимало аргументів на користь її застосування: є ефективним засобом протидії злочинності, особливо корисливо-насильницької; має попереджувальну функцію корисливих злочинів, сприяє індивідуалізації покарання. Хоча в цьому році суди і менше призначали конфіскацію майна як додаткове покарання, ніж в попередньому, але це не означає, що вони взагалі відмовляються від його застосування.

Література:

1. Кримінальний кодекс України. – Київ., видавець Паливода А.В., 2017. – 212 с.
2. Бурда С.Я. Юридичний аналіз покарання у виді конфіскації майна як додаткового покарання за КК України. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012., № 1., С. 260-268.
3. Гуророва Н., Шаповалова О. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспектива., Право України. – 2010., № 9., С. 56-65.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Київ., офіційне видання «Право України», 2013. – 128 с.
5. Конституція України. – Київ., видавець Паливода А.В., 2015. – 64 с.
6. Собко Г.М. Конфіскація за кримінальним законодавством України., Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. 12.00.08. – Київ, 2008. – 20 с.
7. Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року №1404-VIII., Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161404.html
8. Соловій Я.І., Гуцуляк М.Я. Теоретико-правова регламентація та практика застосування покарання у виді конфіскації майна., Науково-інформаційний вісник. Право. – 2015. - № 11., С. 172-180.
9. Аналіз стану здійснення судочинства у 2016 році (за даними судової статистики) [Електр. ресурс], Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf /7864c99c46598282c2257b4c0037c014/fc0243f91293bfec22580e400478576/\\$FILE/Аналіз%202016.doc](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf /7864c99c46598282c2257b4c0037c014/fc0243f91293bfec22580e400478576/$FILE/Аналіз%202016.doc)

ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОМПОНЕНТА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ / THE POLITICAL COMPONENT OF INNOVATION DEVELOPMENT

Злотникова Л.М. канд. экон. наук, доцент
Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации, Беларусь

Участник конференции

Проблемы инновационного развития в современном мире приобрели в определенной степени международный характер. Цель данной статьи максимально четко сформулировать вопросы формирования сущности и политических отношений с экономическими субъектами. По многим причинам уровень инновационной экономики разных стран и отраслей не только сложно измерить, но и сопоставить. Важнейшими оценочными критериями результативности общественного производства остаются макроэкономические показатели: ВВП, темпы его роста, доходы на душу населения, структура потребления и т.д.

Ключевые слова: инновация, политика, инновационное развитие, социально-экономические последствия, социализация, социальные институты.

Problems of innovative development in the modern world have acquired a certain degree of international character. The purpose of this article is to formulate as clearly as possible the issues of the formation of the essence and political relations with economic entities. For many reasons, the level of innovative economy of different countries and industries is not only difficult to measure, but also to compare. Macroeconomic indicators remain the most important evaluation criteria for the effectiveness of social production: GDP, its growth rates, per capita income, consumption patterns, etc.

Keywords innovation, policy, innovative development, social and economic consequences, socialization, social institutions

Обращение к вопросам инновационного развития характеризуется определенной историей его становления. Теоретическое обоснование, эмпирический анализ инновационных изменений в материальном производстве разных стран, включая международные отношения, периодически находился в центре внимания ученых. Не всегда использовалось понятие «инновационное развитие». По нашему глубокому убеждению возникновение классической политической экономики – это новое осмысление общественных процессов и явлений. Впервые в практике науки были обоснованы основные принципы организации торговых отношений, результативность которых оценивает эффективность производственной деятельности. Одна из теорий получила название «относительные преимущества». Реальность такова, что затраты у производителей могут разные. Но произведенный товар будет признан покупателем, который признает соответствие потребительских свойств и цены. В современном научном понятии – категориям в аппарате оно трактуется - «как цена – качество». Естественно возникает большое количество вопросов о механизмах эффективного использования ресурсов, почему одним удастся получить товар с относительно меньшими затратами, чем другие, почему одним удастся реализовать товар за пределами страны с большой выгодой и т.д. Уже в первом приближении очевидно, что успех реализации произведенной продукции во многом зависит от отношений государства в производителям и бизнесу в целом. Несмотря на то, что представители классической экономической теории скептически относились к роли государства в регулировании материального производства, сложно игнорировать тот факт, что его экономическая политика, а именно налоги, денежное регулирование, система штрафных санкций, стандартизация продукции и т.д. с каждым столетием оказывает все большее воздействие на эффективность производства товаров и условия их перемещения за пределы страны. Корректное отношение к поставленной проблеме требует отметить тот факт, что понятие «новатор», «инновация» и т.д. в лексике ученых появляются только в нач. XX в. Й. Шумпетер в работе по проблемам экономического роста «Теория экономического развития» впервые использует понятие «новатор». [7, с. 26] Ученый, введя его в научный оборот, предложил определение эмпирической сущности. По мнению ученого новатор – это особый человек. Именно человек, а не один из важнейших ресурсов организации производственной деятельности, оказывается в центре научного интереса ученого.

В рамках разрешенного объема нам хотелось бы сформулировать особо значимые проблемы современного этапа инновационного развития. Бесспорно, что внедрение любого новшества сопровождается значительными затратами, не способными принести одномоментную выгоду. Необходимо отметить, что развитие – это огромные затраты всех факторов производства. Инновационное развитие – занимает особое место в структуре ресурсного использования, прежде всего, по причине высоких рисков. Не все новые технологии, новые товары и услуги становятся окупаемыми, еще меньше приносят прибыль. Й. Шумпетер, формируя определение новаторской деятельности, акцентировал внимание на сущности новаторской деятельности. Впервые в экономической теории конкретный человек становится предметом научного интереса. Его поведение, полное противоречий, по мнению ученого, формирует не только содержание, но и стратегию будущего состояние материального производства и цивилизации в целом. [7, с. 32-33]

Экономическая теория трех факторов производства отождествила человека с трудом. Й. Шумпетер отошел от использования понятия «труд», акцентировал внимание на проблемах «ценности». По его мнению, особую значимость, соответственно, полезность и ценность представляет человек, который способен соединять имеющиеся в его распоряжении факторы производства никогда ранее не встречавшимся способом. Но это новое соединение должно осуществляться с сохранением существующей практики, бережным отношением к ней. Новизна, новаторство на фоне используемых достижений выступает еще одной отличительной характеристикой «экономического человека». А. Смит, введя понятие «экономический человек» трактовал его, как «частичный», т.е. узкоспециализированный. [6] В условиях жесткой дифференциации производства переход от универсального работника к узкой профессиональной специализации носил закономерный характер. Шумпетеровский подход базируется на необходимости устранения границ специализации, переводе человека в новый статус.

Максимально эффективное использование имеющихся ресурсов – основная цель производства и государства. К сожалению, внимание Й. Шумпетера к поведению новатора не всегда в полной мере находит отражение в научных анализах. Да, и собственно определение новатора, как особого человека, не получило достойного изучения и практического использования. Как формировать человека новаторского поведения, какими человеческими качествами он должен обладать, какую роль в его формировании должны занимать социальные институты общества, прежде всего, образования. Можно, конечно, ждать и надеяться на случайные подарки природы. Жизнь их иногда преподносит. На ранних этапах развития материального производства общество может, образно говоря, довольствоваться ими. История экономики оставила память о Генри Форде (основателе автомобильного производства). Внедрив конвейер, как новую форму организации труда, практически без особых капитальных вложений сумел создать условия для значительного повышения производительности. Он использовал новые принципы мотивации труда. Классическая теория формирования заработной платы основана на установлении ее жесткой зависимости от ценности и цены реализованного товара. Генри Форд реализовал на практике принципиально новый подход, установив, что покупательная способность работника формирует финансовые возможности производителя. Нередко обращал внимание на тот факт, который никогда до него не исследователи теоретики, что можно разработать и внедрить очень много различных новшеств, повышающих производительность труда, увеличивающих объемы производства. Вслед за этим закономерно встанет вопрос о реализации новых товаров. Потребление, объемы, структура всегда зависели, и будут зависеть от материальных возможностей потребителей. На вопрос о том, кто и сколько сможет приобрести товаров и услуг Г. Форд в нач. XX в. ответил значительным повышением заработной платы работникам компании. Все упреки в игнорировании используемых принципов оплаты труда парировал следующим образом. Если работники не смогут покупать произведенные автомобили, то для кого их выпускать. Приведенные слова не характеризуются максимальной точностью, но выражают суть. Производство, тем более инновационное не может существовать без потребления. Ибо только потребление позволяет признать эмпирическую значимость инновационного обновления производства, приобретая товар или услугу, профинансировать их таким образом. Кадровые, материальные и финансовые ресурсы до настоящего времени остаются основой функционирования производства вообще и, инновационного в частности. Только потребитель вправе решать, что он захочет и сможет приобрести, а что нет.

В контексте обозначенной проблемы необходимо провести небольшой анализ государственной политики в сфере создания условий для инновационного развития. Естественно на первое место претендует отношение государства к формированию кадрового потенциала, т.е. функционированию системы социализации человека. Важнейшим, из которых является образование. В течение последних десятилетий учреждения образования постоянно подвергаются разнообразным реорганизациям, которые получили громкое название «реформы». Все они проводятся с целью оптимизации государственных расходов и максимального удовлетворения потребностей материального производства. Отсутствие теоретического обоснования ценности образования привело к тому, производство и потребление образовательных услуг получили статус «частного блага». В тоже время инновационное производство – это, прежде всего, общественная потребность и ответственность. Важнейшей чертой современного производства можно назвать сложную непредсказуемость результативности внедрения. Риски, ставшие своеобразной приметой времени, нарастают с каждым годом. Как показывает реальная практика, причинами многих рисков оказывается морально-нравственная компонента. Выполнение профессиональных обязанностей во многом определяется отношением к ним человека. Если воспользоваться характеристиками новаторского поведения человека, который дал Й. Шумпетер, то осознание последствий, проводимых преобразований, должно быть компонентой инновационного развития. Хотелось бы обратить внимание на еще один немаловажный фактор, описанный выше. Это умение сочетать новое с используемым. В настоящее время огромные размеры приобретает политика полного отрицания и нередко полного уничтожения традиционных технологий, товаров и т.д. Ярчайшим примером может служить изменение статуса образования. Одномоментно образование из базового института социализации человека государственные законодатели и исполнители превратили в услугу. О том, что отождествление процесса образования с потреблением личной вещи, чревато серьезными негативными последствиями, полномасштабные исследования не проводятся.

Купив любую вещь, потребитель имеет право сделать все, что хочет, т.е. использовать для себя, подарить или даже выбросить. Формируя инновационную структуру производства, новатор находится в полной зависимости от общества, несет материальную, морально-нравственную ответственность, не только и не столько перед самим собой, сколько перед обществом в целом. Учитывая социально-экономические последствия катастрофы на Чернобыльской атомной станции, цивилизации в целом. Невнимательность, неорганизованность и многие другие социальные качества человека по большому счету не являются личным делом, слишком высокая ответственность новаторов в вопросах продвижения инноваций в производство. Новатору недостаточно определенного набора профессиональных знаний и навыков. Великий физик С. Капица в конце своей жизни много усилий потратил на изучение социальных проблем. В работе «Парадоксы роста» написал следующее: «В современном мире глобальный кризис выражается в том, что на всех уровнях само экономическое могущество не соответствует нашему социальному развитию и управлению, что видно по расхождению наших дел и мыслей». [3, с. 15] Государственная политика в сфере образования, ориентированная на полный отказ от формирования и развития личностного потенциала, вступает в системное противоречие с требованиями инновационного развития.

Вопрос о том, что важнее в новаторском осмыслении происходящего, по-прежнему остается открытым. Академик Андрей Дмитриевич Сахаров, создав самое смертоносное оружие современности, многие годы жизни потратил на пропаганду запрета испытаний ядерного оружия. В небольшой по объему брошюре «Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе» написал: «Однако существуют и очень серьезные косвенные, лишь немногим более отдаленные опасности. Одна из этих опасностей — оболванивание человека... с намерением или коммерчески обусловленным снижением интеллектуального уровня... Система образования - все это величайшее достижение социального прогресса... излишняя унификация, которой ... ведет к сужению интеллектуальной смелости и ответственности... Очень нежелательно иметь что-либо подобное в современном обществе». [5]

Запретить развитие, использование новых методов, технологий невозможно. Но необходимо понимать серьезную опасность, которая является неизбежной спутницей инновационного развития. Злоупотребление техническими, биологическими, физическими методами воздействия на массы давно стало одной из реалий современной жизни. Государственная политика инновационного развития не включает финансирование теоретических и эмпирических исследований реальной опасности электронизации жизни. Еще в 1958 Норберт Винер в работе «Кибернетика и общество» очень четко описал особенности кибернетической техники, указав на то, что она не имеет «устойчивых человеческих установок... Соблазнительное беспрецедентное могущество, которое она дает человечеству или той иной группировке влечет за собой огромные риски существования цивилизации». [2, с. 72] Несмотря на то, что слова произнесены и написаны несколько десятилетий тому назад, они звучат более, чем современно. Социальная экспертиза инноваций и качество социализации новаторов остаются проблемой номер один инновационного развития.

Инновационное развитие, провозглашенное основной целью государственной политики на ближайшие десятилетия, в тоже время не обеспечено реализацией адекватных мер по качественной социализации человека-новатора и его последователей. Под ней мы понимаем общую и профессиональную культуру, высокий уровень ответственности, умения моделировать последствия принимаемых решений, давать четкие и вразумительные ответы на вопросы общества о результатах инновационного обновления материального производства. В условиях, когда перечисленные качества новатора, объявлены государством личным делом подрастающего поколения, сложно требовать высокой социальной и моральной ответственности на всех уровнях управления, т.е. начиная с государственных управленцев и заканчивая исполнителями на конкретных рабочих местах. Расплывчатость формулировки «инновация», «инновационное развитие» создает питательную среду для игнорирования системного подхода. Это проявляется не только в отказе от политики возвышения ценности общественных благ, но и утилитарной стандартизации производства и потребления. Требуя реализации инновационных изменений ото всех производителей (именно на это нацелены многочисленные государственные программы по модернизации производства), упускается из вида сущностная компонента сложной неоднородной структуры существующего производственного потенциала – с одной стороны, с другой – огромные различия в структуре потребителей. Последние радикально отличаются не только доходами, но вкусами, предпочтениями, пониманием рациональности и т.д. В контексте данной проблемы хотелось бы отметить, что речь идет не только о частных лицах, а, прежде всего производителей.

Реальной, осознаваемой пока немногими является проблема связи инновационного развития и процессов глобализации. Нередко можно прочесть и услышать в выступлениях ученых, политиков тезисы о наличии тесной связи между уровнем инновационного развития и вхождением в глобальный мир, следованием глобальным ценностям. В силу ограниченности формата мы можем констатировать, что простой на первый взгляд вопрос о сути инновационного развития, оказывается достаточно нелегким для формирования эффективной государственной политики. Современные государственные программы инновационного развития в Республике Беларусь содержат набор обычных производственных мероприятий, похожих в значительной степени на содержание ежедневника управленца низшего звена.

Внедрение достижений научно-технического прогресса, инновационное содержание которого, стало своеобразной

молитвой сторонников глобализации экономики и жизни людей неизбежно сопровождается ожесточением борьбы за рабочие места. В бедственном положении все чаще оказываются не только институты социализации человека (здравоохранение, образование, наука, культура), но и социальная защита населения. Высокие риски безработицы, уменьшение отчислений в фонды социальной защиты ухудшают положение нетрудоспособного населения. Постоянно растет возраст выхода на пенсию, уменьшаются реальные пенсии, увеличивается количество платных услуг в сфере социальной помощи нетрудоспособным гражданам, ухудшается демографическая ситуация. Все чаще государство, опираясь на процессы глобализации, уходит от исполнения конституционных обязанностей.

Своевременно звучат слова Ницше, которые он написал в книге «ЕссеНоме»: «нам преподносится другой идеал, причудливый, соблазнительный, рискованный...». [4] Инновация, инновационное развитие признано идеалом современного развития и не может оставаться вне политики. Стремление к инновационной экономике в условиях глобализации влечет за собой закономерные изменения в национальных системах материального производства. Интересы, ценности трудовых коллективов отходят на второй план. Основной оценочный критерий – соответствие мировым стандартам, т.е. подчиненность процессам глобализации. Как писал Бек: «Под давлением «законов» глобализации ради достижения определенной цели якобы нужно действовать в направлении, противоположном движению к цели; к примеру, чтобы обеспечить людей работой там, где они живут, рабочие места необходимо радикально упразднить или переводить в другие местности. Именно потому, что занятость в сфере труда может и должна сокращаться во имя повышения прибыли, нынешняя политика превращается в свою противоположность». [1, с. 115] Кто подстегивает экономический рост, тот в конечном итоге плодит безработицу. Кто понижает налоги, чтобы повысить шансы на получение дохода, тот, вероятно, тоже порождает безработицу. Необходимо подвергнуть научному изучению и критическому осмыслению политические и общественные парадоксы инновационной экономики, заманивающей обещаниями расширения потребления, роста доходов и улучшения жизни человека, а фактически порождающие комплекс социальных противоречий. Их глубокая латентность и временная отдаленность носят угрожающий характер.

Литература:

1. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну. - Москва., Прогресс-Традиция, 2000. - 226 с.
2. Винер Н. Кибернетика или управление и связь в животном и машине. - Москва., 1968. - 325 с.
3. Капица С. Парадоксы роста. Законы развития человечества. – Москва., Альпина нон-фикшн, 2010. – 194 с.
4. Ницше Ф. Ессе Номе, как становятся самим собой., Режим доступа: http://modernlib.ru/books/nicshe_fridrih/esse_homo_kak_stanovyatsya_samim_soboy/read/.
5. Сахаров А. Размышления о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе., Режим доступа: http://royallib.com/book/saharov_andrey/razmishleniya_o_progresse_mirnom_sosushchestvovanii_i_intellektualnoy_svobode.html
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов., Режим доступа: <http://e-libra.ru/read/179321-.html>. – Книга в интернете.
7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. - Москва., Прогресс, 1982. - 205 с.

CHARACTERISTICS OF BUSINESS CULTURE OF GEORGIA AND IT INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF NATIONAL STYLE OF MANAGEMENT

E. Baratashvili, Dr. of Economics, Prof.
M. Chechelashvili, Dr. of Economics, Associated Prof.
Technical University of Georgia, Georgia
B. Gechbaia, Dr. of Economics, Associated Professor
Batumi Shota Rustaveli State University, Georgia

Conference participants

Decision making characteristics depends on the culture of the Country. For example: European tradition consists of considering the experience of old entrepreneur and professional management, solving the decisions in details and orienting on its quality. American managers are oriented on future perspectives; they are more quickly making the decisions and give important to the fact of decision itself instead of documenting it. This characteristic is more valued in countries of Latin America where the subordinates are looking for quick right decision making from their authorities. Georgian management have tendency that is neutralized by irrational results of decision making. It can be expressed with the following words “Wait and see”. Georgian skips the cardinal measurements for solving the serious problem and gives priority to the palliative decision making.

One of the main aspects of the management style represents its democratic quality. One division represents authority decision (jointly democracy - autocracy) and rule for making the decision (jointly democracy-participation). Caesarian style is connected on direct usage of the force or threat. Democratic leader on the other hand makes accent on the majority of the voices during voting process.

Decision making rule is based on managerialism of the employees and their bordering process. Inclusion is accomplished in the different ways. Authority can receive consultation personally from the employee or in front of group of employees or transfer the right for decision making.

In the research of professor Orphan is given examples when South African and North American companies were in the same conditions (low concurrency) having different organization for making the decision. Decision making of South African companies is more centralized and so they are more successful while the North American management culture is based on individual employee's responsibilities which is connected to the decision making authority.

In conclusion can be said that the national culture has the influence on the management style as they represent the element of management. On the authority style valuation system has the influence, different intensity of the requirements, country picture, peculiarity of the acknowledgment process, risk perception and the artificial forms of communication of management and personality.

For the Georgian management style is characteristic the following ones:

Dependence on the wealth. Dependence on wealth, money, profit represents the traditional business culture for any affairs. Strive for profit and collection represents necessary postulate of capitalistic society. If the West had the wealth in the face of human business, its ability, energy and hardworking Georgian enriched ones were more dishonorable enriched on others expenses.

Authority high index of distance. In the everyday practice of the Georgian management in the face of high hierarchy is given special attitude toward the authorities. Dependence on power for lots of researches represents one of the criteria for characterizing the business culture. For the Georgia history is characteristic authorization of regimes, suppression of the person, initiation, independent decision making. In Georgia as in East wealth depended on authorities and managements. Later such Georgian attitude has negative influence on industrial deals, forcing entrepreneur to dishonest means, having negative attitude in society toward business affairs and government is not against it. So we receive the following situation where authority thinks that company is personal ownership and can deal with it according to their will.

Priority of collectivism on individuality. 19th century thinkers thought that typical strive for Georgian culture was collectivism that differed from the Western culture individualism. Index of individualism shows collective influence on personality. So the low meaning of collectivism means weak influence on individual orientation and its interest. Collectivism requires more human attitude toward organization and from the side of organization more responsibilities toward their employees. Georgia represents collectivistic country and having positive and negative meanings. On one part it is good as is developed unity and mutual aid and on the other hand not acceptance of the persons having different knowledge, wealth and appearance. Such management process is expressed by not independent decision making. So collectivism must foresee different processes including hiring the employees and their dismissal, formation of the organizational structure, motivation and development of the stimulated system.

High level for avoiding the misunderstanding. Georgia represents country with such high level which means that population troubles for their future giving priority to the structural operation for them is important rules of regulations and indications. According to the project GLOBE in Georgia avoiding level for misunderstanding is 77 score having important role for employee motivation. Low index of this factor is in USA where employees are freer for necessity and in Georgia high index of this data represents necessity for misunderstanding. Motivation means that justified in American national corporations gave strong internal struggle in Georgian management decreasing effectivity level.

According to the sociological records Georgians are not characterized by long term planning coming from mentality. Must be mentioned that extra characteristic of short term orientation is “Gaze toward future”, respect for traditions and fulfilment of the social obligations. Strong wish for avoidance of misunderstanding gives conservatism, internal protest for changes of the life all of which have no positive influence on business.

Feminism of business culture. It is thought that manly (according to the G. Hofster research) management is directed for achieving the aims are ready for strict competition and in aggressive manner deal the business. Georgian business culture is more feministic which means that it is not oriented for “to live for work” but more for “to work for life”.

In so called feministic culture is valued constant attention toward employees. Good relationship inside the working collective, lack of competition, support of weak, managers give attention to the human relationship, humanism, settling the compromise. Animated valued exceed the material ones, work is interpreted as mean for comfort lives. Georgian socialistic point is tightly connected to the collectivism and represents the attitude toward strong social conditions. Also in Georgian tradition there is negative attitude toward women that must be mentioned. Painful is the attitude toward gender inequality. In Georgia the success of other is not likes and those you are successful in their business there is concept of have doubt in them.

In the same frame is located Georgian business affairs and not subjective orientation. History shows that Georgian culture as whole and more in business culture represent relationship. This connects us to Latin America, Spain, Italy, where in the first place stand personal relationship. As the cultural result industry is oriented toward the support of interpersonal relationship such people are oriented on persons than on profit. Personal contacts precede affair that is characteristic to the Asian country.

Attitude toward time for poly-active cultures. Georgian belongs to the poly-active country that is characterized by making multiple works simultaneously and so the interest toward work is not equal. Must be mentioned that attitude toward work and intensity of the work process comes from the life rule of the Georgian population. Georgian peasant that were unemployed for long time and then in the short period of time had to do the work for whole year developed non regular working method.

Coming from the above given characteristic developed Georgian man attitude toward the time “critical-mobilization” living rules. Georgians are characterized by upper mobilization and lower mobilization that developed during the non-stable conditions during the self-preservation process. Time dependence and work regime determine planning attitude. In whole planning is not characteristic for the Georgian business. In the activities are frequently used term “probably” all of which makes brakes for business development and shows the Georgian business in non-favorable view for Western standards where western standards need agreement in details. Georgians prefer more general planning that can be far from necessary results. Georgian are also characterized by strong instructions and not having the necessity for fulfillment of the contract conditions.

In the point of the researches Georgia occupies middle position between the proactive and reactive cultures. For example when there is meeting after one weeks Georgian managers in general say to each other; “let’s call each other ahead”, which means that there may be some conditions for canceling the appointed meeting.

Discrepancy and strive for extreme. Dualism and sometimes discrepancy represent one of the characteristic marks of the Georgian culture for affairs. Let’s take for example extra ordinary soul discrepancy of Georgians, coming from Georgian history, territory and national conditions also Western and Eastern elements. Eastern grouping and western idealism became the philosophic basis for dualism. During the century’s tradition helped Georgians opposing characteristics: laziness and hardworking, dogmatism and strive for novelties, insist and careless.

Half century ago authors analysis showed Georgian attitude toward diametrical opposing values: very hardworking or laziness, devotion or sacrilege. Attitude of Georgian toward extremity strong polarity increases national duality. It is enough to remember 100% collectivism that was appeared in short time in the social republic.

Unrespect of law and norms. Or attitude toward avoiding the law. The shadow sector of Georgia traditionally has large influence on business. Georgian always is willing to cheat somebody and decision correctness sometimes is determined by majority view and not by law. Some foreign researchers see the reason of such condition in Georgia legislation construction as it is impossible to execute the law and at the same time be successful.

In the point of social rudimental view execution of the affairs with the principal “I am not going to steal from the neighbor but government” is and will be the determining factor. Georgian transparency problem can be discussed in given frames.

Transparency of business, industry and its management reputation represents indivisible factor of the business and only now Georgia give importance to it.

Here must be mentioned the high level of criminals. factor certifies that forcing and violence practice is large spread in Georgian

relationship that can be interpreted by environmental conditions: when the entrepreneur faces the high risk for not fulfilment of the obligations from the side of contractors, when the government and society organization in the face of third person cannot protect it, importance is gained by agreements and control for fulfilment of the obligation that are drawn by industrial actors.

Frequent practice of non fulfillment of the obligations speeds working out the protection norms. In the Western countries partner's trust comes from formal contract increase and development as in current Georgia it is in the first place non formal relationship.

According to some foreign businessman in Georgian there is wild market ethics. Economical area is received as behind raiding area of norms. Most dangerous is criminal structure joining white and dark segments. It must be mentioned that there is no more 90th year's criminal groups but still business and criminal diffusion still appears.

Experts mention about the negative attitude toward legal norms in Georgia underlining that Georgian mentality ignores the rules and act on their own view.

In the Georgian management style must be mentioned its negative marks. For example, frequently is talked about unprofessionalism of the Georgian managers that can be explained by not having adequate business school. Where can be found the followings:

- non sufficient development of business skills;
- not having affective analysis and communications;
- not enough knowledge of main administrative instruments

In the main business skills is found planning and financial analysis. Any type of antipathy toward planning can be explained by psychologists. Social scheduled economical years had negative trace not only on old formations but also in young managers. But unfortunately disappeared all the methods for project management when this gives opportunity to improve the result of work and for better organization of resources, planning the income and expenses, foreseeing the risks, evaluation of results and others. Adequate planning at every stage gives strength for responsibility, obligation division and management.

Financial management for Georgian managers or second important skill must be found in economic scheduling due to the fact that in Georgia sometimes cannot be planned more than for a year and so calculate the profit and lack.

In the management process must be mentioned positive characteristics of Georgians: novation, original decisions and risks, intensive working skills. Last period showed such characteristics as members and general work sensation, charity support and obedience for unformal leadership.

Business culture and management style learning in the first place has practical value that is based on finding the weak points, studying the management effective factor and some other ones. Georgian companies frequently use Anglo-Saxon model.

After finding the characteristic of the Georgian business culture we receive the following conclusion:

- Georgina business has some characteristics that is explained by historical and cultural development;
- transfer to market relationship development important changes in Georgian management but at the same time institutional areal slow development not corresponded principal changes in the evaluating system that gives lots of negative marks of modern business culture;
- Manager that works in Georgia must understand these characteristics and use them for increase of management effectiveness.

References:

1. M. Chechelashvili, N. Shavishvili, „History of economics“, monography. – Tbilisi., 2017
2. Baratashvili E., Chechelashvili M., Zarandia J., „Comparative management“. – Tbilisi., 2016
3. Baratashvili E., Chechelashvili M., Paradigm of management and their alternation, Journal „Social economy“, No. 4, 2014
4. Bass B.M., Burger P. Assessment of Managers: An International Comparison. - N.Y., Free Press, 1979
5. Ronen, S. Flexible Working Hours: An Innovation in the Quality of Work Life. - New York., McGraw-Hill, 1981.

SOME ISSUE OF STRATEGIC DEVELOPMENT OF GEORGIA

L. Takalandze, Prof.
Sokhumi State University, Georgia

Conference participant

In the study is mentioned that Georgia is one of those countries which does have clear, pragmatic, well-considered long-term strategy, which would be based on social, innovative and technological development prognoses and the views of future. The social and economic development author intend to implement the innovative break-through strategy, in which will be considered our country's current condition, specifics, capacity of the resources, global processes, the tendencies for the development of technologies and the views for future.

Keywords: *Strategical development, Economics, Innovations, Georgia.*

The long-term political and economic crisis in Georgia creates unavoidable necessity to establish such values and ideology that for the developed countries have been the major priorities for a long time. Moreover, in the beginning of XXI century, the world enters the epoch of the stormy changes and because of this, usual rhythm and dynamic of social life radically are being changed. The world becomes much more unpredictable and requires a new scientific comprehension and from the State and the political achievements, it requires a long-term strategy of the development.

For 70 years Georgia was a part of the Soviet Union, its dissolution were caused by the strategic mistakes as well as by a wrong orientation. Later, the events developed in our country (political turbulences, ethno conflicts, permanent economic reforms and experiments) represent the results of the country's economic development vector was not directed forwards, to the post-industrial society of XXI century, but it was moving backwards, to the capital primary distribution, to the spontaneous games of the marketing forces and to the political dissipation.

Justice requires mentioning, that according to the reforms held during the last years the following positive tendencies are observed: In country have been established rather high rates of the economic growth; Is reached the eclectic power economy security; Continuous the economics liberation process; Were held the anticorruption measures, as a result, significantly was reduced the shadowed scales of economics. The corruption was minimized in all fields; Gradually increases the income of the population; The volume of the foreign

---

trade turnover increases; Annually increases the State and municipal budgets; Tourism, infrastructure and agriculture were determined as the priorities and began the State programmes practical implementation from this point; The special economic zones (the system of “one window” principle) formation process is successful (Poti, Batumi, Tbilisi, etc).

Despite of above-mentioned tendencies, in the country takes place: High level of unemployment; the activities held in order to reduce it are ineffective; The agriculture backwardness; The high-speed growth of the entire State debt; Direct foreign investments amount reduction tendency; The high level of a consumer’s price index (inflation) and in last period its growth tendency; The high price on the credits; Negative balance of the export-import; Increase of the number of the population below the poverty line. The deepening of the existed unevenness among the regional development level. Thus, in Georgia, most of the carried out governmental activities were ineffective. E.g., employment multi-layered programmes, on which lately were spent rather huge sums, however, the situation from this point practically has not changed.

Even today, there is no entire complex strategy and appropriate actual programme. Therefore, the part of the reforms are hastily done, have groundless character and the results are ineffective. Not having the future views and non-existence of economic development strategy based on the actual calculations created instability countrywide, like in the municipal and regional fields.

Referring to the document issued in 2010, “Strategic ‘Ten-paragraphed plan’ for Modernization and Employment (2011-2015) of Government of Georgia” of the Programme of the Economic Development of Georgia, which intends creation of more and high-played job places, social condition amelioration for the citizens, especially health and welfare systems improvement, we have some remarks:

- The “plan” is excessively optimistic and does not come out from the established, real retrospective specifications of the country. There is not critically estimated the established retrospective specifications in the economic development field of the last years, the existed positive and negative sides and there is not opened and evaluated main reason factors and their causing reasons.

- The “plan” is far from nowadays crisis-ridden processes taking place in the world’s economics and is oriented on the automatic regime of economics development of the country. Considering that Georgia achieved economic benefit when in many countries economics almost was destroyed is wrong. The truth is, that during the Global Crisis the economics of Georgia was less damaged, as in 2008 received a 4, 5 billion finance support from the international community as well as with the help of foreign countries and international institutes were organised and held many different technical and humanitarian projects. This kind of support in the future is less possible coming out from the crisis-ridden processes taking place in the global economics. Moreover, the acute finance crisis in Europe definitely will be reflected on finance sector of Georgia as banking sector of Georgia is tightly linked to the foreign capital;

- The “plan” is not considering new risks and challenges that can come across in the future because of the existed social, political and economic situation. Planned parliamentary and presidential elections, like other countries in Georgia will cause unproductive and propagandistic costs growth consequently, it will cause economic activity reduction. It is possible, that other non-economic type risks will emerge, which is often followed the political balance alternation (I personally witnessed when new parliamentary majority refused the construction of a new city of “Lazika” in the western Georgia, though this represented the major priority of the ‘Ten-paragraphed Plan’ of the project);

- The “plan” does not consider the inertial nature of the economic development and the focus is on the weak, unreasoned and excessively exaggerated results of the final figures. Moreover, if we use widely acknowledged method of analogy in the scientific studies, clearly emerges the high risks of the intended goals achievement in short period;

- In the “plan” is not obvious the intended goals implementation exogenic and endogenic finance sources, and the terms of the given projects provide us with the ground for doubt for the practical realization. Probably, by this is stipulated the renovation of the “plan” in every 6 months, this fact of course reduces and belittle given document’s programme quality and its trustworthiness.

The same can be said about “The State Strategy on regional Development of Georgia 2010-2017” published in 2010. The necessity of its transformation and cardinal alternation is already in the agenda (It is confirmed by the government officials).

Thus, for the country, it is very important to work out the long-term views and the economic development strategy based on the actual calculations.

We consider that, in any case, a strategic document drawn up in the separate field will not be effective, before the long-term social-economic strategy of the entire country is not worked out. Above-mentioned strategy should be based on the future views, on the technological order prediction and on the prevision theory^[1]. It is interesting, how can the reform of the system of education being developed, when there is no information about the country’s long-term orientations. The training of the employees is known to be rather a long-term process. Therefore, it should be known beforehand which and how many specialists are needed for the country after the age of 15-25 in order to start process of their training in time.

The entire and complex macroeconomic strategy of the economic and social development of the country, based on the field and regional strategies, should outrun the development of the separate fields of economics as well as the regional strategies creation. Without exaggeration, it can be said that nowadays, the development of the scientifically reasoned, entire complex strategy of the country and work out of the appropriate working programmes is one of the crucial issues. Independently and separately drawn up the field and regional strategies will be constantly in the regime of the turbulences and changes until it is not based on the entire and complex social-economic strategy of the economics and social development of the country. Economics represents the system of the systemic, multifaceted and causal connections, wherein even a single change of any indicator entirely changes the economic system. Consequently, it is advisable to create the firm ground for the economics, in the other words, to work out the country’s entire and complex development strategy and then the whole construction, in different words the systems of the fields, the inter-fields (clusters, techno parks, out sorting networks, holdings, alliances, free zones etc.) and regional development strategies. This kind of approach effectiveness is stipulated by the indicator system, accumulated into the entire global macroeconomic strategy of the country, which do not exist in the field-regional strategies. The conversation is on such parameters, which regulation, planning and orientation are in the competence of the central government and the field and regions are not able to influence them. For instance, inflation processes budgetary-tax policy, fiscal credit and monetary policy, etc. Any local (in our case field and regional) strategy is not able to ignore the country’s macroeconomic development long-term orientation and political views.

Naturally, without taking into the consideration above mentioned, the local strategies represent only passive, informative, publicistic character and in short, time suffers amortization. Adding the fact that in the world, on the modern level the technological order changes takes place rapidly as well as the economic transformations, in the agenda becomes actual the necessity of the appropriate correction in any strategy and inevitability of the changes.

Georgia, as a player of the world’s economic game (at this point, unilateral) cannot be exception. She is obliged to follow the modern demands of the economic globalization and turn to her benefit the world’s economic integration vector founder.

The second important issue, which is in the agenda of the long-term strategic view creation, represents the determination of the priorities.

It should be mentioned, that until the late in Georgia was not the profitable environment for the long-term priorities formation.

As a result, the country had only one urgent economic priority, which meant the final resolve of the power economy problems. In any list of the economic priorities, always and everywhere, power economy is on the top and naturally, it is logical, as without the power securing the realization of the other priorities is impossible. Justly should be said, that at this level, in Georgia, the top priority from the priorities – the problem of power economy is overcome, the power economy secure is reached. Onwards the door to the other priorities is open (in case of the willingness of the government).

Latest period, the focus of the priorities represents such fields and spheres as infrastructural complex, tourism and agriculture. However, the system of economic priorities practical realization requires appropriate methodological and organizational as well as strategic securing.

The matter is that from above mentioned three priorities none of them has improved, in the classic form written long-term strategy of development. As we have already defined, non-existence of the long-term future, objectives and their strategy prediction cause the lost of competition and focusing as well as the irrational expenditure of the restricted resources.

For the last 15-20 years, the government policy in Georgia is mostly concentrated on the macroeconomic level. Unquestionably, in economics the macroeconomic stability represents the firm ground for the success. However the traditional set of instruments used by the government is very limited and do not give opportunity to reach the main objective – the economic competitiveness and accordingly the increase of the population's welfare.

If the focus of the government moves from the macroeconomics towards microeconomics and if in the country are defined territories like necessary attributes for developing the economic centres and clusters, then the administrative role in the process of strategy work out will increase significantly, moreover, after the set in motion of the new law on the self-governing. The same can be said about the government on account of the State level strategic policy implementation.

The globalization of economics for Georgia caused to put in the agenda principally new projects implementation. Particularly, using geographical position of the country in order to develop the worldwide trade and create much more effective transporting and communicative infrastructure. The last ones are rather expensive projects and require intensive work. The interest towards these kinds of projects can be sparked only after the high-level international agreements are signed. The projects realization is impossible without the political willingness of the governments of the world's leading countries. However, in case of success for such initiatives the reward is high – actual attraction of huge investments, their "natural" flow instead of fruitless and infantile wait. Moreover, the realization of this project creates unique opportunity for the organization of the economic infrastructure of Georgia, as well as, inclusion of the human and manufacture resources, including scientific-technological potency, Georgia will become active part of the world's informative and transporting space.

This opportunity should be used. The State's strategic policy level will not be formed itself by the forces influencing the world's market, its creation is our goal and coming out from the country's interests, we are obliged to shape them.

Thus, the social-economic strategy for regions and countries is quite multi-plan and multi-level objective. Its resolve is unbelievable without government's clear consideration of the requirements. Administrative reform, geopolitical agreements and appropriate transformations in the economics should become undividable part of it. Simultaneously, its global character should not become a reason for postponing - "later"- of the strategy work out. The strategy work out is quite specific, technological and completely "reachable" objective for those, who understand its idea and the necessity of its resolve.

Thus, Georgia is the one of the countries, which does not have a clear, pragmatic, well-considered long-term strategy, which would be based on the prognoses of the social, innovative and technologic development and future views. Besides, the defined long-term policy would be a very significant instrument, in case of change of the political elite, population would received heritage of the guaranteed and foreseen stabile scenario of the State's policy.

Therefore, today, our scientists, public figures, politicians and the leaders of the business circles are facing the country's development long-term strategy creation historic objective (and responsibility) of the first part of this century, also it is clearly distinguished the innovative and break-through contour of this strategy. Referring to the last one, it must be mentioned, that nowadays in Georgia starting positions for the innovating development can be evaluated as rather unenviable and disadvantageous. Because of the neoliberal market "reforms" and long-term politic-economic and technological crisis scientific-educational and innovating activity sharply went down, was destroyed scientific-technological potential and main foundations became dramatically old. Intentionally were destroyed institutes of the scientific academy and their buildings were sold. In addition, reduced staff was united to the higher educational institutes. Because of this "reform", number of skilled scientists was left unemployed. Without any functions and institutions, scientific infrastructure and personnel Georgian National Academy of Sciences became usual meeting place for the academicians.

Not having a long-term innovating strategy, the ignorance from the State the innovations support, equalizing taxation system, the real inobservance of the intellectual property and incompatibility to the analogue systems of the other countries and indifference of the usage local inventories influenced and caused economics degradation. Additionally, the inobservance of the market and dumping prices on the imported goods which caused the loss competitiveness of the reprocessing industry, its banish from the inner and outer markets, the deepening of the economics for the structure of the raw-materials, orientation on the import and creating barriers for the exporting goods. Because of the above-mentioned policy were destroyed such successful competitiveness fields like silk manufacture, light industry, tea and cannery manufacture, machine-tool construction, shipbuilding, rural mechanical engineering etc. From the mechanical engineering is left only one plant of the aircraft construction. In the all over the world, on the background of demand growth on the metallurgical products, here, in Georgia intentionally was destroyed Rustavi Metallurgical Factory. The factory was destroyed consciously in order to not to be competitive for the metallurgical industry in the neighbouring countries. Finally, this kind of policy puts in very disadvantageous conditions local manufacturer - innovators and inventors provokes the further technological backwardness and loss of the Georgia's economics competitiveness during the world's current scientific-technological revolution conditions.

Overcoming of the above-mentioned negative tendencies and moving forwards on the country's innovative development is possible only by the help of the strategic innovative break-through simultaneously it will be needy to implement the selective scientific-technological and innovative policies by the narrow direction of the strategically priorities, the active support from the State of the basic innovations and creation of the desirable innovative climate.

Thus, a long-term strategy of the development of Georgia should be aimed:

- Towards the innovative potential recovery, modernization and development as it was destroyed during the crisis;
- Towards the correction of the reforms and effective innovative techniques formation, which harmoniously will fulfil the active support of innovative update from the State of the main capital with the business capability;
- In the framework of the national innovative system created technologies and product advance, their popularization on the foreign markets and towards the replacing of import production by them.

The innovative break-through strategy should work as a ground for the yet to be formed national innovative system, which

mission is on the ground of the selected priorities to provide country with the new innovative level, in order to become an axis for the perspective social-economic and scientific-technological policy, as well as to be a major active orienteer for the legislative, executive government and for the business.

Above-mentioned positive changes cannot be accomplished without alternation of the political elite as well as a without work out of a long-term social-economic development strategy and its consecutive implementation, which main direction should be a long-term innovative break-through strategy.

References:

1. Baratashvili, E., Dzidzikhvili, N., Nadareishvili, N., Abzalava, T.; Regional Strategies – The Deposit of the Country's Development. Journal: "SaqrTvelos Ekonomika", 2008, No. 3., pp. 63-66.
2. Baratashvili, E., Takalandze, L., Business Competitiveness and Administration., 2010
3. Baratashvili, E., Takalandze, L., Management and Administration, 2nd revised edition. 2011.
4. Леонтьев, В.В. Межотраслевая Экономика. Пер. с англ. - Москва., Экономика., 1997., с. 20-21.
5. The State Strategy on Regional Development of Georgia 2010-2017 (in Georgian)
6. Минцберг, Г., Альстрэнд, Б., Лэмпл, Дж. Школы стратегий., Пер. с англ. – СПб., Изд-во "Питер", 2000., С. 303.
7. Яковец, Ю.В. Эпохальные инновации XXI века. - Москва., Экономика., 2004.
8. Russia 2050: Strategy of Innovative Break-Through., Access mode: <http://www.kuzyk.ru/allbooks/russia2050eng/>
9. The Global Competitiveness Report 2013-2014, Published by: the World Economic Forum.
10. World development indicators 2012.

U.D.C. 351

THE SYNTHESIS OF SCIENTIFIC RESULTS RESEARCHES OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS OF THE OUTSTRIPPING DEVELOPMENT IN THE ECONOMY OF UKRAINE

Amer Al-Atti, Postgraduate student
Interregional Academy of Personnel Management (MAUP), Ukraine

Conference participant

This article summarizes the results of previous works analysis on the directions of scientific research of the public management mechanisms of the outstripping development in the Ukrainian economy.

Keywords. Public administration mechanisms, outstripping development, economy of Ukraine, the outstripping development in the economy of Ukraine.

Formulation of the problem. The analysis of scientific research on the mechanisms of public administration of the outstripping development of the Ukrainian economy shows a large number of works devoted to the foreign policy of the state, oriented firstly to foreign economic activity in the context of Ukraine's integration into the world economic space under conditions of innovative development, secondly to domestic policy state on the outstripping development of the Ukrainian economy, namely: investment potential in Ukraine, public-private partnership, and innovation economy of Ukraine, economic stability, co-evolution of economy and education as a social institution, the economic basis of local self-government in Ukraine on the basis of a decentralized model of governance, social and economic (development) depressed areas, the welfare of the population of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. This article presents the author's vision of the results of the preliminary analysis in the areas of scientific research on the mechanisms of public management of the outstripping development in the Ukrainian economy.

Setting goals and objectives. The purpose of the article is to synthesize the results of analysis in the areas of scientific research on the mechanisms of public management of the outstripping development in the Ukrainian economy.

Presenting the main material. In the field of science "Public Administration" over the past five years, the main areas of research for researchers are the analysis and improvement of public administration mechanisms that are oriented towards:

- the development of the transport system in Ukraine (the international transport consortium of the multi-level holding is offered in order to attract foreign investments, management of the transit potential of Ukraine, taking into account the world's and European integration of the country, the priority directions of implementation of transit potential are determined);

- the development of industry: food, light (by creating a competitive internal market through the construction of scientific and industrial clusters with a view to leaving the world's foreign markets);

- the development of agrarian entrepreneurship (on the basis of the interaction of agrarian entrepreneurs at the national level, the integration of agribusiness entities in the conditions of economic clustering, which includes programs for the integration of agrarian entrepreneurship, agrarian tourism, etc., as well as state support for innovation in the agroindustrial complex, which envisages an assessment of the regional resource, the potential and mechanism of pricing, the financial and credit mechanism, the mechanism of cooperation and integration in the agro-industrial complex. A separate direction of the development in agrarian business is the grain market in Ukraine by introducing a state agent for the export and import of grain, processing products to the market for the purpose of creating a pricing policy for the regulation of prices on the domestic market and towards the integration into the world markets);

- the development of the banking sector (in the conditions of globalization involves the interaction of economic agents, the state institution and society; the anti-crisis aspect of the banking system is based on multidirectional development with a focus on anti-crisis measures, implementation of automation tools, measures to prevent corruption among the staff of the National Bank of Ukraine, as well as the innovative development of the banking services institute (on the principles of syndical lending and public-private partnership, free movement of capital, Maastricht criteria and cooperation of central banks, which gives impetus to the eurointegration of the banking sector of Ukraine));

- the development of the stock market (in the conditions of modernization in the national economy and eurointegration implies a new depository system in Ukraine with new powers and functions of the National Bank of Ukraine, as well as a European model, where the banking system takes the main place in the redistribution of financial flows in the country. Deafshoring is considered as

Instrument of the economic mechanism of public administration for the development of the stock market and assists the business and capitalization of the stock market);

- the development of the securities market (on the principles of the integration approach, a state mechanism of coordination relations and subordination between subjects of the state financial development policy is proposed);

- the development of small and medium-sized businesses (the model of the state-business system is proposed), which creates a coordination council on entrepreneurship development in Ukraine in order to lobby for the interests of small and medium enterprises and interact with state authorities, state support to small and medium enterprises. It is also proposed to build a network of business incubators on the basis of universities for the purpose of employment of students, the construction of a regional center for supporting the development of small entrepreneurship to support and develop small business in Ukraine;

- the development of the energy sector (proposed to reform the energy sector as a natural monopoly based on the developed alternative energy programs, Also considered the state energy saving mechanisms that represent the interests coordination of state, regional, local authorities, energy supplying and energy consuming enterprises and organizations);

- the development of the market for petroleum products (the proposed transition from reactive to the preventive policy of the state in relation to the market development policy in Ukraine, the new model of the market in Ukraine, provides for a close relationship between production, import, export and consumption of petroleum products, Also, the mechanism of a flexible strategic energy reserve, as a combination of stocks of various types of fuel and energy and taking into account the structure of energy consumption and seasonal loads, is proposed);

- the development of ferrous metallurgy (implementation of the ecological priorities in the system of public administration, increase of other branches growth level in the economy due to the development of the steel industry, provides sustainable development of the national economy);

- the development of the coal mining industry (the innovative development of the industry with the participation of venture financing is offered, the renewal of fixed assets of the extractive enterprises is offered on the basis of a new modernization methodology taking into account the experience of the leading countries in the world and innovation and investment state support);

- the development of the mining and metallurgical complex (the proposed increase in the competitiveness and export of domestic metal products on the basis of mini- millil technologies, and also offered initial public offerings for attracting investments in the mining and smelting complex of Ukraine and the accession of Ukraine to the Kyoto Protocol);

- the development of the shipbuilding complex (in the context of the restructuring in the Ukrainian economy, introduction of the state-owned holding companies and other types of integrated corporate structures into the shipbuilding complex is considered in order to regulate structural shifts in the shipbuilding complex of the national economy);

- the development of the tourism sector (priority tourism destinations in mountainous regions of Ukraine, mechanisms of state support for the development of the tourism industry on the basis of public-private partnership for building a developed tourist infrastructure);

- the development of the construction sector (in the context of the economic crisis and the development of free competition in the construction market on the principles of public-private partnership, an anti-crisis mechanism for stimulating the investment activity of the construction complex as an organizational and economic mechanism of public administration with the aim of supporting business activity is proposed).

Thus, research in the field of science “Public Administration” over the last five years for Ukraine has identified the priority directions of economic development, that is, the outstripping of economic development:

- 1) the agrarian sector of the economy - the productivity of the agrarian sector of the economy is a source of economic growth. Realization of the state’s investment policy in the agrarian sector of the economy enables to ensure domestic demand for quality agricultural products and increase the competitiveness of agrarian products in world markets. The mechanisms of state regulation of the sustainable development in the food market in Ukraine are also proposed on the basis of the concept of a state policy of sustainable development;

- 2) the banking sector, stock market and securities market - in the context of globalization, the development of a multi-vector banking sector involves the interaction of economic agents, state and society institutions, the introduction of automation tools, measures to prevent corruption and the innovative development of the banking services institution. The development of the stock market implies modernization of the national economy, a new depository system in Ukraine as well as a European model, where the banking system occupies the main place in the redistribution of financial flows in the country.

In view of the foreign policy direction of the state regarding the outstripping development of the Ukrainian economy, the great attention of researchers from the public administration is paid to aspects of foreign economic activity of Ukraine in the conditions of European integration and integration into the world economic space:

- the foreign trade activity in Ukraine (concerning development of export-import policy of the state taking into account separate groups of goods in priority directions);

- the foreign economic policy of Ukraine (definition of priority commodity markets, support by the state of priority enterprises with the help of the motivational mechanism of state program-targeted financing);

- the foreign economic strategy of the state as a means of ensuring the competitiveness of the national economy (in the form of comprehensive strategies for the development of national production, as well as regulation of foreign economic relations on the basis of competitive advantages with the definition of state priorities);

- the foreign economic activity in the conditions of Ukraine’s integration into the world economic space (on the principles of balanced system of state and sectoral program-target management, sectoral priorities of the production and economic subsystem of the foreign economic complex of the state, as well as export regulation);

- the foreign economic activity of Ukraine in conditions of innovative development (it provides on the basis of functional interconnections, using existing and taking into account potential resources and attracting the necessary resources to Ukraine, realization of foreign economic activity, introduction of cluster innovation development of foreign economic activity on the principles of coordinated interest of cluster participants).

From the point of view of the internal political course of the state on the outstripping development of the Ukrainian economy, a large number of studies from state administration are devoted to development of:

- the investment potential in Ukraine (taking into account the interests of the investor, as a priority orientation of the governing bodies of a certain territory and the introduction of investment state policy through the state insurance system, public control, implementation of crowdsourcing technology, technological modernization of the national economy);

- the public-private partnership (through cluster interaction of business entities with state authorities);

- the innovative economy of Ukraine (on the basis of public consensus between the state, the private sector, educational and scientific organizations, the public);

- the economic stability of Ukraine (as an integrated system that interacts with the subsystems of public administration in the conditions of globalization of a market economy with mechanisms of self-regulation and prevention of threats to the economic stability of the state);

- the coevolution of the economy and education as social institutions (which presupposes the prevalence of the goals of technological development in the national economy through the introduction of an activity-competence approach for the implementation of the policy of integrating education and science of Ukraine in the system of innovative economy involving innovative programs and projects, integrating business potential and scientific and educational potential in Ukraine);

- the local governments under decentralization in Ukraine (from the perspective of the economic basis of local government in Ukraine by strengthening resource support local government. In a decentralized management model is necessary to create a resource self-sufficiency of local budgets and reducing the tax burden for the modernization of production, stimulate entrepreneurship, agriculture, as well as favorable conditions for public-private partnerships in the form of concessions, such as BOOT and BOO projects three parties: the state, representatives of Ukrainian and foreign business entities. For the development of territories and local communities proposed methodology for local policy using the concept of «New Public Service»);

- the socio-economic development of depressed territories (proposed application of the algorithm for forecasting and scenarios governing the socio-economic development of depressed territories based on the laws of uneven socio-economic development of individual regions);

- the ensuring the welfare of the population of Ukraine (the impact of global economic relations on the country's internal economic policy implies implementation of the model of economic relations, integration of Ukraine and the elimination of the consequences of the global financial crisis).

Conclusions. The results of research on the mechanisms of public management of the outstripping development in the Ukrainian economy for the past five years in Ukraine with regard to foreign policy priority is the foreign trade in the integration of Ukraine into the world economy in terms of innovation. The internal policy of the state regarding of the outstripping development in the Ukrainian economy is oriented towards development: the investment potential in Ukraine, public-private partnership, innovative economy of Ukraine, economic stability, co-evolution of economy and education as social institutions, economic basis of local self-government in Ukraine on the basis of a decentralized management model, socially-economic development of depressed territories, provision of welfare of the population of Ukraine.

U.D.C. 35.071-057.341

PRESIDENCY MODELS IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE OF THE SOCIETY

V. Bulba, Dr. of Public Administration, Full Prof., Prof. of Social and Humanitarian Policy Department, Dean of the Master of Public Administration Faculty

O. Golovko, Seeker of a PhD of Social and Humanitarian Police Department

Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, Ukraine

Conference participants

The article probes the problem of finding the optimal place and role of the presidency in the system of public administration in modern democratic countries. The main types and models of presidentialism are considered. The preconditions and features of the formation of the president's institution in Ukraine and other post-Soviet states are described.

Keywords: *presidency, presidential republics, public governance.*

With the triumph of the Revolution of Dignity Ukraine has begun large-scale reforms of the state system and the system of public governance. This is a very complex and long-term process that involves breaking the old system of legal and political values, and thus creating new structures of power. The latter is one of the most difficult tasks facing the society in the course of democratic transformations, since further development of the country will largely be determined by the quality of the established institutions of government. If at the time the introduction of the presidency opened a new stage in the development of Ukrainian statehood and showed Ukraine's readiness not only to perceive, but also to implement the best practices of the legal institutions of developed democratic countries, now the problem of is urgent - which type of presidentialism is needed by our state. Indeed, the constant contradictions that have arisen throughout the time of independence indicate that Ukraine has not yet succeeded in achieving a harmonious balance of powers between institutions and branches of power, and the institution of the presidency itself has not become a real guarantor of the constitution and the main one to cement and unite all branches of power of the society institutes. Therefore, the problems of the place and role of the presidency in the system of public governance in a modern democratic country (first of all, countries that have recently committed themselves on the path to democratic development) need to be thoroughly investigated.

The analysis of recent studies and publications shows that the scientists devote a great deal of attention to this problem. The most active period of theoretical study of the presidency's office was passed on the turn of 1930s-1940s in the United States, when, after the Great Depression, the institution of the presidency in North America began to play a dominant role in the system of public governance. It is worth noting that to date, most of the works on this issue belong to American authors, because it is where the classical presidential republic model is working effectively. It is the "classical" presidency that researchers seek to compare with models in other, usually non-democratic countries, showing the benefits of American experience. Among the researchers of this area are G. Sartori, S.M. Lipset, G. O'Donnell, M. Shugart and J. Kerry.

At the same time, for countries that have committed themselves on the path to democratization, there is a pending problem of establishing such a place and role of the presidential institution in the system of power distribution, checks and balances of the branches of power which would allow effective democratic reforms without turning to authoritarianism and ensure sustainable gradual development of the society. In this regard the names of such Ukrainian researchers as R. Martynuk [1], Yu. Maslov [2], O. Paska [3], I. Procyuk [4], O. Chernyshevych [7], V. Shapoval [8], V. Shatilo [9] and others should be noted.

At the same time, despite the fact that quite a lot of publications are devoted to the institution of the presidency, most of the research of the president's institution took place mainly within the constitutional direction of legal science, while the state-

management aspects of the activities of this institute were not highlighted properly. This is precisely why the objective of this article is to determine the optimal place and role of the president's institution in the system of public administration bodies in modern democratic countries.

We will start the review of the article main content with the observation that in today's world the presidency is an extremely widespread and multifaceted integration institute designed to coordinate the activities of state institutions [2, p. 34]. However, it should be pointed out that the formal position of a president in any state in itself in any way does not testify to the typical nature of other bodies of public power or the established interrelations and interactions between them. There is a large discrepancy in the powers, functions, and, finally, the possibilities of political influence of the presidents of different countries, which stipulates the scientific typology of state-management systems for the presidential (typical example is the USA), where the president acts as "the main driving force of the state mechanism" [10, p. 8]; semi-presidential (typical example - France) and parliamentary (typical example - Germany) republics, where the president is more likely a ceremonial figure endowed with representative powers. Sometimes the "superpresidential" republics are added to this list (in Latin America, the head of state tends to dominate the political space of the state; as well as the African-Asian model of the presidency is characterized by rigid authoritarianism, which often takes dictatorship forms, where the "father of the nation" is in one person the head of state, the head of government and the leader of the ruling party).

As we know, the very concept of "president" was introduced to the scientific and state-management community with the beginning of democratic countries formation in the New World at the end of the XVIII century. Since the presidency as the state institute first appeared in the United States, the first research on the effectiveness of the president's work was undertaken by American political figures: T. Jefferson, D. Madison and O. Hamilton. Thus, James Madison laid out the basic principles of building a democratic society at "*The Federalist Papers*" and insisted that the state should have an "educated statesman". Thomas Jefferson, when creating the "Declaration of Independence", undoubtedly the most important document in the history of the United States, used the researches of predecessors embodying the principles of distribution of branches of power, their independence from each other, the effective work of state institutions for the well-being of every citizen in real life.

In the structural organization of any country the president has a special place, because he represents the state, acts on its behalf and ensures the coordinated functioning of the entire state machinery. However, the view of the institution of presidency as a body over other branches of government which is quite widespread in Ukraine and in the post-Soviet space, is scientifically flawed and potentially dangerous for the democratic development of the state, since it creates the prerequisites for the appearance of the president's figure outside the constitutional and legal field, the misappropriation by the president of a role "The supreme commander and judge" over the entire system of public authorities, which inevitably leads to usurpation of power and curtailment of democratization processes.

In the modern world, the vast majority of countries have their own institution of presidency in the system of public authorities. Presidents operate in 150 countries where the functions, status, powers, etc. of the president are determined, as a rule, by the constitutions of the respective states, and sometimes also by separate laws. These regulations define the role and place of the president in the mechanism of the public authorities of the state and his/her relationship with other bodies of state power, the procedure for the replacement of the post of president, as well as his powers and responsibility for violating the constitution, state betrayal, etc.

The status of the president has significant differences depending on the type of republican form of government (parliamentary, presidential or mixed). It should be noted that the combination of functions of the head of state and the head of the executive branch is typical for so-called presidential republics, where the government is headed by the President himself. In the semi-presidential republics, the head of state is somehow distanced from the executive branch, which the government represents, although his/her powers are largely connected with the activity of the executive power. In countries where public authorities have presidential and prime minister positions, there are often problems with the proportion of their powers, and they are to be resolved on the basis of constitutional provisions, which, in the first place, establish the status of the head of state.

In the classical presidential republic, the president is simultaneously the head of state and the head of the executive branch (the USA, Brazil). Subordinate to him/her are ministers both when they form a government - the Council (Cabinet) of ministers, or when they do not form a collegial body. The post of the Prime Minister, provided that the a collegial executive body is formed is symbolic in the presidential republic. This is an administrative Prime Minister. The actual head of the government (council, cabinet) is the President him/herself, therefore, in such republics the government as a collegiate body does not exist, but there is the Presidential Office.

It should also be noted that when the head of state has a leading system-forming role in the structure of state power, the probability of usurpation of power is always too high. In order to form a legal democratic state and to exclude the excesses of the cult of personality and authoritarianism in the future, it is necessary to realize the powerful potential of checks and balances system provided for by the current Constitution. At the same time, there is a need for scientific substantiation and implementation in the political and legal practice of new mechanisms aimed at ensuring the impartiality of the head of state, on his/her "rational distancing" from the government and the executive branch of power in general [5, p. 21].

Provided that there is the Council of Ministers in the presidential republic, the ministers are subordinated to both the Prime Minister and the President; they are appointed and demoted by the President on the recommendation of the Prime Minister. In the absence of a collegiate council (cabinet) of ministers, the ministers are actually the president's advisers, assistants, all executive power belongs to the president. Only he/she makes a decision, runs the civil service and delegates a certain part of executive power to subordinates.

As I. Protsyuk, Doctor of Sciences in Law, notes, "the presidential power is often hypertrophied, subordinating all the other branches of government. In this case we have a "super-presidential republic". The superpresidential form of state governance implies not only the significant powers of the president, which are fixed in the texts of constitutions, but also the real implementation of them in practice" [4, p. 11]. O. Paska also distinguishes between "hyper-presidential" and "superpresidential" republics. In these cases "we are talking about a presidential form that involves an extraordinary concentration of power by the presidential institution. In practice this power is not controlled by the legislative, judicial or executive authorities and is hypertrophied. In such countries the parliament rather plays a role of an advisory body that adopts decisions prompted by their president" [3].

Parliamentary republics leave the president the least (in comparison with other models of the state system) functions and powers in the development of public administration bodies. For example, for the parliamentary-presidential republic, there are significant restrictions on the role of the President by the parliament, primarily regarding the appointment of the Prime Minister (the consent of the parliament or one of its chambers) and the responsibilities of the government [9]. In the parliamentary republic, the President is only the head of state where the counter-signature institution operates. In fact it means that the acts of the president are valid only if

---

they are signed by the Prime Minister or the minister responsible for the execution of this act. The President in such republics does not make decisions of a political significance.

In a semi-presidential republic the president does not belong to any branch of power structurally. Such heads of states with a mixed form of government are endowed with rather broad rights in the field of executive power and other powers (normative, economic, coordination, etc.) by constitutions. However, as a rule, the system of checks and balances is rather complicated, which makes more difficult the clear scientific definition of the place and role of the head of state in the state mechanism. In some cases the mixed model of presidentialism tends to centralize power in the hands of the incumbent president and remains mixed by formal legal features; in fact, according to functional powers it is nothing more than a “camouflaged form of a presidential republic (as is the case, for example, in the Russian Federation)” [6, p. 188].

The formation of the presidency institution in Ukraine, as well as in other post-Soviet countries, is connected with the socio-political situation in the USSR before its collapse. Initiated democratization and publicity have focused on orientation towards Western values, including those with a much more successful socio-economic system of public authority under the leadership of the presidents, not the parties. At the same time the very system of power in the Soviet Union, in the conditions of the rapid decline of the authority and management capacity of the Communist Party, together with its ostentation and the actual incompetence of the existing system of councils of people’s deputies, no longer fulfilled most of the administrative functions of the state, which caused a strong public demand for new alternative institutions of state power.

According to O. Chernyshevich, at that the state “needed to create such a state mechanism that would correspond to the realities of the time when a strong center of political power was necessary for reconciliation of all contradictions. It was the presidential vertical that had to become such a center. Since the establishment of the presidency institute coincided in time with the proclamation of Ukraine’s independence, the first President simultaneously acted as a leader of coming-to-be independent state” [7, p. 338-339].

Similar processes took place in all other former Soviet republics. Everywhere the need for a successful solution of serious socio-economic and political problems made a request for a state mechanism that was able to ensure a clear and dynamic coordination of the actions of all its elements. This, according to R. Martyniuk, “explains why the concentration of power in the hands of the president often had quite a positive effect, acting as the integrating and stabilizing factor of the state-political and socio-economic development in the post-Soviet republics, thereby strengthening the legitimacy of the political system as a whole” [1].

Such a positive effect, multiplied by the Soviet mentality with its paternalism and hypertrophied role of the state, embodied by the leader - the General Secretary or the President, is the reason why in most post-Soviet republics, at least at the initial stage of their development, the presidentialization of the form of government reached a critical mark and caused a significant violation inherent in the logic of the mixed republic organization of state power [Ibid.]. It is noteworthy, according to O. Paska, that all former post-Soviet republics in Central Asia have become super-presidential systems where presidents and their institutions have a decisive influence on political decision-making [3].

Actual “pure” presidentialism with a significant concentration of powers and latent power capabilities of the president, which mainly dominates the system of distribution of state power in the formally mixed model and, to a large extent, the conditional division of power between its branches in the vast majority of post-Soviet states, compels scholars to speak of “presidentialized republics” “transitional models” [1; 8, p. 299], etc.

Despite the significant differences in the functional and competent nature of the various models of presidentialism, there are a number of common features of the presidential, semi-presidential and parliamentary systems. So, regardless of the forms of government, the president is the representative of the state within the country and abroad. He/she, in particular, concludes international treaties, appoints diplomatic representatives, accepts foreign diplomatic representatives. On behalf of the state, the President awards the state honours, confers honorary titles, grants people to the citizenship of the state, allows them to relinquish the citizenship, make pardon of the convicted, etc. The President, as the head of state, embodies national unity, the continuity of state power, he/she is the guarantor of national independence and territorial integrity, and sometimes he/she is also proclaimed as an arbiter, coordinator of the activities of state bodies, etc.

The constitutional status of the head of state - the President - is determined by three basic principles: irremovability, neutrality and irresponsibility, which significantly differentiate him/her from the status of other bodies of state and their officials.

Irremovability is the impossibility of removing the head of state from legal position in lawful way. The powers of the parliament can be terminated ahead of time by the head of state on certain grounds, the government may be dismissed by parliament or head of state, but the powers of the head of state can not be not terminated by another body ahead of time. Immovability of the monarch is absolute - he/she is on the throne for life and can leave it only at his own will or for health reasons. Irremovability of the president elected for a certain period is relative - in most countries the constitution provides for the possibility of early termination of his/her powers for certain reasons based on the special procedure - impeachment, and in some countries - by the will of the voters (at referendum).

In most countries, presidents have authority over the organization and operation of legislative bodies. They appoint dates for elections to parliaments, convene them at a session, may dissolve parliaments early with the mandatory appointment of new elections, authorize and promulgate (sign and publish) laws, have the right to veto (the right to return the law to reconsideration of the parliament). Presidents also have the right to legislative initiative, the right to appeal to the parliament with messages that are not subject to discussion, etc.

The neutrality of the head of state stems from his/her function as a representative of the entire state within the country and in foreign relations, which means that he/she must be a politically neutral figure, stand outside the political struggle, act as an arbiter, mediator in conflicts between different political forces and state authorities. The monarch can not belong to any political party. A presidential candidate is usually a representative of some political force, he/she enjoys its support in the elections. However, if elected president, he/she should not show commitment to any political force. In support of his/her political neutrality, the president may temporarily suspend membership of a political party on his/her own initiative or be required to do so by law.

Presidents also have significant powers in relation to the formation of other state power bodies and the appointment of senior officials. This concerns, first of all, the formation (appointment) of governments, the appointment of judges, the formation or participation in the formation of bodies of constitutional justice, the nomination of candidates for appointment to senior positions, etc.

In many countries, the President is empowered to issue normative and non-normative acts that have the force of law. Normative acts are usually adopted (issued) on the basis of delegation of authority by the parliament.

The political responsibility of the President can have not only a legal but also a moral character. The moral responsibility of the President is realized, for example, at the presidential elections. The constitutions of most states envisage that the same person can not be president for more than two consecutive terms. In some countries the same person may be re-elected without

time restrictions. In the elections, the political responsibility of the President before voters is realized through their refusal to elect him/her for the next term. In this case, it is not about the legal mechanism of bringing the president to responsibility, but about the moral condemnation of his/her policy voters. Such liability is impossible if the person to the post of president can not be re-elected (not eligible). The irremovability and neutrality of the head of state is connected with his/her irresponsibility, which means that he/she, as an unchangeable and politically neutral official, is not legally responsible for his actions and policies.

Along with these powers, presidents have the right to declare a state of emergency or a state of war, because in all countries, according to constitutions, presidents are commanders-in-chief, responsible for the security of the state as guarantors of its integrity. Presidential powers are usually exercised through the Security Council or similar organs.

Under the constitutions of most countries, presidents have an extensive system of guarantees of their activities in the form of checks and balances and are responsible for their actions. In particular, under the existent institutions of checks and balances as to other bodies of state power the presidents are inherent in the right to dissolve the parliament (the right to terminate its powers ahead of time), the right of veto (the right to return the law to the parliament for reconsideration), the right to appoint a referendum, etc.

The President, unlike the monarch, bears constitutional responsibility for the performance of his/her duties, for his/her actions. As a rule, the president is responsible for deliberately violating the constitution and laws, for treason, causing damage to state independence, committing other grave crimes. This responsibility is predominantly in the form of impeachment, the procedure of which implies that at first the parliament formulates and accuses the president, and then decides to dismiss him/her from office. In some countries, the parliament accepts only the indictment, and a special court tries the president (France, Poland).

The obtained scientific results suggest that throughout the history of the presidency in the countries of the world there have been notable transformations, and where the head of state has played a decisive role. Historically, there have been several systems of presidentialism - from the super presidential and presidential republics to parliamentary ones, depending on the real role and power of the incumbent president within the framework of the model of the political system. However, under the conditions of democratic transformations of a real post-totalitarian society, the right transformation of the president's institution becomes a matter of principle, since in the first stage, when it is necessary to overcome the crisis phenomena, the system with a strong president is the most expedient and widespread one.

In the meantime, having passed to relatively sustainable social development, strong presidentialism can turn into a brake on steady development; concentration of authorities and powers reduces the effectiveness of political governance and endangers democratic development. It is extremely important for post-communist countries to have a timely transition from an extremely strong president system to a parliamentary system with a dominant political space of a much more democratic institution - the parliament.

Thus, at the present stage of development it is necessary to search for criteria of effectiveness and appropriate models of public power system that would bind the level of satisfaction of real society needs with the chosen model of presidentialism, the further development of the presidential institution in such a way that the system of public administration would meet the requirements of new historical challenges.

References:

1. Marty'nyuk R. Perexidna prezy'dencializovana respublika – osobly'vy'j riznovy'd respublikans'koyi formy' pravlinnya u krayinax postradyans'kogo prostoru [The transitional presidentialized republic is a special kind of republican government in the countries of the post-Soviet space], R. Marty'nyuk., Visny'k Nacional'noyi akademiyi Derzhavnoyi pry'kordonnoyi sluzhby' Ukrainy' [Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine]. – 2016., Issue 1., Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2016_1_12
2. Maslov Ju. Osobennosti funkcionirovaniya Instituta Prezidenta v sisteme vlasti sovremennyh stran Central'noj i Vostochnoj Evropy [Peculiarities of the functioning of the Presidential Institute in the system of power of modern countries of Central and Eastern Europe], Ju.K. Maslov., Politikus. – 2015., Issue 1., pp. 34–38.
3. Paska O. Vply'vovist' insty'tutu prezy'dentstva yak kry'terij klasyfikaciyi prezy'dents'ky'x ta zmishany'x form pravlinnya [Influence of the institution of the president as a criterion for classifications of presidential and mixed governments], O.V. Paska., Demokraty'chne vryaduvannya [Democratic Governance]. – 2016., Issue 16-17., Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2016_16-17_10
4. Procyuk I. Glava derzhavy' u prezy'dents'kij respubliki [Head of state in the presidential republic], I.V. Procyuk., Teoriya i prakty'ka pravoznavstva [Theory and practice of jurisprudence]. – 2015., Issue 2., Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2015_2_5Saharov
5. Saharov N.A. Institut prezidentstva v sovremennom mire [Institute of Presidency in the Modern World], N.A. Saharov – Moscow., Juridicheskaja Literatura [Legal literature], 1994. – 176 p.
6. Simonishvili L. Formy pravleniya: istoriya i sovremennost' [Forms of government: history and modernity], L. Simonishvili. – Moscow., Flinta: MPSI, 2007. – 280 p.
7. Cherny'shevy'ch O. Peredumovy' stanovlennya insty'tutu prezy'dentstva v Ukraini: istory'chny'j aspekt [Prerequisites for the Presidium Institute establishment in Ukraine: historical aspect], O.V. Cherny'shevy'ch., Inteligenciya i vlada. Seriya: Istoriya [Intelligentsia and power. Series: History]. – 2015., Issue 32., pp. 329–342.
8. Shapoval V. Princip razdeleniya vlastej i jevoljucija konstitucionnyh statusov Prezidenta Ukrainy i Kabinetu Ministrov Ukrainy [The principle of separation of governments and evolution of the constitutional status of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine], V. Shapoval., Konstitucionnye preobrazovaniya v Ukraine: istoriya, teoriya i praktika: monografiya [Constitutional transformations in Ukraine: history, theory and practice: monograph]; pod. red. M.F. Orziha. – Kiev., Jurinkom Inter, 2013. – 512 p.
9. Shatilo V. Insty'tut prezy'dentstva v sy'stemi derzhavnoyi vlady' Ukrainy' [Institute of presidency in the system of state power in Ukraine], V.A. Shatilo – Kiev., Ukrayins'ky'j centr polity'chnogo menedzhmentu [Ukrainian Center for Political Management], 2004., Access mode: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=13>
10. Bailey Harry A. The American Presidency: Historical and Contemporary Perspectives., A. Bailey Harry, M. Shafritz Jay. – Chicago., Dorsey Press, 1988. – 451 p.

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE TRANSFORMATION IN THE STATE REGULATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY

**O. Chervyakova, Dr. of Public Administration, Full Prof. of the Department of Public Administration
Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine**

Conference participant

The article analyzes the processes of globalization, which influence the state regulation of the economy in the world community. It is noted that the priority for Ukraine is the transformation of approaches to state regulation, which not only ensure the effectiveness of restructuring the obsolete bureaucratic system, but will also allow integration into the modern world community without additional risks.

Keywords. *Public administration, state regulation of the economy, globalization, globalization factors, the index of globalization.*

Formulation of the problem. Current trends in the global economy testify to the growing expansion of globalization. This process is directly connected with the necessity of transformation functions of the state in regulating the economy. Increased foreign trade liberalization, the growing influence of multinational corporations in the international scale and other factors lead to the emergence pressure on national economies, feeling that they lose the potential for further growth and development. Increasing of globalization trends make particularly strong impact on countries where domestic producers have limited opportunities to compete in international market.

In modern conditions the state as the main regulator of economic processes, loses its alone capabilities to control the economic processes in the country, due to the unification and erasing boundaries that significantly undermine the state regulatory policy. This demonstrates the need to change and adapt to new requirements which dictate globalization trends.

For Ukraine this problem is particularly acute due to the fact that the national economic system is not adapted to increased globalization. Seeking to quickly integrate into the world economic system should take into account that the process carries significant risks associated with the fact that opening the domestic market to imports, national producers will not be able to reach the similar markets abroad. To overcome these negative trends is possible only by changing the approaches used by the state in regulating the economy in conditions of globalization. The primary purpose of government regulation in this aspect must be achieving optimal balance between using all opportunities for economic development that makes the integration process, and on the other - to limit the negative effects that it has. This is to balance the state regulation of the economy determines the urgency and the need for further study of the subject.

Analysis of recent research and publications. The problem of state regulation of the economy in the context of globalization trends are the subject of research by many scientists. Among foreign scientists question the data covering: Makhryu E., Soros G., Stiglitz J., Held D., Chelenn R. and others. Special attention to various aspects of state regulation of the economy in terms of globalization also given scientists in other countries, among them Grosheva T.A., Koshelev A.N., Lukasheva E.A., Stechenko D.M., Utkin A.I., Smityenko B.M. and others. Among Ukrainian scientists, the question of government regulation in the context of growing influence of globalization trends examined Borynets S.Y., Chechel O.M., Filipenko A.S., Hrytsiak I.A., Kovbasyuk Y.V., Kulishov V.V., Lukashevich V.M., Mazurok P.P., Odyahaylo B.M., Shnytko O.S., Surmin Y.P., Voytovych R.V. and others.

Despite the versatile research issues of state regulation of the economy in the context of globalization, some of issues are still not addressed in the scientific literature. Thus requiring further review some aspects of state regulation to determine the balance between enough for the economic development of globalization on the one hand and the protection of domestic producers – on the other. Also necessary is expansion of understanding of the nature of government regulation for the domestic economy, given the integration processes.

Setting goals and objectives. The purpose of this article is to study the transformation processes which taking place in the state regulation of the economy in conditions of strengthening of globalization trends.

Presenting the main material. Today globalization process characterized by the fact that it has more affecting to state regulation of individual countries. Thus, the state itself, as the subject of regulation, can not influence the globalization trend, but only out of the decisions taken by other subjects at a distance. The main feature of globalization is that the geographical distance between countries is becoming less important as the territorial limit. Thus, removed not only physical but also economic borders [1, p. 423].

The main factors of globalization which indicate the need of transformation approaches to state regulation of the economy can be given below:

- Transition from industrial to postindustrial (information) society in which the basic resource is information;
- A significant increasing the number of countries (at the global level), applying a market economy model;
- Increasing of globalization and internationalization processes in the economy;
- Losing the completeness of state control over the internal processes in economy by strengthening the impact of crisis at the global level;
- Increasing the number of institutions that can influence the regulation of the economy at the global level;
- Increasing the size and scale of impact the integration international organizations, leading to deformation of the territorial and/or economic boundaries of individual countries;
- Expanding the list of actors of international economic relations (regional entities, non-governmental organizations, multinational corporations, international organizations and other informal centers where taken decisions a global character) that can influence state policy on the regulation of the national economy;
- Significant limitation of the state monopoly on implementation of regulatory functions, which leads to displacement ratio of powers from national to sub-national level;

The relationship of the state and private institutions on a global scale are becoming less imperious character, giving the cooperative [2, p. 150].

Thus, state regulation of the economy in the context of globalization, this is actually regulating the conditions of porous borders, strengthening of cooperation and communication between the different actors of international economic relations that also accept and implement its own management decisions. In this context, according to some scientists, government regulation with the increasing globalization begins to be more conditional, because more subordinate to international institutions or other entities that have an impact on the international economic system and those legal standards imposed or proposed them [3, 4].

Globalization processes, penetrating the domestic sphere through economic, legal, information and other channels, transforming the nature of government regulation itself. As a result, traditional state regulatory functions in the economic sphere, which were characteristic before, undergoing significant changes. So the implementation of minimum functions of government regulation on the creation of the legal framework necessary for economic agents to protect competition in the market, maintaining at the appropriate level for economy the number of money, to overcome or at least reduce the impact of externalities, public goods provision is necessary, but under current conditions not sufficient condition of economic development.

To determine how a particular country is integrated into the globalization process since 2002 using the index of globalization of the world (KOF Index of Globalization). This index of its content is combined indicator and allows to evaluate the extent of a country's integration into the global space and compare different countries for its components. The basis of this indicator assigned amount following components: economic, social and political. For each of the components set its weight, which makes accordingly 36%, 39% and 25%.

To better understand the meaning of economic globalization, should note that the index of economic globalization is characterized by two dimensions:

1. The real flows (material and financial);
2. The barriers that prevent movement of the real flows [5, p. 105].

Data on generalizing parameters of Index of Globalization (KOF) and its economic component are presented in Table 1.

Tab. 1.

The value of index KOF (Index of Globalization) and its economic component for some countries in 2016 (in %)¹

Name of country	Place the country in terms of Index of Globalization	Indicator Value of Index of Globalization	Place of the country by the economic component of Index of Globalization	Indicator Value of Economic Globalization
Netherlands	1	91,70	4	90,89
Ireland	2	91,64	2	93,08
Belgium	3	90,51	9	85,95
Austria	4	89,83	13	83,25
Switzerland	5	87,01	50	70,00
Singapore	6	86,93	1	96,06
Denmark	7	86,44	20	81,17
Sweden	8	85,92	24	80,56
Hungary	9	85,78	7	86,85
Canada	10	85,67	34	76,12
Great Britain	20	81,97	59	67,62
Australia	21	81,93	43	73,64
Germany	27	78,24	81	61,08
USA	34	75,71	89	59,40
Japan	48	67,86	124	50,77

Considering the data presented in Table 1, attracts attention the fact that countries occupy a leading position as a general indicator KOF Index of Globalization, tend to have different values for its economic component. Also, remarkable that the most economically developed countries such as Great Britain, Germany, USA, Japan, occupy respectively 59, 81, 89 and 124 seats on the economic component of the index KOF [6].

Thus, we can make the conclusions that by declaring openness to globalization, leading countries often use measures of state regulation aimed at reducing the impact of globalization. This applies particularly to the economic sphere. As one of the factors determining the economic component of the KOF index is to evaluate protective measures and restrictions can be stated that the policy of liberalizing world trade, which declared the developed countries, the practice quite often violated.

As for Ukraine, since 2013 there is a trend to increased scale integration with the world community. So in 2013, Ukraine ranked 47 place in terms of globalization, while in 2016 – 41. Data on components KOF index for Ukraine over the past 5 years is shown in Figure 1.

As seen from the indicators, in general, occurs their gradual increase in both general index KOF globalization, and for its individual components. By results of 2016 attracts attention the rapid growth rate of economic globalization. It can be justified by substantial expansion of international relations in the economic sphere with other countries, especially the EU. Around the same time, we believe that this growth can also carry the threat. Given that in recent years Ukraine closely cooperates with international financial institutions, especially the IMF, there is a risk of partial loss of opportunities the complete government regulation of the economy.

Ukraine, like most modern countries, faced with the fact that global change forced the state to fulfill her not inherent functions associated in particular with modernization of the economy, increase the competitiveness of national producers, increasing innovation potential and ensuring the stability of the financial system from crisis, including a global scale. The weakness of state – the main prerequisite of weakness the economy and its criminalization. From this perspective, the main reformers miscalculation was ignoring the truth that the formation of market mechanisms and political democracy is a process in which the state acts as the main guarantor of viability and effective functioning of the economic system [8, p. 19].

Along with the fact achieve the most effective results of state regulation in the economic sphere can be provided only if compliance with market conditions. Thus, one of the main tasks of the modern of state regulation is to ensure the market rights and freedoms of entrepreneurship, with the simultaneous implementation of tasks designed to neutralize the negative impact of globalization trends on the national economy.

¹ Note. Prepared according to data [6]

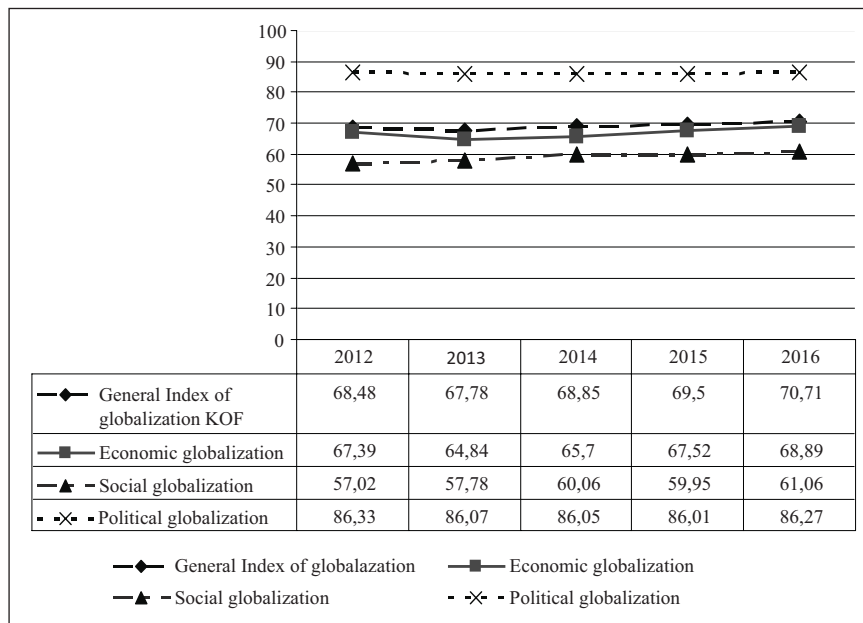

Fig. 1. Dynamics of change KOF index of globalization for Ukraine in 2012–2016. [7].

The process of transformation functions of state regulation of the economy under the influence of globalization reflected in Fig. 2.

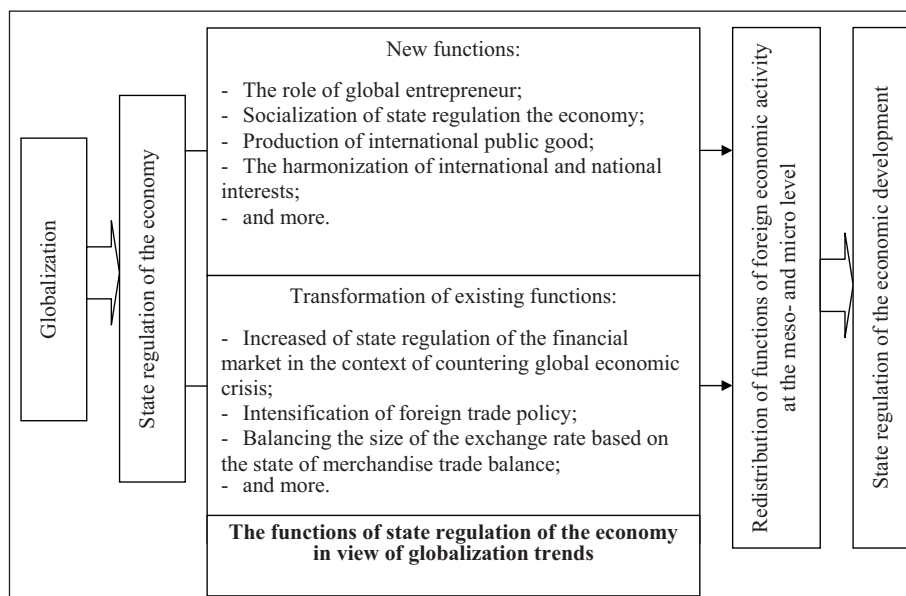

Fig. 2. Modern Transformation of functions of state regulation in the context of globalization.

As seen from the Fig. 2, both new and those functions of economic regulation that existed before undergoing constant transformation. This process of adaptation is objectively necessary and, given the general trends of the growing influence of globalization and the emergence of new forms of penetration into the economy of each country, shall be continue in the future.

Transformation of state regulation of the economy is reflected in the fact that the state often serves as a global financier, making management such institutions as banks, insurance companies and pension funds. Even in countries with developed economies, where the vast majority of financial institutions are in private ownership, the likelihood of recapitalization and transfer to state ownership is possible in case of aggravation of the crisis [9, p. 42]. This is especially true of institutions that are the backbone to financial system.

In addition to the financial sector, the state, in the context of globalization, is also entrusted a significant responsibility in the areas of: establishing foreign relations at the global level, maintaining optimal trade policy of the exchange rate of the national currency, export control, not only of goods but also of capital. Thus, transformation processes also occur in state regulation other than financial, economic areas, especially foreign trade.

Thus it can be argued that globalization processes affecting the state regulation of the economy have, both positive and negative consequences. One of the most significant negative consequences of globalization is worsening problems in public finance. In recent decades, a clear tendency to unbalanced national budgets, and this applies as countries whose economies are only transition to a market and developed countries [10, p. 15; 11, p. 126].

One explanation for this situation may be that the growing influence of global economic processes. Empowering of integration structures, the development of global stock markets, the increasing number of international financial institutions, all this ultimately leads to the fact that some countries in the failure to balance public finances, in one form or another, seeking international assistance. The result of this policy is the growth of public debt and partial loss of sovereignty on state regulation of the national economy, as creditors get additional leverage on domestic economic processes in the country.

Conclusions. Globalization processes have a significant impact on state regulation of the economy of any modern country, integrated into the world community. Along with those in countries where approaches to state regulation is outdated and in need of immediate reform, the pressure of globalization is felt more acutely. That is why, in our view, the priority for Ukraine is the transformation of most approaches to state regulation that not only ensure the effectiveness of the restructuring of outdated bureaucratic system, but also will enable to integrate into the modern world community without additional risks.

The main areas that have a primary character in this context should be:

- Orientation when making state and regulatory decisions in the economic sphere to the concrete results (effectiveness, efficiency, productivity, etc.);
- The introduction of clearly defined indicators that would evaluate the results of the invested financial resources at the end (program-target method of financing);
- Reducing expenses for state regulatory functions by optimizing the number of personnel, reduction of necessary resources;
- application of methods of deregulation, improving mechanisms for monitoring and control, increasing the openness and transparency of state regulation;
- An active implementation in state regulation of decentralization and using the principle of subsidiarity that envisages offset the center of management decision making and the redistribution of financial resources to the level that is closest to the consumers;
- Transformation of the internal structure of state regulation by creating modern, mobile, competitive semi-autonomous agencies that unlike existing cumbersome structures can more effectively carry out their functions;
- Conversion of currently existing system of purchasing and provision of public goods (goods or services) by isolating the procurement function from the function of providing, through effective use of new systems that will ensure competitiveness in this area and optimize the government expenditures.

References:

1. Encyclopedia of Public Administration: in 8 vol., National academy of public administration under the President of Ukraine; scientific editorial board: Kovbasyuk V. (ch.) and others – Kiev., NAPA, 2011. – Vol. 7: State management in the global and European integration., scient.-ed. board: I.A. Hrytsiak (co-chair), Y.P. Surmin (co-chair) and others. – 764 p.
2. Kelder T.L. State regulation of international economic activities in the context of globalization., T.L. Kelder, V.V. Hrubas., Journal of Zaporizhzhya National University. Economic science. – 2010., No. 1 (5), pp. 148–153.
3. Human rights and globalization of the modern world., resp. ed. E.A. Lukasheva. – Moscow., NORMA, 2005. – 464 p.
4. Cheleln R. The state as a form of life., R. Cheleln. – Moscow., ROSSPEN, 2008. – 319 p.
5. Grygor O.O. Estimation of level the globalization and analysis of openness Ukraine for the world economy., O.O. Grygor., Economy and the State. – 2010., No. 10., pp. 104–106.
6. 2016 KOF Index of Globalization country Globalization Index country. [Electronic resource], Access mode: http://globalization.kof.ethz.ch/media/filer_public/2016/03/03/rankings_2016.pdf.
7. Globalization Index (KOF) [Electronic resource], Access mode: <http://globalization.kof.ethz.ch>.
8. Chechel O.M. Formation of state economic policy in the era of global transformations: monograph., O.M. Chechel. – Kiev., TOV NVP «Interservis», 2011. – 320 p.
9. Tretiyak G.S. State regulation of the economy and economic policy [text] teach. guid., G.S. Tretiak, K.M. Blischuk. – Lviv., LRIDU NAPA, 2011. – 128 p.
10. Voytovych R. Modernization of public administration under the global integration., R. Voytovych., Bulletin of the National academy of public administration under the President of Ukraine. – 2013., No. 2., pp. 14–23.
11. Stolyarchuk Y.M. Global asymmetry of economic development: Monograph., Y.M. Stolyarchuk. – Kiev., KNEU, 2009. – 302 p.

FORMATION OF EFFECTIVE COMMUNICATIONS IN THE CIVIL SERVICE SYSTEM AND ITS INTERACTION WITH THE PUBLIC

A.S. Karpunets, Ph.D. student of the Department of Theory and Practice of Management
National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Ukraine

Conference participant

The article investigates communication as a mechanism for ensuring the stability of the civil service system functioning and establishing partnership with the public. The components of the communication model in the system of civil service are determined. The purpose, channels, barriers, forms of interaction and feedback of the communication system in the civil service are analyzed. It is proposed to expand the classification of communication barriers in the civil service system by adding the political barrier and informational incompetence of civil servants. The role of Internet communication in ensuring an effective dialogue between civil servants and the public has been defined.

Keywords: civil service system, communication in the civil service system, communication model, communication barriers in the civil service system, Internet communication

Problem statement. Due to the crisis of the government system in general and the civil service in particular, the establishment of an effective communication system of civil servants and the public and other subjects of public administration at all levels of government relations becomes especially important. The research of the government communication system in Ukraine has revealed its dysfunctionality, the impossibility of feedback tracking, the low level of efficiency of interaction both within the power structures and between them. In addition, Ukrainians discredit power institutions, and this fact indicates that there is lack of constructive dialogue, effective forms of communication and interaction with the public on the part of the state. Consequently, there is a need to find new communication models in order to ensure the stability and development of the civil service and society functioning.

Analysis of recent research and publications. Various aspects of the study of communications in the public administration and civil service system are reflected in the writings of such scholars as: N.M. Dragomiretska, Y.O. Romanenko, S.G. Solovyov, M.G. Lashkina, O.G. Kuchabsky, M.S. Tulogoyeva, L.A. Vasilenko, Yu.V. Vorobyova, etc.

The purpose of this publication is to build an effective communication model between representatives of the civil service, public administration and the public.

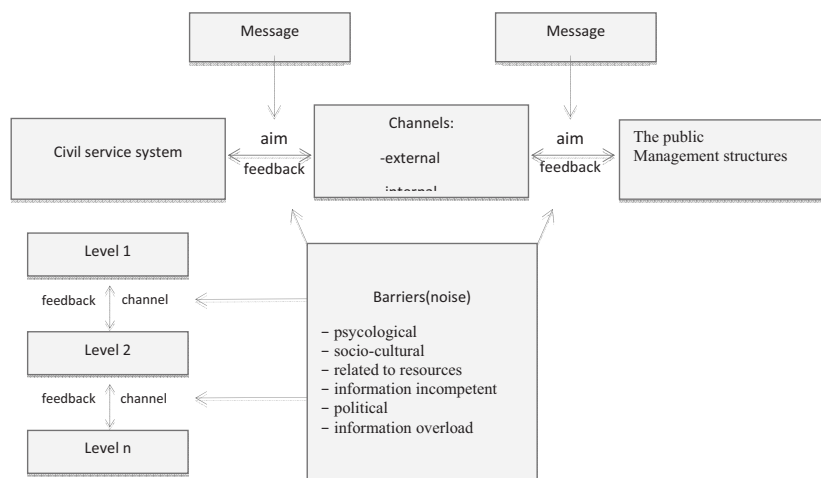
Statement of basic material. Communication is a prerequisite for the effective functioning and development of social systems and society as a whole. As G. Tard noted, societies “are the result of systemic interaction, they live as long as certain forms of interaction progress in them, and they progress through communication” [1, p. 179].

Analysis of the scientific literature on communication in the system of public administration and civil service makes it possible to conclude that the concept of communication is disclosed by scientists in three main aspects. First, from the point of information interaction, since management activity is associated with “search, selection, fixation and introduction of management information to social processes, consciousness, behavior and human activities” [2, p. 163]. Secondly, there is an interactive subject-subjective sense - that is, the interaction of public authorities with each other, the interaction within a certain bureaucratic system, their interaction with subjects of civil society. Thirdly, there is an aspect of subject-object relations, which is aimed at forming managing signals, sent by a certain public authority, and receiving feedback from the regulated system.

We define communication in the civil service system as a social interaction of civil service subjects with civil society subjects and subjects and objects of administrative influence (civil servants, state bodies and structures) which is implemented through institutionalized and informal channels of communication; relies on traditional and up-to-date tools and forms of interaction and information exchange; aimed at informing, adequate perception, achieving consensus, resolving conflicts, building trust and ensuring the stability of the civil service construction and functioning and society in general on the basis a common set of values.

The analysis of standard communication models enables to distinguish the following main components of the communication process, such as addressant, message, communication channel, barriers, addressee, feedback and purpose of communication.

Communication in the civil service system also consists of typical elements of a communicative act (see Chart 1.)

Chart.1. Communication model of the civil service institute

In the course of its functioning, the civil service system interacts with a wide range of actors, the main ones of which are: civil society institutions, civil servants and subjects and structures of public administration. Communications in the civil service system can be divided into internal (subordinating, coordinating, reordinating) and external (communication with subjects of civil society).

Communication between the government and the public is one of the most important components of the system of public administration of a democratic society. Analyzing the communicative interaction between the state bodies and the public, E.O. Romanenko rightly notes that an important aspect of the formation and implementation of state policy is the achievement of communicative parity between the authorities and the public [3, p.198]. M.G. Lashkina emphasizes that communication in the system of public administration plays a stimulating role in society and aims at establishing partnership relations and building public trust [4, p. 15]. Therefore, firstly, existence of an effective regulatory and legal framework which determines the forms of interaction and feedback between the civil service system and the public and, secondly, development of communicative competence of civil servants are of great importance.

The system of internal communication of the civil service institute is implemented in three directions: vertical (subordinating), horizontal (coordinating) and reordinating (the initiator of the information message is the management subject, which is at the lower level than the recipient in the hierarchy).

The purpose of communication might be to provide information, raise awareness, adequate perception of content, encouragement and stimulation to action. However, the main purpose of communication is to achieve consensus, understanding, building trust based on a common set of values and conflict resolution between the civil service institution and the public. In the system of the civil service institution functioning, the purpose of communication is to ensure the effectiveness and stability of the organization.

The main forms of interaction of the civil service system with the public are the provision of administrative services, informing, discussion of normative legal acts, implementation of joint projects, formation of consulting and advisory bodies, public examination, public monitoring, etc. The system of civil service includes such forms of labor behavior that are common for personnel of any bureaucratic structure, in particular such as the target form (connected with performing direct official duties), ceremonial and subordinate (related to compliance with service etiquette, performing procedures of organizational interaction and based on subordination and support of the power authority), destructive (violation of labor discipline, the problem of pecuniary damage, labor disputes, etc.), characterological (connected with the external manifestation of personal qualities of public servants) [5, p. 316-318].

Communication in public administration is divided into informal communication (interpersonal communication, through “opinion leaders”), communication through organizations (information transmission through civil society institutions) and through the media [6, p. 274]. An important role in the system of public service communication is given to communication through the media. The close interconnection of authorities with the media is due to the need to inform the public about its activities. Studying the information component of state policy and management, S.G. Solovyov and N.V. Grytsiak note that such interconnection should exist taking into account that the message should deliver the position of the authorities and the media should have good reputation, reach the broad

audience on the state, regional and local levels and be uncritical in relation to the government policy [7, p. 176]. Communication with the media can be realized in the form of press conferences, briefings, interviews, press-releases, presentations, etc.

Moreover, development of e-governance creates additional opportunities for communication with the public, in particular through official sites and portals, videoconferences, social networks, etc.

Internal communication channels can be written, oral, direct, virtual, personal or group, and implemented at all levels of power relations (vertical, horizontal, reordinating) [8, p. 81]. Such communication is realized through orders, directions, instructions, etc.

The effectiveness of communication is determined by the ability to “effectively exchange information and views both horizontally and vertically, in order to create understanding and support on the way to achieving goals of an organization, developing a policy and finding a common solution” [9, p. 6]. However, the effectiveness of communication when using different types varies considerably. In particular, the effectiveness of communication, if properly using an organizational mechanism of public administration, at the horizontal level can reach 90%. The peculiarity of horizontal communication is its competitive character, which may cause a decrease in the effectiveness of interaction between civil servants of various structural units and negatively affect the efficiency of the functioning of the civil service institute in general [10, p. 10-11]. At the same time, in vertical communication, only 20-25% of the information passes from the manager to the civil servants and interpreted correctly. The flow of information from subordinates to the management (reordinating communication) is characterized by even lower efficiency, since only 10% of information reaches the management [11, p. 20]. Consequently, there is a perceptual inconsistency when talking about vertical communication.

The effective functioning of the civil service institution depends on the availability of qualitative feedback from the subjects of communication. Receiving feedback from the public may be initiated by the civil service institute and carried out through information gathering using sociological surveys, public hearings, media monitoring, content analysis, focus groups, etc. In addition, citizens’ feedback can be realized through petitions, resorts, complaints, strikes, declarations, statements, elections, referendums, comments on social networks, etc.

The feedback within the civil service system characterizes rationality of the internal organization, effectiveness of the civil service system and its links [12, p. 197]. Receiving feedback in the civil service system is possible by analyzing reports, evaluating civil servants and their actions, monitoring their thoughts, studying analytical reports, statistical information, etc.

At the same time, coping with communicative barriers has an important role in the communication system. The scientific literature [13; 14; 15] identifies the following types of communicative barriers: psychological (associated with the negative attitudes of individual members of the public to civil servants, distrust, and peculiarities of information perception), socio-cultural (related to affiliation to a certain social group that determines the possibilities of access to information and its use as well as to differences in the system of values, installations, etc.); resource (connected with imperfection or lack of proper logistical support of civil servants during the provision of administrative services to the population and internal processes while performing official duties); information overload (related to processing large amount of information, imperfection of the system of collecting, recording, circulating and storing information).

Furthermore, in our opinion, there are the following communication barriers that hinder effective communication of the public service system as information and communication incompetence (associated with low level of communicative competence of civil servants) and political bias (connected with the individual perception of certain political acts by a civil servant).

It is worth to note that the rapid development of information and communication technologies have created additional opportunities for growth of communicative possibilities for the civil service system and formation of new models of dialogue between the government and the public. The use of Internet communication has become an important aspect of the implementation of interactive communication with the public and democratization of social and power relations.

We believe that the main obstacles to ensuring an effective dialogue through Internet communication are basically the same as those outlined above. At the same time, we distinguish the specific obstacles, namely: communication platforms that are inconvenient for use, low level of professional competence of civil servants in the field of Internet communication with the public, too formal civil servants’ responses to inquiries, low level of public confidence in information from the Internet source, etc.

The development of the virtual environment has greatly influenced social relations and the style of thinking in society. By studying the information and communication aspects of the professional development of civil servants, L.A. Vasylenko notes that “the idea of a virtual society overcomes the hierarchy of power, because in a virtual environment, each person can become the object of information influence or influence as a subject of management on other users. Significantly, participation in such interaction is purely voluntary” [16]. A particularly important aspect is possibility of influencing the processes of public administration of a citizen as a subject, which increases his or her level of involvement in the conditions of civil society.

The rapid development of social networks creates additional opportunities for civil servants to communicate with citizens through releasing information and discussing it on personal pages in social networks. The active use of this instrument in the activities of the civil service institution can, on the one hand, promote the dissemination of ideas, thoughts, government projects and increase the level of trust in the government. At the same time, on the other hand, it can be a source of undermining the image, prestige, and the level of public confidence in the government in case of false, unethical information or incompetent comment by a civil servant. Therefore, there is a need for state control and development of standards for civil servants’ activities in social networks. This practice is especially important for Ukraine.

Social networks allow to involve citizens to the process of improving administrative services provision by analyzing public feedback on the experience of obtaining certain administrative services (information on the benefits or difficulties during the service, their vision of ways for improvement) and their adaptation to the needs of users. In addition, an extension of the administrative services list, including online services, according to the needs of the public is expected. At the same time, communication in the online space may contain certain threats. There is a need to increase information security, which calls for an additional budget. Moreover, not all issues can be resolved online.

Summary and outlook for further research. Thus, in the field of public administration, the notion of communication is considered from the standpoint of information interaction, the interactive subject-subject sense, and in the aspect of subject-object relations aimed at the formation of control signals and the receipt of feedback from the regulated system. At the same time, the role of communication in the civil service system lies in achieving consensus, adequate perception and understanding between the object and the subject of governance and ensuring the effectiveness of the bureaucratic structure functioning.

In fact, a wide range of communication barriers (psychological, socio-cultural, resource, information overload, etc.) hinder effective communicative interaction between civil servants, the public and other subjects of public administration at all levels of power relations. Moreover, in the context of reforming the civil service in Ukraine, eliminating the political barrier and overcoming the communicative incompetence of civil servants, which hinders the openness, impartiality and professionalism of civil servants, become particularly important.

Development of the communicative capacity of the civil service institute should take place with adopting the latest communication tools, such as social networks and various online platforms (sites, forums, etc.).

References:

1. Gabriel Tarde (2006) Sotsyalnaia lohyka [Social logic]. - SPb, p. 567 [in Russian].
2. Kovbasiuk, Yu.V. (2011). Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration]. National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. - Kyiv, Part 1, p. 748 [in Ukraine].
3. Romanenko, Ye.O. (2014). Komunikatyvna vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadskosti: sutnist ta osoblyvosti [Communicative interaction of state and society: the nature and peculiarities of forming]. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, Vol. 2 (21), pp. 190-201 [in Ukrainian].
4. Lashkina, M.H. (2013). Novi pidkhody do komunikatsii v publichnomu prostori derzhavnoho upravlinnia [New approaches to communication in public space of public administration]. Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, Vol. 1, pp. 10-18 [in Ukrainian].
5. Dvoretzka, H.V. (2002). Sotsiologhiia [Sociology]. - K., KNEU. - 472 p. [in Ukrainian].
6. Kovbasiuk, Yu.V. (2011). Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration]. The Lviv regional institute of public administration The National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. - Lviv., Part 8. - 630 p. [in Ukrainian].
7. Solovjov, S.H. (2015). Informatsijna skladova derzhavnoi polityky ta upravlinnia [Information component of public policy and management]. National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. - Kyiv., p. 320 [in Ukraine].
8. Vyshnevskiy, A., Afanasieva, V., Balaniuk, V. (2010). Poriadok denniy novoho ministra [The agenda of the new minister]. - Kyiv., Center for Adaption of the Civil Service to the standards of the European Union, p. 192 [in Ukraine].
9. Komunikatyvna kompetentnist derzhavnykh sluzbovtziv yak element modernizatsii systemy derzhavnoi sluzhby [Communicative competence of civil servants as an element of modernization of civil service], Ivano-Frankivsk Centre for Science, Innovation and Informatization (2012), p. 154 [in Ukraine].
10. Tuluhoeva, M.S. (2004). Sotsialnyye osobennosti komunikatsiy v gosudarstvennoy grazdanskoy sluzhbe [Social features of communications in civil service]. - Moscow, p. 22 [in Russian].
11. Hoshovska, V.A. (2016). Komunikatsii v publichnomu upravlinni: aspekty organizatsiinoi kultury ta dilovoho spilkuvannia [Communication in Public Administration: organizational culture and business communication aspects]. - Kyiv., p. 130 [in Ukraine].
12. Kuchabskyj, A.H., Bazhynova, O.A. (2012). Mekhanizmy komunikatsii vlady ta hromadskosti v umovakh hlobalizatsii [Mechanisms of communication of authorities and public under globalization] Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka, Vol. 4 (12), pp. 196-201 [in Ukraine].
13. Khyzhniakov, D.P., Lebedev, S.D. (2011). Informatsionnyye baryery v sisteme gosudarstvennogo upravleniya [Information barriers in the system of public administration]. - Belgorod., Part 15, Vol. 2(97), pp. 322-331 [in Russian].
14. Karpenko, E.V. (2008). Tipologiya kommunikativnykh baryerov v gosudarstvennom upravlenii [The typology of communicative barriers in public administration]. Vol. 2, pp. 14-17 [in Russian].
15. Pushkareva, G.V. (2009). Informatsionnyye tekhnologii v prinyatii gosudarstvennykh resheniy: sovremennyye tendentsii [Information technology in adoption public solutions: modern trends]. Part 2, Vol. 2, pp. 128-139 [in Russian].
16. Vasilenko, L.A. (2014). Informatsionno-kommunikatsionnyye aspekty professionalnogo razvitiya i problemy formirovaniya i realizatsii innovatsionnykh kompetentsiy gosudarstvennykh sluzhashchikh [Information and communication aspects of professional development and the problems of formation and implementation of innovative competencies of civil servants]. - Moscow., Access mode: <http://www.socinko.ru/index.php/2014-10-05-15-17-25/item/41-informatsionno-kommunikatsionnyye-aspekty-professionalnogo-razvitiya-i-problemy-formirovaniya-i-realizatsii-innovatsionnykh-kompetentsij-gosudarstvennykh-sluzhashchikh>

IMPROVING THE SYSTEM OF PREPARATION AND ADVANCED TRAINING OF CIVIL SERVANTS AND LOCAL GOVERNMENT OFFICIALS IN THE FIELD OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION

Y. Lykhach, First Deputy, Director
Center for Adaptation of Civil Service to EU standards, Ukraine

Conference participant

*The integration of Ukraine into the European Union and the European security system provides for a high level of professional competence of civil servants and local government officials, their active participation on the national, regional and local levels in the implementation of priorities, arising from European partnership, the implementation of the Association Agreement, harmonization of legislation of Ukraine with *acquis communautaire*, their ability to quickly adapt to new rules and procedures, to implement new standards of service, maintain a dialogue with citizens and with the European Community.*

Keywords: *public administration, civil servants, local government officials, European and Euro-Atlantic integration, system of training, professional competence*

Implementation of the integration of Ukraine in European political, economic, legal space for the purpose of gaining membership in the European Union and increasing the cooperation with the North Atlantic Treaty Organization (hereinafter – NATO) to meet the criteria required for gaining membership in this organization is one of the priorities set out in the Law of Ukraine “On the basis of domestic and foreign policy”, Coalition Agreement of the Deputy Facctions “European Ukraine”, Strategy of Sustainable Development “Ukraine – 2020”, Program of activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine and its action plan etc.

The integration of Ukraine into the European Union and the European security system will help create conditions for the consolidation of democracy and the transformation of Ukraine into a wealthy, free, prosperous state, and for maintaining national security, sovereignty and territorial integrity. Implementation of placed goals stipulates system and comprehensive reforms in all areas of public administration. Directions and tasks of institutional and legal transformations are envisaged by the Association Agreement between Ukraine, on the one side, and the European Union, the European Community of Atomic Energy and their member states, on

the other side (hereinafter – the Association Agreement), updated content of Agenda of Ukraine – EU Association, relevant annual national programs of Ukraine – NATO cooperation.

In this regard the following takes on particular importance: defining of the strategic principles of improving the preparation and advanced training of civil servants and local government officials and updating of training content in the field of the European and Euro-Atlantic integration as well as increasing level of professional competence of civil servants and local government official for their active participation on the national, regional and local levels in the implementation of priorities, arising from European partnership, the implementation of the Association Agreement, harmonization of legislation of Ukraine with *acquis communautaire*, their ability to quickly adapt to new rules and procedures, to implement new standards of service, maintain a dialogue with citizens and with the European Community.

Herewith, it concerns not only to employees of central government bodies, but also to employees of local and regional levels. Practice shows that it is these specialists who are at the forefront of the direct realization of the tasks of European and Euro-Atlantic integration policy of Ukraine, and, accordingly, they need to improve their skills.

It should be noted that during the preparation for EU membership Central and East European countries have paid great attention to the development of the institutional capacity of public authorities and local governments, which stipulates high professional competence of civil servants that guarantees effective development and implementation of European integration policy and ensures the capacity of the public administration system, helping to transform the state into an equal partner of the EU.

In accordance with this fact in most countries, in particular, Poland, Bulgaria, Slovenia and Slovakia, the Balkan countries and the Baltic states, their own documents that were aimed to ensure a systematic training of ministry workers and other central executive bodies and local administrations in the field of European integration, coordinated approach to educational activities in European integration and a feedback on the quality of education in this area have been developed.

Training on European integration in these European countries first of all covered European integration departments in the ministries, ministry workers and local authorities who were responsible for planning and coordination of the activities of department for European integration that had to gradually apply the rules of the EU. Moreover, the experience of these countries testifies that at least 30 per cent of civil servants and local government officials have to pass such training.

It should be noted that proper providing public authorities and local government bodies by experts who are able to perform tasks related to the implementation of the state policy in the field of European integration and Euro-Atlantic cooperation with Ukraine at the state, regional and local levels as well as building an effective system of training, retraining and advanced training have carried out in accordance with tasks of the State Target Program for training, retraining and advanced training of specialists in the field of European integration and Euro-Atlantic cooperation with Ukraine for 2008-2015 (hereinafter – the Program) since 2008.

In 2008-2014, 62093 civil servants and local government officials pass the training, retraining and advanced training within the Program, among them:

according to the training directions:

- European integration – 45729 persons;
- Euro-Atlantic cooperation – 6371 persons;
- language courses – 9993 persons.

according to the sources of funding:

- state budget – 16421 persons, that is 89,3% of the planned;
- local budget – 36500 persons, that is 99,0 % of the planned;
- other sources – 9172 persons, that is 133,9 % of the planned (within the EU institutional development project TAIEX – 8781 persons, within the British Council project “English skills for Civil Servants involved in EU Integration” – 391 persons).

Moreover, in 2012 the Order of keeping a record of civil servants local government officials, who passed the advanced training in the field of European integration, Euro-Atlantic cooperation and language courses, approved by the Order of NACS on December 25, 2012 № 251.

In 2009, in order to coordinate the implementation and monitoring of the Program the Coordinating Council on training, retraining and advanced training of specialists in the field of European integration and Euro-Atlantic cooperation of Ukraine was formed as a consultative body of the NACS.

However, in 2014, due to the lack of state budget funds, the implementation of the Program was earlier terminated and the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 05, 2008 № 974 was deemed to have lost an action.

A significant achievement within the Program implementation was the strengthen of the institutional capacity in the civil service system, through the training of civil servants who were the members of working groups on preparation and implementation of Twinning projects, TAIEX events and projects of NATO.

However, due to the dynamic nature of the process of European integration and legislative changes that have occurred in Ukraine, including the signing of the Association Agreement, the Law of Ukraine on July 1, 2014 № 1556-VII “On higher education” and the Law of Ukraine on December 10, 2016 № 889-VIII “On civil service”, defining of the strategic principles of improving the preparation and advanced training of civil servants and local government officials and updating of training content in the field of the European and Euro-Atlantic integration have become of the primary importance. It has reflected in paragraphs 6 and 7 of the Action Plan on the Association Agreement implementation, approved by resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 17, 2014 № 847, that stipulate the development of Strategy of training and advanced training of civil servants and local government officials in the field of European and Euro-Atlantic integration till 2020 (hereinafter – the Strategy) and providing trainings, seminars, conferences, round tables on Association Agreement implementation, which include increasing knowledge of foreign languages, the EU official languages, in accordance with the mentioned Strategy.

A significant challenge in the Association Agreement implementation is the development of the institutional capacity of public authorities in implementing EU legislation, that require the optimal combination of expertise knowledge of civil servants and local government officials for the relevant sector and EU law.

Also important is to increase knowledge of foreign languages of civil servants and local government officials. The above question is one of priority directions of Comprehensive assistance package for Ukraine, adopted during the Warsaw summit of NATO in July 2016. In the Law of Ukraine on December 10, 2015 number 889-VIII “On Civil Service” a requirement for mandatory knowledge of foreign languages is set. In particular, pursuant to paragraph 1 of second part of Article 20 of Law, the person claiming to occupy position at public service of category “A”, must know a foreign language, which is one of the official languages of the Council of Europe. This provision will come into force from May 1, 2018.

In accordance with the above, development and adoption of the Strategy will ensure strengthening of the human capacity of public authorities and local governments for effective implementation of the Association Agreement and implementation of state policy in the field of European and Euro-Atlantic integration.

Achievement of this goal requires significant qualitative changes in the structure and functioning of the training and advanced training of civil servants and local government officials, its legal, regulatory, personnel, scientific-methodological, information and logistics supply.

In this regard, the main objective of the Strategy is to create a new system of training and advanced training of civil servants and local government officials in the field of European and Euro-Atlantic integration that would meet the needs of public authorities and local governments, would guarantee quality improvement of tasks and duties in this area, implementation of priority reforms, that would ensure the effective implementation of the Association Agreement and NATO standards and facilitate Ukraine's integration into the European Union and the European security system through approximation of the state administration and local government system in line with EU standards.

The main directions of the Strategy implementation are:

create an effective system for training and advanced training of experts in the field of European and Euro-Atlantic integration:

– improve the mechanism for determining the training needs of civil servants and local government officials based on performance appraisal, level of professional competence, categories of positions and the areas of activity of the state, regional and local policies in this area;

– define the content of training programs considering directions of European and Euro-Atlantic integration, defined in strategic and policy documents, as well as the provisions of the Association Agreement, Ukraine – EU Association Agenda and the European Charter of Local Self-Government;

– establish a mechanism for monitoring learning outcomes of civil servants and local government officials, which is independent from the providers of educational services;

– improve professional competence in the field of European and Euro-Atlantic integration of faculty staff of higher education institutions, organizations regardless of ownership type, which are entitled to provide educational services;

enhance the institutional capacity of public authorities and local governments for effective implementation of the Association Agreement, Ukraine-EU Association Agenda and the European Charter of Local Self-Government and implementing policy in the area of European and Euro-Atlantic integration:

– provide training and advanced training of civil servants and local government in this area;

– improve the professional competence of civil servants on sectorial issues on the implementation of the Association Agreement and the Ukraine-EU Association Agenda;

– provide advanced training for local government officials on the implementation of the European Charter of Local Self-Government provisions;

– provide language training for civil servants and local government officials considering the training needs, level of professional competence and Common European Framework of Reference for Languages Learning;

– improve the professional competence of civil servants involved in the implementation of the projects within the institutional building instrument Twinning and TAIEX, other international technical assistance projects.

The development of the system of training and advanced training in the field of European and Euro-Atlantic integration should ensure an increase of labour efficiency of public authorities and local governments, which will become a guaranty of integration of Ukraine into the European political, economic and legal space and transformation of our country into a wealthy, free, prosperous state.

THE STATE INFLUENCE ON THE FUNCTIONING OF THE LABOR MARKET DURING THE PERIOD OF DECENTRALIZATION OF THE POWER IN UKRAINE

S.O. Lypovska, Head of Personnel Upgrading

Odessa Regional Institute for Public Administration under the President of Ukraine,

Postgraduate student of the Department of Public Administration and Local Government of Odessa Regional Institute for Public Administration National Academy of State Administration of the President of Ukraine, Ukraine

Conference participant

Keywords: *state social services, state regulation, decentralization, employment, mechanism, labor market, employment structure.*

The essence of the state employment policy, the basic principles of its implementation, the possibility of using various instruments of implementation of state policy in the field of employment, and the organization of services delivery to the unemployed people is carried out in accordance with the Law of Ukraine "On employment of the population" [1]. State regulation of employment is the formation and implementation of state employment policy in order to create conditions for full and productive free-choice employment and social protection in the case of unemployment.

State employment regulation is the one of the necessary condition for the functioning and reformation of the state economy. The improvement of economic and political reforms in Ukraine leads to a change in the structure of employment in different sectors of the economy. That is why the state should monitor the situation on the labor market.

The analysis of global managerial practice for mechanism of improvement of the employment area defined that the most scientists stress the need to creating a partnership between all the actors of the labor market, increase the role of the state, as well as increase the impact on local government and other non-state entities. Ukrainian scientists E. Libanova [2], Y. Marshavin, V. Petyuch and others made a great contribution to the scientific development of the problem of state regulation of employment in the market economy.

According to the State Statistics Service of Ukraine, the economic activity of the population aged 15-70 years (according to the population surveys of the population on economic activity) is decreased and in 2015 it was 18,097.9 persons (62.4%), for 2016 - 17 955.1 (62.2%), for the first quarter of 2016 - 17,822.2 (61.7%), and the first quarter of 2017 - 17 672.7 (61.4%). The level of employment of the population during the same periods was, respectively, 56.7%, 56.3%, 55.6%, 55.2%. Information was given without taking into account the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, also without part of the area of the anti-terrorist operation [3].

Therefore, in the current political and economic conditions, as well as in the period of the decentralization of power reform in Ukraine, the key component of the control of the situation in the labor market is the establishment of cooperation between the public and private sectors, the government, local self-government bodies, and non-governmental organizations.

Stimulation of market demand, implementation of purposeful investment policy, improvement of functional training of employee,

promotion of self-employment of the population and development of small business influences the structure of employment of the population.

Methods of implementation an active government policy in the labor market through instruments such as employment programs foresees a series of active measures to expand the sphere of employment of unemployed population, to organize professional guidance and professional training with simultaneous increasing the level of coverage of the population by measures of active employment policy.

Positive dynamics in the activity of the State Employment Service in January-June 2017 dynamics have been achieved in the main areas of activity. The number of people employed with the assistance of the State Employment Service increased by 38 thousand people and amounted to 426 thousand people, which is 10% more than in January-June 2016. Furthermore 135 thousand people were involved in public and other temporary work.

The number of vacancies in the State Employment Service database increased by 19% to 571 thousand. With aim to ensure the professional qualification of jobseekers in accordance with the requirements of employers, in January-June 2017, with the assistance of the State Employment Service, 108 thousand unemployed received vocational training, which is 3% more than in the corresponding period of 2016. Among the unemployed people registered in the State Employment Service as of July 1, 2017, 21% were formerly employed in public administration, 3% - in defense or in obligatory State social insurance; 17% - in trade and repair; 14% - worked in agriculture, forestry and fisheries; 13% - in the processing industry.

As of July 1, 2017, the number of vacancies declared by employers to the State Employment Service increased by 63% and amounted to 67 thousand as compared to the corresponding date of last year. Due to an increase the number of vacancies and volumes of unemployed employment, the imbalance between supply and demand in the labor market has significantly decreased. As of July 1, 2017, 5 vacancies were claimed by one vacant job (as of the corresponding date in 2016 - 10 persons). [4].

The passive state policy in the employment area (registration and registration of unemployed people who seeking work, organization of the system of providing unemployment benefits) is carried out by measures that do not affect the ratio of demand and supply of labor and generally do not regulate the employment rate of the population. There are both active and passive measures with the advantage of one or another in the state employment policy of any country. But the most important thing for the working-efficient citizens is the availability of jobs for all who want to work.

During the developing employment programs of the population, it is necessary to expand the cooperation of the state with the united territorial communities - a new category of local self-government bodies created as a result of the reforms of local self-government and territorial organization of power in Ukraine.

The united communities have a wide range of powers, as well as autonomy in decision-making, financial autonomy, new opportunities for community planning and budgeting, investment attraction, and entrepreneurship development.

That is why the reformed local self-government together with the State Employment Service and the state authorities should actively promote the creation of additional workplaces, the provision of information services assistance to citizens in opening their business, organizing temporary community work, defining the types and volumes of these works based on the situation prevailing on a particular territory.

Issues that have a direct impact on the number of jobs, especially in countryside, are assigned to the powers of the united territorial communities. On issues of community planning and budgeting, economic development, investment attraction, entrepreneurship development, land management, construction permits, development of local infrastructure, maintenance and construction of roads, heat and water supply, provision of housing and communal services, organization of passenger transportation to Community territory, creation of public security units and local fire brigade. Local communities are provide the services of units of state bodies, especially: payment of pensions, subsidies, provision of privileges (social protection of the population), treasury service, control of the sanitary state of territories, services of registration of acts of civil status of the population.

Strategic planning of community development, based on the long-term vision of the local structure in the social, economic and territorial context is an important issue for today. Such planning is based on the partnership's interaction between different actors and thus allows them to adapt to external influences and successfully manage the development process.

Strategic analysis of the planning should take into account the dynamics of processes that occur, to show them in quantitative terms. Today, statistics exist in the state, in particular in regions and districts. But there is a problem that the newly created communities have united within their borders a new configuration of settlements, and often there is no reliable data, even elementary ones (migration, natural population growth, tax reports, police statistics, employment centers, infrastructure, etc.).

Due to the fact that there are no such information resources in the communities, it is necessary to begin to create together with the state authorities own reliable information resources, this task is designed for many years.

Finally, the result of the above cooperation is the results obtained and the achievement of the indicators indicated in the strategic development projects of the territories, including employment programs of the population. Participation of the public at the stage of monitoring the implementation of socio-economic programs ensures the implementation of measures and tasks in the interests of service users and the fact that the services provided by the authorities will be of appropriate quality.

Long-term reduction of unemployment (including long-term unemployment); Reducing the number of people receiving social assistance; Increase in the number of inhabitants of the community; Increased satisfaction of residents living in the community; Increase of investments in the territory of the community; Increase in the number of economic entities; Improvement of ecology; Reduction of crime rate; Increase in the number of non-governmental and economic organizations; Development of entrepreneurship and self-employment of the population can be indicators in the process of decentralization on the community level.

References:

1. The Law of Ukraine "On Employment of the Population" dated 05.07.2012 № 5067-VI (Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR), 2013, No. 24, p. 243)., Access mode: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
2. Labor market and social protection: education. Manual Fromsoc. Politicians., E. Libanova, O. Palii. - Kiev., Publishing of Solomiya Pavlychko "Fundamentals", 2004. - 491 p.
3. State Employment Service of Ukraine. Executive Direction of Ukrainian Obligatory State Social Insurance Fund unemployment cases., Statistical information: Brief summary of socio-economic development of Ukraine., Access mode: [/http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350869](http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350869).
4. State Employment Service of Ukraine. Executive Direction of Ukrainian Obligatory State Social Insurance Fund unemployment cases., Statistical information: Provision of public employment services to the population and employers., Access mode: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=401365>

HIGHLIGHTING OF PUBLIC ADMINISTRATION IN LEGAL EDUCATION ISSUES IN DISSERTATIONS IN UKRAINE: CURRENT STATUS, TRENDS, PROBLEMS

O. Polyakova, PhD in Jurisprudence, Assistant Professor at Military Law Department National Law University named after Yaroslav the Wise, Ukraine

Conference participant

In the article of Ukrainian scholars' dissertations on the law-education themes have been systematized and analyzed, their statistics and dynamics according to different criteria, which have been highlighted, the main tendencies and problems have been revealed and summarized.

Keywords: public administration, legal education, scientometric analysis, trends dissertation research.

Since obtaining its independence Ukraine has sought to unite the society around the understanding of human rights and freedoms values. In this context, a number of legal documents have been adopted at the state level, including the National Program of Legal Education of the Population (hereinafter - the National Program), which states that it is necessary to resolve "the issues of further development of legal awareness of the population, to overcome legal nihilism, to meet the needs of citizens in obtaining knowledge about law" [7], and the ways of solving the set goals have been determined, one of which is to improve the system of legal education of the population, to preserve and develop national traditions in this sphere.

We emphasize that in the context of the establishment of a democratic, constitutional state and the formation of a civil society in Ukraine, it is necessary to rethink all processes that influence the functioning and development of the legal education system. In order to make the appropriate changes to the existing system, firstly it is necessary to study its condition, to analyze available information on its development, to identify problems and, on this basis, to develop effective mechanisms and identify relevant resources. In this regard, it is useful to apply the results of scientific developments of Ukrainian scientists aimed at studying the state of problems. As the centers for research on legal education in Ukraine have been identified The Ukrainian Academy Legal of Sciences and The Institute of State and Law named after V. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Today in the national scientific environment there is a sufficient amount of solid scientific works, among which dissertations occupy a significant place. It should be noted that the dissertation for obtaining a scientific degree, in accordance with the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for awarding academic degrees", is a "qualifying scientific work, performed personally by the candidate in the form of a specially prepared manuscript or published monograph" [6]. The thesis must contain scientifically grounded theoretical or experimental results, scientific provisions, and also be characterized by the unity of the content and have evidence of the individual contribution of the applicant to science. Thus, it is precisely the scientific work where should be offered solutions to specific scientific tasks that are essential both for a particular branch of science and for practical activity.

We will try to evaluate the state of the dissertation research related to the law-education subject with the help of scientific-quantitative analysis. To do this we will find out and systematize the dissertation works on the research issues, prepared and defended by scientists during the period of Ukraine's independence, and analyze their number, according to the following parameters:

- type of dissertations;
- year of thesis defense;
- area of research;
- scientific field;
- specialty of scientific branches.

We will also define the main tendencies and problems of scientific researches of the theoretical and methodological foundations of public administration in legal education in Ukraine.

Before proceeding to the scientific-quantitative analysis of the dissertations, we have to note that in the Ukrainian environment there is no unified approach to the definition of the essence and content of the concept of "legal education", the boundaries of its functioning has not been clearly defined. In addition, the existence of a large number of related definitions, which in one way or another relate to legal education, their blurriness, and lack of clarity in their interpretation, cause a lot of discussion in the Ukrainian society [1; 5]. In order to outline the limits of our research to the legal subjects, we will deal with both the system and the process of legal education, as well as its outcome, and therefore define the following areas of research:

- legal education (its formation, functioning, development, system, content, functions, methods, mechanisms, etc.);
- legal culture;
- legal upbringing;
- legal awareness;
- jurisprudence (theoretical and methodological approaches to teaching the discipline, as well as to the science of legal knowledge);
- legal ideology;
- legal competence (necessary legal knowledge for specialists);
- legal heritage, traditions;
- management of legal education as a system of professional legal education.

Of course, the outlined directions are not comprehensive, but these are the directions that have been covered in the dissertations of Ukrainian authors.

The analysis of the published scientific researches that are available in the Internet allowed to reveal 46 dissertations, where in one way or another law-education subjects are defined, of which 39 - PhD theses and 7 - doctoral (Table 1). The defense of the first dissertation on the relevant topic took place in 1998, which, in our opinion, is explained by the fact that in 1995 the first program of legal education of the population was adopted at the state level. Further activation of scientific research in the field of law studies might be related to the adoption of the next program in 2001. In general, analysis of dissertations according to years of their defense allows us to conclude that in 2011, 2015, 2016 there were the most defended theses, the smallest number was defended in the late XX and early XXI centuries. However, there are years when the topic of law education was not at all represented by scientists in their studies - 2000-2001 and 2013-2014.

Tab. 1.

Statistics of the dissertation defense, which can be attributed to the law-based subjects

Thesis type	Year of defence																Total acc
	1998	1999	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2015	2016	2017	
PhD	1	1	1	1	4	3	2	2	2	3	2	4	3	3	4	3	39
Doctoral	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	1	1	2	1	-	7
Total number of theses acc to years	1	1	1	2	4	3	2	2	2	3	3	5	4	5	5	3	46

Undoubtedly, in the country, scientific studies on legal education are too small in scope. Moreover, doctoral studies, even from a defined number of works, amount to only 15.2%, which negatively characterizes the process of selecting the relevant research topics. However, the above statistics gives grounds for the conclusion that the topics are increasingly becoming the subject of scientific interest of Ukrainian researchers, which may indicate the existence of a significant number of problems in practice: namely, the functioning of the legal education system, dissatisfaction of the population with the possibility of obtaining the necessary legal knowledge, insufficient availability of citizens' access to sources of legal information, etc.

In accordance with the scientific fields, most of the dissertations on legal subjects are represented in the legal (21 works) and pedagogical (19 works) sciences, which is 86.9% of the total number of works being discovered. Statistical data on the defense of theses by scientific branches are presented in Fig. 1.

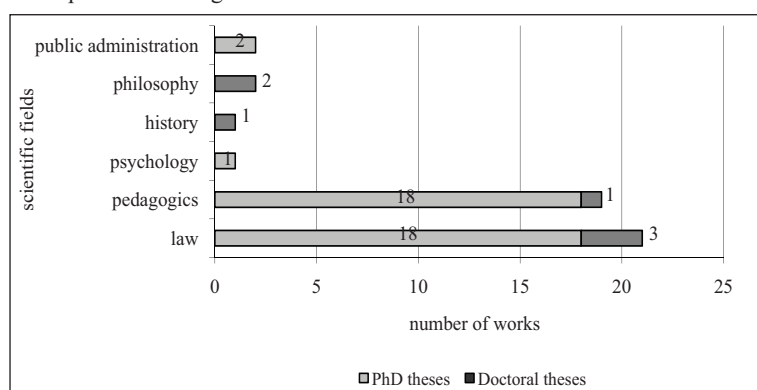

Fig. 1. Statistics on the defense of theses on law-based subjects in scientific fields

It is quite logical that in the legal and pedagogical sciences the greatest number of dissertations is presented, since the very concept of “legal education” as a phrase, is formed from two independent words, connected in grammatical terms and in meaning, namely, from the words - law and education. As for other branches of science (psychological, historical, philosophical sciences and the science of public administration), there is a steady trend in the dissertation researches which, given the importance of law-education subjects for the Ukrainian community, represents the scientists' underinvestment on this issue.

Among the specialties of legal science the undoubted leader is the specialty 12.00.01 “Theory and History of State and Law; the history of political and legal studies “. Altogether 18 dissertations have been completed in this specialty, of which 3 are doctoral. It makes up 85.7% of the total number of works performed in the scientific legal field and 40% of the total number of all theses on the law-educational subjects. Also one work per specialty on this problem was done: 12.00.02 “Constitutional Law”; 12.00.07 “Administrative law and process; finance law; information law”; 12.00.12 “Philosophy of Law”. The relevant statistics are shown in Table 2.

As for pedagogical sciences, the specialty 13.00.04 “Theory and Methods of Professional Education” is the leader with 8 theses, which is 44.4% of the number of all performed researches in this branch and 17.8% of the total number of represented works in the legal educational field. Also relevant studies have been done in three specialties in pedagogical science, two specialties in the field of philosophy and one specialty represented in each of the scientific branches of psychology, history and public administration.

Tab. 2.

Statistics of defended dissertations on law-education subjects in specialties of scientific fields

Thesis type	Number of defended theses in the specialties of scientific fields (specialty code)													
	law				pedagogy				psychology	history	philosophy		public administration	
	12.00.01	12.00.02	12.00.07	12.00.12	13.00.01	13.00.02	13.00.04	13.00.06	19.00.07	07.00.01	09.00.03	09.00.10	25.00.01	
PhD	15	1	1	1	6	3	8	1	1	-	-	-	2	
Doctoral	3	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	1	-	
Total acc to specialties	18	1	1	1	6	4	8	1	1	1	1	1	2	

The statistics on problematic issues related to law-education activities, which are covered in the dissertations by Ukrainian scientists, are presented in Fig. 2.

It is evident from the figure that the most investigated topics are related to the legal culture (presented in 13 papers, which is 28.9% of the total number of all theses on research), and to legal education (10 works, 22, 2% of the total number of dissertations). From 3 to 5 works have been performed in such areas of research, as: legal awareness (5); jurisprudence (5); legal upbringing (4); legal heritage, traditions (4); legal ideology (3). The least investigated areas are legal competence (1) and management of legal education (1).

Studying the content of dissertations devoted to theoretical and methodological aspects of legal education (purely law-educational direction of research), one can determine the problematic issues which are raised in accordance with the scientific fields, namely:

- legal sciences - development of legal education and science, peculiarities of functioning (S. Bogachev, V. Kakhnych);
- pedagogy: problems of the theory and practice of students' legal education management in a secondary educational institution (O. Kovalska);
- legal training of future teachers (M. Gorodysky, I. Darmanska, S. Nikitiuk, V. Odariy);
- formation of the legal education content (L. Vysotskaya);
- philosophy - the formation of the organizational awareness of the individual by means of legal education (O. Fatkhutdinova);
- history - the genesis of school legal education in Ukraine (A. Guz).

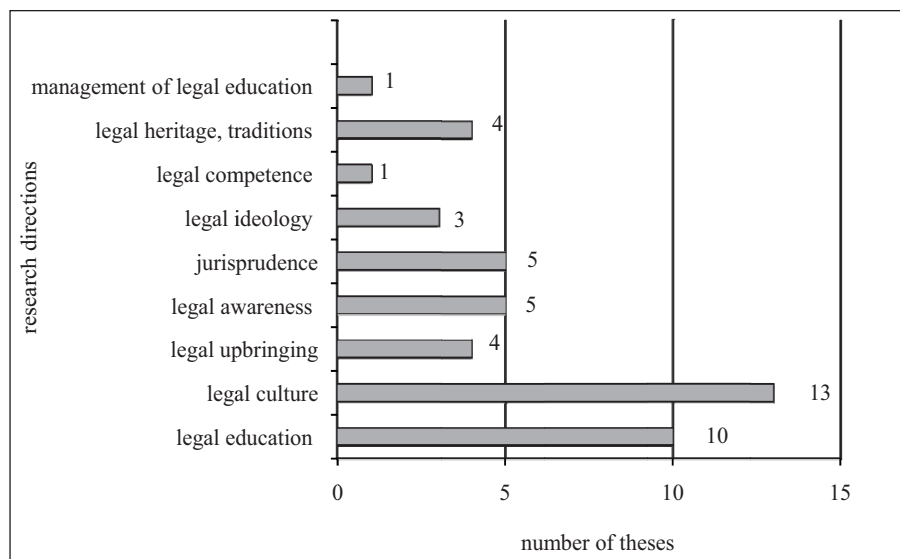

Fig. 2. Statistics of the theses defense on the subjects of legal education in the areas of research

Regarding the issues of public administration of legal education in dissertations, it can be noted that, unfortunately, Ukrainian scholars do not pay enough attention to this topic. It is possible to cite only two dissertations, which consider some aspects of the management of legal education. In particular, O. Kovalska examines the management at the level of secondary education in her work, analyzing theoretical principles, content, management technology, develops and scientifically grounds the “model of the system of management of legal education of students in a secondary educational institution, which consists of conceptual, content, and technological components, which are implemented through substantially defined content of activities at strategic, tactical, operational, reflexive levels of management, ensuring system interaction between actors and effective implementation of the management cycle in the legal education of students in secondary school” [2]. The dissertation by M. Martynov is devoted to management at the level of higher education. In his research, the scholar investigates the essence and content of the organizational and legal principles of management of legal education in Ukraine, outlines the problems and formulates proposals for the improvement of national legislation in the field of study and practices of its application [4].

Unfortunately, in the scientific field of public administration the problems of public (state) management of legal education have not been reflected. Some aspects of the legal topics are covered in the dissertations by M. Kushnir “Formation and development of organizational and legal culture in the activity of central authorities in Ukraine: methodological analysis” [3] and G. Khavarevskaya “Theoretical principles of formation of legal culture in the system of local executive bodies of Ukraine” [8]. Both works are performed on the specialty 25.00.01 “Theory and History of Public Administration”. Although they have only a fragmentary coverage of issues related to the management of law-education activities, they have outlined and launched a new direction in scientific research in the newly created scientific field “Public Administration and Management” in Ukraine.

The conducted scientometric analysis of the dissertations on the law-education subjects allowed to evaluate the scientific productivity of Ukrainian scientists by counting the number of scientific qualification papers according to the following parameters: types of dissertations, years of their defense, research directions, scientific fields and their specialties. The results of the analysis made it possible to determine the main tendencies and problems: a slight increase in the interest of law-education subjects on the side of scientists in recent times; a small number of doctoral studies on research issues; considerable attention to this subject by scientists in the legal and pedagogical sciences; the issue of management of legal education is not yet the subject of research by Ukrainian scientists.

References:

1. Bulba V.G., Polyakova O.S., 2016, Vznachennya sutnosti ponyattya «publIcne upravlnnya pravovoyu osvItoyu» yak osnova ponyattya v pravoosvitniy galuzi Ukraini, Derzhavne budivnitstvo: elektr. nauk. fah. vidannya [Definition of the essence of “public management of legal education” concept as the basis of the concept in the law-education branch of Ukraine, State construction: electronic scientific special editions]. – Harkiv., Vid-vo KharRI NADU «MagIstr», No. 1, Access mode: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2016-1/doc/2/02.pdf>.

2. Kovalska O.P., 2012, Upravlinnya pravovoyu osvitoyu uchniv u zagalnoosvitnomu navchalnomu zakladi, dissertaciya. kand. ped. nauk [Management of legal education of students in general educational institution, dissertation of candidate of education]. – Kyiv. - 274 p.

3. Kushnir M.O., 2007, Formuvannya ta rozvitok organizatsiyno-pravovoyi kulturi v diyalnosti tsestralnih organiv vladi v Ukraini: metodologichniy analiz, dis. kand. nauk z derzh. upr. [Formation and development of organizational and legal culture in the activities of central authorities in Ukraine: methodological analysis, dissertation of Candidate of state administration]. – Kharkiv. - 278 p.

4. Martinov M.P., 2012, Organizatsiyno-pravovi zasadi upravlinnya yuridichnoyu osvitoyu v Ukraini, dis. kand. yurid. nauk [Organizational-legal bases of management of legal education in Ukraine, the dissertation of the Candidate of Jurisprudence]. – Zaporizhzhya. - 251 p.

5. Polyakova O.S., 2016, Stan naukovih poshukiv z problemi stanovlennya ta rozvitku pravovoyi osviti v Ukraini: publichno-upravlinskiy aspekt, Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya: zbornik naukovih prac [The condition of scientific researches on the problem of the formation and development of legal education in Ukraine: the public-management aspect, the actual problems of state administration: collection of research papers]. - Kharkiv, Vid-vo HarRI NADU «Magistr», No. 1 (49), pp. 72-77.

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini «Pro zatverdzhennya poryadku prisudzhennya naukovih stupeniv» [Resolution of Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Procedure of Awarding Academic Degrees”], 2013., Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/567-2013-p/paran39#n39>.

7. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Natsionalnu programu pravovoyi osviti naseleण्या» [Decree of the President of Ukraine “On the National Program of Legal Education of the population”], 2001., Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.

8. Havarivska G.S., 2011, Teoretichni zasadi formuvannya pravovoyi kulturi v sistemi mistsevih organiv vikonavchoyi vladi Ukrainy, dis. kand. nauk z derzh. upr. [Theoretical principles of legal culture formation in the system of local executive authorities of Ukraine, dissertation of candidate of science in public administration]. – Lviv. - 249 p.

JEL: 351/354(477)

SYSTEMATIC ORGANIZATION OF INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS ON EDUCATION AS AN EFFECTIVE MEANS FOR THE IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL POLICY IN UKRAINE

O. Postupna, Ph.D. in Public Administration, Associate Prof., Doctoral Candidate of the department of Social and Humanitarian Policy

Kharkiv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Ukraine

Conference participant

The article proves the necessity of international legal acts systematization defining the legal regime in education. The criteria are proposed and the benefits of this systematization are determined.

Keywords: *system of international legal acts, educational sphere, educational policy, public administration in education.*

In the context of globalization, when significant political, social, cultural, scientific, and technological transformations of a civilizational scope are taking place, many spheres of society's life are reduced to general patterns of international legal documents adopted by international organizations, which today act as an effective regulator of international relations. Education is not an exception; in the modern world it plays a leading role as a social institution, namely: contributes to the socialization of younger generations, disseminates scientific knowledge among all strata of population, develops the culture of society, promotes scientific and technological progress, forms the elite and leaders of the country, provides knowledge of the general laws of social life, promotes a deeper understanding of social processes, changes the structure, politics, system of government, etc. [7, p. 18]. Education enables the possibilities for modernization of all spheres of public life, increases rates of economic growth and population life quality standards, guarantees national and international security of the country. Note that the educational sphere itself is undergoing significant changes, due not only to the objective requirements of time, but also to the state of education itself. For nearly a hundred years, the world has been looking for a new, more quality educational model, since the future of the state largely depends on the state of the education system, its adaptation to new socio-economic relations, and the proper legal framework. We emphasize that since independence Ukraine has sought to modernize its national education system and educational legislation in accordance with the norms of international law. For this, those international regulations that are legally binding are ratified at the state level.

It should be noted that the main international documents, which define the right of the person to education, are declarations, conventions, and recommendations. They define the rules regulating the status of educational institutions, their material and technical status, documents on education, the status of participants in the educational process, the conditions for international cooperation and the integration of national education into the international educational space. Today, a prevailing block of international legal acts in the field of education currently counts about one hundred documents, which include those that regulate exclusively educational relations and those that directly or indirectly touch, along with others, education. The existence of a large number of documents complicates both the process of developing sector policy in the state, as well as the process of this industry management. Therefore, for the proper clarification and application of the norms of educational law by the state authorities, as well as for the purpose of ensuring the accessibility of educational legal norms for society, it is necessary to systematize them, organize them, and bring them into a complete internal coherent system. Due to the systematization, the contradictions between the norms of law are overcome; the revisions to the current ones are canceled, amended, or replaced by new acts that meet the needs of public life.

Unfortunately, the problem of registering international legal acts that determine the legal regime in education, the need and advantages of their systematization, is not the subject of research of Ukrainian scientists. There are several scientific works devoted to the study of only some aspects of this subject. Thus, E. Krasnyakov examines the impact of international legal

acts on the formation of the state policy of Ukraine in the field of education [1], I. Myschak examines the normative activities of the United Nations on the provision of human rights in education and the implementation of these norms in Ukraine [2]. V. Filippova raises the problem of systematization and codification of Ukrainian legislation in the field of education in her scientific work, arguing that this problem is being developed at the crossroads of the sciences of public administration, law and pedagogy and for a long time has been the subject of discussions between scientists and practitioners [9]. Taking the side of those scholars who advocate the codification of the Ukrainian educational legislation, the author believes that at first it is necessary to systematize the normative-legal array in the educational sphere by the levels and the main subjects of education and to prepare the relevant collections of documents (for example, on general education, on issues of higher and postgraduate education, etc.). We support the opinion of V. Filippova, and believe that the existing array of legal documents in education needs to be regulated first of all with the aim of facilitating their registration, which serves as an integral part of the process of systematization. In addition, this process will allow to bring the legal acts to their unity by internal and external processing of their content. We propose to start systematizing the existing array of legal documents from international legal documents, which in one way or another influence the development of education in Ukraine.

It is worth noting that during systematization, legal acts are grouped according to certain system features. The literature on international law states that there is neither universally accepted typology of international organizations, nor the classification of international legal instruments. However, the most commonly used is the distribution of international documents according to the following criteria:

- the number of participants (one-sided (notification, recognition, protest, refusal), bilateral, multilateral);
- sphere and force of action (universal (general), regional, subregional (local));
- the degree of openness (open, closed);
- the subject of the contract (interstate, intergovernmental, interdepartmental);
- the form of the contract (written, oral);
- term of validity (terminal, unlimited);
- the object of regulation (political, economic, special issues agreements) [3; 8].
- International documents can also be classified by:
  - the nature of the issues being solved (obligatory, recommendatory);
  - the international body issuing the acts;
  - the addressness, that is, whom the decision of international organizations is aimed at (member states of the organization, all states, a group of states, one state, bodies of international organizations, the population of a certain territory, etc.) [4; 5; 10].

Taking into account the above mentioned criteria and on the basis of the study of the content of international legal acts concerning education, it is expedient to consider systematizing existing documents by sphere and force of action and by the international authority that issues them. Thus, according to the sphere and force of action to universal (general) documents, we will refer international legal documents concerning the protection of human rights for education and issued by international organizations (the United Nations and its specialized agencies - on education, science and culture (UNESCO), on labor issues (ILO). Among the declarations - documents that proclaim the fundamental principles in the protection of human rights for education are:

- Universal Declaration of Human Rights, 1948 (the right to free (at least in relation to primary and general) and compulsory (primary) education to each person is guaranteed; it is determined that technical and vocational education should be publicly available and higher education should be equally accessible for everybody according to their abilities; it is indicated that education should be aimed at the full development of the human person and increase respect for human rights and fundamental freedoms, and should promote mutual understanding, tolerance and friendship among all peoples, racial and religious groups and should contribute to the UN peacekeeping activities);
- Declaration of the Rights of the Child, 1959 (the right of the child to education, the development of his/her talents, mental and physical abilities in the fullest extent is guaranteed);
- The World Declaration "Education for All", 1990 (the guarantee of universal access to education for all persons is provided; educational development of the person is defined as a central goal; all people are provided with opportunities to receive education to satisfy basic educational needs);
- The Deli Declaration, 1993 (the elimination of gaps in access to basic education arising from reasons of gender, age, social, family, cultural, ethnic and linguistic differences, as well as the geographical remoteness);
- The Salamanca Declaration on Principles, Policy and Practical Activity in the Sphere of Education for Persons with Special Needs, 1994 (proves expediency for inclusive education);
- The Declaration and Integrated Framework of Action on Education for Peace, Human Rights and Democracy, 1995 (the respect for the rights of individuals belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities, as well as to indigenous peoples is proclaimed);
- The Hamburg Declaration on Adult Education, 1997 (proclaims the state's responsibility to ensure the right to education for everybody, especially the most vulnerable groups of society, such as minorities and indigenous peoples);
- The Dakar Declaration, 2000; The Beijing Declaration of the Group of Nine Multinational Countries (O-9), 2001; The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, 2007 (taking into account the educational needs of vulnerable groups of people, indigenous peoples);
- The Universal Declaration on Cultural Diversity, 2005 (preserving respect for the mother tongue at all levels of education), etc.

The list of general international legal acts that influence the development of education is not comprehensive - it only contains declarations in which the norms and principles reflecting the main direction of the development of education in the modern world are set forth. Also, universal documents include conventions and recommendations defining the basic principles in the field of education to combat any form of discrimination, to protect economic, social, cultural, political and civil rights of various categories of people who find themselves in special conditions, etc.

Regional international legal acts include documents adopted by regional international organizations such as the Council of Europe and the Commonwealth of Independent States (hereinafter referred to as the CIS). Among the legal acts adopted by the Council of Europe in relation to education, there is The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950), The European Cultural Convention (1954), as well as a number of recommendations on education, upbringing, condition and status of teachers and lecturers, health care in educational institutions, additional training opportunities, gender equality, etc.

It is worth noting that The European Cultural Convention, which emphasized the need to encourage the citizens of all countries to study the languages, history and culture of other countries and the common culture for them, gave impetus to structural reforms of higher education in the European space. This process has involved state institutions, leading European universities, intergovernmental

and non-governmental organizations related to higher education. Its key founding documents are The Great Charter of Universities (1988), The Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region (Lisbon Convention, 1997) and The Joint Declaration on Harmonisation of the Architecture of the European Higher Education System (Sorbonne Declaration, 1998). The ultimate goal of the process, called Bologna process, is to create a unified educational and scientific space in Europe. In 1999, at the conference, the Ministers of Education of European countries adopted the Bologna Declaration, which defined the common requirements, criteria and standards for national higher education systems. This conference established regular meetings of European ministers, where program documents, communiqués, recommendations, reports have been adopted. The provisions of these documents relate to the structure and system of education, educational documents, the quality control of education, the mobility of students and teachers, the employment of graduates, the competitiveness of higher education institutions, etc. [7, p. 204-212].

Issues of education are also considered in the regional international organization - the CIS. One of the areas of cooperation between the member states of this organization is the humanitarian sphere, which is part of education and science. The states signed a series of agreements and adopted relevant decisions that define the legal regime in cooperation between CIS countries in the educational sphere. They also agreed on the creation of a universal (general) educational space in the CIS, defined its legal norms and standards. Key documents defining the conceptual provisions for the formation of this space provide the development of a number of model legislative acts in education, one of such laws is the Model Law "On Education" (1999). In 2006, the Model Education Code was approved, which defined the main norms, rules and principles of the functioning of the educational systems of the CIS countries.

Subregional or local international legal documents are agreements within a certain group of states, as well as between two or more states. Usually, this is an agreement on cooperation between countries in the educational sphere. These agreements allow to take into account the specifics of the national education system.

Thus, Ukraine has accumulated a considerable body of legal acts in the educational sphere. Their complex determines the state educational policy. The special influence on the formation of this policy and on the functioning and development of the national education system are international legal documents, where world educational tendencies are established by legal norms. Among the world educational trends Ukrainian scientists define the following:

- expanding the scope of population coverage with education;
- providing access to life-long education;
- ensuring equal access to quality education;
- strengthening the role of the state in ensuring access equity to education;
- ensuring efficient and effective use of education expenditures;
- humanization and democratization of education;
- updating the content, forms, methods and means of training;
- developing professional competence of teachers;
- making of government-public education management;
- disseminating information on the quality of educational services (transparency of education systems) [6, p. 24].

The generally accepted norms on education issues, which reflect the world educational trends and are enshrined in international legal documents, make up the basis of the educational legislation of Ukraine.

Consequently, our study proposes an approach to systematization of international legal documents defining the legal regime in the educational sphere. This approach is based on the detachment of international documents into a separate system in order to regulate them, that is, to organize them by incorporation - the unification of acts by sphere of their application, force of action, and by the international authority that issues them. Such an approach to systematization will ensure the convenience of the search and use of legal acts in the formation of a national legislative framework or bringing domestic normative legal acts in line with international standards. At the same time, while systematizing international legal documents, it is advisable to use a chronological approach (to systematize according to the year of publication of an act), which will speed up the search for a document.

References:

1. Krasniakov Ye., 2012, Mizhnarodni normatyvno-pravovi akty pro osvitu ta yikhnyi vplyv na formuvannya derzhavnoi polityky v haluzi osvity Ukrainy, Zhurnal VR Ukrainy «Viche» [International legal acts on education and their influence on the formation of the state policy in the field of education of Ukraine, Journal of the Verkhovna Rada of Ukraine "Veche"], No. 14., Access mode: <http://www.viche.info/journal/3215/>.
2. Myschchak I.M., 2013, Normotvorcha diialnist OON shchodo zabezpechennia prava liudyny na osvitu ta implementatsiia tsykh norm v Ukraini, Pravnychi chasopys Donetskoho universytetu [Normative activities of the United Nations on the provision of human rights for education and implementation of these norms in Ukraine, Legal journal of Donetsk University], No. 2, pp. 164-172.
3. Mizhnarodne pravo: navch. posib. [International law: textbook], 2006, za red. M. . Buromenskoho. – Kyiv., Yurinkom Inter. – 336 p.
4. Mizhnarodni orhanizatsii: navch. posib. [International organizations: textbook], 2007, O. Kuchyk, I. Sukhovolets, A. Stelmakh, M. Leha, za red. O.S. Kuchyka, YON Ukrainy, LNU im. I. Franka, Issue 2., pererob. i dop. – Kyiv., Znannia. - 749 p.
5. Popko Ye.V. 2013, Klasyfikatsiia dohovoriv Rady Yevropy, Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky [Classification of treaties of the Council of Europe, State and Law. Legal and political sciences], Issue. 61, pp. 357-364.
6. Reformuvannya osvity v Ukraini: derzhavno-upravlinnyi aspekt: navchalno-naukovo vydavnytstvo [Reformation of education in Ukraine: State and management aspect: Educational and scientific publishing house], 2012, N.H. Protasova, V.I. Luhovy, Yu.O. Molchanova [ta in.], za zah. red. N.H. Protasovoi. - Kyiv-Lviv., NADU. - 456 p.
7. Tamm A.Ie., Radchenko O.V., Postupna O.V., 2011, Derzhavna polityka i upravlinnia v osviti: pidruch., terminolohichni slovnky, Vyd-vo Asotsiatsii doktoriv nauk z derzh. upr. [State Policy and Management in Education: Textbook, Dictionary, Publishing house of the Association of Doctor of Public Administration]. - Kharkiv, 272 s.
8. Tymchenko L.D., Kononenko V.P., 2012, Mizhnarodne pravo: pidruch [International law: a textbook]. – Kyiv., Znannia. - 631 p.
9. Filippova V.D., 2013, Problema systematyzatsii ta kodyfikatsii zakonodavstva v haluzi osvity Ukrainy, Teoriia ta praktyka derzhavnoho i mistsevoho samovriaduvannya [The problem of systematization and codification of legislation in the field of education in Ukraine, Theory and practice of state and local self-government], No. 1, Access mode: http://el-zbim-du.at.ua/Fil_s.pdf.
10. Shpakovykh O.M., 2013, Kryterii klasyfikatsii aktiv mizhnarodnykh orhanizatsii, Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn [Criteria for the classification of acts of international organizations, Current problems of international relations], Issue 117. Part I, pp. 34-47.

**THE SELF-REGULATION MECHANISMS DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION
AS A SUBJECT OF RESEARCH**

**I. Rodchenko, Postgraduate student
Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine**

Conference participant

In this article is considered the development of self-ordering mechanisms in the system of public administration as an object of research and the definition of the corresponding basic conceptual apparatus.

Keywords: public administration, the self-organize, the self-ordering mechanisms, development.

Target setting. In modern studies of foreign and domestic scientists on the problems of public administration, considerable attention has been paid to the synergetic approach. In its content components most often indicate the self-organization of systems and processes. At the same time, as a rule, they rarely consider the processes of self-ordering as an important component of the self-organizing factor. This article attempts to highlight this issue.

The purpose of the article. The purpose of this article is to consider the development of self-ordering mechanisms in the system of public administration as an object of research and the definition of the corresponding basic conceptual apparatus.

Analysis of recent publications on issues. In the doctoral dissertation I. Cherlenyak thoroughly investigated synergetic concepts and models of optimization in the system of public administration [10]. Different aspects of the application in the synergetic approach in the studies of public administration were also considered in the works of V. Bakumenko, R. Voitovich, V. Knyazev, V. Lugovoi, V. Martynenko, I. Oliychenko, M. Orel, O. Puhkala, N. Khokhlova, O. Chervyakova, S. Storhutsky and others. [1-8, 19, 20].

The statement of basic materials. In the context of our work, a methodological question how to systematically present the development of self-ordering mechanisms in the system of public administration. To this end, we will consider the processes of ensuring the ordering of the states of the public administration system, proceeding from the synergetic approach. In the basis of the latter, let us consider the system and processes in the context of their self-organization. By self-organization, we will further understand the establishment of an ordered state of complex open systems, arises from the initial disorder of structures and processes organized in space and time without the formation of external influences. In a more simplified formulation, this is the formation of a structure through simple local interactions of system components [9].

When applying a synergistic approach to the study of public administration it is advisable to consider a social system that is open and in which the processes of self-organization take place, that is streamlining the interaction of its many constituent elements [11].

In the work of V. Bakumenko and O. Chervyakov it is written that in social systems that are open, numerous constituent elements are management cycles, which determines the synergetics of social management. Under certain circumstances, such self-organization, called dissipation and leads to irreversible, directional, regularity of change the ordered conditions of the social system, which can be characterized as the development [1].

To understand the mechanisms of self-regulation development in the system of public administration as a subject of research, first of all, define the content of this concept. It is expedient to do so, revealing the content of each term specified in the title of the topic. That is, the content of the concepts of “development”, “mechanisms”, “self-regulation”, “system”, “public administration” should be clarified.

The term “development” means an action or process that results in a transition from one qualitative state to another, higher [11].

The mechanisms of public administration, as defined in the Dictionary - Guide to Public Administration, are practical measures, tools, levers, incentives through which public authorities influence society, production, and any social system in order to achieve their goals [13, p. 116-117]. That is, it is any practical tools for the influence of public authorities to implement the tasks of public administration.

As stated in L. Melnyk’s work, self-regulation is the property of the system, by its internal factors ensure orderliness in space and / or time of individual elements (parts) systems or processes occurring in it [12].

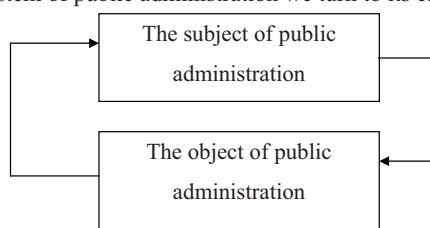
The term “system” means a plurality of elements that are interconnected and form a certain integrity, unity [14].

Under the public administration, proceeding from the Encyclopaedic Dictionary of Public Administration, we should understand the activities of public authorities aimed at creating conditions for the fullest possible realization of the administration functions, the fundamental rights and freedoms of citizens, harmonizing various interest groups in society and between the state, ensuring social development with resources. [15].

Thus, under the “the mechanisms of self-regulation development in the system of public administration”, we mean actions or processes that result in a new qualitative state, practical instruments of public authorities influence, through which they are able to systematically implement at the expense of internal factors and ensure orderliness system of society and processes in it, and is also aimed at creating better conditions for the realization of the the administration, the fundamental rights and freedoms of citizens, coordination of the various interest groups in society and between the state and society, public safety, resource development [11-15].

The key phrase in our study is “self-regulation in the system of public administration”, and the task is the disclosure of its essence, as well as where it is manifested. In turn, the relevant mechanisms represent the practical tools of the influence of public authorities that provide such self-regulation.

To understand self-regulation in the system of public administration we turn to its classical subject-object model (Fig. 1).

Fig. 1. Classical general subject-object model of interaction

In this model, the subject is either a system or separate state bodies.

The object in this model is society, its spheres and industries, as well as various social relations.

Society is an organized set of people, united by their characteristic relations at a certain stage of historical development [16].

The spheres of society are large, stable, relatively independent subsystems of human activity, for example, political, economic, social, spiritual, environmental [17].

Areas of social activity are separate areas of a certain type of social activity, for example, industry, transport, agriculture, health care, and others.

Public relations are different forms and methods of interaction and relationships between individuals or groups of people that are established in the process of their common practical and spiritual activity. For example, political, economic, social, spiritual relations [17].

Self-regulation, as already noted, is part of the process of self-organization. Self-organization of the public administration system is provided by the subjects of public administration. The generalization of the public administration system always has an internal character, which follows from its definition.

But a generalized system of public administration is a complex system of multilevel government bodies. For example, in Ukraine, with the presidential-parliamentary system of governance at the upper level, we have higher state authorities, including the Presidential Institute, the Verkhovna Rada, the Cabinet of Ministers, the Supreme and Constitutional Courts representing different branches of state power and interacting mainly with the communication scheme of the ghetto (All with all) interconnection. The executive and judicial branches of government are represented at all levels of government (upper, central, local) and built according to the classical hierarchical system of subordination. Legislative power is represented only at the highest level of public administration by the parliament - the Verkhovna Rada, and representative power only at the local level of public administration - by local councils (regional and district).

The system of public administration at each particular time has a certain structure - a form that embodies the content of this system, that is, its functional content. The ultimate result of the functioning of the public administration system depends to a large extent on the correct choice of such a form. For this reason, one of the priority tasks of streamlining the system of public administration is to bring its structure into line with the functional field determined by the social needs and needs of the public administration itself in the chosen period of time, with a clear subordination (subject-object) and coordination (subject-subject) interaction.

Due to the complexity of the public administration system, which is determined by several branches of state power and the multi-level nature of its construction, in fact, we have the implementation of many subject-subject and subject-object interaction models. Examples of typical subject-subject models of interaction are: «President - Verkhovna Rada», «President - Constitutional Court», «Verkhovna Rada - Cabinet of Ministers», «Verkhovna Rada - Constitutional Court», «Cabinet of Ministers - Constitutional Court», «Central executive authorities among themselves», «local state administrations at a certain level of power among themselves». Examples of typical object-object models include: «President - Cabinet of Ministers», «President - central executive bodies», «President - local state administrations», «Cabinet of Ministers - central executive authorities», «The Cabinet of Ministers - local state administrations», «Verkhovna Rada - Accounting Chamber», «central executive bodies - public sectors», «central executive authorities - public spheres», «regional state administrations - district state administrations», «city state administrations in the cities of state and regional subordination - district state administrations».

In this regard, the process of self-regulation at the highest level manifests itself in the coordinated interaction of the relevant subjects of public administration, and at each of the other levels of public administration - in the agreed subject-subject relations at their level of public administration. As well as subject-object relations between the upper level (the external aspect of self-regulation of the public administration system) and between the level of public administration subordinated to it (the internal aspect of the self-regulation of the public administration system).

As examples, let us note that at the central level of executive power we have the following subject-object relations:

- between the upper level (the external aspect of self-regulation), this is «the President - the central executive power», and «the Cabinet of Ministers - central executive bodies»;
- between the subordinate level of public administration (the internal aspect of self-regulation) is «central executive authorities - public sectors» or «central executive bodies - public spheres».

For the regional level of the executive branch of power, there are such subject-object relations:

- between the upper level (the external aspect of self-regulation) is «the President - local state administrations of the regional level of executive power» and «the Cabinet of Ministers - local state administrations of the regional level of executive power»;
- between the subordinate level of public administration (the internal aspect of self-regulation) is «local state administrations of the regional level of executive power - district state administrations».

Ordering within the subject-subject relationship, as a rule, is carried out by:

- coordinated adoption of public administration decisions (collective discussion and decision-making, corporate fulfillment of the order);
- simple coordination at all stages of interaction, provided that there is no reciprocal subordination and with equal authority (committees, commissions, working groups, advisory councils, etc.);
- integrated coordination (harmonization) at all stages of interaction in the absence of mutual subordination, but with the authority of one of the subjects in public administration to collect and present the results of joint activities (national projects, state target programs, etc.);
- mutual deterrence, with certain powers of mutual control (presidential, parliamentary and governmental control, hearings and government days in parliament, joint formation of the National Bank, courts, etc.);
- development of a communicative scheme of subject-subject interaction (e-government, powers, forms of document circulation regulations, procedures, etc.).

Ordering within the subject-object relationship, as a rule, is carried out by:

- making public administration decisions on the development and operation of the object of public administration (concepts, strategies, public policies, relevant program-target decisions, state and local budgets, etc.);
- implementation of the adopted public administration decisions through various influences (legal, institutional, organizational, administrative, motivational, informational, etc.) depending on the situation (public queries, values of the society, political, economic, social, humanitarian, ecological situations, level of democratization, administrative and technological culture, the fight against corruption, resource opportunities, etc.);
- allocation and ensuring the receipt by the object of management of the required necessary resources (finances, personnel, material and technical means, information, time) to perform the tasks in full;

- control of the state of the adopted public administration decisions implementation (administrative, functional, financial, preliminary, intermediate, final, audit, inspections, evaluation, etc.);
- introduction and implementation of quality improvement systems (modern quality standards, etc.);
- the development of a communicative scheme of object-object interaction (electronic government, standards for information exchange, forms of document circulation, creation and commissioning of service centers for one-window services, etc.).

The main provisions that determine the subject-subject self-ordering at the top level of the system of state power in Ukraine are written out by the Constitution of Ukraine. In fact, these are the basic provisions of such self-ordering, which can be changed only by introducing amendments to the Constitution of Ukraine. Separate provisions are also defined by the Laws of Ukraine, for example, "On the Cabinet of Ministers of Ukraine", as well as certain by-laws, for example, "On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine". These provisions are more accessible for making changes.

The main provisions defining the subject-object self-regulation in the system of state power in Ukraine are also prescribed in a number of laws and regulations.

Thus, the Constitution of Ukraine, complete with a number of by-laws, is the main mechanism of self-regulation in the system of public administration.

For further disclosure of the research subject, we proposed a method consisting of the sequence of such tasks:

- conducting analysis of foreign scientific work on the development of self-governing mechanisms in the system of public administration;
- coverage of relevant scientific research in the national branch of science "Public Administration";
- the theoretical foundations generalization of objectivization of the development process in self-regulation mechanisms in the system of public administration (regularities, tendencies, principles);
- definition of the main modern approaches and models for the development of self-regulation mechanisms in the system of public administration;
- identification of problematic scientific-methodological and practical issues in this area;
- verification of the research results by expert survey;
- definition of conceptual principles of self-regulation mechanisms development in the domestic system in public administration;
- development of scientific and practical recommendations and outline directions of further research.

Conclusions. The article defines the content of the self-regulation mechanisms development in the system of public administration as a subject of research. It is shown that due to the complexity of the system of public administration, which is defined by several branches of state power and the multilevelness of its construction, in fact, we have implemented in it many subject-subject and object-object interaction models. It is established that the process of self-regulation in the system of public administration manifests itself in the harmonized subjects-subjective and subject-object relations at its various levels. The method of research on the chosen subject is offered.

References:

1. Бакуменко В.Д., Червякова О.В. Чинник самоорганізаційної спроможності розвитку соціальної системи та його врахування в процесах управління., В.Д. Бакуменко, О.В. Червякова., Науковий вісник АМУ. Серія: Управління. – К., ВПЦ АМУ, 2013., вип. 1 (23), С. 15-24.
2. Визначення базових чинників для дослідження процесів самоорганізації в соціальних системах., В.Д. Бакуменко, О.В. Червякова, С.В. Штурхецький., Завдання державного, регіонального та муніципального управління в контексті нових реалій національного розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (06.04.2012)., За заг. ред. В.К. Присяжнюка, В.Д. Бакуменка, Т.В. Іванової. – К., ВПЦ Академії муніципального управління, у 2-х частинах, Ч. 2, 2012., С.16-20.
3. Войтович Р.В. Вплив глобалізації на систему державного управління : автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02., Р.В. Войтович; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2009. – 36 с.
4. Мартиненко В.М. Демократизація механізмів державного управління процесами суспільних трансформацій: автореф. дис... докт. наук з держ. упр.: 25.00.02., В.М. Мартиненко; Донец. держ. ун-т упр. – Донецьк., 2005. – 36 с
5. Олійченко І.М. Розвиток інформаційного забезпечення органів державної влади на регіональному рівні: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02., І.М. Олійченко; Чорн. держ. універс. ім. П. Могили. - К., 2011. - 36 с.
6. Орел М.Г. Адміністративне реформування в Україні в умовах глобалізації: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01., М.Г. Орел; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2008. - 20 с.
7. Пухкал О.Г. Модернізація системи державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01., О.Г. Пухкал; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. - К., 2011. - 36 с.
8. Хохлова Н.М. Механізми регулювання процесів самоорганізації в системі «місто»: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04., Н.М. Хохлова; Донец. держ. ун-т упр. - Донецьк, 2009. - 20 с.
9. Решение «Мировых загадок», сформулированных в конце 19 века Эрнестом Геккелем, с. 22-25 [Електронний ресурс], Режим доступу: docs.podelise.ru/docs/index-2782.html?page=22
10. Черленяк І. І. Синергетичні концепції та моделі оптимізації системи державного управління: автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01., І.І. Черленяк; Інститут законодавства Верховної Ради України. - К., 2011. - 36 с.
11. Розвиток : визначення терміну. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA>.
12. Мельник Л.Г. Научные основы самоорганизации экономических систем. Часть 1., Механізм регулювання економіки, 2010, No. 3, Т. 1, С. 12-26.
13. Державне управління: Словник-довідник., За заг. ред. В.М. Князева, В.Д. Бакуменка. – К., Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
14. Система // Большой Российский энциклопедический словарь. - М., БРЭ. - 2003, С. 1437.
15. Энциклопедичний словник з державного управління., уклад. Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. – К., НАДУ, 2010. – 150 с.
16. Суспільство: визначення терміну. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>.
17. Сферы жизни общества: визначення терміну [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/sfera-obshchestva.html>
18. Суспільні відносини: визначення терміну. Матеріал з Вікіпедії - вільної енциклопедії [Електронний ресурс], Режим

доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96_%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%BD%D0%BA%D0%B8

19. Бакуменко В.Д. Закономірності, принципи та фактори вибору у науковому пізнанні процесів державотворення., Бакуменко В.Д., Луговий В.І., Князев В.М., Державне управління в Україні: реалії та перспективи: Збірник наук. праць., за заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – Вид. НАДУ, 2005., С. 7-21.

20. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: монографія., Князев В.М., Надольний І.Ф., Мельник М.Ф., Бакуменко В.Д., Бакаєв Ю.В. та ін., за заг. ред. В.М. Князева. – К., НАДУ. – Міленіум, 2003. – 320 с.

21. Червякова О.В. Механізми трансформації державного управління в умовах суспільних змін: Монографія., Червякова О.В. – К., ТОВ «НВП» Інтерсервіс», 2015. – 390 с.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF PUBLIC AFFAIRS INSTITUTES: GOVERNMENTAL ADMINISTRATIVE ASPECT

O. Rudenko, Dr. of Public Administration, Full Prof., Director of Scientific Research Institute of Public Administration and Management

**Y. Kuts, Postgraduate student of the Department of Public Administration and Management of Organizations
Chernihiv National University of Technology, Ukraine**

Conference participants

The article states that formation and development of the public affairs institutes from the position of the state administration have to be dealt with as a polisystematic and polistructural result of intergration of many spheres of society viability maintenance with the following functionally related specific complexes: logistical, economic, social, domestic and cultural. The author proves that they are organizationally combined from the political and ideological position to create a certain sphere – the sphere of housing and municipal services that constitutes the system of structures contributing to the functioning of housing and utilities sector. It is defined that modernization of the housing and utilities sector provides for the complex of political, economic, research, educational, institutional and management, as well as technically preventative measures aimed at realization of citizens' rights to civilized housing and utility conditions as the determining factor of reproduction of a human and society.

Keywords: state administration, public services, housing and utility sector, institute of social life, instutalization, modernization, the system of maintenance.

Changes, currently occurring in Ukrainian state, particularly in the social sphere, are often difficult to understand within the framework of a single branch of activity. There are many problems and the deriving tasks, the solution of which are impossible without defining the general organizational rules, norms and notions. That is why the forefront covers the theoretical research on the issues of instutalization, as well as the issues related to the specifics of functioning and development of social institutes in different spheres of social life, their structes and place in society as a complex and dynamic system.

Institutional analysis can be used only in cases when such an institute is already functioning, is at the stage of formation or transformation. At the same time if the process of formation of different types of public activity as social intitutes is defined as instutalization, then the process of transformation of institutional basis can be determined as its transition into the new institutional environment.

The completion of the process of instutalization or transformantion provides the integration of a new type of social activity into the existing structure of productive and economic relations.

Apparantly, in Ukraine, under the conditions when society has other goals then it used to, there cannot but arise certain public needs in the new types of activity. It fully refers to the housing and utilities sector. There are, at least, three groups of reasons for the change of public needs in the forms of housing and utilities functioning.

The first group of reasons is connected with the drawbacks of the existing administrative - command system of the state administration in the sphere of housing and utility; functioning of the sphere of housing and utility on the norms single for the whole state, without considering the real need of population for the different types of housing and utilities services; the assessment of the housing and utilities structures by the gross enrolement rate not taking into account the interests of security of a single man, their needs and requirements; strictly centralized system of administration and financing that resulted in the poor effectiveness of the use of the scarce resources, the imbalance of the structure of meeting the population needs; the lack of motivation among the housing and utilities staff, that was the main reason for the poor quality of housing and utilities services, economic and social losses of society.

The second group of reasons derives from the objective decline in the indicators of housing and utilities sector functioning. In the concentrated form, the problems of its deterioration in Ukraine come to the following: the growth of economic losses of the housing and utility functioning; the evolving increase of technological disasters in this system; the frequent failure to meet the needs of population at the level of civilized organization of the housing and utilities sphere.

The third group of reasons is caused by the growth of social tension, related to the dissatisfaction of population with organization and the quality of housing and utilities services. According to the sociological research, from 80 to 90% of respondents are absolutely or partly not happy with them, especially with the poor culture of providing services, complete vulnerability in case of provision of the poor quality housing and utilities services.

Obviously, the emergence of the reasons of the two last classes is connected with the changes that have occurred in Ukrainian society, with the fact the Ukraine has reached the new historical stage of its development, in one hand, burdened with the problems and contradictions of its past state, on the other hand – with the new burdens, caused by the failure of liberal housing and utilities reformation.

The pre-reform system of the housing and utilities sector which operated within the social institute having the norms based on the aims and tasks of humanization and equalization of social conditions of the country's population reproduction, and which corresponded to the stage of development of the state paternalistic, political, economic, ethical and ideological imperatives of society, - under the market conditions could not stay the same [7, c. 136].

The nature and results of any activity firstly depend on the perfection level of organization of the institutional system where it

---

takes place – on the integrity of correlation of its elements, the level of stability and clarity of relations between them. The inadequate state of characteristics of the system organization inevitably create problems in its functioning, the solution of which can be possible by the means of transition of the system to the brand new organizational level.

The notion of “system”, which firmly came in the analytical and research practice of the state administration, is characterized by its inalienable features such as: structure, interrelatedness of its elements, subordination of the whole system organization to a certain aim. However, this notion is still evolving in its content. There are dozens of the definitions of the system. [6, c. 15]. Among a variety of approaches as a working definition we took the determination of the system related to the notions of “problem situation” and “aim”. At the same time the first means such combined circumstances when the aims are unachievable at the expense of its own opportunities or at the expense of external means charactering it at the moment. The awareness of that allows to understand the essence of the problem engendered by the circumstances and to formulate the aim to reach the desirable situation, which could provide the opportunity to resolve the conscious problem. The selection of the objects and subjects characterizing the real situation, the features of which can be used to achieve the aim, regrouping them in a certain way, means the activity on the system reproduction.

The significant drawback in the modern practice of the system analysis can be found due to investigation of their dynamics. Their review demonstrates that when approaching any phenomena as constant processes of organization and deorganization, the representatives of the systems theory ignore the task of defining the notion of “organization”, being limited to the references stating that the higher the level of organization is, the stronger are the differences between the entirety and the the sum of characteristics of its parts, as well as to the fact that the systems dynamics can lead to their crises – such moments in the history of any system, when the fundamental reorganization of its structure is inevitable [3, c. 7].

Only the recognition of the system of social relations be the starting position for the definition of the notion of “organization”. Modern science derives from the absolute acceptance of the fact that the basis of all social relations is made up of the characteristics and components inherent to any system – such as constituent elements, their interrelations, structure etc. At the same time social systems, along with the features typical for any system, have specific characteristics, the public nature of which is different from other systems and can provide them priorities over the latter.

From the perspective of institutional systematicity, the society as an object of the state influence is found in the constantly changing problem situation. It results in the necessity to realize the mechanisms of interaction between the multi-level system forms of human activities, to clarify what way the macro level factors influence the processes of everyday life micro levels. That demands the comparative historical analysis in which the history of social relations is dealt with as a continual process of resolving some kind of problems, achieving some kind of aims at every replacing each other historical stage of development.

With all the variety of the institutional and functional structure of society, each of its system elements aims at the performance of the function of some kind. While the society itself appears to be the super-system [1, c. 66], the primary structure of which (block elements) is presented by the system institutes carrying out the sectoral responsibilities, made up of numerous interrelated by the common aims, but at the same time specific and goal-oriented, subsystems and elements.

Housing and Communal Services is one of those goal-oriented sectors, which serves as the system-creating core of the specific, by its purposefulness, sphere of social activity – the sphere of housing and utilities. By their targeted purposes, both the sphere and the sector are social, and that is why, just as the whole society, they are characterized by the constant variability of the problem situation of their functioning and development.

As a social institute, possessing the basic, common for this form of social practice characteristics, the most important of which is its relative stability and systematicity, the sphere of housing and utilities constantly suffers the influence of various social transformations.

The institutional stability of the housing and utilities sphere against the transformational actions, adaptability to the new conditions of the external environment of the functioning, the potential for improvement, depend on the nature of this system organization, on the quality of the available resources, the means for their utilization as well as the specificities of the influence the various structures of the existing social order have on them. This raises the methodological necessity for the systematic approach to investigate the processes currently occurring in this institute. That provides for the necessity to base the theoretical and methodological study on the principles of the general systems theory, and first of all, on the system understanding of the housing and utilities sphere, in particular its constituent components that have to be dealt with as ones connected by the common specific appropriateness of combination as for the independent institutional systems.

From the perspective of the tasks of the state administration, the notion of the system is characterized by the rich heuristics. In this case the housing an utilities sector is presented as the artificially created social and technical system, developed to meet the vital needs of population, existing in the specific natural and historically dermined social conditions, as the system possessing the characteristics of self-organization and using the resources in accordance with the reasonableness of its functioning.

The methodology of the systematic investigation of the housing and utilities sector provides the opportunity to use the analysis of transition from the models of one type to the models of another. As a rule, the initial model is a simplified system that is characterized only by its integrity and remoteness. In the algorithm of such a model mainly the external features of the system are studied, namely: its boundaries, aims, the nature of conditionality by the factors of external environment. All the above-mentioned results in the necessity to fix not only the peculiarities and the functional aim of the system, but the hierarchy of its subgoals as well.

It is defined that for this work there is a need for a more perfect, covering the details of the internal structure of the system model, as the questions of such a detailed consideration of the system is impossible to solve with the help of the model based on the interrelation of its peculiarities only.

Hence the necessity for the assessment of the elemental composition of the system, particularly characterizing its organization and the components of the subsystem nature [10, p. 57]. The more concrete analysis demonstrates that some subsystems, in turn, may be divided into the constituent components and on until the detection of the indivisible elements of the system composition.

It should be taken into account that the model of the elemental composition of the system does not comprise structural relations between the elements and subsystems, and that is why for the systematic study of the statical systems, the model of their structural organization should be developed. In this case, the system of housing and utilities can be presented as the hierarchy of the basic subsystems of the subject and object of activity. In terms of the subjective element, this hierarchical integrity comprises five subsystems, namely: the bodies of state administration and local self-government; the bodies governing the structures of housing and utilities of the defferent level; the institutions of housing and utilities sector; controlling and ecological institutions and the bodies governing them. Each of them functions and suffers the influence of conditions and factors of external environment, that are both the subsystems of the housing and utilities, and its external institutional structures of the housing and utilities sphere, which is the objective part of the housing and public utilities certainty. At the same time both the housing and utilities in general, and its subjective subsystems possess or conducting their activity certain legal, financial, personnel, logistic and informational resources of some scope and quality.

As for the object of the housing and utilities activity, it encompasses all potential consumers of the housing and utilities, in the form of the country's population or inhabitants of its particular territory. They are also structured and present the integrity of hierarchically organized subsystems of the housing and utilities sphere.

According to the postulate of the system analysis, any statistical model variant of the systems reflects only the nature and the characteristics of its organization, i.e. subject-subject, subject-object and object-object relations between the elements of the model. While the system functioning inevitably implies its dynamics.

Another postulate of the system analysis certifies that both variants of these models, statistical and dynamic, are inherently interconnected as the transformation of any structural element of one system unavoidably affects the nature of relations and the elements of the other one, at last replacing the algorithm of transition of the initial state of the initial system into the final one, as well influencing the order and duration under such a transition. That fact makes the imperativeness of the interrelated analysis of the statistical and dynamic models of the systems.

In terms of the system analysis of the system dynamics any transformations of the vital systems and even the subsystems of social life, somehow change not only the directly connected with them social institutes, but the whole society as well. These changes are transmitted, firstly, through the infrastructure of social spheres, which mostly tend to the impact of modifications in economic, political and social conditions of the state development. These very changes in nature and conditions of modern Ukrainian society define the means for further development of domestic housing and utilities sphere.

The common methodological principle of the systematical dynamics analysis of any institute firstly demands the determination of the main directions of the dynamics, its initial and final points reflecting the aims of the movement. In order to realize the peculiarities of dynamics of modern Ukrainian sphere of housing and utilities, it is necessary to assess the quantitative and qualitative parameters of its initial state in the pre-reform period, to define the reasons and factors that led to its transformation.

The Soviet model of the housing and utilities had a comparatively limited potential of self-development. It was created as the state system with the rigorous administrative and command management of the state property for the basic resources, mainly with the government financing, interinstitutional and super-institutional control over the scope and quality of the housing and utilities services, with paternalistic relations between the housing and utilities bodies and consumers. So naturally, they were functioning and developing mainly under the persistently directed influence of the factors of external environment. The most essential factors included: the nature of social and political order dominating in the state, its social ideals; economic possibilities of the national economy; commitment of the state for reduction in social spheres the significant differences in the social and economic state of the country's regions, that were difficult to overcome taking into account the existing level of productive forces development; administrative and command policy in the sphere of housing and utilities management; the party and state control over the innovations in all branches of economy comprising the housing and utilities sector as well.

The transfer of Ukrainian economy to the market mechanisms of management increased the negative phenomena, that appeared in the sphere of housing and utilities at that time; its further existence on the allocative economic principles turned to be almost burdensome for the state, the sector demanded the profound modernization, and, thus, huge investments, which the subjects of Ukrainian market could not afford at that time. Hence, there was a spontaneous orientation of the reformators for the systematic market reorganization of the sector. However, the mass impoverishment of the population created a social situation that was greatly unfavourable for resolving the problems of such an reorganization. All efforts of the reformators to find and make use of the extra-budgetary sources of financial and material resources, as well as the efforts to create the market structures for their effective use faced the obstruction on behalf of the executives of the housing and utilities bodies, its personnel, and especially on behalf of the housing and utilities consumers. For all of them, but for different reasons, the conceptualized by the radical liberals model of hundred percent payment for the housing and utilities, as well as providing the exclusion of the state from the expenditure on the system of Ukrainian housing and utilities sector development, the complete its transfer to the market foundations.

However, if we have a look at the currently functioning model of the housing and utilities system, we will see that there are new subjects in the structural organization of its activity. The history of the emergence is quite complicated. It can be easily seen using the example of the renewal of the regulatory framework for the housing and utilities functioning. The formation of its legislation base is still going on, and it is obvious how difficult it progresses. The legislative specification of organizational structures of the housing and utilities economy (as a social and economic institute), based on the principles of the complete recoupment by the population consuming the housing and utilities services, housing insurance as well as the subsidiary satisfaction of the minimal needs of the housing and utilities nature, has not been completed yet. Among the innovations we can name the following: market structures of the housing and utilities provision; private companies providing housing and utilities services, subsidiary services; the developed market of real estate and the residential mortgages structure that are being formed; the state structure of the social housing for the youth and families with several children. There are some legislative regulators of the conduct of the subjects of the housing and utilities sphere, namely: the Constitution of Ukraine, the Housing Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Housing and Utilities Services" and some more [8; 4; 5].

Specifying the essence of these innovations, we can say that they essentially influenced all institutional subsystems of Ukraine. First of all, it refers to the subsystem of "public authorities". This subsystem provides for the constitutional division of the state power into the legislative, executive and judicial, it creates the new levels and structures of the state power, the relations between which are not only vertical but horizontal as well. Therefore, the constitutional division of authorities between the organs of the state power and local self-government expanded the possibilities of the latter as for the influence on the development of social and economic processes at the local level, fully taking into account the specifics of conditions for the existence of each concrete territory. The subsystem of "public authorities" comprised such new subjects as: the President of Ukraine and structures ensuring his activity; the Verkhovna Rada of Ukraine; the Cabinet of Ministers of Ukraine; local bodies of state power and the bodies of local self-government.

There was a significant renewal of the structure and functions of the central, regional and local bodies of the housing and utilities administration, there emerged such market subjects of activity as private service companies and private householders.

The legal resource is under the qualitative transformation, which has to regulate the current, and the near future social relations in the sphere of housing and utilities servicing of the population, as well as defining: the boundaries of responsibility of the state and the bodies of the local self-government on the issues of housing and utilities servicing of the citizens; the mechanisms of legal regulation of activity of all the enterprises, organizations and institutions depending on the form of property for the housing and utilities servicing of the population; the legal status of public, communal and private structures of the housing and utilities sector; professional rights, duties and responsibilities of the housing and utilities personnel, the guarantees of their social security; the rights of consumers and ensuring some quantity and quality of housing and utilities services for the population.

Naturally, all these innovations in the housing and utilities sector demand the qualitative renewal of the personnel. There is a need

for the mass training of the specialists of a new profile – organizers of the housing and utilities services, which has to comprise the knowledge of the principles and specifics of the management and marketing in the sphere of housing and utilities.

The emergence of the mass middle class representatives among the clients of the housing and utilities services, resulted in the increase of insistence to the quality of the housing and utilities services that in turn caused the urgent need for the qualitative improvement of logistical resources of the housing and utilities sector.

All these will be possible, firstly, in the result of the qualitative transformation of the most influential for the housing and utilities sphere in general factor of the external environment. The leading factor among the mentioned ones is further transformation of the social and political order in Ukraine, which results in the increase of the openness Ukrainian society, the transparency of the state activity in all spheres of social activity, possibilities for the usage of the world experience in the management of the housing and utilities development on the market principles etc [9, p. 4; 10, p. 122; 11, p. 36].

It is worth noting that the search for the optimal variants of the market system of housing and utilities, which would respond to the nature of development on the principles of liberalism of the social and political order in Ukraine is still going on. The reformators of Ukrainian housing and utilities sector offer different models of its system that would provide the formation of the internal market as the subsystem of the world market. The mechanism of all these system models is based on the interrelations between the market subjects, which could be defined in the following way: the integral buyer of the housing and utilities services are the central bodies of the state power, regional bodies of the state power; the bodies of local self-government; the integral seller of the goods and services of the housing and utilities are the institutions of the housing and utilities, the administrative bodies and controlling committees, territorial bodies of the housing and utilities administration; the integral producer of the goods and services of the housing and utilities are the institutions of the housing and utilities of various levels and forms of property; the integral consumer are the citizens living on the territory of Ukraine. The basis for interaction of the subjects shall be the contract relations between them based on the provisions of the Civil Law and the Housing Code.

The model that reflects the relations of this kind between the subjects of the housing and utilities fundamentally differs from the pre-reform model of this sector. It is the first result of the market transformation of Ukrainian sphere of the housing and utilities, representing a specific system and institutional innovation in the public order organization.

At the same time, the factors of the systematic transformation of the housing and utilities considered before, certifies that its current state should be assessed as not complete transition to the systematic organization of the branch from one quality into another. This transition concerns the interests of all institutional subjects of the housing and utilities sector, reorganizes the relations between them, reorganizes the housing and utilities resources and the mechanisms of their usage, changes the nature of the influence of the external environment factors on this sphere. This inevitably increases the significance of developing a new policy of the state management of the mentioned processes, which is aimed at the minimization of the negative impacts of social transformation of the housing and utilities sphere for the population, economy and political stability of the state.

On the basis of the carried analysis of the institutional content of the essence of the housing and utilities modernization, its functions and the structure, it is determined that the latter should be considered from the perspective of the state administration as polisystematic and polistructural result of the integration of many spheres of the social life support, which have specific functionally related complexes, namely: logistical (material infrastructure), economic, social, domestic and cultural. They are organizationally united from the political and ideological perspectives, and create a certain sphere – the sphere of housing and utilities, which presents the system of structures, contributing to the housing and utilities functioning. The content of its modernization is represented by the complex of political, economic, scientific-educational, organizational and administrative, as well as the technical preventing measures aimed at the realization of the rights of citizens to the civilized housing and utilities conditions as the defining factor of reproduction of a man and society. Such conditions are provided for by the state and the functioning of the housing and utilities system, which comprises the following subsystems: housing and utilities infrastructure, organizational and economic relations, the core and extra housing and utilities services etc.

References:

1. Varshavs'kyj, V. (2002), "Confessional Forms of the State Property Management", *Korni i praktiki upravlenija* [Management Roots and Practices], Vol. 4, pp. 66–77.
2. Vasylevs'kyj, A.K., (2001), "To the Issue of the Choice of Directions of the Economic Development under the Conditions of Creating Socially-Oriented Market Economy Considering the World Experience", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky. Zbirnyk naukovykh prats'* [Economics: problems of theory and practice. Collection of research papers], vol. 66, pp. 57–65.
3. Dolishnij, M. and Moshenets', O. (2001), "Market Mechanisms of Regional Management", *Rehional'na ekonomika* [Regional economics], Vol. 1, pp. 7–17.
4. The Verkhovna Rada of USSR (1983), "Housing Code of the Ukrainian SSR", Access mode: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> (Accessed 19 July 2017).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On Housing and Communal Services", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [News of the Verkhovna Rada of Ukraine], Vol. 47, p. 514.
6. Ivanov, V.V., (2002), "National Innovative Systems: Experience of Formation and Perspectives of Development", *Innovacija*, Vol. 4, pp. 14–18.
7. Kim O.V. and Petrova E. F., (1996), "Demonopolization of the Management and Maintenance of the Housing Fund", *Fond "Institut jekonomiki gopoda"*, Vol. 3, pp. 204–206.
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [News of the Verkhovna Rada of Ukraine], Vol. 30, p. 14.
9. Nyzhnyk, N.P. and Mashkov, O.A., (1998), *Systemnyj pidkhid v orhanizatsii derzhavnogo upravlinnia* [Systematic Approach in Organization of the State Management], UADU, - Kyiv., Ukraine.
10. Danylyshyn, B.M., Khvesyk, M.A., Korets'kyj, M.Kh. and Datsij, O.I., (2008), *Otsinka tekhniko-ekonomichnoho stanu ob'iektiv infrastruktury ta vyrobnychych fondiv Ukrainy*, [Assessment of Technical and Economic State of Infrastructure Objects and Productive Funds of Ukraine], TOV "Yuhovostok, Ltd". – Kyiv., Ukraine.
11. Papk, P.Je., (1992), "Human Ecology. The City as the Social Laboratory", *Pabochie tetpadi po istorii i teopii sociologii* [Work-books on the history and theory of sociology], No. 1, pp. 34–39.

РОЗВИТОК МАЛИХ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ШЛЯХОМ УТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КЛАСТЕРУ

Кравченко С.Г., канд. держ. упр., начальник відділу з питань містобудування, архітектури та держархбудконтролю виконкому Люботинської міської ради, доцент кафедри урбаністики, чл.-кор. Академії будівництва України
Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна

Учасник конференції

На основі аналізу державної політики та стану урбанізованих територій малих історичних міст, розглянуто можливість застосування кластерної моделі для їх подальшого розвитку. Виходячи з наявних природних ресурсів і пам'яток природи та архітектури, в тому числі національного значення, запропоновано утворення туристично-рекреаційних кластерів. Розглянуто особливості впливу пам'яток зокрема на прилеглі території та на формування міського середовища взагалі. Досліджено роль державної політики в розробці стратегій розвитку міст зазначеної категорії та визначенні шляхів збереження пам'яток і їх пристосуванні до подальшого використання.

Ключові слова: пам'ятки національного значення, малі історичні міста, місцеве самоврядування, зони історичних ареалів

On the basis of public policy analysis and the urbanized territories state of small historical cities, it was considered application possibility of cluster model for their subsequent development. Based on present natural resources and monuments of nature and architecture, including ones of national value, was offered establishment of tourist and recreation clusters. The features of sights influence was considered in particular on adjoining territories and on forming of city environment in general. The role of state policy in developing strategies for the development of towns of this category and determining ways to preserve the monuments and their adaptation for further use are explored.

Keywords: monuments of national value, small historical towns, local government, zones of historical habitats

Малі історичні міста це особлива категорія міст, які за своєю значимістю та унікальністю посідають важливе місце серед інших населених місць в системі розселення. Та нажаль часто-густо ці урбанізовані території потерпають через відсутність належного уваги з боку держави щодо, що безпосередньо пов'язане недостатнім фінансування їх потреб.

Недостатня вмотивованість негативно відображається при формуванні стратегічних пріоритетів державної політики щодо розвитку малих історичних міст, і не дає змоги визначитись з формою та інструментами, які дійсно дали б можливість, беручи до уваги туристично-рекреаційну концепцію розвитку зазначеної категорії міст, досягнути поставленої мети утворюючи туристичний та рекреаційний продукти.

Постановка проблеми. В свою чергу, за відсутності дієвих механізмів державної політики щодо збереження пам'яток культурної спадщини, органи місцевого самоврядування стають перед необхідністю пошуку інноваційних підходів для визначення нових форм розв'язання соціально-економічних проблем тих громад які мають на своїй території пам'ятки культурної спадщини та змушені, попри труднощі, вишукувати кошти на їх збереження. При наявності в малих історичних містах значних потенційних туристично-рекреаційних ресурсів, провідною сферою для економічного і культурного відродження територій, може стати туристична галузь, яка сьогодні є однією з найбільш динамічніших у світі. Неналежний, в більшості випадків, стан пам'яток та відсутність інвесторів вимагають мобілізації наявних місцевих економічних та людських ресурсів і застосування, однієї з найбільш ефективних, кластерної форми організації туристичного бізнесу, як інструменту для збереження та пристосування пам'яток, в тому числі і за рахунок синергетичного ефекту, що може утворюватись за указаної форми управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що питання покращання реалізації механізмів місцевого самоврядування, функціонування та розвитку міст виходячи з особливостей місцевого розвитку, містяться в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців, зокрема В.М. Бабаєва, Д. Батера, І.В. Видрина, В.С. Куйбіди, В.В. Мамонової, В.П. Удовиченка та ін. Розвиток туризму в малих історичних містах та використання з цією метою історико-культурної спадщини вивчали О.В. Бойко-Бойчук, Л. Гаррісон, В.Ф. Зелений, Р.А. Розенфельд, Є.В. Самарцев, а використання для цих цілей кластерного підходу досліджували А.Ю. Александрова, М. Портер, М.А. Морозова, І.Г. Шепелев та інші.

Проте, в науковій літературі недостатньо представлені комплексні дослідження проблем розвитку сфери туристичних послуг на рівні малого історичного міста. Недостатньо уваги приділено методології управління процесом соціально-економічного та культурного розвитку урбанізованих територій малих історичних міст, особливо шляхом улаштування туристично-рекреаційних кластерів. Такий стан потребує поглибленого вивчення можливостей реалізації державної політики в сфері туризму виходячи з рекреаційних можливостей та екологічних особливостей зазначених територій, як ресурсу для їх розвитку, зважаючи також на можливість реалізації переваг синергетичного ефекту при реалізації кластерних моделей.

Метою статті є дослідження синергетичного ефекту при реалізації кластерної моделі розвитку урбанізованих територій малих історичних, як аспекту державної політики.

Виклад основного матеріалу. Характерною, на сьогодні, є низька зацікавленість потенційних інвесторів щодо залучення коштів у відновлення та пристосування до комерційного використання пам'яток культурної спадщини України. Одним із способів збереження зон історичних ареалів, є розробка проєктів, які забезпечують збереження і розвиток таких об'єктів є долучення їх до Плану заходів реалізації стратегії розвитку відповідних територій, що може бути здійснено коли стратегічні і операційні цілі поставлених завдань будуть співпадати, з положеннями Державної Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, виходячи з зазначених державою критеріїв визначених для фінансування в рамках Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР) [1]. Дієвим механізмом реалізації зазначеного може бути використання кластерної моделі для туристично-рекреаційного розвитку урбанізованих територій історичних міст шляхом здійснення ресурсного підходу.

Як відомо, ідея застосування кластерної моделі розглядалася стосовно різних напрямків її реалізації, а після обґрунтування М. Портером, в 1990 році, теорії національної, регіональної та місцевої конкурентоспроможності господарювання, отримала значно більше довіри та практично одразу ж була схвалена і взята на озброєння як теоретиками, так і практиками [2].

Майкл Портер, як основоположник кластерної теорії та автор концепції стратегії конкурентоспроможності, підкреслював, що одним з важливих чинників для успішного розвитку кластера є наявність стійкої стратегії розвитку. На його думку «кластери є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, в умовах становлення постіндустріальної економіки» [2].

Створення кластеру, це можливість планового та динамічно розвитку територій у відповідності до затвердженої стратегії. Кластер є реальною можливістю забезпечення конкурентоспроможності та покликаний створювати довгострокову стратегію розвитку утворених підприємств на 5-10 років і більше. М. Портер вважав, що конкурентоспроможність країни слід розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності не окремих її фірм, а кластерів – об'єднань фірм різних галузей, причому, принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси [3]. Ним же була розроблена система детермінант конкурентної переваги країн, що отримала назву „конкурентний ромб” за числом основних груп таких переваг. До них відносяться умови чинників: людські і природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі чинники якості життя [3].

Інший відомий дослідник кластерної теорії, Цихан Т.В., в цілому розрізняє три широкі визначення кластерів, кожне з яких підкреслює основну межу його функціонування, зокрема:

– це регіонально обмежені форми економічної активності всередині споріднених секторів, звичайно прив'язані до тих або інших наукових установ.

– це вертикальні виробничі ланцюжки; досить вузькі певні сектори, в яких суміжні етапи виробничого процесу утворюють ядро кластера (наприклад, ланцюжок „постачальник – виробник – збутовик – клієнт”). До цієї ж категорії потрапляють мережі, що формуються навколо головних фірм.

– це галузі промисловості, визначені на високому рівні агрегації (наприклад, „хімічний кластер”) або сукупності секторів на ще більш високому рівні агрегації (наприклад, „агропромисловий кластер”) [6].

Важливо, що кластеризація, як будь-який процес, що позитивно впливає на розвиток територій вимагає відповідного державного регулювання не тільки для забезпечення умов його реалізації з бізнесової точки зору але й для дотримання державних інтересів щодо збереження автентичності середовища з його культурним наповненням. І все це набуває більшої актуальності виходячи з того, що в колах туристичного бізнесу все частіше у вжитку звучать поняття «кластер», «кластерний бізнес», «кластерний підхід». Як відомо, термін «кластер» походить від англійського слова cluster, що означає рой, скупчення. Спочатку кластером називали компактну групу пов'язаних один з одним атомів, молекул або іонів, яка має властивості, відмінні від властивостей складових її елементів [4]. Визначальним тут є те, що елементи пов'язані між собою, але їх спільність володіє іншими властивостями, ніж кожен елемент окремо.

Таким чином, історичні міста доцільно розвивати виходячи з концепції туристичної галузі, як певного кластера, об'єданого територією, інфраструктурою, людськими ресурсами та іншими характеристиками, що дозволяє найкращим чином оптимізувати процес виробництва і більш ефективно використовувати кошти на свій розвиток.

Незважаючи на сучасні виклики щодо збільшення потенційних загроз, туризм залишається одним з найпотужніших факторів, який дозволяє економікам країн розвиватися, впроваджувати нові технології, вирішувати соціальні проблеми. На жаль, довгий час на державному рівні недооцінювалася роль туризму і найбільш інтенсивно він почав розвиватися лише в останні десятиліття. Для ефективного державного регулювання цієї галузі, необхідно мати дієву стратегію розроблену на основі аналізу функціонування території в попередні періоди. В даний час законодавство дає можливості утворювати особливі економічні умови для розвитку зони туристично-рекреаційного типу. Необхідно зазначити, що в основі туристичної галузі лежить створення і реалізація унікального (туристично-рекреаційного) продукту, який не має матеріальної форми, але здатний розвиваючись і вдосконалюючись за державної підтримки, залучати інші галузі економіки, у тому числі малий та середній бізнес, а також суспільний сектор для розвитку територій.

Як правило, підприємства, що входять до кластера та спеціалізуються в певному секторі економіки, утворюються переважно за територіальною ознакою. Завдання кластерного туристичного об'єднання полягає в тому, що в процесі утворення туристичного продукту, більш сильні підприємства надають підтримку більш слабким, а в результаті такої взаємодії ті та інші досягають спільної мети і мають можливість взаємного розвитку. В більшості випадків кластери ініціюються бізнесом, але необхідні спільні зусилля бізнесу, виконавчої і законодавчої влади. Все це є базою для територіального економічного розвитку. Характерно, що для формування кластера необхідна висока ступінь довіри учасників по відношенню один до одного і тривалий горизонтальне планування економічного процесу. Застосування кластерного підходу в туристичному бізнесі істотно знижує витрати підприємств кластера. Якщо в європейських країнах зародження і виникнення кластерів почалося в сімдесяті роки, то в Україну кластерний підхід прийшов в кінці дев'яностих років минулого століття, що й було одною з причин традиційного відставання від наших сусідів. Кластерний підхід для підприємств малого та середнього бізнесу має ряд суттєвих позитивних моментів. Це і значне зниження бар'єрів виходу на ринок за рахунок уніфікації в рамках кластера, і раціональний розподіл ресурсів (людських, фінансових, технологічних, технічних), і поширення позитивної репутації кластера на всіх його учасників. Для урбанізованих історичних територій - це забезпечення зайнятості населення, залучення кваліфікованих фахівців, розвиток соціальної інфраструктури та можливість збереження та протосування до експлуатації, в межах законодавства, самих пам'яток.

Відомий економіст XIX ст. А. Маршал говорив про те, що суттєву роль у кластеризації відіграють асоціації підприємців [5]. І дійсно, дослідження різних форм професійних об'єднань та спілок може вирішувати свої проблеми значно ефективніше, ніж окремо взятий підприємець. Малий і середній бізнес має і свої труднощі та вимагає в умовах децентралізації, дуже виражених дій регуляторного впливу з боку держави.

Дослідження в області кластерного підходу в основному відносяться до виробничої сфери, а в туристичній галузі до сфери надання послуг. Подібні дослідження у галузі туризму досліджуються ще недостатньо та вимагають більш детального опрацювання, особливо щодо державного впливу на ці процеси в руслі децентралізації, коли органам місцевого самоврядування надаються додаткова ні повноваження, в тому числі у сфері містобудування, зокрема держархбудконтролю.

Згідно концепції О.Ю. Александрової, «індустрія туризму має ряд особливостей, які надають актуальність кластерному підходу в розвитку сфери відпочинку і подорожей. Індустрію туризму відрізняє широта міжгалузевих зв'язків, фрагментарна структура, переважання малого і середнього бізнесу, нематеріальний характер туристичного продукту, неоднакове його сприйняття виробниками і споживачами тощо» [4]. Ця дослідниця, розглядає кластер, як систему, здатну створювати сприятливе для підвищення конкурентоспроможності і розвитку регіону особливе середовище. Така система має ряд відмінних ознак, головною з яких є географічна близькість господарюючих одиниць. Особливості туристичного бізнесу надають в даний час актуальність кластерному підходу, оскільки для туризму типовий широкий діапазон міжгалузевих зв'язків, переважання малого і середнього бізнесу, нематеріальний характер турпродукту, різний характер сприйняття цього продукту виробниками (надавачами послуг) і споживачами. Всі загальні закономірності утворення і функціонування кластера знаходять відгук в індустрії туризму. Це виражається і у взаємозв'язках підприємств та організацій, що входять в кластер, і в поєднанні кооперації і конкуренції, їх функціонування на основі державно-приватного-(та бажано суспільного) партнерства і головне утворення взаємозв'язку між станом урбанізованої історичної території та потенціальними можливостями учасників кластерного об'єднання.

Втім, на сьогодні не достатньо досліджена сутність і особливості формування синергетичного ефекту в ході реалізації кластера, зокрема у туристично-рекреаційному напрямку, його складових та взаємозв'язків. Термін «синергетичний ефект», який було введено у сучасний науковий обіг у кінці минулого століття, означає загальний ефект, отриманий унаслідок злиття окремих частин в єдину систему. Синергетичний ефект в економіці характеризує можливість унаслідок об'єднання елементів отримувати більший економічний ефект, ніж арифметична сума економічних ефектів від діяльності окремих елементів. Синергетичні ефекти в сьогоденній економіці проявляються у процесі використання таких механізмів взаємодії підприємницьких структур, як підприємницькі мережі, стратегічні альянси, та тп. Це дозволяє знижувати трансакційні витрати, зовнішні та внутрішні ризики, підвищувати інноваційність і конкурентоспроможність підприємницьких структур у регіоні. Організація, що оптимізує ефект синергії, ретельно погоджуючи здійснювані дії в складі кластерного утворення, володіє можливістю зайняти більш вигідну конкурентну позицію на ринку відповідних послуг, а отже, домогтися стійкої конкурентної переваги. Зокрема у сфері туризму, таке підприємство має можливість завоювати велику частку ринку туристичних послуг завдяки низьким цінам, може дозволити собі витратити більше коштів на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки, впровадження інновацій і рекламу або підвищити рентабельність, таким чином залучаючи інвестиційний капітал. На сьогодні наука по-різному розглядає джерела утворення та види прояву ефекту синергії та виділяє чотири види синергії при формуванні кластерних утворень у регіоні:

- синергія продажів проявляється тоді, коли підприємство, реалізуючи кілька товарів, використовує одні й ті ж канали розподілу, господарські зв'язки, здійснює управління продажами через один центр, використовує одні готельні та складські приміщення;

- оперативна синергія є результатом більш ефективного використання основних і оборотних засобів, робочої сили, розподілу накладних витрат тощо;

- інвестиційна синергія є наслідком спільного використання виробничих потужностей, запасів сировини, перенесення витрат з одного продукту на інший, використання одного й того ж обладнання;

- синергія менеджменту проявляється в момент розробки нових товарів або входження в нову галузь. Характерно, що досвід і знання, накопичені раніше, можуть допомогти у вирішенні нових проблем, що виникають при входженні підприємства в нове конкурентне середовище. Важливо, що компетентність керівництва, вважається найважливішим джерелом конкурентної переваги [1, с. 98]. Таким чином синергію слід розглядати, як один із чинників, що впливають на витрати підприємства і формують його конкурентні переваги. В той же час ефект синергії досить складно визначити кількісно, особливо в такій не зовсім матеріальній галузі, як туризм. Одним із методів вимірювання синергетичного ефекту є спосіб, запропонований І. Ансоффом [1, с. 38]. Згідно з ним, синергетичні ефекти групуються за функціональними підрозділами підприємства: загальне управління, дослідження і розробки, маркетинг і операційна діяльність. У подальшому усередині кожної категорії розглядаються три можливі види ефекту:

- ефект, пов'язаний із новою товарно ринковою комбінацією (ефект може бути незначним у разі придбання невеликої фірми або у разі виходу на ринок без сторонньої допомоги);

- внесок материнської компанії в новий вид туристично-рекреаційного продукту (ринок);

- подальші товарно-ринкові дії, які зможуть зробити дві компанії в результаті об'єднання.

В той же час такі науковці, як О. А. Гулін і В. І. Щедров пропонують розподілити джерела появи ефекту синергії на чотири основні категорії за такими напрямками:

- збільшення доходів,

- зниження витрат,

- скорочення податкових відрахувань

- зниження додаткових інвестицій [2].

До найважливіших складових синергетичного ефекту кластерного утворення, в тому числі в туристично-рекреаційній галузі належать:

1. ефект від нагромадження й обміну інтелектуальним капіталом;

2. ефект від приросту грошового потоку за рахунок додавання грошових потоків компаній, що входять у кластер;

3. ефект від спільного використання інфраструктурних об'єктів;

4. ефект від зниження трансакційних витрат.

Ефект від нагромадження і обміну інтелектуальним капіталом у кластерному утворенні виникає при створенні умов формування і обміну знаннями всередині кластера, що забезпечує можливий перехід на інноваційну стадію розвитку регіону.

Накопичення знань у сучасному виробництві вже не відноситься до витрат, отримання знань стає новою формою виробничого процесу. Однак не всі знання призводять до досягнення стійкої конкурентної переваги. Знання дають перевагу в тому випадку, якщо вони і самі конкурентні та унікальні та дійсно корисні, а також доступні тільки певному об'єднанню в регіоні (з погляду кластерного підходу) і, якщо знання не застарілі і не втратили своєї унікальної специфіки. Знання можуть переходити від одного підприємства до іншого, формуючи таким чином рівень знань у кластері. Знання переходять через постачальників, споживачів, консультаційні фірми, колишніх працівників тощо. Знання про той чи інший бізнес можуть переходити під час формального і неформального спілкування між співробітниками підприємств. Водночас, через ті ж канали знання проникають на підприємства, збільшуючи, таким чином, рівень знань на них. Там, де рівень переходу знань високий, сумарний рівень внутрішньофірмових знань є наслідком досягнень кластера, а не знань, отриманих у підприємстві. Високий рівень отриманих знань призводить до досягнення конкурентної переваги кластерним об'єднанням або вони просто знижують внутрішньогалузевий рівень витрат. Загального правила, що визначає рівень знань для кожної дії не існує, але знання відображають специфічні досягнення туристично-рекреаційного підприємства. У разі відсутності кластера знання перетікають усередині підприємства, по суті, так само, але менш ефективно, що змушує робити систему більш закритою.

Підсумовуючи необхідно підкреслити, що держава має виступати не лише координатором та радником у впровадженні кластерної концепції, але й бути безпосередньо учасником цього процесу на паритетних і партнерських засадах разом з приватними компаніями, які виступають замовниками туристичних об'єктів. Досвід свідчить, що найбільш успішні кластери та найбільший синергетичний ефект виникав, коли були створені необхідні умови саме в процесі плідної співпраці держави, бізнесу та науки. Доцільно відзначити, що кластерна форма розвитку урбанізованих територій малих історичних міст, як спосіб використання ресурсу пам'яток, особливо розвиваючи її шляхом збільшення горизонтальних зв'язків у регіональний кластер, на сьогодні може бути одною з форм «порятунку» пам'яток національного значення на місцевому рівні.

Література:

1. Державна Стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від серпня 2014 р., №385 [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-p>
2. 6Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ., Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – Москва., Междунар. отношения, 1993. – 896 с.
3. Портер М. Конкуренция. Пер. з англ. – Москва., Вид. Будинок «Вильмс», 2001. - 495 с.
4. Александрова А.Ю. Туристичні кластери: зміст, межі, механізм функціонування., Економічні проблеми розвитку сервісу і туризму. - 2007., №2., С. 51-61.
5. Маршалл. А. Принципы экономической науки. В 3-х т., А. Маршалл. - Москва., Прогресс, 1993., Т. 1. - 415 с. Т.2. - 310 с., Т. 3. - 351 с.
6. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития., Теория и практика управления – № 5, 2003 г. [Електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.cps-rt.ru/theory/cluster>
7. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия., Ансофф И. – С.Пб., Питер-Пресс, 1999. – 326 с.
8. Гулин О. Статистический анализ эффективности синергетического эффекта в отраслевых корпорациях [Электронный ресурс]., Гулин О., Щедров В., Режим доступа: <http://www.cfin.ru/bandurin/articl>. – Назване з екрана.

STUDIES OF CHANGES IN THE STRUCTURE OF VERMICULITE AS A FILLER OF BUILDING MATERIALS BY THE METHOD OF ELECTRON MICROSCOPY

A. Atynian, PhD in Technical science
K. Bukhanova, Postgraduate student
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

Conference participants

In this article, construction materials are considered, which are used as a lightweight aggregate for concretes and mortars as well as for thermal insulation designs. Particular attention is paid to materials based on expanded vermiculite. The methods of using vermiculite in construction are analyzed. The study is carried out by electron microscopy of vermiculite crystals burnt traditionally and treated with chemical solutions (fired at 400 °C). Based on the above study, the developed method for baking vermiculite can be considered the most suitable for technological parameters and operational requirements for use in the construction industry.

Keywords: Vermiculite, thermal insulation, baking, electron microscopy, building materials.

The complex energy situation in the building complex of Ukraine requires the use of low energy technologies for both the construction materials themselves and products based on them. In modern construction, a number of light materials are used from natural mineral raw materials, such as expanded clay, agloporite, expanded perlite, glass and mineral wool, and the like. All listed materials are widely used as a light aggregate for concrete and mortars, and as insulation materials. However, all these materials are related to roasting types and they are obtained by laborious and energy-intensive technologies.

One of the effective types of thermal insulation designs are materials based on expanded vermiculite on a cement or gypsum binder. [1] They are classified as environmentally friendly, non-combustible materials and provide high thermal insulation. The production of such materials can be quickly established, including at existing enterprises for the production of concrete and reinforced concrete products with their minor modernization.

Vermiculite in construction is applied:

- brickwork in half a brick of vermiculite blocks for thermal insulation is equivalent to 1.5 m brickwork;
- facing the buildings with a layer of plaster based on vermiculite (replacing the thermal conductivity of the masonry, the thickness of one brick, while eliminating the 80% loss of heat through the “frosty bridges”);
- the use of expanded vermiculite in lightweight concretes makes it possible to significantly reduce the weight of (common) building structures, significantly reduce heat loss;
- plates, based on expanded vermiculite, and internal plaster rendered the room virtually soundproof and eliminate heat loss;
- high melting point (about 1400 C) causes almost 100% fire safety of housing;
- as a filler in lightweight concretes based on cement and gypsum binders;
- filler of heat-insulating and waterproof masses on the basis of bituminous binders;
- filler of warm concrete on the device of self-leveling floors;
- aggregate in raw materials for the production of piece wall materials;
- filler of dry building mixtures for light external and internal plasters and fire retardants;
- manufacture of plates for fire retardant enclosures.

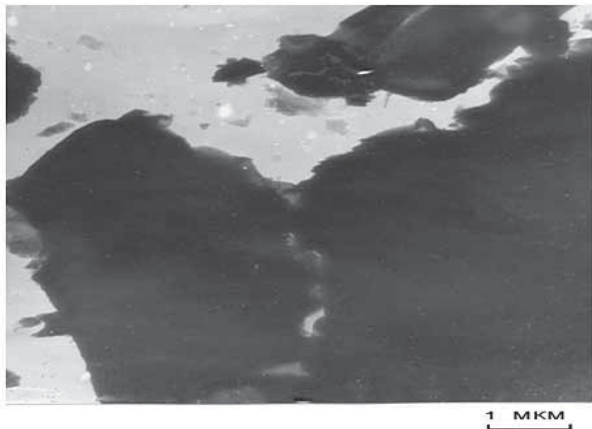
The pricing of the production of these products presupposes not only the costs of extraction of raw material, but also the direct reduction in the cost of production technology. In the technology for the production of expanded vermiculite, the most energy-consuming step is the baking step, which takes place at a temperature of 800-1000° C [2-4]. Solving the problem of lowering the vermiculite swelling temperature and modernizing the baking technology will make it possible to reduce the cost of producing the expanded vermiculite and make it a competitive building material. Therefore, the implementation of this task is urgent.

The mineral precursors of vermiculite include biotite, phlogopite and hydrobiotite, as well as minerals of possible weathering of vermiculite-kaolinite and talc with a chemical composition that can be described by the following formulas:

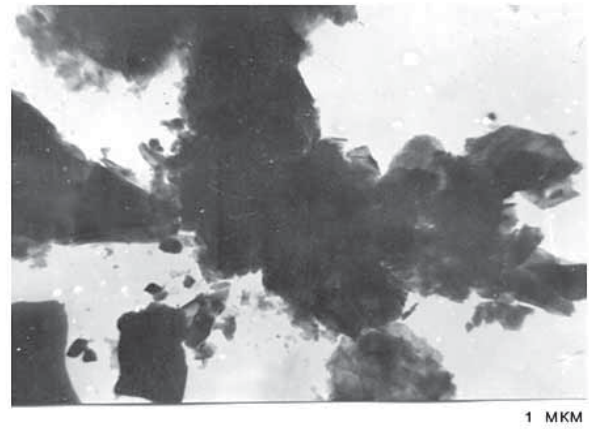
- phlogopite - $\text{KMg}_3[\text{AlSi}_3\text{O}_{10}](\text{F}, \text{OH})_2$;
- biotite - $\text{K}(\text{Mg}, \text{Fe})_3[\text{AlSi}_3\text{O}_{10}](\text{OH}, \text{F})_2$.

The process of weathering was artificially modeled by the treatment of vermiculite with chemical solutions. For the preliminary study, the electron microscopy method was used.

To study the method of electron microscopy, crystals of raw vermiculite with a size of 3-15 mkm were taken. As seen from the photomicrograph, they have a dense micaceous structure.

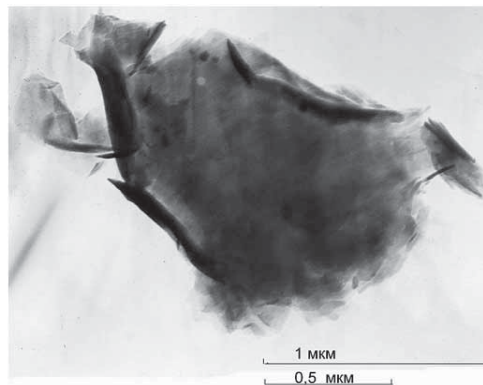

Fig. 1. Electron micrograph of raw raw vermiculite.

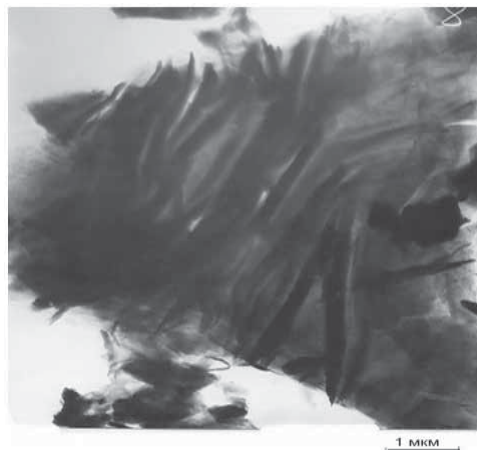
Fig. 2. Electron micrograph of raw vermiculite, firing at T = 400° C.

After firing at T = 400° C untreated vermiculite, many crystals are stratified, forming numerous scales. But the lamination on the plate does not occur throughout the crystal, but mainly in its surface layers, the peeling flakes have both sharp sharp boundaries and diffuse out-lines. The latter particles form cloudy clusters around partially destroyed grains of vermiculite, some grains remain without visible changes.

Fig. 3. Electron micrograph of a sample treated with a chemical solution and calcined at 400° C.

After baking vermiculite treated with a chemical solution and fired at T = 400° C, a photograph (Figure 3) shows the appearance of fibrous particles with a size of 0.07-0.6 μm, initially on the surface of very shallow layered crystals, and then in the volume of small thin crystals.

Fig. 4. Electron micrograph of a sample of traditionally baked vermiculite.

Based on Fig. 4, after calcination of untreated vermiculite at T = 900-1000° C, it is possible to observe the appearance of large elongated particles in sizes up to 0.25-4 μm along the whole surface of the vermiculite grain.

After baking vermiculite treated with distilled water for 24 hours and fired at T = 400° C, a similar pattern is observed as in untreated vermiculite calcined at T = 900° C, namely, an increase to 0.25-3.5 μm and an elongation throughout Surface of the grain of vermiculite (almost to the complete removal of all water).

Fig. 5. Electron micrograph of a sample of untreated vermiculite of fired $T = 400^{\circ} \text{C}$.

As shown by electron microscopic studies of untreated vermiculite calcined at $T = 400^{\circ} \text{C}$, its full swelling is not observed. And when processing with reagents (the most successful samples were chosen after physico-chemical studies), the similarity of the samples obtained is evident, namely, the unprocessed samples burned at 900°C have the same form as those treated at 400°C with reagents.

Proceeding from the studies of electron microscopy, we see that samples of raw vermiculite burned traditionally and samples treated with chemical solutions (baked at 400°C) have a similar structure.

On the basis of the application of physical and chemical analysis methods it is necessary to conclude that the most effective is the treatment of vermiculite with chemical solutions and **baking** at 400°C . Similar features of vermiculite, peculiar to phlogopite, allow to consider a sample, preliminarily held in a chemical solution and fired to 400°C , which is the most acceptable for technological parameters and operational requirements for use in the construction industry.

References:

1. The use of vermiculite in construction., Review CINI Construction and Architecture Gosstroy USSR, 1978. - 73 p.
2. Vasilyev NG, Goncharuk V.V. Natural silicates: structure, properties and reactivity., Otv. Ed. V.Yu. Tretinnik . - Kiev., Naukova dumka, 1992. - 176 p.
3. Dubenetsky K.N., Pozhnin A.P. Vermiculite (Properties, technology and application in construction).- L., Publishing house of literature on construction, 1971. - 175 p.
4. Khvostenkov SI, Turkin AF Investigation of phase changes and swelling of vermiculite upon heating. - Inorganic materials, T.V., No. 6, 1969., pp. 1121-1125.

U.D.C. 622.673+539.4

**THE STRESS-STRAIN STATE OF THE FLAT ROPE OF HOISTING ENGINE
WITH CONSIDERING THEIR TECHNICAL STATE**

I. Belmas, Dr. of Technical science, Full Prof.
Dniprovsk State Technical University, Ukraine
D. Kolosov, Dr. of Technical science, Associate Prof.
O. Dolgov, Cand. of Technical science, Associate Prof.
State Higher Educational Institution "National Mining University", Ukraine
G. Tantsura, Cand. of Technical science, Associate Prof.
Dniprovsk State Technical University, Ukraine

Conference participants

Obtained an analytical dependence for determining the tensile forces acting in cables of the flat rubberized rope. It takes into account the design of the hoisting engine – the deviations of generating line of the drum from a straight and of the possible break of the cable in rope. A comprehensive account of the impact of various factors on the stress-strain state of the rope allows determining the loss of tractive capacity in operation on the hoisting engine. The results should be taken into account in the design and operation of hoisting and transporting machines with flat traction bodies.

Keywords: *hoisting engine drum, geometrical parameters, flat rubberized rope, breaks of tractive elements, complete the impact of various factors, stress-strain state, and analytical dependences.*

Introduction. Flat rubberized ropes are widely used as traction units of lifting and transporting machines. The design, technical condition of the machine and the conditions of operation affect the stress-strain state of their tractive elements, including the ruptures of the cables. In the process of the rope motion with a damaged cable, the field of stress caused by various factors may superpose and affect the actual ultimate strength of the rope.

State of question and formulation of the problem study. Methods for studying the influence of a complex of factors on the stress-strain state of the rubberized rope are absent. A development for this method is a *topical scientific and technical task*. Its

solution will determine the loss of traction capacity of the rope, caused by the construction of the hoisting machine and the possible destruction of one of its cables.

Influence of ruptures of cables in rubberized ropes on the distribution of forces in their width for different conditions was investigated in many papers [1-7]. They did not consider a problem of the combined effect of several factors.

Main content of the work. The tractive elements operate within the framework of the linear Hooke law. This allows the task to be divided into two problems - determining the stress-strain state of the rope under the influence of external factors (before the damage to the rope) and determining the impact of the tractive elements breaks. The results should be composed.

In the second problem, to the edges of the cable, caused by its rupture, apply forces equal and opposite to those acting in it before the rupture. The destruction of the cable locally changes the design of the rope. At the section of the cable destruction, their number in the rope decreases. Keep the conformity of the design of the rope before and after the damage. For this purpose, by the orthogonal section through the place the break, divide the rope into two segments. Define the conditions for compatibility of deformation of the segments. Assume the boundary conditions identical to those in the first problem. Consider the application of the algorithm on an example of determining the stress-strain state of a flat rope with a ruptured cable on a convex drum of a hoisting-transport machine.

The rope of the hoist has a considerable length and interacts with the convex drum. The subscript of this part of the rope is 2. Adjacent parts, respectively, have subscripts 1 and 3. Let's assume that the drum is in the shape of a parabola. Average length of rope is L .

On the drum, the strains of cables, due to changes of their shape, are determined by dependencies:

$$\varepsilon_i = 2 \left[\frac{R_{max} - (R_{max} - R_{min}) \left(\frac{i}{M} \right)^2}{R_{max} - R_{min}} \right], \quad (1)$$

where R_{min} , R_{max} – respectively, the minimum and maximum radii of cables on the drum; i – the cable number; M – the cables quantity.

Mean length of cables is

$$X = \frac{R_{max} + R_{min}}{2} \alpha,$$

where α – angle of contact with the drum.

Consider the x -axis, which is directed along the rope. Coefficients of the desired quantities will have the respective subscripts. To them we will include the numbers of the segments to which they relate, and the cables numbers (i). The boundary conditions:

$$\begin{aligned} x \rightarrow -\infty \quad u_{1,i} &= 0, \quad p_{1,1} = p_{1,2} = \dots = p_{1,N}, \\ x \rightarrow \infty \quad u_{3,1} &= u_{3,2} = \dots = u_{3,N}, \quad p_{3,i} = P, \end{aligned} \quad (2)$$

where P – the value of the force applied to the rope assigned to the number of cables.

Conditions of compatibility of deformation of the rope sections:

$$\begin{aligned} x = 0 \quad u_{1,i} &= u_{2,i}, \quad p_{1,i} = p_{2,i}, \\ x = L \quad u_{2,i} &= u_{3,i}, \quad p_{2,i} = p_{3,i}. \end{aligned} \quad (3)$$

In the above dependencies and further, in the lower subscript, the first digits correspond to the segments number. Consider the deformation of the rubberized rope, the boundary conditions and conditions of compatibility. We will get the solution of the first problem:

$$u_{1,i} = \sum_{m=1}^M A_{1,m} e^{\beta_m x} \cos(\mu_m (i-0,5)) + \frac{Px}{EF}, \quad (4)$$

$$p_{1,i} = EF \sum_{m=1}^{M-1} A_{1,m} e^{\beta_m x} \beta_m \cos(\mu_m (i-0,5)) + P, \quad (5)$$

$$u_{2,i} = \sum_{m=1}^{M-1} \left(A_{2,m} e^{\beta_m x} + B_{2,m} e^{-\beta_m x} \right) \cos(\mu_m (i-0,5)) + \frac{P}{EF} x, \quad (6)$$

$$p_{2,i} = EF \sum_{m=1}^{M-1} \left[\left(A_{2,m} e^{\beta_m x} - B_{2,m} e^{-\beta_m x} \right) \beta_m + D_m \right] \cos(\mu_m (i-0,5)) + P, \quad (7)$$

$$u_{3,i} = \sum_{m=1}^{M-1} B_{3,m} e^{-\beta_m x} \cos(\mu_m (i-0,5)) + \frac{P}{EF} x, \quad (8)$$

$$p_{3,i} = -EF \sum_{m=1}^{M-1} B_{3,m} e^{-\beta_m x} \beta_m \cos(\mu_m (i-0,5)) + P, \quad (9)$$

where $A_{k,m}, B_{k,m}$ – constants of integration; k – segment number (takes value 1, 2, 3); E, F – respectively, the reduced tensile elastic modulus and the cross-sectional area of the cable; $\beta_m = \sqrt{2 \frac{G b k_G}{(h-d) E F} [1 - \cos(\mu_m)]}$; $\mu_m = \frac{\pi m}{M}$; $D_m = \frac{2}{M} \sum_{k=1}^M \varepsilon_k \cos(\mu_m (k-0,5))$; h – distance between cables; b – rope thickness; d – cable diameter; G – shear modulus of the matrix; k_G – the coefficient of influence of the shape of the rubber, located between the cables on the shear stiffness; $A_{1,m} = \frac{D_m}{2\beta_m} (1 - e^{-\beta_m L})$; $A_{2,m} = -\frac{D_m}{2\beta_m e^{\beta_m L}}$; $B_{2,m} = \frac{D_m}{2\beta_m}$; $B_{3,m} = \frac{D_m}{2\beta_m} (1 - e^{\beta_m L})$.

Determination of unknown constants completes solving of the first problem.

The section of the cable damage moves relative to the drum. The curvature of the working surface of the drum maximally affects the redistribution of forces between cables at the cross section of the symmetry of the contact arc of the rope – in the section $x = L/2$. The tensile forces of the Θ -th cable in this section are determined by the following dependence:

$$p_{2,\Theta} = EF \sum_{m=1}^{M-1} \left[\left(A_{2,m} e^{\beta_m L/2} - B_{2,m} e^{-\beta_m L/2} \right) \beta_m + D_m \right] \cos(\mu_m (\Theta-0,5)) + P.$$

In the second problem, the sections of the beginning and end of the rope denote by L_I and L_{II} . Assume that in the cross section $x = l$ the Θ -th cable is damaged. In the extreme sections, the design features of the machine can create conditions under which it is known either distribution of displacements of the tractive elements, or the forces acting on them. Accordingly, in the cross-sections $x = L_I$ and $x = L_{II}$ it is possible to implement two pairs of boundary conditions: either $f_{I,n}(i)$ and $f_{I,c}(i)$, or either $f_{II,n}(i)$ and $f_{II,c}(i)$, or their combinations.

By the cut $x = l$ the rope is divided into two segments. Name these segments I and II . For displacements, distribution of tangential forces arising in rubber layers, we will provide special subscripts. Cables numbers designate by i ($1 \leq i \leq M$). The segment number is denoted by the letter ρ (takes values I and II). The character of the boundary conditions is denoted by ϖ (takes values c or n).

The added state should not change the previous state at the boundaries $x = L_I$ and $x = L_{II}$. Find the solution in the following form [1]:

$$u_{i,\rho,\varpi} = \sum_{m=1}^{M-1} \left(a_{m,\rho,\varpi} e^{\beta_m x} + b_{m,\rho,\varpi} e^{-\beta_m x} \right) \cos(\mu_m (i-0,5)), \quad (10)$$

$$p_{i,\rho,\varpi} = EF \sum_{m=1}^{M-1} \left(a_{m,\rho,\varpi} e^{\beta_m x} - b_{m,\rho,\varpi} e^{-\beta_m x} \right) \beta_m \cos(\mu_m (i-0,5)), \quad (11)$$

where $a_{m,\rho,\varpi}, b_{m,\rho,\varpi}$ – constants of integration; ρ – segment number; ϖ – indication of boundary conditions.

If in the cross section $x = l$ the Θ -th cable is damaged, then the condition of compatibility of the deformation of the two segments must be fulfilled:

$$\begin{aligned} u_{i,I,\varpi} - u_{i,II,\varpi} &= \begin{cases} 0, & i \neq \Theta, \\ U_0, & i = \Theta, \end{cases} \\ p_{i,I,\varpi} - p_{i,II,\varpi} &= 0, \\ p_{\Theta,I,\varpi} &= -P_{\Theta}, \end{aligned} \quad (12)$$

where U_0 – unknown value of the gap between the ends of the damaged cable; P_{Θ} – internal load of the Θ -th cable before its damage in the cross section $x = l$.

The difference between displacements of the Θ -th cable of the first and the second segment is set by the discrete function:

$$u_{i,I,\varpi} - u_{i,II,\varpi} = 2 \frac{U_0}{M} \sum_{m=1}^{M-1} \cos(\mu_m (\Theta-0,5)) \cos(\mu_m (i-0,5)). \quad (13)$$

Accepted function of difference of displacements, conditions of equality of tensile forces of a cable on both its segments, conditions of compatibility of their deformations (13) lead to two $M-1$ equations of four m -th constants:

$$\begin{aligned} a_{m,I,\varpi} e^{\beta_m l} + b_{m,I,\varpi} e^{-\beta_m l} - a_{m,II,\varpi} e^{\beta_m l} - b_{m,II,\varpi} e^{-\beta_m l} &= 2 \frac{U_0}{M} \cos(\mu_m (\Theta-0,5)), \\ a_{m,I,\varpi} e^{\beta_m l} - a_{m,II,\varpi} e^{\beta_m l} &= \frac{U_0}{M} \cos(\mu_m (\Theta-0,5)) \end{aligned} \quad (14)$$

and dependencies

$$E F \sum_{m=1}^{M-1} \left(a_{m,I,\varpi} e^{\beta_m l} - b_{m,I,\varpi} e^{-\beta_m l} \right) \beta_m \cos(\mu_m(\Theta - 0, 5)) + P_{\Theta} = 0. \quad (15)$$

Add to the noted equations the laws of the loading (deformation) of the rope in the cross sections $x = L_I$ and $x = L_{II}$ – boundary conditions. Let the last are given by the laws of the distribution of forces at the ends of the rope. Taking into account their values, we have the following solutions of the system of equations:

$$U_0 = - \frac{2 \sum_{m=1}^{M-1} \beta_m \cos(\mu_m(\Theta - 0, 5)) \left(\frac{e^{\beta_m(L_I - l)}}{\beta_m E F} \Lambda_{m,I,c} + \lambda_m \right) + \frac{M P_{\Theta}}{E F}}{\sum_{m=1}^{M-1} \beta_m \cos(\mu_m(\Theta - 0, 5))^2 \frac{(1 + e^{2\beta_m(L_{II} - l)}) (e^{\beta_m l} - e^{\beta_m(2L_I - l)})}{(e^{\beta_m(2L_I - l)} + e^{\beta_m(2L_{II} - l)})}},$$

$$\text{where } \lambda_m = \frac{(e^{\beta_m l} - e^{\beta_m(2L_I - l)}) \left(e^{\beta_m L_{II}} \Lambda_{m,II,n} + \frac{e^{\beta_m L_I}}{\beta_m E F} \Lambda_{m,I,c} \right)}{(e^{2\beta_m L_I} + e^{2\beta_m L_{II}})};$$

$$a_{m,I,\varpi} = \frac{2 \left(e^{\beta_m(L_{II} - l)} \Lambda_{m,II,n} + \frac{e^{\beta_m(L_I - l)}}{\beta_m E F} \Lambda_{m,I,c} \right)}{M (e^{\beta_m(2L_I - l)} + e^{\beta_m(2L_{II} - l)})} + \frac{U_0 (1 + e^{2\beta_m(L_{II} - l)})}{M (e^{\beta_m(2L_I - l)} + e^{\beta_m(2L_{II} - l)})} \cos(\mu_m(\Theta - 0, 5));$$

$$a_{m,II,\varpi} = a_{m,I,\varpi} - \frac{U_0}{M e^{\beta_m l}} \cos(\mu_m(\Theta - 0, 5));$$

$$b_{m,I,c} = a_{m,I,c} e^{2\beta_m L_I} - \frac{2e^{\beta_m L_I}}{\beta_m M E F} \Lambda_{m,I,c};$$

$$b_{m,II,n} = \frac{2e^{\beta_m L_{II}}}{M} \Lambda_{m,II,n} - a_{m,II,n} e^{2\beta_m L_{II}}.$$

The obtained dependencies allow for the rope of a known construction, according to the known location of the damaged cable and the effort perceived by this cable before its destruction, to determine the stress-strain state of the rope of the hoist with the damaged cable.

In our example $L_I \rightarrow -\infty$, $L_{II} \rightarrow \infty$. In accordance with Saint-Venant's principle, local disturbances result in a local stress-strain state. Given the considerable distances between the section of damage of the cable and the boundaries of the segments, the relevant areas can be considered infinitely long. In the case of infinitely long first section should be taken $b_{m,I,\varpi} = 0$. For an infinitely long the second – $a_{m,II,\varpi} = 0$.

In the case of infinitely long both segments, the value of l (the coordinate of the cross section with the damaged cable) is small. It can be taken equal to zero, and the section of the rupture may be considered as the plane of symmetry. The symmetry of the stress-strain state allows the solution of the problem to be found only for one (first) segment. Let's miss its number. Find the solution in the following form:

$$u_i = \sum_{m=1}^{M-1} b_m e^{-\beta_m x} \cos(\mu_m(i - 0, 5)) + \frac{P_{\Theta}}{E F} x + \varepsilon, \quad (16)$$

$$p_i = \sum_{m=1}^{M-1} -b_m e^{-\beta_m x} \beta_m \cos(\mu_m(i - 0, 5)) E F + P_{\Theta}, \quad (17)$$

$$\sum_{m=1}^{M-1} b_m \cos(\mu_m(i-0,5)) + \varepsilon = U_0 \left(\frac{2}{M} \sum_{m=1}^{M-1} \cos(\mu_m(i-0,5)) \cos(\mu_m(\Theta-0,5)) + \frac{1}{M} \right), \quad (18)$$

$$\text{where } U_0 = \frac{P_{\Theta}}{2EF \sum_{m=1}^{M-1} \cos(\mu_m(\Theta-0,5))^2 \beta_m}; \quad b_m = \frac{2}{M} U_0 \cos(\mu_m(\Theta-0,5)); \quad \varepsilon = \frac{U_0}{M}.$$

Recent dependencies are the result of solving the second problem in general form. Before the damage of the Θ -th cable, its load in the section of the gap was $P_{\Theta} = p_{2,\Theta}$. Accordingly, in the expressions (12), (15) - (17), instead of the value of the effort in the general form, it is necessary to substitute the value $p_{2,\Theta}$. Take into account the shear of the origin of the coordinate axis in the second problem relative to the first, and the symmetry of the solution in it. Add the obtained solutions. The distribution of forces in the cables will have the following expression:

$$p_i = EF \sum_{m=1}^{M-1} \left[\left(A_{2,m} e^{\beta_m x} - B_{2,m} e^{-\beta_m x} - b_m e^{-\beta_m(|x|-L/2)} \right) \beta_m + D_m \right] \times \cos(\mu_m(i-0,5)) + P + p_{2,\Theta}. \quad (19)$$

The obtained dependence determines the distribution of forces in the cables of the rubberized rope. It takes into account the design of the machine - the deviation of the drum generatrix of the hoisting machine from the straight line, and the breaking of the cable.

Damage of the cable leads to redistribution of forces among other cables. Internal forces, acting in cables adjacent to the damaged, are changing more. Extreme change of forces occurs in the section of damage of the cable. In the case under consideration - in the section $x = 0$. This allows determining the values of the coefficients of force concentration in two adjacent cables. The coefficients are assigned by the subscripts corresponding to the cables numbers, adjacent to the damaged:

$$k_{\Theta-1} = \frac{EF}{P} \sum_{m=1}^{M-1} R_m \cos(\mu_m(\Theta-1,5)) + \frac{p_{2,\Theta}}{P} + 1, \quad (20)$$

$$k_{\Theta+1} = \frac{EF}{P} \sum_{m=1}^{M-1} R_m \cos(\mu_m(\Theta+0,5)) + \frac{p_{2,\Theta}}{P} + 1, \quad (21)$$

$$\text{where } R_m = \left(A_{2,m} - B_{2,m} - b_m e^{\beta_m L/2} \right) \beta_m + D_m.$$

In case of damage of the extreme cable, when $\Theta = 1$ or $\Theta = M$, $k_{\Theta-1} = k_{\Theta+1}$, since the cosine function is symmetric. In the general case $k_{\Theta-1} \neq k_{\Theta+1}$. Then the coefficient of concentration of forces in the cable is equal to the greater of the determined.

Conclusions. The stress-strain state of the rope, caused by various factors, can be defined as a superposition of states provided that the boundary conditions remain unchanged. Comprehensive account of the influence of various factors, including destruction of cables, on the stress-strain state of the rope, allows correct determining the loss of its tractive capacity in the event of a breaking one of the cables. The loss of traction capacity of a rope can be estimated by determining greatest of two values of the coefficients of concentration of forces in cables adjacent to the damaged.

References:

1. Issledovaniye vliyaniya poryva trosovoy osnovy na prochnost kanata stupenchatoy konstruksii [Investigation of the effect of a cable base rupture on the strength of a stepped construction rope], I.V. Belmas. D.L. Kolosov. A.I. Tantsura. Yu.V. Konokh., Neobratimyye protsessy v prirode i tekhnike: Materialy nauch. konf. [Irreversible processes in nature and technology: Proceedings of the scientific conference]. - Moskva., MG TU im. N.E. Bauman. - 2009. - Part. II., pp. 255-257.
2. Kontrol trosiv gumotrosovogo kanatu [Control of hawsers of the rubber-rope cable], I.V. Belmas. O.I. Bilous. A.T. Nelga. O.L. Belmas., Naukovi doslidzhennya - teoriya ta eksperiment: Materiali mizhn. nauk.-prakt. konf. [Scientific research - theory and experiment. Materials of the International Scientific and Practical Conference] - Poltava. - 2008., Vol. 8., pp. 8-12.
3. Belmas I.V. Uperedzhennya ruynuvannya tyagovogo organu krutopokhilogo pidiymacha [Prevention of destruction of the traction unit of the steep elevator], I.V. Belmas. I.T. Saburova. I.M. Zadorozhna., Sb. nauchn. tr. KG MTU [Collection of scientific works of KSMU]. Mekhanizatsiya proizvod-stvennykh protsessov rybnogo khozyaystva. promyshlennykh i agrarnykh predpriyatiy [Mechanization of production processes in fisheries, industrial and agrarian enterprises]. - 2008., Issue 9., pp. 132-136.
4. Blokhin S.E. Napryazhenno-deformirovannoye sostoyaniye ploskogo rezinotrosovogo tyagovogo organa na barabane [Tension and deformative state of a flat rubber-rope hauling equipment on the drum], S.E. Blokhin. D.L. Kolosov. A.L. Kolosov., Visnik DNUZT im. akad. V. Lazaryana [Bulletin Dnepropetrovsk National University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan]. - 2009., No. 30., pp. 88-91.
5. Bilous O.I. Napruzheniy stan gumovoi obolonki strichki na barabani konveera podachi shikhti v domennu pich [Tension of the tape rubber shell on the drum of the blast furnace feeder], O.I. Bilous. D.L. Kolosov., Metallurgicheskaya i gornorudnaya promyshlennost [Metallurgical and mining industry]. - 2010., No. 4(262), pp. 113-114.
6. Kolosov D.L. Model ta viznachennya NDS gumotrosovogo kanata stisnutogo zhorstkimi ploskimi plitami [Model and definition of the VAT of the rubber-rope cable compressed with rigid flat plates], D.L. Kolosov. O.I. Bilous. G.I. Tantsura., Sb. nauchn. tr. KG MTU i DG TU [Collection of scientific works of KSMU and DSTU]. - 2012., Issue 13., pp. 64-68.

7. Kolosov L.V. Nauchnyye osnovy razrabotki i primeneniya rezinotrosovykh kanatov podzemnykh ustanovok glubokikh rudnikov [Scientific fundamentals of development and application of rubber-rope for deep mine elevators], L.V. Kolosov. – Dis... dokt. nauk: 05.05.06. 01.02.06. – D., 1987. – 426 p.

УДК 622.673

МІЦНІСТЬ КОНВЕЄРНОЇ СТРІЧКИ ВІДВЕДЕННЯ ВОДИ ПІСЛЯ ПРОМИВАННЯ СИРОВИНИ / STRENGTH OF CONVEYOR BELT OF WATER DRAINAGE AFTER RINSING OF RAW MATERIAL

Білоус О.І., канд. техн. наук, доцент
Перфильєва Ю.М., інженер
Дніпровський державний технічний університет, Україна

Учасники конференції

Досліджено напружений стан стрічки утвореної системою паралельних тягових елементів запресованих в еластичну оболонку. На підставі розв'язання системи лінійних диференціальних рівнянь рівноваги тягових елементів встановлено, механізм, закономірності та коефіцієнти нерівномірності розподілу внутрішніх сил розтягування тягових елементів в стрічці з отворами. Запропоновано спосіб визначення тягової спроможності стрічки з отворами.

Ключові слова: Стрічка конвеєра, отвори, механічні властивості, тягові елементи, коефіцієнт концентрації сил.

Investigated the stress state of the tape formed by a system of parallel traction elements are pressed into the elastic shell. On the basis of solutions of systems of linear differential equations of equilibrium of traction elements are mounted, mechanism, patterns and coefficients of uneven distribution of internal forces of stretching of traction elements in a ribbon with apertures. The proposed method of determining the traction capacity of the belt with holes.

Keywords. Conveyor belt, holes, mechanical properties of traction elements, the coefficient of concentration of forces.

Вступ. Суміщення технологічних процесів миття та транспортування продукції підвищує ефективність виробництва та рівень його механізації. В процесі переміщення похилим стрічковим конвеєром залишки води стікають стрічкою. На горизонтальному конвеєрі вона переміщається разом із завантаженою насипом сільськогосподарською сировиною. Для відведення зайвої вологи під час транспортування доцільно застосувати стрічку з отворами [1]. Використання стрічок масового виробництва, в яких виконані спеціальні отвори, дозволяє вирішити задачу виробництва стрічок для конвеєрів часткового зневоднення сировини та вимагає дослідження впливу отворів на їх тягову спроможність.

Постановка задачі. Сільськогосподарська сировина здебільшого має форму близьку до сфери. У разі розташування окремого плоду що транспортується на межі отвору, він опуститься в нього. Якщо діаметр отвору перевищить діаметр окремого плоду, він випаде. В протилежному випадку, перекриє отвір і зменшить можливість відведення вологи. Для уникнення останнього, доцільно отвори виконувати не круглими, а наприклад, прямокутними. При цьому одна зі сторін прямокутних отворів має бути меншою за мінімальний розмір окремого плоду. Інша може бути довільною. Для забезпечення рівномірного відведення вологи по довжині стрічки, що рухається конвеєром, отвори мають бути розташовані регулярно. Здатність стрічки пропускати вологу залежить від характеру розподілу отворів по ширині стрічки та їх сумарної площі. Бокові сторони стрічки нахилені для надання їй жолобчатої форми. Відведення вологи здебільшого відбувається в середній частині стрічки. В цій частині мають бути передбачені отвори.

Конвеєрні стрічки армовані. Вони мають поздовжні регулярно розташовані елементи армування - тягові елементи запресовані в еластичну оболонку. Механічні властивості стрічки, включно і її міцність, визначаються кількістю, взаємним розташуванням, механічними параметрами елементів армування та матеріалу оболонки. Виконання отворів в таких стрічках пов'язане з частковим видаленням елементів армування та зменшенням її тягової спроможності. В роботі поставлена задача визначити зменшення тягової спроможності стрічки конвеєра з регулярно розташованими отворами за довільної схеми їх розташування та розмірів.

Результати роботи. Розглянемо стрічку з прямокутними, регулярно розташованими отворами розмірами $l \times b$. Вісь x спрямуємо вздовж стрічки. Початок осі розташуємо на межі довільного ряду отворів. Тяговим елементам надамо номери від одиниці до $M+N$. Подовжні елементи армування позначимо потовщеними лініями (рис. 1). Лінією з розривами покажемо симетричну частину повторюваного елемента стрічки з системою отворів розташованих з постійними кроками як вздовж так і по її ширині.

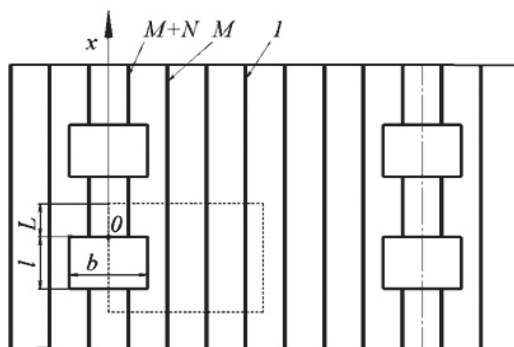

Рис. 1. Схема розташування тягових елементів та отворів розмірами $l \times b$ стрічки

Симетричність виділеного елемента призведе до наступних особливостей деформування стрічки. Перерізи в площинах симетрії не викривляються. Переміщення елементів армування, розташованих симетрично границі отвору паралельній осі, однакові. Останнє зумовлює відсутність дотичних напружень в гумі поміж вказаними тяговими елементами. Відсутні дотичні напруження і на ділянках, що межують з отворами. На ділянці $x > 0$ кількість тягових елементів $M+N$. На ділянці $x < 0$ - M . Перерізом $x=0$ розділимо зразок на дві частини. Будемо розглядати вказані частини як дві сполучені стрічки. Позначимо їх номерами 1 та 2. Номери будемо використовувати, як індекси для позначення параметра відповідної частини стрічки.

Сформулюємо граничні умови:

$$\text{в перерізі } x=-l/2 \quad u_{1i} = u_{1i \pm 1}, \quad (1)$$

$$\text{коли } x \rightarrow \infty \quad u_{2i} = u_{2i \pm 1}, p_{2i} = \frac{P}{M+N}, \quad (2)$$

де u_i – переміщення та сила розтягу p_i i – того тягового елемента вздовж осі x .

Умови сумісності деформування ділянок. В перерізі $x = 0$

$$\begin{aligned} u_{1,i} &= u_{2,i} (1 \leq i \leq M), \\ p_{1,i} &= p_{2,i} (1 \leq i \leq M), \\ p_{1,i} &= 0 (M < i \leq N+M), \end{aligned} \quad (3)$$

Локальні зміни форми твердого тіла, відповідно до принципу Сен-Венана, призводять до локальних перерозподілів напружень. Найбільше вони проявляються коли зона збурень не обмежена. Стрічка на конвеєрі, відповідно її тягові елементи працюють в основному на розтягування. Будемо вважати, що стрічка навантажена силою розтягу P . Тягові елементи сприймають лише сили розтягування та не втрачають прямолінійну форму. Першу ділянку будемо вважати безмежно довгою $L \rightarrow \infty$. Врахуємо граничні умови (1) та (2). Рішення в переміщеннях для першої та другої стрічок будемо шукати в наступних формах [1].

$$u_{1,i} = \sum_{m=1}^{M+N} B_{1,m} e^{-\beta_{1,m} x} \cos(\mu_{1,m}(i-0.5)) + \frac{Px}{(M+N)EF}, \quad (4)$$

$$u_{2,i} = \sum_{m=1}^M B_{2,m} \left(e^{-\beta_{2,m} x} - e^{\beta_{2,m} x/2} e^{\beta_{2,m} x} \right) \cos(\mu_{2,m}(i-0.5)) + \frac{Px}{MEF}, \quad (5)$$

де $B_{1,m}$, $B_{2,n}$ - сталі інтегрування; $\mu_{1,m} = \pi \frac{m}{M}$;

$$\mu_{2,n} = \pi \begin{cases} \frac{2n}{M+N} & n = M+N \\ \frac{n}{M+N} & 1 \leq n < M+N \end{cases}; \quad \beta_{1,m} = \sqrt{2 \frac{G k_G}{(t-d) E F} (1 - \cos(\mu_{1,m}(i-0.5)))};$$

$$\beta_{2,n} = \sqrt{2 \frac{G k_G}{(t-d) E F} (1 - \cos(\mu_{2,n}(i-0.5)))}; \quad d, t - \text{діаметр та крок укладення тягових елементів в стрічці, } G - \text{при-$$

ведений модуль зсуву матеріалу еластичної оболонки стрічки; EF – приведена жорсткість тягового елемента на розтяг; k_G – коефіцієнт, що враховує вплив форми матеріалу еластичної оболонки.

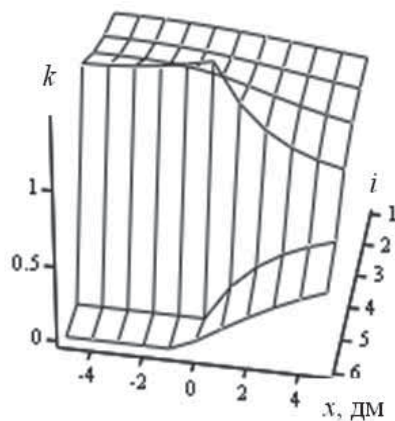
За законом Гука значення зусиль, що виникають в тягових елементах.

$$p_{1,i} = EF \sum_{m=1}^{M+1} -B_{1,m} e^{-x} \beta_{1,m} \cos(\mu_{1,m}(i-0.5)) + \frac{P}{(M+N)}, \quad (6)$$

$$p_{2,i} = -EF \sum_{m=1}^M B_{2,m} \left(e^{-\beta_{2,m} x} + e^{\beta_{2,m} x/2} e^{\beta_{2,m} x} \right) \beta_{2,m} \cos(\mu_{2,m}(i-0.5)) + \frac{P}{M}, \quad (7)$$

В стрічці, з метою її врівноважування на скручування, кількість тягових елементів парна. Відповідно, і в отворі кількість видалених тягових елементів має бути парною. Скористаємося умовами сумісності деформування ділянок стрічки (3). Побудуємо систему алгебраїчних рівнянь порядку $2M+N$. Прийемо, що діаметри тягових елементів стрічки становлять 1мм. Ширина отворів b пропорційна кількості тягових елементів. Кількість вилучених тягових елементів прийемо рівною двом та чотирьом. Для вказаних умов розв'яжемо систему алгебраїчних рівнянь. Знайдемо невідомі сталі. Визначимо внутрішні зусилля розтягування тягових елементів конвеєрної стрічки.

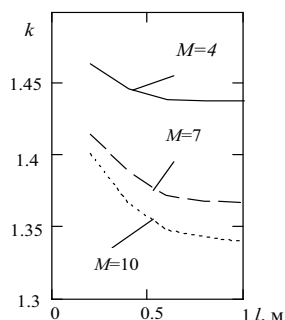
В інженерній практиці використовують поняття коефіцієнту концентрації напружень. За аналогією визначимо коефіцієнт концентрації зусиль розтягу тягових елементів. Коефіцієнтом концентрації зусиль будемо називати відношення внутрішнього зусилля розтягу тягового елемента до середнього зусилля розтягу тягових елементів стрічки на першій ділянці. На рисунку 2 наведено розподіл коефіцієнтів концентрації зусиль в тягових елементах стрічки в районі отвору шириною рівною чотирьом крокам.

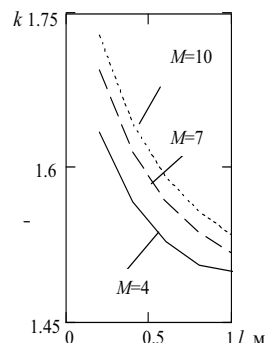
Рис. 2. Графік розподілу коефіцієнтів нерівномірності розподілу зусиль k поміж тяговими елементами з номерами i вздовж стрічки x в районі отвору

З рисунку 2 видно, що внутрішнє зусилля розтягу елементів армування стрічки нерівномірно розподілені на ділянці з отвором та на суміжній з ним. Внутрішнє зусилля в тяговому елементі, видаленому в межах отвору, зростає від нуля на межі отвору. Найбільші навантаження припадають на тяговий елемент суміжний з тяговим елементом частина якого видалена. Екстремального значення зусилля набуває в перерізі, що відповідає межі отвору. Зі зростанням відстані від ділянки стрічки з отвором, розподіл сил розтягу наближається до рівномірного. В частині стрічки з отвором сили розтягу також змінюються.

Вказані зміни, в загальному випадку, є результатом накладання полів локальних збурень напруженого стану стрічки, зумовлених наявністю двох країв кожного отвору. Це вказує на те що довжина отвору в стрічці впливає на значення сили розтягу суміжного тягового елемента. Екстремальних значень сили розтягу тягового елемента суміжного з частково видаленим набуватимуть у випадках мінімальної (нульової) довжини отвору та такої, коли поля збурень не накладаються. Останній випадок має місце і за безмежної довжини отвору. Залежність коефіцієнтів концентрації зусиль від довжини отвору шириною, що дорівнює двом та чотирьом крокам укладання тягових елементів наведена на рисунках 3 та 4, відповідно.

Рис. 3. Залежність коефіцієнтів концентрації зусиль від довжини отвору шириною, що дорівнює двом крокам укладання тягових елементів за різних значень величини M

Рис. 4. Залежність коефіцієнтів концентрації зусиль від довжини отвору l , шириною, що дорівнює чотирьом крокам укладання тягових елементів за різних значень величини M

Відповідно до наведених (рис. 3 та 4) графіків, залежності коефіцієнтів концентрації зусиль від довжини отвору спадні. Для стрічки з отворами завширшки у два кроки ($N=1$) коефіцієнти концентрації сил не змінюються при зростанні довжини отвору понад 0,6 м коли $M=4$, понад 0,8 м, коли $M=7$ та 1 м коли $M=10$. Для стрічки з отворами завширшки у чотири кроки ($N=2$) не змінюються при більших значеннях довжин. Так, для стрічки з отворами розташованими таким чином, що поміж ними є вісім цілих елементів армування, зростання довжини отвору понад 1 м не призводить до зменшення коефіцієнта концентрації. Вказане свідчить про те, що зона локального прояву збурень напруженого стану стрічки з регулярно розташованими отворами, зумовлена розривами цілісності двох суміжних тягових елементів не перевищує 0,3 м, 0,4 м та 0,5 м коли поміж отворами є 8, 14 та 20 тягових елементів. Збільшення ширини отвору без зміни кроку укладання тягових елементів призводить до зростання довжин прояву зон збурень. Так у випадку $N=2$ та $M=4$ довжина двох зон збурення сягає одного метра. Відповідно довжина однієї - 0,5м. Вказані довжини є оптимальними з точки зору мінімізації впливу отворів на зменшення тягової спроможності стрічки. Довжини прояву локальних збурень значно менші за довжину стрічки.

Порівняння графічних залежностей (рис. 3) та рис. (4) дозволяє зробити висновок, що збільшення кількості тягових елементів видалених для утворення прямокутного отвору, значно впливає на напружений стан стрічки. Зростання параметру M у цих випадках призводить не до зменшення максимальних сил розтягування найбільш навантажених тягових елементів, а навпаки до їх зростання. Так за співвідношення кількості цілих тягових елементів в стрічці в перерізі з отвором до їх загального числа

$\frac{M}{M+N} = \frac{4}{5}$ коефіцієнт концентрації не перевищує 1,4 коли ширина отвору становить два кроки укладання тягових елементів та . перевищує 1,7 коли ширина отвору становить чотири кроки.

Такий характер впливу розміру отвору визначається наявністю двох чинників, що разом впливають на перерозподіл сил по ширині стрічки. Першим чинником є зміна співвідношення кількості тягових елементів в стрічці та видалених в межах отвору. Його зміна призводить до пропорційної зміни частини навантаження рівномірно розподіленої поміж елементами армування стрічки. Він діє глобально. Другий чинник відтворює вплив локальної зміни конструкції стрічки. Локально, як по довжині так і по ширині стрічки, перерозподіляються – змінюються сили, що виникають в тягових елементах стрічки. Локальність перерозподілу сил по ширині стрічки призведе до зменшення частки тягових елементів, навантаження яких змінюється зі зростанням кількості таких елементів. Відповідно зростає частка додаткового навантаження, що сприймається тяговим елементом суміжним з отвором.

Визначені вище довжини залежать від множника $e^{-\beta_{2,m}x} + e^{\beta_{2,m}/2}e^{\beta_{2,m}x}$ у виразі (7). Останній залежить лише від характеристичного показника $\beta_{2,m}$, залежного від параметрів стрічки. Відповідно, довжин зон збурень стрічок з іншими параметрами пропорційні відношенням визначених характеристичних показників до показників стрічки з іншими параметрами.

Іншим крайнім випадком є випадок мінімальної довжини отвору. Отвір мінімальної довжини фактично є розривом суцільності тягових елементів в одному перерізі. Такий випадок для безмежно широкої стрічки розглянуто нами раніше [1]. Skorистасмося методом застосованим в цій роботі Приймемо, що кількість тягових елементів, що утворюють отвір дорівнює N . Поміж групами таких ушкоджених елементів розташовано $2M$ суцільних тягових елементів. Результати розрахунків коефіцієнта концентрації сил k наведені на рисунку 5.

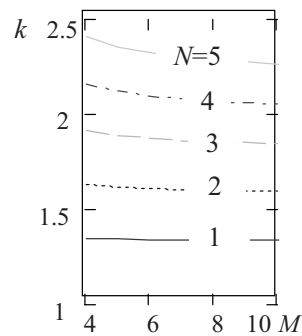

Рис. 5. Залежності коефіцієнтів концентрації зусиль k від кількості тягових елементів, що утворюють отвір (N) за умови розташування поміж отворами $2M$ суцільних тягових елементів

Наведені графічні залежності дозволяють визначати коефіцієнти концентрації зусиль k для отворів мінімальної довжини за різної кількості тягових елементів M . На рисунку 6 наведені умовні значення коефіцієнтів концентрації зусиль k за різної кількості тягових елементів, що утворюють отвір (N) у разі розташування поміж отворами $2M$ суцільних тягових елементів, визначених як співвідношення загальної кількості тягових елементів до кількості не ушкоджених.

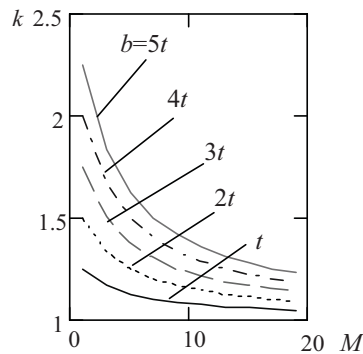

Рис. 6. Залежності коефіцієнтів концентрації зусиль k від кількості тягових елементів, що утворюють отвір (N) за умови розташування поміж отворами $2M$ суцільних тягових елементів, визначених як співвідношення загальної кількості тягових елементів до кількості не ушкоджених

Наведені графічні залежності (рис. 5 та рис. 6) також демонструють значний вплив зміни кількості тягових елементів стрічки конвєсера на коефіцієнт концентрації зусиль. Отвори меншої ширини менше впливають на характер перерозподілу сил по ширині стрічки, відповідно і на її міцність. Відомий коефіцієнт концентрації напружень дозволяє розраховувати стрічку з видаленими тяговими елементами на міцність, відповідно встановлювати допустимість використання стрічок з отворами.

Висновки. Забезпечення площі отворів в стрічці, достатніх для відведення вологи, доцільно досягати не за рахунок збільшення ширини отворів, а за рахунок можливого зменшення кількості тягових елементів, розташованих поміж ними та зменшення кількості видалених тягових елементів. Мінімальною кількістю видалених тягових елементів можна вважати ширину отвору, що дорівнює одному кроку. Значення коефіцієнтів концентрації сил слід визначати за наведеними графіками. Тягова спроможність стрічки зворотно пропорційна коефіцієнту концентрації сил.

Література:

1. Бельмас І.В., Танцура Г.І., Перфильєва Ю.М., Особливості проектування транспортних конвєсєрів для зневоднення матеріалу., Прогресивна техніка та технології харчових виробництв ресторанного господарства і торгівлі. – Харків., ХДУХТ, вип. 2(6), 2007, с. 250-254.

СВОЙСТВА АСФАЛЬТОБЕТОНОВ ХОЛОДНОГО ТИПА НА ОСНОВЕ ЖИДКИХ ВЯЖУЩИХ РАЗЛИЧНОГО СОСТАВА

Жданюк В.К., д-р техн. наук, проф.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет, Украина
Даценко О.В., гл. специалист отдела инновационного развития
Государственное агентство автомобильных дорог Украины, Украина
Панченко Р.П., финансовый менеджер
ООО «Керамическая группа Голден Тайл», Украина
Даценко М.В., экономист
ООО «Подряд», Украина

Участники конференции

Исследованы физико-механические свойства жидких битумополимерных вяжущих и холодных асфальтобетонов на их основе. Введение в состав жидких битумов ПАВ катионного типа и добавки полимера приводит к снижению слеживаемости смесей и повышению длительной водостойчивости асфальтобетонов. Характерной особенностью холодных асфальтобетонов на основе жидкого битума и битумополимерного вяжущего, содержащих катионное ПАВ, является более высокие значения коэффициентов длительной водостойчивости до и после прогрева, по сравнению с бетонами на битумах без поверхностно-активного вещества.

Ключевые слова: полимер, холодный асфальтобетон, длительная водостойкость.

The physical and mechanical properties of liquid bituminopolymer binders and cold asphalt concrete on their basis are studied. The introduction of cationic surfactants into the composition of liquid bitumens and the addition of polymer leads to a decrease in the caking of the mixtures and an increase in the long-term water resistance of asphalt concrete. A characteristic feature of cold asphalt concretes based on liquid bitumen and bituminopolymer binder containing cationic surfactant is higher values of long-term water resistance coefficients before and after heating, as compared to concrete on bitumens without a surfactant.

Keywords: polymer, cold asphalt concrete, long water-resistance.

Горячие асфальтобетонные смеси в настоящее время являются основным материалом применяемым для ремонта покрытий автомобильных дорог в Украине. В то же время, из-за интенсивного остывания они недостаточно технологичны, что создает неудобства при выполнении в весенне-осенний периоды “ямочного” ремонта покрытий особенно на объектах удаленных от действующих асфальтобетонных заводов, или характеризующихся значительной протяженностью. Указанного недостатка лишены асфальтобетонные смеси холодного типа [2, 3]. Положительные технологические качества холодных асфальтобетонных смесей обусловлены малой вязкостью битумов, используемых для их приготовления. Вследствие этого холодному асфальтобетону, по сравнению с горячим, присущи пониженные показатели физико-механических свойств. Известно, что его свойства с течением времени могут существенно улучшаться в зависимости от принятого типа битума и климатических условий формирования структуры покрытия. Интенсивное формирование структуры холодного асфальтобетона протекает при высоких температурах и при применении быстрогустеющих или среднегустеющих битумов.

Покрытия, построенные из холодного асфальтобетона осенью, не успевают сформироваться до наступления устойчивых отрицательных температур. Несформированное увлажненное покрытие, подвергаясь многократным воздействиям знакопеременных температур, быстро разрушается. Появление пластических деформаций на покрытиях также наиболее вероятно до окончания формирования структуры холодного асфальтобетона. В связи с этим особое внимание следует уделять разработке составов жидких битумов, позволяющих повысить качество асфальтобетонов холодного типа, характеризующихся повышенными водо- и теплоустойчивостью. При этом должны быть обеспечены технологические свойства – сохранение на протяжении длительного периода рыхлого состояния смеси после остывания до температуры окружающего воздуха (предотвращение слеживаемости смесей).

В данной работе были выполнены исследования влияния жидких битумов различного состава на физико-механические свойства холодных асфальтобетонов.

Жидкие битумы были приготовлены разжижением вязкого дорожного нефтяного битума марки БНД 60/90 с глубиной проникания иглы при 25 °С равной 70 1/10 мм и температурой размягчения 46 °С. Жидкий битум с индексом БЖ1 был приготовлен введением в вязкий битум 15 % керосина. В состав жидкого битума БЖ2, по сравнению с БЖ1, дополнительно вводили 0,8 % ПАВ. Для приготовления битума БЖ3 предварительно был приготовлен 9 %-й раствор термоэластопласта типа SBS в керосине, который затем в количестве 30 % вводился в состав вязкого битума. Жидкий битум с индексом БЖ4, по сравнению с БЖ3, дополнительно содержит 0,8 % ПАВ. Физико-механические свойства жидких битумов приведены в таблице 1.

Табл. 1.

Физико-механические свойства жидких вяжущих

Наименование показателей свойств	Индекс битума			
	БЖ1	БЖ2	БЖ3	БЖ4
Условная вязкость по вискозиметру с отверстием 5 мм при 60 °С	111	107	93	92
Количество испарившегося разжижителя при выдерживании битума в термостате при 100 °С в течение 3 часов, % от массы битума	9,4	9,9	14,5	13,5
Температура размягчения остатка после определения количества испарившегося разжижителя, °С	45	43	52	49
Температура вспышки, °С	более 60	более 60	более 60	более 60

Анализ показателей физико-механических свойств жидких битумов (БЖ1, БЖ2) и битумополимерных вяжущих (БЖ3,

БЖ4) показывает, что все приготовленные вяжущие соответствуют требованиям СОУ 45.2-00018112-036:2008, предъявляемым к жидким битумам марки БСГР 70/130 та БпСГЗ 70/130. Более высокое количество испарившегося разжижителя из жидких битумополимерных вяжущих при их термостатировании и большее значение температуры размягчения после определения количества испарившегося разжижителя свидетельствует о большей скорости формирования структуры, по сравнению с жидкими битумами. Большие значения температуры размягчения остатка у битумополимерных вяжущих, по сравнению с исходным вязким битумом, являются следствием структурирующего действия термоэластопласта, присутствующего в их составе в количестве 3 %.

Результаты сравнительных исследований влияния состава жидких битумов и битумополимерных вяжущих на свойства мелкозернистого асфальтобетона (тип В) холодного типа приведены в таблице 2.

Табл. 2.

Физико-механические свойства холодных асфальтобетонов

Наименование показателей свойств	Индекс битума				Требования ДСТУ Б В.2.7-119
	БЖ1	БЖ2	БЖ3	БЖ4	
Средняя плотность, кг/м ³	2372	2371	2363	2365	-
Водонасыщение, %	7,3	6,4	6,3	5,6	не более 9
Набухание, %	1,1	0,9	1,2	1,0	не более 1,2
Предел прочности при сжатии, МПа, при температуре 20 °С:					
- до прогрева	2,3	2,2	2,4	2,2	не менее 1,5
- после прогрева	3,1	2,9	3,6	3,6	не менее 1,8
Коэффициент водостойчивости:					
- до прогрева	0,82	0,92	0,94	0,96	не менее 0,85
- после прогрева	0,94	0,96	0,99	0,99	не менее 0,90
Коэффициент длительной водостойчивости:					
- до прогрева	0,52	0,70	0,72	0,74	не менее 0,70
- после прогрева	0,60	0,85	0,87	0,89	не менее 0,85
Слеживаемость, ударов	10	9	8	8	не более 10
Содержание битума, %	5	5	5	5	-

Достаточно высокие значения прочностных показателей всех исследуемых асфальтобетонов обусловлены гранулометрическим типом смеси, умеренной крупностью зерен щебня (фракция 5-10 мм) и присутствием в них 10 % масс известнякового минерального порошка. Асфальтобетоны на основе битумополимерных вяжущих характеризуются большим возрастанием предела прочности при сжатии после прогрева (1,6–1,7 раза), по сравнению с обычными холодными асфальтобетонами (1,30–1,35 раза), что свидетельствует о возможности более интенсивного формирования структуры таких асфальтобетонов в покрытии.

Характерной особенностью холодных асфальтобетонов на основе жидкого битума и битумополимерного вяжущего, содержащих катионное ПАВ, является более высокие значения коэффициентов длительной водостойчивости до и после прогрева, по сравнению с бетонами на битумах без поверхностно-активного вещества. По уровню коэффициентов длительной водостойчивости только асфальтобетон на основе жидкого битума без ПАВ (БЖ1) не отвечает требованиям ДСТУ Б В.2.7-119:2011, предъявляемым к асфальтобетонам I марки. Более низкие значения показателя слеживаемости асфальтобетонов на битумополимерных вяжущих хорошо согласуются с данными по когезионной прочности жидких битумов с добавками полимера [2]. Эффективность жидкого битума, содержащего одновременно добавку полимера и ПАВ, подтверждается высокими значениями коэффициентов длительной водостойчивости асфальтобетона, большей интенсивностью формирования структуры в процессе прогрева и меньшим показателем слеживаемости смеси.

Литература:

1. Авласова Н.М. Строительство покрытий из холодных асфальтобетонных смесей с повышенным содержанием щебня., Труды Союздорнии. - 1969., вып. 34., С. 180-188.
2. Волков М.И., Космин А.В. Снижение слеживаемости холодного асфальтобетона., Автомобильные дороги. - 1970., № 7., С. 14-15.
3. Жданюк В.К., Ребенок О.Е., Шевченко В.П. Сравнительные исследования когезионной прочности вязких и жидких нефтяных битумов., Вестник ХГАДТУ.– Харьков., ХГАДТУ. - 2000., вып.12, 13., С. 35 - 37.

U.D.C. 37.01+ 37.02

THE BARRIERS AND CHALLENGES TO SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF STEM EDUCATION IN UKRAINE

M. Byrka, Dr. of Education, Associate Prof.
In-Service Teacher Training Institute of Chernivtsi region, Ukraine

Conference participant

The problem of effective realization of a new interdisciplinary educational approach – STEM education (Science, Technology, Education, and Math) in the Ukrainian education system is studied in the article. The discussed aspects are: definition, goals and promises of STEM education, legal framework of STEM education in Ukraine. The author addresses the barriers and challenges to effective implementation of STEM education in Ukraine. The research draws upon mainly primary national and international sources in the area of the STEM education including Ukrainian legislative base. The implementation of STEM initiative in Ukrainian

educational system is a good opportunity to train the future employees with strong scientific, computer and mathematical backgrounds to succeed at the global job market in high-tech area.

Keywords: *STEM education, definition, goals and premises, legal framework of STEM education in Ukraine, barriers and challenges.*

Introduction. Modern information and technological revolution causes the emergence of new occupations in high tech area at the intersection of the most natural sciences and information technologies. The success of such future professionals mainly depends on the profound and deep knowledge in basic high school STEM-disciplines, i.e. mathematics, physics, chemistry, biology, and especially informatics that form the scientific worldview of a person. No less importance has the logical and critical thinking as an apparatus which allows a person to gather the relevant and accurate information in the continuously changing world. For that reasons, the problem of implementing the STEM-education is very vital for Ukrainian educational system as a part of globalization and integration of Ukraine in European educational community and global job marker.

The problem of implementation of the STEM Education is widely studied in a global scientific and pedagogical community in the works by R. Bybee, J. Fairweather, H. Gonzalez, J. Kuenzi, H. Kanematsu, D. Barry, M. Mataric, N. Koenig, M. Sanders, P. Williams, etc. In particular, the primer of STEM Education, the practical aspects of using Hands-On Robotics, the requirements to the today technology teacher, the advantages and disadvantages of STEM Education, and its perspectives of development till 2020 have been studied.

Instead, in Ukrainian scientific-pedagogical community this problem is revealed only by V. Sharko, thus the problem of effective implementation of STEM-education in Ukraine remains unexplored, that determines the relevance of our research.

The purpose of the article is to analyze the concept of STEM education, its goal and premises, address the barriers and challenges that should be considered and eliminated for effective implementation of STEM education in Ukraine, and recommend the principles for successful implementation of STEM initiative in Ukrainian educational institutions.

The definition, goals and premises of the STEM education. Basically the term “STEM education” is an acronym that integrates four main approaches and disciplines to education – science, technology, engineering and mathematics. The STEM label firstly was used by National Science Foundation at the end of twentieth century as a concept that refers to any action in STEM fields (Bybee, 2010).

STEM education is treated “an interdisciplinary approach to learning where rigorous academic concepts are coupled with real-world lessons as students apply science, technology, engineering, and mathematics in contexts that make connections between school, community, work, and the global enterprise enabling the development of STEM literacy and with it the ability to compete in the new economy” (Tsupros, Kohler, & Hallinen, 2009).

This concept also has been defined as “a standards-based, meta-discipline residing at the school level where all teachers, especially science, technology, engineering, and mathematics (STEM) teachers, teach an integrated approach to teaching and learning, where discipline-specific content is not divided, but addressed and treated as one lively, fluid study” (Brown, Brown, Reardon & Merrill, 2011).

According to Gonzalez & Kuenzi (2012) STEM education includes educational activities in classroom and afterschool programs in the whole educational system – from pre-school to post-doctorate grade levels.

Consequently, the main purpose of STEM education is improving the value of both undergraduate teaching and learning in these disciplines according to main challenges of information society and new economy.

The evidence and promising practices in STEM education (Fairweather, 2008) related to faculty involved in this reform come from three major premises: (a) Better student learning outcomes in STEM area as main challenge of information society; (b) Higher pedagogical effectiveness of teaching STEM disciplines; (c) Variability of changes of instructional roles of faculty positions in STEM fields.

Another premise is to prepare students to future employment in some high technological areas like robotics and artificial intelligence. Mataric, Koenig and Feil-Seifer (2007) recommend robotics as a superb tool that can be implemented through hands-on learning in any classes at elementary, middle and high school-level. The authors describe own vision of robotics application in STEM fields in K-12 schools and suggest the materials and tools as well as developed science courses that involve robotics in teaching middle school classes. The material includes lesson plans, freely distributed on the Internet, detailed workbook of robot programming exercises with illustrations and solutions, and the textbook that discovers the key concepts and principles of using robotics in the teaching subject. Therefore STEM education can be treated as a presumptive reform model based primarily on in-classroom innovation and the teaching-learning process in STEM fields as challenges of the 21st century.

However, as Bybee (2010) has mentioned, in most cases this innovation is treated only as science and mathematics, despite the fact the influence of technology and engineering increasing day by day. Consequently today STEM education should be more oriented to developing students’ knowledge, skills and abilities in engineering and using of technologies. Actual topics include: designing engineering processes; discover how it works; how to use technologies; problem solving and innovation etc.

Despite all these positive facts, Williams (2011) argues that STEM education realization and support is very difficult because school curriculum has a rigid structure resistant to change (p. 27). Another impediment is staffing implications in secondary and high schools, where each teacher teaches one discipline not as in primary school, where one teacher teaches all subjects to one class, which cause a necessity to provide team teaching in secondary and high schools which requires teacher’s training to implement this approach. One more problem is how the STEM subjects could relate to each other in the curriculum and to justify their places (p. 28). For those reasons, “a focus on STEM integration will not overcome the barriers, and may result in the decimation of technology as a distinct component of the school core curriculum. A STEM orientation, therefore, must be approached with caution” (p. 33).

The legal framework of STEM education in Ukraine. The legislative basis of STEM education implementation in Ukraine is formed by three main documents: The Law of Ukraine “About the Innovation Activities” (2002), The Decree of the Minister of Education and Science of Ukraine “About the Approval of the Procedure of realization of innovative educational activities” (2000), and The Decree of the Minister of Education and Science of Ukraine “About the creation of a working group on implementation of STEM-education in Ukraine” (2016).

The first document defines the legal, economic and organizational principles of state regulation of innovative activities in Ukraine, establishes state forms of incentives and innovative processes aims to support the development of innovative of Ukrainian economy. According to this law the innovations are newly formed (applied) and (or) improved competitive technologies, products or services, and organizational and technical solutions for industrial, administrative, commercial or otherwise, which significantly improves the structure and the quality of production and (or) social services; the innovation activities are the activities aimed at use and commercialization of research results and development and causes the release of new competitive goods and services.

The second document determines the procedure of innovative educational activities in the education system. Respectively, the educational innovation is considered as first created, improved education, training, educational, managerial systems, their components, with results significantly improve educational activities.

The innovative educational activities are carried out at the national, regional levels and the level of the educational institution. At the national level innovative educational activities involve the following areas: education, training, educational, administrative systems; a basic component of preschool education, invariant component of general secondary education, national component content of vocational education, adult education content, regulatory content of higher (including postgraduate) education; the experimental curricula, textbooks, manuals, developed in the course of the experiment and results to improve education; educational technologies, forms, methods and resources of training, education and education management; scientific and methodical, personnel, logistical and financial support of the educational process in educational institutions; systems, technologies, forms and methods of leadership training, teaching and teaching staff.

In accordance to the Decree of the Minister of Education and Science of Ukraine (2016), for the purpose of innovation development of disciplines of natural and mathematical cycle, the research in education, implementation and development of STEM education in Ukraine was created a working group composed by scientific and teaching staff of the Institute of modernization of the content of education, regional In-Service teacher training Institutions, methodical staff of district instructional Institution, and teachers. The main objective of this group is to develop an action plan for implementing STEM initiative in Ukraine.

The barriers and challenges to successful implementation of STEM education in Ukraine. As every innovation, the implementation of STEM agenda in Ukraine comes across a variety of barriers and challenges.

Ejiwale (2013) identified *ten barriers* to successful implementation of STEM initiative in USA that are completely applicable for Ukrainian education system:

1. Poor preparation and shortage in supply of qualified STEM teachers.
2. Lack of investment in teachers professional development.
3. Poor preparation and inspiration of students.
4. Lack of connection with individual learners in a wide variety of ways.
5. Lack of support from the school system.
6. Lack of research collaboration across STEM fields.
7. Poor Content preparation.
8. Poor Content delivery and method of assessment.
9. Poor Condition of laboratory facilities and instructional media.
10. Lack of hands-on training for students (p. 64-69).

These barriers call a range of challenges to Ukrainian educational system in *methodological, management, and performers'* aspects.

The following describes some of the identified challenges to successful implementation STEM education in Ukraine in relevant aspects.

The **methodological challenges** of STEM education implementation consist of:

- The requirement to make explicit the nature of STEM education, its realization and outcomes.
- The request to develop a concept consensus and define strategies to implement STEM reform in Ukrainian education.
- The demand to develop the model of implementation of STEM education that defines the learning objectives, performers roles, curriculum content, traditional and innovative instructional techniques, classroom instruction, student and teacher activities in a classroom or laboratory, resources and results.
- The necessity to elaborate an educational technology for effective realization of STEM education in Ukraine that will implement the relevant model.
- The need to design an assessment technique and tools that determine student outcomes and perceptions according to defined learning objectives, especially with more complex ones, such as the retention of knowledge over time, the application of knowledge to solve unfamiliar problems, and commitment to lifelong learning (Fairweather, 2008).

The **management challenges** of STEM education implementation are:

- The demand to develop a detailed instruction plan in single settings, for a course, department, institution, and location. This plan should also include the timing of implementation of all activities and responsible persons.
- The need to operate the STEM pipeline and instruction at each Ukrainian school level – from primary to high school with focus on interaction and interrelation of teaching subjects within and across departments.
- The necessity to elaborate a mechanism of motivation in teaching and learning STEM subjects. This mechanism could increase the interest and self confidence of students in field of study, and attracting them to STEM majors in college or university.
- The requirement to make a regular monitoring to determine the current state of STEM initiative implementation results and possible problems. In case of problems appearance, the relevant activities could make to solve them.
- The request for substantial external funding to develop methodological materials, manage and assess student learning outcomes of STEM education implementation.

The **performers' challenges** of STEM education implementation include:

- The requirement to increase public awareness about STEM education could improve the level of understanding of effectiveness and necessity of this innovation in classroom or laboratory.
- The necessity to prepare performers who have not enough necessary knowledge and skills to effective teach STEM subjects.
- The demand to adequate performer compensation to attract and retain high-quality teachers in STEM initiative.
- The need to encourage STEM performers to provide sufficient information about the course taught, materials, and resources required for its successful implementation. Also they could detail the relevance of STEM initiative to their own professional and classroom activities.

Conclusion. The STEM education is an interdisciplinary approach that aims at integrated teaching and learning of science, technology, engineering, and mathematics on one live and fluid process to compete education the new economy reality. The main premise of STEM education is that it is a presumptive reform model that responds to mail challenges of the 21st century and information society.

The legislative framework in the field of STEM education in Ukraine is formed at the primary level and could be developed to many perspective directions.

The successful implementation of STEM initiative in Ukraine encounters several barriers and challenges. To achieve STEM education goal and objectives, we identified and described some methodological, management, and performers' challenges.

Future possible research will be devoted to define and describe the principles of effective implementation of STEM education in Ukraine and give practical examples for their using in the classroom or laboratory.

References:

1. Brown, R., Brown, J., Reardon, K., & Merrill, C. (2011). Understanding Stem. Current Perceptions. *Technology & Engineering Teacher*, 70(6), 5-9.
2. Bybee, R.W. (2010). Advancing STEM Education: A 2020 Vision, *Technology and Engineering Teacher*, 70 (1), 30-35.
3. Ejiwale, J. (2013). Barriers to successful implementation of STEM education. *Journal of Education and Learning*. Vol. 7 (2), pp. 63-74
4. Fairweather, J. (2008). Linking Evidence and Promising Practices in Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Undergraduate Education. Access mode: http://www7.nationalacademies.org/bose/Fairweather_CommissionedPaper.pdf.
5. Gonzalez, H.B. & Kuenzi, J.J. (2012). Science, Technology, Engineering, and Mathematics (STEM) Education: A Primer. CRS Report for Congress. Congressional Research Service.
6. Kanematsu, H., Barry, D.M. (2016). STEM and ICT Education in Intelligent Environments. *Intelligent Systems Reference Library*. - New York., Springer. DOI 10.1007/978-3-319-19234-5.
7. Law of Ukraine. (2002). Pro innovatsiinu diialnist. Zakon Ukrainy No. 40-IV vid 04.07.2002 r. [The Document "About the Innovation Activities". The Law of Ukraine, 40-IV, dated 04 July 2002]., Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
8. Mataric, M.J., Koenig, N. & Feil-Seifer, D. (2007). Materials for Enabling Hands-On Robotics and STEM Education. Refereed Workshop AAAI Spring Symposium on Robots and Robot Venues [E-Reader Version]., Access mode: <http://rll.cse.unr.edu/media/documents/2016/Mataric-2007-536.pdf>.
9. MON Ukraine. (2000). Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok zdiisnennia innovatsiinoi osvithnoi diialnosti. Nakaz MON Ukrainy No. 522 vid 07.11.2000 r. [The Document "About the Approval of the Procedure of realization of innovative educational activities". The Decree of the of Minister of Education and Science of Ukraine, 522, dated 07 November 2000]., Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00>.
10. MON Ukraine. (2016). Pro stvorennia robochoi hrupy z pytan vprovadzhennia STEM-osvity v Ukraini. Nakaz MON Ukrainy №188 vid 29.02.2016 r. [The Document "About the creation of a working group on implementation of STEM-education in Ukraine". The Decree of the Minister of Education and Science of Ukraine, 188, dated 29 February 2016]. Retrieved December 29, 2016., Access mode: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/5219->.
11. Sanders, M. (2009). STEM, STEM Education, STEMmania. *The Technology Teacher*, December/January 2009, 20-26.
12. Sharko, V.D. (2016). Naprjamy modernizacii systemy shkilnoji osvity v umovakh perekhodu na STEM-navchannja [The directions of modernization of the school education in the transition to STEM-education]., Access mode: <http://internet-confer.16mb.com/>.
13. The Institute of modernization of educational content (2016). Osnovni zavdannia viddilu STEM-osvity Instytutu modernizatsii zmistu osvity [The main tasks of the Department of Education STEM-Institute modernization of educational content]., Access mode: <http://www.imzo.gov.ua/stem-osvita/>.
14. Tsupros, N., Kohler, R., and Hallinen, J. (2009). STEM education: A project to identify the missing components, *Intermediate Unit 1 and Carnegie Mellon, Pennsylvania*.
15. Williams, P.J. (2011). STEM Education: Proceed with caution. *Design and Technology Education*, 16 (1), 26-35.

U.D.C. 37.016:54:373

ELECTIVE COURSES AS CONTENT BLOCK OF PROFILE TEACHING OF SCHOOL EDUCATION

G. Iuzbasheva, Philosophy Dr.

Communal higher educational establishment «Kherson academy of continuing education», Ukraine

Conference participant

Differential approach for teaching of schoolchildren at general educational teaching establishments of Ukraine is integral part of organization of qualitative school education. School teachers use different sets of instruments to solve this problem. Elective courses can be regarded as content block of profile teaching of school education. Their contents depend on the profile, which the pupil chooses, while studying at profile school. The contents of elective courses is examining on the example of such school subject as chemistry. The article is dedicated to this problem.

Keywords: school education, differential teaching, elective courses, chemical and biological profiles.

Key question of nowadays is orientation of system of teaching to the development of individuality, able to carry out self-dependent teaching activity, self-development and creative solving of intellectual and practical problems. In the conditions of reforming of school education differential teaching is a crucial element of pedagogical changes [1]. Observing philosophy of this question, we realize that the centre of pedagogical process is a person with his (her) individual needs and his (her) own internal world as the highest value of society's life. The significant place belongs to differential teaching while solving these tasks. Profile character can be regarded as a special mean of differential teaching. Profile teaching is realized by the way of learning of system of teaching courses – basic, profile, special and elective ones (courses to be chosen) [2].

Elective courses (courses to be chosen) are aimed to satisfy different interests of pupils, such kind of courses is in the frame of school component of curriculum. There are different elective courses at different schools using the same profile of teaching. Their set according to the themes must be supplementary to guarantee choice for pupils, and forms of organization of teaching must have active character. The main peculiarity of elective courses is in necessity of choice of some concrete courses (5 – 6 and more) by a pupil himself (herself) and in their compulsory attendance after choice that puts the pupil in the situation of self-dependent professional self-determination, creation of individual life style.

In the result of researches it was established the fact that elective courses fulfilled the following functions: 1) learning of key

problems of nowadays in the chosen field of knowledge; 2) learning of the main profile subjects on high profile level thanks to satiation of profile course with additional contents that deepened and widened knowledge of the main subjects; thus elective courses fulfilled the role of superstructure, adding the contents of profile course; this additional course became a profound one and school class accordingly we named the class with profound learning of concrete subject; 3) direction of attention toward active aspect of contents, perfection of habits of cognitive, practical, research activity, support of cognitive interests including those ones that didn't go out the borders of profile; 4) guaranteeing of internal profile specialization thanks to wide use of interdisciplinary ties, that made possible to start courses with different directions; for example, at the school classes of natural history profile it was possible to start courses with implementation of knowledge using different subjects for example «Materials of space techniques» (physics and chemistry), «Bioorganic polymers» (chemistry and biology), «Natural minerals in techniques» (geography, physics, chemistry) and so on; 5) help to schoolchildren in concretization of choice of fields of cognitive activity in the frames of one scientific discipline, support thanks to elective courses of profile subjects on high level; 6) acquaintance with bases of future professional activity at pre-professional stage thanks to oriented courses (for example «The bases of medicine», «The bases of geology» and so on) that played the role of test on «professional suitability». Passing of this professional test facilitated the development of interests and professional aspirations, favored preliminary acquaintance with the bases of professions, realizing of individual's opportunities. And at last critical assessment of right choice of individual's future helped his (her) self-realization, formation of profession or refusal of it. If the test on professional suitability was failed (for example the man preparing to enter some medical educational establishment loses consciousness from the view of blood) in such case this person needs «to find himself» in another profile [5].

Elective courses are one of the most significant means for constructions of individual educational trajectories (programs) for pupils because they are close by their biggest measure to choice of elements of content of education by every schoolchild depending on his (her) skills, interests, life plans. This mean plays the important role in the structure of profile education of senior stage of school.

It is used elective courses of two types in school practice: subject-oriented; those give possibility for the pupils to realize their own cognitive interests in the chosen educational field and to form skills and means of activity for practical important tasks (teaching practice, project technology, research activity); interdisciplinary; those support motivation of pupils, favor internal profile specialization.

The content of programs of subject-oriented elective courses contains a profound learning of separate themes of basic general educational programs and guarantees higher (profound) level of learning of chemistry.

In school practice subject-oriented elective courses are divided into the following groups:

- elective courses of higher level are directed to deepening of teaching subject. Such kind of elective courses permits to study separate teaching subject not at the profile but at the profound level. In such a case all units of course are deepening evenly;
- elective courses where pupils study separate units of the main course that are compulsory (or not compulsory) in the curriculum of mentioned subject;
- applied elective courses, the aim of those is to acquaint with significant ways and methods of usage of knowledge in practice, development of interests of pupils to contemporary techniques and manufacturing;
- elective courses of learning of methods of cognition of nature;
- elective courses of history of a subject which is compulsory (or not compulsory) in the curriculum (history of physics, biology, chemistry, geographical discoveries, history of astronomy, techniques, religion and so on);
- elective courses of learning of methods of solving chemical tasks, composition and solving tasks on the base of experiment.

The main tasks of elective courses are:

- favorable conditions for self-determination of pupils in the choice of their further professional activity;
- creation of positive motivation of study at the chosen profile;
- making acquaintance of pupils with the main kinds of activities of the chosen profile;
- stirring-up of cognitive activity of pupils;
- rise of informational and communicative competencies of pupils.

The content of elective courses grounds on the following principles: developing principle (elective courses are aimed to develop cognitive self-dependence, research skills and habits that ensure for school leaver an opportunity to work, to improve professional skills during all his (her) life; taking into consideration age peculiarities of schoolchildren (the content of elective courses must be available and interesting for children, these courses must connect the logic of development of an individuality as a priority one and the logic of expanding of a curriculum); taking into consideration regional peculiarities that permits to make the process of study more interesting for pupils; professional direction (realization of this principle makes the process of choice of future profession by pupils and their parents easier).

The most important element of differential teaching was stirring-up of cognitive activity of pupils through creation of possibilities for self-realization and self-esteeming.

Themes of elective courses were prepared taking into consideration the desire of pupils but not of teachers. The contents of courses were aimed to concrete pupil who has chosen special course for himself. Material of integrated programs is wider than traditional teaching subjects. Programs acquaint with complex problems and tasks; they need synthesis of knowledge of different subjects.

While the process of selection it was examined the following positions: what laws, theories, ideas, principles, notions, skills, habits, kinds of pupil's activity were offered for assimilation, how curriculum would favor to profile internal specialization of teaching and forming of profile skills and habits; for what concrete professions, fields of activity it was needed chosen content, what pupils had to know and can before learning of elective course.

According to the structure each program is consisted of two blocks: theoretical and practical ones (practical lessons, laboratory researches, domestic practical researches) [4].

The choice of courses is chosen by pupils voluntarily. Researching this question we took into consideration the following demands: variation character, short-termed – 9 hours or 17 hours that gave an opportunity for a schoolchild to change in the case of need some courses during teaching year, and also completeness, integrated contents.

After the results of quiz, job interview, pupils choose topics of elective courses that teachers offer them at the end of teaching at previous class. The contents of courses don't duplicate the contents of subjects, it contains not only information which widens knowledge of teaching subjects but acquaints pupils with means of activity necessary for successful mastering of program material of different profile of teaching. Before choice of course teacher should foresee effectiveness of teaching of pupils.

Peculiarity of elective courses is in necessity of choice made by a pupil himself between some concrete courses (in the 8th and in the 9th classes 2-3 courses to be chosen; in the 10th and in the 11th classes 3-4 and more), that puts the schoolchild in the situation of self-dependent professional self-esteeming, individual professional rise.

The contents of courses to be chosen acquaint pupils with the world of contemporary professions; expand the knowledge of school subjects of pupils; give the possibility to evaluate their own abilities concerning means of activity.

Teacher can try to work in a creative way to realize these programs, taking into consideration the quantity of hours for learning of elective course, interests and skills of pupils, needs of the region, and possibilities of teaching and material base of school. The analysis of the research showed that we could use the curriculum of elective courses also for carrying out facultative lessons and on the contrary – programs of facultative lessons we could use for learning of elective courses.

For example, the curriculum «Chemical professions that are needed to a society» can be used at school (in the 9th class at the stage of pre-profile preparation) as facultative course and at senior profile school (the 10th or the 11th class) as elective course. As separate elective courses or facultative lessons in different classes of learning it is possible to study separate units of course «Chemistry in tasks». As far as distribution of hours in the curriculums is approximate, the teacher can plan from 9/12 till 17/34 hours for learning of these units. According to Regulations about elective courses for pre-profile preparation and profile teaching of pupils, quantity of hours, foreseen for study of course to be chosen, can change depending on the theme and the specialization: 17 – 51 hours on profile level, 8 – 17 hours – on pre-profile level.

According to the components each program of elective courses consists of explanatory note, description of structure of the curriculum, contents of teaching material and demands to the level of general educational preparation of pupils, teaching and long-term plan of subjects, annotation of practical and laboratorial works, literature, methodical recommendations, appendixes. Ten programs include four – subject-oriented and six – interdisciplinary ones.

Let's examine the example of the contents of subject-oriented program of elective course for the pupils of the 10th class using the topic «Guide to chemistry». The program of elective course is for short-term time – 17 hours. The course is directed to all-around development of individuality of a schoolchild; it is oriented on the scientific grounding of preserving of environment and health of a man as one of the most important categories in the system of values of a society [3].

The aim of the course is in forming of integrated knowledge about history of nature, skills of the pupils (biology, physics, and bases of health). Grounding of importance of introduction of health way of life is through modeling of consequences of toxic action of things on the organism of a man.

The contents of teaching material and demands to the level of general educational preparation of pupils:

The contents of teaching material	The demands to the level of general educational preparation of pupils
<p><i>Introduction (1 hour).</i> The aim and the tasks of elective course. Demands to safety of life activity during the lessons. The sources of information: references, scientific and popular literature, electronic journals of internet and so on.</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>can</i> use different sources of information; • <i>follows</i> the rules of safety during work in the room of chemistry.
<p><i>Chemistry and food (2 hours).</i> Proteins, lipids, carbohydrates, vitamins in the food. Everyday need in food ingredients. Nutritional supplements. «Food label». Nitrites in the products. Demonstration. Determination of vitamins in drugstores.</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>can</i> juxtapose the codes of nutritional supplements E using the table; choose vitamin complex in the food, drugstore and calculate everyday ration of food.
<p><i>Carbohydrates (3 hours).</i> The representatives of carbohydrates: glucose, fructose, sucrose, maltose, lactose, starch and cellulose. Changes of carbohydrates in living organisms. Chemical essence of biochemical exchanges of carbohydrates: photosynthesis, breath, fermentation. <u>Practical work 1.</u> Colorful reactions of carbohydrates: Determination of carbohydrates in food (milk, bananas, honey, grapes, apples).</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>expresses opinion</i> about biological meaning of carbohydrates; • <i>analyzes</i> the main component of food; • <i>determines</i> carbohydrates with the help of research way; • <i>follows</i> the rules of safety during work in the room of chemistry.
<p><i>Proteins (4 hours).</i> The component of proteins, levels of organization of protein molecule. Works of F. Sanger concerning determination of structure of insulin. The representatives of proteins. Exchange of proteins in the human's organism. The meaning of synthetic proteins. <u>Practical works 2 – 4.</u> 2. Denaturizing of proteins under influence of phenol, formalin, acids. Coagulation of gelatin by spirits. 3. Manufacturing of models of protein molecules. 4. Determination of proteins in food (milk, meat broth, water extract of flour).</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>characterizes</i> the levels of organization of proteins, biological role of proteins; • <i>evaluates</i> the meaning of synthetic proteins; • <i>evaluates</i> the achievements of biotechnology; • <i>analyzes</i> the main component of food; • <i>determines</i> proteins by the research way; • <i>follows</i> the rules of safety during work in the room of chemistry.
<p><i>Ferments (3 hours).</i> The main forms of ferments. Mechanisms of actions of ferments. Usage of ferments in medicine and in economical activity of a man. <u>Practical works 5 – 6.</u> 5. Influence of temperature on activity of ferments. Breaking up of hydrogen of peroxide by ferments of potatoes. 6. Inhibitory action of chloride-ions on dehydrogenate complex of potatoes.</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>knows</i> the mechanism of actions of ferments. • <i>grounds</i> their usage in medicine and in the life of a man. • <i>follows</i> the rules of safety during work in the room of chemistry.

<p><i>Household chemistry (2 hours).</i> Soap and synthetic detergent means. Influence of different factors on tooth enamel. Chemicals for dyeing of hair. Varnishes for nails. Toothpastes, rinse aids. <u>Practical work 7.</u> Expertise of cleanser «Comet».</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>has</i> understanding about hydrophobic and hydrophilic parts of surface active chemical, optical bleaches; • <i>knows</i> components of varnishes, toothpastes.
<p><i>Medical means (2 hours).</i> Antibiotics: benefit and harm of to the organism of a man. Classification and spectrum of actions of antibiotics. Researches of medical means. <u>Practical work 8.</u> 8. Determination of qualitative component of a mean «Feroplex». Final lesson (1 hour).</p>	<p>A schoolboy (a schoolgirl):</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>describes</i> ways of research of medical means; • <i>knows</i> the main destination of antibiotics; • <i>follows</i> the rules of safety during work in the room of chemistry.

It can be seen from the table that elective course «Guide to chemistry» consists of 17 hours. The content of program is divided into two blocks: 7 hours of theoretical material, 8 hours – practical lessons, introduction, and final lesson. Coordination of blocks of theoretical and practical material is 8:8. Theoretical material unites three components: chemical (proteins, lipids, carbohydrates, vitamins in food, biochemical exchanges and so on), biological (everyday need in food components, exchange of proteins in the organism of a man, processes of photosynthesis, breath), bases of health (food, nutrition supplements, influence of different factors on tooth enamel, antibiotics: benefit and harm of to the organism of a man, usage of ferments in medicine and in economical activity of a man).

Practical part of the program (47%) gives the opportunity to realize the interest of pupils to carry out health way of life, modeling of effects of toxic action of products on the organism. The pupils are offered the complex of practical knowledge. Forming of practical skills favors emergence of new qualities of pupils concerning health way of life. Such practical lessons as dyeing of hair, varnishes for nails, toothpastes, rinse aids form among schoolboys/schoolgirls careful attitude toward their own health, follow the rules of hygiene, teach to be careful to choice of synthetic cleansers, varnishes for nails, toothpastes, rinse aids.

Pupils in the 10th class choose the form of final lesson according to the level of their preparation: conference «Attention – food», round table «Problems of everyday life», presentation of «Are antibiotics useful? », debates «Defend himself/herself», proof of usefulness or harm (expert's assessment) of a cleanser «Comet» and so on. After the results of choice of carrying out of all the pupils we can group in micro-groups for defending of scientific and research works (reports). Preparation of pupils to the participation at the final lesson demands from the teacher of chemistry high level of professional preparation and definite competence concerning the questions of organization of such kind of lesson.

The quality of elective courses has the following results: realizing the influence of food, household chemicals, and medical means on the life and on the health of a man, their place in ecological processes; forming of habits of research activity; forming of habits of collective work; self-determination concerning further profile of teaching.

In the result of learning of elective course pupils must know: methods of determination of carbohydrates in food, methods of sedimentation of proteins while heating by acids, salts, and colorful reactions of proteins; properties of amylase of a plum, chemical influence of activators and inhibitors on the activity of an amylase.

Pupil of the 10th class choose elective course «Guide to chemistry» according to their chemical and biological profile which forms new thinking; the main components of mentioned profile must be:

- understanding of danger of any kind of influence on the health of a man;
- conviction of necessity of learning of theoretical material for overcoming of prognostic difficulties in preserving of own health;
- realizing of the fact that chemistry as natural science has relations concerning emergence of numerous ecological problems as well as working out of effective methods of its successful solution;
- understanding of the fact that organism of a man as well as organism of each living being is a system, its functioning obey definite patterns (chemical, biological, bases of health, physical ones);
- perception of beauty and harmony in nature;
- understanding of the fact that first of all each person must educate in himself (herself) such qualities as kindness, honesty, decency, aspiration to serve to general human ideals, understanding of value of man's life and health.

The program of elective course plays a significant role in the realization of specialized teaching, in the choice of a future profession of a pupil. Elective courses in profile school together with profile subjects are becoming base for understanding of programs of higher educational establishments and scientific literature.

The researches proved that elective courses positively influenced on motivation during the choice of life way, they have great potential for profile self-determination of a schoolchild; future in profile teaching belong to them. Mentioned arguments specified the necessity of working out not only elective courses but text-books for guaranteeing of profile teaching for general educational teaching establishments of Ukraine.

References:

1. Bourins'ka N.M. Ouchitelevy – pro profil'ne navchannya ouchniv ou starshiy shkoly [To the Teacher - about profile education of students in the high school]., N.M. Bourins'ka., *Biologiya i himiya* [Biology and chemistry]. – 2010., No. 4., pp. 10–11.
2. Bybyk N.M. Profil'na shkola: problemy naukovno-metodychnogo souprovodzhennya [Profession-oriented school: problems of scientific and methodological support]., N.M. Bybyk, M.I. Bourda., *biologiya i himiya v shkoly* [Biology and Chemistry in School]. – 2004., No. 6., pp. 2–4.
3. Yuzbasheva G.S. Navchal'nyh programy elektivnyh kursiv ta fakoul'tatyviv. Himiya. Variatyvna skladova Typovyh navchal'nyh planiv. 5–11 klasy [Educational programs of elective courses and facultatives. Chemistry. Optional component of Typical Curricula. 5-11 grades]., G.S. Yuzbasheva, T.A. Oliynyk: navchal'no-metodychniy posybynyk [study guide]. – Herson., Ailant, 2012. – 108 p.
4. Yuzbasheva G.S. Organizatsiya navchal'nogo protsesou [Organization of the educational process]., G.S. Yuzbasheva, M.M. Glazounov: metodychniy posybynyk [textbook of methodics]. – H., Vydavnychna grupa «Osnova», 2014 – Biblioteka zhurnalov «Himiya» [Journals Library «Chemistry»]., Issue 4 (136).– 128 p.
5. Yuzbasheva G. Differential teaching in school science education: conceptual principles *Chemistry: Bulgarian Journal of Science Education* ISSN 0861-9255 SJR (2011) = .192. – 2013., Vol. 22, No. 6. – November-December., pp. 824 – 831.

PROFESSIONAL COMPETENCE OF MODERN MATHEMATICS TEACHER

H. Izotova, Specialist of the Highest category
Communal higher educational establishment “Kherson Academy of Continuing Education”, Ukraine

Conference participant

The article deals with questions of the system of professional self-improvement and development of a modern teacher, his mission and role in the period of reforming the Ukrainian school. The study reveals the essence of concepts of “professional self-improvement”, “self-education”, “self-upbringing”, “and professional skills of the Ukrainian teacher”. The paper presents examples of the professional competence development of the mathematics teacher by means of modern information technologies, the teacher’s electronic portfolio, the blog as an instrument for raising the level of competence of the student in the modern Ukrainian school.

Keywords: modern teacher, creative mission, program of individual development, professional development, self-education, self-knowledge, pedagogical skill.

The ideal teacher understands that cannot insert its brain into the head of a pupil and can not live a life instead of a pupil, and therefore the task of the teacher is to teach the pupils to be independent, responsible, resilient to life trials. The true teacher must work for the future, ahead of his time. A teacher must worry not only for a separate personality, but also for the world of people in the whole. Due to this, the pedagogical profession becomes a creative mission. The mission of the teacher is not only his own interests, motives, plans. One is an intermediary between children and a system of ideas, traditions, culture of people and mankind. The duty of the teacher is to bring up decent people who will be able to multiply the achievements of civilization. The new Ukrainian school needs a new teacher who will become the agent of change.

The so-called Y generation, or the “children of the millennium” are gaining in weight in Ukraine, as in the whole world. They were born from 1990 to 2000. Their views, ways of life are fundamentally different from older generations. But there is a generation of Z. The fundamental property of this new generation is that they relate to the introduction of high technologies with ease. But there is a generation of Z. The fundamental property of this new generation is that they relate to the introduction of high technologies with ease. They use these technologies at a completely different level than even the representatives of Y. This generation was born in an era of postmodernism and globalization. It accumulated the features of predecessors, close in time, as well as the features that we feel too, but are not able to precisely formulate yet.

Integration into the European space of our country causes changes in approaches to the development of school education, introduces new requirements for the teacher’s professional training. In such circumstances, the teacher must have a general and vocational pedagogical culture, be initiative, perceive the innovative challenges of the society, be aware of the information, be able to choose non-standard decisions, have the ability to understand, create a situation of psychological comfort, inspire trust and sympathy, be respected by children.

A well-known Ukrainian teacher V.O. Sukhomlynsky in his book “Pavlishka High School” paid attention to the fact that “the teacher is the first, and then, the main light in the intellectual life of a student; one awakens a thirst for knowledge in the child, respect for science, culture, education [1].

Great attention is paid to the teacher’s personality at the stage of reforming secondary education, and at the same time, society puts demands on the teacher: one of which is the ability to self-improvement. And this means continuous learning. Professional self-improvement is a conscious, purposeful process of raising the level of its own professional competence and developing professionally significant qualities in accordance with social requirements, conditions of professional activity and its own development program. This process takes place in two forms – self-education and self-upbringing. Self-education is a process of improving the knowledge, skills and abilities that a teacher has in order to achieve the desired level of professional competence. Self-upbringing is a process of improving the knowledge, skills and abilities that a teacher has in order to achieve the desired level of professional competence. Self-education - an active purposeful activity with the system of formation and development in itself positive qualities and elimination of negative ones.

The purpose of the article is the substantiation and disclosure of the main components of self-improvement of the modern teacher.

The problem of professional growth of a teacher has always worried scholars. The personality of the teacher is the accumulation of power that stimulates positive processes in society and solves the challenges of the modern economic world. The formation of a teacher as a professional and a subject of productive activity approaches to the ideals of culture, the tops of pedagogical skill, creative self-realization. Scientists focus on the professional development of the individual, denoting it as an individual trajectory of professional development, professional skill [2].

The main role of the teacher today is not only to give certain knowledge of the student, but also to teach him to study, to independently acquire knowledge, apply them in practice. So the teacher must form competencies in the individual as a general ability of an experienced person based on knowledge, skills, life experiences and values. The professional skills of the teacher are formed in accordance with the demands of society, European standards of school education.

The development of a competent teacher was considered by domestic and foreign scholars at different stages and levels of education.

So the works of G. Ball, E. Klimov became the conceptual basis of professional training of teachers in higher education, formation of their professional competence; the professional competence of the teacher and pedagogical skill is considered in the works of O. Aleksyuk, I. Zyazyun, V. Kuzmina, A. Markova, V. Slastonin. A content characteristic of the competence of teachers is found in the works of L. Bezglasnoy, I. Titarenko, V. Demidenko, V. Pereplyichy.

A. Bodalev, G. Danilova, L. Danilenko, I. Zhernosek, V. Oliynyk, M. Kravtsov, I. Lerner, A. Markov, M. Potashnik, M. Skatkin, A. Shcherbakov investigated the development of professional competence of teachers in the system of methodical work.

Competence paradigm in education is a challenge of needs, of problems of the present. The development of professional competence of a teacher is an indispensable condition and an obligatory part of its professionalism. That is why one of the ways of updating and improving the quality of education is the introduction of a competence approach in the process of raising the level of qualification of teaching staff of general educational institutions.

As school practice shows, methodological work at school increases the level of pedagogical skill of the teacher. In the educational institution, methodological work is carried out through the activities of methodological associations of teachers. School methodological

---

association is the oldest kind of teacher community [7]. Today, when information technology and online resources get rapidly into school, the school methodological association can exist in various forms: pedagogical communities, interest groups, inter-district methodological associations, etc. As a result of joint activities, the product can be created on various issues, for example, work with gifted youth, recommendations to mathematical research, project activities, the creation of a common e-learning content for students.

Mastering promising pedagogical experience, research work on the subject are important for the professional growth of the teacher. This gives the teacher the opportunity to understand the regularities of the educational process, to learn pedagogically correct perception of each child, to study psychological and pedagogical literature, to meet with teacher- innovators to solve pedagogical problems; to take part in the work of methodological associations, seminars, conferences, pedagogical readings, etc. As well as for a modern mathematics teacher there is a need to get acquainted with the pedagogical press, television, communication with the use of social services, the ability to find interesting information on the Internet, work on courses, participate in projects, online consultations, Web conferences.

In the process of professional self-upbringing the teacher must feel free expression. Teaching activities can not be regulated and squeezed into the scope of the instructions. Adoption of professional freedom provides an effective organization of the process of professional growth of a teacher, which is a kind of search for its own path, the acquisition of its own «voice», «handwriting». A teacher who has the freedom of expression, able to manage its own development, can direct its creative forces to finding new ways of teaching and upbringing students.

Self-education is self-acquired knowledge, taking into account personal interests and objective needs of a secondary school, obtained from different sources in addition to those received in basic educational institutions. A distinctive feature of self-education of a teacher is the result of improving the quality of teaching the subject, the quality of educational work, raising the level of knowledge, parenting and development of students [3].

Improving pedagogical skills is, above all, self-education, personal efforts aimed at increasing its own culture of work and in the first place the culture of thinking. Without an individual opinion, without an inquisitive glance on its own work, methodological work is impossible.

Relying on the research of scientists (F. Honobolin, V. Kuretecki and others), we can identify the leading abilities that the teacher must develop all the time: communicative –that includes good attitude towards people, goodwill, sociability; perceptiveness – professional attention, pedagogical intuition, understanding the problems of another person; dynamism – the ability to volitional influence and logical conviction; emotional stability - the self-control; optimistic forecasting; creativity [6].

During the professional life, each teacher acquires a “pedagogical treasure”, which consists of the ability to create a unique precis of a lesson that has its own development in class with pupils. Who do children like? The children love the one who is not like everyone, who every day pleases them with novelty, who is not everyday gray, but a festive creative person. Teachers which conduct lessons for college together with their pupils and receive high praise, thereby raising their rating in the eyes of colleagues, parents and children. As a rule, in many schools where the teacher’s work is creativity, lessons pass in non-standard scenarios. At such lessons, students independently master the knowledge of learning communication, the ability to prove the theorem, to choose the best methods for solving problems. And every teacher is happy to share his achievements with colleagues from a school or district.

The freedom to choose methods and forms of work with pupils is another teacher’s treasure – this is work in pairs, groups, studying a common task, creating a joint educational project, compiling tasks according to local material, holding role-playing games, etc. The only requirement is the formation of knowledge with a detailed proof, with its own opinion, with elements of scientific research. Can the teacher be modern, if he does not feel the awakening of natural talents in children? No new school, no new society, no free Ukraine can be without a creative pupil and teacher.

Hence, professional development is not only growth and improvement, but also destruction and professional destruction, which are characterized as changes in the psychological structure of the individual in the process of teaching activity [2].

Self-education contributes to the formation of an individual style of pedagogical activity, helps in understanding pedagogical experience and self-independent work, it is a means of self-knowledge and self-improvement, through pedagogical development.

One of the modern methods of professional self-improvement of a teacher is the method of “electronic portfolio” - a description of work with an analysis of its effectiveness, the most successful methodological developments, examples of creative work of pupils, etc. It can also contain documents that fix the result of activities (diplomas, letters, gratitude, characteristics, etc.), scientific, creative works, own articles, articles of famous scientists, which cover the peculiarities of the problem over which the owner of the electronic portfolio, the psychological research, precise of lessons, educational measures. All this composition is considered as a summary of the teacher’s work for a certain period. The method of “electronic portfolio” helps the teacher not only to systematize the pedagogical experience, the accumulated knowledge, but also give an objective assessment of their own professional level. The materials of “electronic portfolio” can be arranged according to directions of pedagogical activity, interests, chosen scientific problem, years, etc. The basis of work on the electronic portfolio is the reflection of the professional way of the teacher [2].

During the information society, the teacher can not act without such a modern tool as a computer. Therefore, enriching oneself and gaining own experience, the teacher forms the ability to work with the social service of the web. 2.0. At the present time, a business card of each teacher is created blog. Communicating with pupils and parents through a school site is a norm already in teacher’s pedagogical activity. V.O. Sukhomlyinsky wrote: “A good teacher knows much more than a high school program suggests. The student must see in the teacher a reasonable, knowing, thinking, in love with the knowledge of man” [1]. The teacher creating a learning environment (blog) for pupils increases motivation, a desire to learn throughout the study at a convenient time for the pupil. Such a pupil becomes motivated to the educational process and as a result there are performances at contests of experimental work, Olympiads, protection of ideas (projects), etc.

The next step in self-education is the combination of pedagogical experience with scientific research. Logical transition consists in the fact that the teacher chooses a pedagogical idea which plays an important role in the educational process. The teacher begins to plan of research: studies the idea, selects the facts, reads pedagogical and methodological literature, chooses the modern methods, forms, means, prescribes methodological recommendations, selects the didactic material, tests them in practice, and concludes at the end of the activity. So pedagogical practice with elements of scientific research are combined.

O. Zakharenko wrote that when a teacher analyzes its work thoughtfully, one has an interest in theoretical reflection on his experience, his desire to explain the causal relationships between pupils’ knowledge and pedagogical culture.

No new school, no new society, no free Ukraine can not be without a creative teacher. And independent Ukraine needs a new school like an air, like the water, which will go one step ahead of society. The school with a new content, with a new system and technology of education and upbringing - honest and virtuous, which will give the country a honest, wise, decent, hard-working generation, who will never renounce its statehood, its history, will not deny the holy truths, justice, old and new traditions, friendship

and respect for the culture of other peoples. The best teacher of a citizen of Ukraine is own true history, culture, traditions of the nation“, says O. Zaharenko. [4, p.48 - 49]

Summing up, it should be said that to be a master of pedagogical work it means to possess the methodology, technology of realization of the initial position in the pedagogical process. The more motivated teachers there are in the school, the more we can expect motivated pupils who will be competitive and demanded in the labor market not only in Ukraine, but also in Europe.

Being a master of pedagogical work it means constantly looking for ways of fuller, more successful, deep, accurate, and sometimes sophisticated and skillful resolution of the problems of upbringing and education, organization of the life of children, problems with working with parents and society.

Being a master of pedagogical work it means to be able to foresee possible complications in the pedagogical process and to prevent them in a timely manner, to be able to immediately and correctly solve difficult pedagogical situations, to have a pedagogical feeling, to be able to manage a pedagogical process without coercion, with ease, to be simple, ordinary, but necessary and a favorite for children, putting joy in them, caring, confidence and optimism.

The master of pedagogical work is a person who has a broad outlook, sensitive, benevolent, principled. One is struggling for the new and against the old-fashioned pedagogical work, closely watching the development of pedagogical and related sciences, with promising experience.

Consequently, we can conclude that modern educators need to study throughout life to continuously replenish their scientific knowledge through books, periodicals, the Internet.

According to V. Sukhomlynsky, “The more deeply your pupils are in love with the subject you teach, the better you are a teacher, the more educator and teacher your person joins. The problem of upbringing abilities, inclinations, vocations can not be solved without the direct influence of the teacher’s personality on the personality of the pupils. Abilities are cultivated only by abilities, inclinations - by inclinations, vocations - by vocations.

Good teachers start at the school desk. The light of the love to the teacher’s profession such person is able to ignite which loves children, has the greatest pedagogical wisdom - constantly awakens in the young heart the desire to be good, the desire to become better today than yesterday [5, 185 p].

References:

1. Sukholinsky V.O. Selected works in 5 vol. – Vol.4 – K., Soviet school, 1976. – 640 p.
2. Meshko G.M. Introduction to the pedagogical profession: Textbook. Manual., G.M. Meshko. - K., Academic edition, 2010. – 200 p.
3. Moiseyuk N.E. Pedagogy: Tutorial; .5th edition, supplemented and redone., N.E. Moiseyuk – K., 2007. – 656 p.
4. Zaharenko O. Hurry to do good: reflections of the academician-pedagogue on the fate of education and the child, teacher and family, the region and the Motherland., O. Zakharenko. – Cherkasy., 1997. – 28 p.
5. Sukhomlynsky V.O. One hundred advices for the teacher., V.O. Sukhomlynsky – K., Sov. Sch., 1988. – 310 p.
6. U profesionalizmi - dija! [Professionalism is an action!], Access mode: <http://kuropyatnik.blogspot.com/>
7. Osvita.ua., Access mode: <http://osvita.ua/>

CHALLENGES IN TRAINING ACADEMIC AND PEDAGOGICAL STAFF IN UKRAINE

L.M. Sergeyeva, Dr. of Education, Full Prof.

State Higher Educational Institution “University of Educational Management”, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Conference participant

The article deals with the state of the current system of training and retraining of qualified academic and pedagogical staff with consideration to the society’s requirements to the scientific ‘elite’ and based on a holistic scientific approach that is in turn based on development of effective technologies and understanding of modern and future conditions of Ukrainian science.

Keywords: *academic and pedagogical staff, system of training and retraining of qualified academic and pedagogical staff, doctoral and postdoctoral studies.*

State policy should be oriented towards ensuring the interests of individuals, quality and accessibility, competitiveness, integration into European and global educational and research networks, regular national and international monitoring and comprehensive analysis of the development of education, stable and sufficient provision of financial and intellectual resources.

Analysis of the real conditions of educational, pedagogical and psychological sciences proves the need to develop their organizational, human, financial and resource provision according to societal demands and modern challenges as well as the need to develop in line with European and global tendencies in the development of educational and research environments. It is necessary to realize the importance of education, pedagogy and psychology in establishing a new type of civilization - a knowledge society that is dominated by research and innovation.

Efficiency of modern specialists in current labor market conditions is largely dependent on their personal characteristics and competitiveness. This is especially important for academic and pedagogical staff (hereinafter APS), who are mandated with training the next generations of professionals, capable of working under competitive market conditions. APS also have to serve as an example of such professionalism and competitiveness they are trying to instill in their students through training programs.

Adoption of the Law of Ukraine on “Scientific and research and development activities” in 2015 was an important step towards the integration of Ukraine into the European research space.

Currently, Ukraine prepares APS of higher qualification in 25 various scientific domains and in over 600 specializations. The country has a network of specialized academic councils that are responsible for awarding Candidate of Sciences and Doctor of Sciences academic degrees in a number of areas. As of today, just the institutions attached to the National Academy of Pedagogical Sciences have 1066 academic researchers, which is 22.2 % more than in 2015. 17 specialized academic councils in 10 scientific institutions facilitated the defense of 206 theses: 49 doctoral and 157 candidate of sciences.

At the same time, one should admit that the prestige of being an academic is decreasing in Ukraine. This is also coupled with the desire of many high-ranking officials to obtain academic credentials through “informal” channels, which obviously devalues such credentials and diplomas. We should stress that APS are a key social group responsible for such publicly important tasks as preservation and multiplication of cultural and social assets; socialization of individuals through education and professional training.

Increase in funding allocations by the NAPS of Ukraine for training of researchers, masters, doctors of philosophy and sciences as well as for improving the qualifications of management staff in education, pedagogy and psychology is an urgent need for today.

It becomes obvious that the content of pedagogical and scientific education should include such harmonized key components as: technology (mastering effective ways of learning), psychology (ability to interact with the individuals and understand various aspects of their individuality), culture (understanding of current and future contexts of civilizational development) and subject knowledge (mastery of the subject taught). This especially relates to the teachers in preschool and primary educational institutions as they have to interact with children who will live in a very different country from today. It is worth mentioning that the percentage of dissertations in the specialization 13.00.08 – preschool pedagogy - is the smallest (0,8%) and has decreased by 0,4% compared to previous years.

Doctoral and post-doctoral studies are among the key forms of training APS. Ukraine has 490 doctoral and 283 post-doctoral training programs which train 28.5 thousand potential Candidates of Sciences and 1.8 thousand potential Doctors of Sciences. Most of these students (86 % of doctoral and 81 % of post-doctoral) are attached to higher educational institutions. With regard to such programs, the problem is that too often they are attached to higher educational institutions that have no academic tradition, lack necessary organizational, research, and technical capacity [1, p. 120].

There is an increasing need in the development of new approaches to management in education, which is moving towards a more democratic, pluralist and open model.

The national classification of scientific occupations has in 2006 been updated with the occupation 13.00.06 – theory and methodology of management in education. This is an area of pedagogical science which studies the methodological, theoretical and practical aspects of functioning and development of all levels of management in education [3].

Since the establishment of this specialization, 21 doctoral dissertations have been defended encompassing a number of issues in educational management and the following key aspects:

- management in secondary educational institutions (4 dissertations – L. Kalinina, 2008; O. Bodnar, 2013; V. Prykhodko, 2014; G. Tymoshko, 2015);
- management of TVET institutions (1 dissertation – L. Sergeyeva, 2013);
- management of higher educational institutions вищою освітою (11 dissertations – O. Halus, 2009; S. Kalazhnikov, 2011; T. Borova, 2012; A. Kharkivska, 2012; A. Prokopenko, 2012; I. Druch, 2013; L. Petrychenko, 2014; V. Gladkova, 2014; V. Stepashko, 2014; O. Slusarenko, 2015; Y. Malykhina, 2015);
- postgraduate education (2 dissertations – N. Klokar, 2011; Z. Ryabova, 2013);
- regional and national education systems (4 dissertations – S. Nikolayenko, 2009; O. Kasyanova, 2012; O. Pastovenskyi, 2015);
- application of qualimetric methods in management of education and training (1 dissertation – V. Kamyshyn, 2014).

This analysis demonstrates that the attention of most researchers is directed towards management of education. Despite the fact that higher educational institutions are moving towards new market-oriented models in management and funding, there is lack of current research related to training of APS.

Higher educational institutions of III and IV level of accreditation (further referred to as HEI) have 46 % candidates of science, 9,3 % doctors of sciences, 31 % associate professors and 8,2 % of professors within their staff. However, considering the large number of students, this is not sufficient. Besides this, most APS do not have a sufficient level of English, which limits opportunities for professional development as they are unable to access many international publications, research and academic mobility programs.

Regional differences in the availability of candidates of sciences and associate professors are most twofold, doctors of sciences - fourfold, and professors - threefold. As to various levels of educational institutions, this difference is much bigger. Higher educational institutions have 72 % of candidates of sciences and 78 % of doctors of sciences working in Ukraine. Analysis demonstrates that in 2015/16 academic year per every 100 students in higher educational institutions there were 6,5 candidates of sciences, 4,5 associate professors, 1,5 doctors of sciences and one professor.

Traditionally, within the education system, individuals holding a Doctor of Sciences Degree and a professorship have been regarded as the most qualified. Taking away from the managers of higher educational institutions the ability to allocate additional remuneration to staff for holding academic degrees and for additional/extracurricular work substantially reduces the size of salaries for the most qualified staff and puts them within the same pay bracket as the less qualified staff who are just starting to work. It also reduces the motivation for academic and research work thus leading to the overall reduction in the quality of research and education in Ukraine.

The National report on the conditions and perspective of the development of education in Ukraine clearly states that one of the negative effects of economic mobility of young researchers is the aging of APS, even though there is a sufficient number of available vacancies [1]. Among the barriers to professional development of APS one can note such things as lack of knowledge of innovative educational technologies, no knowledge of foreign languages, low level of ICT skills and a range of stereotypical approaches to education.

Watching the higher education sector the problem is that too often doctoral and postdoctoral programs are established in institutions that do not have relevant academic/research infrastructure, laboratories and equipment. For instance, in 2014 p., 277 higher educational institutions had 158 scientific/research departments, while having - 225 (234 in 2015) doctoral and 162 (177 in 2015) postdoctoral programs.

The level of salaries for APS also does not facilitate their career advancement. Out of the 23 economic sectors that the National Statistic Service of Ukraine tracks data for average salary levels, education on the 17th place.

In 2014 average salaries in education were at 79 % of national average (in 1990 - 72 %) and at 69 % of average in industry (1990 - 63 %), which is a clear violation of the law of Ukraine «On education». The last time salaries in education were higher than the national average was in 1965, and they have been steadily decreasing ever since.

The key trends in professional education in the XXI century are globalization, increased competition among specialists, technological and information revolution, globalization of information exchange, rapid expansion of knowledge base.

Lately, in Ukrainian pedagogical science there has been an increase in the number of research aimed at looking for various approaches, mechanisms and aspects of competitiveness in education, including those related to the competitiveness of graduates at the labour market and, as a result of this - establishment of a competitive advantage of an educational institution and forming quality pedagogical and APS teams.

This is a sector where an especially responsible and elite cohort of specialists should be nurtured as it has to have the capacity to implement important state, cultural and educational objectives. The very livelihood of a teacher is connected to that of the nation, which has no future without young people [2, p. 88].

Constant improvement of the system of training and retraining of APS is justified by the change in the role of an individual in the modern world, the new requirements to the quality of the human capital that take into consideration cultural, spiritual, societal, economic, and technological transformations as well as numerous local, regional, national, and global challenges.

Functions of postgraduate pedagogical education are being expanded and it is being transformed into postdoctoral education under the pressures from the market and information and technological progress. This is very much in line with the modern trends of lifelong learning.

Administrations of higher educational institutions specializing in economic, legal, agricultural and medical studies do not provide incentives for research in the areas of pedagogical sciences, specifically in specializations 13.00.04 and 13.00.02. To work in such institutions and be a candidate or doctor of pedagogical sciences is not prestigious and does not open any perspectives for career advancement. At the same time, positions responsible for teaching methodology, program and curriculum development in such institutions are often occupied by people without relevant academic backgrounds in pedagogy [4].

Instead of generating new breakthrough ideas, researches often have to spend their efforts on development of already existing fields of knowledge. Although this creates an illusion of development and may produce some results, it essentially leads the science and, therefore, the whole country, into a dead end.

There is a clear lack of conditions needed to raise the prestige and social status of APSs, their occupational and cultural growth. Targeted training of researchers and academics can become the basis for such professional growth. This can be done through various professional upgrading programs, internships, innovative training programs, participation in international projects and exchanges.

State policy in the area of APS training is targeted towards improved professional selection and training of youth, creating necessary preconditions for a conscious selection of the pedagogical occupation and an establishment of a system for occupational selection of youth to higher pedagogical training institutions.

References:

1. National report on the state and perspectives of education in Ukraine., Nat. Acad. of Ped. Sciences of Ukraine; edited by V.G. Kremen. - Kyiv., Pedahohichna dumka, 2016. - 448 p.
2. Oliynyk V.V. Professional improvement of scientific and pedagogical staff: problems and solutions., V.V. Oliynyk., Problems and perspectives of forming national humanitarian and technical elite: collection of academic works., edited by L.L. Tovazhnyansky, O.G. Romanovsky., Issue. 27 (31): in 3 volumes. – Vol. 1 – Kharkiv., NTU – KPI, 2010. – 340 p., pp. 88–97.
3. Decree of the presidium of the Higher Attestation Committee No. 6-06/8 dated 14.09.2006. «On the approval of the list of academic areas in the pedagogical sciences domain», Access mode: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS5828.html
4. Yablochnikov S.L. Aspects of organizational management in higher education., Yablochnikov S.L., I.O. Yablochnikova., Socio-economic aspects of the restructuring of the regional economy., Materials of international scientific-practical conference. (Vinnytsya, February 6-7, 2014). - Vinnitsa., LLC «Nilan Ltd», 2014., pp. 398-404.

QUALITY MANAGEMENT OF VOCATIONAL TRAINING OF COMPETITIVE EXPERTS TAKING INTO ACCOUNT EXPERIENCE OF THE POST-SOVIET COUNTRIES

T. Stoychyk, Cand. of Education
Kryvyi Rih professional girniche-tekhnologichy lyceum, Ukraine

Conference participant

The urgent problem of quality management of training of competitive experts in professional educational institutions is considered in the article. The historical analysis of formation and development of vocational training system of specialists and its influence on quality of training from the beginning of creation by present time is carried out. Advantages and disadvantages of historically existing system of vocational training of specialists are revealed. The elements of a modern running system of quality of vocational training of specialists in the Post-Soviet countries are considered. It is revealed the main directions of reforming of a modern running system of quality of vocational training of specialists in Ukraine taking into account the experience of the Post-Soviet countries.

Keywords: quality managements, vocational training of the specialists, vocational college.

The main core in quality management remains the traditional Post-Soviet system at the present stage of development of professional education in Ukraine it was in general positive results, but it is not answer for modern European recommendations for a long time.

Generally accepted is the fact that its future depends on quality of vocational training in Ukraine. The system of vocational training forms the most important richness of the state - its human potential. The statement will be fair that improvement of quality of vocational training has to become a strategic national priority of each state as noted process is directly connected with development of economy and society.

Traditionally, quality of vocational training connected to a content and a form of an educational process, besides the content of the educational process was based only on qualification and experience of pedagogical workers. However today there is necessity of revision of views of the noted problem.

Considering a competition aggravation in the education market, the most important is the problem of survival of professional educational institutions in competitive fight in providing educational services. It is necessary to reconsider the relation to the concept of quality of vocational training it is clear that the contents and a form of educational process have to be variable all the time.

The national system of vocational training has the long created traditions and standards. The carried-out analysis of vocational training of specialists since appearing of the first professional educational institutions (the XVIII c.) and by the present time allowed us to draw a conclusion that the due attention was not always paid to vocational training and its quality. Incidental formation and development of different branches of production according to social, economic, political changes which happened in society in the XVIII c. up to now was the main criteria of development of vocational training:

- the first period (1709-1745) - is begun school vocational training which promoted training of technicians;
- the second period (1746-1887) - insufficient financing of professional educational institutions. Decline of development of vocational training. Lack of coherent system of training;

- the third period (1888-1917) - the creation and the development of system of the special preparation regulated by the bill «Basic Provisions about Industrial Schools» (in 1888);
- the fourth period (1917-1940) – the creation of the Soviet system of vocational training, the creation of branch systems;
- the fifth period (1941-1946) – the system of labor reserves in Ukraine almost stopped the functioning. The predominant part of workers were prepared by the accelerated methods at the enterprises;
- the sixth period (1946-1990) – the introduction of the large-scale program of training of specialists;
- the seventh period (in 1991 - still) - getting the new status of the independent state by Ukraine and the beginning of reproductive processes in all branches - the industry, education, the social sphere, etc. Searching of the new ways of housekeeping [4].

On the basis of the carried-out analysis it should be noted that the sixth period was characterized by powerful development of vocational training and mechanisms of planned employment of graduates. However, since establishment in Ukraine of the Soviet power and inclusion of Ukraine in structure of the Union of Soviet Socialist Republics, training of specialists gained peculiar features among which were both positive, and negative.

In Ukraine of the Soviet period positive features of vocational training of specialists belong to:

- standardization of vocational training and criteria of quality irrespective of territorial and branch (whether departmental) submission;
- thorough theoretical preparation with the strengthened attention to world outlook problems;
- broad practical training;
- ensuring the guaranteed employment of graduates and providing their social status.
- To negative features of domestic system of vocational training of specialists of this period:
- full isolation from practice and experience of development of the European system of vocational training of specialists;
- total and conscious absence of reference points for integration of domestic vocational training into the world;
- orientation in vocational training of specialists to one-time accumulation of possibly necessary knowledge;
- lack of effective system of professional development of the trained staff.

In general the domestic system of vocational training of specialists of the Soviet period consisted in orientation only on own achievements, at the same time it concerned both system of vocational training in general, and training of specialists for different branches of economy.

Quality of vocational training during this period was provided with a number of system organizational and financial actions, in particular:

- state planning of necessary volumes of vocational training of specialists of different working professions, considering a demographic situation and development plans for economy of the state;
- ensuring free vocational training at the expense of the state;
- the created system of systematic and regular professional development of pedagogical employees of professional educational institutions;
- existence of the standardized requirements to specialists' knowledge and, respectively, to the unified training programs without regional component in training;
- clear long-term and operational planning of teaching and educational actions, careful observance of implementation of these plans and organization of control of their enforce [5].

However fast political, social and economic changes which took place after the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics accelerated the process of reforming of system of vocational training in all Post-Soviet countries. Despite of general «inheritance» - the Soviet model of system, each of the Post-Soviet countries chose own way of reforming.

Reform of system of vocational training of experts, change of a paradigm of quality management of vocational training became the necessary mechanism when contents, methods and structure of vocational training did not answer new social inquiries when they lagged behind global tendencies of formation of information, post-industrial society in the conditions of continuous political and technological changes.

The main changes in the Post-Soviet countries are, first of all, political transformation, transition from command and administrative to market economy, change in ideology and social structure of society.

The majority of the countries, more than ever earlier, pay much attention to process of improvement of quality of all parties of public life. Quality of training becomes a basis of competitiveness more and more and forces to change of an educational paradigm.

In literal translation from the Latin the word «paradigm» means «an example, a sample», but in modern pedagogical science it is understood as conceptual model of education [1].

In our case it has to promote change, improvement of quality of vocational training, to promote formation, formation of the specialists as a subject which clear realized what he wants and what aspires to.

Change of an educational paradigm of quality management of vocational training in the Post-Soviet countries is aimed at the development of the majority of spheres of activity, gradual transition to public state mechanism of management which destroys monopolistic state administration by this system.

Traditional content of quality management of vocational training cannot correspond to the requirements of time any more, and has to satisfy demands and requirements of the future. In the certain Post-Soviet countries transition to market economy, the western democratic system with new representation about civil the rights led to predictable changes which, respectively, demand deep changes in the content of quality management of vocational training. Destruction of the former socialist ideals influences on the process of updating of content of vocational training, and respectively, management of its quality in the Post-Soviet space.

The following components can be a basis of an educational paradigm of quality management of vocational training:

- design of requirements to the graduate according to standards on a modular competent basis;
- development of contents and technologies of study in professional educational institutions;
- material and scientific and methodical ensuring of educational process;
- monitoring of indicators of quality of vocational training of specialists;
- independent certification of graduates of professional educational institutions;
- analysis of efficiency of activity of professional educational institution.

Recently the system of vocational training of specialists passed to such methods of management which are based on the concept of quality as abilities to satisfy requirements of the employer. Adaptation of system of vocational training to conditions of commercialization of all parties of public life demands introduction of system of management in running, in particular the preparation of quality preparation directed to the end result - employment of graduates, further fixing in branches and career development.

Noted ideas and principles can be realized on condition of clear and consecutive implementation of requirements to those who

does the control of vocational training. First of all, these are managers of professional educational institution who on the basis of direct practical experience have to master the professional competence. In that case «competence» has estimated value where the special attention is paid to a degree of mastering managers by necessary skills, to legal compliance [2].

It is proclaimed the concept of modernization the development of professional education provides its high-quality and substantial reorganization with preservation of the main idea - systems of training of staff taking into account the requirements of labor market, individual requirements and opportunities of pupils [3].

In professional educational institutions of the Post-Soviet countries in the context of social partnership of labor market significantly influences on quality management of vocational training of specialists, and also on planning of own activity, flexibly reacting to change of an economic situation, the need for specialists and their competence. Information concerning of development of labor market makes an external context of development of educational institution, forming its strategy, the purpose, a task and vectors of development, one of which is an improvement of quality of management of vocational training which as a result does graduates demanded in labor market and strengthens positions of educational institution in education market, increasing its competitiveness.

Therefore, political, economic and social changes in the Post-Soviet countries, new demands which are made to quality of vocational training considerably affected on system of vocational training that led to essential updating of a paradigm of quality management. The inherited Soviet model of quality management of vocational training of specialists had certain positives, but over time experienced essential changes that's why the system analysis of modern experience of preparation in the European countries is expedient strategy in overcoming the calls and resolution of conflicts connected with modernization of an educational paradigm of quality management of vocational training.

References:

1. Goncharenko S.U. Ukrainskyi pedagogichniy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]., S.U. Goncharenko. - K., Lybid, 1997. - 378 p.

2. Lunyachek E.V. Kompetentnisnyi pidhid yak metodologiya profesiynoyi pidgotovky u vyshchyi shkoli [Competent approach as methodology of vocational training at the higher school]., Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_1_27. - the Name from the screen.

3. Nationalna strategiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2012 roku: shvalena Ukasom Prezidenta Ukrainy vid 25 chervnia 2013 roku № 344/2013 [The national strategy of development of education in Ukraine for the period till 2021: It is approved by the Decree of the President of Ukraine of June 25, 2013 No. 344/2013]., Access mode: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html> - the Name from the screen.

4. Stoychuk T.I. Pidgotovka robotnykiv girnychogo profilu v umovah profesiyno-tehnichnogo navchalnogo zakladu [Training of workers of a mountain profile in the conditions of professional educational institution]: metod.rekom., za nauk. red. L.M. Sergeevoyi. – Dnipropetrovsk., Zhurfond, 2014. – 85 p.

5. Upravlinnya yakistu osvity u vyshchyh navchalnyh zakladah [Quality management of education in higher educational institutions [Text]]: navch. posib.: u 2 ch. CH.1: Teoretychni zasady formuvannya system upravlinnya yakistu nadannya osvitnih poslug [Theoretical principles of formation of control systems of quality of providing educational services]., kol. avt; za zag. red. chl.-kor. NAN of Ukrainy V.S. Zagorskogo. – Lviv., LRIDU NADU, 2011. - 136 p.

AKMEOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION THE PROFESSIONAL COMPETENCE OFFUTURE SPECIALISTS IN FOOD INDUSTRY

I. Tarasiuk, Teacher of the Highest category

L'viv State College of Food and Processing Industry of National University of Food Technologies, Ukraine

Conference participant

On the basis of the scientific literature analysis, the article is revealed the content of the concept of “akmeology”, “professional competence of the individual”. The components that determine the professional competence of food industry specialists are being characterized, taking into account the akmeological approach. It is determined certain aspects of the akmeological approach to the formation of professional competence of future specialists in the food industry in the process of training in vocational schools.

Keywords: akmeology, akmeological approach, professional competence.

Formulation of the problem. Taking into account the tasks of development of Ukraine in the Western European and world space, the educational process in professional educational institutions should focus on the training of future specialists in the food industry in accordance with the requirements of technological development of the industry, the formation of a creative person of the future specialist with a high level of professional competence, the ability to self-organization and self-realization in professional activities. It is the akmeological approach that is the new innovative direction of modern education, which enables the qualitative training of future specialists, provides for the development of a spiritually, socially and professionally mature person.

Analysis of scientific publications. A number of scientific studies are devoted to akmeology as a branch of scientific knowledge, in particular the works of A. Bodalev, Y. Gagin, A. Derkach, V. Zyazikin, N. Kuzmin. The most investigated is the acmeological approach to the formation of professional competence of a teacher in scientific researches of V. Vakulenko, I. Drach, A. Kozyr, N. Kosharna, V. Maksimova, I. Nikolaescu, S. Palchevsky, A. Protsenko, N. Razina, B. Tarasova, O. Tatushko and others. The problem of forming the professional competence of future specialists was studied in works by N. Butenko, A. Verbitsky, G. Vasyanovich, S. Goncharenko, A. Dakhin, I. Zimnya, A. Molchanov, G. Nazarenkova, L. Sergeeva, V. Sinenko, L. Sukhentseva, O. Shcherbak and others, the formation of the professional competence of food industry specialists are set out in the dissertation research and scientific articles by T. Lazareva, M. Lobur, N. Sychevskaya, L. Krayjuk, P. Pivovarova, V. Potapova, L. Yancheva etc.

The development of models for the formation of the professional competence of specialists in the food and processing industry, taking into account the akmeological approach, is at the stage of formation.

The purpose of this article is to consider the formation of professional competence, which should be carried out in the process of training specialists in the food and processing industry in a vocational school from the standpoint of the akmeological approach.

Presenting main material.

Under conditions of deepening of the integration in education, science and production, the development of the informational society in Ukraine, the entry of the Ukrainian educational system into the European educational space, there is a steady trend towards the introduction of a competent approach to the formation of the content and organization of the educational process. Educational results and priorities in this approach are shifted from the achievement of a specific level of knowledge, skills and abilities to possessing a set of competencies - multipurpose (basic, key) and special (subject, professional) [2].

The peculiarity of the akmeological approach to improving the training of food industry specialists in a vocational school is its focus on self-improvement of the individual in the educational environment, self-development and promotion of the future graduate from one vertex of professional, spiritual-moral and physical development to another one.

In our opinion, the akmeological approach defines the idea of humanization of education, since the modern ideology of education in a vocational school is aimed at achieving a dual goal: preparing for future professional activities and moral and spiritual education of the student's personality. The model of professional competence of a graduate of a vocational school is presented as a component of the branch standard of education - the educational qualification characteristic of a specialist (junior specialist), a state standard (qualified worker). It involves the training of a specialist who has mastered the necessary knowledge, skills, creative skills, has a relevant worldview and erudition, intellectual level, he (she) acquired the skills of self-education and has formed professional qualities, moral, aesthetic, environmental culture.

In vocabulary "Vocational Education" [6] competence (from Latin *competens* - proper, appropriate) is defined as a set of knowledge and skills necessary for effective professional activity: ability to analyze, predict the consequences of professional activity, use the information.

Competence is a dynamic combination of knowledge, skills, habits and abilities. Formation and development of competencies is the goal of the educational program. Competences are formed in different sections of the course and are evaluated at its various stages. They can be divided into competences related to the subject of study (professional), and general competences (not dependent on the content of the curriculum) [Glossary of terms of European higher education] [1].

Ukrainian researchers V. Oliynyk, V. Maslov, L. Danilenko, I. Zhernosek and others define professional competence as an integral quality of the person having its structure and allows a specialist to carry out his activity in the most effective way, as well as favor his self-development and self-improvement [3].

Today in vocational education, there is an urgent need to reorganize the training of skilled workers in order to ensure competitiveness in the labor market and ensure compliance with the needs of society and world standards. This issue is also extremely important in the light of Ukraine's integration into the world economic community, where the priority is given to human resource development, workforce quality. [5]

Increasing the quality of training skilled workers, answering the needs of employers is possible only if their professional competences increase. The effectiveness of vocational education is determined by its ability to identify and produce a profile of competences for the success of each person's life [8].

The results of training are a general (broad) statement what a student should know, understand and / or be able to demonstrate after completing the learning process. The presence of clearly formulated training results points to the achievement of students ensures their enrollment in the form of competences - knowledge and skills which characterize the ability to perform, understand, reflect and recognize what is required by the qualification characteristic of a specialist after graduation. Learning outcomes are used not only as a tool for developing curricula, but also play an important role in integrating vocational and academic education, assessing the content and quality of prior education, and developing learning programs lifelong. The benefits of using learning outcomes are manifested in the following cases: when designing academic disciplines (modules); to assess quality and develop standards for curricula; To improve the comprehension of learning objectives for students; to increase transparency of programs both on national and international levels [5].

The completed analysis of scientific literature and normative and methodological sources allows us to conclude that the professional competence of a food industry specialist, a graduate of a vocational school, taking into account the akmeological approach to its formation, can be determined by a combination of the following components:

- *general cultural* - includes the spiritual and value orientations of the individual, his humanistic worldview, moral and ethical principles; involves mastering the ability to analyze and evaluate the most important achievements of national and world culture, to develop and implement strategies for activities in conditions of intercultural interaction; knowing native and foreign languages.
- *civil* - is the ability to navigate the problems of modern socio-political life and determine their own position; fulfillment of civil duties within the local community, the state and its political institutions; the ability to actively, responsibly and effectively implement civil rights and responsibilities for the development of democratic society; the ability to protect the interests of the state, to fulfill the constitutional obligations and to observe the norms of the law, to be aware of the international political life, geopolitical situation, to understand the place and status of Ukraine in the modern world.
- *functional* - ability to use knowledge in teaching, professional activity and life in general; he ability to adapt to the growing flow of information, to understand the need for professional mobility; ability to use information sources; computer skills and abilities of information management; ability to plan, monitor and evaluate work.
- *motivational* - involves the ability to define your own goals, overcome the difficulties in activities, as well as the ability to learn all life, the ability to succeed in life
- *social* - includes the ability of the future graduate to co-operation and mutual understanding, the ability to assume social and ethical obligations, and adhere to the ethics of business communication [4].

Conclusions. The introduction of the akmeological approach to the educational process of vocational education institutions is an objective necessity to supply the conditions for the integral development of the individual on the path from the development of the student's abilities to the maximum realization of him as a creative professional, self-sufficient personality.

Requirements of time, aimed at achieving the highest results in the professional activity of the individual, include the focus of educational activity on the self-improvement of the personality of the future specialist, the transition to a person-oriented (competency) paradigm of vocational education. The prospect of an akmeological approach to the formation of the professional competence of a food industry specialist is that it orientates the person to constant self-development and advancement to the heights of professional, spiritual, moral and physical development.

References:

1. Drach I.I. Akmeological approach to the formation of professional competence of students in Higher Educational Institution [Electronic Resource]. Vernadsky National Library of Ukraine: [site]., Access mode: http://archive.NbuvGovUa/e-journals/theme/2009_2/09drachs.Pdf
2. Competency approach in modern education: world experience and Ukrainian perspectives: library on educational policy [text]., [N.M. Bibik, L.S. Vashchenko, O.I. Lokshina, O.V. Ovcharuk, etc.]; Under the congregation Ed. O.V. Ovcharuk. - K., K.I.S., 2004. - 112 p.
3. Kuzmenko O.S. Formation of professional competence of students of higher educational institutions from the position of acmeological approach. Collection of scientific works of the Ivan Ogiienko Kamyanets-Podilsky National University. Pedagogical Series, 2013, 19.
4. Melnyk O.F. Akmeological approach to the formation of professional competence of future technicians-technologists in the production of food products., Problems of education: a collection of scientific works. – Ed. 84. - Zhytomyr-Kyiv, 2015., pp. 232-236.
5. Paschenko O.V. Professional competence of a specialist in the context of definition and formulation of learning results., O.V. Pashchenko., Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference “35 years on the way of improving the professional competence of specialists: history, modernity, perspectives” (5-6 February 2014)., Institute of Postgraduate Education in Engineering and Pedagogical Workers (Donetsk) State University “Educational Management University” National Academy of Sciences of Ukraine. – Donetsk., IPO IPP (Donetsk city) “UMO” State Technical University. 2014., pp. 151-156. - 0.55 aut.p.
6. Vocational education: vocational education. Manual For students and ped. Workers of voc. schools., Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy and Psychology prof. Education., Structure. S.U. Goncharenko et al., Ed. N.G. Nichkalo. - K., 2000. - 380 p.
7. Sergeeva L.M. Modern trends in the development of vocational education in the context of European integration., L.M. Sergeev., Pedagogical Almanac: Collection of Sciences Works., editorial board V.V. Kuzmenko (head) and others. – Kherson., KVNZ «Kherson Academy of Continuous Education», 2014., Issue 21., pp. 85-92.
8. Chernyshova Ye.R. Formation of personnel potential of the system of postgraduate education: monograph: scientific publishing h., E.R. Chernyshova, - K., Ped. Opinion, 2012. - 472 p.

УДК 373.3.091.33–028.16

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ УМОВ ПОЄДНАННЯ СЛОВЕСНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ / EMPIRICAL RESEARCH OF DIDACTIC CONDITIONS OF COMBINATION OF VERBAL METHODS OF TEACHING IN PRIMARY SCHOOL

Андросова Н., викладач кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти, Центральнoукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, Україна

Учасник конференції

The author reveals the features of combination of verbal methods of teaching in the primary school on the basis of taking into account coordination of its structural components (individual ways of teaching, content motion of teaching material) and external part of teaching methods. Both intra-group and among-groups coordination of teaching verbal methods is suggested. The coordination aspect of teaching verbal methods at different stages of the process of mastering knowledge is suggested.

Keywords: didactic conditions, combination, verbal methods of teaching, teaching methods` coordination, primary school, structure of teaching methods, ways of teaching.

Якість освіти, ефективність навчання школярів багато в чому залежить від оптимального поєднання методів навчання, зокрема словесних методів навчання. Словесні методи навчання були і залишаються найбільш поширеними методами навчання, оскільки вони забезпечують оволодіння учнів знаннями про навколишній світ та способи діяльності, лежать в основі формування в учнів досвіду практичної діяльності, сприяють розв'язанню завдання формування досвіду творчої діяльності, формуванню ціннісного ставлення до світу. Конструювання поєднання словесних методів навчання у сучасній школі передбачає цілеспрямовану творчу роботу вчителя, яка базується на діалектичному аналізі різноманітних факторів, що впливають на процес навчання в конкретний момент: розуміння завдань виховання особистості, глибоке знання вчителем закономірностей процесу навчання, його логіки, особливостей психічної діяльності учнів певної вікової категорії, врахування індивідуальних особливостей анатомо-фізіологічного та психічного розвитку учнів конкретного класу, проникнення в зміст навчального матеріалу із врахуванням міжпредметних зв'язків, наявність певних засобів навчання.

На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури та спостереження за роботою вчителів початкових класів нами визначено такі дидактичні умови поєднання словесних методів навчання: врахування чуттєво-емпіричного досвіду та наявних теоретичних знань у школярів; врахування узгодження монологічності та діалогічності мислення й мовлення у навчанні молодших школярів; врахування зовнішніх зв'язків у поєднанні словесних методів навчання із їх внутрішньою структурою.

У процесі вибору поєднання словесних методів навчання із урахування емпіричного та теоретичного рівнів пізнання спираємось на такі положення: чим більший запас конкретних вражень в учнів, тим більша можливість отримання реальних знань в їх розпорядження, у молодшому шкільному віці відбувається поступовий розвиток як конкретного мислення, так і абстрактного мислення, а отже враховуємо, що поєднання словесних методів навчання повинно розкривати найбільш оптимальні способи конструювання змісту навчального матеріалу, де будуть відображені як головні, суттєві зв'язки та відношення, так і емпіричний досвід учнів, буде сприяння розвитку психічних процесів молодших школярів, забезпечення формування ключових та предметних компетентностей учнів.

Умова врахування узгодження монологічності та діалогічності мислення й мовлення у навчанні молодших школярів розглянута як процес сприяння раціональному та усвідомленому навчальному процесу учнів початкової школи. Поєднання

словесних методів навчання із урахуванням монологічності та діалогічності мислення та мовлення є ефективним, коли створюється діалогічність ситуацій, при цьому маємо на увазі діалог не тільки зовнішній, а й внутрішній, що значно важливіше і продуктивніше для розвитку особистості; проектування такого поєднання потребує від учителя вміння створювати навчальні проблемні ситуації, формувати евристичні питання, пізнавальні та проблемно-пошукові завдання, психолого-педагогічної готовності до конструювання різних поєднань словесних методів навчання, зменшення на уроці частки фронтальних форм на користь індивідуально-групової та парної форм.

Під час вибору поєднання словесних методів навчання із урахування зовнішньої та внутрішньої ознак методів навчання спираємось на такі положення: 1) врахування структури навчальної діяльності, що включає такі компоненти: мета і головний результат, які в узагальненому вигляді полягають у засвоєнні основ наук, що виступають змістом навчальної діяльності; потреби, що ґрунтуються на необхідності отримання як практичних, так і теоретичних знань, а також знань про способи діяльності; мотиви, що передбачають прагнення до засвоєння способів розв'язання завдань; навчальні ситуації, під час розв'язання задач, що виникають; навчальні дії та операції, що складаються із навчально-пізнавальних дій, а також дій контролю й оцінки та спрямовані на розв'язання навчальної задачі; 2) внутрішні суперечності змісту процесу навчання, ідею засвоєння змісту освіти через особистісне значення (метод застосування навчання передбачає оволодіння прийомами розумової діяльності, які є, в той же час, і внутрішньою стороною методу навчання).

У ході констатувального експерименту, який передбачав опитування учителів початкових класів, спостереження за діяльністю вчителів та учнів на уроках, аналізу усних та письмових відповідей учнів, ми визначили, що під час вибору методів навчання, їх поєднання вчителі початкових класів в основному віддають перевагу традиційному підходу, аналізуючи переважно зміст навчального матеріалу, не враховуючи рівень сформованості в учнів загальнонавчальних умінь і навичок, умінь учнів виявляти проблеми та розв'язувати їх; недостатньо звертається увага на реалізацію всіх цілей навчання молодших школярів; в цілому позитивно оцінюючи ефективність словесних методів навчання вчителі початкових класів не завжди можуть обґрунтувати, чим зумовлено вибір саме таких поєднань словесних методів навчання. Дані констатувального експерименту дозволили зробити висновок про необхідність пошуку шляхів підвищення результативності застосування словесних методів навчання, експериментальної перевірки сукупності дидактичних умов, що забезпечують ефективність цієї роботи, а отже сприяють підвищенню якості освіти молодших школярів.

Дослідне навчання проводилося у природних умовах протягом дев'яти навчальних років у школах Кіровоградської області і здійснювалось на всіх уроках, але особливу увагу ми звертали на проведення уроків української мови, математики, природознавства. Формувальний експеримент тривав у кожному класі протягом трьох років. Розпочавши експериментальну роботу у другому класі, ми продовжили її у двох наступних навчальних роках з тим же складом учнів. Для кожного експериментального класу був визначений контрольний клас. У експериментальних класах навчалося 395 учнів, у контрольних 379 учнів. До експериментальної роботи було залучено 16 вчителів початкових класів. В контрольних класах вчителі працювали, використовуючи підручники та рекомендовані методичні посібники, на свій розсуд вони могли використовувати методи навчання, як окремі, так і їх поєднання. В експериментальних класах вчителі працювали з використанням поєднання словесних методів навчання із урахуванням визначених нами дидактичних умов.

Експериментальна робота передбачала варіативну перевірку дидактичних умов ефективного поєднання словесних методів навчання. На першому етапі експериментальної роботи реалізувалось поєднання методів навчання, що здійснювалось із урахуванням однієї із дидактичних умов, на другому етапі – комплексне врахування визначених нами дидактичних умов ефективного поєднання словесних методів навчання. Під час експериментальної роботи проводилися спостереження за діяльністю молодших школярів, пілотні зрізи в кінці кожного навчального року та підсумковий зріз, що встановлював якість досягнення освітніх цілей.

При визначенні ефективності застосування словесних методів навчання у процесі досягнення освітніх цілей ми спиралась на виділені В. Симоновим [6], Н. Винокуровою [1], Н. Пастушенко [4] рівні навченості: 1-ий рівень – рівень впізнання, коли відбувається відтворення учнем нової інформації при повторному її сприйманні; 2-ий рівень – репродуктивний рівень, який виявляється у точному чи близькому до точного відтворення інформації; 3-ій рівень – розуміння, що характеризується здатністю учня пояснити поняття, закони, правила, принципи діяльності; 4-ий рівень – реконструктивний рівень, який передбачає застосування знань, умінь і навичок з зразком чи в подібній ситуації; 5-ий рівень – творчий рівень (рівень перенесення) включає застосування знань і умінь у новій, раніше невідомій ситуації.

Для діагностування навчальних досягнень ми застосовували розроблені нами та готові діагностичні завдання з метою перевірки основних елементів готовності учнів: сформованості фактичних теоретичних знань, спеціальних умінь, навичок навчально-пізнавальної діяльності. Аналіз їх виконання дав достатньо повну інформацію для об'єктивних висновків щодо рівня підготовки молодших школярів, а отже і про ефективність застосованих методів навчання. З метою з'ясування рівня засвоєння знань також широко використовувалась бесіда, що зумовлене тим, що суттєвою ознакою оволодіння учнями компетентністю є здатність розв'язувати типові та нестандартні задачі, хід виконання яких (міркування щодо знаходження способу розв'язування) найкраще перевіряється у процесі індивідуальних бесід з учнями.

Результати першого етапу експериментальної роботи засвідчили, що в класах, де враховувались різні дидактичні умови поєднання словесних методів навчання, відбувалася різна динаміка навчальних досягнень учнів, реалізація навчальних, розвивальних та виховних цілей. Наприклад, у класах, де перевірялась дидактична умова врахування чуттєво-емпіричного досвіду та наявних теоретичних знань у школярів, рівень навчальних досягнень з читання у контрольних та експериментальних класах суттєво не відрізнявся. Проте спостерігалася підвищення умінь молодших школярів експериментальних класів до виділення суттєвих ознак виучуваних мовних понять, самостійного наведення прикладів, теоретичного обґрунтування алгоритмів фонетичного та морфологічного аналізу слів; під час аналізу творів учні проявляли інтерес до причин та з'ясували можливі варіанти наслідків паралельно з авторською ідеєю. В експериментальних класах, де поєднання словесних методів навчання відбувалося із урахуванням умови врахування зовнішніх зв'язків у поєднанні словесних методів навчання із внутрішньою їх структурою, відбувалося підвищення рівня навчальних досягнень учнів та мотивації учіння; також відбулися зміни в тому, наскільки швидко вихованці включалися у розв'язування задач, виконання завдань, що не передбачали опору на відомий алгоритм виконання; спостерігалася відсутність страху поразки під час обговорення шляху розв'язання прикладу чи задачі навіть в учнів, що не проявляли інтересу до математики; багато учнів виявляли нестандартність мислення під час складання задач; менше часу витрачали на виконання домашнього завдання; наполягали на збільшенні кількості прикладів для усного рахунку та «цікавих» задач. У процесі застосування методів навчання із урахуванням діалогічності й монологічності мислення та мовлення поглиблюється мотивація навчання школярів; учні набувають культури дискусії, вчать запитувати і відповідати, слухати і чути іншого, поважати думку; виробляється вміння приймати спільні рішення, узгоджуючи дії, поступаючи своїми принципами; поліпшуються вміння спілкуватися, взаємодіяти із однокласниками; змінюється рівень

сприйняття учнями навчального матеріалу, він набуває особистісного сенсу, замість «вивчили», «запам'ятали» учні частіше використовують дієслова «обдумали», «застосували»; якісно змінюється рівень володіння мисленнєвими операціями.

На другому етапі експериментальної роботи поєднання методів навчання відбувалося із урахуванням трьох дидактичних умов одночасно: врахування чуттєво-емпіричного досвіду та наявних теоретичних знань у школярів, врахування узгодження монологічності та діалогічності мислення та мовлення у навчанні молодших школярів, врахування зовнішніх зв'язків у поєднанні словесних методів навчання із внутрішньою їх структурою. Зупинимось на аналізі деяких із отриманих нами результатів.

Для діагностики рівня навчальних досягнень молодших школярів ми пропонували завдання, що передбачали перевірку рівня знань вивченого матеріалу, а отже вмінь учнів свідомо і повністю його відтворювати, вмінь відтворювати його в скороченому вигляді, вмінь виділяти в ньому головне, вмінь пояснювати суть засвоєних правил, вмінь відповідати на запитання, вмінь скласти план, вмінь наводити приклади, вмінь давати письмові відповіді на запитання, вмінь застосовувати знання на практиці (розв'язувати приклади, задачі, скласти схеми, проводити елементарні досліди та спостереження тощо).

В усіх експериментальних класах за результатами виконання підсумкових завдань спостерігали підвищення якості навчальних досягнень з мови, читання, математики та природознавства, які відображені у таблиці 1.

Табл. 1.

Рівень навчальних досягнень учнів 4-х класів за результатами дослідної роботи

Клас	Предмет	Всього учнів	Початковий рівень		Середній рівень		Достатній рівень		Високий рівень	
			К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Контрол.	Мова	248	24	9,7	118	47,6	71	28,6	35	14,1
Експерим.		267	16	6,0	81	30,3	109	40,8	61	22,9
Контрол.	Читання	248	24	9,7	47	19,0	106	42,7	71	28,6
Експерим.		267	15	5,6	24	9,0	131	49,1	97	36,3
Контрол.	Математика	248	59	23,8	83	33,4	59	23,8	47	19,0
Експерим.		267	48	18,0	61	22,8	61	22,8	97	36,4
Контрол.	Природознавство	248	36	14,5	71	28,6	94	37,9	47	19,0
Експерим.		267	11	4,2	61	22,8	134	50,2	61	22,8

Для визначення ефективності поєднання словесних методів навчання з метою досягнення розвивальних цілей ми скористалися переліком таких цілей, що запропоновані О. Савченко: з метою розвитку мислення: аналізувати навчальний матеріал; порівнювати; знаходити головне; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; доводити; діяти за аналогією; з метою розвитку мовлення: збагачувати словниковий запас; посилювати комунікативні властивості мовлення (експресивність, виразність); оволодівати художніми образами, засобами виразності; з метою розвитку сенсорної сфери: розвивати окір; розвивати вміння орієнтуватися в просторі, часі; вдосконалювати вміння розрізняти кольори, форми, звуки; з метою розвитку рухової системи: оволодівати моторикою дрібних м'язів; розвивати вміння керувати своїми руховими діями; вдосконалювати рухову спритність; з метою розвитку самостійності у навчанні: формувати вміння працювати за зразком і вказівками вчителя, таблицями; навчати працювати з коментуванням своїх дій; формувати вміння самостійно застосовувати правило; формувати пізнавальну самостійність; виховувати спостережливість, уважність; виробляти звичку до планування своїх дій; навчати самостійно контролювати проміжні й кінцеві результати роботи; формувати вміння запам'ятовувати, організувати своє робоче місце, берегти час [5, с. 237].

З метою діагностики впливу обраних методів навчання на формування мислення молодших школярів ми використали тест для визначення рівня пізнавального розвитку учнів (Л. Тихомірової [7]), методиками оцінки рівня розвитку мислення (А. Зак [2]), словесно-логічного мислення (І. Овчиннікової [3]). Зокрема, завдання тесту на визначення рівня пізнавального розвитку учнів дозволило діагностувати наявність чи відсутність у школярів умінь теоретичного аналізу, спроможність до узагальнення на основі суттєвої ознаки, сформованість умінь порівнювати, класифікувати, встановлювати зв'язки між поняттями. За результатами цього тесту констатуємо, що в контрольних класах більше учнів, що мають низький та середній рівень пізнавального розвитку – відповідно 11 % та 56 %. В експериментальних класах таких учнів виявлено менше – відповідно 7,5 % та 36,4 %. Можемо констатувати, що в експериментальних класах в учнів на вищому рівні сформовані вміння аналізу умов задачі, виділення суттєвого, головного, планування ходу та етапів міркувань, теоретичного способу розв'язування проблем, теоретичного підходу до проблемних ситуацій.

Діалог, складений за запропованою темою або ситуацією, усне і письмове монологічне висловлювання за запропованою темою, за планом або малюнком, початком і опорними словами, анкетування – це діагностичний інструментарій рівня сформованості мовлення та комунікативної компетентності учнів. В експериментальних класах учні почувають себе більш впевнено, висловлюючи свої погляди та думки, а також заохочують товаришів до співпраці, у результаті чого складається стимулююча, творча атмосфера, висловлювання школярів більш конкретизовані у вимогах та аргументах, обсяг виконаної роботи за урок збільшується за бажанням більшості дітей.

Поєднання словесних методів навчання на основі врахування комплексу дидактичних умов сприяє більш ефективному формуванню комунікативної компетентності учнів початкової школи, що характеризується уміннями взаємодіяти з людьми, навичками роботи у групі, уміннями володіти різними соціальними ролями в колективі, оволодінням засобами і прийомами діяльності: уміннями слухати, сприймати й відтворювати інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, відстоювати свою точку зору.

Звертає на себе той факт, що в експериментальних класах виявлено більше, ніж в контрольних класах, учнів, у яких на високому та достатньому рівнях сформовані знання, уміння, раціональні прийоми роботи з книгою та іншими джерелами навчальної інформації: 87,3 % учнів в експериментальних класах (233 школяра) і 72,2 % учнів в контрольних класах (179 школярів).

Можемо зробити загальний висновок: характеристики різних показників рівня навчальних досягнень, пізнавального розвитку та соціалізації молодших школярів експериментальної та контрольних груп співпадали, а після завершення експерименту вони відрізнялися, а отже, ефективність поєднання словесних методів навчання підвищується за таких дидак-

тичних умов: врахування чуттєво-емпіричного досвіду та наявних теоретичних знань у школярів; врахування узгодженості монологічності та діалогічності мислення та мовлення у навчанні молодших школярів; врахування зовнішніх зв'язків у поєднанні словесних методів навчання із внутрішньою їх структурою.

Експериментально підтверджено ефективність комплексу визначених дидактичних умов поєднання словесних методів навчання молодших школярів. Використана організація навчально-виховного процесу у початкових класах сприяла підвищенню навчальних досягнень учнів, розвитку їх пізнавальних процесів та соціалізації. У процесі експериментальної роботи в початкових класах, де реалізовувався комплекс дидактичних умов поєднання словесних методів навчання, виявлено більше учнів з високим та достатнім рівнем навчальних досягнень, високим та середнім рівнем пізнавального розвитку, ніж в контрольних класах, де навчання здійснювалося за традиційним підходом.

Література

1. Винокурова Н.К. Управление процессом развития творческих способностей учащихся., Наталья Константиновна Винокурова., Завуч. – 1998., № 4., С. 21–30.
2. Зак А.З. Как определить уровень развития мышления школьника., Анатолий Залманович Зак. – М., Знание, 1982. – 96 с.
3. Овчинникова И.В. Алгоритмический подход в обучении: новое – как хорошо забытое старое., Ирина Владимировна Овчинникова., Фундаментальные исследования, 2008., № 5., С. 97–98.
4. Пастушенко Н. Диагностика навчання та вимірювання рівнів навченості з гуманітарних дисциплін., Н. Пастушенко, Р. Пастушенко., Директор школи. – 1999., № 36., С. 6–8.
5. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: Підручник для студентів пед. фак., Олександра Яківна Савченко. – К., Грамота, 2012. – 504 с.
6. Симонов В.П. Диагностика степени обученности учащихся. Учебно-справочное пособие., Валентин Петрович Симонов – Москва., МГПУ, 1999. – 46 с.
7. Тихомирова Л.Ф. Развитие логического мышления детей., Л.Ф. Тихомирова, А.В. Басов. – Ярославль., ТОО «Гринго», 1995. – 240 с.

УДК 340 (477)

РАЗВИТИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ / DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE

**Бабенко К.А., д-р юрид. наук, проф., проф. кафедры университетского образования и права
Университета менеджмента образования, НАПН Украины, Украина**

Участник конференции

В статье исследуется процесс реформирования и развития юридического образования в период с XX по XXI века. Сформулированы предложения общих подходов к реформированию юридического образования в Украине. Предложены пути совершенствования качества юридического образования населения в Украине.

Ключевые слова: юридическое образование, учебное заведение, юридический факультет, юридические знания.

The article examines the process of reforming and legal education development in the period from the 20th to the 21st century. This article formulates proposals on common approaches to reforming legal education in Ukraine. It proposes ways to improve the quality of legal education in Ukraine's population.

Keywords: legal education, educational institution, faculty of law, legal knowledge

Из года в год проблемы развития образования в Украине в целом и юридического образования Украины в частности интересуют исследователей в области права, педагогики, истории, а также рядовых граждан. Следовательно, развитие юридического образования является предметом исследования таких украинских ученых как Т. Андрусак, И. Богданова, В. Венедиктов, В. Комаров, Л. Михневич, С. Немченко, В. Опрышко, Л. Рябовол, М. Скакун, Л. Стецюк, В. Сущенко, О. Чудинов, В. Яремы и др.

Следовательно, как усматривается из рейтингов специальностей вступительных компаний, освещенных в средствах массовой информации Украины, за последние десять лет в первую десятку специальностей Украины входит специальность «право». Вместе с тем, в украинском обществе постоянно поднимается вопрос о том, что в Украине выпускники юридических факультетов высших учебных заведений Украины имеют проблемы с трудоустройством, а поэтому необходимо сокращать лицензированные объемы набора абитуриентов на специальность «право» для отдельных (непрофильных) вузов Украины.

Действительно, в Украине существует проблема «перенасыщения» рынка труда специалистами-юристами. Вместе с тем, в юридической науке следует различать понятия «юридическое образование» и «правовое образование». Заметим, что к правообразовательной деятельности (правовому образованию) вовлечены дошкольные и школьные учебные заведения Украины, научные учреждения, библиотеки, учреждения культуры и т.п. И это правильно, поскольку в Украине создается почва для формирования правообразованного гражданина, который имеет активную гражданскую позицию. К сожалению, юридическая и педагогическая доктрины имеют не значительное количество научных исследований по юридическому образованию в учебных заведениях. Следовательно, тема реформирования и развития юридического образования в Украине в целом является актуальным направлением исследования.

Цель статьи – проанализировать и систематизировать проблемы становления и развития юридического образования в Украине в период с XX по XXI века.

Обращаем внимание, что концепция формирования правообразованного гражданина формировалась на протяжении всей истории человечества. Украина не является исключением. Юридическое образование как система знаний о государстве и праве, полученных гражданином в результате обучения [1, с. 473], а также в течение всей его жизни, развивается в контексте

развития системы образования в целом, в результате этого становление и ее историческое развитие в Украине проследить современным исследователям сложно.

Как указывает О. Полякова, ученые связывают развитие юридического образования с такими правовыми категориями, как государство и право, где государство является заказчиком правоведческих исследований и подготовленных специалистов-юристов [2]. Такой вывод верный, поскольку задачей правового образования является предоставление знаний в сфере права населению Украины, создание условий для получения гражданами знаний о своих правах, свободах и обязанностях, освещение правовой политики государства, обеспечение свободного доступа граждан к источникам правовой информации, а также совершенствование системы юридического образования населения, сохранение и развитие отечественных традиций в этой сфере. То есть, приобретение и совершенствование знаний в сфере права происходит еще в дошкольном возрасте и продолжается всю жизнь человека.

Вспомним. Украина имеет давние традиции образования, корни которых достигают Княжеской эпохи – периода развития Киевской Руси и княжеств (IX-X вв.). Одной из древнейших украинских памятников, в которой поднимаются проблемы, связанные с развитием и становлением государства и права, является «Слово о законе и благодати», которое написано киевским митрополитом Илларионом (1037-1050 гг.). Помимо этого, проблемы власти, церкви и человека освещались в других памятниках Киевской Руси, в частности, в «Русской Правде», которую издал Ярослав Мудрый (примерно 1015 г.), «Наставлении детям» Владимира Мономаха (1096 г. или 1117 г.) и др. Историки, юристы, педагоги и другие исследователи едины в том, что образование Киевской Руси было направлено на формирование украинской духовной, светской, научной элиты; этот период характеризовался развитием правового образования населения Киевской Руси.

Если говорить о развитии и становления юридического образования в Украине в более поздний период, то оно связывается с возникновением юридических факультетов на территории современной Украины, а именно, в университетах Львова (1661), Харькова (1805), Киева (1835), Одессы (1865), Черновцов (1875). Вместе с тем, нет оснований не поддержать С. Немченко в том, что университетское образование в целом в Украине зародилось еще в XVII веке с образованием Острожской академии (1576) и Киево-Могилянской академии (1632). Однако, в этот период формирование юридического образования происходило под эгидой доминирования канонического права, и только потом юридическое образование приобретает светский характер, выполняя роль источника высококвалифицированных кадров для органов государственного управления, правоохранительных органов, адвокатуры и других сфер [3, с. 37, 40].

Сейчас, как отмечает В. Венедиктов [4], количество высших учебных заведений Украины, которые предоставляют юридическое образование, более 200, тогда как в 1991 г. было 6 государственных учебных заведений. В общем все высшие учебные заведения, которые предоставляют юридическое образование в Украине, целесообразно разделить на группы: государственные классические университеты (Львовский национальный университет имени И.Я. Франко, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Харьковский национальный университет им. В.Н. Каразина, Национальный университет «Киево-Могилянская академия», Запорожский национальный университет, Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Херсонский государственный университет, Днепропетровский национальный университет им. Олеса Гончара и др.); профильные высшие юридические учебные заведения (Академия адвокатуры Украины, Одесская национальная юридическая академия, Национальная юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого, Национальная академия внутренних дел и др.); непрофильные вузы (технические, педагогические, экономические, лингвистические и др.).

Следовательно, подготовка специалистов-юристов осуществляется высшими учебными заведениями Украины, которые имеют многолетнюю историю и традиции, представлены авторитетным профессорско-преподавательским составом и т.п. Однако, система высшего образования в Украине еще во многом повторяет систему, которая существовала в Советском Союзе. Так, получение диплома магистра или бакалавра права позволяет выпускникам занимать любую должность в сфере права. Хотя украинское законодательство предусматривает составление квалифицированных экзаменов и прохождения стажировки для адвокатов, судей, нотариусов, однако по своей процедуре и содержанию они требуют совершенствования.

Как уже отмечалось, понятия «правовое образование» и «юридическое образование» различны по содержанию. Вместе с тем, в законодательстве Украины раскрыто значение термина «правовое образование» (Постановление Кабинета Министров Украины 1995 г. «О Программе правового образования населения», Указ Президента Украины 2001 г. «О Национальной программе правового образования населения»). Так, в указанном выше Постановлении Кабинета Министров Украины 1995 г. предусмотрено, что правовое образование населения – это процесс усвоения знаний об основах государства и права, воспитания у граждан уважения к закону, к правам человека, равнодушного отношения к нарушениям законности и правопорядка. То есть, речь идет о получении знаний в сфере права и государства

Значение термина «юридическое образование» законодательство Украины не раскрывает. Вместе с тем, законы Украины используют термин «высшее юридическое образование», когда речь идет о требованиях к должностям (например, должности судьи – Конституция Украины, Закон Украины «О судоустройстве и статусе судей», члена Высшего совета правосудия – Закон Украины «О Высшем совете правосудия», представителе центрального органа исполнительной власти, который обеспечивает формирование и реализует государственную политику в сфере государственной службы – Закон Украины «О государственной службе», директоре Государственного бюро расследований и его заместителях – Закон Украины «О Государственном бюро расследований», руководителя, заместителя руководителя территориального органа полиции – Закон Украины «О национальной полиции», прокуроре местной прокуратуры – Закон Украины «О прокуратуре», адвокате – Закон Украины «Об адвокатуре и адвокатской деятельности», нотариусе – Закон Украины «О нотариате»).

Поэтому, обобщив законодательное определение понятия «правовое образование» и доктринальное определение «юридического образования» (С. Гусарев, О. Борисовец, М. Требин, Н. Онищенко), приходим к выводу, что правовое образование является более широким понятием чем юридическое образование и в широком смысле заключается в осуществлении комплекса мероприятий воспитательного, учебного и информационного характера, направленных на усвоение знаний в сфере государства и права, применение гражданами своих прав и свобод, а также исполнение возложенных на них обязанностей. В узком смысле – это система общетеоретических представлений о праве и государстве, которая конкретизируется через соответствующие учебные предметы в учебных и учебно-воспитательных учреждениях, которые в соответствии с законом об образовании осуществляют непрофессионально-правовое и профессионально-правовое юридическое образование, а также через средства массовой информации и путем самообразования граждан.

Таким образом, юридическое образование – это часть системы специализированного образования Украины, которая обеспечивает подготовку специалистов в области права для работы в государственных учреждениях, а также адвокатом, нотариусом и т.п. Государство Украины, в лице Министерства образования и науки Украины, контролирует качество юридического образования путем разработки порядка создания и прекращения деятельности высших учебных заведений, которые готовят специалистов в сфере права, лицензирования и аттестации этих учреждений и т.п.

Заметим, что первыми учебными заведениями, где в Украине преподается учебная дисциплина «Правоведение», являются общеобразовательная школа и специализированные лицеи.

В соответствии с законодательством Украины юридическое образование делится на высшее юридическое образование, последиplomное юридическое образование, аспирантура, докторантура, самообразование.

Принципами современного юридического образования в Украине являются: доступность и равенство условий при обучении; независимость юридического образования от политических партий, общественных и религиозных организаций; единство, последовательность, непрерывность процесса юридического образования, его интеграция с наукой и практикой; связь с юридическим образованием других стран, историей, культурой и традициями; наличие творческого подхода к решению научных задач и др.

Вместе с тем, развитие современного юридического образования в Украине происходило в несколько этапов. Так, с некоторыми уточнениями мы поддерживаем О. Костенко [5], и со времени провозглашения Украины независимым государством выделим следующие периоды:

1) с 1991 г. по 1996 г. – период в течение которого происходит становление системы образования Украины и характеризуется принятием Закона УССР «Об образовании» (1991) и Закона Украины «Об образовании» в новой редакции (1996), Конституции Украины (1996), а также ряда подзаконных нормативно-правовых актов Украины в сфере образования (Постановление Кабинета Министров Украины 1995 г. «О Программе правового образования населения», Приказ Государственного таможенного комитета Украины 1995 г. «О мерах, направленных на практическую реализацию Программы правообразования населения Украины» и т.п.).

Так, например, в Программе правового образования населения, утвержденной Постановлением Кабинета Министров Украины, предусмотрено, что правовое образование начинается в дошкольных воспитательных учреждениях, где детям предоставляются начальные знания о нормах поведения, воспитывается уважение к родителям, сверстникам и другим лицам.

2) с 1996 г. по 2009 г. – период, в котором принимается ряд законов Украины, которые закладывают основы развития человека как личности и направлены на формирование граждан, способных к сознательному общественному выбору (Законы Украины «О профессионально-техническом образовании» (1998), «О общем среднем образовании» (1999), «О внешкольном образовании» (2000), «О дошкольном образовании» (2001), «О высшем образовании» (2002), а также подзаконные нормативно-правовые акты Украины (Указ Президента Украины 2001 г. «О Национальной программе правового образования населения», Приказ Министерства юстиции Украины и Министерства образования и науки Украины 2007 г. «О создании межведомственной рабочей группы по разработке Концепции непрерывного правового образования в системе общеобразовательных учебных заведений»).

3) с 2009 г. по настоящее время – период, который связывается с выработкой новых подходов к организации правового образования в частности и образования в целом в Украине. Например, это Указ Президента Украины 2010 г. «О мерах по обеспечению приоритетного развития образования в Украине», новый Закон Украины «О высшем образовании» (2014). Кроме того, в этот период принимается Распоряжение Кабинета Министров Украины 2016 г. «О проведении в 2016 году как эксперимента вступительных испытаний при поступлении на основе степени бакалавра на обучение для получения степени магистра по специальности 081 «Право» с использованием организационно-технологических процессов осуществления внешнего независимого оценивания», Приказ Министерства образования и науки Украины 2017 г. «Об утверждении Положения о проведении единого вступительного испытания с использованием организационно-технологических процессов осуществления внешнего независимого оценивания для вступления для получения степени высшего образования магистра по специальности 081 «Право» в 2017 году».

Так, согласно Приказу Министерства образования и науки Украины об утверждении Положения, определяющее порядок организации и проведения единого вступительного испытания с использованием организационно-технологических процессов осуществления внешнего независимого оценивания для вступления для получения степени высшего образования магистра по специальности 081 «Право» в 2017 г., его действие распространяется на все высшие учебные заведения Украины, которые осуществляют набор на обучение по степени высшего образования магистра по специальности 081 «Право». В соответствии с этим Приказом единственное вступительное испытание предусматривает выполнение экзаменационной работы (теста), содержащий три блока заданий: первый блок – тест общих учебных юридических компетентностей; второй блок – тест из шести базовых юридических (правовых) дисциплин, включая конституционное право, административное право, гражданское право, гражданское процессуальное право, уголовное право, уголовное процессуальное право; третий блок – тест по иностранному языку.

По нашему мнению, введение в Украине единого вступительного экзамена, является весомым шагом, направленным на реформирование юридического образования в Украине, поскольку обеспечит объективность оценки знаний и профессиональной пригодности будущих юристов.

Сейчас на рассмотрение Верховной Рады Украины подан ряд проектов законов о внесении изменений в законодательство об образовании, а также предлагается принять закон об образовании в новой редакции (проект. № 3491-д). Целью принятия этого проекта является создание и внедрение действенного механизма реализации, охраны и защиты конституционного права человека на образование, а также обеспечение законодательных гарантий повышения инвестиционной привлекательности системы образования, направленных на экономический рост и культурное развитие страны в целом [6].

Считаем, что нормативно-правовая база юридического образования граждан в Украине разработана на достаточном уровне, однако с учетом современного развития общественных отношений требует совершенствования; проекты законов в сфере образования, представленные на рассмотрение Верховной Рады Украины, поднимают образование в Украине на новый уровень, уровень европейских стандартов.

По нашему мнению, в Украине следует усилить взаимодействие между дошкольным и общеобразовательным образованием, в общей средней школе целесообразно углубленно изучать курс «Правоведение». Вместе с тем довузовское правовое образование испытывает недостаток специализированных кадров по преподаванию правоведения. Обучение

в юридических колледжах способуєтє поготовке в Україне бакалавров права, в університетах – магістрів права по определенним направленням. Следует также отметить и постоянное повышение квалификации юристов, ученых и тому подобное. Таким образом, процесс предоставления знаний в области государства и права, как и процесс подготовки специалистов-юристов, явления многогранные, которые требуют совершенствования в рамках национальной системы образования Украины.

Рамки одной статьи не дают охватить все аспекты развития юридического образования в Украине. Перспективными в этом направлении исследования является обоснование и разработка содержания учебных программ с учетом новейших тенденций развития юридической науки, отбор методик обучения в сфере права и тому подобное. Кроме того, к основным направлениям развития современного юридического образования Украины относятся: завершение разработки и внедрения государственных стандартов высшего юридического образования, увеличение практических задач, направленных на развитие индивидуальных профессиональных качеств студента, широкое привлечение иностранных специалистов в области права для чтения лекций в школах и лицеях, разработка и принятие государственной программы поддержки издательств, выпускающих юридическую литературу, развитие творческого подхода к решению научных задач и т.п.

Литература:

1. Юридична енциклопедія. В 6 т. Т. 6. Т-Я., Ю.С. Шемшученко (голов. редкол.), НАН України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького. – К., Укр. енцикл., 2004. – 768 с.
2. Полякова О.С. Стан наукових пошуків з проблем становлення та розвитку правової освіти в Україні: публічно-правовий аспект., О.С. Полякова., Актуальні проблеми державного управління. – 2016., № 1(49), С. 1-5.
3. Немченко С.С. Становлення правової освіти в Україні в XVII – на початку XX століття., С.С. Немченко., Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015., Вип. 4., Том. 1., с. 36-40.
4. Венедиктов В.С. Парадигми сучасної юридичної освіти в контексті Болонського процесу., В.С. Венедиктов, Право і безпека. – 2004., № 3-4., С. 14-17.
5. Костенко О.О. Історія становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні., О.О. Костенко., Наукові записки з української історії. – 2013., Вип. 33., С. 215-218.
6. Веб-портал Верховна Рада України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua>

УДК. 378.1

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ «ГРУПИ РИЗИКУ» / ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ДЕТЕЙ «ГРУППЫ РИСКА» / FEATURES OF ORGANIZATION OF EDUCATIONAL-EDUCATOR PROCESS OF CHILDREN OF «RISK GROUP»

Войтко В.В., канд. пед. наук, ст. викладач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти
Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти ім. В. Сухомлинського, Україна

Учасник конференції

У даній статті розглядаються педагогічні умови й особливості впровадження особистісно орієнтованого підходу в процес виховання дітей «групи ризику». Розглянуто вплив гуманістичної психології на здійснення особистісно орієнтованого підходу. Проаналізовано специфічні риси педагогічних й психологічних передумов впровадження особистісно орієнтованого підходу.

Ключові слова: особистісно орієнтований підхід, категорія дітей «групи ризику», педагогічні умови, розвиток особистості.

В данной статье рассматриваются педагогические условия и особенности внедрения личностно ориентированного подхода в процесс воспитания детей « группы риска». Рассмотрено влияние гуманистической психологии на осуществление личностно ориентированного подхода. Проанализированы специфические черты педагогических и психологических предпосылок внедрения личностно ориентированного подхода.

Ключевые слова: личностно ориентированный подход, категория детей «группы риска», педагогические условия, развитие личности.

Pedagogical conditions and peculiarities of implementation of a person-centred approach in the process of upbringing the "risk group" children are considered in this paper. Influence of humanistic psychology on implementation of the person-centred approach is considered. Specific features of pedagogical and psychological prerequisites for the implementation of the person-centred approach have been analysed.

Keywords: person-centred approach, "risk group" children category, pedagogical conditions, personality development.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку освіти та виховання в Україні передбачають створення позитивних умов для гармонійного індивідуального розвитку особистості й реалізації її соціокультурного й науково-технічного потенціалу в різних сферах життя. Пріоритет розвитку особистості визначається в основних засадах особистісно орієнтованого навчання та виховання, що проявляються у створенні психологічно комфортних умов навчально-виховного процесу, розвитку пізнавальних здібностей особистості, суб'єкт-суб'єктному (діалогічному) характері педагогічної взаємодії, набутті знань через особистий досвід суб'єкта навчання, задоволенні потреб реалізації інтелектуальних, культурних, творчих можливостей особистості.

Погіршення соціальної ситуації в останні роки призвело до збільшення кількості дітей «групи ризику», яких часто називають важковиховуваними, оскільки вони не тільки не мають інтересу до навчання, школи, не знаходять спільної мови з оточуючими, але й систематично здійснюють різні хуліганські вчинки, правопорушення, не реагують на зауваження.

Серйозний дефіцит позитивного впливу на дітей даної категорії призводить до того, що у них домінуючими почуттями стали тривога, агресія, соціальна пасивність, страх, ворожість та ін.. Працювати з такими дітьми (психологам, вчителям, соціальним працівникам) надзвичайно складно. Це - тривалий і важкий процес, адже змінити особистість дитини, яка вже має

негативний життєвий досвід, негативну оцінку себе і оточуючих, яка нерідко перенесла різні види насильства, позбавлена батьківського тепла і ласки, відчула себе нікому не потрібною, дуже непросто.

У «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти» однією із вимог визначається особистісно зорієнтований підхід як «...спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні».

Отже, саме особистісна орієнтованість передбачає створення таких умов, за яких освітньо-виховний процес набуває для такого учня особистісно значущого змісту.

Мета статті полягає у спробі простежити необхідність та особливості особистісно орієнтованого підходу на розвиток дітей «групи ризику», проаналізувати проблемні аспекти й обґрунтувати доцільність впровадження особистісно орієнтованого підходу в навчально-виховний процес і, зокрема, у вихованні дітей «групи ризику».

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Ідеї особистісно орієнтованої парадигми розроблені в дослідженнях І.Л. Бім, Н.Д. Гальської, Г.О. Китайгородської, І.О. Зимньої, О.О. Леонтєва, Є.С. Полат, С.Л. Рубінштейна, К. Роджерса, А.К. Маркової, В.В. Серікова, С.І. Архангельського, І.С. Якиманської, Є.В. Бондаревської та ін. [1; 2; 3; 5; 6; 7 та ін.].

Зокрема Л.С. Виготський вважав, що вчитель може цілеспрямовано навчати і виховувати дітей лише при постійному співробітництві з ними, з їх середовищем, з їх бажаннями і готовністю діяти самостійно разом із вчителем: «...роль і направляюче значення особи вихованця у виховному процесі ніяк не можуть нагадувати той «педагогічний дует», до якого зводиться індивідуалістичне виховання як процес, цілком пов'язаний між учителем і учнем. Якщо раніше особа учня складала центр виховного світу, то зараз вона набуває нових значень і сенсу» [4, С. 345].

І.Д. Бех, глибоко досліджуючи дану проблему, наголошує: «Особистісно зорієнтоване виховання принципово виключає ситуації, коли намагання вихованця досягти певних виховних цілей не помічаються, зате будь-яка його похибка викликає яскраво виражене незадоволення, підкреслюється його невідповідність тим чи іншим суспільним нормативам, навіюється, що дитина не така, якою хотіли б її бачити дорослі» [2].

Виклад основного матеріалу. У вітчизняній психології та педагогіці багато досліджень присвячено проблемі важких, педагогічно занедбаних, нестандартних (яких часто називають важковиховуваними) дітей, яким характерні відхилення в поведінці від прийнятих у суспільстві соціальних норм, які погано піддаються виховним впливам з боку дорослих, активно чинять опір стандартним вимогам.

Традиційно причини такої поведінки вчені бачать в особливостях сімейного виховання, насамперед розбещеній, аморальній стан батьків, відсутність нагляду та опіки, низький рівень розвитку головних психічних функцій, у незадовільній роботі педагогів, у впливі «вулиці» і неформальних груп, у суб'єктивному відношенні дитини до себе, своєї поведінки та оточенню та ін. [1; 2].

За традиційної шкільної виховної практики не лише в молодших, але й у наступних класах до таких учнів ставляться в більшості випадків без справжнього інтересу і поваги, в результаті в них немає ніяких підстав для прийняття самих себе серйозно

Підлягає також безумовному запереченню та обставина, коли замість конструктивного використання природної дитячої потреби в хорошому ставленні до неї значущих людей для заохочення розвитку позитивних задатків і прагнень вихователі постійно її пригноблюють, не дають їй можливості реалізації, вимагають від дитини неможливого, а коли вона не справляється з цими вимогами - принижують. Таке приниження викликає протест і ворожість дитини до вихователів, оскільки їй важливо зберігати почуття власної гідності, відповідати уявленню про саму себе як про достойну поваги.

У даному випадку протест неможливий, адже він має бути спрямований проти педагогів, чие заохочення вихованець прагне заслужити. Він чекає ласки, а нашоується на сухість і повчання. Тому до певного часу не може відповісти на це ні грубістю, ні байдужістю. Потреба в самоповазі, що підштовхує до протесту, приходить у нерозв'язувану суперечність із потребою у виховательській повазі та схваленні, без яких неможливим є її збереження поваги до себе.

Так формується внутрішній мотиваційний конфлікт, який і лежить в основі «ризик» розвитку дітей вказаної категорії: дитина в своїй незрілості має мету та бажання, однак відсутність у соціальній ситуації розвитку підтримки робить її поривання нездійсненними.

І саме особистісно зорієнтоване виховання спрямоване на реалізацію сутнісної природи суб'єкта, який відповідають цінності служіння, коли головним життєвим ставленням виявляється любов та повага до інших людей.

Діти категорії «групи ризику» - це така категорія дітей, яка вимагає особливої уваги з боку педагогів, вихователів, психологів, соціальних педагогів та інших фахівців. Слово ризик означає можливість, велику ймовірність чого-небудь, як правило, негативного, небажаного, що може відбутися або не відбутися. Тому, коли говорять про дітей «групи ризику», мається на увазі, що вони знаходяться під впливом деяких небажаних чинників, які можуть спрацювати або не спрацювати. При цьому мова фактично йде про два аспекти. Перший аспект - це ризик для суспільства, який створюють діти даної категорії. Другий аспект - той ризик, якому самі діти постійно піддаються в суспільстві: ризик втрати життя, здоров'я, нормальних умов для повноцінного розвитку та ін.

Завданням особистісно орієнтованого підходу є найбільш повне виявлення індивідуальних способів розвитку, можливостей дитини, зміцнення її власної активності, розкриття неповторності її особистості. Головне - не боротися з індивідуальними особливостями, а розвивати їх, вивчати потенційні можливості дитини і будувати виховну роботу за принципом особистісного розвитку.

Робота педагогів за принципом особистісного розвитку має будуватись з урахуванням зони найближчого розвитку і сприяє розвитку у дітей «групи ризику» самоконтролю, саморегуляції в умовах контролю з боку вчителя, створенню ситуації успіху учня, який пов'язаний насамперед з почуттям радості, емоційного підйому, які відчуває людина після вдало виконаної роботи.

Особистісний орієнтований підхід ґрунтується на принципі центрації виховання в розвитку особистості і передбачає, передусім, визнання пріоритету особистості, який повинен стати основою ідеології суспільства у сфері виховання, ціннісною орієнтацією. Принцип центрації виховання на розвиток особистості вимагає демократичного стилю взаємодії суб'єктів, його гуманізації.

Особистісно орієнтовані відносини між педагогом і учнем можливі лише тоді, коли є психологічна готовність до діалогу обох сторін. А щоб ця готовність була, потрібно формувати комунікативне ядро особистості. У зміст цього поняття А. Бодальов включає всі риси, які встигли розвинути в особистості й проявляються у спілкуванні.

Реальне запровадження особистісно орієнтованої системи можливе за умов суттєвої особистісно спрямованої трансформації існуючих форм і методів навчально-виховної роботи педагогів, проведення цілеспрямованої організаційної, науково-методичної роботи педагогічних колективів, працівників психологічної служби та подальшого поглибленого вивчення проблем, що постають на цьому шляху.

В контексті вищезазначених даних може бути намічено декілька варіантів запровадження особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу дітей «групи ризику». Усі вони передбачають здійснення тривалої роботи із запровадження спеціальної методології. Ефективність їх здійснення передбачає передусім проведення послідовних кроків працівниками системи освіти.

Висновки. Отже, особистісно-орієнтований підхід - це методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, що дозволяє за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей та способів дій забезпечити і підтримати процеси самопізнання, самотворення і самореалізації особистості дитини, розвиток її неповторної індивідуальності.

Література:

1. Балл Г.О. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти., Г.О. Балл., Освіта і управління. - 1997., № 2., С.21-35.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання, І.Д. Бех. – К., ІЗМН, 1998. – 204 с.
3. Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования [текст]., Е.В. Бондаревская. – Ростов-на-Дону., Издательство Ростовского педагогического университета, 2000. – 352 с.
4. Выготский Л.С. Педагогическая психология. Под ред. В.В. Давыдова, Л.С. Выготский. - М., Педагогика, 1991. - 480 с.
5. Дем'янюк Т.Д. Методика виховання в сучасній школі., Т.Д. Дем'янюк. – К., Наук.-метод. центр середньої освіти Міносвіти і науки України, 2000. – 286 с.
6. Подмазин С.И. Личностно ориентированное образование: Социально-философское исследование., С.И. Подмазин. – Запорожье., Просвита, 2000. – 250 с.
7. Rogers C.R. Foundations of the person-centered approach. In A way of being., C.R. Rogers. – Boston., Houghton Mifflin, 1980.

ПРИРОДНИЧА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПАРАМЕТРАХ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Грамастик Н., канд. пед. наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна

Учасник конференції

The importance of the natural training of future teachers of elementary school is substantiated as an important component of their personal and professional formation. The review of scientific researches devoted to the natural training of the future teacher of elementary school is carried out in the parameter of modern scientific knowledge. The general tendencies of natural education in the professional training of the future teacher of the first degree school are revealed. The set of scientific approaches to the natural training of future primary school teachers is revealed.

Keywords: *valuable orientations of future elementary school teachers, natural preparation, natural competence, concepts of modern natural sciences.*

В умовах євроінтеграційної трансформації культурної, соціальної та політичної сфер життя, змінилася роль вищої освіти. Педагогічна освіта вже не є відособленою галуззю підготовки, а виступає як і суттєва складова вищої освіти й науки, що має вирішальний вплив на конкурентоспроможного фахівця.

Оскільки вчитель є ключовою фігурою освітньої сфери, то від рівня його особистісно-професійного профілю залежить успішність школяра. Не підлягає сумніву, значущість постаті вчителя саме першого ступеня, беручи до уваги унікальну своєрідність початкової освіти як педагогічної системи. Оновлена ж парадигма початкової освіти передбачає реалізацію закладеного в особистості потенціалу через розкриття основних аспектів насамперед науково-природничої картини світу (Н. Бібік, Я. Кодлюк, О. Савченко та ін.).

Враховуючи основні вимоги до професійної компетентності вчителя початкової ланки, що базується, здебільшого на застосуванні інтегрованого підходу, актуалізується проблема модернізації природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів у параметрах сучасного психолого-педагогічного знання.

Результати опрацювання психолого-педагогічних наукових джерел засвідчують, що проблема підготовки майбутнього вчителя не втрачає актуальності протягом багатьох десятиліть, до того ж є досить широкою і різноплановою.

Зокрема, науковому розв'язанню питання вдосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, сприяв науковий доробок як вітчизняних (В. Бондар, М. Євтух, І. Зязюн, Н. Кічук, Н. Оліференко, Д. Пашенко, Л. Хомич, Л. Хоружої), так і зарубіжних науковців (О. Айнвайлер, К. Бергер, А. Валицький, С. Гессен, Л. Лігле, Р. Левінь, Т. Новацкий, Н. Севвідс).

Зазначимо, що фундаментальні дослідження дидактичної проблематики початкової освіти системно висвітлені у роботах М. Байбари, М. Вакуленко, Н. Глузман, С. Мартиненко, М. Марусинець, О. Савченко, С. Сисоевої та інших. Для розв'язання окресленої проблеми в сучасній науці сформуливали певні передумови. Так, дослідженню реалій початкової освіти та порівнянню її з європейською присвячені роботи Л. Коваль, О. Локшиної, В. Міттера.

У галузі психології та педагогіки значна кількість робіт висвітлює широке коло питань щодо готовності майбутніх учителів до формування природничих понять молодших школярів (Н. Волкова, Л. Дяченко, П. Єрдієва, О. Запорожця, І. Зверева, І. Зимня, Г. Ковальчук, О. Козакової, В. Корсунської, І. Кулагіна, М. Лейтеса, Л. Соколова тощо). Водночас безпосередньо питанням формування природознавчої компетентності майбутнього вчителя початкових класів присвячено роботи Т. Байбари, Н. Бібік, О. Біди, М. Галатюка, К. Гуз, П. Завітаєва, Ю. Лінника, Л. Нарочної, С. Собакар. Окремі ж аспекти природничої підготовки в контексті різновекторних процесів в освіті під впливом соціально орієнтованих змін розглянуто на рівні дисертаційних досліджень О. Варакути, С. Неведомської, Т. Тітової, І. Ситнікової, З. Хитрої та інших.

Мета статті полягає у висвітленні деяких найбільш конструктивних, на наш погляд, підходів до природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів.

У Державному стандарті загальної початкової освіти зазначено, що основним завданням початкового курсу «Природознавство» є розвиток у молодших школярів понятійного апарату необхідного для вивчення навчальних предметів у середній та старшій школі природознавчого спрямування та формування природничих компетентностей, відповідно до соціально зумовлених освітніх запитів. На важливій пропедевтичній ролі природничих понять початкової школи наголошують як вітчизняні, так і зарубіжні науковці (І. Алексашина, Л. Бутова, Т. Васютіна, Б. Воронцов-Вельямінов, С. Гончаренко, В. Львченко, І. Климишина, Т. Креславська, І. Новіков, І. Опалева, Н. Румянцева, А. Степанюк та ін.).

З огляду на це, природничу підготовку майбутніх учителів початкових класів доцільно розглянути як системотвірну ланку у формуванні їхніх професійних знань та умінь. Крім того, гуманізація освіти, яка задекларована ключовою тенден-

цією парадигми сучасної початкової освіти, передбачає підняття статусу природничо-наукових навчальних предметів. Це спонукає вищу педагогічну школу до пошуку ефективних шляхів і засобів дидактично-технологічної підготовки майбутніх учителів початкової школи до викладання освітньої галузі «Природознавство» з урахуванням вітчизняного та зарубіжного творчого досвіду.

Дійсно, фундаментальність освіти майбутнього вчителя початкових класів передбачає опанування природничо-наукових та професійно орієнтованих дисциплін, які надаючи базові знання, складають ядро сучасної наукової картини світу і мають принципово важливе значення для формування загального кругозору, культури мислення і наукового світогляду студентів.

Крім того, природознавча обізнаність є важливою складовою професійної компетентності майбутнього вчителя. Під природничою компетентністю, перш за все, ми розуміємо рівень фахової здатності, що базується на освіченості майбутніх учителів початкових класів з базових дисциплін природничого циклу («Загальне землезнавство», «Основи природознавства», «Екологія»), синтез знань яких, дозволить розвивати науковий світогляд учнів. Відтак, природнича підготовка студентів не має бути суто вузькопрофесійною, оскільки в рамках даної посади вчитель школи першого ступеня повинен бути готовим до вирішення різних психолого-педагогічних освітніх проблем.

Аналіз освітньо-кваліфікаційних характеристик майбутніх учителів початкової школи дозволив виявити такі основні вимоги: розуміння сутності та соціальної значущості своєї майбутньої професії, основних проблем дисциплін, що визначають конкретну сферу їх діяльності; методична обізнаність у природничій галузі знань; психологічна готовність до зміни виду та характеру своєї професійної діяльності.

У контексті сучасного наукового розуміння сутності педагогічного професіоналізму, перебудова свідомості й мислення майбутнього вчителя має відбутися раніше ніж складеться його контакт з дітьми.

У зв'язку з цим, специфіка природознавчої підготовки майбутніх учителів початкової школи передбачає формування соціально-орієнтованої системи певних цінностей. Як переконує практика, студенти приходять до вищого навчального закладу в тому віці, коли процес ціннісного самовизначення особистості на світоглядному рівні ще не завершений. Тому, теоретичне підрунтя професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до вивчення освітньої галузі «Природознавство» сконцентрована здебільшого на формуванні у слухачів ціннісних орієнтацій європейського зразка та просування в європейський освітній простір кращих взірців ціннісних установок вітчизняної освіти.

Зазначимо, що відповідно до психологічної теорії Джона Равена щодо особливості формування фахової компетентності вчителя, природнича підготовка майбутніх учителів початкової школи характеризується реалізацією гуманістичних та природоохоронних мотивів суб'єкта, адже вони відіграють важливу роль у цілеспрямованому формуванні професійно важливих якостей майбутнього вчителя, його професійної свідомості й поведінки, а також сприяють розвитку індивідуальності. Оскільки ж європейський вимір освіти розглядає природничу підготовку майбутнього вчителя на практичному рівні, а не як академічну галузь, то в сучасній природничій освіті набуває пріоритетності формування ціннісних орієнтацій як відносно стійкої системи спрямованості інтересів і потреб особистості [4, с. 356]. Отже, ціннісна спрямованість особистості студента слугує показником результативності його природничої підготовки.

Конструктивною в цьому контексті є думка К. Роджерса про те, що цінності є важливою складовою частиною в системі професійної підготовки, зокрема природничої.

Підкреслимо, що пророблений нами аналіз суспільної думки щодо основних тенденцій розвитку європейської вищої освіти як в цілому, так і в окремих аспектах фахової підготовки, свідчить, що природнича складова підготовки майбутніх учителів початкової школи сьогодні проходить черговий виток свого розвитку. Так, враховуючи особливості реформування вітчизняної вищої освіти, трансформації її сутності та змісту, виокремлено та обґрунтовано загальні підходи до природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів у параметрах сучасної психолого-педагогічної науки.

Зауважимо на тому, що останнім часом у науково-освітньому середовищі країн Західної Європи поширюються погляди щодо об'єднання фахових дисциплін на якісно новому рівні, а саме, навколо фундаментальних природничо-наукових парадигм. Вчені (А. Бальоха, Г. Білецька, Л. Нікітченко, С. Рябченко, А. Пайкуш, І. Фурса та ін.) переконані, що без природничої підготовки неможливо розв'язати жодної глобальної проблеми людства, а процеси модернізації, які відбуваються на рівні початкової школи, активізують пошуки спрямовані на осучаснення знань традиційної змістової моделі підготовки фахівців та запровадження нових.

Утвердження нових підходів до галузевої підготовки зумовлює зростання інтересу до теорії та практики реформаторської педагогіки, яка передбачає творче застосування кращих надбань світової науки. Про це свідчить значний науковий доробок з питань розвитку вищої освіти. Так, у західному науковому просторі аналіз множини сучасних освітніх тенденцій представлено в дослідженнях С. Грофа, Т. Дай, Т. Кайго, А. Келлі, Т. Куна, К. Лайсвуда, І. Лакатоса, Д. Лоутона, Т. Моу, С. Парсонса, К. Поппера, С. Тулміна, Дж. Холтона та ін. Відомі своїми ідеями представники експериментальної педагогіки А. Біне, В. Лая, Е. Мейман, основні положення спрямовані на підвищення ролі і місця вчителя у навчально-виховному процесі школи, на організацію й удосконалення процесу підготовки майбутнього фахівця на основі експериментальних досліджень.

Безумовно, зміни, які відбулися на сучасному етапі розвитку початкової освіти були враховані у процесі дослідження психолого-педагогічних аспектів природничої підготовки майбутніх учителів, оскільки саме від них, насамперед, залежить реалізація новопосталих завдань сучасної початкової школи.

Вітчизняний науковий доробок у царині нової освітньої методології природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкових класів презентований у працях А. Алексюка, Л. Бордонська, Н. Бібік, О. Біди, О. Голубева, В. Данильчук, Т. Зоріна, С. Клепко, Л. Коваль, Н. Ничкало, О. Савченко, С. Семеріков, В. Симонов, О. Суханов, Г. Тарасенко та ін. На сучасному етапі проблема природничо-наукової підготовки фахівців у вищих навчальних закладах стала об'єктом дисертаційних досліджень Л. Білик, Н. Двудлічанської, В. Єлісеєва, С. Касарум, Л. Моторної, Л. Медведєвої, З. Скрипко, С. Старостіної та багатьох інших.

Незважаючи на значну кількість наукових праць, які розкривають певні аспекти проблеми природничої підготовки майбутніх учителів початкової школи, вона потребує подальшого і всебічного обґрунтування у параметрах саме сучасного наукового знання.

Аналіз трансформацій вищої освіти у параметрах сучасної психолого-педагогічної науки України та зарубіжних країн свідчить про те, що в наш час іде орієнтація на педагогічно обдарованого, а відтак, конкурентоздатного вчителя, який би міг всі навчальні предмети в початковій школі викладати відповідно до сучасних вимог. У зв'язку з цим, вагомим значення набуває природнича підготовка майбутніх фахівців, що забезпечує гармонічне світобачення і формує цілісну картину світу. Ось чому природничу підготовку майбутніх учителів початкових класів має базуватися на концепції сучасного природознавства. Серед них загально визнано найбільш фундаментальними, зокрема, такі: концепція системного методу, концепція загальної

структури і взаємозв'язку природничих наук. Саме вони й складають ядро сучасної наукової картини світу, а спираючись на них, можна правильно зрозуміти і пояснити більшість процесів і явищ природознавства.

З позицій сучасної психолого-педагогічної науки природнича підготовка вчителя є складним поняттям. Дослідження науково-педагогічної літератури показало, що серед дослідників ще й досі несклалось єдиного висновку щодо змістового наповнення поняття «природнича підготовка».

У педагогічній енциклопедії поняття «професійна підготовка» трактується як сукупність спеціальних знань, умінь і навичок, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, що забезпечують можливість успішної роботи з певної професії; процес повідомлення учням відповідних знань й умінь [7, с. 573].

Найбільш повний аналіз сутності суто природничої підготовки, виявленню основних етапів і тенденцій її становлення та розвитку знаходимо у працях М. Багова, Г. Білецької, Н. Васильєвої, В. Єлісеєва, Л. Моторної, С. Панічева, Г. Пономарьової. На думку науковців, зміст і якість природничої підготовки є основним «ключем» до мобільності, сумісності в зоні європейської вищої освіти.

З проведеного психологічного та педагогічного аналізу провідних ідей стосовно оновлення змісту вищої освіти, сучасна освітня політика України спрямована на пошуки ефективних підходів до природничої підготовки студентської молоді. Водночас теоретичний аналіз наукових праць і практичний досвід виявив наявність деяких протиріч між теоретичними підходами природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів та результатами її практичної реалізації. На думку С.В. Рябченка, один із шляхів вирішення суперечностей через вивчення досвіду вченого-реформатора польської системи освіти Тадеуша Левовицького, сутність якого полягає в докорінній зміні уявлення про підготовку майбутнього вчителя загалом.

Наразі, більшість наукових праць присвячені визначенню основоположних підходів до різних аспектів підготовки майбутнього вчителя. У контексті нашого дослідження, підвищеної уваги приділено поглядам Г. Білецької, О. Вознюка, Ю. Гасило, О. Злобіна, М. Мартинюк, І. Мозуль, зокрема, в ракурсі природничо-наукової підготовки майбутніх учителів.

Крізь призму сучасного наукового знання, чільне місце в системі природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів посідає компетентнісний підхід як конструктивний в системі професійної освіти (А. Бальоха, М. Галатюк, Л. Коваль, Ю. Лінник, О. Овчарук, А. Хуторський, С. Цимбал).

Нині вже накопичено чималий досвід щодо використання теоретико-методичних засад особистісно орієнтованого навчання дисциплін природничого циклу. Так, значний внесок у розроблення методології й теорії особистісно орієнтованої освіти зробили українські психологи (І. Бех, Г. Костюк, В. Рибалка, В. Семиченко) і педагоги (І. Зязюн, В. Кремень, В. Лозова, О. Пехота, С. Сисоєва, О. Топузов та ін.). Прикладний аспект особистісно орієнтованого підходу до природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів передбачає переорієнтацію змісту навчання та освітньої діяльності на творення людини як особистості.

Принагідно зазначимо, що у сучасних системах освіти країн Європейського Союзу набули значного поширення інтеграційні процеси щодо практики професійної підготовки. Аналогічні процеси нині відбуваються й у вітчизняній освіті.

Ідея інтеграції є не новою. Вже склався значний багаторічний досвід її реалізації в контексті особливо природничих дисциплін. Більш того, саме природнича підготовка майбутніх учителів початкових класів вимагає інтеграції змісту, форм та методів навчання, а також використання єдиного підходу до процесу формування основних природничих понять, що сприяє виробленню певного фахового базису для формування професійного мислення особистості.

У науково-педагогічній літературі виокремлено теоретичні передумови інтеграції змісту навчання в підготовці майбутніх учителів (Г. Балл, О. Вознюк, В. Ільченко, В. Луговий, М. Корольова, Н. Куриленко, Н. Кузнєцова, О. Ярошенко та ін.).

Інтеграційний підхід у сучасній науці і практиці розглядається як загальнонаукова методологія, на основі якої формуються цілісні педагогічні системи та їх підсистеми. Тому в теорії та практиці вищої школи спостерігається тенденція до інтеграції навчальних дисциплін, що дозволяє студентам досягати міжпредметних узагальнень і швидкого засвоєння складного навчального матеріалу [9]. Природнича підготовка майбутніх учителів початкової школи не може здійснюватися без вивчення такого інтегрованого курсу як «Основи природознавства», який вдало інтегрується з навчальними дисциплінами: «Ботаніка», «Зоологія», «Землезнавство»).

Отже, динамічне зростання обсягу та темпів оновлення інформації й зростання потреби постійно пристосовуватися до нових інформаційних умов обумовлює необхідність в рамках професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи створювати скоординовані міжпредметні програми, міждисциплінарні інтегровані навчальні курси.

Варто звернути увагу ще й на ресурси системного підходу у вище окресленій площині, оскільки він має значні переваги з-поміж інших. По суті, саме він втілює в собі прогресивні риси діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів, бо він спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх у єдину теоретичну картину.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що проблема природничої підготовки майбутніх учителів початкових класів відноситься до вкрай актуальних. Вирішення означеної проблеми є не лише вимогою сучасного педагогічного буття, але однією із важливих передумов становлення цілісної системи фахової підготовки конкурентоздатного майбутнього вчителя.

Перспективи подальших наукових розвідок ми пов'язуємо із поглибленням наукових уявлень про ефективні педагогічні технології природничої підготовки майбутнього вчителя початкових класів в логіці підсистеми «бакалавр-магістр».

Література:

1. Baloha AS Natural-science competence of the future teacher of elementary school: theoretical and methodological analysis., A.S. Baloha., Collection of scientific works [Kherson State University]. Pedagogical sciences. - 2015., Issue 67., pp. 293-297.
2. Biletska G. Natural and scientific training of future ecologists: the essence and state of the problem in pedagogical researches., G. Biletska., Higher education of Ukraine. - 2014., No. 1., pp. 60-65.
3. Hessen S.I. Basics of Pedagogy. Introduction to Applied Philosophy Fiu., Ed. and sost. P.V. Alekseev – Moscow., «School-Press», 1995 – 448 p.
4. State standard of elementary general education., Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 20 April, 2011., No. 462.
5. John Raven. Competence in modern society., Raven J. – Moscow., «Kogito-Center», 2002. – 655 p.
6. Nepomnyascha G.I. Use of didactics in the process of formation of natural and mathematical concepts in elementary school students., G.I. Nepomnyascha., Primary school: realities and perspectives: Materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. – Sumy., Sumy GPU them. A.S. Makarenko, 2008., pp. 234-236.

7. Pedagogical Encyclopedia., Ch. Editor Kairova A.I. – Moscow., Sov. Encyclopedia, 1988. – Т. 3. – 880 p.

8. Postgraduate education in the conditions of European integration: essence, content, technology, readiness for change: educational manual., L.P. Puhovskaya, M.V. Artyushina, V.G. Baseluk, P.V. Lushin, A.S. Snisarenko etc.; For sciences Ed. L.P. Puhovskaya. - K., Pedagogical thought, 2012. - 122 p.

9. Fursa I.V. Competence-integrative approach in the training of future teachers of biology., I.V. Fursa., Bulletin of the Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences. – 2016. – Voice over 133., pp. 237-240.

УДК 37.035

ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Гуцало Е.У., канд. пед. наук, д-р філос., доцент
Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, Україна

Учасник конференції

У статті зроблено аналіз детермінації соціально-гуманітарних суспільних зрушень на процеси й механізми соціалізації студентів. На основі зібраного матеріалу (щоденників спостережень, інтерв'ю, бесід, опитувань, групових дискусій тощо) окреслюються особливості традиційних, інституціональних, стилізованих, міжособистісних, рефлексивних механізмів соціалізації молоді. Розглядається вплив громадської думки на настрої студентів, формування активної позиції у суспільних процесах, самовизначення щодо участі у конструктивній громадській діяльності тощо. Класифікуються вияви соціальних позицій та рівнів соціальної активності молоді. Відстежуються феномени соціалізації як на рівні окремих суб'єктів, так і груп студентів з урахуванням молодіжної субкультури. Формулюються деякі рекомендації й застереження щодо надбань соціалізованості молоді в умовах суспільних трансформацій.

Ключові слова: традиційні, інституційні, стилізовані, міжособистісні, рефлексивні механізми соціалізації; ідентифікація, соціальна фасилітація

The paper provides analysis of the social and humanitarian determination of the students' socialization processes and mechanisms under changes. The gathered material (observation diaries, interviews, talks, polls, group discussions etc.) outlines the basis for the establishment of the peculiarities of the traditional, institutional, stylized, interpersonal, reflexive mechanisms of the youth socialization. It has been researched public opinion influence of the students' moods, active social position formation within social processes, self-determination in respect of constructive non-governmental activism etc. Social positioning manifestation cases as well as youth social activism levels have been classified. Socialization phenomena have been tracked both on the level of certain subjects as well as students' groups, including subcultures they belong to. Some recommendations and forewarnings on youth socialization under social changes have been worked out.

Keywords: traditional, institutional, stylized, interpersonal, reflexive mechanisms of socialization; identification, social facilitation.

Проблема. Молодість – це не просто віковий період найбільших можливостей, а й час становлення реальної відповідальності за власні дії, вчинки, поведінку, час усвідомлення конкретних обов'язків перед суспільством, час нових відповідей на виклики життя. Сучасний процес соціалізації молоді набув ознак суспільної значущості. Результатом соціалізації, звісно, є людина як найвища цінність суспільства. Людина, що поступово стає здатною долати некритичну оцінку дійсності, пропагандистські стереотипи, маніпуляції, консерватизм, суто споживацьку орієнтацію тощо. Як бачимо, соціалізація є архіскладним процесом навіть у стабільні часи, а що вже говорити про періоди суспільних перетворень...

Мета статті: проаналізувати процеси й механізми соціалізації студентської молоді.

Студент ХХІ ст. хоче навчатися й жити по-новому. Інтерактивно, технологічно, динамічно, цікаво. Студент ХХІ ст. прагне найвищих освітніх стандартів, які дали б йому змогу не лише оптимально й ефективно здобувати освіту, але й сміливо виявляти власні здібності, ерудованість, амбітні претензії на майбутнє. Пасивне дисципліноване прослуховування лекцій, школярський переказ текстів підручників на семінарських або практичних заняттях, авторитаризм викладача, який так і не навчився користуватися комп'ютером й застосовує особистісно-відчужений стиль викладання, більше не влаштовують нове покоління українців. Усе голосніше лунають вимоги молодих щодо необхідності реалізації стратегічного завдання підготовки професіонала нової генерації, який здатен задовольняти індивідуальні й соціальні потреби моральним способом, бути громадянином, активно діяти й успішно розв'язувати поставлені суспільством проблеми.

Студент ХХІ ст. спроможний брати ініціативу й відповідальність на себе. Молоді люди намагаються стати співавторами своїх учителів, опонентами своїх викладачів, дослідниками наукових здобутків доцентів рідних кафедр, послідовниками улюблених професорів альма-матер, конкурентами сучасних менеджерів, академіків, винахідників, Учителів.

Студент ХХІ ст. вже розуміє, що знання й уміння необхідно «вплекти» в професійний досвід. Сучасний студент точно знає, що життєво необхідно навчитися застосовувати здобуту освіту в професії, стати професіоналом у пошуках й аналізі адекватних способів розв'язання актуальних питань, що виникають у комунікативній, організаторській діяльності, сфері міжособистісних й міжгрупових взаємодій. Студент прагне освіти, максимально наближеної до майбутньої професійної діяльності. Без такого рівня технологічності знань, умінь, навичок неможливо буде збагнути складні виробничі ситуації, прийняти компетентні рішення, розв'язати ділові й міжособистісні конфлікти, запобігти кризовим явищам.

Майбутній учитель – це наш студент. Майбутній учитель не може бути байдужим до проблем особистісного зростання своїх вихованців. У сфері наукових інтересів студента опиняється суб'єкт, що змінюється й розвивається в сукупності своїх особистісних та індивідуальних виявів, у системі зв'язків і взаємин із світом речей і людей. Наш студент вивчає особистість як активного свідомого суб'єкта діяльності, спілкування, пізнання й творчості. Тому постає важливе завдання – сприяти оптимальній соціалізації самої студентської молоді силами інтелігенції, викладачів освітніх закладів.

Узагальнюючи зібраний нами у процесі лонгitudного спостереження матеріал (щоденник спостережень, інтерв'ю, бе-

сиди, опитування, групові дискусії тощо), ми спробуємо окреслити особливості традиційних, інституціональних, стилізованих, міжособистісних, рефлексивних механізмів соціалізації. Нас також цікавила кореляція громадської думки, яку формує інтелігенція (професорсько-викладацький склад вузів, наставники, референтні лідери) й настроїв студентської молоді, її оцінок власної готовності до активного здійснення суспільного життя в умовах сучасних суспільних процесів, роздумів й суджень щодо подальшого розвитку країни, бачення свого місця у конструктивній громадській діяльності тощо.

Отже, почнемо з традиційного механізму соціалізації, який є початком засвоєння людиною соціального досвіду, норм й еталонів поведінки, поглядів родини або найближчого оточення. Як зазначали студенти, їхнє залучення до «суспільних рухів» починалося із «сімейних розмов на кухні». Заклопотані дорослі діставали правдиву інформацію саме від своїх дітей, саме вони були першими коментаторами, політичними аналітиками, «домашніми оракулами». Деякі студенти з гумором констатували ситуацію, коли «яйця вчили курку».

Із загостренням політичної ситуації, її криміналізацією в багатьох сім'ях почалися серйозні дискусії щодо безпеки участі молоді у громадських рухах й суспільних акціях. Особливо занепокоєними були матері. Студенти зверталися до старших людей, але не за захистом (що робилося автоматично), а із проханнями заспокоїти й переконати батьків у тому, що молодь мусить бути активною, відстоювати свої моральні переконання.

Згодом багато батьків погоджуються із громадянською позицією своїх дітей, визнавали їх дорослими й спроможними бути «на передовій». Більше того, самі батьки нерідко перетворювалися на прихильників прогресивних суспільних ідей, активних учасників громадсько-політичних заходів. Студенти зазначали, що у результаті спільної діяльності зникли психологічні перепони у стосунках між ними й батьками, взаємини стали більш довірливими й відкритими.

Крім збагачення родинних стосунків, розширенням «горизонтального» спілкування із ровесниками, відбулося зближення позицій та взаєморозуміння з ними на основі пошуку відповідей на непрості, але важливі для молодих людей питання. Тобто паралельно актуалізувалися й «вертикальні» комунікації. Традиційні механізми соціалізації доповнилися інституційними.

Сучасна студентська молодь відчула живий інтерес до себе з боку засобів масової комунікації, які є однією з детермінант соціалізації. Студентство виходить на прями переговори й обговорення актуальних питань з керівниками різних політичних й громадських організацій, представниками державних установ, інституцій суспільства, створених спеціально з метою соціалізації. Раніше контакти такого рівня для більшості юнаків були або недоступними, або непотрібними.

Інституційний механізм соціалізації тісно переплітається з міжособистісним, що яскраво виявилось у взаємодії молоді з референтними лідерами, зірками української естради й відомими спортсменами, ідентифікація з якими сприяла формуванню нових позитивних якостей молодих людей, соціально бажаних характеристик. Студенти стверджували, що останнім часом вони, як і їхні кумири, прагнуть свободи; що їм вдалося вийти за межі вузького родинного кола, забути про особисті «трагедії» й побачити відкритими очима світ соціуму, справжню неприховну правду життя спільноти. Найбільш яскраве порівняння прозвучало із вуст тендітної дівчини: «Нам набридло бути сірим камінням на шляху нових течій у країні. Ми молоді, а тому маємо бути причиною подій, а не їх нікими свідками».

Як бачимо, молодь прагне не лише сприймати соціальний досвід, суб'єктивно засвоювати його, але й змінювати власні позиції, орієнтації, настанови залежно від власного бачення суспільних стосунків. І вчать вони цьому, спостерігаючи моделі громадсько-го, суспільного, політичного позиціонування інтелігенції (професорсько-викладацького складу освітнього закладу).

Старші наставники молодих людей усвідомлюють, що рефлексія кожної окремої особистості набуває певної значущості, особливо ж якщо її результати відповідають суспільним настроям молодіжних угруповань. Інтелігенція артикулює деякі моменти «розвідок» молодих людей, розуміючи якої мобілізації духовних сил вимагає ситуація існування певного конфлікту між появою нових потреб особистісної самореалізації молодих у громадсько-політичній діяльності та соціальними перепонами у вигляді старих нормативних правил (покіра владі, підпорядкування сильнішому, багатшому), що обмежують ці потенції.

Ніколи досі вимога вибору для молоді не була такою серйозною й доленосною. Ті, хто зважився на внутрішній діалог, результатом якого ставав свідомий вибір, згодом оприлюднюють його, стають лідерами громадської думки, носіями правдивої інформації, публічними діячами. Одним словом, суб'єктами нових форм соціальної взаємодії. Навколо серйозних, відповідальних молодих лідерів викладачі допомагають сформувати «концентричні кола» однодумців: спочатку хаотичних, запальних, гамірливих й мрійливих, надалі – організованих, суворо стриманих, реалістичних. Психологічне й громадянське дорослішання відбувається «прямо на очах». І це не дивно, оскільки стрімко створюється психологічно-соціальний фон дорослішання.

Отже, надбанням у становленні громадянина є посилення рефлексивних механізмів соціалізації, здатності до результативного внутрішнього діалогу. Цінність розвитку рефлексії тим більша, чим складнішими стають прийоми впливу на масову свідомість з метою «модифікації» поведінки людей, чим чисельнішими є випадки дезінформації, обману, чуток, міфів, тиражування фальсифікованих матеріалів. Та попри усе, у своїй більшості молодь не перетворюється на лояльних маріонеток.

Звісно, цей процес потребує напруження системи психологічної адаптації, пристосування внутрішнього світу індивіда до соціально-психологічних вимог середовища. З'являються нові соціальні рольові функції особистості, їхнє збагачення й апробація у громадській діяльності. Стан суспільної трансформації у країні спричинює прискорення процесів соціальної адаптації молоді, допомагає їй оволодіти соціальними цінностями, соціальним досвідом, соціальними стосунками й діями.

Завдання суспільства в цьому плані такі: по-перше, підтримка прогресивної соціально-психологічної адаптації молоді, коли досягається єдність цілей особистості й громади в умовах продовження суспільних трансформацій; по-друге, гальмування процесів регресивної соціально-психологічної адаптації, якій властиві формальне пристосування, груповий егоїзм, прихований негативізм й конформізм. Розчарування є найбільш шкідливим наслідком нестабільного періоду, оскільки молоді людина втрачає разом із надією й оптимізмом ще й можливість (бажання) самореалізації, до неї повертається підступне відчуття меншовартості.

Сьогодні наша молодь набуває унікального суспільного досвіду, який стає невід'ємною частиною кожного. Завдяки новим сферам діяльності відбувається усвідомлення студентами своїх індивідуальних особливостей, порівняння власних характерологічних й поведінкових виявів зі стилями контактного соціального середовища. За умови позитивних висновків щодо гармонізації себе із референтними групами відбувається зміцнення соціально-психологічного статусу, а набуті навички соціальної поведінки переносяться у середовище більш широкого соціального плану. Таким чином, можна стверджувати, що сам факт залучення молоді людини до сучасних значущих соціальних подій певною мірою визначає своєрідність її подальшого життєвого шляху, перетворюючись на індивідуально-особистісний фактор соціалізації.

Екстремальні соціальні обставини сформували особливу форму громадянської єдності молоді, хоча в періоди соціальних криз більш закономірним є стан анонії (відчуженість між людьми). Ми ж, спостерігаємо явище соціальної фасилітації, коли виявляється гуманна, милосердна, підтримувальна, стимульовальна поведінка людей один щодо одного. Значно спростили-

ся процедури знайомства, зародження дружби й кохання. Сформувалася молодіжна субкультура ідеологічної довіри, котра виявляла себе як «ефект ореолу». Це, безумовно, полегшує стратегію й тактику життєвих маневрів, підвищує психічну й фізичну стійкість, психологічну витривалість. Одне слово, стилізований механізм соціалізації працює на повну потужність.

Поряд з активізацією процесів загальної соціалізації спостерігається й стимуляція професійної соціалізації, тобто усвідомлення студентами можливостей майбутньої педагогічної діяльності як важливої ланки творення української історії через гуманістичний вплив на формування суспільно значущих якостей нащадків. Подібні роздуми щодо перспектив розвитку висловлюють й студенти технічних освітніх закладів.

Не можемо не зупинитися на психологічних станах молодих людей, які через трансформаційні зрушення відчують негативні емоції роздратування, відчаю, агресії, більшою чи меншою мірою зазнають впливу дезадаптаційних процесів або механізмів психологічного захисту. Це виявляється у «пошуках ворогів», деструктивних висловлюваннях, у перманентних конфліктах, виявах акцентуації характеру, домінуванні індивідуально-особистісного рівня домагань, ілюзіях сприйняття й адекватності свого місця в тих чи інших подіях, емоційних зрушеннях, фрустрації й неприємних переживаннях, відчутті провини, безпідставних побоюваннях за власну безпеку й професійну кар'єру. У цьому переліку почуття провини, переживання неприємних викриттів щодо вчинків своїх «кумирів» є найбільш болісними ударами, причинами подальшої самоізоляції й самобичування.

У сучасному молодіжному середовищі трапляються випадки, коли смислові утворення особистості перебудовуються на абсолютно протилежні з змістом й засобами реалізації. Є серед молоді й відверті конформісти. Переважання конформістських стратегій у деяких молодих людей зазвичай провокує помилки у їхній поведінці, шаблонність дій, створює проблемні ситуації у різноманітних актах комунікації, нагромаджуючи комплекс непорозуміння й звинувачень у двосудності. Слід відмітити, що нерідко сучасні події стають психологічним дзеркалом для кожної молодої людини, розкриваючи її справжню сутність, акцентуючи досі приховане. На щастя, ми не помітили незворотної трансформації психічних функцій й поведінки молодих людей. Сподіваємося, що спрацює функціональна гнучкість й природний оптимізм, властиві молодості.

У сучасний період вияви соціальної активності студентства можна умовно класифікувати на такі групи соціальних позицій:

- самореалізації у громадському житті, соціальна лабільність («Вступлю в політичну партію», «Мрію очолити молодіжне крило або громадську організацію», «Буду працювати у комісіях на парламентських виборах або превиборах та ін.);
- емоційно-комфортні («Ми здобули диплом бакалавра й радіємо!», «Знайшла справжнього друга, можна розслабитися й жити собі на втіху»); «Усе буде як у людей» тощо);
- стабільності й згуртованості соціального середовища («Треба подолати кризові явища й корупцію», «Євробачення-2017 показало нашу гостинність й спроможність відповідати європейському стилю життя», «Хоча є тривожність через війну, але є надії, що усе владнається» тощо);
- самокорекції та збереження психічного здоров'я, пошук персональної ідентичності («Зроблю висновки на майбутнє, почну пошуки свого місця у житті», «Влада про нас все одно не потурбується, то ж не варто псувати нерви», «Здоров'я понад усе»);
- соціальне аутсайдерство, втрачені соціальні орієнтири, ускладнення ситуації вибору, відсутність толерантності до невизначеності («Мої наміри й плани не здійснилися», «Настали буденні й сірі часи, а на інше немає грошей», «Відчути себе за-требуваним можна лише в часи усіяких виборів», «Нічого з того, за що боролися, не змінюється та й війна не додає упевненості у майбутньому», «Соціальні зміни відбуваються настільки карколомно, що ми не встигаємо ні адаптуватися, ні усвідомити їхню мету» тощо).

Уважаємо, по-перше, що молодь повинна мати рівні права й можливості для самореалізації. Хоча б, здавалося, ці аксіоми проголошуються, але чи завжди їх сумлінно дотримуються? Важливо, по-друге, щоб молоді українці усвідомлювали й практично відчували, що їхня країна є доброзичливою та гуманною до всіх, що нова влада дбає про добробут й майбутнє кожного. Саме пропагування й практична реалізація цих ідей допоможе уникнути «психологічних глухих кутів» і відкриє вільний простір для сподівань і мрій, таких потрібних для розвою молодіжної ініціативи.

Тут є багато роботи для інтелігенції. Але, насамперед, викладачі освітніх закладів самі мають стати фахівцями-професіоналами. Кожен викладач має оволодіти навичками фасилітації, сформувати власну внутрішню усвідомлену позицію гуманіста-наставника, компетентного у сфері соціальних комунікацій, здатного використовувати непередбачену ситуацію як можливість розвитку. Серед особистісних рис особливе значення мають: відповідальність, упевненість у собі, шанобливе ставлення до людей, розвинута інтуїція, оптимізм, почуття гумору тощо.

Отже саме такий наставник зможе надати молодим людям можливість досягти успіху й визнання у всіх громадських сферах діяльності. Самооцінка молодіжних лідерів має знаходити опору в соціальному просторі, оскільки відомо, що блокування потреби в повазі породжує соціальну озлобленість, запускає механізм асоціалізації як пристосування до негативного досвіду.

Отже, наостанку – кілька оптимістичних висновків і жменька – песимістичних.

Сучасна трансформація суспільної системи в Україні сприяє прискоренню темпів соціальної динаміки, трансформації соціальних ідеалів й цінностей, особистісних змін й параметрів соціалізації, на які раніше витрачалися роки. Можна стверджувати, що завдяки соціально-політичним зрушенням відбувається поступове нарощування людських сил й можливостей, спрямованих на перетворювальну діяльність. Одночасно полярно «нарощуються» й негативні аспекти соціалізації. Тобто цей процес є контраверсійним, суперечливим, складним.

Маємо ситуацію такої взаємодії із соціальним середовищем, коли цілеспрямоване, прогресивне й гуманістичне його перетворення сприятиме відповідним змінам у самому індивідуумі, його психіці, світогляді тощо.

Головні надбання соціалізації молоді в сучасних умовах суспільних трансформацій – це перетворення особистості на самодостатній соціальний організм із високим рівнем незалежності, самостійності, упевненості, ініціативності, незакомплексованості, прищепленим прагненням до самореалізації, свободи й справедливості. Збагачення особистісного арсеналу цими багатствами дає підстави сподіватися, що становлення громадянина Української держави є реальним процесом найближчого майбутнього.

Проте ще існують реальні застереження щодо втрати цих надбань ментального й духовного інсайту. Якщо ми бездумно знищимо гуманістичний сенс й моральний стрижень національних одкровенень, ні на які оптимістичні перспективи сподіватися не варто, а іншого історичного шансу може й не бути. Це чітко усвідомлює інтелігенція, яка все голосніше заявляє про свою готовність докладати реальних зусиль задля прогресивного руху України до демократії.

Література:

1. Bandura A. Exercise of personal agency through the self-efficacy mechanism., A. Bandura., Self-efficacy Thought control of action Schwarzer, R(Ed.) – Washington DC., Hemisphere. – 1979. – 236 p.

2. Варій М.И. Загальна психологія: Підручник., Для студ. психол. і педагог. спеціальностей., М.И. Варій – 2-ге видан., випр. і доп. – Київ., «Центр учбової літератури». – 2007. – 968 с.
3. Лушин П.В. Психология педагогического изменения (экзофасилитация): научно-метод. пособие для студентов высших учебных заведений., П.В. Лушин. – Кировоград, 2002. – 76 с.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія. Підручник. Видання 2-ге, виправлене та доповнене., В.В. Москаленко. – К., Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
5. Moscovici S. Theory and society in social psychology., The Context of Social Psychology., Ed. J. Israel, H. Taif el. – London., Acad.Press, 1972.

УДК 377

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА В ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: НОВІ ПОШУКИ / EXPERIMENTAL WORK IN A TECHNICAL PROFESSIONAL SCHOOL: NEW APPROACHES

Докторович В., методист
Навчально-методичний центр професійно-технічної освіти у Сумській області, Україна

Учасник конференції

У статті висвітлюється процес організації та проведення експериментальної роботи в професійно-технічних навчальних закладах її практична значущість, проаналізовано основні поняття. Схематично представлені чинники експериментальної роботи та модель управління даними процесами.

Ключові слова: інноваційна освітня діяльність у системі освіти, експериментальна робота, експериментальний професійно-технічний навчальний заклад, інновації, педагогічний експеримент.

The process of organization and carrying out the experimental work in technical professional schools and its practical value is shown in this article. The necessity of carrying out this problem (to study all the life, to be able to change qualification at any necessary time and an increase of requirements of employers to preparation of skilled workers, desire of teachers-innovators to improve a pedagogical process) is characterized here too.

Factors that must be taken into account during organization of the experimental work activity by the teachers innovators, that is the level of leaders` development and pedagogical staff members, the ability to work in the conditions of market relations in the society, competitiveness, presence of creative possibilities potential; the level of management efficiency are analyzed as well.

It's very important for every teacher to have a feeling of taking general decisions and realizing them on the base of cooperation and collaboration. Provision of normatively-legal, skilled, material and technical, scientifically methodical, technological, financial, positive image of establishment resources are very important too.

Keywords: innovative educational activities in education, experimental work, an experimental vocational school, innovation, pedagogical experiment.

Актуальність. Нині в умовах динамічних соціально-економічних, технологічних змін потреба в організації та проведенні експериментальної роботи на базі професійно-технічних навчальних закладів (ПТНЗ) зумовлена низкою чинників, зокрема: зміною освітньої парадигми, яка викликана потребою навчання упродовж життя та необхідністю мобільної перекваліфікації робітника у будь-який час; підвищенням вимог роботодавців до якості підготовки кваліфікованих робітників й, відповідно, змінами у змісті освіти, ринку праці і зростаючими запитами здобувачів професійно-технічної освіти; бажанням педагогів-новаторів удосконалити педагогічний процес, підвищувати якість підготовки кваліфікованих робітників.

У наш час відбувається перехід від репродуктивно-інформаційної моделі освіти, спрямованої на відтворення знань, до продуктивної, культурно-освітньої моделі, яка орієнтує на розвиток особистісних якостей людини та спрямована на інноваційне навчання. Викладач, який формує особистість повинен бути новатором по своїй суті. Сьогодні об'єктивно вимагає переведення освітнього процесу на технологічний рівень, активізації пошуку перспективних інноваційних експериментальних процесів.

Тож перед професійно-технічною освітою (далі – ПТО) постало нове завдання – підготовка конкурентоспроможного на ринку праці висококваліфікованого робітника, здатного самостійно отримувати знання і застосовувати їх в мінливих соціально-економічних умовах.

За останні десятиліття істотно змінилася соціальна зовнішність учнівської молоді та системи ПТО, їх ціннісні орієнтири, прагнення та шляхи професійного саморозвитку й самореалізації, на які суттєво впливають процеси трансформаційних соціокультурних змін у суспільстві. Саме тому одним із головних завдань здійснення експериментальної роботи в ПТНЗ є удосконалення процесу трансформування наукових ідей в практику, пошук шляхів підвищення якості безперервного навчання педагогічних працівників, розвиток їх професійної майстерності, формування навичок науково-дослідницької роботи.

Мета статті – висвітлення такої проблеми, як організація і проведення експериментальної роботи у ПТНЗ. Обґрунтувати необхідність її здійснення в сучасних умовах освітньої конкуренції та розвитку інноваційної економіки.

Виклад основного матеріалу. Необхідність підвищити ефективність професійної підготовки робітників у зв'язку з безперервно зростаючими вимогами виробництва відмічаються багатьма дослідниками у галузі професійно-технічної освіти (Ю. Бабанський, С. Батишев, А. Беляєва, В. Олійника, М. Саткін), розвиваються у роботах українських вчених (А. Бугерко, А. Дьомін, І. Васильєв, Г. Гребенюк, Р. Гуревич, Н. Ничкало, Л. Сергеева, І. Лікарчук, В. Радкевич, О. Щербак та ін. проф). Застосування сучасних педагогічних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців знайшли своє відображення у працях В. Бикова, П. Воловика, П. Стефаненка. В своїй професійній діяльності вчитель орієнтується на узагальнюючі положення сучасних вчених І. Бежа, Л. Сергеевої, С. Сивоєвої, Н. Василенка, Т. Волобуєвої, Ю. Завалевського, В. Кременя, С. Кириленка, Г. Назаренка, О. Савченка.

Проблеми педагогічної професійної освіти знайшли відображення в працях зарубіжних науковців, таких як В.С. Ільїн (В.С. Ильин), О. Колянська (Е. Kolanowska), В.В. Краєвський (В.В. Краевский), Ш. Купішевич (Sz. Kupisiewicz), Е. Ляска (E. Laska), Р. Лепперт (R. Leppert), В. Оконь (W. Okoń), М.К. Сергеев (М.К. Сергеев), З. Ясинський (Z. Jasiński).

Швидкий розвиток інформаційної, соціальної, наукової сфер життя суспільства потребує змін навчально-виховному процесі, оновлення його змісту, форм і методів. Організація та проведення експериментальної роботи в ПТНЗ дозволить усім учасникам процесу визначити і проаналізувати рівень своїх знань, умінь, навичок, спрямувати діяльність на шлях перспективних перетворень.

Сприйняття колективом ПТНЗ новачок як об'єктивної реальності відбувається тоді, коли у членів колективу є чіткі орієнтири щодо здійснення інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи. Своєчасна інформованість про можливі нововведення, результативність та чітка програма їх запровадження, тоді, коли є особиста мотивація кожного суб'єкту інноваційної діяльності та спільна мотивація на досягнення цілей під час спільної діяльності (виховання, навчання) тоді коли є спільні погляди і підходи до впровадження новачок, тоді коли є довіра вчителя, учнів, батьків до ініціаторів інноваційної діяльності.

Впровадження нововведень залежить від багатьох факторів, які повинні враховуватися при організації експериментальної діяльності провідниками новачок, а саме:

- рівень розвитку (саморозвитку) керівників та членів педагогічного колективу, вміння працювати в умовах ринкових відносин в суспільстві, конкурентоспроможність, наявність потенціалу творчих можливостей;
- рівень ефективності управління яке буває адміністративним. Дуже важливим є відчуття кожним педагогом причетності до прийняття колективних рішень ті їх впровадження в практику діяльності на основі співробітництва і співтворчості, сприятливих міжособистісних стосунків.
- забезпеченість ресурсами – нормативно-правовими, кадровими, матеріально-технічними, науково-методичними, структурно-організаційними, технологічними, фінансовими;
- позитивний імідж закладу;
- наявність передового педагогічного досвіду.

Як зазначається в енциклопедії освіти «експеримент психолого-педагогічний – комплексний метод дослідження, який забезпечує науково-об'єктивну і доказову перевірку правильності обґрунтування на початку дослідження гіпотези. Він дає можливість глибше, ніж інші методи, перевірити ефективність тих чи інших інновацій в галузі навчання і виховання, порівняти значущість різних факторів у структурі педагогічного процесу і обрати найкраще (оптимальне) для відповідних ситуацій їх поєднання визначити необхідні умови реалізації певних педагогічних завдань»; «дослідницька діяльність дітей та учнівської молоді – діяльність безпосередньо пов'язана з вирішенням творчого дослідницького завдання, о не має наперед відомого результату (у різних галузях науки, техніки, мистецтва) та передбачає етапи, характерні для наукового дослідження (визначення проблеми, ознайомлення з літературними джерелами та опрацювання, формулювання дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання висновків, конкретна суспільно корисна масова чи природоохоронна робота учнів за результатами здійсненого дослідження» [1; с. 253, 236].

Педагогічна інноватика полягає у постійному пошуку та впровадженні нових, максимально ефективних інноваційних педагогічних технологій навчання та виховання, результатом яких має бути формування високорозвиненої, активної, діяльної, творчої особистості, яка вміє аналізувати, долати будь-які труднощі. Тому сьогодні експериментальна робота на базі ПТНЗ – це вимога часу, так як вона спрямована на забезпечення адекватності навчально-виховного процесу та його результатів сучасним вимогам суспільства, спонукає до постійного оновлення змісту і форм навчання та виховання, максимально уважного й водночас критичного ставлення до всього нового.

Практична значущість експериментальної роботи для учнів: мотиваційні прагнення до самовдосконалення та отримання знань; творча активність; формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, підвищення якості освіти, створення сприятливого психологічного мікроклімату в учнівських колективах.

Експеримент – загальний емпіричний метод дослідження, суть якого в тому, що явища й процеси вивчаються в строго контрольованих і керованих умовах. Основний принцип будь-якого експерименту – зміна в кожній дослідницькій процедурі тільки одного якого-небудь фактора при незмінності та контрольованості інших. Якщо треба перевірити вплив іншого чинника, проводиться наступна дослідницька процедура, де змінюється цей останній фактор, а всі інші контрольовані фактори залишаються не змінними [2].

Проведення експериментальної роботи в освітній галузі в цілому полягає в тому, що формується нова освітня політика, забезпечується відповідна нормативно-правова база для її реалізації, до практичної роботи залучаються науковці. Практична значущість нововведень залежить від ступеня підготовленості до їх запровадження, що передбачає декілька послідовних етапів. Для дидактики, наприклад, на початковому етапі розробляються загальні дидактичні та методичні рекомендації до викладання предметів, тем, розділів. Тому важливо забезпечити належну науково-теоретичну концептуальність, що дозволить пояснити і передбачити педагогічні явища та процеси. На основі отриманих висновків формується пакет документів, який визначає діяльність викладача. На наступному етапі конкретна ідея втілюється в програмах, методичних посібниках тощо.

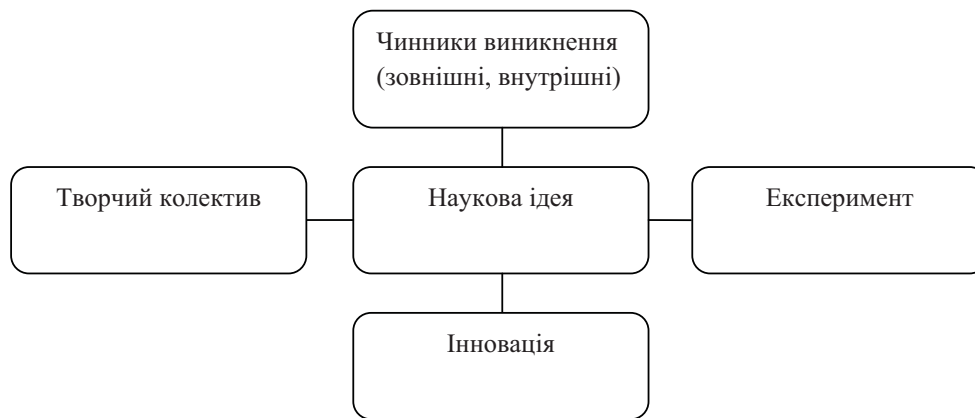
Аналіз чинного законодавства України про освіту й інноваційну діяльність продемонстрував, що інноваційна діяльність загальноосвітнього навчального закладу обумовлена з 1991 року. Її впровадження сприяє появі якісних змін у навчальній, виховній та управлінській діяльності, характеризується процесом оптимального застосування традиційних та інноваційних технологій навчання і виховання, управлінських функцій, операцій і дій керівників, у результаті яких виникають нові моделі сучасної професійної освіти. Певні зовнішні чинники – конкуренція, інновації, запити суспільства чи політика уряду – вимагають від професійно-технічних навчальних закладів нових стратегій і методів роботи.

Сучасна професійна освіта мусить не залишатися на тому ж рівні, а успішно просуватися вперед як школа майбутнього, внутрішні чинники розвитку котрої сприяють змінам, завдяки яким педагогічні працівники прагнуть зростати у своїй творчості, щоб забезпечити підвищення конкурентоздатності й отримувати моральне задоволення від особистісного і професійного зростання.

У результаті формування в педагогічному колективі усвідомлення необхідності змін, вивчення, узагальнення, та поширення передового педагогічного досвіду, впровадження нововведень можемо виокремити чинники виникнення експериментальних процесів (рис. 1).

Експериментальна діяльність є одним з стратегічних напрямків розвитку освіти, тому необхідною умовою для інформаційного забезпечення цього питання є нормативна підтримка. Важливим чинником цієї діяльності є усвідомлення мети та завдань інноваційного пошуку, що передбачають виявлення протиріч, конкретизацію завдань, аналіз педагогічної практики.

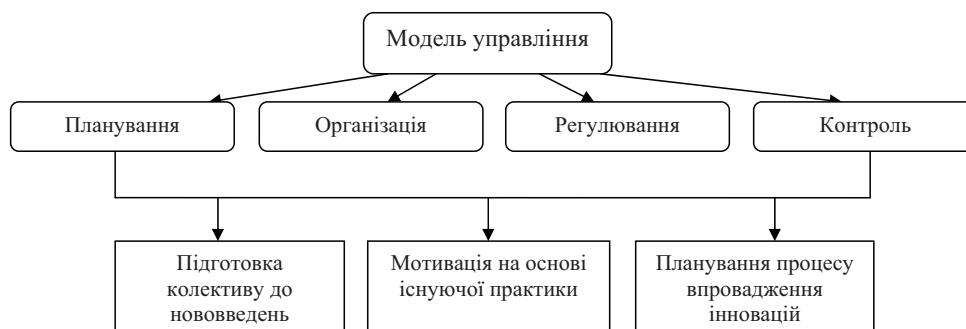

Рис. 1. Чинники виникнення експериментальних процесів

ПТНЗ, який апробує експериментальні данні називається інноваційним, а його керівник набуває додаткових управлінських функцій для здійснення інноваційної діяльності, а саме:

- інформаційної;
- розвивальної;
- маркетингової;
- проєктної;
- моніторингової;
- інвестиційної [3]. (Рис. 2)

Як зазначає Л. Сергєєва «найважливішими завданнями управління є вдосконалення системи та підвищення якості інформаційного забезпечення, своєчасне прийняття якісних управлінських рішень; створення ефективної системи управління якістю освіти, статистики та моніторингу; освоєння управлінськими кадрами сучасних технологій тощо [4].

Рис. 2. Модель управління експериментальною діяльністю

Сучасні розвиток ПТО визначає нові вимоги до особистості вчителя й пріоритети пофесійно-педагогічної підготовки, орієнтовані в площину професійно компетентного фахівця.

Організація експериментальної роботи в ПТНЗ потребує зосередження уваги на навчально-методичній роботі. Ефективними при цьому є семінари, семінари-презентації, регіональні конференції, круглі столи. Тому методична робота повинна бути спрямована на стимулювання творчості вчителя й формування в нього потреби у самовдосконаленні й саморозвиткові. Результатом вмілої організації методичної роботи буде ефективна організація навчально-виховного процесу. Як зазначав В. Сухомлинський: «Як що ви хочете, щоб педагогічна праця давала вчителям радість, щоб повсякденне проведення уроків не перетворювалося на нудну, одноманітну повинність, уведіть кожного вчителя на щасливу стежку дослідника».

Висновки. Перед сучасною освітою стоять надзвичайно важливі завдання: підготувати до життя людину, здатну визначити власну роль у суспільному житті, а також задовольнити власні професійні інтереси. Виконавцем цих завдань є сучасний педагог. Він має бути об'єктом особистісного і професійного зростання, вміти досягати нових педагогічних рівнів, бути носієм культури та загальнолюдських цінностей.

Отже, зростання ролі творчої особистості викладача набуває особливої актуальності і відбувається шляхом індивідуальної науково-методичної роботи педагогів, тобто усвідомленої, цілеспрямованої, планомірної та безперервної діяльності вчителів, вдосконалення їх теоретичної та практичної підготовки. Зміцнення зв'язків між наукою, освітою, виробничою діяльністю здійснюється насамперед за рахунок проведення дослідно-експериментальних робіт.

Література:

1. Енциклопедія освіти., Акад. пед. наук України: гол. ред. В.Г. Кремень. – К., Юрінком Інтер, 2008. – 372 с.
2. Новиков А.М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении. Деловые советы. Издание второе дополненное., А.М. Новиков – [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.anovikov.ru/books/nauch.pdf>.
3. Василенко Н.В. Інновації в освіті., Н. Василенко., Директор школи . – 2011., № 7(631)., с. 3–5.
4. Сергєєва, Л.М. Інституційне освітнє середовище професійного навчального закладу [Текст]: зб. наук. пр., Л.М. Сергєєва; ред. В.В. Кузьменко. – Херсон., КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015., С. 112–117.
5. Сергєєва Л.М. Сучасні напрями організації науково-методичної роботи у професійно-технічному навчальному закладі.,

Проблеми підготовки педагогів професійної освіти: теорія і практика: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Львів, 25 листопада 2016 року); за заг. ред. Ю.М. Козловського, Л.Л. Сушенцевої. – Львів., ПП «Ощипок П.П.». 2016 р. – 259 с., С. 40–43.

6. Сергєєва Л.М. Експериментальний педагогічний майданчик: від теорії до практики впровадження., Л.М. Сергєєва., Методичний вісник, КПГТЛ, 2017., № 1., С. 3-6.

УДК: 378+82-92:330(477)(045)

**ЕКОНОМІЧНА ЖУРНАЛІСТИКА
ЯК КОНЦЕПТ ОСВІТНЬОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПРОГРАМИ / ECONOMIC JOURNALISM AS A CONCEPT OF A
MASTER'S DEGREE EDUCATIONAL PROGRAMME**

**Зикун Н., д-р наук із соц. комун., проф.
Університет державної фіскальної служби України**

Учасник конференції

У статті аналізується еволюція підходів до професійної підготовки журналіста. Автором обґрунтовується доцільність в умовах складно структурованого суспільного середовища спеціалізації журналістів (крім технологічної, за видами ЗМІ – на теле-, радіо-, інтернет-журналістику, друковані ЗМІ) за проблемно-тематичними принципом. Вона покликана підвищити якість контенту ЗМІ, усунути проблему браку спеціальних знань у журналістів про ту чи іншу суспільну сферу, сприяти ефективності економічної журналістики.

Окреслюється зміст поняття «економічна журналістика», уточнюються її функції і завдання. Економічна журналістика розглядається як інструмент взаємодії суспільства, бізнесу й держави, важливий чинник розвитку демократизаційних і ринкових процесів. Доводиться інституційний характер економічної журналістики.

Визначаються змістові орієнтири інтегрованої освітньої магістерської програми підготовки економічних журналістів, що передбачає поєднання у професійній підготовці власне журналістського й економічного блоків знань із залученням даних про процеси в суміжних суспільних галузях. Виокремлюються основні професійні компетентності економічного журналіста.

Ключові слова: журналістська освіта, освітня програма підготовки магістрів, проблемно-тематична спеціалізація журналіста, економічна журналістика.

The article analyzes the approaches evolution to the professional training of a journalist. The author justifies the need for the specialization of journalists under the conditions of the complex structured social environment (except for technical, by type of mass media – into the TV, radio, Internet journalism, and print media) according to the problem and thematic principle. It is aimed to improve the quality of the mass media content, to eliminate the problem of the lack of specific knowledge about a certain public sphere the journalists are supposed to face, to contribute to the effectiveness of economic journalism.

The author defines the content of the “economic journalism” concept, specifies its functions and tasks. Economic journalism is seen as the instrument for the cooperation of society, business and the state, the essential factor for their democratization as well as for the democratization of the market-based processes. The institutional nature of economic journalism is being proved.

The author defines the content-based targets of the integrated educational Master's degree programme for the training of economic journalists, which provides for the combination of journalistic and economic bodies of knowledge in professional training, covering the data on the processes occurring in the related social spheres. The basic professional competences of an economic journalist are singled out.

Keywords: journalistic education, educational Master's degree programme, problem and thematic specialization of a journalist, economic journalism.

Початок ХХІ століття ознаменувався новими тенденціями у різних сферах суспільного розвитку – від економічно-політичних до соціально-гуманітарних, інформаційних, що зумовило формування низки сучасних трендів, зокрема й освітніх. Джерелом і каталізатором їхнього розвитку є глобалізаційні процеси, які надають останнім масштабності, загальносвітового характеру з відчутним впливом національно-державної специфіки. Повною мірою це стосується і трендів у професійній підготовці журналіста, фахівця для роботи з інформацією, медіапрацівника.

Актуальність дослідження проблем професійної журналістської освіти визначається також постійним оновленням сучасного інформаційно-комунікаційного простору з використанням принципово нового медіаінструментарію, усе відчутнішим впливом медіакультури на суспільні відносини. Особливості підготовки журналістів, ключові питання формування їхніх професійних компетенцій і майстерності висвітлювали як українські, так і зарубіжні автори: В. Березін, В. Болотов, В. Ворошилов, Я. Засурський, В. Здоровега, С. Корконосенко, О. Короченський, І. Михайлин, В. Різун, В. Фатєєва, В. Шкляр та інші. Нині у контексті суспільних змін, реформування вищої освіти зростає інтерес до окремих аспектів журналістської освіти, зокрема нового розуміння професійних спеціалізацій.

Метою статті є уточнення функцій і завдань економічної журналістики; з'ясування змістового наповнення економічної журналістики як концепту освітньої магістерської програми, обґрунтування доцільності проблемно-тематичної спеціалізації «Економічна журналістика» для підготовки за освітнім ступенем магістра.

Уже понад сотню років тривають суперечки про те, чому, як і скільки необхідно навчати майбутніх журналістів. На думку окремих практиків, медіаіндустрії потрібні активні, комунікабельні журналісти, які готові працювати в умовах конвергентної журналістики, тобто володіють усіма виробничими циклами, швидко орієнтуються в ситуації, знаходять новини, розуміються на матеріалі. Вищі навчальні заклади, на думку деяких роботодавців, надто розтягуючи в часі журналістську підготовку, випускають переважно фахівців загального профілю, які погано розуміють потреби ринку. Викладачі ж, не відкидаючи цілком логіку такого прагматичного підходу, наполягають на необхідності формування у майбутнього журналіста, крім умінь і навичок, широкого кругозору, глибокої теоретичної бази, вміння працювати в швидкозмінних умовах. Адже ще ініціатор так званих «журналістських шкіл» Дж. Пулітцер, визнаючи природні здібності ключем до успіхів у кожній галузі,

аргументував необхідність спеціальної і загальної підготовки [Цит. за 5]. Якщо раніше журналістом міг стати представник будь-якої професії, що мав легке перо і потяг до творчості, то ускладнення процесу виготовлення газети і журналу вимагало знання технологій, професійної освіти. Особливо гостро цю необхідність усвідомили на межі XIX і XX ст., коли в різних країнах світу майже одночасно почали виникати навчальні заклади, що здійснювали підготовку спеціалістів для друкованих ЗМІ. Вони довели безперечно істину: навчати молодь повинні професійні науковці й викладачі. А вже далеко не завжди талант журналіста поєднувався з талантом учителя в одній особі, тому виникла потреба введення журналістики в традиційну систему університетської освіти.

Саме ВНЗ нині забезпечують системну, глибоку й комплексну підготовку майбутнього журналіста, що сприятиме його орієнтуванню в інформаційно-ідеологічному, соціально-політичному, культурному просторі (озброюючи знаннями щодо теорії інформації й масової комунікації, сучасних комунікаційних технологій, методики роботи з текстами, жанрового розмаїття, специфіки діяльності в усіх типах ЗМІ в умовах конвергентної журналістики, сучасних трендів та інструментів медіа; подаючи діахронічний нарис розвитку журналістики й публіцистики; ознайомлюючи зі стандартами журналістського фаху тощо).

Традиційно після засвоєння на початкових курсах бакалаврату сукупності загальнопрофесійних знань у журналістських вишах журналістська спеціалізація ґрунтується переважно на типах ЗМІ (як каналах трансляції інформації) – виокремлюються пресова журналістика; теле- й радіожурналістика; Інтернет-журналістика. Однак така значною мірою «технологічна» спеціалізація в інформаційну епоху уже недостатня для адекватного відображення складно структурованого суспільного середовища і життя, не відповідає високим вимогам до медійника. Однією із вад сучасних медіаматеріалів є неякісний контент як наслідок браку спеціальних знань у журналістів про ту чи іншу висвітлювану ними суспільну сферу, відставання їхніх знань від стрімких змін суспільної практики.

У так званій діловій журналістиці строкату соціальну інформацію, якою оперують у медіа, залежно від її джерела – певної суспільної сфери, традиційно й виправданно класифікують на економічну, політичну, технічну, духовну, військову, торговельну, наукову тощо. Ці види інформації добре корелюють із масивом основних суспільних проблем. Протягом тривалого часу підготувати майбутнього журналіста до професійного їх відображення був покликаний курс «Проблематика ЗМІ», поширений в українських журналістських вишах і загалом на пострадянському просторі, у якому сходилися «основні лінії теоретичного знання із різних сфер і концентрувалися навколо конкретних проблемно-тематичних напрямів журналістської практики» [9, с. 4]. У межах його програми розглядалися завдання й підходи до відображення таких суспільних проблем, як демографічні, міграційні, екологічні, соціальні, політичні, економічні, культурологічні, релігійні, спортивні, гендерні, інші. Специфіка висвітлення одних цілком могла бути описана на рівні окремої теми в структурі курсу. Інші потребували більш розгорнутого викладення у форматі спецкурсу. Аналіз навчальних планів підготовки бакалаврів журналістики в різних вишах дав підстави сформувати орієнтовний перелік найпоширеніших курсів, серед яких: політична журналістика, економічна журналістика, спортивна журналістика, релігійна журналістика, військова журналістика, тревел-журналістика тощо. Очевидно, що такі курси є інтродуктивними, радше рекламно-демонстраційними, їхнє завдання полягає у допомозі студентові визначитися із своїми тематичними зацікавленнями на майбутнє та окресленні основних проблем відображуваної сфери.

Окремі ж із проблемно-тематичних напрямів потребують серйозної й системної підготовки майбутнього журналіста, його соціальної спеціалізації. Нині можна говорити про доцільність типологізації журналістики на підставі соціально-політичного контенту, зумовлену необхідністю осмисленої інтерпретації соціального досвіду [11]. В її основу має бути покладена проблемно-тематична (або, як ще її називають, предметно-тематична [5, с. 2]) складова з урахуванням характеристик і очікувань аудиторії. Це повною мірою стосується економічної й проблематики, а отже – економічної журналістики.

Інформаційна діяльність завжди тісно була пов'язана з економікою – інформаційні листки банківського дому Футгерів можна вважати своєрідними попередниками економічних видань. Торгівельні агенти аугсбурзького банкірського дому Футгерів, що мали фінансові інтереси в багатьох країнах Європи і кредитували європейських монархів, служили кореспондентами в промислових центрах Європи. Вони збирали й постачали Футгерам інформацію ділового, політичного і загального характеру. Опрацьовані, систематизовані й охайно переписані їхні повідомлення стали своєрідними рукописними газетами періоду 1568–1605 рр. [8]. Значною мірою економічна, точніше фінансова, інформація стала ключовою для формування самостійності журналістської діяльності як такої й, на думку дослідників, однією із історичних передумов економічної журналістики [1, с. 172].

Економічну журналістику лаконічно визначають як «пошук, аналіз і викладення інформації про економіку» [4, с. 15]. До функцій економічної журналістики відносять: аналіз головних подій у країні та їхній вплив на ділове життя; транслявання міжнародних економічних новин; аналіз соціальних проблем, пов'язаних із економічними змінами; поширення економічного досвіду; розширення ділового кругозору; подання аудиторії оперативної економічної інформації; аналіз впливу економічної інформації на економіку; формування ідеології бізнесу [3]. Називають і такі напрями діяльності економічного журналіста, як: відбір, адаптування й донесення до аудиторії інформації, джерелом якої є спеціалізовані економічні часописи, довідники, а також зовнішньої інформації про світову економіку; забезпечення ефективного інформаційного обміну між населенням і бізнесом; поширення інформації економічного характеру, продукуюваної НДІ стратегічного розвитку і прогнозування, консалтинговими групами, агентствами й експертами [2, с. 2].

Досвід країн, орієнтованих на розвиток громадянського суспільства й демократичних основ суспільного розвитку, засвідчує зростання уваги до економічної інформації, економічних явищ у країні й світі, економічних прогнозів. Економічна обізнаність громадян, розуміння сутності економічних процесів, за оцінками дослідників, є одним із чинників демократизаційних змін, сформованості громадянського суспільства. Якісна економічна медійна інформація сприяє контролюванню громадянами дій уряду й підприємців, забезпечує прозорість управління державними фінансами, сприяє подоланню корупційних явищ. Розширюється й коло функцій сучасної економічної журналістики, яка покликана не тільки відображати економічні процеси, явища, факти, надавати інформацію економічного характеру адресатам, а й формувати загальну картину економічного сегменту суспільства, формувати економічну свідомість і культуру. Сучасну практичну економічну журналістику кваліфікують і як «компонент інфраструктури ринкової економіки» [6].

Про її інституційний характер свідчить і поява низки підручників і навчальних посібників¹.

В українському журналістському сформувався достатньо потужний пул економічних журналістів (Ю. Самаєва («Дзеркало

¹ Економічна журналістика: новації західної преси: посібник / Вид. 2-ге, оновл. – Київ., ВЦ «Софія-А», 2005. – 111 с.; Шевчук Д.А. Экономическая журналистика: учеб.-практ. пособие., Д. Шевчук. – Москва., ГроссМедиа, 2008. – 568 с.; Экономическая журналистика: пособие., В. Иванов, И. Полтавец, О. Хоменок. – Киев., Центр Свободной Прессы, 2012. – 90 с.; Барановский К. Финансовая журналистика. Деньги говорят. – Нижний Новгород, 2016. – 100 с.

тжня»), А. Блінов (економічний оглядач «РадиоВести», Д. Кошовий (ІА «Інтерфакс-України»), В. Садовничий (FinClub), В. Вербяний (Bloomberg news) та інші). Журналістів, що працюють в економічних виданнях для професіоналів, можна віднести до експертної, елітарної верстви журналістського цеху [7, с. 7]. Однак їх критично мало, аби економічна журналістика стала впливовою й результативною. Економічні теми не є мейнстрімними в українському медіадискурсі. Через їхню складність автори за них беруться неохоче, не виявляють належної зацікавленості у таких публікаціях і редакції. На жаль, подеколи простежується поверховість відображення економічних питань, непрофесійність, а інколи й тенденційність – під впливом влади або інших зацікавлених осіб. Також варто вказати на фрагментарність відображення економічного дискурсу, проблемою є відсутність повної загальної економічної картини у ЗМІ – автори охочіше відображають знакові, масштабні події, поза увагою залишаються не менш важливі, однак менш виражені події регіонального масштабу. Обмеженим є коло споживачів і якісної економічної аналітики через складність викладення інформації, її недоступність для широкого читача. Економічна журналістика, як інструмент взаємодії суспільства, бізнесу й держави, має, на думку експертів, носити масовий, народний характер [7, с. 3]. Актуальним завданням в Україні, таким чином, можна вважати популяризацію тематичної проблематики, сприяння розвитку економічної журналістики. Усвідомлення цього маємо у різних країнах. Так, показово стійким і тривалим є інтерес до економічної журналістики як інструменту формування фінансової грамотності населення, як фактору стабільності й боротьби з бідністю, чинника й індикатора розвитку ринкової економіки у деяких пострадянських державах, зокрема у Киргизстані. З 2011 року ці питання активно обговорювалися у Бішкеку за участі органів державного управління, бізнесу, громадських організацій, закладів освіти, ЗМІ Киргизстану, Азербайджану, Білорусі, Грузії, Казахстану, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану, України, Чехії, Франції і США у форматі міжнародних конференцій, круглих столів, семінарів [7].

Серед цілей першої міжнародної конференції «Фінансова грамотність й економічна журналістика як фактори стабільності й боротьби з бідністю» у Киргизькій Республіці (жовтень 2011 р.) були й такі, як: обмін інформацією про стан економічної журналістики, пошуки нових форм і шляхів її розвитку; вироблення рекомендацій щодо покращення висвітлення економіки в ЗМІ». Учасники конференції визнали необхідність посилення економічного й фінансового контенту у країнах-учасниках, розширення тематичного діапазону; вказали на необхідність підвищення професіоналізму журналістів, які відображають цю сферу; підкреслили, що саме журналісти можуть спрямовувати інформаційні інтереси й смаки аудиторії, популяризуючи економічні й фінансові теми.

Важливим є визнання учасниками форуму необхідності додаткової економічної освіти, економічних знань у журналістів – як у форматі навчання у ВНЗ, так і без відриву від професійної діяльності. Заслугує на увагу й низка рекомендацій редакціям ЗМІ для роботи з економічною інформацією: налагодження співпраці з експертами; сприяння створенню аналітичним продуктам і проведенню журналістських розслідувань (за прикладом Грузії); посилення «зворотного зв'язку» із адресатами інформації; зміна акцентів у журналістській підготовці – з філологічних на економічні предмети.

Подеколи виникає запитання, чи не буде кращим результат за умови роботи у журналістиці випускників економічних спеціальностей. Відповідь дає А. Підлущкий, головний редактор видання «РБК-Україна»: «Рідко випускник хорошого ВНЗ економічного факультету, міжнародної економіки, міжнародних фінансів здатен працювати як журналіст. Він не мислить як журналіст, а працює у звичних схемах і моделях» [10]. Однак з огляду на певний роз'яснювальний характер економічної журналістики виправданим є залучення експертів-економістів, які за результатами опитувань [7, с. 3], краще доносять непідготовленій аудиторії сутність ринкової економіки в ЗМІ, аніж журналісти.

Отже, стає очевидною необхідність сформованості двох блоків різнопланових знань і навичок у майбутнього журналіста: власне журналістських і економічних, єдність яких і забезпечить належний рівень професійної підготовленості. Тому закономірним було відкриття в Університеті державної фіскальної служби України спеціальності «журналістика» із перспективою запровадження магістерської програми «Економічна журналістика». Відмінності її від інших подібних програм полягає у тому, що студенти-бакалаври отримуватимуть актуальні знання для діяльності в умовах конвергентності та мультимедійності ЗМІ, роботи на різних медіа-платформах, а також у прес-службах організацій та установ з орієнтованістю на фахове відображення насамперед таких сегментів суспільного життя, як фінансово-економічний, зокрема оподаткування, аудит, фінансові розслідування, митна справа, на організацію комунікацій Державної фіскальної служби України із громадянами та представниками бізнесу тощо. Нині в Україні є нагальна потреба в формуванні інформаційного поля про діяльність ДФС, запровадженні ефективних інструментів комунікації з громадянами і бізнесом, налагодженні ефективного діалогу між громадянами та фіскальною службою, формуванні позитивного іміджу відомства, докорінній зміні ставлення населення до діяльності працівників фіскальної сфери.

У сучасних умовах виправдана проблемно-тематична спеціалізація випускників журналістського бакалаврату в магістратурі (за сформованості навичок обробки інформації; засвоєння технології роботи над журналістським текстом тощо) на основі поєднання зусиль двох профільних кафедр: наприклад, журналістської й економічної. Аби збалансувати надання журналістської економічної спеціалізації журналістських і економічних знань, умінь і навичок подеколи практикується підготовка фахівців за інтегрованими спеціальностями: в Економічному університеті Братислави (Словаччина) – «Економічна теорія та економічна журналістика» (Economic Theory and Economic Journalism) [simplex.in.ua/eko-uni-bratislava]; у Гуманітарно-економічній академії (Akademia humanistyczna-ekonomiczna) (м. Лодзь, Польща) – «Політичний маркетинг з елементами журналістики» (магістр) [www.unekostudy.com/.../humanitarno-ekonomiczna-akade..]; в Економічному університеті в Познані (Польща) – «Економічна журналістика і зв'язки з громадськістю» (бакалаврат, магістратура) [http://ue.poznan.pl/en/..] та інші.

Економічний журналіст має бути підготовлений до доступного, кваліфікованого й переконливого інформування про складні економічні питання пересічному читачеві, широкій аудиторії. Це потребує сформованості аналітичного критичного мислення; глибокого знання закономірностей розвитку економічної сфери (формування бюджету й витрачання бюджетних коштів, принципи оподаткування, курси валют, фондовий ринок, кредитні портфелі банків, бізнес і підприємництво, ринок, формування цін в умовах ринкової економіки, відсотки і дивіденди, імпорту – експорту, монополія, конкуренція, системи офшорів, відмивання грошей, рейдерські атаки тощо); володіння методологією аналізу економічних явищ і процесів; оперування цифровими даними, статистичною інформацією; уміння працювати з джерелами інформації, взаємодіяти з ньюсмейкерами, прес-службами.

Таким чином, економічна журналістика як основа освітньої магістерської програми носить інтегрований характер, передбачає поєднання у професійній підготовці журналіста двох змістових блоків знань – власне журналістського й економічного, із залученням даних про процеси в суміжних суспільних галузях. Проблемно-тематична спеціалізація сучасного журналіста сприятиме якості медійного контенту, ефективності економічної журналістики.

Література:

1. Beznosova, A.S., & Ulianova, K.M. (2017), Ekonomichna zhurnalistika u vimiri elektronnih komunikacij: osoblivosti, meta, funkciï [Economic journalism in measuring electronic communications: peculiarities, task, functions], in Lalych, A.O. (Ed.), Regional'ni ZMI Ukraïni: istorija, suchasni stan ta perspektivi rozvitku: materiali internet-konferenciï [Proceedings of the Internet Conference "Regional Mass Media of Ukraine: History, Current State and Perspectives of Development"]. – Starobilsk., LNU named after Taras Shevchenko, pp. 171–175.
2. Burkivska, L. & Romanyshyn, Yu. (2014), Ekonomichna tematika v ukraïns'komu regional'nomu media prostori [Economic thematic areas in Ukrainian regional media environment], Visnyk Knyzhkovoï Palaty [Bulletin of the Book Chamber], Vol. 2, pp. 1–3.
3. Voroshylov, V.V. (2006), Teorija i praktika massovoj informacii: uchebnik [Theory and Practice of Mass Information: a Textbook]. - Saint Petersburg, Izdatelstvo Mikhailova V.A. - 496 p.
4. Dobretsova, N.N. (2009), Osveshhenie jekonomicheskikh tem v stedstvakh massovoj informacii (jekonomicheskaja zhurnalistika): ucheb. posobie dlja vuzov [Coverage of Economic Themes in Means of Mass Media: a Textbook]. - Bishkek.
5. Zdoroveha, V. (2000), Pidgotovka zhurnalistiv: pogljadi zboku i zseredini [Training Journalists: Views from Outside and Inside], Dzerkalo tizhnja., Access mode: http://old.gazeta.dt.ua/EDUCATION/pidgotovka_zhurnalistiv_poglyadi_zboku_i_zseredini.html
6. Lavrinikevich, D. (2015), Kak osveshhat' sobytija v jekonomike cherez «prostyh» ljudej [How to Highlight Events in Economics through "Average" People], Access mode: mediakritika.by/article/.../kak-osveshchat-sobytiya-v-ekonomike-cherez-prostyh-lyud...
7. Otchet o Mezhdunarodnoj konferencii «Jekonomicheskaja zhurnalistika kak faktor i indikator razvitija rynochnoj jekonomiki» (11–12 oktjabrja 2012 g, Kyrgyzskaja Respublika, g. Bishkek) [Report on the International Conference "Economic Journalism as a Factor and Indicator of the Market Economy Development", 11-12 October, 2012, Bishkek, the Republic of Kyrgyzstan], Access mode: dpi.kg/upload/file/Full_Report_Bishkek_Conference_2012_RUS.pdf
8. Panarin, I. (2012), SMI, propaganda i informacionnye vojny [Mass Media, Propaganda and Informational Wars], Access mode: http://propagandahistory.ru/books/Igor-Panarin_SMI--propaganda-i-informatsionnye-voyny/.
9. Shkondin, M.V., Vuchub, G.S. & Frolov, T.I. (Ed.) (2008), Problematika SMI: Informacionnaja povestka dnja: uchebnoe posobie [The Issue of Mass Media: Informational Agenda: a Textbook]. - Moscow., Aspect Press. - 316 p.
10. Ranenko, I. (2012), Anton Podluckij, glavnyj redaktor «RBK Ukraina»: «Rabota zhurnalista ne nachinaetsja i ne zakanchivaetsja. Ona, kak i rabota mozga, prodolzhaetsja 24 chasa v sutki» [Podlutskiy Anton: "The Work of a Journalist does not Start and Finish. As the Work of Brain it Goes on 24 Hours a Day"]., Access mode: sostav.ua/columns/2012/07/18/156/50567/
11. Chigrinskaia, L. (2010), Osnovy zhurnalistiki [The Basics of Journalism], Access mode: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Gurn/Chigrinskaya/index.php

УДК 378:327.7

**ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ:
СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ /
EUROPEAN DIMENSION OF HIGHER EDUCATION:
STRATEGIC OBJECTIVES OF EDUCATIONAL PROGRAMMES**

**Лащихіна В., канд. пед. наук, доцент
Київський національний університет ім. Т. Шевченка, Україна**

Учасник конференції

У статті досліджуються стратегії формування загальноєвропейського простору вищої освіти та їх вплив на українську систему вищої освіти на сучасному етапі. Висвітлюється робота європейських організацій стосовно євроінтеграційних процесів у сфері освіти. Визначаються стратегічні цілі європейських освітніх програм та їх вплив на розвиток вищої освіти у глобальному вимірі. Розкриваються принципи сучасної європейської освіти та концептуальні аспекти розвитку вищої освіти в загальноєвропейському вимірі.

Ключові слова: загальноєвропейський освітній простір, вища освіта, інтеграція, глобалізація, мобільність, європейський, програми.

The article investigates the problem of strategies formation of the European dimension of higher education nowadays. The article focuses on the work of European organizations regarding European integration processes in education. The article deals with the strategic objectives of the European educational programmes and their influence on development of higher education in the global dimension. The article investigates the principles of modern European education and conceptual basis for the development of higher education in the European dimension.

Keywords: European dimension in education, higher education, integration, globalization, mobility, European, programmes.

На сучасному етапі методологічною основою філософії розвитку вищої освіти стає парадигма культур, духовно-інтелектуальне, творче, гуманістичне мислення та зорієнтованість до інтеграції освітньо-культурної сфери та формування єдиного освітнього європейського простору.

Останні дослідження педагогічних джерел, Інтернет-ресурсів свідчать, що загальні тенденції розвитку вищої освіти у країнах Європи досліджували педагоги-компаративісти: С. Бодмон (S. Baudemont), Г. Міаларе (G. Mialaret), Ж. Льопозан (G. Leresant), Г. Фабіані, С. Френе, Фурастьє (J. Fourastié), А. Прост (A. Prost), Б. Вульфсон, З. Малькова, О. Джурінський, О. Матвієнко, Н. Нічкало. В умовах інтернаціоналізації європейського освітнього простору важливим джерелом визнання сучасної стратегії розвитку вищої освіти України є вивчення європейського досвіду підготовки кадрів у вищих навчальних закладах та адаптації вітчизняної системи вищої освіти до європейських стандартів шляхом мобільності студентів та науково-викладацького складу через впровадження освітніх Програм.

Найбільш інтенсивно інтеграційні процеси проходять у Західній Європі. Саме в цьому регіоні створюються найновіші форми і методи економічної, політичної і культурно-освітньої інтеграції.

Основну роль у визначенні основних напрямів загальної соціально-економічної і політичної стратегії західноєвропейських держав відіграє Європейський Союз (ЄС). Головним робочим органом Європейського Союзу є Комісія ЄС (президент – Жак Делор (J. Delors)), що нараховує сімнадцять членів. Комісія тримає в полі зору питання політичного, економічного та соціального розвитку держав-учасниць. Формується єдина стратегія розвитку галузей народного господарства для всіх країн-членів [2, с. 126].

До цього контексту належить й інтеграція у сфері освіти адже найважливішою умовою подальшого зміцнення ЄС є освітня інтеграція, яка віддзеркалює процеси зближення західноєвропейських держав і сприяє їх розвитку. У 1976 р. був створений постійно діючий Комітет освіти держав-членів ЄС, до функцій якого входить розробка стратегії співпраці з метою гармонізації освітніх систем західноєвропейських країн. Під егідою Комітету діє створений у Парижі Європейський інститут виховання і соціальної політики, у рамках якого функціонує Бюро співробітництва у сфері виховання, яке знаходиться в Брюсселі. Проводяться засідання ради міністрів освіти західноєвропейських країн [2, с. 126-127].

Важливою складовою процесу інтеграції виступає духовне зближення європейських народів. Пропонується ідея формування європейської свідомості. Це означає, що мешканці європейського регіону мають усвідомити, що вони є не лише французами, англійцями чи німцями, а передусім – європейцями. Отже, ставиться питання про трансформацію національного мислення у континентальне, що робить традиційний культ нації другорядним. Такі ідеї широко культивуються видатними діячами європейських інтеграційних органів. Так, Генеральний секретар Ради Європи Д. Таршис стверджує: “Трансформація національного мислення у мислення континентальне є безперечним кроком уперед, оскільки воно (мислення) підкреслює ті тісні зв’язки, котрі об’єднують усіх європейців”. У рішеннях і рекомендаціях координаційних органів ЄС і різних форумів основна увага акцентується на необхідності створити таку обстановку в школах і вищих навчальних закладах (ВНЗ), щоб учні й студенти відчували себе європейцями. Модернізація навчальних програм також повинна формувати “європейську свідомість”. Однак прагнення прискорити цей процес інколи викликає негативну реакцію, наслідком якої є націоналістичні настрої в суспільстві, тому що для більшості мешканців будь-якої європейської країни національна ідентичність має велике значення. На думку французького вченого П. Брюкнера, неможливо бути європейцем, не залишаючись при цьому французом, німцем чи італійцем [1, с. 196; 4].

Не винятком у цьому процесі є, зокрема, розбудова ідеології освітньої парадигми в Україні, країні, яка підтримує євроінтеграційні процеси та прагне мати достойне місце у європейській спільноті. Так, у 1987 р. уряд Франції запропонував відсвяткувати тридцятиріччя Римського договору про налагодження співробітництва в європейському регіоні та створення Європейського Економічного Співтовариства інтенсивним будівництвом “Об’єднаної Європи” у галузі освіти та виховання. Для цього був розроблений спеціальний комплекс конкретних пропозицій, які були чітко викладені у спеціальному документі під назвою “Голуба книга: за європейське виховання і європейську культуру”. У цьому документі наголошується, що європейське співробітництво в освітній сфері є пріоритетним питанням для всіх країн-учасниць. Воно повинне, по-перше, сприяти духовному зближенню народів європейських держав; по-друге, запозичувати і використовувати досвід оновлення змісту, методів навчання й виховання в окремих країнах для удосконалення та взаємозбагачення в масштабах всієї Європи. Зближення навчальних програм європейських країн стосується не тільки школи, але й системи підготовки у вищих навчальних закладах [3; 5].

Загальноєвропейський освітній простір вищої освіти безпосередньо стосується держав-учасниць Болонського процесу, метою якого є сприяння мобільності студентсько-викладацького складу, впровадженню єдиної системи оцінювання і стандартизації дипломів в межах ЄС. Так, вища освіта, здобута у будь-якій країні ЄС, відкриває фахівцям перспективи кар’єри в інших європейських державах [3; 5].

У рамках формування єдиної стратегії кадрової підготовки багатьох європейських організацій виступають за оновлення навчальних програм у вищих навчальних закладах.

Мобільність студентів та викладачів є одним із основних принципів сучасної європейської освіти. Навчання, стажування та дослідницька робота за кордоном збагачує індивідуальний досвід людини, надає їй можливість дізнатися більше про інші моделі створення та поширення знань, дозволяє їй розширити мережу контактів і спілкування, дає змогу поглибити знання іноземних мов.

В Україні у рамках міжнародної співпраці вищих навчальних закладів, підтримуються програми та виділяються кошти (стипендії), спрямовані на підтримку мобільності. Для цього щороку є стипендії, розраховані на конкретний термін дії тієї чи іншої європейської програми. Обмін студентами, викладацьким складом стає невід’ємною частиною навчального процесу. Навчання, наукові дослідження за кордоном є необхідною складовою освіти вищого рівня і зорієнтовані на зближення європейських народів, сприяючи формуванню європейської свідомості та європейського мислення.

У рамках транс’європейського проекту “Загальноєвропейський освітній простір”, починаючи з 1990 р., для забезпечення освітньої мобільності у вищих навчальних закладах Європи, включаючи Україну, практикується навчальне стажування студентів за кордоном. На початку 90-х рр. навчальні заклади України підключилися до розроблених органами Європейського Союзу програм розвитку освіти у Європейському регіоні: ЕРАЗМУС (Erasmus), СОКРАТ (Socrates), КОМЕНІУС (Comenius), КОМЕТ (Komett), ЛІНГВА (Lingua), ТЕМПУС (Tempus), ПЕТРА (Petra), ІРИС (Iris), ФАЯР (PHARE), ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ (LEONARDO DA VINCI) та інші. Ці програми не обмежуються побажаннями й рекомендаціями. Це – конкретні плани з чітко зазначеною метою, терміном дії та обсягом фінансового забезпечення. Найвідомішими з них є програми Еразмус Мундус (Erasmus Mundus) та Темпус (Tempus).

Еразмус Мундус було започатковано у 2004 році і є механізмом студентських та академічних обмінів між державами Євросоюзу та країнами з-поза його меж. Студенти старших курсів і науковці з різних країн, включаючи Україну, мають змогу отримувати стипендії від ЄС для продовження навчання або проведення наукових досліджень у країнах ЄС. Програма названа на честь видатного нідерландського вченого, гуманіста, філософа 15-го століття Еразма Роттердамського (1465-1536), який навчаючись та працюючи у найкращих навчальних закладах Європи, зрозумів переваги мобільності та міжнародного співробітництва в освітній сфері. Еразмус Мундус – освітня програма співпраці та мобільності у сфері вищої освіти, спрямована на активізацію міжнародного співробітництва та підвищення мобільності серед студентів, викладачів, науковців європейських університетів та вищих навчальних закладів третіх країн на всіх континентах. Намагаючись перетворити ЄС на світового лідера в освіті, а європейські університети – на осередки знань і центри інновацій, програма Еразмус Мундус також ставить за мету сприяння взаєморозумінню між людьми, активізацію міжкультурного діалогу [7].

У 2006 р. у країнах ЄС (включаючи Україну), а також у державах Азії, Латинської Америки почала діяти нова програма Еразмус Мундус: Вікно зовнішньої співпраці. Програма підтримує створення партнерських консорціумів між вищими навчальними закладами Європи та третіх країн. Метою діяльності таких консорціумів є забезпечення індивідуальної мобільності

студентів (бакалаврського, магістерського, докторського та постдокторського рівнів), дослідників та академічного персоналу між освітніми інституціями ЄС та третіх країн. Еразмус Мундус: Вікно зовнішньої співпраці, як і програма Еразмус Мундус, надає гранти студентам і науковцям третіх країн для навчання в університетах ЄС. Програма також зорієнтована на міжуніверситетську співпрацю і заохочує поїздки європейських студентів і науковців до третіх країн [7].

З 2014 р. програму Еразмус Мундус трансформовано в Еразмус+: Навчальна мобільність. Відповідно, Еразмус Мундус Action 1 Магістерські програми перейшов до Еразмус+: Ступенева мобільність - Магістерські програми. Еразмус Мундус Action 2 перейшов з певними змінами до Еразмус+: Кредитна мобільність [8].

Основними цілями програми Еразмус Мундус є: забезпечення мобільності студентів та викладачів в усьому світі; розширення міжнародного співробітництва між вищими навчальними закладами; розширення у середньостроковій перспективі освітніх, політичних, економічних та культурних зв'язків між ЄС та третіми країнами.

Програма Темпус – освітня програма Європейського Союзу, яка підтримує модернізацію системи вищої освіти та створює простір для співпраці в країнах-партнерах ЄС через університетські проекти. Також програма спрямована на добровільне наближення систем вищої освіти в країнах-партнерах до здобутків розвитку вищої освіти в державах-членах ЄС, і додатково пропагує підхід міжлюдської співпраці (people to people approach) [6].

Програма Темпус заснована у 1990 році для максимально збалансованого співробітництва та вдосконалення систем вищої освіти в державах-членах ЄС і країнах-партнерів, та охоплює сьогодні загалом 27 країн: на Західних Балканах, у Східній Європі, Центральній Азії, Північній Африці та на Близькому Сході. Конкурси Програми завершено 2014 року. Останній проект завершить реалізацію в 2017 р. [6].

Стратегічними цілями програми Темпус (Tempus – Trans-European Mobility Programme for University Studies) є сприяння установленню і зміцненню співпраці у сфері вищої освіти між країнами-членами ЄС та країнами-партнерами.

В основу програми покладено усвідомлення важливої ролі вищих навчальних закладів в процесі соціального, економічного та культурного розвитку. Саме вони є джерелами спеціальних знань, людських ресурсів і центрами підготовки нової генерації лідерів. Останні проекти, що було профінансовано будуть завершені в 2016 році. Дана програма фінансує міжуніверситетську співпрацю у сфері розробки та вдосконалення навчальних програм, управління університетами, взаємодії науковців та громадянського суспільства, партнерство освіти і бізнесу, а також структурні реформи у сфері вищої освіти [6].

Програма Темпус є найбільш тривалою, її перший етап розпочався в 1990 році: Tempus I – 1990-1994; Tempus II – 1994-1998; Tempus II (2) – 1998-2000; Tempus III – 2000-2006. З 2007 року розпочато новий етап програми – Tempus IV (2007-2013) [6].

До 2009 року програма Темпус координувалася Директоратами Європейської Комісії з питань освіти та культури, розширення і зовнішньої допомоги. Починаючи з другого конкурсу четвертого етапу програми Темпус, цю функцію здійснює Виконавче агентство з питань освіти, аудіовізуальних засобів і культури, яке має мандат від Європейської Комісії на управління та координацію проектів програми [6].

Отже, розробка у Європейському Союзі нової освітньої стратегії зорієнтована на формування загальноєвропейського освітнього простору, на загальні напрями розвитку освіти, зокрема вищої. В ЄС, у рамках транс'європейського проекту, діють міжнародні освітні програми, наймасштабніші з них: ЕРАЗМУС та ТЕМПУС, спрямовані на сприяння мобільності студентів, викладачів, науковців та адміністративного персоналу європейських, зокрема українських університетів і мають на меті формування гармонійних взаємовідносин, співпраці у різних галузях народного господарства, активізацію міжнародного співробітництва та міжкультурного діалогу.

Література:

1. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века. - Москва, 1999, УРАО. – 208 с.
2. Матвієнко О.В. Стратегії розвитку середньої освіти в країнах Європейського Союзу: [монографія]. – Київ., 2005, Ленвіт. – 381 с.
3. Elargissement de l'Union européenne., Access mode: <http://www.dree.org/elargissement>
4. Groupement d'études et de recherches «Notre Europe»., Access mode: <http://www.notre-europe.asso.fr>
5. Lepesant G. Elargissement de l'UE. L'Etat de la France. – Paris., 2005-2006., pp. 334-335.
6. Tempus IV (2007-2013): O programme., Access mode: http://eacea.ec.europa.eu/tempus/programme/about_tempus_ru.php
7. ERASMUS+., Access mode: http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/index_en.php
8. KA1: навчальна (академічна) мобільність., Access mode: <http://www.erasmusplus.org.ua/erasmus/ka1-navchalna-mobilnist.html>

ПОТЕНЦИАЛ КЛАСТЕРНЫХ МЕХАНИЗМОВ КАК РЕСУРС РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ

Любченко Н.В., канд. пед. наук, доцент
ГВУЗ «Университет менеджмента образования», Украина

Участник конференции

В статье описываются взгляды современных ученых на определение понятий «кластер», «кластерный механизм», обосновывается актуальность применения потенциала кластерных механизмов в управлении образованием в условиях децентрализации власти.

Раскрывается авторский взгляд относительно кластерной интеграции субъектов образования, науки и производственной сферы и ее значения в управлении образованием, роли образовательных кластеров в повышении конкурентоспособности территорий.

Ключевые слова: потенциал, кластер, кластерный механизм, децентрализация власти, децентрализация управления образованием, образовательный округ, образовательный кластер, научно-образовательный кластер.

The article covers the aspects of increasing interest of foreign and domestic researchers to the problem of cluster philosophy as a reserve and a factor of economic modernization, activation of innovative activity, increasing competitiveness of territories in conditions of transition to a model of society with socially oriented economy market and developed democracy. The views of modern researchers on the essential characteristics of the concepts of «cluster», «cluster mechanism», «educational cluster», «academic and educational cluster» are analyzed in the article. For example, the University of Educational Management reveals the author's view of academic and educational cluster as a form of cluster integration of subjects of education, science and production sphere, the cluster forming core of which is University. The relevance of use of cluster potential mechanisms in the administration of education in terms of authority's decentralization, strengthening of civil society, defined by the National Strategy for Civil Society Development in Ukraine in 2016–2020, is substantiated in the article. Development of academic and methodological, legal basis of mechanisms of educational public administration based on the cluster approach in terms of social transformations, development of proposals as for legal framework for cluster formation mechanisms of interaction of subjects of management, education, science and production sphere in terms of educational management decentralization is determined as expected systemic results of their application.

Keywords: *potential, cluster, cluster mechanism, authority's decentralization, decentralization of administration of education, educational area, educational cluster, academic and educational cluster.*

В современных условиях общественных трансформаций в контексте глобализационных и интеграционных процессов, перехода к модели общества с социально ориентированной рыночной экономикой и развитой демократией научно-технологическое и кадровое обеспечение модернизации всех сфер общественной жизни Украины требует разработки и трансфера передовых технологий. Определенный Национальной стратегией содействия развитию гражданского общества в Украине на 2016–2020 годы курс на развитие гражданского общества, его системную государственную поддержку позволяет привлечь дополнительные человеческие, организационные, финансовые и технические ресурсы для предоставления социальных и других общественно значимых услуг, содействия процессу децентрализации государственного управления и повышению его качества, а также сократить государственные расходы и предотвратить коррупционные риски [5].

Сегодня в условиях децентрализации власти в Украине важными задачами являются определение направлений, механизмов и сроков формирования эффективного местного самоуправления и территориальной организации власти для создания и поддержания полноценной жизненной среды для граждан, предоставление высококачественных и доступных публичных услуг, становление институтов прямого народовластия, удовлетворения интересов граждан в всех сферах жизнедеятельности на соответствующей территории, согласование интересов государства и объединенных территориальных общин (ОТГ) [1; 2; 3; 4]. Исследуя методологические аспекты кластеризации промышленного комплекса региона, М. Бутко отмечает, что на сегодняшний день применение кластерного подхода в Украине является необходимым условием для выхода из экономического кризиса, возрождения отечественного производства, повышения эффективности инновационно-инвестиционного развития регионов, достижения высокого уровня экономического роста и конкурентоспособности [11]. Особое значение общественное влияние приобретает в связи с децентрализацией управления образованием, которое рассматривается как обязательное условие улучшения ее качества. Отдельные события в этой области по оптимизации сети учреждений общего среднего и профессионально-технического образования, их обеспечение ресурсами, кадрами и т.д. показали неготовность местных общин, региональных властных структур предложить конструктивные и перспективные решения. Важно, сохраняя вертикаль в исполнении образовательных полномочий и задач действующих и создаваемых органов управления образованием (Министерство – органы управления образованием областных государственных администраций – органы управления районных, городских (районных в городах), объединенных территориальных общин – учебное заведение) [6], развивая идею образовательных округов, опорных школ или «hub-schools» [3, 24] ради создания эффективной системы обеспечения образовательными услугами населения общин, использовать новые возможности трансформации научных разработок и мирового опыта внедрения кластерных механизмов.

Как отмечалось в предыдущих публикациях автора [17; 18], в настоящее время недостаточно исследованы методологические основы создания и функционирования образовательного кластера, механизмы влияния кластерного взаимодействия субъектов образования, науки и производственной сферы по предоставлению и потреблению образовательных услуг на систему государственного управления образованием, на инновационное развитие территорий. Отсутствие законодательной, научно-методической баз развития кластерной политики в стране сдерживает формирование образовательных кластерных структур, деятельность которых может быть направлена на повышение конкурентоспособности социально-экономических систем благодаря реализации высокотехнологичных образовательных услуг. Соответственно это обуславливает поиск путей достижения успеха в решении задач комплексного реформирования образования и управления этой сферой в условиях децентрализации как нового вектора ее развития.

Сегодня наблюдается тенденция повышения интереса к проблематике кластерной философии, что обусловлено полученными результатами многолетней мировой практики кластеризации как резерва и фактора модернизации экономики, активизации инновационной деятельности, повышения конкурентоспособности территорий. Исследованию проблематики экономического развития стран на основе кластерной модели, созданию ее научной семантики посвящены работы многих ученых. Например, исследовательница Е. Соколова, которая проанализировала материалы более 70 источников, находящихся в открытом доступе сети Интернет (включая 50 англоязычных), осуществила попытку обобщить информацию об истории возникновения понятия «кластер» и его проникновения в терминологическое понятийное поле педагогической науки, сравнения содержание его наполнения в различных языках [23]. Слово «кластер» происходит от английского слова «clustret», что означает в переводе пучок, гроздь, куст, общий двор и окружающие его дворовые постройки, или как группа, скопление, концентрация (например, людей, предметов), или как пчелиный рой, буквально – «расти вместе» [28]. Кластер – это также и математический термин, обозначающий физически близкое расположение логично связанных объектов в пределах одной области. Подобное значение вкладывается и в экономическое содержание этого слова. По мнению ученых, впервые этот термин ввел в научный оборот Майкл Юджин Портер в книге «Конкурентные преимущества Наций» (1990 г.), которая была издана на русском языке под названием «Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран». В его классическом определении «кластер – это сконцентрированные по географическому признаку группы взаимосвязанных компаний, специализированных поставщиков, поставщиков услуг, фирм в соответствующих отраслях, а также связанных с их деятельностью организаций в определенных областях, конкурирующих, но вместе с тем и ведущих совместную работу» [19]. Необходимо отметить, что М. Портер рассматривает его как понятие для фирм и компаний, находящихся на локальной территории и объединенных едиными задачами при выходе на рынок.

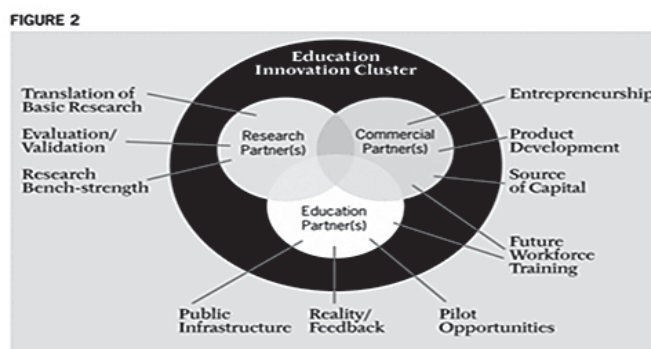
В различных странах термин «кластер» может иметь разные значения: от небольшой сети нескольких мелких предприятий

до «мега-кластеров», охватывающих значительную часть экономики данной страны. Поэтому исследования кластеров на нынешнем этапе требуют более точной концептуализации того, что является кластером. В. Федорова, проанализировав подходы украинских исследователей [9, 12, 13, 22, 26] к определению понятия «кластер», вводит авторское определение понятия «кластер», которое важно для нашего исследования: кластер – это система сотрудничества плотно связанных и территориально близких предпринимательских сетей и организационных структур (производителей, поставщиков, потребителей, правительства, общественных, научных и образовательных учреждений, объектов инфраструктуры, технопарков) с целью организации, рационального использования и наращивания производства продукции мирового уровня (инновационной направленности) [25].

Как отмечает В. Ковальчук, по определению различных авторов, кластер преимущественно определяется как институт: через взаимодействие человеческого капитала, поиск общих интересов, различные формы сотрудничества. По его мнению, кластер обеспечивает в совместной деятельности достижение высокой конкурентоспособности, а также синергетического эффекта, сохраняя при этом внутреннюю конкуренцию. В. Ковальчук совершил поиск определений понятия «механизм» и применил его к кластерам. Относительно понятия «кластерный механизм» предложено его определение как системы целей, функций, методов, принципов и инструментов воздействия на географически сконцентрированную группу взаимосвязанных экономических агентов (кластер), что обеспечивает эффективное функционирование группы и достижения ее высокой конкурентоспособности, а также синергетического эффекта, сохраняя при этом внутреннюю конкуренцию [14].

Новой понятийной сферой является перенос термина «кластер» в образование. Концептами, относящимися к этой модели, являются: взаимодействие, взаимозависимость, тесное переплетение всех элементов, создание на выходе нового конкурентоспособного образовательного продукта. Связующим компонентом является конкуренция, то есть в исходной модели – это создание конкурентоспособного продукта, а в случае метафорической модели – создание условий для обучения личности, способной успешно осуществлять профессиональную деятельность в современных условиях [10; 23]. Понятие «кластер» очень часто употребляется вместе с прилагательным «инновационный», что подтверждает тезис о том, что кластеры и кластерный подход характерны, прежде всего, для инновационного образования, а образовательные кластеры являются одной из форм организации инновационного обучения. Кластерная форма организации обеспечивает создание совокупного инновационного продукта и подготовку высококвалифицированных специалистов, обладающих необходимыми профессиональными компетенциями [16]. В работе М. Портера приведен анализ образовательного кластера Массачусетса, лидерами которого является Массачусетский и Гарвардский университеты, подробно описано его роль в образовательной сфере в стране по сравнению с другими штатами (прежде всего, с Калифорнией) и другими странами, приведены концептуальную схему образовательного кластера [29]. На рисунке показано ключевые игроки в инновационном образовательном кластере, взаимодействие между исследовательскими (Research Partner (s)), образовательными (Education Partner (s)) и коммерческими (Commercial Partner (s)) партнерами. При этом образовательный кластер характеризуется такими инновационными признаками, как выход в публичные инфраструктуры, обратная связь с существующими реалиями и наличие пилотных возможностей в образовании [27].

Рис. Взаимодействие между исследовательскими, образовательными и коммерческими партнерами в пределах инновационного образовательного кластера

Для нашего исследования важны такие определения образовательного кластера, найденные в зарубежных источниках.

- Образовательный кластер – система обучения, взаимообучения и инструментов самообучения в инновационной цепочке «образование – технологии – производство», основанной преимущественно на горизонтальных связях внутри цепочки (построение целостной системы многоуровневой подготовки специалистов для предприятий на основе интеграции образовательного учреждения и предприятий-работодателей, обеспечивающих повышение качества, сокращение сроков подготовки, закрепления выпускников на предприятиях, создание гибкой системы повышения квалификации специалистов для предприятий с учетом текущих и прогнозных требований производства) [20].

- Во образовательным кластером понимают «объединение работодателя и образовательных учреждений с помощью комплекса сквозных программ» [8].

Е. Куценко отмечает, что главное отличие образовательного кластера заключается не столько в составе его участников (в состав образовательного кластера могут входить коммерческие организации, органы государственной власти, организации по сотрудничеству), и не в ведущей роли вузов (они могут быть ядром и обычного кластера), а в том специфическом продукте, который является результатом его деятельности. Если в автомобильном кластере главным продуктом является автомобиль, в химическом – продукция химического производства, то в образовательном кластере главный продукт – это образовательные услуги. При этом очень важно, что образовательный кластер все же нацелен не столько на создание образовательных услуг, сколько на обучение личности, способной к конкуренции в постоянно меняющихся условиях рынка [15].

Мы поддерживаем выводы рассмотренных исследований о том, что применение потенциала кластерных механизмов в процессе кластерной интеграции субъектов образования, науки и производственной сферы в управлении образованием в условиях децентрализации власти, развития гражданского общества будет способствовать национальному и региональному инновационному развитию, повышению конкурентоспособности экономики и качества жизни граждан. Ожидаемыми системными результатами использования кластерных механизмов в управлении образованием, на наш взгляд, могут быть

розробка нормативно-правової бази, науко-методологічної основи розвитку кластерних механізмів взаємодії суб'єктів освітньої, наукової та виробничої сфер, органів управління освітою в ОТГ в умовах децентралізації управління освітою. Синергетичний ефект такого інтеграційного взаємодії в контексті утвердження громадянського суспільства проявиться, по нашому мнению, в удосконаленні якості послуг публічного управління, зменшенні витрат, пов'язаних з організацією управління, удосконаленні потреби структури органів виконавчої влади, оптимізації роботи державних органів управління в сфері освіти за рахунок кращого використання кадрів, підвищення рівня управління без структурних змін.

Однак дисемінація світового досвіду застосування кластерного підходу до будь-якої сфери діяльності, по нашому мнению, повинна бути обґрунтованою та виваженою. Як зазначається в Національному доповіді про стан та перспективи розвитку освіти в Україні, підготовленому НАПН України до 25-ліття незалежності України, «новий виток розвитку української освіти повинен мати належне наукове обґрунтування змін. Серед уроків двадцятип'ятиліття – державна освітня політика повинна бути полісуб'єктною, діяльною, системною, послідовною, науково обґрунтованою, міжнародно узгодженою. Вона повинна змінювати ставлення суспільства до освіти та її наукового супроводу з урахуванням перспективи реформування освітньої сфери, як того вимагають євроінтеграційні та глобалізаційні виклики ХХІ століття, дослідницько-інноваційний характер цивілізаційного розвитку, культурно-історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та науково-технологічні процеси в українському суспільстві» [7].

Література:

1. Закон України «Про співробітництво територіальних громад». Відомості Верховної Ради України. - 2014., № 34 [електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
2. Закон України від 05.02.2015 р. № 157-VIII «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (ред. станом на 13.01.2016 р.), Відомості Верховної Ради України. - 2015., № 13, ст. 91.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777 «Про затвердження Положення про освітній округ» (зі змінами) [електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-%D0%BF/para8#n8>
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» [електронний ресурс]., Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
5. Указ Президента України від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 «Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» [електронний ресурс]., Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>
6. Методичні рекомендації з розроблення положення про структурний підрозділ освіти виконавчого органу об'єднаної територіальної громади [електронний ресурс]., Лист МОН України від 30 грудня 2015 р. № 1/9-633., Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/49450/>
7. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні [електронний ресурс]., Нац. акад. пед. наук України; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), А.М. Гуржій (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В.Г. Кременя. - К., Пед. думка, 2016. - 448 с., (До 25-річчя незалежності України)., Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/166230/1/nac%20dopovid%202016.indd%20smal.pdf>
8. Анисцына Н.Н. Инновационный научно-образовательный кластер как способ организации инновационной деятельности в вузе., Н.Н. Анисцына., Креативная экономика. — 2010., № 4(40)., С. 91–97.
9. Безвушко Є. Кластери та їх роль у відродженні економіки Поділля., Є. Безвушко., Перспективні дослідження. — 1999., № 2., С. 17–23.
10. Буйлин А. Кластер, кто ты? [електронний ресурс]., А. Буйлин., Режим доступу: <http://avbuilin.wordpress.com/2011/04/30/>
11. Бутко М.П. Методологічні аспекти кластеризації промислового комплексу регіону [електронний ресурс]., М.П. Бутко, Г.М. Самійленко., Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2010/12.pdf
12. Войнаренко М. Конкуренція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні., М. Войнаренко., Економіст. - 2000., № 1., С. 12–15.
13. Ковальова Ю.М. Кластер як новий інструмент модернізації економіки., Ю.М. Ковальова., Схід. - 2007., № 5(83)., С. 9–13.
14. Ковальчук В. А. Сутність поняття кластерного механізму [електронний ресурс]., В.А. Ковальчук., Економічний вісник Донбасу: науковий журнал. – Донецьк, Альма-матер. - 2013., № 3(33)., С. 202–206., Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2013_3_28pdf
15. Куценко Є. Феномен освітнього кластера [електронний ресурс]., Є. Куценко., Режим доступу: <http://evg-ko.livejournal.com/5992.html>
16. Красикова Т.Ю. Формирование и развитие образовательного кластера как часть механизма интеграции вузовской науки в инновационную национальную систему [електронний ресурс]., Т.Ю. Красикова., Режим доступу: <http://www.moluch.ru/conf/econ/archive/10/782/>
17. Любченко Н.В. Актуальність дослідження проблеми управління інноваційним розвитком закладів післядипломної педагогічної освіти на основі кластерного підходу [електронний ресурс]., Н.В. Любченко., «Science Rise». - 2015., Т. 6., № 5(11)., С. 20–25., Режим доступу: <http://journals.urau.ru/sciencrise/article/view/44556>
18. Любченко Н.В. Управлінський аспект дисемінації інноваційного досвіду діяльності навчальних закладів і органів управління освітою на основі кластерного підходу / Н.В. Любченко., Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін: зб. наук. пр. Донецького держ. ун-ту управління. - Маріуполь., ДонДУУ, 2015., Т. XVI., Вип. 29., С. 45–55.
19. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / М. Портер. - М., Международные отношения, 1993. - 896 с.
20. Растворцева С.Н. Идентификация и оценка региональных кластеров С.Н. Растворцева, Н.А. Череповская., Экономика региона. - 2013., № 4., С. 123–133.
21. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці: монографія., С.І. Соколенко. — К., Логос, 2004. — 848 с.
22. Соколенко С.І. Производственные системы глобализации: сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: укр. Контекст., С.І. Соколенко. - К., Логос, 2002. - 646 с.
23. Соколова Е.И. Термин «образовательный кластер» в понятийном поле современной педагогики [електронний ресурс]., Е.И. Соколова., Непрерывное образование: XXI век. - 2014., Вып. 2(6)., Режим доступу: <http://i121.petrsu.ru/journal/article.php?id=2371>

24. Тарасенко Н. Децентралізація освіти в Україні: плани, проблеми, перспективи [електронний ресурс], Н. Тарасенко., Режим доступу: <http://адмреф.сіаз.укр/160-detsentralizatsiya-osviti-v-ukrajini-plani-problemi-perspektivi-2.html>
25. Федорова В.Г. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «кластер» [електронний ресурс], В.Г. Федорова., Режим доступу: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=eng&z=704>
26. Чужиков В. Кластери як об'єкт державного регулювання., В. Чужиков., Вісник української академії державного управління. - 2001., № 4., С. 160–167.
27. Education Innovation clusters [електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.educause.edu/ero/article/innovation-clusters-datapalooza-accelerating-innovation-educational-technology>
28. Merriam-Webster. [електронний ресурс], Режим доступу: Online <http://www.merriam-webster.com/dictionary/cluster>
29. Porter M. The Massachusetts Higher Education and Knowledge Cluster: The Microeconomics of Competitiveness., M. Porter, N. Ketelhohn, A. Artiganave, J. Kelly, M. Krasniqi, M. T. P. Gi, L. Zhang. — USA., Massachusetts Press, 2010. - P. 30.

ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Отич О., д-р пед. наук, проф.
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, Україна

Учасник конференції

У статті обґрунтовано залежність успішності педагогічної діяльності викладача вищої школи та його здатності управляти якістю університетської освіти від рівня розвитку його педагогічної майстерності та творчої індивідуальності. Доведено значення творчої індивідуальності як критерію педагогічної майстерності, схарактеризовано рівні розвитку творчої індивідуальності викладача вищої школи.

Ключові слова: педагогічна майстерність, творча індивідуальність, викладач вищої школи, студент, якість вищої освіти.

Dependence of success in pedagogical activity of higher school teacher and his ability to manage the quality of university education from the level of development of his pedagogical mastery and creative individuality is substantiated in the article. The value of creative individuality is well-proven as the criterion of pedagogical mastery of higher school teacher, described levels of development of creative individuality.

Keywords: pedagogical mastery, creative individuality, higher school teacher, student, quality of higher education.

Переосмислення ціннісних підходів до формування особистості викладача вищої школи в умовах суспільства, побудованого на знаннях, передбачає посилення уваги до розвитку його творчих якостей.

Соціальному замовленню цього суспільства відповідає такий педагог, який не лише має високий рівень професійної компетентності та майстерності педагогічної діяльності, але й прагне та вміє перетворити її на творчий процес, партнерську взаємодію суб'єктів освіти, в якій максимально повно розкривається й самореалізується як особистість студента, так і особистість самого викладача, і в якій виявляється, формується та розвивається їхня творча індивідуальність.

Останню вважаємо однією з найважливіших якостей фахівця будь-якої спеціальності, оскільки її наявність свідчить про зрілість його особистості і про такий рівень майстерності його професійної діяльності, який можна порівняти з мистецтвом. Саме тому у розвитку творчої індивідуальності особистості професіонала вбачаємо перспективний напрям підвищення ефективності сучасного виробництва і головне завдання неперервної професійної освіти: “Світ буде щасливим лише тоді, коли кожен матиме душу художника, інакше кажучи, буде щасливим у своєму покликанні” (Огюст Роден).

Висока місія формування нового покоління високоосвічених та інтелігентних професіоналів, здатних майстерно й творчо виконувати доручену їм справу, покладається, перш за все, на викладачів вищої школи. Але виховати таких фахівців вони зможуть лише за умови, якщо самі будуть інтелігентними, неповторними особистостями з яскраво вираженою творчою індивідуальністю. Адже педагогічна діяльність передбачає індивідуальний вплив педагога на своїх вихованців й від того, наскільки яскравим і педагогічно виразним він буде, залежить ефективність його педагогічної дії.

З огляду на це, метою нашої статті є обґрунтування значення творчої індивідуальності як критерію педагогічної майстерності викладача вищої школи та виявлення її характеристика рівнів розвитку цієї професійно значущої інтегрованої якості його особистості.

Позиціонуючи викладача вищої школи як творчу індивідуальність, необхідно передусім з'ясувати професійні вимоги, що висуваються до нього сучасним суспільством як до фахівця освітньої галузі.

Педагог є спеціально підготовленим професіоналом у галузі освіти, який здійснює теоретичну і практичну підготовку майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах на засадах рефлексивного управління їхньою освітньою діяльністю.

Оскільки на викладачів вищої школи покладається важлива місія підготовки кваліфікованих, компетентних, конкурентоспроможних фахівців, які не лише відповідають вимогам технологічного розвитку галузей суспільного виробництва, а й мають високий рівень творчої ініціативи та духовної культури, то від них вимагається не тільки високий рівень професійної компетентності (психологічної, педагогічної (дидактичної, виховної, методичної, організаційної), науково-дослідної, соціально-економічної), а й сформованість методологічного мислення, висока загальна і професійна культура, яскрава творча індивідуальність. А це зумовлює нагальну необхідність реформування системи підготовки викладачів вищої школи на гуманістичних, культурологічних засадах.

Аналізуючи творчу індивідуальність викладача вищої школи, не можна не враховувати того, що його професія є складною й багатоаспектною. Вона охоплює, фактично, усі сфери суспільного виробництва. Тому, залежно від профілю, її з певним правом можна віднести до професій, в яких тип „Людина-Людина” інтегрується з одним з інших визначених Є. Клімовим типів [5]. Але, незважаючи на відмінність специфіки й змісту освітньої діяльності викладачів різних типів вищих навчальних закладів, вона має спільну культурологічну спрямованість і вимагає від них високого рівня сформованості й інтегративного поєднання *фахової професійної та педагогічної* творчої індивідуальності, що виступає критерієм рівня розвитку їхньої педагогічної майстерності.

Таким чином, ми розглядаємо педагогічну майстерність як максимально повний прояв педагогом свого індивідуального

творчого потенціалу, його творчої самореалізації в професійній діяльності, що забезпечує високий кінцевий результат в плані створення аналогічних умов для прояву творчої індивідуальності студентів та їхньої самореалізації в освітній і майбутній професійній діяльності.

Складовою педагогічної майстерності є методична майстерність, яка визначається Г. Васяновичем як «педагогічне новоутворення, що з'являється в результаті інтеграції елементів засвоєної методичної культури і властивостей індивідуальності педагога й функціонує як узагальнена здатність оптимально здійснювати мотивовану навчальну діяльність відповідно до певної мети й умов» [2, 148]. Для викладача вищої школи методична майстерність є чинником забезпечення педагогічної спрямованості його професійної майстерності, що зумовлює цілісність і повноцінність його **педагогічної майстерності** як *сукупності своєрідно поєднаних індивідуально-психологічних, соціально-психологічних та професійних якостей, які уможливають досягнення ним високого рівня самоорганізації професійно-педагогічної діяльності на рефлексивній основі* [8; 9], а також дозволяють досягти вільного вияву його творчої індивідуальності.

Як бачимо, поняття педагогічної майстерності є невідірваним від конкретної особистості викладача вищої школи, а тому завжди має глибоко індивідуальний характер, яскравість прояву якого залежить, на наше переконання, від рівня розвитку в нього творчої індивідуальності. Остання обов'язково позначається на результатах діяльності педагога-майстра, персоналізуючи себе у них, незалежно від того, чи будуть то матеріальні, чи духовні результати, чи стосуватимуться вони якості освіти його учнів. Зважаючи на це, ми не можемо повністю погодитися із твердженням, що майстерність не можна передати, оскільки передаються лише окремі приклади, зразки дій, рекомендації, поради, адже майстри споконвіку передавали секрети своєї майстерності своїм учням, засновуючи власну творчу, наукову, педагогічну, художню чи професійну школу.

У контексті нашого дослідження набуває особливого значення розгляд С. Сисоевою педагогічної майстерності як досконалого, творчого виконання педагогом професійних функцій на рівні *мистецтва*, тобто «вміло, вправно» [7, 106], результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного вихованця, забезпечення високого рівня його інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей та духовного збагачення [7, 106].

Водночас, зауважимо, що можна бути професійно компетентним педагогом, тобто вільно орієнтуватися у предметній сфері, системно сприймати і діяти у педагогічній реальності, мати особистісно-гуманітарну орієнтацію, вміти узагальнювати й передавати свій досвід, бути здатним до педагогічної рефлексії, володіти сучасними педагогічними технологіями, але при цьому не бути майстром, а залишатися добротним ремісником, оскільки для того, щоб стати справжнім майстром, необхідно, на наше переконання, володіти особистісною неповторністю і унікальністю, власним стилем професійної діяльності, концептуальністю професійного мислення. Адже *педагогічна майстерність є індивідуальним внеском у педагогічну культуру суспільства*, і лише повне усвідомлення механізмів власної діяльності уможливило передачу майстерності іншим. Тому у справжнього педагога-майстра з'являється своя авторська система, своя школа, свої послідовники. Зважаючи на це, ми розглядаємо *творчу індивідуальність як критерій педагогічної майстерності викладача вищої школи*.

У зв'язку з цим ми здійснили спробу уточнити розроблену представниками полтавської школи педагогічної майстерності І. Зязюна класифікацію її рівнів [8, 37] на основі врахування вияву у ній творчої індивідуальності педагога таким чином:

1. *Потенційний рівень* – коли майбутній педагог, маючи педагогічні, творчі й художні здібності, ще не усвідомлює їх, оскільки ще не впробував у професійно-педагогічній діяльності свій творчий потенціал, не «відкрив» для себе свою творчу індивідуальність.

2. *Елементарний рівень* – коли в нього наявні найнеобхідніші знання з педагогічної майстерності, елементарні уміння педагогічної діяльності, але, він ще боїться діяти самостійно й творчо, виявляти свою творчу індивідуальність, вважаючи, що більш надійно діяти за шаблоном, зразком, вказівкою.

3. *Базовий рівень* – коли в педагога (найчастіше молодого) або студента-випускника вже сформовано базові педагогічні знання, вміння й навички і за сприятливих педагогічних умов він достатньо вдало їх реалізує, виявляє елементи творчості; у найбільш підготовлених ним фрагментах освітнього процесу, у типових педагогічних ситуаціях реалізує свій власний підхід, своє власне бачення, в яких ситуативно проявляється його творча індивідуальність.

4. *Компетентнісний рівень* – коли педагог проявляє професійну компетентність у розв'язанні навчально-виховних і професійно-виробничих завдань, діє впевнено, адаптивно за будь-яких умов, доречно і вправно користується навчально-методичним забезпеченням, технічними засобами навчання, має свою стратегію педагогічної діяльності. Його творча індивідуальність виявляється переважно як індивідуальні відмінності, фрагментарні чи епізодичні прояви несхожості у професійній поведінці та діяльності.

5. *Творчий рівень* – коли педагог вільно виявляє творчість в освітньому процесі, створює власну педагогічну систему, демонструє свій індивідуальний стиль педагогічної діяльності, репрезентує власну творчу індивідуальність як відмінності у професійній поведінці, спілкуванні та діяльності, що стійко зберігаються упродовж тривалого часу як індивідуальна система способів, засобів та технологій педагогічної діяльності.

6. *Мистецький рівень* – коли педагог працює не просто творчо, а з натхненням, з переважанням мажорного тону, може «заразити» своїх студентів своєю творчою енергією, фасилітувати розкриття їхньої творчої індивідуальності. Педагог-митець робить, за Г. Васяновичем, свою справу настільки вміло, що ця майстерність стає непомітною [2, 149]. На цьому рівні педагогічної майстерності він максимально розкриває й самореалізує власну творчу індивідуальність, виявляючи педагогічний артистизм, «випромінюючи», за К. Станіславським, як актор, потужну позитивну енергію, яка захоплює студентів і вводить їх в енергетичне поле позитивної почуттєвості викладача. Він є максимально вільним та естетичним у своїх діях не стільки тому, що усвідомлює, що так робити найбільш доцільно, а тому, що вже на рівні підсвідомості в нього діють естетичні критерії («красиво-некрасиво»), він довіряє своїй інтуїції, яка, базуючись на перевіреному й підтверженому педагогічному досвіді та професіоналізмі, ніколи не підводить його. Педагог «відпускає» себе, перестаючи контролювати кожен свій крок, він вже діє як митець у творчому пориві, довільно, але логічно поєднуючи елементи змісту навчальної дисципліни, відповідно до педагогічної ситуації й перетворюючись для студентів на ідеал – приклад для наслідування й найвищий взірць на основі свідомого й підсвідомого захоплення ними його особистістю, «закоханості» їх у свого викладача як в еталон досконалості педагога-майстра. Творча індивідуальність такого викладача вищої школи виявляється як неповторність і самобутність його особистості у професійній діяльності, як індивідуальний професійний світогляд, нерідко, як індивідуальний варіант професійного типу особистості педагога. Це відбувається внаслідок того, що індивідуальні відмінності стійко охоплюють собою сферу особистості викладача.

Педагогічний талант педагога-митця як творчої індивідуальності виявляється у тому, що у процесі проведення лекційних, практичних чи семінарських занять він «долає логіку матеріалу, який викладає, логіку його змісту, форми (структури, композиції), конкретно-предметного образу, організуючи цей процес як синтез асоціацій і породжуючи на їх основі нову ідею, нове знання, викликаючи в студентів стан натхнення, що зумовлює найвищу мобілізацію їхнього інтелекту та емоцій, за якого лише розум і почуття й стають здатними до синтетичного інтуїтивного осягнення істини» [6, 170].

Говорячи про феномен злету педагогічної талановитості, Ю. Азаров вбачає його джерела у розвитку педагогічної майстерності й творчості шляхом «виховання на високому» (Б. Вишеславцев, І. Льїн), розкриття творчої індивідуальності педагогів у мистецькій творчості під гаслом: «Ви талановиті, ви неповторні!» [1, 68], оскільки для розвитку талановитості не завжди потрібні матеріальні засоби – набагато важливіше допомогти таланту *відчутти себе*, заохочуючи його і виявляючи до нього увагу [1, 70]. Втім, становлення творчої індивідуальності має ґрунтуватися на оволодінні педагогічними стандартами, що забезпечить можливість проявити спалах педагогічної унікальності. Стандарти й педагогічні ідеали, осяяні світлом педагогічної обдарованості, створюють реальні матеріалізовані передумови для розвитку педагогічної майстерності до рівня педагогічного мистецтва, в якому яскраво виявляється творча індивідуальність викладача вищої школи.

За твердженням О. Гребенюка, педагог досягає мистецького рівня педагогічної майстерності, коли в нього формуються такі якості творчої індивідуальності, як: здатність до самоуправління, сміливість, рішучість, вміння ризикувати; самоповага й позитивне сприйняття оточуючих; впевненість у собі через усвідомлення своїх сильних і слабких сторін; реалістичність, адекватність самооцінки; сильна воля, вміння концентрувати енергію на головному; високий рівень саморегуляції; розумова активність і пластичність тощо. Крім того, для високого майстра, на його думку, є характерними: наявність конкретної й високої мети, що генерує додаткову енергію; готовність до самопожертви; організованість і точність, раціональна самодисципліна; установка на успіх, вміння викласти до кінця й «бити в одну точку»; натхненність; перехід на вищий рівень поривання, коли він «зіставляє» себе із собою, за принципом «Я-реальне» та «Я-ідеальне» [4, 234].

Обґрунтовуючи взаємозв'язок творчої індивідуальності педагога та його педагогічної майстерності, В. Горова, Н. Антонова та Л. Харченко зазначають, що не маючи останньої як своєї опори й засобу реалізації, творча індивідуальність може згаснути під впливом незадоволеності собою: зниження самооцінки, руйнування цілісності педагогічного «Я» й педагогічної Я-концепції. Тому творча індивідуальність реалізує себе лише в педагогічній діяльності із зануреністю її в педагогічну дійсність й самовизначенням у ній, а також за наявності зовнішніх та внутрішніх передумов, зокрема, психічних властивостей, які забезпечують її творчу самореалізацію в повному обсязі, дозволяючи їй досягти мистецького рівня педагогічної майстерності [3, 60]. Тут, на переконання вчених, стає дуже важливим зв'язок творчої індивідуальності викладача як результату педагогічної індивідуалізації з його педагогічною майстерністю як результатом педагогічної соціалізації. Вони доводять, що, якщо на початку педагогічної діяльності творча індивідуальність визначає відчуття успішності діяльності й задоволеності нею, то з роками ця роль переходить до майстерності, переростаючи в педагогічне мистецтво [3, 60].

Педагог-мистець творить навчальне заняття за емоційною, художньо-педагогічною «партитурою», що, визначаючи основні змістові орієнтири, передбачає вільну імпровізацію, комбінування складових його змісту, відповідно до реакції студентів, їхнього рівня активності та зацікавленості, розуміння ними основних положень теми, включення їх до діалогу чи практичної творчої діяльності щодо її засвоєння (на відміну від чіткого алгоритмізованого планування, де не можна змінити порядку складових).

При цьому важливим, на думку С. Сисоевої, є усвідомлення педагогом рівня власної творчої професійної педагогічної діяльності, формування в нього потреби аналізувати свій педагогічний досвід і впроваджувати педагогічний досвід інших з урахуванням своєї творчої індивідуальності [7, 97].

Узагальнення викладеного у статті дозволяє зробити висновок, що творча індивідуальність викладача вищої школи як сутнісна ознака його педагогічної майстерності найбільш яскраво виявляється на рівні педагогічного мистецтва, надаючи його педагогічній діяльності неповторного натхненного, вільного та естетичного характеру й занурюючи його студентів до потужного естетичного поля позитивної почуттєвості, в якому вони відчують радість від перебування на занятті разом з педагогом, із задоволенням опановують навчальний предмет і мають стійке бажання розвивати й вдосконалювати свої знання самостійно.

Література:

1. Azarov Y. 2005. Dorogu talantam! [Talent to the Top!]. - Moscow., Wyd. Russkiy Mir "Russian world"
2. Vasyanovich G. 2006. Cultura i osobistisniy stil pedagogichnoy diyalnosti vkladacha VNZ finansovo-economicchnogo profile [Culture and personal style of the teacher's pedagogical activity of financial and economic profile of the university]. - Lviv., Wyd. Norma, pp. 142-152.
3. Gorovaya V. 2005. Tvorcheskaya individualnost uchitelya i yee razvitiye v usloviyah povisheniya professionalnoy cvalificacii [The creative teacher's personality and its development in conditions of professional development: monograph]. - Stavropol., Wyd. Servishhcola.
4. Grebenyuk O. 1995. Pedagogica individualnosti [Pedagogy of individuality: Textbook]. - Kaliningrad.
5. Klimov E. 1995. Obraz mira v raznotipnyh professiah [The image of the world in various professions]. - Moscow., Wyd. MGU
6. Morozov A. 2004. Creativnaya pedagogica i psihologia [Creative Pedagogy and Psychology: Textbook]. - Moscow., Wyd. Academicshkiy Proect,
7. Sisoeva S. 2006. Osnovy pedagogichnoy tvorchosti [Fundamentals of pedagogical creativity: textbook]. - Kyiv., Wyd. Milenium
8. Ziaziun I. 1997. Pedagogichna maysternist [Pedagogical proficiency: textbook]. - Kyiv., Wyd. Vischa schola
9. Ziaziun I. 2008 Pedagogichna maysternist [Pedagogical proficiency: textbook]. - Kyiv., Wyd. SPD Bogdanova A.M.

АНАЛИЗ НА ДЪЛЖНОСТТА ДИРЕКТОР/ГЛАВЕН ХУДОЖЕСТВЕН РЪКОВОДИТЕЛ НА ФОЛКЛОРЕН АНСАМБЪЛ / ANALYSIS OF THE JOB OF THE ARTISTIC DIRECTOR OF A FOLKLORE ENSEMBLE

Кърджиева М. П., доц. д-р
Варненски свободен университет, България

Conference participant

Настоящият доклад представя част от изследване в областта на управлението на фолклорното сценично изкуство, с цел, да се систематизират и актуализират необходимите компетенции, описващи дейността на Директор/Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл.

Ключови думи: фолклор, ансамбъл, управление.

This paper presents part of a study on the management of folklore performing arts in order to be systematized and updated the necessary competencies describing the activity of an Artistic Director of a Folklore Ensemble.

Keywords: *folklore, ensemble, management.*

Увод

Диверсификацията на художественото произведение, като продукт на фолклорното сценично изкуство в България предполага гъвкаво управление в динамично развиващата се икономическа среда. Липсата на концертна дейност която предлагат фолклорните ансамбли като основна услуга подлага на риск тяхното съществуване, като културен институт, а устойчивостта им е в непосредствена зависимост (1) от нагласата на управляващите на държавно и общинско ниво и (2) от публиката, като коректив за качество.

Научни изследвания, които анализират спецификите и извеждат ключови характеристики на труда, свързани с организацията и управлението на фолклорните ансамбли в България до момента не са провеждани. Настоящият доклад представя част от проучване, първият по рода си опит в страната с цел, да се систематизират и актуализират необходимите компетенции, описващи дейността на ръководителя (мениджъра) на фолклорен ансамбъл¹.

Профилът на мениджъра в областта на фолклорното изкуство, ще бъде изграден на основата на резултати от анализ на управлението на фолклорните ансамбли, където всеобщата взаимообусловеност на фолклорното изкуство с икономическото развитие изисква отчитане и хармонизиране на тези отношения². Мониторингът по време на изследователския процес води до констатацията, че адекватното функциониране на фолклорен ансамбъл изисква компетенции свързани с мениджмънта (управлението) – художествен / артистичен и административен.

Длъжността Директор/Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл

Върхът в йерархичната структура на фолклорния ансамбъл днес е зает от длъжност, която в наблюдаваните управленски модели е различна:

- „Директор на фолклорен ансамбъл” – Това е първия вариант, на длъжност, която предполага умения и компетенции в областта на администрирането.
- „Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл” – В тази длъжност управлението е изцяло насочено към творческия процес.
- „Директор и главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл” - В тази длъжност се наблюдава съвместяване на административната и творческата работа в управлението на един ансамбъл.
- Посочените длъжности не съществуват в „Националния класификатор на професиите и длъжностите” (НКПД), но могат да бъдат разпознати зад наименованията на други, които се намират в класификатора, като например:

☞ В НКПД, 2005 г. влязъл в сила 1 януари 2006 г. с променени наименования, с код 1210 - 7026 е записана длъжността посочена в Таблица 1.

Табл. 1.

Старо наименование	Ново наименование
Код на длъжността 1210 / 7026	
„Директор, организация за културни дейности (музеи, художествени галерии, опера, филхармония и други подобни)”	„Директор, културен институт / организация за културни дейности”

В посочените наименования се наблюдават известни разлики. В старото са конкретизирани културните организации за заемане длъжността „Директор” и се предполага, че „Директор на фолклорен ансамбъл” се крие зад класификацията „... други подобни”.

Промяната на длъжността „Директор, организация за културни дейности (музеи, художествени галерии, опера, филхармония и други подобни)” в „Директор, културен институт / организация за културни дейности” дава свобода в тълкуването, разбира се съобразено с дефинираните две структури (културен институт / културна организация) в Закон за закрила и развитие на културата, като основен нормативен документ в културния сектор.

☞ След преработване на НКПД през 2011 г. наименованието и кодът на длъжността се променят, съответно - „Директор на културна организация / културен институт” с код 1431 - 7004. В съдържанието на текстовете от НКПД – 2011 г. са изписани ясни и точни дефиниции, които следва да формулират длъжностните характеристики на Директор/Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл, съобразно спецификите на труда и дейностите на фолклорна основа.

В Таблица 2. авторът представя сведения относно съществуващите длъжностни характеристики, предоставени от ръководителите на фолклорни ансамбли, които показват различия в кодовете от НКПД и потвърждават съществуващите три варианта в управленската длъжност (описани по-горе) на организационно структурния модел на ансамбъл.

Табл. 2.

№	Ансамбъл	Код / НКПД	Длъжност
1	НФА „Филип Кутев”	1431 – 7004	Директор
2	ФА „Родопа”, Смолян	1431 – 7004	Директор, същият е и главен художествен ръководител
3	Северняшки ансамбъл за НПТ „Иван Вълев”, Плевен	1431 – 7004 2455 - 7004	Директор Главен художествен ръководител

1 Авторът се позовава на опита на: (1) доц. Биляна Томова от емпирично социологическо изследване на тема „Професионален профил на културния мениджър / предприемач в България” и (2) Анализи на „Национална мрежа за оценка на компетенциите”. Разработка по проект „Разработване и внедряване на информационна система за оценка на компетенциите на работната сила по браншове и региони”.

2 Авторът се позовава на опита на: (1) доц. Биляна Томова от емпирично социологическо изследване на тема „Професионален профил на културния мениджър / предприемач в България” и (2) Анализи на „Национална мрежа за оценка на компетенциите”. Разработка по проект „Разработване и внедряване на информационна система за оценка на компетенциите на работната сила по браншове и региони”.

4	ФА „Добруджа”, Добрич		Главен художествен ръководител
5	ФА „Странджа”, Бургас		Главен художествен ръководител
6	ФА „Сливен”, Сливен	1210 - 7026	Директор
7	„Капански ансамбъл”, Разград	1431 – 7004	Директор, същият е и главен художествен ръководител
8	ФА „Мизия”, Търговище		Директор, същият е и главен художествен ръководител
9	ФА „Гунджа”, Ямбол	1210 - 7026	Директор, същият е и главен художествен ръководител
10	ФА „Тракия”, Пловдив	1431 – 7004	Директор, същият е и главен художествен ръководител
11	ФА „Пирин”, Благоевград		Главен художествен ръководител
12	ФА „Дунав”, Видин	Няма длъжностна характеристика	Главен художествен ръководител
13	ФА „Пазарджик”		Главен художествен ръководител
14	ФА „Загоре”, Стара Загора		Главен художествен ръководител

Таблица 2. сочи, че **6 от ансамблите са ръководени от „Директор, същият е и главен художествен ръководител”, 5 от „Главен художествен ръководител” и 3 от „Директор”.** Тези данни водят до заключението, че се дава превес на управление на творчеството, отколкото на административното управление.

Важна информация, която се наблюдава още е, че има длъжностни характеристики без идентификационен код от НКПД, което може да се обясни с неразпознаване на професията в класификатора, а именно „Главен художествен ръководител”. В един от изследваните ансамбли след промяна на ръководството няма изготвени длъжностни характеристики.

Концептуално е необходимо да се обърне внимание на длъжността „Главен художествен ръководител”, която в НКПД от 2005 г. е с Код 2455 – 7004. В актуализирания НКПД от 2011 г. длъжността е променена на „Главен художествен ръководител, театрален” с Код 2654 – 7015, добавянето на „театрален”, конкретизира длъжността и не отговаря на изискванията за „Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл”.

Група 265 от НКПД - **Творци и изпълнители** включва единични групи с информация за професии свързани със сценичното изкуство на фолклорна основа:

- Единична група 2652 - Музиканти, певци и композитори;
- Единична група 2653 - Танцьори и хореографи.

НКПД е отворена система, която може да бъде допълвана съобразно изискванията пазара на труда и динамично развиващата се конкуренция, която предполага надграждане на знания, умения и компетенции. Обзорът води до заключението, че в „Група 265” може да се включи длъжност „Главен художествен ръководител музикално-танцово изкуство” по подобие на „Главен художествен ръководител, театрален” с Код 2654–7015. Тази нова длъжност ще е съчетание между: Главен диригент 2652-7009; Главен хормайстор 2652–7010; Танцов художествен ръководител 2653–7001 и Хореограф 2653–5002.

Направеният анализ до тук води до констатацията, че управленските нива във фолклорните ансамбли имат длъжностни характеристики, за да се удовлетворят административните изисквания, но не се припокриват с реално извършваните дейности, което е в разрез със задълженията на общинското ръководство (зам. кмет по култура), който в случая е работодател. Адаптирането на описаната длъжност със съответно прилежащите задачи от кода в НКПД 1431 – 7004 „Директор на културна организация / културен институт”, съобразно спецификата на фолклорното изкуство може, да спомогне за направата на длъжностна характеристика, реално отговаряща на изпълняваните функции от „Директор, който е и главен художествен ръководител”. За разработването на такива е добре да се обърне внимание на мненията на респондентите дадени по време на проведените интервюта и да се дефинира - как те характеризират своите функции и как се чувстват зад наименованието на заеманата длъжност?!

Анализът на получените данни от интервютата, обобщава следната информация: **Фолклорните ансамбли са бюджетни културни институти, управляват се от Директор/Главен художествен ръководител, които не се разпознават като мениджъри, а като творчески личности. Лидери в областта на управлението на творчеството. Не разполагат с капиталови средства за развитие на предлаганата от тях услуга – концертна дейност. Нямаат необходимите познания за управление на бизнеса, свързан с фолклорния продукт. Логично е, да се чувстват творчески лидери, поради факта, че мисията на фолклорния ансамбъл е да издирва, съхранява и разпространява фолклора и творчеството на фолклорна основа. Целите, да разпространява. Задачите, да формира естетически критерии.**

Лидерството в областта на творчеството се определя от харизмата на личността и умението, да създава уникално творчество, но това умение рядко е съчетание със способността да ръководиш. Неоспорим факт е, че всички ансамбли в периода на преход (след 1989г.) оцеляват, което дава основание, да се твърди, че са и мениджъри – усвоили своите знания от практиката.

Длъжностната характеристика няма нормативно установено съдържание и задължителни реквизити. В обобщен вид съдържанието на длъжностните характеристики на Директор/Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл е следното:

Моделът за структуриране на длъжностна характеристика, който се наблюдава в Таблица 3. е нормативно установеният формат за изготвяне на длъжностна характеристика на държавен служител (НАРЕДБА за длъжностните характеристики на държавните служители, ДВ, бр.49/2012 г.).

Обективните показатели в обобщените данни от длъжностните характеристики за основни задължения и отговорности на Директор/Главен художествен ръководител на фолклорен ансамбъл сочат, че длъжността е управленска, свързана с творческата и административната дейност на ансамбъла. Донякъде отговаря на съчетание на две длъжности, но „планиране, организация, контрол”, дава преимущество на управление на административната дейност. Добавянето към тях на „творчество на фолклорна основа”, „фолклорна изследователска работа”, „сценична интерпретация” и др., термини изясняващи спецификата в управлението на творческия процес, като част от задълженията и отговорностите им ще даде по-голяма ясното свързана с конкретиката/спецификата на работния процес. Необходимо е да се отбележи, че липсват задължения и отговорности, които обхващат маркетинг, набиране на допълнителни финансови средства, реклама, осигуряване на концертна дейност, които биха дали друга характеристика на длъжността.

Табл. 3.

**Длъжностна характеристика
на Директор / Главен художествен ръководител на ФА**

Реквизити	Съдържание
1. Обща информация	<ul style="list-style-type: none"> • Длъжност - Главен художествен ръководител • Код по НКПД не е отбелязан код - Директор • Код по НКПД 1210 - 7026 • Код по НКПД 1431 – 7004 - Директор, същият е и главен художествен ръководител • Код по НКПД 1431 – 7004
2. Място на длъжността в структурата на организацията (подчиненост)	<p>Длъжността е пряко подчинена на:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Директор дирекция „Култура и образование“ • Директора на дирекция „Хуманитарни дейности“ • Началник на отдел „Култура и вероизповедание“
3. Цел на длъжността	<ul style="list-style-type: none"> • Да организира, ръководи и отговаря за дейността на ПФА в рамките на определените му пълномощия и го представява; • Ръководи цялостната художественотворческа и административно-финансова дейност на ансамбъла с цел високото му художествено изграждане като културен институт в областта на музикално-танцовия фолклор, като участва в провеждането на общинска културна политика; • Планиране и ръководство на цялостната организационна, финансова, административна и творческа дейност на ПФА; • Осъществява цялостното художественотворческо, административно и организационно ръководство на ансамбъла и носи отговорност за резултатите от нея.
4. Области на дейност	<ul style="list-style-type: none"> • Организиране, ръководство, планиране и осъществяване на цялостната художественотворческа и концертна дейност в страната и чужбина; Художествена и административна.
5. Основни задължения	<ul style="list-style-type: none"> • Да планира и ръководи цялостната организационна, финансова, административна и творческа дейност на ПФА и носи отговорност за резултатите от нея; • Определя длъжностите и вътрешната структура на ансамбъла; • В съответствие с ПВТР и КТ определя правата, задълженията и отговорностите на служителите в ансамбъла; • Ръководи заседанията на художествения съвет с право на вето по взети решения, ако това не влиза в разрез със законови разпоредби; • Решава и подписва в съответствие с ПВТР, КТ и нормативните документи всички заповеди за назначения, уволнения, награди, наказания, приходни и разходни финансови документи, отпуски, договори за концертна дейност, договори за външни услуги; • Представява ансамбъла пред Общината и пред всички художественотворчески и административни институти в страната и чужбина; • Изработва във взаимодействие с художественото ръководство, репертоарните планове и концертни програми и носи отговорност за тяхната реализация; • Ръководи общите репетиции на ансамбъла и оказва методическа помощ в трите формации (оркестър, хор, танцов състав); • Изпълнява всякакви конкретно възложени задачи, свързани с пряката дейност на ансамбъла.
6. Възлагане, планиране и отчитане на работата	<ul style="list-style-type: none"> • Планира самостоятелно работата си или след съгласуване с Кмет и Зам. Кмет на Община; • Заемащият длъжност „Главен художествен ръководител“ планира самостоятелно задачите за осъществяване на цялостната художественотворческа и концертна дейност на ПФА.
7. Отговорности, свързани с организацията на работата, управление на персонала и ресурсите	<ul style="list-style-type: none"> • Отговорности свързани с планирането, управлението и резултатите от работата на ансамбъла; • Отговорности свързани със законосъобразността на решенията, които взема, свързани с финансовата дисциплина, спазване изискванията на Кодекса на труда и нормативната уредба;

7. Отговорности, свързани с организацията на работата, управление на персонала и ресурсите	<ul style="list-style-type: none"> • Отговорности свързани с организацията на работа в ансамбъла, репертоарни планове, качеството на произведения културен продукт и представянето му на сцена; • Пряко са му подчинени всички длъжности в структурата на ансамбъла.
8. Взимане на решения	<ul style="list-style-type: none"> • Подпомага вземането на решения на по-високо ниво, чрез представяне на информация; • Заемащият длъжността „Главен художествен ръководител” взема самостоятелно управленски решения; • Взема конкретни решения, свързани със структурата и функционирането на ансамбъла, съгласувани с преките ръководители; • Взема самостоятелни решения относно планиране и изпълнение на работа, упражняване на бюджета и управление на персонала.
9. Контакти	<ul style="list-style-type: none"> • Вътрешни – кмет, заместник кмет, директори на дирекции, началници на отдели, експерти в общинска администрация, главен счетоводител, ръководители на звена и артистите в ансамбъла; • Външни – Областна администрация, Министерство на културата, Съюз на българските музикални и танцови дейци, директори на културни институти, кметства, НПО, ръководители на фирми, граждани и др.
10. Изисквания за заемане на длъжността	<ul style="list-style-type: none"> • Минимална образователна степен • - Бакалавър; • - Магистър; • - Професионална област - изкуства • Минимален професионален опит – 3-5 години в областта на музикалното и танцовото изкуство.
11. Умения и компетентности	<ul style="list-style-type: none"> • Да познава структурата на културните организации, законната и подзаконната уредба в сферата на културата, Кодекса на труда и трудовото законодателство, закона за бюджета и подзаконната уредба в тази област; • Способност да планира, организира и контролира работата си и работата на другите; • Способност да анализира информация, да я систематизира и представя резултатите ѝ.

Заклучение

Отсъствието на мениджърска длъжност във фолклорния ансамбъл като организация, поставя в ограничителна рамка използването на инструментариума на стратегическия мениджмънт. Именно това е един от решаващите фактори за подобряване функционирането на ансамблите в пазарни условия. Формирането на такъв недостатък в тяхното управление, следствие процесът на децентрализация в управлението на културата може да бъде избегнат, като (1) в щатното разписание на фолклорния ансамбъл се добави „мениджър на фолклорен ансамбъл” или (2) се придобие допълнителна квалификация в областта на мениджмънта от настоящите ръководители и се допълнят длъжностните им характеристики.

В логиката на изложените мисли на автора се проследява процес на трансформация от управление към мениджмънт на фолклорния ансамбъл, изискващ формиране/надграждане на умения и компетенции и се прави опит за дефиниране на длъжността „Директор на фолклорен ансамбъл”:

„Директор на фолклорен ансамбъл” е длъжност Клас 1 – Ръководители, които планират, организират и управляват административната и творческата дейност на фолклорния ансамбъл. Компетентното упражняване на професията изисква висше образование в областта на „Музикалното и танцовото изкуство”, образователно-квалификационна степен „бакалавър”. Липсата на функции свързани с концертната дейност, като основна за фолклорния ансамбъл предполага обособяване на компетентностен модел за изграждане на профил „Мениджър на фолклорен ансамбъл”.

References:

1. Томова, Б., Профил на културния мениджър., предприемач в България или изкуството да управляваш, Информационен бюлетин „Култура” бр. 2. - София, 2008, с. 60
2. Интервюта с Директори/Главни художествени ръководители на фолклорни ансамбли
3. Националният класификатор на професиите и длъжностите – 2011., Access mode: <https://www.mlsp.government.bg/nkpd/index.php>, достъпно на 5.02.2016
4. Национална мрежа за оценка на компетенциите., Access mode: <http://www.competencemap.bg>, достъпно на 8.04.2016

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ / THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN CHOREOGRAPHIC ART

Медвідь Т.А., канд. мистецтвознавства, доцент кафедри хореографії
Київський університет ім. Б. Грінченка, Україна

Учасник конференції

В статті визначається місце мультимедійних технологій в сучасному хореографічному мистецтві; розглядаються основні технічні засоби, що використовуються у сценографії сучасних балетних постановок: анімація, відео-трансляція, проєкція, світло, кінематографія; наводяться приклади хореографічних постановок із застосуванням мультимедійних технологій.

Ключові слова: мультимедійні технології, сценографія, анімація, відео-проєкція, «3D-шоу», концертна програма, танцювальне шоу, сучасне хореографічне мистецтво, балетна постановка.

The paper determines the place of multimedia technologies in modern choreographic art. Photo and video projections, installations, animations, laser effects, various graphic programs, cinema, video broadcast as multimedia technologies are most often used in dance show programmes and contemporary ballet performances.

Vivid examples of Ukrainian choreographic performances are one-act ballet «Quartet-a-tete» by Radu Poklitaru, ballet-fairy tale «Snow Queen» by Ali Rubin, 3D-show «Baron Munchausen» by K. Tomilchenko. The latest techniques are actively used in their stage design. The paper also considers Western European and American dance projects that have gained world-wide recognition due to the use of multimedia technologies.

Particular attention is paid to the light as the means of scenography. Modern choreographers often use the means of expressiveness that are typical for cinematography. The author mentions the names of choreographers who use cinematographic techniques to disclose the idea of a ballet performance better: Pina Bausch, Merce Cunningham, Maria Korosteliova.

Multimedia technologies are defined as important tools of scenography of contemporary choreographic art that are capable to create a new artistic product.

Keywords: multimedia technologies, scenography, animation, video projection, 3D-show, concert programme, dance show, contemporary choreographic art, ballet performance.

Зважаючи на динамічний характер розвитку хореографічного мистецтва серед інших видів мистецтва, саме сучасний танець швидко реагує на потреби часу, запиту публіки, посідає одне з провідних місць у рейтингу глядацьких переваг. Видовищність хореографічних творів починає переважати над змістовністю, з'являється низка танцювальних стилів, що зазнають всесвітньої слави. У балетмейстерській діяльності з'являється тенденція звернення до не хореографічних виражальних засобів. Особливо посилена увага в хореографічному мистецтві приділяється сценографії. Сьогодні до системи візуального оформлення вистави, відносять не лише декорації, аксесуари, атрибути, костюми, а й світлові та кіно-ефекти, фото-інсталяції. Поступово важлива роль власне хореографії втрачає свої позиції, основне видовище навантаження припадає на сценографічні елементи, які створюють загальну атмосферу феєричності та багатоплановості. Отже, мультимедійні технології стають невід'ємною складовою оформлення театральних спектаклів, балетів та шоу-вистав.

Активне використання не хореографічних виразних засобів у балетних постановках сучасних балетмейстерів привертає увагу науковців. Використання новітніх засобів для оформлення театральних вистав досліджували О. Островерх, А. Попов, С. Триколенко, І. Гутник. Аналіз танцювальних шоу-програм можна зустріти у різноаспектних розробках В. Голубенкова, С. Дункевича, М. Татаренко та ін.

Широке використання мультимедійних засобів в Західній Європі, Америці й Австралії розпочалося ще у 80-ті роки ХХ, у 90-ті набуло надзвичайної популярності. До України воно дісталось наприкінці 90-х, а розповсюдженням явищем стало безпосередньо у першому десятилітті ХХІ століття.

Мультимедійні технології як спосіб оформлення виступів відразу отримали найвищі оцінки як постановників та сценографів, так і глядачів. Такий спосіб є зручним, він скорочує час на пошук і монтування потрібного сценічного оформлення, урізноманітнює його, а також дозволяє динамічно змінювати його.

Серед мультимедійних технологій, що використовуються у танцювальних шоу-програмах та сучасних балетних виставах найчастіше використовуються фото та відео-проєкції, інсталяції, мультиплікації, лазерні ефекти, різноманітні графічні програми, мультиплікація або анімація.

Мультимедіа (лат. Multum + Medium) – комбінування різних форм представлення інформації на одному носіїві, наприклад текстової, звукової і графічної, або, останнім часом все частіше – анімації і відео. Поняття, що означає сполучення звукових, текстових і цифрових сигналів, а також нерухомих і рухомих образів. Так, мультимедійна база даних буде вміщувати текстову і образну інформацію, відеокліпи і таблиці.

У 1965 році термін мультимедіа був використаний для опису Exploding Plastic Inevitable – шоу, що сполучило в собі живу рок-музику, кіно, експериментальні світлові ефекти і нетрадиційне мистецтво [4].

Протягом сорока років даний термін отримував різні значення. Наприкінці 1970-х років цей термін позначав презентації, складені із зображень, одержуваних від декількох проєкторів, синхронізованих зі звуковою доріжкою. В 1990-х цей термін набув сучасного значення [5].

О.П. Пінчук зазначає, що термін «мультимедіа» – латинського походження, який поширився завдяки англомовним джерелам. Термін виник шляхом поєднання двох англійських слів «multy, multiple» (множинний, складний, зіставлений з багатьох частин) і «media» (середовище, засіб). Таким чином, дослівно «мультимедіа» перекладають як «багато середовищ» [6, с. 55]. Б.Б. Корчевський визначає мультимедіа як «спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найефективнішого впливу на користувача (що став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Завдяки застосуванню в мультимедійних продуктах і послугах одночасної дії графічної, аудіо- (звукової) і візуальної інформації ці засоби володіють великим емоційним зарядом і активно включають увагу користувача (слухача)» [3, с. 11]. Г.М. Коджаспирова визначає мультимедіа як «технологію, що забезпечує роботу з нерухомих зображенням, відеозображенням, анімацією, текстом і звуком. Мультимедіа створює взаємодію візуальних і аудіоефектів [2, с. 234].

До мультимедійних технологій, що використовуються в сучасному хореографічному мистецтві слід віднести анімацію, тобто мультиплікацію. У прямому розумінні анімація (з лат. Anima – душа і похідного фр. animation – оживлення), мультиплікація (з лат. multiplicatio – розмноження, збільшення, зростання) – вид кіномистецтва, твори якого створюються шляхом знімання послідовних фаз руху намальованих (графічна анімація) або об'ємних (об'ємна анімація) об'єктів. Ці твори називають анімаційними або мультиплікаційними фільмами (мультифільмами) [1].

Комп'ютерна анімація – вид анімації, в якому об'єкти створюються з допомогою комп'ютерних засобів. Визначають 3-d та 2-d анімацію (flash-анімація).

У сценографії сучасних балетних вистав та шоу-програм під час використання комп'ютерної анімації застосовують покадрову технологію – це технологія, за якою кожен кадр малюється окремо, ця технологія дозволяє здійснити практично будь-які зміни об'єкта, реалізувати найвибагливіші задуми; технологію «ключових кадрів», яка полягає в тому, що створюються не всі кадри, а лише «ключові», між ними «проміжні кадри» малюються автоматично; технологія «захоплення руху» («Motioncapture») – відносно молода технологія, де об'єкти рухаються або змінюють форму внаслідок аналогічних дій реальними істотами або неживих об'єктів, до яких прикріпленні датчики, що фіксуються в просторі та передають дані до комп'ютера. Ця технологія допомагає захопити найскладніші реалістичні рухи.

Комп'ютерні анімації можна визначити за типом змінюваних параметрів об'єктів: технології руху – технології, що дозволяють передати рух об'єкта або його частин; технології форми «морфінг» («Morphing») – технології зміни форми, вони часто використовуються для перетворення одного об'єкта в інший, зазвичай виконується з допомогою технології «ключових кадрів»; анімація кольору – технології трансформації забарвлення об'єкта[4].

Одним із найбільш показових прикладів використання комп'ютерної анімації оформлення виступу можна назвати проект для дітей з вадами фізичного розвитку. Він був реалізований у 2008 році в Японії та мав назву “Вперед у майбутнє”. Замість звичайних декорацій постановники використали великий екран, який створював кругову панораму. За допомогою спеціальної програми на екрані було відтворено мультискринний простір, де оживали візуалізовані образи. Юний глядач занурювався в ілюзію реальності всього дійства. При цьому сюжет вистави розігрували як реальні артисти, в тому числі й танцюристи, так і віртуальні персонажі на екранах.

Використання мультимедіа-технологій дозволило здобути всесвітню славу міжнародній компанії Shen Yun Performing Arts (провідний колектив китайської музики й танцю, створений у Нью-Йорку). Цей колектив пропонує глядачам не просто концертні програми, а яскраві театралізовані вистави, запорукою успіху яких є використання сучасних технологій сценічного оформлення: живий виступ артистів відбувається на фоні проекції, несподіваним є вихід артистів із мультимедійного екрану тощо.

Мультимедійні технології дають можливість створювати оригінальне оформлення вистави, і миттєво змінювати місце дії. Фото- та відеоряд, який проєцирується на екран, може бути відзнятим задалегідь, а може формуватися прямо під час дії вистави. Різноманітні кути нахилу, різна ступінь освітлення та прозорості екранів формують фантастичні конструкції, вибудовують ірреальний простір, в який занурюють глядача, роблячи його повноправним співучасником театральної дії. Завдяки телевізійним можливостям сучасний глядач може відчувати всі спецефекти незалежно від того, з якого боку екрану він знаходиться. Сьогодні важко уявити такі теле-проекти як «Танцюють всі», «Танці з зірками», «Україна має талант», «Хвилина слави» без мультимедійних технологій. Відео-трансляція на телеекрани, фото-інсталяції, анімація кольору, технологія «захоплення руху», все це – невід'ємний компонент сценографії даних проєктів, який посилює видовищність та допомагає у популяризації хореографічного мистецтва. Завдяки теле-проектам суспільство стає більш обізнаним у галузі хореографії: демонструються нові стилі та напрями танцювального мистецтва, популяризуються імена танцівників, хореографів; розширюється діапазон зображально-виражальних засобів танцювальних творів та ін.

Навіть на звичайних концертних виставах сьогодні часто застосовуються мультимедійні технології. Частіше за все це – відео та фото проекції, слайдові презентації на екранах з назвами хореографічних композицій та постановників, ілюстрацій, що створюють атмосферу, необхідну для кращого сприйняття танцювальної постановки. Також застосовується сучасна освітлювальна техніка, яка дає можливість створювати оригінальне оформлення. Вдало підібране світло, поєднання кольорів та світлові ефекти значною мірою визначають видовищність хореографічного твору чи концерту. Всі декорації, реквізити та навіть сценічні образи можна побудувати з двох основних видів висвітлення (чи його сукупності), вони дають різну характеристику об'єкта: концентроване світло, спрямоване, різко виявляє форму предметів, створюючи глибокі тіні, чітко змальовує контур освітленого об'єкта; розсіяне світло, воно створює переважно м'яку, пластично моделюючу півтінь. Вибір того чи іншого виду висвітлення залежить від задуму. Встановити світло так, щоб усі об'єкти і предмети на сцені були естетично освітлені, не роблячи акцентів. Або, намалювати світлом лиховісну тінь, навпаки висвітлити об'єкт так, щоб продемонструвати чистоту і натхненність. Світлове оформлення сценічного дійства характеризує ознаки настрою, внутрішнього стану персонажів і ставлення автора до певного героя; за його допомогою здійснюється несподіване зникнення, поява, перетворення, застосування проекцій є одним з найзручніших та найвигідніших для вистав, поставлених на невеликих сценах і у нетеатральних приміщеннях, в яких декораційне оформлення має бути зведене до мінімуму. Невеликий простір, відсутність чіткого розмежування сцена – зал, заглиблюють глядачів у ілюзію присутності, співпереживання акторам. Відзнятий матеріал сприймається як власна історія. Для великої сцени застосування мультимедійних засобів дає можливість створити грандіозне, монументальне видовище. На великій сцені для монтування екранів існують різні площини: проекції можуть розміщуватися на кількох вертикальних, горизонтальних, діагональних площинах [7].

Цікавим експериментом у сценографії танцювальних вистав є робота з тінню. Білий та чорний колір надають психологічного окрасу виставам, а тіні, що збільшуються чи зменшуються, мають чіткий контур або поступово розпливаються створюють уявлення фантастичності, потойбічного світу. Яскравим прикладом такої хореографічної вистави є одноактний балет «Квартет-а-тет», поставлений Радю Поклітару на замовлення Ейндховенського «Парктеатру» на спеціально написану музику нідерландського композитора Ада Мааса «Квартет для чотирьох віолончелей». В балеті не використано жодної декорації окрім білої тканини та прожектора, що створює тінь. Тканина немов розбиває сценічний майданчик на два світи: реальний та нереальний. Справжні танцівники танцюють з тінню, що створюється на зависі, яка є одним з героїв вистави. Полотно притягує танцівників, як магніт, прогинається за формою їхніх тіл і поступово йде в бік, випускаючи їх з темряви. До того як все закінчиться клубком з тіл, чії руки і ноги склеєні скотчем, буде кульмінація – театр тіней, де абстрактність історії доводиться до крайності: хореографія тут перетворюється в живопис, а хореограф – в художника, що малює на величезному сірому полотні композиції з великоднів і ліліпутів в самих нелюдських позах (за оптичні ефекти відповідає художник по світлу Олена Антохіна).

У сучасних американських та європейських хореографічних виставах можна зустріти такий технічний засіб як туманний екран (димовий екран), на якому відбивається мультимедійна проекція. Ключова особливість димового екрану – можливість безперешкодно пройти крізь інсталяцію, не руйнуючи її (такі декорації дають змогу артистам вільно пересуватися по сцені). При цьому хореографічні номери можуть набувати “нереального” звучання, а танцюристи здаються незвичними, схожими на видіння.

Використання деяких мультимедійних технологій є дуже затратним, тому не всі хореографічні колективи можуть собі це дозволити. До таких затратних вистав належать «3D-шоу». Цей метод спершу було використано в театральному мистецтві. Так, у 2005 році в одному з театрів британської компанії Birmingham Stage Company було продемонстровано нову технологію Bogglevision, яка дає змогу відображати тривимірні об’єкти, які не тільки витають у повітрі, а й реагують на те, що відбувається на сцені та в залі. Для сприйняття таких тривимірних ілюзій глядачам було видано спеціальні окуляри, на кшталт тих, що використовуються при перегляді стереофільмів.

Непересічною подією для України стало шоу «Барон Мюнхгаузен» (творці визначили жанр як «3D-шоу», постановка К. Томільченка за мотивами п’єси Г. Горіна «Тот самый Мюнхгаузен»). «Барон Мюнхгаузен» – перша масштабна вистава, «декораційне оформлення якої практично повністю побудоване на використанні проекційних технологій... Завдяки сучасним матеріалам та технологіям авторам вдалося створити фантастичне середовище, котре захоплює, заворює, шокує. Стилзація елементів готики, архітектури вікторіанської доби, реалістичних та абсолютно фантастичних пейзажів, відтворених у декораціях на сцені та в 3D-технологіях на спеціальних екранах перетворює все дійство у єдину гармонійну структуру, актори та оточення здаються єдиним цілим», свідчить С. Триколенко [8, с. 108].

У 2015 році у ХНАТОБі ім. М.В. Лисенка відбулися два перші покази національної прем’єри балету сучасного українського композитора Олександра Шимка «Снігова Королева». Спектакль народився в творчій лабораторії харківського театру. Музика та лібрето за мотивами казки Г.-Х. Андерсена було написано безпосередньо для цієї вистави, постановку якої здійснила відомий балетмейстер, заслужена артистка України Алла Рубіна (м. Київ). Ефектні та образні костюми до балету-казки створила заслужений художник України Надія Швець, вона ж є автором сценографії до «Снігової Королеви». У спектаклю вперше в історії театрального колективу було застосовано мультимедійні технології, 4D анімації, над якою працювали художники театру І. Степнова та Т. Полонська, а також спеціалісти з мультимедійних технологій О. Крижанівський і А. Рябін. Реалізувати цей задум театру допомогло ультрасучасне світлове обладнання [9].

Сучасні балетмейстери-постановники часто використовують засоби виразності, притаманні кінематографу, – монтаж, композицію кадру, ракурс, світло, кольори, жест, звукову композицію тощо. Такі технологічні “кінематографічні” знахідки, як проектування на екрани, використовуються як фон для хореографічних виступів, цифрової анімації. Яскравим представником такої “хореографії у цифровому просторі” є група Open Ended Group (США), що співпрацює з відеохудожниками Полом Кайзером та Марком Дауні. Кінематограф тісно пов’язаний з творчістю Піни Бауш. Слід згадати екранізації її вистав: її власні хореографічні (і одночасно кінематографічні) постановки, нерідко і з появою на екрані самої Піни в танцювальних партіях. Добре відомі її неповторні і різнопланові фільми цього жанру, такі як: «Орфей і Еврідіка», «Весна священна», «Кафе Мюлер». Заслужують на увагу кіноексперименти хореографа Мерса Кеннінгема та режисера Чарльза Атласа. Ідеальний альянс між танцем і кіно, ритмічне використання Атласом монтажу і майстерна постановка кадру робить відомі дослідження Мерса Кеннінгема в області глибини і простору ще більш виразним, це розкривається в роботах «Torso» (1978) і «Channels / Inserts» (1981). Серед молодих українських балетмейстерів, які використовують кінематограф у творчій діяльності слід відзначити Марію Коростельову, яка створює цікаві кіно-хореографічні роботи зі своїм театром танцю «G. Dance Theatre»: «G-effect», «Phases» та ін.

Мультимедійні технології, що використовуються сьогодні у хореографічному мистецтві задля створення видовищності та розкриття авторської ідеї, представленні досить широким спектром. Окреслені у статті новітні технічні засоби не вичерпують весь перелік. З розвитком науки та техніки розширюються можливості сценаристів, режисерів та балетмейстерів. Використання балетмейстерами мультимедійних технологій є цілком закономірним процесом, що відповідає викликам сучасного глядача. Однак, одночасно виникає проблема захоплення постановниками видовищними сценічними ефектами, що нівелюють значення хореографії. Балетна постановка в таких умовах втрачає художню цінність та перетворюється лише у розважальний засіб. З огляду на це, необхідно зробити акцент на тому, що сценічне оформлення з використанням мультимедійних технологій – це лише допоміжний засіб для кращого розкриття художнього задуму митця.

Література:

1. Анімація [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://www.gpedia.com/uk/gpedia/анімація>
2. Коджаспірова Г.М. Технические средства обучения и методика их использования: учеб. пос. для студ. высш. пед. учеб. заведений., Г.М. Коджаспірова, К.В. Петров. – М., Издательский центр «Академия», 2001. – 256 с.
3. Корчевський Б.Б. Мультимедійні технології в навчанні. Створення навчальних відеофільмів., Б.Б. Корчевський, В.В. Дякова., Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2010. – №3. – С. 118-123.
4. Мультимедіа [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Мультимедіа>
5. Первое украинское 3D шоу “Барон Мюнхгаузен”: [Електронний ресурс], Режим доступу: <http://lightconverse.kiev.ua/wp/388>
6. Пінчук О.П. Проблема визначення мультимедіа в освіті: технологічний аспект., О.П. Пінчук., Нові технології навчання: наук.-метод. зб. [Кол. авт.]. – К., Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2007. – Вип.46. – С. 55-58.
7. Триколенко Софія. Формування сценічного середовища за допомогою мультимедійних засобів як один з прийомів поєднання новітнього медійного та традиційного образотворчого мистецтва [Електронний ресурс], Режим доступу: er.nau.edu.ua – Назва з екрану. – (Дата звернення: 07.07.2017).
8. Триколенко С.Т. Використання мультимедійних технологій для оформлення сучасних хореографічних постановок на прикладі шоу-балету «Барон Мюнхгаузен», С.Т. Триколенко., Проблеми розвитку сучасного хореографічного мистецтва та шляхи їх вирішення : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Луганськ, 5–6 груд. 2013 р.). – Луганськ., Вид-во ЛДАКМ, 2013., С. 106–109.
9. У Харківській опері пройшла прем’єра балету «Снігова королева» [Електронний ресурс], Режим доступу: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=245017818 – Назва з екрану. – (Дата звернення: 08.07.2017).

РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ БАЛЬНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ / RETROSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF BALLROOM DANCE CHOREOGRAPHY

Терешенко Н.В., ст. викладач
Херсонський державний університет, Україна

Учасник конференції

В статті розглядається процес розвитку бальної хореографії. Розкривається місце танцю в житті народу різних часів.

Ключові слова: танець, бальний танець, бальна хореографія.

The article considers ballroom dance choreography as a kind of art of dancing, which is actively developing at the present stage. The specificity of ballroom dance choreography is manifested not only in the integration of cultural, aesthetic, artistic and sporting activities, as a combination of elements of sport and art, but also in the integrated approach to the education of individual and formation of a creative cultural environment.

The cognition of the historical roots of dance contributes to the formation of educational principles of an individual. Because the cultural heritage bearer of people is a historical and cultural factor. Getting acquainted with history of dance, a modern person is able to study everyday life and culture, customs, traditions of people of the past epochs.

The article examines views of Lucian, Plato, Pythagoras, and Socrates on the influence of dance on the comprehensive development of personality. It is established the place of ballroom dance choreography in human life in different epochs. It is noted that since September 1997 the ballroom dance choreography in the structure of dance sport has been fully recognized by the International Olympic Committee. Since then ballroom dance choreography becomes not only art, but also sport.

Keywords: dance, ballroom dance, ballroom dance choreography

Бальна хореографія — вид танцювального мистецтва, який активно розвивається на сучасному етапі. Специфіка бальної хореографії проявляється не тільки в інтеграції культурної, естетичної, художньої та спортивної діяльності, як поєднання елементів спорту і мистецтва, а й в комплексному підході до виховання особистості і формуванню творчого культурного середовища. Пізнання історичних коренів танцю сприяє формуванню виховних засад особистості. Адже носієм культурної спадщини народу є історико-культурний чинник. Ознайомлюючись з історією танцю сучасні особистість має здатність вивчити життя та побут, звичаї, традиції людей минулих епох.

Бурхливий розвиток бальної хореографії помітно активізував увагу багатьох науковців, теоретиків і практиків цього виду мистецтва, а саме: в історичному аспекті (Івановський М.П., Васильєва-Рождественська М.В., Вороніна І.А., Кветна О.В., Уразгільдєєв Р., Уральська В.К., Цареградська Т.В., Ельяш М.І. та ін.), мистецтвознавчо-теоретичному (Васильєва-Рождественська М.В., Захаров Р.В., Кветна О.В., Кудряков В.М., Матусевич Н.І., Туганкова О.В., Уральська В.К., Школьников Л.С. та ін.) та практично-методичному (Белікова А.М., Блок Р.С., Бондаренко Л., Васильєва О.Д., Громов Ю.І., Диментман І.М., Срохіна О.В., Захаров Р.В., Резнікова З.П. та ін.).

Сьогодні існує досить суперечливе бачення бального танцю. Тому Завданням нашої статті розглянути бальну хореографію з точки зору цивілізаційного підходу.

Феномен бальної хореографії як історичного явища своїми витокami сягає в народні форми танцювальної культури. Давнього часу люди різні емоційні стани виражали пластичними рухами. Рухи, підлеглі ритму, сформували танець - найбільш ранній прояв людської культури. Такий танець, поступово розвиваючись і видозмінюючись, став основою для створення бального танцю.

Ще у гімнасіях стародавньої Греції обов'язковим предметом був танець, тобто інсценізація бойових дій із використанням декорацій, до якого готували учнів. Він мав розважальне, естетичне і виховне значення.

У Римській імперії танці були священними. Їх виконували з метою згуртування людей, пробудження емоцій, духу, сміливості. Античний мислитель Лукіан вказував на те, що хореографічне мистецтво веселить дух і серце людини, ушляхетнює вдачу й розвиваючи смак до витонченого. У своєму першому трактаті «Про танець пляску» автор розмірковував про роль і значення танцю в житті людей, окреслив говорив про вимоги до людини, що вирішила присвятити себе мистецтву танцю. Підкреслюючи вплив танцю на всебічний розвиток особистості, автор писав «... танець не лише втішає, але й також приносить і користь глядачам, добре їх виховує, багато чому навчає. Танець вносить лад у душу того, хто дивиться, виточуючи погляди найкрасивішими видовищами, захоплюючи слух найпрекраснішими звуками і виявляючи прекрасну єдність щиросердечної і тілесної краси» [1, с. 30-48].

Для Піфагора танець і гра на музичному інструменті – символ морально-естетичного виховання громадян. А ще філософ використовував вірші Гомера й Гесіода, які декламував для виправлення душі. Мислитель наголошував: «Космос музичний, музично має бути влаштовано суспільство, підпорядковано «правильному ладу». Оскільки музика висловлює гармонію, то вищою метою людини зробити себе (тіло і душу) музичною». Окреслюючи світову гармонію, музика, за Піфагором, означає внутрішню гармонію людини, допомагає виробити евритмію – досконалий ритм у грі, танці, жестах, поступках, мисленнях [1, с. 12].

Філософ Сократ високо цінував у мистецтві танцю вибагливу розміреність, граціозність і стрункість рухів, шляхетність постави людини. Гомер, перелічуючи все, що є на світі найбільш приємного і прекрасного – сон, любов, спів і танець, – тільки і лише останній назвав «бездоганим» [1, с. 36].

Велике значення хореографії надавали в системі християнського виховання. Для Василія Великого (християнський богослов і письменник пр. 330-379 рр., один із «отців Церкви») танець був однією з мотиваційних причин для одержання освіти молодими людьми. Так, в одному з найбільших трактатів про християнську віру Василій Великий рекомендував християнам використовувати не тільки книги, але і танцювальну практику. Зокрема, він радив молодим чоловікам-християнам тренувати своє тіло за допомогою танцю, і вважав, що танець допомагає дисциплінувати молодь і є ефективним засобом виховання моралі [6, с. 8].

В епоху Середньовіччя танець переслідувався церквою, тому перемістився на периферію культури, й став предметом звинувачень зі сторони релігійних мислителів (Августин Блаженний, Амброз). Проте деякі види танців допускалися в життєве середовище з умовою, якщо вони виконувалися, вихваляючи Господа або присвячувалися певним церковним подіям.

Досвід естетичного виховання романтичної доби мав здебільшого елітарну спрямованість. Це період основи базису філософії естетичного виховання, що досягає свого розвитку в часовому відтинку XVI-XIX століть. Мислителі того часу активно працювали над поняттями естетичний смак, естетичні міркування, обґрунтовували структуру і сутнісно-змістову

основу естетичного, взаємовідносини культури і цивілізації, стосунки людини і мистецтва, зв'язку естетики і моралі. Так епохальні наукові пошуки стали підґрунтям для упровадження поняття «естетичне виховання». Це зробив у своїй відомій праці «Листи про естетичне виховання людини» Ф. Шіллер. Наголошуючи на формуванні всебічно розвиненої особистості, він використовував поняття «цілісна людина». Ф. Шіллер волів естетично удосконалити людину, встановити взаємозв'язок між мистецтвом і аудиторією, між знанням і почуттям [13, с. 251-359].

Епоха Відродження забезпечила феєричний розквіт пластичному мистецтву. Це період появи нових танців і намагання їх теоретичного осмислення. У XV-XVI століттях танцювальне мистецтво науково обґрунтовувалося – видання спеціальної літератури, що присвячена не лише техніці виконання, а й питанням побуту танцювального мистецтва в суспільстві, зародженню академічного балета, опрацювання системи і термінології сценічного танцю, що використовуються до сьогодні у всьому світі. Почесне місце в культурі Відродження посідає бальна хореографія. Почали виникати приватні школи, в яких навчали танців і придворного етикету, з'явилися перші трактати та книги з хореографії, авторами їх були відомі тогочасні танцмейстери – Антоніо Карназано, Роберт Коміланд, Фабріціо Карозо, Туано д'Арбо. Ними було систематизовано танці та основні їх рухи, зафіксовані композиції та манери виконання, характер костюмів та аксесуарів. Ці праці стали основою, на якій у подальшому інтенсивно використовувався педагогічний потенціал танцювального мистецтва [4, с. 11].

Епоха середньовічного Ренесансу започаткувала розквіт палацової лицарської культури. Відтак, Середньовіччя характеризується появою парного танцю. Пара утворювала коло або шикувалася в ряд чи шеренгу. Додаються іноді стрибки, похитування корпусу. Історико-культурні процеси збагачують танець елементами пантоміми та ігровим компонентом. Цьому сприяли мандрівні актори. Зухвалі жарти та сатира не імпонували вищому сану, тому церква жорстко переслідувала і виганяла мандрівних акторів [12, с. 6].

Перші елементи танців-променадів, танців-ходів включаються в напівцерковні, напівсвітські процесії, вуличні балети, популярні на півдні Франції, чималі за масштабом і складні за постановочною концепцією.

Падіння монголо-татарського іґа наприкінці XV століття уможливило відродження вітчизняної культури, що відкрило шлях для подальшого розвитку мистецтва.

Настав час апогею театралізованих свят. Це період кристалізації виразних засобів як майбутніх балетів, так і майбутніх бальних танців. Епізоди з сюжетами в народному характері, що розігрувалися мандрівними акторами під час трапез між зміною страв, сприяли виникненню сюжетних пантомім. Продовжують розвиватися світські танці-ходи, танці-променади.

Перші теоретичні описи танців було зроблено в XVI столітті. Наступний розвиток танцю відбувався у Франції, де Туано д'Арбо видає пускає книгу «Орхезографія» наголошуючи на значенні танцю та його залежності від музики та інших засобів виразності. Він зосереджує увагу на бранлі як одному з видів давньої і улюбленої народом розваги. Цей танець згодом значно стилізувався в аристократичних салонах, став однією з перших форм бальних танців і зіграв роль в розвитку бальної хореографії.

Бранлем розпочинався та завершувався бал. Незмінною популярністю користувалася павана. Її виконували з канделябрами або факелами в руках. Паваною відкривалися бали, вона ставала центром весільних церемоній [15, с. 25].

У 1661 році була створена Королівська академія танцю в Парижі, яка мала величезне значення для розвитку бальної і сценічної хореографії. Її поява була природною, необхідною і закономірною. Хореографія (як побутово-бальна, так і сценічна) вимагала певної канонізації, завершеності. Тому саме в XVII столітті з'являються п'ять позицій ніг класичного танцю, канонізовані Луї Бошаном, президентом Академії танцю. Положення рук також приймають завершену форму, виробляються правила для позиції ніг.

Академією було встановлено суворі форми деяких бальних танців, а також створювалися нові танці на основі народних, які перероблялися відповідно до етикету, смаку, форми і крою вбрання привілейованого класу. Народна, реалістична, жива манера вихолощувалася і залишалася тільки «схема галантної, еротично забарвленої гри» [7, с. 19].

Філософські пріоритети Д. Дідро, Ж. Вольтера позначилися на розвитку хореографічної думки епохи Просвітництва. А реформа Ж.-Ж. Новерра вплинула на заснування балету та його авторитетності як виду мистецтва. З того часу танець стає постійним предметом незчисленних теоретичних досліджень.

Підтвердженням цього стало відкриття Шляхетського кадетського корпусу в Петербурзі (1731 р.), де вміння правильно і красиво танцювати було обов'язковим.

В добу Просвітництва (XVII-XVIII ст.) виокремлюється концепція Д. Локка, метою якої є виховання діяльної, творчої та добродесної людини. Відповідно до його педагогічної логіки майбутнього «джентльмена» необхідно навчати читанню, малюванню, танцям, художньому ремеслу. «Тому що танці додають рухам витонченості, яка зберігається на все життя, – говорить писав Д. Локк, – ...тому навчати їх ніколи не може бути занадто рано, як лише тільки вік і сили дозволять це».

Відома штайнерівська, або вальдорфська, педагогіка також значну роль відводить танцям і евримії (рівномірність ритму в музиці, танцях та мові), які сприяють послідовному та цілісному розвитку особистості. Р. Штайнер підкреслював, що ці два види мистецтв є проявом фізичного і духовного в людині: в залежності від того, в яких формах виявляються рухи – плавних, або, навпаки, різких, можна судити про стан душі людини [3, с. 75].

Розвиток міст, виникнення університетів сприяють формуванню танцювальних виразних засобів. Нові танці - менует і ригодон перехоплюються у народних танців. З'являються легкі стрибки і повороти, їх характеризують швидший темп і витонченість позитур. Типовим прикладом такого роду танців є романеска. До кінця XVII століття у Франції, Англії і Німеччині починають танцювати контрданс, гордівливий і суворо симетричний салоновий танець, запозичений у танцювальній культурі англійських селян.

З-поміж розмаїття танців найскладнішими були менует і гавот, які вимагали швидкого темпо-ритму. Гавот відрізнявся від «швидкого» менуету великою кількістю дрібних стрибків і заносок, виконання яких потребувало особливого тренування. При дворі він втрачає природність і простоту, набуваючи інших рис: урочистість, граційність, вишуканість, манірність. На форму менуету впливав придворний церемоніал, який в XVII столітті був надто суворим.

Кінець XVII – початок XVIII століть – грандіозна епоха в історико-мистецькому процесі вітчизняної культури. Реформи Петра I ставили своїм завданням ліквідацію економічної, політичної і культурної відсталості країни. Перетворення торкнулися усіх сторін життя.

Зацікавлення танцювальним мистецтвом царя спонукало до захоплення інтересу наближених до світських звеселянь і танців, сам не раз із захопленням танцював на придворних святах і гуляннях [4, с. 207].

Танцмейстер незабаром став неодмінною персоною в новому російському дворянському суспільстві. Це сприяло упровадженню викладання бальних танців як обов'язкового предмета в казенних навчальних закладах, тим самим підкресливши державне значення подібних заходів.

Це змусило царя у 1718 році проголосити знаменитий указ про асамблеї, що дав початок публічним балам в Росії. За цим указом придворні зобов'язані були по черзі влаштовувати у себе вдома відкриті збори, на які без особливого запрошення мало з'їжджати світське суспільство і проводити час – в бесідах, грі в шахи і шашки, в танцях. Асамблеї будувалися на демократичних засадах. Проте вхід на асамблеї «підлому люду» і кріпакам був заборонений [2, с. 21].

У XVIII столітті на придворних балах і розкішних розважальних зводах в палацах Шереметьєвих, Юсупових, Потьомкіна з'являється своє вміння виконувати новітні бальні танці. Окрім менуету були також популярні полонез, гавот, контрданси, англес, в кінці століття – ампет, фанданго, танець з шаллю та інші. Про національні танці згадували під час маскарадів, костюмованих балів, грандіозних театральних свят [4, с. 214].

На період XIX століття зберігаються багато танців минулих століть, що стали доступнішими у порівнянні з «витонченими» танцями XVIII ст. Це час, коли престижу набувають масові бальні танці. Усе більше набувають популярності бали, маскаради. У них беруть участь не лише шляхетство, а й звичайне міське населення.

У XIX столітті з'являється вальс. Поява вальсу на балах відбувалася поступово. Відомо, що обертальні рухи в танцях з'явилися задовго до народження спеціальної вальсової музики. Слово «вальс» увійшло у вжиток із XVIII століття («вальдан», «поечен»), – що означає «кружляти», «ковзати». Серед старих пісеньок Німеччини і Австрії дотепер побутують мелодії, що виконуються в ритмі вальсу. Під їх нехитру мелодію танцювали дреер, лендлер, ленчор (ймовірно, саме з цієї групи танців вийшов вальс). [8, с. 7].

Популярності вальсу сприяла музика. Десятки відомих композиторів різних країн захоплювалися вальсом, уводячи цю форму у свої твори. Всесвітньо відомі вальсові мелодії А. Моцарта, «Запрошення до танцю» К. Вебера, вальси Ф. Шуберта, витончені вальси Ф. Шопена, широкі за своїм розвитком вальси М. Глінки, П. Чайковського, О. Глазунова. Саме Й. Штраус зробив його королем танців. Музика Й. Штрауса сприяла тому, що вальс виконувався витонченіше та граційніше [8, с. 39].

Вальс набув розквіту у Відні, проте в різних країнах цей «король» танців набував власних національних ознак. Так з'явився англійський вальс, угорський вальс, вальс-мазурка. Поширення набув вальс утрехт – альман і вальс в два па, який часто називали російським.

Таким чином, народилися нові танці, де власне вальс входив як необхідна складова танцю. Наприклад, па де труа склався з менуету, мазурки і вальсу.

Англійський або повільний вальс, на думку Мети Загорц, розвинувся за однією версією з вальсу-бостону, за іншою з уповільненого віденського вальсу.

Кількість танців, популярних в Україні станом на XIX століття, чимала – полонез, гротфатер, «Гавот Вестріса». На початку століття великим успіхом користується вальс в «два па». У Парижі його називають «російським вальсом».

У 20-ті роки вальс і мазурка в чотири пари, еколез, французька кадрили, котильйон і лансьє стають відомими танцями. Пізніше, у 50-ті роки, купецтво й аристократія починають влаштовувати власні бали, конкуруючи з вечорами і раутами дворянства. Бали і танцювальні вечори систематично влаштовуються в інститутах і гімназіях.

З мазуркою і вальсом у 50-тих роках стала змагатися полька – жвавий масовий танець. Особливо захоплювалася виконанням польки молодь. На гімназичних і студентських балах вона була одним з найулюбленіших танців. Нарівні з полькою вивчають краков'як, угорку, вальс-мазурку.

Наприкінці XIX століття в репертуар танцювальних вечорів входять такі танці, як падекатр, міньон, шакон, фігурний вальс. На маскарадах і костюмованих балах нерідко танцювали галоп – танець з живим і швидким темпом, незвичайно легкий для освоєння.

Упродовж всього XIX століття на українських балах і святах виконувалися характерні танці: фанданго, російський, козачок, кавказька лезгінка [4, с. 218].

У той час в салонах Парижа танцювали полонез. Полонезом зазвичай відкривали бали і вечори, оскільки цей танець-хід відповідав канонам парадних залів. Граційний танець, що вимагав чіткості постави, зібраності, підтягнутості, відповідного гонору.

Полонез – польський танець, що прийшов з народних масових танців-прогулянок, які носили назву „ходзони”. Проте, потрапивши в шляхетні палаци, він втрачає простоту і природність, перетворюючись на урочистий танець аристократії.

В Європі танцювальна культура набула широкого розмаху. Так, розшарування суспільства на класи сприяли появі салонних або бальних танців, основу яких складали побутові народні танці.

У 20-30 роки XX ст. в усіх радянських республіках, робляться перші спроби систематизації масових танців. Танці присвячені: культпоходу за ліквідацією безграмотності («лікбезна»), міжнародному жіночому дню 8 Березня («Ганнуся»), пропаганді колективізації («колгоспна»), пропаганді успіхів соціалістичного будівництва («п'ятирічка») [10, с. 69-70].

О. Касянова зазначає, що велику роль у розвитку радянського бального танцю зіграли Перша всесоюзна спартакіада (1928 р.) у всіх трьох частинах якої (масової, змагальної і показової) бальний танець був рівноправним учасником. Отже, відбувся І конкурс з танцю, що проводився в рамках Всесоюзного зльоту піонерів у 1929 році.

У 1934 році репертуар бальної хореографії в радянському союзі поповнюється групою сучасних зарубіжних танців. Так, повільний вальс, танго, слоуфокс, квікстеп, марш-фокстрот, блюз, румба та інші (певний час виконання цієї групи танців було заборонено в закладах культури) посідають гідне місце в репертуарі. Процесом навчання займалися приватні танцкласи. З 30-тих років масове навчання бальним танцям проводилося в школах та гуртках, які створювалися в парках культури [10, с.16].

Під час і після Другої Світової війни в Україні навчання бальному танцю і проведення конкурсів дещо призупинилося, проте незважаючи на тягар війни, люди продовжували танцювати під час коротких перепочинків. Після війни, коли настала потреба дозвілля, відновлюють роботу школи танцю, проводяться вечори для молоді.

З 1981 року в Європі відбулося визнання аматорських асоціацій бального танцю в Міжнародному Олімпійському Комітеті (МОК). Тобто бальний танець став відображенням принципів виду спорту. У 1990 році ICAD була замінена на IDSF – Міжнародну Федерацію Танцювального Спорту. Так утворилася всесвітня організація аматорів, яка діє донині.

4 вересня 1997 року бальний танець у структурі танцювального спорту одержав повне визнання Міжнародного Олімпійського Комітету [5; 54].

З огляду на історію бального хореографії слід зазначити, що бальний танець пройшов складний шлях розвитку до визнання. Сьогодні бальна хореографія, є предметом зацікавлення та засобом виховання. Динаміка її впровадження в канву життя формує естетичні смаки, що становить естетичну основу особистості.

Література:

1. Античная музыкальная эстетика., под ред. Лосев, А.Ф.; Шестаков, В.П. – М., 1960. –190 с.
2. Бахрушин Ю.А. История русского балета., Ю. Бахрушин. – М., Просвещение,1977. – 287 с.
3. Вальдорфская педагогика: Антология., Под ред. А.А. Пинского. - М., Просвещение, 2003. – 494 с.
4. Васильева-Рождественская М.В. Историко-побутовый танец.,М. Васильева-Рождественская. - М., Мистецтво, 1962. – 390 с.
5. Вернер Дж. Браун I.D.S.F. Истоки., Тутти-информ. 1997., № 4., С. 46
6. Волчукова В.М. Проблеми розвитку і роль ритуального танцю у ранньохристиянській культурі: автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.01., В. Волчукова. – Харків., 2002. – 19 с.
7. Друскин М.С. Очерки по истории танцевальной музыки., М. Друскин. – Л., изд Ленинградской филармонии. 1936. – 185 с.
8. Еремина М.Ю. Роман с танцем., М. Еремина. – СПб.. Танец, 1998. – 252 с.
9. Зеленко А.М. Массовые народные танцы., А. Зеленко. - М., 1929, с. 27.
10. Касянова Е.П. Пути развития советской балльной хореографии (исторический период 1917-1941гг.). Автореферат дис. канд. искусствоведения., Гос. институт театрального искусства им. А.В. Луначарского. – М., 1987. – 19 с.
11. Лукиан Самосатский. О пляске., Лукиан Самосатский : [сочинения в 2 т.], под общ. ред. А.И. Зайцева. – СПб.: Алетейя, 2001. – Т. 2., С. 30–48.
12. Михневич В. Пляски на Руси в хороводе, на балу и в балете., В. Михневич., Исторические эпизоды русской жизни. Т. 2. - СПб, 1882.
13. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека., Ф. Шиллер - Собр. соч. в 7 т. - М., Художественная литература, 1957., Т. 6., С. 251-359.
14. Эстетическое воспитание молодежи средствами искусства., под ред. Бутенко В.Г. – М., 1991. – 242 с.
15. Namalainc Soili. Evaluationinc horeographic pedagogy., Research in dance education, vol. 3, № 1, 2002

U.D.C. 631.6.02÷622.276÷ 556.142÷612.014.461÷543.613.2

ANALYSIS OF THE RECULTIVATION EFFECTIVITY PERFORMED AFTER GAS INDUSTRIAL COMPLEX ACCIDENTAL IMPACT

**N. Senenko, PhD in Physics and Mathematics, Associate Prof. in Chemistry, Academic Advisor
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine**

**A. Senenko, PhD in Physics and Mathematics, Senior Researcher of the Department of physical electronics, Academic Advisor
Institute of Physics of the National Academy of Science of Ukraine, Ukraine**

**Yu. Avramenko, Student
Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine**

Conference participants

The current state of the agro-industrial complex of Ukraine is characterized by the increase of technogenic impact on the environment, especially in emergency situations. The state of soil and groundwater was determined for the terrain affected by technogenic disaster and where subsequent recultivation took place. A comparison with the state of the soil and water of the “ecologically clean” settlement of the same district was carried out. Conclusions on the effectiveness of the recultivation measures have been made.

Keywords: soil, groundwater, decentralized water supply.

The current state of the agro-industrial complex of Ukraine is characterized by the increase of anthropogenic impact on the environment, the main components of which are soil, water and air. They are closely related and are in a state of dynamic ecological balance. Because of this, any pollution introduced into one of the components immediately affects the system as a whole. The energy complex of Ukraine increases the intensity of extraction of natural resources, especially oil and gas. At the same time, environmental requirements and norms to the state of the environment are not always respected. The consequences of this are the pollution of soil and groundwater. Today, the oil and gas industry is the most common cause of disturbance of soil ecosystems. An analysis of the state of the environment with the compilation of forecasts of its further development is one of the main tasks of the present day.

A sharp increase in the morbidity and mortality of the population testifies to the consequences of environmental pollution caused by chemicals, in particular heavy metals, pesticides, radionuclides. The fact that the population of Ukraine is declining is known. In this case, according to statistics, the mortality of rural population is 3.5 times higher than urban [1].

There are 147 stable sources of groundwater pollution on the territory of Ukraine. Also, 93 large water withdrawals of underground waters are also operated (productivity is more than 5000 m³/day), which quality has deteriorated due to anthropogenic influence [2].

The state of the water resources of the region by the integral ecological index is estimated as bad [3]. The first place among the causes of mortality in the rural population of the Poltava region is the disease of the cardiovascular system, the main reasons of which are the use of unsatisfactory water [1]. First of all, the reason for this state of water is the large amount of waste that has accumulated in the area. Also the reason is the excessive use of nitrogen fertilizers. All salts of nitrate and nitrite acids (nitrates and nitrites, respectively) are highly soluble in water. Thus, they migrate across aquifers over considerable distances and accumulate in agricultural products. [1, 4]. By the number of cases and the mass character of poisonings in the world, plants with elevated levels of nitrates, as an etiological factor, occupy a leading position [4]. In addition, the systematic use of products with high levels of nitrates causes so-called asymptomatic methemoglobinemia [5]. The problem of water contamination of decentralized water supply by nitrate ions is extremely relevant for rural areas, both in the Poltava district and in the Poltava region, because there is no one settlement with drinking water of proper quality [1, 6, 7].

A serious source of contamination of the soil and aquifers in Poltava region is the oil and gas producing complex, where nitrate and nitrite-containing compounds are used for drilling and intensification of wells. More than 85% of oil and gas condensate contaminants enter into the hydrosphere under “normal” non-emergency situations [8-10]. There are 9720 wells in Ukraine according to state accounting of oil

and gas wells [11]. Poltava region is the second in the country for oil and gas production. During the last decades in areas of intensive oil and gas production, environmental degradation has occurred. In particular this is due to the degradation of soils. The soil degradation map of Ukraine [12] demonstrates the obvious unsatisfactory state of the soil in the Poltava region. Significant salinity of soils attracts special attention. This occurs due to soil contamination, which takes place practically at all stages of the process of oil production as a result of spills of oil and oil-containing products, highly mineralized ground waters, chemical reagents, emissions of combustion products. As a result of pollution and mechanical disruption of the structure and texture of soils during construction and mining, large areas of fertile land are lost, which causes significant damage to the country's economy and the environment.

According to statistics, the number of emergencies in the oil and gas industry in Ukraine reached 1.5 thousand per year [13]. One of the accidents occurred in the Poltava region in the village Kachanove in the late 70s of the 20th century. During the drilling of the gas well, an uncontrolled ejection of a gas with a height of more than 60 m took place. According to eyewitnesses "at night it was visible as in the daytime". Since the drilling rig was situated on a raised platform, the technical solution flowed to the village, which led to the death of the gardens, the contamination of household plots and partially fields. Pollutants also entered the Artopolot river, the main ones being oil, mentaglio powder, caustic, soda ash, lignosulfate, potassium chloride, LFR stabilizer, CMC glue, PBC solvent, lubricants, polymers and other impurities. Reclamation work was carried out, but the locals could not obtain any information. Moreover, the centralized water supply was built in the village only about ten years ago. All this time, the use of soil and groundwater by residents of nearby settlements occurs.

The purpose of the study was to determine the main physical and chemical parameters of soil and groundwater in the first and second aquifers to estimate the effectiveness of the reclamation works performed after an emergency ejection at the gas production complex of the village Kachanove in Hadyatskyi District of the Poltava region and to carry out a comparative analysis with the state of the soil and water of the centralized water supply in the same area (control samples), which is listed as an "ecologically clean area" - village Lyutenka in Hadyatskyi District of the Poltava region. In this area there are equipped places for rest of the population, children's camps for recreation, etc.

We have selected and experimentally investigated 20 soil samples on the household plots that the local population uses for agricultural purposes, and 20 samples of water from mine wells (depths of 18 m) in the village Kachanove in the Hadyatskyi District of the Poltava region. For control, we have selected the same number of samples of soil and water from the well (depth 20 m) in the village Lyutenka in Hadyatskyi District of the Poltava region.

The average results of experimental studies of soil samples are presented in Table 1.

Tab.1.
Basic physical and chemical parameters of soil samples v. Kachanove (Emergency zone after reclamation) and v. Lyutenka ("Environmentally friendly" zone)

№	Indicators	v. Kachanove	v. Lyutenka
1	Density, g/cm ³	2,57	2,22
2	Hygroscopic moisture, %	2,14	0,9
3	Water capacity of soil, %	48	27,8
4	Organic matter content, %	1,8	1,5
5	Humus content, %	1,7	1,3
6	pH of water extraction of soil	8,55	7,6
7	Exchange acidity, mmole-eqv/100 g soil	3,0	7,8
8	Mass loss of soil on calcination, %	11,32	31,60
9	Content of water-soluble salts of water extraction of soil, mg/100 g soil	644,0	479,5
10	Bicarbonate-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-eqv/100 g soil	52,12 0,85	57,47 0,94
11	Chloride-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-eqv/100 g soil	103,90 2,93	38,65 1,09
12	Calcium-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-eqv/100 g soil	48,05 2,40	13,52 0,68
13	Magnesium -ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-eqv/100 g soil	16,19 1,35	13,20 1,10
14	Sulfate-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-eqv/100 g soil	286,00 5,96	237,30 4,94
15	Sodium -ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-eqv/100 g soil	137,71 5,99	119,32 5,19

Source: Author's experimental research

Obviously, there are certain differences in the basic physicochemical parameters of the investigated soils. Soil affected by anthropogenic impact is more saline. Its water extraction is more alkaline. But reclamation work has increased its organic component and humus content. Differences in the macrocomponent composition of aqueous extracts are observed for the content of chloride ions and calcium ions. Obviously, measures of protection and improvement of soil state in the direction of accelerating the degradation of oil products and the elimination of soil salinity are constantly being carried out in the investigated territory.

The main measures for the optimization and protection of the humus state of sod-podzolic soils are the introduction of organic and mineral fertilizers, sideration, liming, regulation of the water regime, the introduction of grass-field crop rotations, etc. On chernozem soils it is necessary to introduce field-protective forest plantations, agrotechnical methods of erosion control, crop rotation with a percentage of perennial grasses and leguminous crops of at least 25%, and the introduction of organic and mineral fertilizers. These measures are effective.

Significant losses of mass during calcination for soil with low organic content and hygroscopic soil moisture are unexpected. This can mean the presence of impurities removed at the calcination temperature, and these are most likely organic contaminants. It can be concluded that such a soil cannot be considered as "environmentally friendly".

We have experimentally investigated the main physical and chemical properties of the quality of drinking water in the decentralized water supply of the above-mentioned settlements and the average indicators were presented in Table 2.

Tab. 2.

Basic physical and chemical parameters of water samples v. Kachanove (Emergency zone after reclamation) and v. Lyutenka (“Environmentally friendly” zone)

Indicators	Standard	v. Kachanove	v. Lyutenka
Colour, degrees	≤20(35)	8	10
The intensity of flavor, points	≤2(3)	0	0
The intensity of the odor, points	≤2(3)	0	0
pH	6,5-8,5	7,70	7,50
Total hardness, mEq/dm ³	≤7,0(10)	3,26	3,45
Ca hardness, mEq/dm ³	-	2,50	2,40
Mg hardness, mEq/dm ³	-	0,76	1,05
Aluminium-ions, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤0,2(0,5) mg/dm ³	0,30; 0,022	0,30; 0,022
Total Fe-ions, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤0,3(1,0) mg/dm ³	0,58; 0,03	1,03; 0,06
Sodium-ions, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	-	306,69; 13,34	382,78; 16,65
Alkalinity, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	1,5-6,5 mEq/dm ³	681,37; 11,17	274,58; 4,50
Sulphate-ions, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤250(500) mg/dm ³	182,26; 3,86	589,61; 12,28
Chloride-ions, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤250(350); mg/dm ³	55,54; 1,57	40,78; 1,15
Nitrate-ions, mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤50; mg/dm ³	3,01; 0,05	77,51; 1,25
WSS, mg/dm ³	≤1000(1500)	1272,00	1427,50

Source: Author’s experimental research

On the basis of experimental studies, it can be concluded that the water in the village of Kachanove does not meet the quality standards for such indicators as alkalinity, the content of total iron and aluminum ions. The positive thing is that the content of nitrate ions is within normal limits. But the state of the water «ecologically clean» zone does not meet the norms for the indicators of the content of nitrate ions, which is extremely dangerous and indicates the presence of sources of contamination. In addition, there is an excess of the content of aluminum ions, total iron, sulfate ions. The content of water-soluble salts also approaches to the maximum possible level.

Conclusion:

1. Despite reclamation work, the state of Kachanove village soil can be described as degraded and organically depleted, but suitable for agricultural use.
2. In the soil of an “ecologically clean” zone, significant losses of mass at insignificant content of organic substances were detected during calcination. This may indicate the probable presence of contaminations with organic substances of technogenic origin (oil, condensate spills, etc.), which requires additional research on the presence of these substances in the soil.
3. Soils of both studied areas require a significant amount of organic fertilizers.
4. Drinking water of the decentralized water supply in the Kachanove village does not meet the quality standards for the content of hydrocarbonate ions, and this indicator will not be brought to the proper value even after boiling due to low stiffness.
5. Since the water hardness is carbonate, according to this indicator water corresponds to the norm after boiling, but does not correspond to the physiological need of the person.
6. Exceeding the content of aluminum ions is dangerous for the human body and requires the involvement of appropriate water treatment activities.
7. The content of water-soluble salts corresponds to the norms for the water of mine wells, but is 1.5 times greater than that of centralized water supply.
8. Drinking water from an “ecologically clean area” is unsuitable for consumption because of the level of nitrate ions and total iron. The fact of drinking water by children is unacceptable, since it is a place of rest for the population and children’s camps.
9. There are man-caused or anthropogenic sources of these ions, which entering aquifers. This is a particularly dangerous fact, since this territory is considered an ecologically clean area for children’s recreation.

References:

1. Golik Yu.S. Ecological Library of Poltava region. - Ed 1, – Poltava, Poltavskiy literator, 2004 – 166 p.
2. Doroguntsov S.I. Natural resources: environmental and economic assessment., S.I. Doroguntsov, A.M. Muhovikov, M.A. Hvesik. – K., Kondor, 2004. – 291 p.
3. Yatsik A.V. Water management in Ukraine., A.V. Yatsik. - Kyiv, Ukraine. Geneza, 2000. - 456 p.
4. Kovalenko O.M. Nitrate-nitrite problem and ways to solve it., O.M. Kovalenko, A.I. Gorobets, A.M. Kuchuk., Kharkiv Institute of Ecology and Social Protection. - Kharkiv, Ukraine, 2002., Vol. 2., pp. 3-13.
5. Lazarev M.V. Harmful substances in industry., M.V. Lazarev., Handbook for chemists. In three volumes. V. III – M., Khimiya, 1977. – 608 p.

6. Senenko Nataliia., Analysis of the state of soil, groundwater and possible improvement of their quality in the book «Energy, energy saving and rational nature use», Oradea University Press, 2015, pp. 116-148. ISBN 978-606-10-1452-1 (g.ed. Pavlenko A.) 2015. – 254 p.

7. Senenko N.B. Analysis of dynamic of content of nitrate-ions in decentralized water of Poltava region rural settlements., N.B. Senenko., P.V. Pysarenko, H.V. Stepanenko., Energy, energy saving and rational nature use. (ISSN 2409-658X) – Kazimierz Pulanski University of Technology and Humanities in Radom, № 1(4), Poland, 2015., pp. 15-19.

8. Senenko N.B. Influence of the oil and gas complex on the ecological stability of the territories of the Poltava region., N.B. Senenko, O.I. Sanzharevska, I.S. Romanovych Materials of I International Science-practical conference «Agroecological, social and economic aspects of creation and effective functioning of ecologically stable territories», section of «Assessment and analysis of ecological and social and economic stability territories», PSAA, Poltava, 2016., pp. 115-118.

9. Senenko N.B. The impact of oil and gas complex on the environmental condition of surrounding areas., N.B. Senenko, I.S. Romanovych O.I. Sanzharevska Collection of materials of the 2nd All-Ukrainian Science-practical Internet conference “Chemistry, ecology and education”, PSAA, Poltava, 2016., pp. 175-179.

10. Sanzharevska O.I. Analysis of technogenic soil contamination on the territory of the gas condensate complex., O.I. Sanzharevska, I.S. Romanovych, N.B. Senenko., Tavriyskyi Naukovy Visnyk. Agricultural sciences. KhSAU, Kherson - 2016., Ed.95, pp 182-187.

11. State accounting of oil and gas wells [electronic resource]. – 2014., Access mode: <http://geoinf.kiev.ua/derzhavnyy-oblik-rodovyschch-ta-zapasiv-korysnykh-kopalyn/derzhavnyy-oblik-naftovykh-i-hazovykh-sverdlovin/>

12. Baranovsky V.A. Ukraine. Ecological - geographical atlas. Atlas - monograph. – M., Varta, 2006., p. 61.

13. Vasilyev A.N. Forecast of technogenic salinization of soils in the oilfields of the north-east of Ukraine within the framework Environmental Impact Assessment (EIA)., A.N. Vasilyev, N.E. Zhuravel, P.V. Klochko. - Kharkiv., Ukraine, Ecograph, 1999., p. 86.

U.D.C. 631.6.02÷622.276÷ 556.142÷612.014.461÷543.613.2

ANALYSIS OF TECHNOGENIC IMPACT (GAS-INDUSTRIAL COMPLEX) ON THE STATE OF SOIL AND GROUNDWATER

R. Slichenko, Student

N. Senenko, PhD in Physics and Mathematics, Associate Prof. in Chemistry, Academic Advisor

D. Storozhenko, PhD in Chemistry, Associate Prof. in Chemistry, Academic Advisor

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University, Ukraine

A. Senenko, PhD in Physics and Mathematics, Senior Researcher of the Department of Physical Electronics
Institute of Physics of the National Academy of Science of Ukraine, Ukraine

Conference participants

The results of experimental studies of soil properties in area that was contaminated following the disaster at drilling of the gas-bearing-well at oil and gas production facility are represented. The local population uses this soil for agricultural purposes. Conclusions on the impact of emergency on the state of soil, natural and drinking water of decentralized water supply to nearby settlements are made.

Keywords: soil, decentralized water supply, gas-bearing-well, macrocomponent composition

The Kharkiv region, like Poltava region, is one of the leading oil and gas producing regions of Ukraine. The Kharkiv region annually produces up to 8-10 billion cubic meters of natural gas. This represents over 41% of total production in the country [1]. Oil and gas complex is one of the main sources of anthropogenic pollutants which are toxic to the environment. Emergency situations, which are accompanied by significant emissions of pollutants, are the most dangerous. After an elimination of obvious factors of accidental releases a significant amount of impurities are remains in the soil, groundwater and water bodies. They change the basic physical and chemical properties of the soil. Pollutions fall through a water-soluble component into aquifers and negatively affect a human body through drinking water and agricultural products. The majority of Ukrainian rural settlements use the water of first aquifers [2], which in most cases does not comply with norms due to soil contamination [3].

In 1963 during the drilling of wells nearby v. Antonivka of Kegichevska district accident situation has occurred. The depth of the well had to be 3000 m. Gas discharge has occurred during the passage of salt crusts. A formation pressure had the value 300 atmospheres. Attempts to extinguish the flow of gas did not succeed. 20-meter torch was burning for almost a year. The information was classified. The method of liquidation of the disaster remained unknown. We have received the information from eyewitnesses and former employees. Therefore, there is assumption about the using of an underground nuclear explosion. At the site of the accident the crater with in diameter about 60 m was formed. It was filled with formation water. Drilling rig and the tractor disappeared under the ground. The water of technogenic lake has not been investigated, and the local population uses it for cultural purposes.

We carried out the qualitative and quantitative analysis of the technogenic and natural lakes water samples and drinking water of v. Antonivka and v. Chapaev of Kegichivka district of Kharkiv region. The basic physical and chemical properties of water samples from lakes and v. Chapaev were investigated. The results of our experimental studies are presented in [4].

At the same time, the problem of soil and water pollution (especially near populated areas) has remained unknown to the local population, which uses it for agricultural purposes.

Therefore, the aim of our work was to experimentally investigate the main physical and chemical properties of soil samples in the vicinity of the technogenic lake and natural lake, as well as the soil samples of lands v. Antonivka and v. Chapaev of Kegichivka district of Kharkiv region; to perform the correlative analysis of the macrocomponent composition of the water extracts of the soil with the macrocomponent composition of the water samples represented in [4] and draw conclusions about the state of the soil, and natural water and drinking water of decentralized water supply to nearby settlements.

5 samples of soil in the vicinity of the technogenic lake were selected and experimentally investigated by us. Also 5 samples of soil in the vicinity of the natural lake were selected and experimentally investigated by us. Natural lake is located about 1.5 km from the technogenic lake. We also selected 5 samples of homestead plots and 5 samples of the water of decentralized drinking water

supply in the village of Antonivka and 5 samples of household plots in the village of Chapaeve and investigated them. The averaged results of experimental studies are presented in tables 1-3.

The results of the study of the basic physical and chemical parameters of soil samples are presented in Table 1

Tab. 1.

Basic physical and chemical parameters of soil samples near technogenic lake, natural lake, v. Antonivka and v. Chapaeve

№	Indicator	Technogenic lake	Natural lake	v. Antonivka	v. Chapaeve
1	Density, g/cm ³	2,57	2,17	2,02	1,91
2	Hygroscopic moisture, %	3,50	2,85	2,14	1,9
3	Water capacity of soil, %	57,4	48	38,2	27,8
4	Organic matter content, %	0,95	1,60	1,37	1,50
5	Humus content, %	0,86	1,44	1,23	1,35
6	pH of water extraction of soil	8,55	8,2	7,90	7,6
7	Exchange acidity, mmole-equiv/100 g soil	2,1	2,3	3,2	3,8
8	Mass loss of soil on calcination, %	7,34	6,52	8,22	9,60
9	Content of water-soluble salts of water extraction of soil, mg/100 g soil	1245,00	930,00	544,00	273,90
10	Bicarbonate-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-equiv/100 g soil	452,44; 7,41	298,12 4,89	112,78; 1,85	42,05; 0,69
11	Chloride-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-equiv/100 g soil	150,55; 4,25	110,23 3,11	73,90 2,08	8,77 0,25
12	Calcium-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-equiv/100 g soil	242,13; 12,08	118,54 5,92	38,10 1,90	26,00; 1,3
13	Magnesium -ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-equiv/100 g soil	67,12; 5,52	48,88 4,02	36,19 2,98	5,126; 0,42
14	Sulfate-ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-equiv/100 g soil	317,36 6,61	269,76 5,62	205,92 4,29	142,08 2,96
15	Sodium -ions content in water extraction of soil, mg/100 g soil and mmole-equiv/100 g soil	15,4 0,67	84,55 3,68	76,88 3,34	50,03 2,18

Source: Author's experimental research

The same soil samples were taken to determine the presence of radioactive contamination. The experimental results are presented in the table 2.

Tab. 2.

The results of research on the presence of radioactive contamination the soil samples

Sample	β -radiation	The background value γ -radiation, (mcR/hr)	γ -radiation, (mcR/hr)
Technogenic lake	not revealed	24	17
Natural lake	not revealed	24	16
v. Antonivka	not revealed	24	15
v. Chapaeve	not revealed	24	15

Source: Author's experimental research

The results of experimental studies of the water of decentralized drinking water supply v. Antonivka are presented in the table 3.

Tab. 3.

Basic physical and chemical parameters of the water of decentralized drinking water supply v. Antonivka

Indicators	Standard	v. Antonivka
Colour, degrees	$\leq 20(35)$	8
The intensity of flavor, points	$\leq 2(3)$	1
The intensity of the odor, points	$\leq 2(3)$	1
pH	6,5-8,5	7,8
Total hardness, mEq/dm ³	$\leq 7,0(10)$	4,78
Ca hardness, mEq/dm ³	-	1,50
Mg hardness, mEq/dm ³	-	3,28

Aluminium-ions,mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤0,2(0,5)	0,50; 0,038
Total Fe-ions, mg/dm ³ , mEq/dm ³	≤0,3(1,0)	10,12; 0,67
Alkalinity, mq/dm ³ ; mEq/dm ³	-	323,40; 5,30
Chloride-ions,mg/dm ³ ; mEq/dm ³	≤250(350)	50,92; 1,44
Nitrate-ions, mg/dm ³ , mEq/dm ³	≤50	1,25; 0,02
WSS, mg/dm ³	≤1000(1500)	674,00 мг/л

Source: Author's experimental research

Comparison with the results of soil samples research with the results of experimental studies of the state of technogenic lake, natural lakes and drinking water of decentralized supply v. Antonivka and v. Chapaeve [4] allows us to draw the following conclusions. There are strong differences between the values of the basic physical and chemical indicators of quality of both soil and water from technogenic lake. The fact of changes in the properties of soil and water after the technogenic disaster is obvious. There is a correlation between soil and water quality changes. The increased value of water-soluble salts in the soil and in the water of technogenic lake are particularly significant. Since both components of the environment affect to each other, the recovery of soil after emergency emissions is extremely slow.

Conclusion:

1. All soil samples contain a low content of organic substances and have a weakly alkaline reaction. This characterizes the state of soils as degraded.
2. The investigated soil samples need urgent addition of organic fertilizers to restore their qualitative composition. But the using of fertilizers with humus content requires experimental control over the effect on the basic physical and chemical parameters of the soil
3. We have determined a significant excess of water-soluble salts in the soil water-extract and water-samples of the technogenic lake in comparison with the soil and water of the natural lake and both villages.
4. There is a correlation between pH of soil water-extract and its macrocomponent composition.
5. There is a big difference between the macro-component composition of the water-soluble constituent of the soil. This also indicates the technogenic pathway for ion emissions to the environment.
6. Positive is the lack of significant influence of technogenic pollution on the soil of nearby settlements v. Antonivka and v. Chapaeve. But the significant impact of technogenic pollution on the drinking water of decentralized water supply exists.
7. All indicators of drinking water supplies, except the content of iron ions and ions of aluminum, correspond to the norm.
8. It is necessary to implement measures to reduce the concentration of ions of aluminum and iron in the drinking water.
9. The obtained results presented the negative impact of the emergency situation of the oil and gas complex on the main components of environment. These effects have a significant impact on the main components of the environment - soil and water.

References:

1. Shidlovsky A.K. Fuel and Energy Complex of Ukraine on the eve of the third millennium., A.K. Shidlovskiy, M.P. Kovalko. – Kyiv., 2001. – p. 400.
2. The national report about drinking water quality and a condition of drinking water supply in Ukraine in 2012., the Ministry of regional development, construction and housing and municipal services of Ukraine [electronic resource]., Access mode: <http://minregion.gov.ua>
3. State sanitary norms and regulations «Hygienic requirements for water intended for human consumption» (DSanPiN 2.2.4-171-10). – Kyiv., Ukraine, 2010., p. 45.
4. Senenko N.B. Analysis of the influence of oil and gas complex on the state of natural water (Kegichivka district Kharkiv region)., N.B. Senenko, R.O. Slichenko, Yu.S. Avramenko. - Collection of scientific articles "Energy, energy saving and rational nature use", Kazimierz Pulaski University of Technology and Humanities in Radom, Poland, 2016., № 1 (6), 2016., pp. 78-83 (ISSN 2409-658X)

CONTENTS

Economy and Finances Fundamental Tools and Innovative Techniques

Kotsiurubenko A. , REGIONAL FEATURES OF FORMATION OF HOUSEHOLDS FINANCIAL RESOURCES OF UKRAINE.....	3
Zhuravel Yu. , SWOT-ANALYSIS AS A TOOL OF STRATEGIC PLANNING	5
Бойко В.В., Кириченко Г.В. , ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ ЗУРАХУВАННЯМ КРИТЕРІВ СУЧАСНОГО ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	7
Васюта В.Б. , АДАПТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ / ADAPTATION OF EUROPEAN MODELS OF MOTIVATION OF EMPLOYEES IN ENTERPRISES OF UKRAINE.....	9
Григор'єва О. , ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ МОДЕЛЕЙ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКЕ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ / THE ADAPTATION WAYS OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY MODELS IN UKRAINIAN BUSINESS ENVIRONMENT.....	12
Даниліна С.О. , ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ТА ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКІВ ПОХІДНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ.....	15
Жилякова О.В. , ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ОЦІНКИ РІВНЯ ВНУТРІШНЬОЇ АНТИКРИЗОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ / FORMATION OF THE SYSTEM OF INDICATORS FOR EVALUATION OF THE INTERNAL ANTI-CRISIS STABILITY LEVEL OF TRADE ENTERPRISES.....	18
Зеліско І.М. , ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНИХ ФОРМУВАНЬ УКРАЇНИ / EURO-INTEGRATION DETERMINANTS OF FINANCIAL SUPPORT OF AGRICULTURAL FORMATIONS COMPETITIVENESS IN UKRAINE.....	21
Іваницька С.Б. , МОТИВУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ДО СТВОРЕННЯ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	24
Кисіль С.С., Войтюк А.В. , ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ / THEORETICAL BASES OF BANKING LENDING AGRICULTURAL ENTERPRISES.....	26
Крутова А., Нестеренко О. , ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВРАХУВАННЯ ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ У ЗВІТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА / THEORETICAL AND METHODOLOGICAL INSTRUMENTS FOR DISCLOSING OF THE TRANSACTIONAL COSTS IN THE HOTEL ENTERPRISES REPORTING.....	29
Кужелєв М.О., Федина В.В. , АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ ЩОДО НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ / ANALYSIS OF LEGISLATIVE INITIATIVES CONCERNING THE ACCUMULATIVE SYSTEM OF COMPULSORY STATE PENSION INSURANCE.....	33
Кулакова С.Ю. , ЗАСТОСУВАННЯ МОДЕЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ФОНДУ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРАЦІ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ / APPLICATION OF THE MODEL OF THE EUROPEAN FUND MANAGING THE QUALITY OF LABOR BY UKRAINIAN ENTERPRISES.....	38
Мельник О.С., Колосова О.Д., Сандюк Є.В., Кравець О.Ю. , ПРИРОДООХОРОННА ПОЛІТИКА ЄС: КУРС СТАБІЛЬНОСТІ ТА УСПІХУ!.....	42
Ріппа М.Б. , НЕДЕРЖАВНІ ПЕНСІЙНІ ФОНДИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СОЦІАЛЬНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ.....	45
Ріппа С.П. , БЛОКЧЕЙН-ТЕХНОЛОГІЇ: МІФИ І РЕАЛЬНІСТЬ.....	49
Чечель О.М. , РИНОК КАПІТАЛІВ І МОЖЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ / CAPITAL MARKET AND ACCESS TO INVESTMENT RESOURCES.....	52

Development of Jurisprudence Problems and Prospects

Hristov P. , SECURITY AND HUMAN RIGHTS IN THE BALKANS, RUSSIA AND UKRAINE.....	57
Kovacheva G. , IS THE PREVENTIVE POLICY FOR INTERRUPTION OFFENDERS' CRIMINAL CAREERS EFFECTIVE?.....	59
Велчев Б. , ПРОБЛЕМАТЪ „ПРЕСТЪПНОСТ“ В БЪЛГАРСКИТЕ МЕДИИ / THE PROBLEM OF "CRIME" IN THE BULGARIAN MEDIA.....	61
Къчев О. , МОДЕЛИРАНЕ НА ТРЕНИРОВЪЧНИТЕ ЗАНЯТИЯ В ЛИЧНАТА ЗАЩИТА / MODELING OF THE TRAINING EXERCISES IN SELF DEFENSE.....	63
Петрова М.П. , „ПОКУПКА“ РЕБЕНКА / „PURCHASING“ OF A CHILD.....	65
Русчев И. , МОРАТОРНА ЛИХВА И МОРАТОРНА НЕУСТОЙКА ПРИ НЕИЗПЪЛНЕНИЕ НА ПАРИЧНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ СПОРЕД БЪЛГАРСКОТО ПРАВО / PENALTY STIPULATION AND DEFAULT INTEREST AS PENAL STIPULATIONS FOR NON FULFILLMENT OF A MONETARY OBLIGATION UNDER THE BULGARIAN LAW.....	67
Узунов Д. Г., Бахчеван А. , СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПОДГОТОВКИ СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И ОХРАННЫХ АГЕНСТВ НА ОСНОВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ СПЕЦТАКТИКИ.....	70
Osiejewicz J., Józwick M. , EDUCATION ON CYBER SECURITY ISSUES UNDER EUROPEAN UNION LAW. A STANDARD OF PERSONAL DATA PROTECTION.....	73
Dei M., Karieva H. , EUROPEAN STANDARDS OF YOUTH WORK SECURITY.....	76
Glukh M. , EUROPEAN EXPERIENCE WITHIN THE FIELD OF HOUSING MAINTENANCE AND UTILITIES MANAGEMENT: CUSTOMIZATION FOR UKRAINE.....	79
Yuldashev S., Khomyachenko S. , ABOUT THE CONCEPT OF INTENSIVE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND SCIENCE IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO THE KNOWLEDGE SOCIETY.....	80
Бобровник С.В. , ПРАВКОМПРОМІСНІСТЬ ЯК ВИЯВ СУТНОСТІ ПРАВА / COMPROMISE AND CONFLICT IN TERMS OF THE NATURE AND THE NATURE OF LAW.....	82
Боднарук О. , ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВА НА НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ В МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДЕРЖАВАХ / GENERAL CHARACTERISTICS OF THE RIGHT TO NECESSARY DEFENSE IN ISLAMIC STATES.....	85
Вітюк Д.Л. , ВИБОРНІСТЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДДІВ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ / ELECTED AND APPOINTED JUDGES: PROSPECTS FOR UKRAINE.....	88

Воробійова Л. , ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ “ЗАКОН” І “ПРАВО”.....	91
Дем’янчук В. , ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ’ЄКТІВ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ / THE CONCEPT AND TYPES OF THE SUBJECTS OF ANTI-CORRUPTION POLICY IN UKRAINE.....	95
Друзь В.М. , ДОСВІД ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ДЕРЖАВ – ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ / ОПЫТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПОЛОГОМ НА НЕДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО ГОСУДАРСТВ - ЧЛЕНОВ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И ВОЗМОЖНОСТЬ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ / EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES IN TERMS OF PROPERTY TAXATION AND OPPORTUNITIES OF ITS’ USING IN UKRAINE	98
Кимлик Н.В. , СУЧАСНИЙ СТАН РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ.....	101
Кимлик Н.В., Вергун О. , ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ВИДІВ ДОГОВОРІВ ОРЕНДИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ.....	104
Кимлик Р.В. , ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	107
Лащихіна І. , ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМОЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ / REGULATORY FRAMEWORK OF PUBLIC ADMINISTRATION OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE.....	111
Левицька Л. , ОНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ / RENOVATION OF THE JUDICIARY SYSTEM IN UKRAINE.....	113
Логвиненко М.І. , СУЧАСНІ АСПЕКТИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	115
Лоцихін О. , СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВИ ЯК ПРОБЛЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ.....	117
Муляр Г.В., Настюк А.А. , ЗОВНІШНІЙ ВПЛИВ ЦЕРКВИ НА ДЕРЖАВНУ ДІЯЛЬНІСТЬ РУСЬКИХ КНЯЗІВ У ЗОВНІШНІХ ВІДНОСИНАХ КИЇВСЬКОЇ РУСІ.....	120
Муляр Г.В., Шуст Г.П. БЕЗЗАХИСНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНИ, ЯК РЕЗУЛЬТАТ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ / БЕЗЗАЩИТНОЕ НАЦИОНАЛЬНОЕ БОГАТСТВО УКРАИНЫ, КАК РЕЗУЛЬТАТ РЕФОРМИРОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ / DEFENCELESS NATIONAL WEALTH OF UKRAINE, AS A RESULT THE PUBLIC AUTHORITIES’ REFORMING.....	122
Пинчук Н. , НОТАРИАЛЬНОЕ ПРОИЗВОДСТВО НАСЛЕДОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ ПРАВ / NOTARY PROCEEDING OF THE SUCCESSION OF INTELLECTUAL RIGHTS.....	125
Соснін О.В. , ТРЕНД ЧАСУ – ЗАКОНОДАВЧЕ ВИРІШЕННЯ БЕЗПЕКОВИХ ПРОБЛЕМ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ / TIME TREND - LEGISLATIVE RESOLUTION OF SECURITY PROBLEMS IN INFORMATION AND COMMUNICATION ACTIVITIES.....	128
Хом’яченко А., Часова Т.О. , НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ / НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ БЕСПЛАТНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ПРОИЗВОДСТВАМ.....	132
Хоцяновська Н.Ф. , FETAL RIGHTS: НЕОБХІДНІСТЬ СУЧАСНОГО ВИМІРУ (ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПЛОДА: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФЕТАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, США ТА ДЕЯКИХ КРАЇН ЄВРОПИ).....	135
Чернецька О. , ЮРИДИЧНА ОСВІТА ТА НАУКА В УКРАЇНІ: НОВІ СУЧАСНІ ВИКЛИКИ.....	138
Шевченко А.Є., Старостюк А.В. , ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА / DIALECTIC INTERACTION BETWEEN THE LEGAL STATE AND CIVIL SOCIETY.....	139
Шевченко Д.А. , АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОБРАННЯ МІР ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ / ACTUAL PROBLEMS OF THE ELECTION MEASURES PRECAUTIONS DURING INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS.....	143
Шевчук А.В. , ГЕНЕЗИС НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО МОРАЛЬ ЯК ОБ’ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ / MORAL AS THE OBJECT OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION AND ITS GENESIS IN SCIENTIFIC LITERATURE.....	144
Ющик О.І. , КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА ЯК ВИД ПОКАРАННЯ / CONFISCATION OF PROPERTY AS A TYPE OF PUNISHMENT.....	147
Public Management and Administration	
Злотникова Л.М. ПОЛИТИЧЕСКАЯ КОМПОНЕНТА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ / THE POLITICAL COMPONENT OF INNOVATION DEVELOPMENT.....	149
Varatashvili E., Chechelashvili M., Gechbaia B. , CHARACTERISTICS OF BUSINESS CULTURE OF GEORGIA AND IT INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF NATIONAL STYLE OF MANAGEMENT.....	152
Takalandze L. , SOME ISSUE OF STRATEGIC DEVELOPMENT OF GEORGIA.....	154
Al-Atti A. , THE SYNTHESIS OF SCIENTIFIC RESULTS RESEARCHES OF PUBLIC ADMINISTRATION MECHANISMS OF THE OUTSTRIPPING DEVELOPMENT IN THE ECONOMY OF UKRAINE	157
Bulba V., Golovko O. , PRESIDENCY MODELS IN THE SYSTEM OF PUBLIC GOVERNANCE OF THE SOCIETY.....	159
Chervyakova O. , THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE TRANSFORMATION IN THE STATE REGULATION OF THE UKRAINIAN ECONOMY.....	163
Karpunets A.S. , FORMATION OF EFFECTIVE COMMUNICATIONS IN THE CIVIL SERVICE SYSTEM AND ITS INTERACTION WITH THE PUBLIC.....	166
Lykhach Y. , IMPROVING THE SYSTEM OF PREPARATION AND ADVANCED TRAINING OF CIVIL SERVANTS AND LOCAL GOVERNMENT OFFICIALS IN THE FIELD OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION.....	169
Lypovska S.O. , THE STATE INFLUENCE ON THE FUNCTIONING OF THE LABOR MARKET DURING THE PERIOD OF DECENTRALIZATION OF THE POWER IN UKRAINE.....	171
Polyakova O. , HIGHLIGHTING OF PUBLIC ADMINISTRATION IN LEGAL EDUCATION ISSUES IN DISSERTATIONS IN UKRAINE: CURRENT STATUS, TRENDS, PROBLEMS.....	173

Postupna O. , SYSTEMATIC ORGANIZATION OF INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS ON EDUCATION AS AN EFFECTIVE MEANS FOR THE IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL POLICY IN UKRAINE.....	176
Rodchenko I. , THE SELF-REGULATION MECHANISMS DEVELOPMENT IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION AS A SUBJECT OF RESEARCH.....	179
Rudenko O., Kuts Y. , FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF PUBLIC AFFAIRS INSTITUTES: GOVERNMENTAL ADMINISTRATIVE ASPECT.....	182
Кравченко С.Г. , РОЗВИТОК МАЛИХ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ШЛЯХОМ УТВОРЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КЛАСТЕРУ.....	186
<i>Technical Sciences, Construction and Architecture</i>	
Atynian A., Bukhanova K. , STUDIES OF CHANGES IN THE STRUCTURE OF VERMICULITE AS A FILLER OF BUILDING MATERIALS BY THE METHOD OF ELECTRON MICROSCOPY.....	189
Belmas I., Kolosov D., Dolgov O., Tantsura G. , THE STRESS-STRAIN STATE OF THE FLAT ROPE OF HOISTING ENGINE WITH CONSIDERING THEIR TECHNICAL STATE.....	191
Білоус О.І., Перфильєва Ю.М. , МІЦНІСТЬ КОНВЕЄРНОЇ СТРІЧКИ ВІДВЕДЕННЯ ВОДИ ПІСЛЯ ПРОМИВАННЯ СИРОВИНИ / STRENGTH OF CONVEYOR BELT OF WATER DRAINAGE AFTER RINSING OF RAW MATERIAL.....	196
Жданюк В.К., Даценко О.В., Панченко Р.П., Даценко М.В. , СВОЙСТВА АСФАЛЬТОБЕТОНОВ ХОЛОДНОГО ТИПА НА ОСНОВЕ ЖИДКИХ В'ЯЖУЩИХ РІЗЛИЧНОГО СОСТАВА.....	200
<i>Educational and Philological Sciences</i>	
Вурка М. , THE BARRIERS AND CHALLENGES TO SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF STEM EDUCATION IN UKRAINE	201
Iuzbasheva G. , ELECTIVE COURSES AS CONTENT BLOCK OF PROFILE TEACHING OF SCHOOL EDUCATION.....	204
Izotova H. , PROFESSIONAL COMPETENCE OF MODERN MATHEMATICS TEACHER.....	208
Sergeyeva L.M. , CHALLENGES IN TRAINING ACADEMIC AND PEDAGOGICAL STAFF IN UKRAINE.....	210
Stoychuk T. , QUALITY MANAGEMENT OF VOCATIONAL TRAINING OF COMPETITIVE EXPERTS TAKING INTO ACCOUNT EXPERIENCE OF THE POST-SOVIET COUNTRIES.....	212
Tarasiuk I. , AKMEOLOGICAL ASPECTS OF FORMATION THE PROFESSIONAL COMPETENCE OFFUTURE SPECIALISTS IN FOOD INDUSTRY.....	214
Андросова Н. , ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИДАКТИЧНИХ УМОВ ПОЄДНАННЯ СЛОВЕСНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ / EMPIRICAL RESEARCH OF DIDACTIC CONDITIONS OF COMBINATION OF VERBAL METHODS OF TEACHING IN PRIMARY SCHOOL.....	216
Бабенко К.А. , РАЗВИТИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ / DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION IN UKRAINE.....	219
Войтко В.В. , ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ ДІТЕЙ «ГРУПИ РИЗИКУ» / ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ДЕТЕЙ «ГРУППЫ РИСКА» / FEATURES OF ORGANIZATION OF EDUCATIONAL-EDUCATOR PROCESS OF CHILDREN OF «RISK GROUP».....	222
Граматиш Н. , ПРИРОДНИЧА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПАРАМЕТРАХ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ.....	224
Гуцало Е.У. , ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТСТВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ.....	227
Докторович В. , ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА В ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: НОВІ ПОШУКИ / EXPERIMENTAL WORK IN A TECHNICAL PROFESSIONAL SCHOOL: NEW APPROACHES.....	230
Зикун Н. , ЕКОНОМІЧНА ЖУРНАЛІСТИКА ЯК КОНЦЕПТ ОСВІТНЬОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПРОГРАМИ / ECONOMIC JOURNALISM AS A CONCEPT OF A MASTER'S DEGREE EDUCATIONAL PROGRAMME.....	233
Лашихіна В. , ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПРОСТІР ВИЩОЇ ОСВІТИ: СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ / EUROPEAN DIMENTION OF HIGHER EDUCATION: STRATEGIC OBJECTIVES OF EDUCATIONAL PROGRAMMES.....	236
Любченко Н.В. ПОТЕНЦІАЛ КЛАСТЕРНИХ МЕХАНІЗМОВ КАК РЕСУРС РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ.....	238
Отіч О. , ПОТЕНЦІАЛ КЛАСТЕРНИХ МЕХАНІЗМОВ КАК РЕСУРС РАЗВИТИЯ СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ВЛАСТИ ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ.....	242
<i>Culturology, Sports and Art History</i>	
Кърджиева М.П. , АНАЛІЗ НА ДЛЪЖНОСТТА ДИРЕКТОР/ГЛАВЕН ХУДОЖЕСТВЕН РЪКОВОДИТЕЛ НА ФОЛКЛОРЕН АНСАМБЪЛ / ANALYSIS OF THE JOB OF THE ARTISTIC DIRECTOR OF A FOLKLORE ENSAMBLE.....	244
Медвідь Т.А. , ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ХОРЕОГРАФІЧНОМУ МИСТЕЦТВІ / THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN CHOREOGRAPHIC ART.....	249
Терешенко Н.В. , РЕТРОСПЕКТИВА РОЗВИТКУ БАЛЬНОЇ ХОРЕОГРАФІЇ / RETROSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF BALLROOM DANCE CHOREOGRAPHY.....	252
<i>Physics, Mathematics and Chemistry</i>	
Senenko N., Senenko A., Avramenko Yu. , ANALYSIS OF THE RECULTIVATION EFFECTIVITY PERFORMED AFTER GAS INDUSTRIAL COMPLEX ACCIDENTAL IMPACT.....	255
Slichenko R., Senenko N., Storozhenko D., Senenko A. , ANALYSIS OF TECHNOGENIC IMPACT (GAS-INDUSTRIAL COMPLEX) ON THE STATE OF SOIL AND GROUNDWATER.....	258

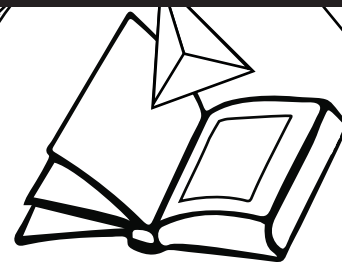

INTERNATIONAL UNIVERSITY

OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE
ANALYTICS OF THE IASHE

- DOCTORAL DYNAMIC SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- ACADEMIC SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- INTERNATIONAL ATTESTATION-BASED LEGALIZATION OF QUALIFICATIONS
- SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAM OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL QUALIFICATION IMPROVEMENT
- DOCTORAL DISSERTATIONAL SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- BIBLIOGRAPHIC SCIENTIFIC-ANALYTICAL ACADEMIC PROGRAMS
- BIBLIOGRAPHIC SCIENTIFIC-ANALYTICAL DOCTORAL PROGRAMS
- AUTHORITATIVE PROGRAMS

INTEGRATED SCIENTOMETRIC CERTIFICATE

monographic publication

I. GENERAL INFORMATION

Group of authors* *The list of authors listed in the archived electronic copy of publication:*

http://files.gisap.eu/sites/files/digest/special_collection4.indd.site.pdf

Status of publication (scientific activity) Peer-reviewed materials digest (collective monograph) published following the results of the II International scientific-practical forum "Innovations in Science and Education: Challenges of our time"

Organizers of publication (scientific activity) Center for Strategic Initiatives and Progressive Development (Ukraine); Institute of Global Strategies Management, National University "Ostroh Academy" (Ukraine); Varna Free University "Chernorizets Hrabar" (Bulgaria); "University of Educational Management" of National Academy of Educational Sciences of Ukraine (Ukraine); International Academy of Science and Higher Education (United Kingdom); Research and Production Company "GISAP" (Scotland, United Kingdom); Saint Elizabeth University of Health and Social Science (Slovakia); National Institute of Economic Research (Georgia)

Electronic address of the publication** http://files.gisap.eu/sites/files/digest/special_collection4.indd.site.pdf

Location and date of publication London, United Kingdom; September 10, 2017

Publication title Innovations in Science and Education: Challenges of our time

ISBN / ISSN of the edition 978-1-911354-19-2

Publisher International Academy of Science and Higher Education (IASHE; London, United Kingdom)

AFFILIATED SUBJECTS OF SCIENTOMETRIC CORRELATION

Authors * The list of authors listed in the archived electronic copy of publication

University / Corporation ** The list of organizations listed in the archived electronic copy of publication

Countries Ukraine, Bulgaria, United Kingdom, Slovakia, Georgia

II. INTERNATIONAL SCIENTOMETRIC ARCHIVING OF THE PUBLICATION IN THE SOCRATES-IMPULSE DATABASE

General expert-analytical rating of the research 7,8

Registration scientometric code of the research EMJTSACESPHLCPCSAHPMSCS-1702

Cluster segment of the analytical recording (branch/section) Economics and Management, Jurisprudence, Technical Sciences, Construction and Architecture, Educational Sciences, Philology, Culturology, Sports, Art History, Physics, Mathematics and Chemistry

III. PARAMETERS OF THE SCIENTOMETRIC INDEXING OF THE PUBLICATION IN INTERNATIONAL DATABASES

No	Title	Registration/ indexing date	Index data	URL
1	Open Academic Journals Index	Determined at the moment of indexing the issue	Calculated within the "citation window" period and taking into account the links delay parameter	http://oaji.net/
2	Google Scholar			http://scholar.google.com/
3	eLIBRARY.RU			http://elibrary.ru/
4	Ulrich's Periodicals Directory			http://ulrichsweb.serialssolutions.com/
5	Bielefeld Academic Search Engine			http://www.base-search.net/
6	Socrates-Impulse			http://gisap.eu/

IV. REGISTRATION DATA

Serial number, location and date of registration of the Certificate

ISECT10092017-5

London, United Kingdom
10/09/2017

International Academy of Science and Higher Education

Head of the IPD

Thomas Morgan

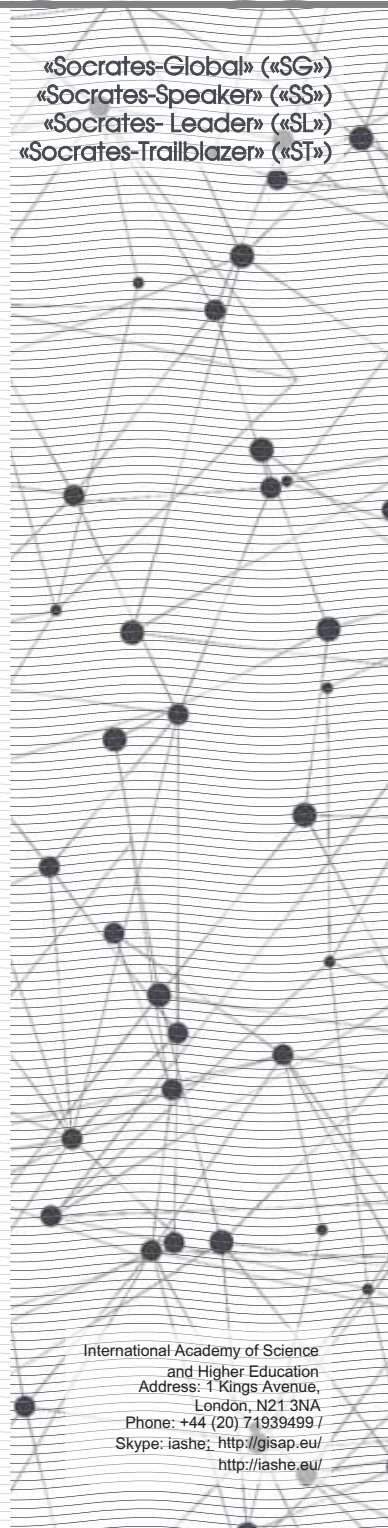
Secretariat of the International scientometric data-base «Socrates-Impulse»

Senior scientific secretary of

«Socrates-Impulse»

Veronika Medvedeva

International Academy of Science and Higher Education
Address: 1 Kings Avenue,
London, N21 3NA
Phone: +44 (20) 71939499 /
Skype: iashe; <http://gisap.eu/>
<http://iashe.eu/>

Scientific publication

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION: CHALLENGES OF OUR TIME

collection of scientific papers

Edited by
Maryna Dei, Olha Rudenko

Authors responsible for the content or accuracy of the information

Layout 60×84/8. Printed sheets 30,92. Run 1000 copies. Order № 02/08-2017.

Publisher and producer International Academy of Science and Higher Education
1 Kings Avenue, London, UK N21 3NA

INTERNATIONAL UNIVERSITY

OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE
ANALYTICS OF THE IASHE

<http://university.iashe.eu>

- ACADEMIC SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- DOCTORAL DYNAMIC SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAM OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL QUALIFICATION IMPROVEMENT
- DOCTORAL DISSERTATIONAL SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- INTERNATIONAL ATTESTATION-BASED LEGALIZATION OF QUALIFICATIONS
- BIBLIOGRAPHIC SCIENTIFIC-ANALYTICAL DOCTORAL PROGRAMS
- BIBLIOGRAPHIC SCIENTIFIC-ANALYTICAL ACADEMIC PROGRAMS
- AUTHORITATIVE PROGRAMS

За довідками з питань практичної реалізації програм МАНВО в пострадянських державах і країнах Східної Європи звертатися в "Центр стратегічних ініціатив і прогресивного розвитку" (Україна, Київ) в особі Директора - Марини Дей (т.: +380677685264)

ISBN 978-1-911354-13-0

9 781911 354130